

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller

**Občanská společnost:
Minulost – současnost – budoucnost**

17

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA
EDICE SCIENTIA

V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém náš vývoj probíhal, a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízením výrazně přepracován a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

NADACE
UNIVERSITAS
MASARYKIANA

EDICE
SCIENTIA

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu I–V*, 2003, přípravné kresby a náramky (*Kruh prstenu V* a *Kruh prstenu I*). Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

17

Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller

**Občanská společnost:
Minulost – současnost – budoucnost**

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA, BRNO
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2003

O vydání tohoto svazku se zasloužily laskavou podporou:

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA V BRNĚ

KABINET PRO VÝCHOVU K DEMOKRATICKÉMU OBČANSTVÍ
Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

SPOLEČNOST PRO PODPORU UNIVERZITNÍCH AKTIVIT V BRNĚ A PRAZE

Text © Marie Dohnalová, Jaroslav Malina, Karel Müller; Helmut K. Anheier, Hana Frišenská, Oldřich Kašpar, Jeremy Kendall, Zdeněk Kouba, Věra Linhartová, Jiří Müller, Jaroslav Oliverius, Václav Pavlíček, Dagmar Rýdlová, 2003

Editor © Jaroslav Malina, 2003

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, 2003

Ilustrace © Lefteris Joanidis, 2003

Recenzovali Prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc., Doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc., Prof. Jan Sokol, Ph.D., CSc.

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2003

Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany

Pořadové číslo 3794-17/99

Ilustrace na přebalu: Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu I*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm. Foto: Mgr. Irena Armutidisová. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-7204-278-5 (Akademické nakladatelství CERM)

ISBN 80-210-3180-8 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-48-3 (NAUMA)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší *rubá'í*, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfolgie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se všeobjímajícím studiem

našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematicce), rozvolnění problému (uvezení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stovebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těchto modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na

základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepšit orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, říjen 2003

Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, *Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu II*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.
Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost

Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu III*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm. Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Obsah

1. HISTORIE KONCEPTU A SOUČASNÁ POJETÍ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI	15
1.1. Stručná historie a filozofické tradice konceptu občanské společnosti (Karel Müller)	15
1.1.1. Středověké předpoklady	16
1.1.2. Lockovská tradice	17
1.1.3. Montesquieuánská tradice	18
1.1.4. Hegel – spojnice obou tradic	19
1.1.5. Moderní veřejnost	22
1.1.6. Tržní hospodářství	24
1.2. Současná pojetí konceptu občanské společnosti (Karel Müller)	25
1.2.1. Rizika moderní demokracie	27
1.2.2. Empirická perspektiva	29
1.3. Cesta k demokracii (Marie Dohnalová)	35
1.3.1. Antické Řecko a Řím	39
1.3.2. Aspekty demokracie	45
1.4. Občanská kultura (Marie Dohnalová)	52
1.5. Občanský sektor (Marie Dohnalová)	57
1.6. Exkurs: Společenské systémy v „ne-euroamerických“ civilizacích (několik příkladů)	60
1.6.1. Čínská společnost (Jaroslav Malina)	61
1.6.2. Islámská společnost (Jaroslav Oliverius – Jaroslav Malina)	71
1.6.3. Incká společnost (Oldřich Kašpar – Jaroslav Malina)	76
2. ČESKÁ OBČANSKÁ SPOLEČNOST, JEJÍ PŘEDPOKLADY, VZNIK A FORMY	83
2.1. Česká občanská společnost – stručná historie (Karel Müller)	83
2.1.1. Rakouské období	83
2.1.2. První Československá republika	87
2.1.3. Zkušenost z totalitních režimů	89
2.2. Demokratická práva (Marie Dohnalová)	91
2.3. Spolková činnost (Marie Dohnalová)	92

3.	SOUČASNÉ VYHLÍDKY A TENDENCE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI U NÁS	97
3.1.	Občanský sektor z ekonomického hlediska (Marie Dohnalová)	97
3.1.1.	Věřejný sektor a občanský sektor	98
3.2.	Legislativní a ekonomický rámec občanského sektoru (Marie Dohnalová)	100
3.3.	Subjekty občanského sektoru (Marie Dohnalová)	101
3.3.1.	Nadace a nadační fondy	101
3.3.2.	Obecně prospěšné společnosti	102
3.3.3.	Občanská sdružení	103
3.3.4.	Círky	104
3.4.	Český občanský sektor v evropském kontextu (Marie Dohnalová)	105
3.5.	Krise důvěry a obnova důvěry (Karel Müller)	108
4.	TEORETICKO-EMPIRICKÉ VYÚSTĚNÍ	113
4.1.	Česká občanská společnost? (Karel Müller)	113
4.2.	Pohledy na občanský sektor (Marie Dohnalová)	115
4.2.1.	Subjekty občanského sektoru ve fungujících demokraciích	115
4.2.2.	Subjekty občanského sektoru v nových demokraciích	116
4.2.3.	Občanský sektor – organizace občanské společnosti nebo sociální ekonomika?	117
5.	ZAOSTŘENÍ PROBLÉMU	121
5.1.	Helmut K. Anheier – Jeremy Kendall: Důvěra a dobrovolnické organizace: Tři teoretické přístupy (překlad Anna Onucová)	122
5.2.	Helmut K. Anheier: Evropa a třetí sektor: pět tezí (překlad Ingrid Kleinová)	135
5.3.	Jiří Müller: Historie a současnost Nadačního investičního fondu	143
5.4.	Hana Frištenská: Vývoj organizované filantropie po roce 1990	145
5.5.	Věra Linhartová: Společnost rytířů ducha	149
5.6.	Václav Pavlíček – Dagmar Rýdlová – Zdeněk Kouba: Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“	155
5.6.1.	Činnost Nadání 1904–1989	155
5.6.2.	Činnost Nadání v letech 1990–2002	158
5.6.3.	Předsedové (kurátoři) správy Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových	164
5.6.4.	Řídící a kontrolní orgány Nadání v roce 2002	164
5.6.5.	Výroční zpráva o činnosti v roce 2002	164
5.6.6.	Projev předsedy správní rady Nadání prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc., přednesený k výročí 17. listopadu v Karolinu dne 18. listopadu 2002	169
5.7.	Marie Dohnalová: Zaměření Katedry oboru Občanský sektor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze	172
6.	ROZVOLNĚNÍ PROBLÉMU	177
6.1.	George Orwell: 1984 (<i>Nineteen Eighty-four</i> , 1949)	177
6.2.	Jaroslav Malina: <i>Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy</i> (2003)	179
7.	O AUTORECH	185
7.1.	Ing. Marie Dohnalová, CSc.	185
7.2.	Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.	186
7.3.	PhDr. Karel Müller, Ph.D.	187

8. O SPOLUAUTORECH	189
8.1. Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc.	189
8.2. Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc.	190
9. O AUTOROVI VÝTVARNÝCH DĚL	191
9.1. Doc. PhDr. Lefteris Joanidis	191
10. LITERATURA A PRAMENY	195
10.1. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)	195
10.2. Časopisy, výzkumné a diskusní materiály, zákony, webové stránky	208
10.2.1. Časopisy	208
10.2.2. Výzkumné a diskusní materiály	208
10.2.3. Zákony	208
10.2.4. Webové stránky v České republice	208
10.2.5. Webové stránky v zahraničí	209
11. VÝKLADOVÝ SLOVNÍK DŮLEŽITĚJŠÍCH JMEN A POJMŮ (Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller)	211
12. REJSTŘÍK	261
Poděkování	271

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu IV*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm. Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

1. Historie konceptu a současná pojetí občanské společnosti

„(...) Všichni (experimentální archeologové žijící „prehistorickým“ způsobem) trochu porozuměli našim předkům, ale možná i sami sobě.

Naučili se samostatnosti a zažívali pak povznášející pocit jistoty ze schopnosti postarat se sami o sebe. A naopak pochopili důležitost odpovědnosti k ostatním a smyslu pro přátelskou pomoc, poněvadž v oněch do-

bách byl zřejmě každý odkázán na to, že se vzájemně všichni ochrání. Jednali spolu skoro vždy s překvapující vstřícností a laskavostí a setřásali ze sebe způsoby egoistického jednání jen a jen do sebe a do vlastního prospěchu zahleděných jednotlivců, které jsou tak typické v našem 20. století.“

Malina – Malinová 1992, s. 331.

1.1. Stručná historie a filozofické tradice konceptu občanské společnosti

Chceme-li hovořit o občanské společnosti, je třeba si uvědomit, že se jedná jak o normativní, tak empirický koncept, a že tyto dva aspekty jsou od sebe jen obtížně oddělitelné. Cílem této kapitoly je krátce poukázat na historický vývoj tohoto konceptu i jeho rozličné filozofické tradice, půjde tedy o zohlednění jak empirického, tak normativního aspektu. Takové poučení považujeme za nadměru užitečné a potřebné, neboť současné vědecké i politické diskuse a pokusy tematizovat a vymezit pojem občanské společnosti vždy v menší či větší míře vycházejí z konkrétních myšlenkových tradic, které naopak odrážejí civilizační zkušenosti různorodých evropských historických kontextů.

Počínaje antikou až do konce 18. století představoval termín „občanská společnost“ (latinsky *civilis societas*) synonymum pro městskou politickou společnost či stát. Tento význam pojmu vtiskl již Cicero v prvním století před Kristem a tento termín začal být v Evropě znovu užíván kolem roku 1400 (Blackwell 1995, s. 341). V myšlení autorů jako jsou Thomas Hobbes (1588–1679) (obr. 13), John Locke (1632–1704) (obr. 1), Jean Jacques Rousseau (1712–1778) (obr. 14), Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689–1755) (obr. 2), Adam Ferguson (1723–1816) (obr. 16) či Adam Smith (1723–1790) (obr. 15) je však přítomno mnoho předpokladů, jež umožnily vznik moderního pojetí

občanské společnosti jako odlišné od státu. V pojetí těchto pozdně novověkých koncepcí je pojem občanské společnosti používán jako protiklad ke stavu jisté necivilizovanosti, jež je vlastní hypotetickému přirozenému stavu či despotickému způsobu vlády. Jeho opakem je stav, kde vládne právo, kde vztahy a spory mezi občany jsou právem upraveny, kde převládá slušnost a občanské partnerství. Občanská společnost je zde charakterizována městským způsobem života, vytríbeným a aktivním občanským životem a obchodními dovednostmi. Pojem občanské společnosti je v této první fázi moderního myšlení obdarován zřetelným morálním nábojem, představuje etickou sféru života. Také kapitalistické hospodářství s nově vznikajícím trhem je pojímáno jako sféra produkující osobní odpovědnost a sebekontrolu. Trh je zde oslavován jako uklidňující a civilizující protiklad k militaristickým ctnostem aristokratického života (Alexander 1998, s. 8). I když tito autoři používají pojem občanské společnosti ještě ve výše zmíněném klasickém smyslu, v polemické diskusi s evropským absolutismem zde dochází, jak již bylo řečeno, k založení klíčové distinkce mezi občanskou společností a státem, jež nachází své konečné vyjádření v pozdějším politickém myšlení i praxi.

1.1.1. Středověké předpoklady

Moderní distinkce mezi občanskou společností a státem je dědictvím několik století trvajících vývoje. Charles Taylor (1988) se domnívá, že již společenský a mocenský řád ve středověké Evropě v sobě obsahuje klíčové předpoklady, které připravovaly půdu pro vznik občanské společnosti v moderním slova smyslu. První, co musíme objasnit pro pochopení příčin moderního pojetí občanské společnosti jako distinkce od státu, je za prvé středověká představa společnosti (Taylor 1988, s. 6). Společnost zde není definována v termínech její politické organizace. Na rozdíl od starověkého státu, kde byla společnost identická s politickou organizovaností a kde obec a její politická konstituce byly zdrojem identity občanů, v raném středověku byla politická autorita pouze jedním z mnoha orgánů. Byly to nejen feudální vazby, ale i výsady šlechty, autority svrchovaných soudů, práva cechů či provinční privilegia, jež byly příčinou politické rozdrobenosti Evropy. Jak výstižně popisuje Alexis de Tocqueville (1805–1859), zřízení národů bylo sice despotické, ale jejich mravy svobodné

(Tocqueville 1992, I/238). Náboženství, láska poddaných, panovníkova dobrota, šlechtická čest, rodinný duch, provinciální předsudky, zvyk a veřejné mínění omezovaly moc králů a uzavíraly jejich autoritu do neviditelného kruhu. Panovníci měli sice právo, ale ne možnosti ani přání dělat vše. Myšlenka, že společnost není identická s její politickou organizovaností, se dnes může jevit jako rozhodující odlišení, jako jeden z původů představy občanské společnosti, jako jeden z kořenů liberalismu (Taylor 1988, s. 6).

Toto rozlišení bylo ještě dále doneseno středověkým křesťanstvem. Jako druhý klíčový historický předpoklad uvádí Taylor (1988, s. 6) vývoj myšlenky církve jako nezávislé společnosti. Každý z křesťanů byl organizován ve dvou společnostech, přičemž žádná z nich nebyla podřízena té druhé. Byly zde dva prameny autority, moc světská a duchovní, a oběma byl přidělen od boha rozdílný úkol. Každý byl v něčem podřízen duchovní moci, v něčem moci světské. Západní křesťanstvo bylo ve svojí podstatě dvojím ohniskem moci.

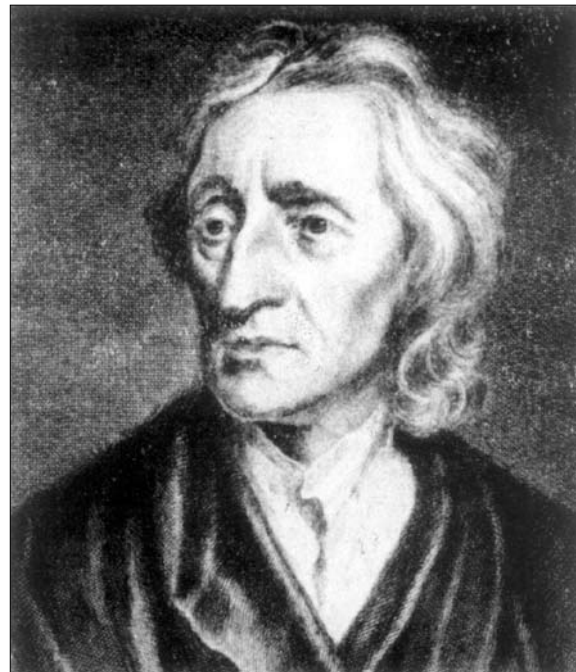
Třetím důležitým rysem středověkého politického uspořádání, který se ve zpětném pohledu zdá důležitý Taylorovi (1988, s. 7), je vývoj zákonné představy osobních práv. Tato představa byla včleněna do přirozenosti feudálních vztahů autority. Vztah vazalství se zde jevil v kvazi-smluvním světle. Feudálové měli povinnosti vůči poddaným, právě tak jako poddaní vůči svým pánům. Odmítnout tuto povinnost byl pro každého z nich těžkým zločinem. Navíc mezi nimi často existovala citová vazba, jejíž charakter připomínal prostředí rodiny. Původ západní představy osobních práv se započal jako pojem čistě pozitivního práva, jež byl v 17. a 18. století doktrinalizován do pojmu přirozeného práva.

To, spolu se čtvrtým předpokladem, existencí relativně nezávislých samovládných měst, mělo za následek za páté vytvoření standardních politických struktur středověkých politik, ve kterých vládl monarcha s občasnou a nejistou podporou stavů, které svolával čas od času, například když potřeboval navýšit prostředky na vedení války. Tato diarchie založila čistě sekulární dualismus připojující politické struktury ke společnosti (Taylor 1988, s. 7). Tato situace byla samozřejmě překonána do jisté míry úspěšným pokusem zřídit nad většinou Evropy absolutní monarchie. Králové zvětšili sílu a jejich moc se stala těžko konfrontovatelnou. Příčiny tohoto vývoje nastiňuje Max Weber (1929, s. 35) ve své přednášce *Politika jako povolání*. Vývoj v tomto směru podmiňovaly dle Webera čistě technické po-

třeby správy. V Evropě vznikalo odborné úřednictvo během pŕtisíciletého vývoje. Rozhodující krok byl učiněn při správě knížecích financí. Pod nátlakem bídy a tureckého ohrožení docházelo k nahrazování knížete úředníky v hospodárství, které nejméně snášelo diletantismus pána, jenž byl tehdy ještě především rytířem. Vývoj válečné techniky pak vyvolal potřebu odborného důstojníka, zjemnění právního procesu pak potřebu školeného právníka. V těchto třech oborech zvítězilo odborné úřednictvo ve vyspělejších státech během 16. století natrvalo. V této době vzestupu královského absolutismu oproti stavům se vzdávají knížata pozvolna své samovlády ve prospěch odborných úředníků, s jejichž pomocí je jim umožněno vítězství nad stavy a dočasná koncentrace jejich vlastní moci.

Identifikace společnosti s její politickou organizovaností se vrací, a to v té formě, která je nejpříznivější pro despotismus. Navíc se muselo zdát, že pouze tento způsob organizace státu může být vojensky účinný. Dominantním se stal koncept římského práva, upřednostňující monarchiální sílu. Jean Bodin (1529 nebo 1530–1596) a Thomas Hobbes (1588–1679) vyvinuli pojem vlády, jenž zcela sesadil středověké chápání, rozdělení církve zase podkopávalo myšlenku církve jako jednotné autority. Co přetrvává a objevuje se v nové formě, je sociálně smluvní doktrína, kdy se společnost na základě smlouvy svěřuje do rukou vlády. Ale i pro většinu myslitelů té doby je smlouva „podřízení“ nastolením absolutní moci, proti které nemá společnost od nynějška žádné prostředky. I když všechny zdroje omezení politické moci, kromě zakořeněné tradice osobních práv, byly postupným vývojem podkopány, Taylor (1988) se domnívá, že evropský novodobý a moderní vývoj, jenž zformoval občanské společnosti jako odlišné od státu, byl kromě jiného významně podmíněn výše zmíněnými atributy středověkých sociálních vazeb.

Pojďme se nyní podívat na dvě klíčové myšlenkové tradice, které významným způsobem vytvářely a formovaly politické myšlení a které jsou bezpochyby jedním ze základů našich dnešních představ o občanské společnosti. Tyto dva nevlivnější proudy novověkého antiabsolutistického myšlení zakládají ve své podstatě dvojí pohled, pokud jde o současná pojetí a očekávání v souvislosti s konceptem občanské společnosti. Jeden z nich, který se odvíjí od Locka, zakládá ideu mimopolitické dimenze společnosti. Druhý, který je Montesquieovým výtvozem, definuje společnost politickou organizovaností, kde je ale tato organizovanost konstitučně rozptýlena mezi více nezávislých zdrojů.

Obr. 1. John Locke (1632–1704), anglický empirický filozof, teoretik státu a práva, pedagog, státní činitel. Kritizoval racionalismus, zvláště učení o vrozených idejích, a tvrdil, že nic není v intelektu, co nebylo ve smyslech. Jeho pedagogické názory bývají považovány za jeden ze základů moderní pedagogiky. V pojetí státu vycházel z teorie společenské smlouvy a přirozeného práva.

1.1.2. Lockovská tradice

Právě politická filozofie Johna Locka (1632–1704) měla rozhodující vliv na utváření distinkce občanské společnosti a státu (Dokulil 1995a, b). V jistém smyslu obnovila první dva atributy středověkých sociálních vazeb (středověkou představu společnosti a myšlenku církve jako nezávislé společnosti) a přinesl je v nové podobě zpět do politické teorie. Návrat u Johna Locka (1992, s. 118) znamená to, že definuje vládu jako trust („důvěru“). Společnost existuje před vládou, ta vzniká z prvotní smlouvy, která bere individuum z přirozeného stavu (Locke 1992, s. 37) (obr. 1). Již v přirozeném stavu však člověk jedná dle přirozeného zákona, který je pro něj zavazující. Provádění přirozeného zákona v přirozeném stavu je v rukou každého člověka a každý má právo trestat přestupky proti němu (Locke 1992, s. 33). Přirozený zákon je dle Locka (1992, s. 31) v myslích všech lidí, je jasný a pochopitelný všem rozumným tvorům, a jestliže lidé předpokládají svými zájmy nejednají dle něj, tak jen proto, že ho dostatečně nepromýšlejí. Přirozený zákon sám o sobě zachovává a rozšiřuje svo-

bodů. Na rozdíl od Hobbese (1992) člověk dle Locka (1992, s. 30) nemá v přirozeném stavu dle přirozeného zákona svobodu zahubit svobodu jiného, pokud on sám nepřekročil přirozený zákon. Locke tak přiznává přirozenému zákonu v přirozeném stavu mnohem větší působnost než Hobbes. Svoboda člověka v přirozeném stavu není tedy libovůlí, nicméně důvodem pro uzavření smlouvy je snaha užívat ve větším bezpečí svého vlastnictví (Locke 1992, s. 102). Člověk se smlouvou vzdává výkonné moci přirozeného práva, to znamená moci činit co pokládá za potřebné pro zachování sebe sama a moci trestat zločiny spáchané proti přirozenému zákonu (Locke 1992, s. 87). Jestliže Hobbes nevidí v přirozeném stavu žádný podklad pro morálně právní normy, Locke v něm nachází mravní základ politiky a smlouva podle něj vytváří základ pro naplnění přirozeného zákona. Nově zformované těleso potom zřídí vládu. Ta je definována jako nejvyšší svěřený vztah ke společnosti. Měla-li by ztratit jeho důvěru, společnost znovu začne svobodně jednat. Vládu je možno vždy znovu obnovit, respektive svrhnout (Locke 1992, s. 160).

Ale Locke také znovu představuje, jak již bylo řečeno, jistou transformaci náboženské a světské středověké společenské duality. Nad všechny politické společnosti lidstva řadí komunity. Ty jsou konstituovány jako takové, platí v nich přirozené právo, které je jim uloženo od boha. Jsou hotovými komunitami, jinými slovy používají přirozené právo (Locke 1992, s. 37). Tato komunita je také ve skutečnosti definicí transformované středověké představy osobních práv, nyní vepsané spíše do řádu věcí, než vryté do pozitivního práva.

Locke sice používá termínu občanská společnost, ale je mu pouze synonymem politické společnosti. Připravuje zde ale půdu pro chápání nového protikladného smyslu, se kterým se setkáváme o nějaké století později. Jedním ze zdrojů takto později chápané občanské společnosti je Lockovo chápání zárodečného pojetí lidstva jako prepolitické komunity. Lockův přirozený stav není sféra zpusťování zobrazeného Hobbesem. Je to pouze nedostatek bezpečí osoby, života a majetku, a to je důvod, proč lidé zřizují vládu (Locke 1992, s. 102). Jinak je to ovšem scéna možného pokroku v tom, co se později nazývalo civilizace se všemi jejími aspekty (Locke 1992, s. 37). I představa sociálního života jako cenného předpolitického života, jenž je pod ochranou politické autority, ale v žádném případě ne pod jejím řízením, je bezpochyby rozvinutím této myšlenky. Člověk má již od přírody právo a moc zachová-

vat vlastnictví. Práva na vlastní život, svobodu a jmění vidí Locke jako daná a neměnná, přisouzená člověku mimo společnost. Locke jim dává podobu nároků vůči společnosti, staví jedince nad společnost, a tím se stává jedním z hlavních představitelů liberalismu.

1.1.3. Montesquieuánská tradice

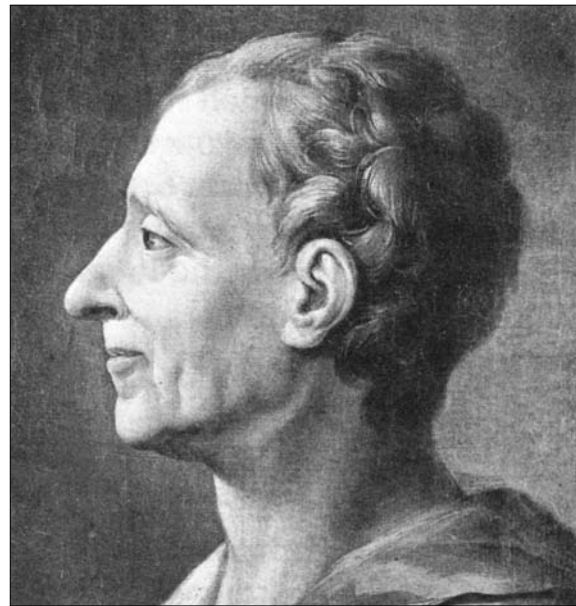
Odlišný zdroj utváření současné distinkce společnosti a státu představuje Montesquieuovo myšlení. Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689–1755), který je autorem alternativní „antiabsolutistické“ doktríny, na rozdíl od Locka předpokládá „silnou“, leč omezenou monarchistickou vládu, která je neodstranitelná. Otevře se tak důležitý problém. Jestliže je tato vláda nekontrolovatelná, potom směřuje zcela jistě k despotismu. Odvěká zkušenost dle Montesquieua (1989, s. 206) ukazuje, že každý člověk, který má moc, má sklon zneužívat ji tak dlouho, dokud nenarazí na určité hranice. Je-li vláda omezena právem, může se stát více či méně přibližovat politické svobodě. Aby nikdo nemohl moc zneužívat, je třeba vytvořit takový systém, aby se jedna i druhá moc navzájem omezovaly. Omezení však nemůže být účinné, jestliže zde neexistují nezávislá tělesa, která jsou zakotvena v tomto právu a zároveň slouží k jeho obraně. Hlavní podmínku pro vytvoření takového systému spatřoval v přísném oddělení moci výkonné, zákonodárné a soudní, přičemž velký důraz klade na nezávislost soudnictví, jež bylo za jeho času, i běžně v minulosti, slučováno s mocí výkonnou (Montesquieu 1989, s. 206). Formuloval tak již v první polovině 18. století dnes standardní model rozdělení moci. Vláda práva a orgánů ochraňujících toto právo stojí a padají společně. Vzájemně podporují jeden druhého. Svoboda není nezávislostí, ale právem dělat vše, co dovolují zákony (Montesquieu 1989, s. 205). Bez práva nemají orgány jako parlament, nezávislý soud či šlechtická hodnost žádné postavení.

Svobodná monarchie je tedy rovnováhou mezi silnou centrální autoritou a počtem asociací, z kterých musí být složena. Anglické státní zřízení považoval Montesquieu (1989, s. 206–212) za monarchii, jež ušla největší kus cesty směrem k politické svobodě. Ač se Montesquieu sám považoval za monarchistu – panovníkovi přisuzoval silnou výkonnou moc – a demokracii v čisté podobě (tj. přímou demokracii) odmítal, můžeme u něho pozorovat skryté egalitářské tendence. Na

mnoha místech (Montesquieu 1989, s. 124, 133, 180) totiž vysoko vyzdvihuje rovnost jako jedinou záruku trvalé občanské ctnosti. Varuje ale před krajní rovností, stejně tak jako před krajní nerovností. Obě alternativy vedou k despotismu (obr. 2).

Nyní se spolu s Taylorem (1988, s. 9) můžeme dopustit malé generalizace. Zatímco Montesquieuova tradice čerpá ze třetího, čtvrtého a pátého základu středověké konstituce (tj. představy osobních práv a svobod, existence nezávislých samosprávných měst a standardní politické struktury středověku, kde byl monarcha do značné míry závislý na stavech), Locke klade naopak důraz na první dva atributy (tj. středověkou představu společnosti jako mimopoliticky definované struktury, myšlenku církve jako nezávislé společnosti). Montesquieuovo pojetí politické konstituce zůstává víceméně stále nakloněno starověkému pojetí politiky, kde *polis* byla definována politicky, a jejímž určujícím principem byla fundamentální přítomnost sdílených občanských ctností. Taková představa věcí nenechává žádné místo pro distinkci mezi občanskou společností a státem. Montesquieu byl spolu s mnohými obdivovateli starověké svobody, ale nedělal z tohoto modelu alternativní model absolutní vlády. V jeho pojetí monarchie, jejímž dominantním principem byla právě ona výše zmíněná čest, byl živý pocit práv a privilegií, což chránilo svobodu a umožňovalo klást odpor královským zásahům. Montesquieu tak položil základ distinkce občanské společnosti a státu svým pojetím společnosti jako rovnováhy mezi centrální mocí a spleť poskytnutých práv.

V těchto dvou filozofických doktrínách, které vznikly jako reakce na absolutistickou vládu evropských panovníků, nacházíme kořeny současné představy o občanské společnosti jako společnosti vymezené vůči státu. Obě tyto koncepce jsou reflektovány v této distinkci, která byla s konečnou platností koncipována začátkem 19. století v Hegelových Základech filozofie práva. Ve skutečnosti byly však tyto dvě tendence spojeny v Hegelově konceptu obtížně a nezůstávají bez vzájemného napětí. Podle Taylora (1988, s. 10) vzájemné napětí těchto dvou momentů zakládá rozdílná chápání konceptu občanské společnosti. Podívejme se nyní podrobně ještě na Hegelovu koncepci občanské společnosti a na způsob, jakým se v ní oba motivy (lockovský a montesquieuovský) uplatňují. Mnozí se shodují v tom, že právě Hegel je prvním myslitelem koncepce občanské společnosti chápané v diferenci vůči státu (Riedel 1982, s. 139).

Obr. 2. Charles-Louis de Secondat Montesquieu, baron de la Brède et de Montesquieu (1689–1755), francouzský filozof, sociální myslitel, historik a spisovatel; jeden z představitelů francouzského osvícenství. Základní politickou hodnotou byla pro něho občanská svoboda, jež musí být jistěna rozdělením moci na tři nezávislé složky – zákonodárnou, soudní a výkonnou. Tímto názorem ovlivnil tvorbu ústavních aktů Velké francouzské revoluce i ústavu Spojených států z roku 1787.

1.1.4. Hegel – spojnice obou tradic

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) definitivně charakterizuje občanskou společnost jako ne pouze ekonomicky strukturovanou oblast či pouhý součet občanů státu a zavádí, na rozdíl od Aristotela (1988, s. 23), který rozlišuje pouze *polis* a *oikos*, termín občanské společnosti jako označení sféry mezi rodinou a státem (Hegel 1992, § 182, dodatek); občanská společnost zde tedy není identická ani se státem, ani s rodinou. Občanská společnost shrnuje ekonomické prolínání v rámci nepoliticky strukturované sféry, ale zároveň není sférou rodiny (obr. 3).

Podstatný vliv Lockovy orientace se projevil v Hegelově pojetí důrazem na samoregulující ekonomiku, která hraje centrální úlohu na úrovni občanské společnosti (Taylor 1988, s. 11). Fungování systému, který Hegel nazval občanskou společností, se zakládá na tom, že individuální práce jedince se proměňuje v obecný výsledek práce společnosti a uspokojuje jedinečnou potřebu (Sobotka 1991, s. 66). Jde o vnitřní nutnost tohoto systému, kdy sobectví je nakonec dovedeno ke

svému opaku. Čím více člověk pro sebe spotřebovává, podřizuje vše svému užitku, tím více uspokojuje potřeby druhých. Východiskem Hegelovy koncepce je totiž myšlenka, že v základu vůle jedince je obecný zájem, i když se vůle projevuje jedinečnými přáními a rozhodnutími (Major – Sobotka 1979, s. 77).

Touto teorií se Hegel přibližuje k stanovisku anglické politické ekonomie v tom smyslu, že optimální vztahy ve společnosti se regulují výrobou a směnou zboží (Major – Sobotka 1979, s. 79). Cirkulace zboží plní úlohu zprostředkování mezi prací a uspokojením potřeb. Za směnou toho, co nabízí potřeba za své uspokojení, se dle Hegela skrývá vztah uznání, tedy rovnosti. Jedinec vstupuje na trh již vždy jako vlastník. Člověk může prodat časově omezené užití svých tělesných či duševních sil a dovedností, neboť je z hlediska abstraktního práva vlastníkem svého těla (Hegel 1992: § 67). Vlastnictví těla mu nenáleží automaticky, podmínkou vlastnictví těla je, že jedinec do něho vkládá svou vůli a že je učinil poslušným nástrojem své vůle (Hegel 1992, § 48). Tak jako do svého těla vkládá člověk svou vůli i do svého zboží, s nímž vstupuje na trh. Toto zboží smění za jiné, které potřebuje a do něhož dosud vkládal svou vůli jiný vlastník. Vzniká zde vztah vůle k vůli, přičemž vzájemné odstoupení od vlastnictví vytváří vzájemné uznání. Směna tedy znamená, že prostřednictvím vztahu k věci dochází k uznání směřujících jako rovnocenných vůlí (Hegel 1992, s. 71).

Vzájemnou směnu podřizuje Hegel (1992, s. 76) pod kategorií smlouvy. Jde vždy, jak již bylo řečeno, o případy odstoupení suverénní vůle od věci, do níž se tato vůle dosud vkládala, a vložení se do jiné věci. Tyto smluvní vztahy – zde je opět velmi patrný Lockův vliv – jsou podle Hegela základnější než ustanovení pozitivního práva, které je zakotveno v zákonodárství. Zde se opět vrací motiv společnosti jako předpolitické či mimopolitické reality. Hegel ukazuje, že usiluje-li každý o svou sebezáchovu, nepřímou tak spoluvytváří systém vzájemné závislosti, v němž sebezáchova jedněch je podmínkou sebezáchovy ostatních. Na bázi sebezáchovy dochází k vzájemnému uznání individuí jako svobodných, nezávislých a vzájemně se potřebujících individuí (Znoj 1991, s. 86). Tato vzájemná souvislost lidí se zdá být velmi blízká pojetí lidské vzájemnosti v liberální tradici inspirované Lockem.

Tyto vztahy pak konstituují samu občanskou společnost, která se tím stává měřítkem dosaženého stupně lidskosti. Občanská společnost je neustále znovu osvědčovaný poměr rovnosti mezi jedinci svobodné

vůle, kteří ji vytvářejí. Vlastnictví, které je vztahem mezi člověkem a věcí, se zde ukazuje být vztahem mezi lidmi navzájem. Vlastnictví je zpředmětnění a objektivizace svobody jedince a díky jeho směně, v níž se transformuje obecné v jedinečné a jedinečné opět v obecné, vzniká uznání, které je výslednicí vzájemné závislosti, podmínkou a důsledkem lidské vzájemnosti. To, co má zde základní význam, je určení, že vlastnictví je jsouncem mé osoby, jsouncem mé svobody (Sobotka 1991, s. 68).

Tak jako je „rozumné“, aby osoba měla vlastnictví, tak je zároveň lhostejné „co a kolik vlastní“ (Hegel 1992, §49). Různost vlastnictví vychází z různosti lidských vloh a pílí. Kdyby bylo rovné vlastnictví zavedeno, bylo by vzápětí opět porušeno. Otázka velikosti vlastnictví je naopak otázkou zvláštnosti osoby. Po stránce své zvláštnosti si však lidé rovni nejsou (Hegel 1992, § 200). Chtít zachovat majetkovou rovnost by bylo něco násilného. K tomu, aby byla objektivizována má vůle a abych se domohl uznání, stačí jakékoli, tedy i minimální vlastnictví. Tím jsou, jak bylo řečeno, i mé tělo a duševní schopnosti.

Hegelovo pojetí občanské společnosti též dluží, jak již bylo řečeno, mnoho Montesquieuově tradici, a sice to, že Hegelova občanská společnost do sebe začlenila nezávislá tělesa (korporace), která jsou svým způsobem integrována do státu (Taylor 1988, s. 11). Rozvinutí pracovní činnosti vede k abstrakci toho, co je v práci obecné a objektivní, což způsobuje specifikaci prostředků a potřeb, specifikuje produkci a vytváří dělbu prací. Abstrakce dovedností a prostředků pak dovádí závislost a vzájemný vztah lidí při uspokojování ostatních potřeb k úplné nutnosti (Hegel 1992, §198). Dělna práce tak dostává svůj institucionální výraz ve stavovském zřízení občanské společnosti (Major – Sobotka 1979, s. 86). Občanská společnost se dle Hegela (1992, § 203–205) vnitřně rozlišuje do tří stavů.

První z nich je substanciální. Představuje majitele půdy, rolníky, kteří se ve své práci bezprostředně vztahují k přírodě, zabývají se obděláváním půdy. Druhý stav Hegel nazývá formálním či reflektovaným. Zahrnuje průmyslníky, řemeslníky, dělníky a obchodníky. Třetí stav jmenuje stavem obecným a patří k němu především úředníci, vojáci apod. Obecnému stavu odpovídají obecné zájmy, má na starosti veřejné záležitosti. Zatímco rolnický stav má díky substancialitě svého rodinného a přírodního života v sobě samém bezprostředně své konkrétní obecno, v němž žije, obecný stav má ve svém určení obecno pro sebe jako účel své činnosti. Střed mezi oběma, stav řemesla, je by-

točně zaměřen na to, co je zvláštní, a proto především jemu je vlastní korporace (Hegel 1992, § 250). Stav pro Hegela představují institucionální výraz zvláštních zájmů, v které se občanská společnost vnitřně diferencuje na základě společenské dělby práce. Korporace nejsou Hegelovi totožné se starými stavy nebo cechy. Členem korporace se může stát každý, korporace je otevřená každému, kdo pracuje v určitém odvětví (Sobotka 1991, s. 70). Příslušnost jedinců k stavům nemá rodovou povahu, jak tomu bylo za feudalismu, ale spočívá na individuální libovůli, na svobodné volbě a rozhodnutí (Major – Sobotka 1979, s. 86).

Korporace je jistým přechodem občanské společnosti ke státu. V jejich charakteristikách se ozývá stejný motiv jako v charakteristice státu. Stát, který je ztělesněním mravní ideje, má stejně jako korporace zmravňující funkci. Zmrazení se projevuje v tom, že jedinec, který v občanské společnosti sleduje pouze vlastní zájem a pouze nepřímo přispívá k blahu druhých, se stává v korporaci členem vyššího společenského celku, který opět patří pod obecné společenství, tj. stát. V korporaci přijímá jedinec méně egoistický účel tohoto celku za svůj, získává za to vědomí cti. Zatímco v občanské společnosti pečuje o jiné pouze tak, že pečuje o sebe, zde se mu stává obecnější, neegoistický účel společenského života účelem vědomým (Sobotka 1991, s. 70). V našich moderních státech mají občané pouze omezený podíl na obecných záležitostech státu, je však nutné poskytnout mravnímu člověku kromě jeho soukromých účelů nějakou obecnou činnost. Toto obecné, jež mu stát není schopen vždy zajistit, nalézá v korporaci. Nevědomá nutnost konání obecného není dle Hegela (Hegel 1992, § 255 dodatek) postačující. Vědomou a myslící mravností se člověk stává až v korporaci.

Korporace pomáhá jedinci nejen v mnoha praktických otázkách, ale na rozdíl od občanské společnosti jedinců, kde je jednotlivec odkázán pouze na egoistickou stránku svého úsilí a kde hledá uznání ve vnějších vyjádřeních svého úspěchu, která mohou jít do nekonečna, nabízí mu tato korporace trvalejší sebevědomí a vědomí cti v rámci tohoto společenství (Sobotka 1991, s. 70). Tato společenství, která poskytují jednotlivci čest a umocňují jeho sílu (Hegel 1992, § 255 dodatek), zakládají vztah občanské společnosti k vyššímu celku, v němž vztahy přímé vzájemnosti budou převládat nad nepřímou společenskostí občanské společnosti samé (Sobotka 1991, s. 70).

Až potud je Hegelovo myšlení pro nás přínosné, co se občanské společnosti týče. Ukazuje nám, do jaké

Obr. 3. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), německý filozof, jeden z nejvýznamnějších představitelů německé klasické filozofie. Občanskou společnost charakterizoval jako ne pouze ekonomicky strukturovanou oblast či pouhý součet občanů státu a zavádí, na rozdíl od Aristotela, který rozlišuje pouze *polis* a *oikos*, termín občanské společnosti jako označení sféry mezi rodinou a státem; občanská společnost zde tedy není identická ani se státem, ani s rodinou. Občanská společnost shrnuje ekonomické prolínání v rámci nepoliticky strukturované sféry, ale zároveň není sférou rodiny.

míry se může promítnout vliv jednotlivce na správu státu. Nicméně Hegelova občanská společnost je pouze dílčím a podřízeným momentem státu. Občanská společnost je diference, která vstupuje mezi rodinu a stát. Spolu s rodinou tvoří korporace druhý, v občanské společnosti založený, mravní kořen státu (Hegel 1992, § 255). Stát je, jak víme, podle Hegela totalita, konkrétní celek, ve kterém dostává mravnost svoji vrcholnou podobu. Mravnost dospívá ve státě ke svému nejadekvátnějšímu a nejpravdivějšímu uskutečnění. Jako dialektická jednota principů rodiny a občanské společnosti představuje stát zároveň nejúplnější, nejkonkrétnější realizaci pojmu o sobě a pro sebe svobodné vůle, objektivního ducha (Major – Sobotka 1979, s. 87). V tom spočívá základní metafyzické určení Hegelova konceptu. Stát je dialekticky strukturovaná totalita, jež teprve vytváří pozadí, na němž získávají své legitimní bytí pojmy jako rodina, právo či občanská společnost

(Major – Sobotka 1979, s. 88). V tomto zůstává Hegel nutně myslitelem totality státu jako reálné rozumnosti a jeho pojetí obtížného vztahu mezi státem a občanskou společností nás nemůže plně uspokojit.

Principem občanské společnosti je dle Hegela (1992, § 186) princip zvláštnosti. Pomocí korporací přechází v princip obecnosti. Je tedy pochopitelné, že právě druhý stav občanské společnosti, tj. stav formální, který se nejvíce vyznačuje zvláštností svých potřeb, je nejvíce náchylný tvořit korporace. Zástupci stavů v zákonodárném sboru však nemají dle Hegela uplatňovat zvláštní zájem obce, korporace proti obecnému, nýbrž v podstatě tento obecný zájem (Major – Sobotka 1992, s. 91, 92). Hegel nechce, aby se zákonodárná moc stala výrazem oprávněných zájmů lidu proti panovníkovi či byrokracii, naopak chápe ji jako střed, jako místo, kde dochází ke zprostředkování, ke sjednocení mezi lidem na jedné straně a státem, politickou mocí, na straně druhé (Major – Sobotka 1992, s. 91, 92).

I když Hegelovo metafyzické pojetí státu není s to uspokojit pojetí moderního státu (jeho etické hledisko, tj. státu jako umravnění, zůstává stále poplatné – stejně jako u Montesquieua – vizi antické společnosti), jeho koncept občanské společnosti, který je, jak bylo ukázáno, jakýmsi střetem dvou dosti rozdílných proudů (Locke, Montesquieu), je velmi inspirativní a podobně jako klasický liberalismus, ukazuje, že podmínkou tohoto systému je svoboda a právní rovnost všech členů. Ukazuje nám také, v jakém smyslu je člověk součástí širšího společenství a co z této skutečnosti plyne pro jeho vlastní existenci i existenci jejích ostatních členů (Znoj 1991, s. 86).

Nyní vidíme, jakým způsobem Hegel propracoval téma samoregulující ekonomiky, které povstalo původně z lockovské představy společnosti jako politické reality. Takovéto pojetí tržních sil se pak stalo dominantní pro celý jeden proud myšlení ve 20. století. U Hegela je pak o to zajímavější, že je kombinováno s oním druhým vlivem, tj. Montesquieovou filozofií, která je opět motivem pro zcela rozdílný proud moderního myšlení. V návaznosti na lockovskou a montesquieuovskou tradici politického myšlení definuje Taylor (1988, s. 4) dvě krajní vymezení pojmu občanské společnosti v západním kontextu. Občanskou společnost nalézáme, v návaznosti na lockovskou tradici, zaprvé tam, kde existují svobodná sdružení. Ve slabším smyslu od občanské společnosti očekáváme existenci volných sdružení, jež nejsou pod poručnictvím státní moci. Proud politického myšlení, jenž se táhne až k Lockovi,

tak za hlavní požadavek a projev občanské společnosti považuje mimopolitičnost a nezávislost na politické moci. Za druhé, v silnějším smyslu a v návaznosti na montesquieuovskou tradici politického myšlení, pak od občanské společnosti očekáváme, že se společnost jako celek může sama strukturovat a koordinovat svoje jednání skrze taková sdružení, která jsou nezávislá na státní moci, přičemž souhrn a souhra těchto asociací může významně vymezovat a „ohýbat“ chod státní moci. Proud politického myšlení, jenž je naopak inspirován Montesquieuem, považuje za hlavní požadavek a projev občanské společnosti vlastní vládu občanů. Obě tyto tradice nacházejí svůj komplexnější výraz, jak bylo ukázáno, v Hegelově myšlení, přičemž obě tato hlediska se jeví i přes velký časový odstup v mnohém velmi aktuální a nanejvýš relevantní.

Pokud jde o empirický pohled na občanskou společnost, je to struktura, která nám umožní, byť nedokonale, naplňovat jistá očekávání (o nichž se zmíníme později). Mezi její hlavní formy se v západní civilizaci řadí obvykle politicky činná veřejnost a také tržní hospodářství. Zkušenost jednotlivých západních kulturních kontextů však je značně odlišná a ve skutečnosti jsme konfrontováni s pestrostí různých podob a forem občanské společnosti. Nutně tedy musíme o těchto formách hovořit velmi obecně. Podívejme se nejdříve krátce na fenomén moderní veřejnosti.

1.1.5. Moderní veřejnost

Termín veřejný označuje v dnešním slova smyslu to, co je ve společném zájmu, a to ne z nějaké vnější perspektivy, ale co je běžně rozpoznáváno jako společný zájem. Veřejné je to, co se týká nástrojů, institucí, či způsobů, díky kterým se společnost stává jednotným tělesem. Veřejnou je politická struktura společnosti, exekutivní orgány, místa její legislativy a místa jejího shromažďování (Taylor 1988, s. 11). Jsou to místa a způsoby, jež mohou být nazvány veřejným prostorem. Je to tedy jakýsi společný prostor, v němž se členové společnosti setkávají tváří v tvář ve více lidech, aby si mohli vyměňovat názory o tématech vzbuzujících obecný zájem nebo také prostřednictvím širokého okruhu médií, tj. tisku, rozhlasu, televize i internetu. Jde o společný prostor, jelikož i přes veškerou různorodost stýkání a médií existuje mezi nimi rozsáhlá vzájemná komunikace. Důkazem toho je i to, že o veřejnosti mluvíme obvykle v jednotném čísle.

Nová představa veřejného mínění v 18. století však definuje docela rozdílný model veřejného prostoru, než jak tomu bylo dříve. Dle Taylora (1994, s. 19) souvisí tato změna v chápání pojmu veřejnosti zejména s rozvojem infrastruktury jako takové. Je to nejen rozvoj všemožných produktů tisku (knih, novin, brožur, které začaly kolovat nejen mezi učenici, tak jak tomu bylo dříve, ale i mezi širokou vzdělanou veřejností), ale i rozvoj obchodu a především přítomnost vhodného kulturního kontextu, v jehož rámci mohla vznikat nejdůležitější společenská přesvědčení. Již dříve samozřejmě existovalo něco jako všeobecné mínění, které platilo v rámci určité společnosti nebo dokonce pro celé lidstvo. Novodobé veřejné mínění se však liší od dřívějších mínění ve třech základních bodech: 1. je produktem reflexe; 2. je to něco, co má být vypracováno v diskusích a debatách; a 3. je rozpoznáno námi všemi jako něco, co je drženo společně, to znamená, že vyjadřuje aktivně zformovaný konsensus. Naproti tomu „mínění lidstva“, jak Taylor (1994, s. 21) označuje dřívější mínění, můžeme pokládat 1. za nerefektované, 2. za nezprostředkované kritikou a diskusí, 3. za pasivně přejaté od předešlé generace.

Celý rozdíl ovšem nelze redukovat pouze na protiklad pasivního přejímání oproti kritickému posuzování. Je samozřejmé, že v obou případech zastávají tytéž názory lidé, kteří se nikdy nesetkali. To je důvod, proč oba druhy mínění mohou být zaměněny. Je jasné, že veřejný prostor, který jsem popsal výše, je prostor novodobého kritického veřejného mínění. Klíčová změna a rozdíl spočívá právě v rozdílnosti prostorů, z něhož tato mínění vycházela. Oproti mínění lidstva přecházejícího v nespočetných a lokálně izolovaných aktech ze starší generace na generaci mladší, prosadila se představa, že veřejné mínění je něčím, co se zformovalo v diskusi, když ti, co se jí účastnili, vzájemně konfrontovali své rozdílné názory, až nakonec dospěli ke společnému pojetí. Mínění lidstva sdílíme společně proto, že jsme byli zformováni tímž socializačním procesem. Naproti tomu všeobecné mínění sdílíme proto – pokud je sdílíme –, že jsme je vytvořili společně. V tomto smyslu je „mínění lidstva“ pouhou konvergentní jednotou, zatímco veřejné mínění se formuje na základě řady společných aktivit (Taylor 1994, s. 21).

V tomto smyslu Taylor (1994, s. 23) rozlišuje dva druhy společného prostoru. Společný prostor, který vzniká tak, že se lidé setkávají na společném místě, označuje jako „topický“ společný prostor. Veřejnost v dnešním slova smyslu však očividně podléhá tomu

druhému typu, který nazývá „metatopickým“ společným prostorem. Je to prostor, který není lokálně vázán a vlastně do sebe začleňuje množství oněch „topických“ prostorů a činí je článkem jedné a téže diskuse.

Tyto společenské prostory jsou zčásti konstituovány společným nahlédnutím. Jinými slovy bez tohoto nahlédnutí nemohou existovat, i když je na ně také nelze redukovat. Tato nová forma prostoru způsobila i novou formu tohoto nahlédnutí. To, co je na veřejnosti 18. století nového, nepatří zcela ke sféře metatopického. Jako metatopické prostory tu již dříve existovaly církve a stát. Hlavní změnou zde je sekularita veřejnosti a její mimopolitický statut (Taylor 1994, s. 25). Není nijak snadné tuto sekularitu definovat. Navíc jde o pojem, který se v poslední době používá až příliš. Sekularitou Taylor (1994, s. 27) míní takovou představu veřejnosti, která se distancuje nejen od představy o božském založení společnosti, nýbrž také od jakékoli ideje, podle níž je společnost konstituována něčím, co transcenduje současné společenské jednání. Naproti tomu některé dřívější i současné hierarchické společnosti byly a jsou konstituovány metafyzickým řádem, který samy ztělesňují. Lidé v nich jednají v určitém rámci, který je tu pro ně předem dán a je na jejich jednání nezávislý. Tato sekularita neznámá ani takové pojetí společnosti, které vychází z toho, že tato společnost je založena zákonem, který v ní platí od nepaměti, neboť i tato představa přisuzuje našemu jednání rámec, který nás vzájemně spojuje a vytváří z nás společnost, kde tento zákon transcenduje naše společné jednání. Sekularizovaná veřejnost je tedy takovým sdružením, jež není konstituované ničím jiným než společným jednáním svých členů spočívajícím v tom, že výměnou myšlenek se dle možnosti dospívá ke společnému názoru (Taylor 1994, s. 28).

Shrňme ještě jednou problém sekularity veřejnosti. Základní rozlišovací znak mezi sekulární a nesekulární veřejností je možno uvést takto: „*Tam, kde je konstitutivní faktor něčím, co transcenduje oblast společného jednání, máme co činit s nesekulárním sdružením. Kde ale tento konstitutivní prvek naproti tomu nespočívá v ničem jiném než v tomto společném jednání, ... tam máme co činit se sekularitou*“ (Taylor 1994, s. 29). Veřejnost 18. století tedy představuje metatopický společný prostor, který nebyl konstituován transcendentními silami (Taylor 1994, s. 30).

Podívejme se ještě na druhou změnu veřejnosti, která je se sekularitou úzce spojena: na její mimopolitický statut. S něčím podobným jsme se již jednou

setkali, když jsme hovořili (jako za prvé) o středověké představě společnosti jako o jednom z faktorů, který se později ukázal jako důležitý pro pochopení občanské společnosti jako distinkce od státu. Upozornil jsem tehdy na negativní skutečnost, že středověká společnost nebyla definována v termínech její politické organizace atd. Na první pohled by se mohlo zdát, že tedy nejde o nic nového, co by zde již nebylo jednou přítomno. To by byl ovšem omyl. Právě zásluhou sekularity je představa veřejnosti jako mimopolitické reality posunuta do zcela bezprecedentního místa. Je to sekularita, která totiž „... stojí v opozici nejen vůči Bohem ustavené církvi ...“, ale „... stejně málo se snáší i s pojetím společnosti vycházející z toho, že je konstituována zákonem, který v ní platí od nepaměti“ (Taylor 1994, s. 28). Tím byly zeslabeny dva hlavní zdroje autority, jež byly zcela konstitutivní a směrodatné ve středověké společnosti. Právě ony zakládaly její zákony, které transcendovaly společné jednání této veřejnosti. Tím vzniká veřejnost, jejíž mínění se zdá být novou silou v dějinách. Je to mínění vznikající zcela mimo postupy a veřejný prostor politické struktury, nezávisle na jakékoli autoritě, ať už politické či náboženské.

S rozpadem tradičních autorit se veřejné mínění stává pochopitelně autoritou samo. Lid se stává suverénem. Navíc veřejné mínění, které je reflektováno a utváří se v kritické debatě, nabývá i tímto normativního charakteru. Právě proto, že veřejnost je diskusní prostor stojící mimo vlastní moc, že samo žádnou moc nevykonává, může se veřejné mínění lépe povznést nad stranické spory a spíše se přidržet hlasu rozumu. (Tím se novodobá veřejnost liší například od antického shromáždění. Na rozdíl od antických shromáždění začali novodobí řečníci usilovat o jistou míru neosobnosti a nestrannosti a snaží se potlačit právě onoho stranického ducha. Pokoušejí se popřít svoji vlastní individualitu a povznést se nad jakýkoli privátní nebo stranický princip.) Veřejný prostor se stává místem utváření racionálních názorů, jež mají být vodítkem pro vlády při jejím jednání. Chce-li vláda jednat moudře a morálně, musí se od nynějška řídit veřejným míněním. Vláda by měla připravovat zákony a uplatňovat moc uprostřed debatující veřejnosti (Taylor 1994, s. 24).

Navíc s rozvojem nového veřejného prostoru se dostávala ke slovu daleko širší škála požadavků, než tomu bylo dříve. I z tohoto důvodu je implicitně připisována tomuto prostoru síla a povinnost definovat cíle lidí a vyzyvat zavedená tělesa, aby se k těmto cílům vyjadřovala (Taylor 1994, s. 25). Výkon veřejnosti tedy spočívá v tom,

že bez zprostředkování politickou sférou, v diskurzu rozumu probíhajícím za hranicemi moci, pro moc nicméně normativním, umožňuje společnosti dospět ke společnému názoru (Taylor 1994, s. 26). Řečeno jinak, uplatnila se osvícenská myšlenka, že politickou moc musí kontrolovat vnější instance (poté co touto vnější instancí přestala být boží vůle či přirozené právo), která je jako jistý druh diskurzu vycházející z rozumu. Jak říká Habermas (2000, s. 156): „*veritas non auctoritas facit legem*“; „moc musela být zkrocena rozumem“. Jde v podstatě o princip kontroly. Činnost vládnoucích institucí musí být veřejná, tj. přístupná kontrole kritické veřejnosti, která má pomocí diskuse „*převést voluntas v ratio, který se vytváří ve veřejné konkurenci soukromých argumentů jakožto konsensus o tom, co je v obecném zájmu prakticky nutné*“ (Habermas 2000, s. 156).

1.1.6. Tržní hospodářství

Pokud jde o rozvoj druhé klíčové formy moderní občanské společnosti, sice tržního hospodářství, můžeme použít Taylorova (1988, s. 10) příkladu, který poukazuje na změnu chápání pojmu ekonomika. Zatímco toto slovo bylo dříve chápáno přísně etymologicky jako řád a zákon, jenž je ukládán hlavou hospodářství tomuto hospodářství, dochází zde k změně chápání slova *nomos* v tomto termínu. To je nyní chápáno podobně jako například v pojmu astronomie, odkazující nás k autonomní doméně kauzálních zákonů. Moderní ekonomika je zrozena jako sféra se svojí vlastní inherentní organizací. To dává nový obrat a novou sílu myšlenky společnosti jako spokojenému užívání mimopolitické identity. Ekonomicky nyní definuje dimenze sociálního života, ve kterých společnost funguje potenciálně zcela mimo rámec politiky. Nyní zcela běžně myslíme v těchto termínech.

Běžně se soudí, že tento vývoj společnosti směrem k rozvoji tržních sil orientovaných na spotřebu a poptávku a směrem k masové konzumní společnosti byl automatickým důsledkem industriálního růstu, který s sebou přinášel jisté kulturně destruktivní tlaky. Nové historické výzkumy rozvoje ekonomických systémů 18. a 19. století však poskytují jiný obraz o jejich zdrojích a kulturním kontextu (Porter 1992, s. 167–169). Ukazují, že v 18. století nešlo jen o rozmach rozptýlené drobné produkce, která umožňovala uměřenou konkurenci a ekonomickou rovnováhu a tím i pozitivní

prostředí pro formování tržních institucí. Důležitými aspekty bylo také šíření způsobů spotřeby a soužití ve směru z centra do periferie, dále komunikace po linii rostoucích obchodních styků, která nejen podněcovala srovnávání a konkurenci, ale také kultivaci rostoucího obecného bohatství. Změny v 18. století byly také revolucí obchodních styků a spotřeby, nejen svobodné konkurence. Tyto změny vytvářely nové komunikační prostředí a šířily nové vzory spotřeby, čímž mimo jiné také významně ovlivnily utváření nových forem veřejnosti. Tržní instituce se mohly rozvinout jako „neviditelná síla“. Ekonomika orientovaná na spotřebu a poptávku

tak předcházela následnou průmyslově orientovanou a spíše nabídkově orientovanou ekonomiku.

Jako první artikuloval toto stanovisko ve své ekonomické teorii Adam Smith v roce 1776 (srov. Smith 1958) a někteří soudí, že je to právě on, který prokázal v ekonomické oblasti zbytečnost a škodlivost státních zásahů svoji teorií „neviditelné ruky“ (Šamalík 1995, s. 24). Jeho práce, jež je často recipována v následujících obdobích, je zejména známa a hodnocena na základě pozdějších interpretací jako klasický základ liberálních koncepcí ekonomiky, což vypovídá o významu a hodnotě této teorie.

1.2. Současná pojetí konceptu občanské společnosti

Jak bylo již řečeno úvodem první kapitoly, koncept občanské společnosti je konceptem normativním i empirickým. Spojujeme s ním jak určité hodnoty, funkce či očekávání, tak určitou strukturu. Zaměříme se nejprve na normativní perspektivu. Jaká očekávání jsou tedy dnes s pojmem občanské společnosti spojována?

Občanská společnost by měla především zajišťovat, aby státní moc příliš nebujela. Patří k evropské historické zkušenosti, že politická moc má tendenci, často ve jménu efektivity a akceschopnosti, k centralizaci, čímž roste riziko jejího zneužití. Občanská společnost by tedy měla být v prvé řadě zárukou nezávislosti a *vytvářet jakýsi ochranný val proti možné rozpínavosti státní moci*. Nezávislost na státu a mimopolitický statut dnes sociální vědy považují za základní hodnotu občanské společnosti.

Druhý požadavkem, který je s konceptem občanské společnosti spojován, je skutečnost, že mimopolitická a na státu nezávislá občanská společnost, *vytváří, díky své nezávislosti a autonomii, společenské zdroje politické moci, legitimizuje stát a jeho vládu*. Moc státu, respektive vlády je legitimní pouze tehdy, pokud má důvěru občanů. Pokud vláda, na niž byla na základě principu suverenity lidu moc lidu delegována, tuto důvěru ztratí, občané mají právo vládu kdykoli vyměnit. Mimopolitický statut občanské společnosti garantuje mimo jiné „rozumný“ výkon politické moci tím, že si občanská společnost nezávisle na politické moci vytváří veřejné mínění, jež je nicméně pro tuto politickou moc závazné, normativní. V žádné demokracii nelze

střednědobě vládnout v rozporu s veřejným míněním. Aby bylo možné takové veřejné mínění formulovat, musí občanská společnost představovat poměrně bohatou strukturu, kde dochází k vyhledávání, pojmenovávání a ověřování společenských zájmů a priorit, které podmiňují a ospravedlňují demokratický stát i politiku vlády. Zároveň zde také dochází k jisté selekci zájmů a hodnot. Skupiny či jednotlivci mohou ustoupit od některých svých zájmů nebo je zmírnit, pokud zjistí, že nezískali podporu nebo dokonce vyvolali odpor.

Podívejme se ještě jednou podrobněji na onen mimopolitický statut občanské společnosti ve vztahu k této její legitimizační funkci. Ve veřejné sféře se často setkáváme se snahou zástupců zájmových iniciativ vstoupit do vysoké politiky. Vstup zájmových skupin do vrcholné politiky prostřednictvím svých zástupců není mimochodem v demokraciích nic neobvyklého. Tato snaha je sice pochopitelná a legitimní, ale může být kontraproduktivní. Síla zájmových iniciativ spočívá primárně v tom, že stojí právě mimo samu politickou moc. I když vztah občanské společnosti a státu by měl zůstat otevřený, aby zde mohli volně cirkulovat jak lidé, tak myšlenky, je třeba si uvědomit, že zájmová skupina, která získává účast na politické moci, ztrácí ono právo „nezištných“ morálních apelů a osobitých výzev nejen vůči mocenským orgánům a politickým institucím, ale také vůči veřejnosti.

Zájmy a priority, které se vytvářejí v rámci občanské společnosti, a které by ve svém důsledku měly politikou moc podmiňovat, jsou v liberálních demokraciích

Obr. 4. Alexis de Tocqueville (1805–1859), francouzský historik, sociálně politický myslitel a politik. Ačkoli pocházel ze staré aristokratické rodiny, byl upřímným zastáncem demokracie. V letech 1831 až 1832 podnikl ve francouzských státních službách cestu po Spojených státech, jejímž cílem mělo být studium amerického trestního práva a vězeňského systému. Výsledkem jeho pobytu byl dvoudílný spis *Demokracie v Americe*, jenž vyšel v letech 1835 a 1840 a přinesl Tocquevillovi uznání doma i ve světě. Vnější perspektiva Francouze a nesamozřejmost demokracie v jeho rodné vlasti mu poskytla unikátní příležitost k nezvykle vnímavému a citlivému pozorování socio-ekonomických a kulturních předpokladů, nebezpečí a záruk rodící se americké demokracie.

chápaný jako legitimní právě proto, že se tvoří mimo samu politickou moc. Kdokoliv drží politickou moc „ztrácí právo“ říkat občanům, co je správné či jak by měli žít. Držitelé politické moci mohou obtížně věrohodně moralizovat a poučovat. Toto „právo“ však neztrácejí tělesa uvnitř mimopolitické občanské společnosti. Tím, že zájmové skupiny získávají své mocensko-politické zastoupení, vzdávají se svým způsobem oné hodnotné a tvůrčí distinkce mezi státem a občanskou společností. Těžko budou věrohodně legitimizovat státní moc ti, kteří se stanou její součástí. Těžko mohou důvěryhodně bránit možné rozpínavosti státu ti, kteří budou jeho představiteli. Taková uskupení pak musí změnit jak svoje jednání, tak svoji rétoriku. Zástupci občanských iniciativ, kteří na sebe berou politickou (a nejen vládní) odpovědnost, v jistém smyslu ztrácejí pro své půso-

bení životodárnou půdu pod nohama, ztrácejí zdroj své síly a hodnoty. Překračují tím onu distinkci mezi občanskou společností a státem, což samo o sobě není nic špatného; pokud si však tohoto překročení nejsou vědomi, pak tuto plodnou distinkci, jež představuje záruku svobody a demokracie, podlamují. Zde někde spočívá hranice mezi politikou a ne-politikou (či tzv. nepolitickou politikou). Je to principiální hranice mezi odpovědnou politickou mocí a aktivismem občanského vlivu, jež se opravdu může zdát tékává a nejasná, jež ale musí být v zájmu svobody zřetelně stanovena a udržována.

S tím úzce souvisí další funkce, která bývá s normativním konceptem občanské společnosti spojována: *participační funkce*. Občanská společnost by měla *umožňovat efektivnější zapojení občanů do správy veřejných věcí*, než jaké mu zajišťují etablované politické strany. Široká občanská participace může také představovat značnou mobilizaci zdrojů díky využití široce rozptýlených informací a znalostí a zajistit tak větší kvalitu výstupu demokratického politického rozhodování. Spíše než politická centralizace je to mnohavrstevná decentralizace, která umožňuje občanům bezproblémový kontakt s veřejnou správou, případně přístup do procesu politického rozhodování, a vede k hospodárnějšímu a efektivnějšímu využívání materiálních zdrojů. Občanská společnost, jak poznamenal prozaicky V. Havel (1999) v jednom ze svých projevů, se zkrátka vyplácí. Zájmové skupiny obecně mohou navíc díky svému charakteru – k němuž patří kromě jejich politické nezávislosti také problémová zaměřenost – často dříve než politické strany rozpoznat či poukázat na vážná rizika či nebezpečí a navrhnout užitečná a zajímavá řešení. Je pak na veřejnosti i na politicích, jak jejich jednání posoudí a jak na ně zareagují.

Občanská společnost je dnes na Západě všeobecně považována za záruku svobody a demokracie a málokdo ze současných sociálních vědců i politiků pochybuje o tom, že demokracie nevystačí s pouhou soutěží politických stran, jež je občanům částečně zprostředkovávána médii, a do níž občané jednou za čas vstoupí prostřednictvím voleb. Soutěž politických stran je sice výborný a neopominutelný vynález liberálních demokracií, není to však z mnoha důvodů vynález dokonalý.

Samotná reprezentativnost politických stran vycházejících vítězně z voleb je problematická a nedostatečná hned z několika důvodů. Fakt, že nějaká strana získá ve volbách 30 procent hlasů, neznamená, že 30 procent voličů podporuje každý jednotlivý bod stranického

programu. Spíše jde o podporu obecné platformy strany a podpora pro jakoukoli specifickou část programu může být větší nebo menší. Stejně tak volební periodičita často nevyhovuje reálným problémům a potřebám občanů a interval mezi volbami zamlžuje příliv a odliv stranické podpory (srov. Green 1997, s. 318). Konečně občané sami chtějí ovlivňovat. Chtějí, aby jejich hlas byl slyšet a brán v úvahu nejen v okamžiku voleb. Pokud navíc nejsou politické strany něčím omezeny, mají tendenci expandovat a rozparcelovat si stát na vlastní jednotlivé domény, ideologizovat na první pohled nepolitické otázky, politizovat úřední správu či komunální problémy.

Sklon k tzv. partitokracii je pro každou demokracii nebezpečná tendence. Soutěž politických stran není sice dokonalá, zato nepostradatelná forma organizace politického života v moderních společnostech, která je nutná nejen pro kontrolu vlády, ale také jako její potenciální alternativa. I když parlament představuje výsadní kolbiště politických stran, strany samy by měly být zárukou toho, že politická agenda zůstane otevřená. Politické strany bývají v sociálních vědách zmiňovány jako jakýsi převodový mechanismus mezi občanskou společností a státem. Aby však mohly plnit tuto funkci, musí zůstat otevřené. A to jak myšlenkám, tak osobám z nepolitické sféry.

Také například Alexis de Tocqueville (1992, II/86 až 89) hovoří o politických sdruženích jako o jakémsi mezičlánku mezi občanskou společností (hovoří o občanských sdruženích) a státem (obr. 4). Politická sdružení považuje za jediná mocná sdružení, která aspirují na řízení státu. Pokud však jsou tato sdružení od této šance odříznuta, přestávají plnit funkci převodového mechanismu. Dobrým příkladem této nebezpečné tendence v českém prostředí je tzv. opoziční smlouva mezi ČSSD a ODS, jež byla ustavena v letech 1998–2002. Tyto strany poněkud zatemnilly hranici mezi politickým režimem, státem a politickými stranami, odcizily se tak občanské veřejnosti a projevovaly nebezpečné sklony k oné partitokracii. Chtěli se stát státostranami. Strany mimo opoziční smlouvu měly být na druhé straně znevýhodněny v soutěži o (spolu)účast ve vládě a zbaveny svého „převodového“ potenciálu.

V neposlední řadě je s pojmem občanské společnosti spojováno očekávání, že zde dochází k *vytváření vztahů přináležitosti a loajality*, tedy její *integrační funkce*. Opakovaná účast na dění v rámci občanské společnosti nám zprostředkovává zkušenost, že na to, aby byl náš hlas slyšet, náš zájem zohledněn, se potřebujeme

spojit s někým jiným. Pokud chceme v silně rovnostářské demokratické společnosti ovlivňovat a efektivně působit, musíme spolupracovat s druhými, což představuje mimo jiné reprodukci společných hodnot a symbolů. Vzniká zde pocit přináležitosti ke konkrétnímu zájmovému společenství. V širším smyslu pak vytváří – v důsledku zkušenosti společného jednání, zkušenosti, že taková činnost je zde možná a že má smysl – pocit přináležitosti k celé společnosti i politickému systému. Nejde přitom o to, že by všichni byli schopni realizovat své zájmy. Jde o to, co Charles Taylor (1994, s. 38) jednoduše nazývá „*pocitem lidí, že se jim naslouchá*“, a že se všem naslouchá stejnou měrou. Musíme přihlížet také k charakteru politického procesu, nejen k jeho výsledku. Důležitý je onen pocit, že naše požadavky byly vyslechnuty, a i když nebyly momentálně realizovány, je možno pokusit se je realizovat kdykoli v budoucnu. Byli jsme vyslechnuti a kdykoli v budoucnu nám bude dána možnost, abychom své stanovisko objasnili v debatě (Taylor 1994, s. 37).

Aby toto vše bylo možné, musí zde být jisté předpoklady, především existence tzv. otevřené společnosti (v Popperově slova smyslu) s vyzrálou občanskou politickou kulturou, jež se vyznačuje *smyslem pro zájmovou a názorovou pluralitu* a s tím souvisejícími občanskými postoji autonomie, tolerance, odpovědnosti, nakloněnosti ke kompromisu a v neposlední řadě úcty k zákonům, především k ústavě. Pokud zde takové předpoklady existují, mohou být pak potvrzovány opakovanou zkušeností s účastí ve veřejném životě či na trhu.

1.2.1. Rizika moderní demokracie

Pokud chceme tomuto normativnímu přístupu ubrat na utopičnosti a přidat na skepticismu či realismu, je možno problematiku nahlédnout z opačné strany. Koncept občanské společnosti je reflexí základních rizik a úskalí demokracie a možných selhání procesu demokratického politického rozhodování. Výše zmíněným čtyřem očekávaním či funkcím (*ochranné, legitimizační, participační, integrační*) ve vztahu občanské společnosti a státu odpovídají čtyři následující rizika. Jde o *nekontrolovaný růst politické moci, ztrátu legitimacy a krizi důvěry, úbytek občanské participace a konečně společenskou atomizaci* nebo dokonce *anomii*. Také mezi těmito riziky existují přirozeně mnohačetné souvztáhnosti.

Legitimizační funkci občanské společnosti odpovídá *nebezpečí ztráty legitimacy* státu a politických institucí. Pokud stát není schopen vystihovat zájmy občanů či zájmových skupin, ztrácí jejich důvěru. Pokud stát a politické instituce nemají důvěru občanů, potom nemohou efektivně vládnout a spravovat, zákony přestávají být účinné a celý politický systém se ocitá v ohrožení. Každý stát i jeho vláda v liberálních demokraciích jsou legitimizovány tím, že mají důvěru občanů, tj. těch, kterým vládnou. *Právě pokud jde o udržování vztahu důvěry mezi státem a občany představuje občanská společnost klíčovou strukturu i kvalitu, jež dodává demokratickému státu důvěryhodnost a sílu.* Pouze politické strany na navazování a udržování vztahů důvěry mezi občany a státem, jak bylo již naznačeno, zkrátka nestačí. V důsledku ztráty legitimacy může docházet jak k úbytku politické participace, tak k nekontrolovanému růstu státní moci i ke ztrátě společenské soudržnosti či jejímu rozštěpení. Za exemplární příklad může sloužit ovládnutí státu komunistickou stranou v Československu po druhé světové válce. Postupná ztráta legitimacy státu byla doprovázena rozkladem také ostatních funkčních dimenzí ve vztahu občanské společnosti a státu, podlomením jejich vzájemné dynamiky, jež vyústilo v naprostou destrukci občanské společnosti.

Druhým rizikem je *úbytek politické a občanské participace, nebezpečí ztráty politických svobod a schopnosti ovlivňovat* a (později také) rozumět procesům veřejného rozhodování. To může být samozřejmě způsobeno odcizením se politickým institucím v důsledku ztráty jejich legitimacy a může docházet k růstu politické apatie a atomizaci celé společnosti či významných skupin občanů. Tím dochází ke zkládání neblahých předpokladů, které jsou příznivé především pro posilování oligarchických tendencí, mohou vést k opětovnému odštěpení významné skupiny či skupin občanů od státu a jeho politických institucí, případně také ke zhroucení a změně celého politického systému. Participační funkce konceptu občanské společnosti jako normativního konceptu je reflexí nebezpečí tohoto druhu. Pokud je pravda, jak říká Giddens (1998, s. 139), že znakem modernity je skutečnost, že seberealizace se stává podstatným faktorem pro vytváření vlastní identity, znamená to, že existuje bezprostřední vztah mezi občanskou participací a sociální i osobní identitou a úbytek občanské participace může vést k vážnému oslabování společenské soudržnosti.

Nebezpečí přílišné centralizace a koncentrace politické moci, jež s sebou přináší riziko jejího zneužívání,

je dalším z úskalí demokratického politického procesu, jehož důsledkem mohou být tendence způsobující ostatní rizika zde uvedená. Také v tomto ohledu je občanská společnost pojímána jako záruka bezpečí a stability demokracie. Demokracie se svojí láskou k rovnosti jsou k tomuto nebezpečí, jak ukázal právě Tocqueville (1992), zvláště náchylné. Vytváření demokratických mechanismů na ochranu před nerovností a k odstraňování privilegií – ve jménu rovného zacházení a rovného materiálního zabezpečení – vede k postupnému hromadění moci v rukou centralizovaného státu. Ve jménu demokratické rovnosti se stát stává regulátorem, poradcem, učitelem a soudcem, tedy jakousi ochranou i utvářecí mocí, která sama sebe stále méně reprezentuje jako násilí, ale jako garanta veřejného zájmu. Moc občanské společnosti demokraticky svěřená státu se obrací proti její svobodě. Mnozí soudí (srov. například Keane 1988, Putnam 2000, s. 78, Tocqueville 1992, I/65–73), že růst státních pravomocí jde na úkor schopností občanské společnosti starat se o různé záležitosti a řešit mnohé konflikty a problémy. Také v souvislosti s růstem státu blahobytu se na Západě od 80. let často hovoří o kolonizaci a oslabování občanské společnosti (Keane 1988). Růst státní moci ve jménu efektivity a akceschopnosti je tendencí, jež se sice může zdát na první pohled chvályhodná, dokonce snad nezbytná, může však ve svém důsledku vést ke společenské atomizaci, ke ztrátě legitimacy či dokonce k poklesu společenské soudržnosti.

A konečně je to právě *nebezpečí společenské atomizace, jež může být důsledkem jak centralizace, tak úbytku politické participace a růstu politického odcizení.* Toto nebezpečí, které je zvláště charakteristické, jak brilantně opět dokládá Tocqueville (srov. například 1992 II/75–77), pro rovnostářské společnosti, může mimo jiné zakládat *tendence k anomii*, tedy ke ztrátě společných hodnot a norem, k rozpadu morálního řádu a celkové ztrátě morální orientace. Mluvíme-li o ztrátě sociální soudržnosti, mluvíme také o ztrátě sociálního uspokojení a o úbytku kvality veřejné správy – jde tedy i o ztrátu politickou (Putnam 2000). Integrační funkce jako široká plejáda forem a možností lidského spolčování a komunikace, jež představuje základnu pro reprodukci a transformaci morálního a následně také politického řádu, je reflexí nebezpečí, které signalizuje, že v atomizované společnosti se vládne až příliš snadno. Navíc společenská dezintegrace, jak ukazuje Taylor (1994, s. 47), má ke všemu většinou eskalující povahu a může být počátkem začarovaného kruhu. Oslabení

pocitu přináležitosti a vzájemných sympatií může být důsledkem, ale také příčinou ztráty společně sdílených norem, hodnot a symbolů a schopnosti sebeomezení v jejich zájmu (ve veřejném zájmu), schopnosti sebeomezení ve jménu uznání společných zájmů celku, jehož jsem součástí, a jež jsou tedy také mými zájmy. Vznik morálního vakua a rozklad společenských norem a společně sdílených hodnot představuje jedno z největších rizik a nebezpečí selhání demokratického politického procesu. K tomuto druhu nebezpečí je třeba připočítat také *nebezpečí politického rozštěpení společnosti* a odcizení se významného společenského segmentu politickému systému. Za příkladný lze v této souvislosti považovat proces emancipace české a německé společnosti v českých zemích od druhé poloviny 19. století a jejich postupné vzájemné odcizování.

Aniž bychom se pokoušeli seřadit možné příčiny selhávání procesu demokratického rozhodování podle jejich významnosti, je jistě možné mezi nimi nalézat a interpretovat mnohačetné vazby a rezonance. Nelze vždy jednoznačně určit, která rizika představují příčiny a která důsledky rozkladu funkcionálních dimenzí ve vztahu občanské společnosti a státu, je nicméně jisté, že všechna představují vážná rizika pro bezpečnost a stabilitu demokracie, všechna představují ohrožení takového stavu svobody, jehož bylo na Západě dosaženo. Koncept občanské společnosti není motivován ničím menším, než snahou hledat záruky demokratického vývoje, rozpoznávat jeho rizika a nebezpečí, analyzovat jejich příčiny a pokoušet se jim čelit a předcházet, předvídat jejich důsledky a snažit se je mírnit a redukovat.

1.2.2. Empirická perspektiva

Pokud jde o empirický aspekt konceptu občanské společnosti, jedná se tedy o institucionální strukturu, která umožní naplňovat výše zmíněná očekávání. Tato institucionální struktura, jak už bylo také řečeno, však může být v různých kulturních kontextech značně rozdílná. Nicméně v souvislosti s procesem globalizace i evropské integrace probíhá v sociálních vědách intenzivní diskuse o tom, jaký empirický koncept občanské společnosti je pro pojmenování sociálních předpokladů demokracie i pro její budoucí rozvoj či přežití nejrelevantnější. Mezi mnoha různými pojetími vystupují nejzřetelněji tři alternativní přístupy. Představitelé prvního přístupu by bylo možno označit jako *ge-*

neralisty (jsou nejbližší pojmání skotských moralistů), kteří k charakteristikám občanské společnosti přiřazují také existenci omezené a odpovědné veřejné autority (například Gellner, Pérez-Díaz). Tento pojem dokonce shledávají v jistém smyslu jako konkurenční k pojmu demokracie s tím, že lépe zahrnuje a realističtěji specifikuje své vlastní podmínky existence (srov. Gellner 1997, s. 157–162).

Představitelé druhého přístupu (například Keane, Taylor) by bylo možno označit za *maximalisty*. Mezi hlavní formy občanské společnosti řadí politickou veřejnost, ale také trh. Jsou to zastánci konceptu, který Jeffrey Alexander nazývá „deštníkový koncept“ – *umbrella-like concept* (Alexander 1998, s. 3). Označuje platformu institucí mimo rámec státu, zahrnuje tržní hospodářství a jeho instituce, veřejné mínění, vládu práva, politické strany, veřejné i soukromé asociace, nejrůznější formy společenské spolupráce, jež vytvářejí závazky a zakládají vztahy důvěry. Představitelé tzv. deštníkového konceptu chápou občanskou společnost – lapidárně řečeno – jako společnost minus stát, tedy jako takovou strukturu, která je nezávislá na státu. Sem by bylo možné zařadit snad i mnohé koncepty občanské společnosti české provenience a jejich protagonisty (Pithart, Havel, Šamalík).

Představitelé třetího přístupu lze označit za *minimalisty*, navazují především na dědictví Alexise de Tocquevilla a Antonia Gramsciho (Pérez-Díaz 1998, s. 212). Občanská společnost u těchto autorů označuje především doménu kulturních předpokladů, zažitých tradic, hodnot a norem, implicitně sdílených způsobů a mravů, jež podmiňují myšlení i jednání každého člena společnosti. Občanská společnost je zde synonymem hodnotového konsensu, rozvinuté komunity, jež je svázána těsnou sítí interpersonálních vztahů loajality, závazků a solidarity. Vyznačuje se zralým veřejným míněním, bohatým občanským životem, identifikací občanů s veřejnými institucemi, zájmem o obecné blaho a úctou k právu (Sztompka 1998, s. 193). Je zde také silný rousseauovský akcent spočívající v kladení důrazu na občanské ctnosti a v orientaci na veřejné blaho. Ze současných hlavních představitelů je možné uvést Jeffreyho Alexandra či Edwarda Shilse. Bylo by možné sem zařadit i některé teoretiky republikanismu – jako například Hannah Arendtovou, kteří sympatizují s vidinou politické komunity.

V minimalistickém přístupu je občanská společnost konceptualizována jako sféra, již je třeba analyticky odlišit nejen od státu a ekonomiky, ale také od jiných

společenských sfér, jež jsou vnímány jako sféry, které neposkytují žádnou oporu pro vzájemnou solidaritu jednotlivých členů. Občanská společnost je definována jako sféra či subsystém společnosti, jež je analyticky a do jistého stupně také empiricky oddělená od sféry politiky, ekonomiky a náboženského života. I když je občanská společnost sama o sobě závislá na zdrojích a vstupech ze sféry politického života, ekonomických institucí a širšího kulturního kontextu, představuje samostatnou sféru společenské solidarity, jež transcenduje veškeré partikulární závazky a zájmy a umožňuje nalézání jednotné identity mezi jinak separovanými jednotlivci. Jde o sféru solidarity, v níž je do určité míry postupně definován a posilován jistý druh univerzalizujícího se společenství. Tento druh občanské společnosti nikdy nemůže existovat jako takový, vždy může existovat pouze „do jisté míry“ (srov. Alexander 1998, s. 7, 97).

Jeffrey Alexander řadí k institucím občanské společnosti především soudy, instituce masové komunikace, výzkumy veřejného mínění. Občanská společnost je konstituována vlastní charakteristickou strukturou elit, které provozují moc a ověřují společenskou identitu prostřednictvím dobrovolných asociací a sociálních hnutí (Alexander 1998, s. 97). Občanskou společnost je možno v tomto pojetí chápat jako synonymum nestrannosti, jako nositelku univerzálních a transcendentních hodnot, jako nadřazenou nad vyhocené stranické spory. K jejím významným institucím bychom měli počítat také například univerzity (Shils 1995, s. 15). Minimalisté víceméně nazývají občanskou společností to, co maximalisté rozumí veřejnou sférou (srov. Pérez-Díaz 1998, s. 213). Toto pojetí nachází svoje vyjádření také v současné české sociologii a u představitelů neziskového nevládního sektoru, když používají termín občanská sféra či *občanský sektor*.

Je nepochybné, že tyto teoretické modely můžeme jen obtížně abstrahovat od konkrétních historických kontextů, specifik a zkušeností, jež jsou v euroatlantické civilizaci značně rozdílné. Přese všechno zde zůstává naléhavá otázka, jež souvisí především s evropským integračním, ale také širším globalizačním procesem: lze smysluplně uchopit jednotný koncept občanské společnosti, který by zahrnoval jak společnou evropskou zkušenost, tak perspektivu její budoucí pevnější integrace? Základní spor v této souvislosti spočívá především mezi generalisty a maximalisty na jedné a minimalisty na straně druhé. Jak již bylo řečeno, tam kde maximalisté používají termín veřejná sféra, tam

minimalisté používají pojem občanská společnost. Většina minimalistů totiž odmítá uznat existenci systematických vazeb mezi rozdílnými komponentami toho, co maximalisté nazývají občanskou společností. Trh stejně tak jako i stát poskytují podle nich pramalou oporu pro společenskou solidaritu, nevytváří podmínky pro posilování občanského étosu. Minimalisté inklinují k tomu, spatřovat fundamentální konflikty mezi tržním hospodářstvím, státem a veřejnou sférou (tedy pro ně občanskou společností). Občanská společnost (veřejná sféra) není podle nich pouze oddělená od státu a trhu, ale fundamentálním protikladem státu a trhu. Relativní asymetrie ekonomických zdrojů, jež je charakteristická pro ekonomiku, která je sférou materiálních a sobeckých zájmů, má tendenci negativně ovlivňovat i občanskou sféru. Občané bez ekonomického úspěchu či bohatství často obtížně komunikují v občanské sféře a získávají si respekt jejich institucí či spoluobčanů (Alexander 1998, s. 9). Minimalisté pojmají občanskou společnost jako obranný val proti kombinovanému útlaku ze strany státu, trhu či jiných společenských sfér. Veřejná sféra (občanská společnost) by podle nich, jinými slovy, měla poskytovat základy pro transformaci státu i ekonomiky.

Za touto argumentací se skrývá předpoklad, že kvalita občanské společnosti nemůže překračovat kvalitu jejích organizačních forem. Minimalisté se proto soustřeďují především na analýzu těchto forem. Mezi formy občanské společnosti proto nepočítají například církve, které patří svým charakterem do oblasti sakrálního, a které podle nich k tvorbě občanského étosu ve sféře profánního příliš nepřispívají. K nejdůležitějším formám občanské společnosti řadí minimalisté především *dobrovolné asociace a sociální hnutí*, které se nejvíce vyznačují netržně orientovaným chováním a minimální mírou hierarchizace. Dobrovolnost se zde jeví jako základní předpoklad pro vedení otevřeného dialogu. Je-li člověk někde dobrovolně, prostor pro donucování se zdá být minimální. Především nová sociální hnutí se vyznačují větší mírou spontaneity, otevřenosti a flexibility. Jejich aktivity mají pak větší charakter symbolických výzev vůči existujícím mocenským vztahům a zažitým kulturním vzorcům a nejsou politická v tradičním slova smyslu. Jejich arénou je veřejný prostor nezávislý na vládních institucích, stranickém systému či státní struktuře. Formy jejich aktivit a prostor, v němž působí, zapřičiňují, že tato hnutí nemají charakter hierarchizovaných sítí a nevytvářejí silnou institucionalizovanou strukturu (Ahrne 1998,

s. 91). (Sám pojem „sociální hnutí“ by zasluhoval více pozornosti a sociologie také postavila tento pojem od počátku 90. let do středu svého zájmu. I když ne všichni autoři považují vůbec za nutné pojem „sociální hnutí“ definovat, absence stálejších organizačních struktur bývá často považována za téměř definiční podmínku sociálního hnutí [Znebežánek 1997, s. 26–30].)

Je samozřejmě otázkou, do jaké míry jsou tato očekávání oprávněná. Jak podotýká Goran Ahrne (1998, s. 90), stejně jako i jiné asociace, také ty dobrovolné se mohou vyznačovat podle slavného Michelsova zákona silnou tendencí k oligarchizaci. Jejich dobrovolnost může být někdy specifická v tom, že otázka zařazení a subordinace zde hraje významnou roli. Všechny dobrovolné asociace jsou exkluzivními kluby a členství v nich vyžaduje respektování jistých hodnot a idejí. Z tohoto hlediska mohou být často velmi intolerantní a pokud jejich členové nemají správné mínění či nejednají v souladu s ním, mohou být ostatními členy vyloučeni. Pokud jde o nová sociální hnutí, jsou svým charakterem jak prostorově, tak časově omezená. Výzkum nových sociálních hnutí ukazuje, že při dlouhodobějším trvání je každé sociální hnutí postaveno před neřešitelné dilema. V okamžiku, kdy je hnutí postaveno před strategické rozhodnutí o použití kolektivních prostředků, potřebuje se zříci své otevřenosti a stanovit podmínky pro přijímání svých členů. V dlouhodobější perspektivě se sociální hnutí od dobrovolných asociací ničím neliší. Samozřejmě skutečnost, že sociální hnutí po nějaké době buď zanikají nebo se transformují a institucionalizují, nijak nezmenšuje jejich význam. Je však otázkou, do jaké míry je můžeme považovat, vzhledem k jejich krátké trvanlivosti, za klíčový projev a záruku existence občanské společnosti (Ahrne 1998, s. 91).

Generalisté i maximalisté se naopak domnívají, že tržní hospodářství založené na soukromém vlastnictví a veřejná sféra vyznačující se dobrovolnou aktivitou jsou teoreticky komplementární a pragmaticky spřízněné. Poukazují na mnohé pojící články mezi trhem a veřejnou sférou, jež považují za dva klíčové komponenty občanské společnosti (Pérez-Díaz 1998, s. 215, Taylor 1994, s. 19). Spor není pouze terminologický, nýbrž věcný. Týká se otázky, jak velkou měrou a zda vůbec přispívá tržní hospodářství k posilování občanského étosu. Odpůrci minimalismu poukazují v prvé řadě na fakt, že rozvoj veřejné sféry je bytostně spojen s diskusí o ekonomických otázkách a s otázkou role veřejné autority. Pérez-Díaz (1998, s. 215) připomíná, že vznik občanské společnosti historicky souvisí se zahájením

debaty o daňové politice a o omezeních a podmínkách výkonu veřejné moci. Přičemž ekonomické otázky, jak ukazuje například Habermas (2000, s. 87), otázky pravidel styku ve sféře směny zboží a společenské práce, předcházely otázkám politickým. V evropské historické tradici je podle maximalisto-generalistů trh zkrátka neodmyslitelnou komponentou občanské společnosti, stejně tak jako občanská společnost je nemyslitelná bez trhu. Trh je jejím neodmyslitelným civilizujícím prostředkem, což nelze přehlížet ani v současných snahách o vymezení pojmu občanské společnosti.

Rozvoj veřejné sféry je dle maximalisto-generalistů závislý na kultivaci jistých předpokladů a zvyků, které mohou být posilovány také aktivní účastí na trhu. Obchod a směňování, které jsou založeny na jistých hodnotových předpokladech, jsou-li možné, přinášejí účastníkům směny pozitivní zkušenost. Stávají se jakýmsi občanským tréninkem, jež vede k posilování sebe-vědomí a odpovědnosti aktérů směny. Předpokladem a potvrzovaným východiskem je uznávání zájmů druhých aktérů směny jako oprávněných. Směňování učí účastníky nejen toleranci, ale vede je také k posilování smyslu pro zájmovou i názorovou pluralitu a k schopnosti vlastního (tedy dobrovolného) sebeomezení. Samotný pojem občanství v sobě zahrnuje tyto dva zdánlivě protichůdné důrazy, které se uplatňují také na trhu. Jednak schopnost formulovat svůj vlastní názor, své požadavky a sledovat své cíle, tedy jakousi občanskou autonomii. Jednak schopnost omezit se a dosahovat kompromisu vycházející z uznání legitimacy (alespoň částečné) také požadavků, cílů a názorů druhých. Tržní společnost pracuje nejen s měnícími se cenami, ale také s měnícími se seskupeními a názory – neexistuje zde ani správná cena ani správná kategorizace lidí (Gellner 1997, s. 88). Nikoli proto, že všechno z toho je relativní, ale zejména proto, že všechno se zde může a také by se mělo měnit bez jakéhokoli narušení morálního řádu. Je to nejen prostor občanské autonomie, ale také prostor veřejné soutěže i diskuse.

Většina minimalistů, podle Pérez-Díaze (1998, s. 216), má tendenci přeceňovat racionalizační charakter veřejné sféry, jako místa, kde dochází k výměně racionálních argumentů podle jistých definovaných a morálních pravidel komunikačních her. Dodává, že tolerance k druhým, jež je zároveň vyvážena připraveností čelit individuálnímu násilí i rozhodlím omezovat veřejnou autoritu, nemůže být výsledkem komunikační zkušenosti sama o sobě, pouhého racionálního přesvědčování, ale že je

výsledkem praktické zkušenosti s opakovanou účastí jak na trhu, tak v liberální politice. V dlouhodobé perspektivě se trh a liberální politika ukázaly jako instituce, které nesou jistý druh praktické zkušenosti a činnosti, které jsou schopné za jistých okolností reprodukovat své vlastní předpoklady, předpoklady své vlastní existence. Každopádně se ukázaly jako o mnoho lepší, než jejich historické alternativy: centrálně řízená ekonomika a autoritářská politika (Pérez-Díaz 1998, s. 217).

Navíc vztah mezi občanskou společností obecně a tržním hospodářstvím jako jednou z nezastupitelných komponent občanské společnosti, je, jak ukazuje Gellner (1997, s. 126), ještě užší, než se na první pohled může zdát. Je přímo „geneticky“ podmíněn, je takřka osudový. Občanské společnosti jsou společnosti zasvěcené základnímu rovnostářství, tudíž nestálosti a proměnlivosti a tedy také ekonomickému růstu. Pouze pomocí technické inovace a ekonomických zisků se mohou přibližovat či udržovat na dosah takovému stavu. Tyto společnosti potřebují nejen sociální a politický pluralismus, který by vyvažoval výrazné tendence k centralismu a autoritářství, ale také ekonomický pluralismus z důvodů výrobní efektivity. *Občanské společnosti jsou z hlediska své legitimacy závislé na ekonomickém růstu*, bez něhož se pohyblivost stává riskantní hrou s nulovým součtem, ve které je něčí zisk vyvážen něčí ztrátou. Každý politicky autoritativní či dokonce totalitní režim, který toleruje autonomní hospodářství, neúmyslně vytváří podle Gellnera (1997, s. 126) také občanskou společnost nebo alespoň společenský potenciál pro její vznik.

V této souvislosti bude užitečné znovu připomenout, že na normativní i empirické rovině je občanská společnost především *otevřenou občanskou společností*, otevřenou v Popperově slova smyslu, to znamená, že je společností, která reflektuje skutečnost, že naše vědění není nikdy stoprocentně dokazatelné, nýbrž pouze stoprocentně vyvratitelné. Občanská společnost je otevřenou společností reflektující skutečnost, že je odsouzena žít ve světě, kde lidé operují s nedokonalým věděním a zároveň je společností respektující neosobní, abstraktní pravidla. Také v tomto bodě se naplňuje jeden z aspektů moderního občanství, jenž spočívá ve víře v *rozum*, jako výjimečného a jedinečného dorozumívacího prostředku, a zároveň ve vědomí jeho nedokonalosti.

Ekonomika se v tomto světle jeví jako jedna z nezastupitelných institucí kontroly státu či ideologického monopolu. Ekonomický růst vyžaduje růst kognitiv-

ní, což znemožňuje ideologický monopol. Rostoucí ekonomika je nemožná bez vědy. Věda je neslučitelná se společensky či jinak udržovaným kognitivním obrazem světa nadaným apriorní autoritou. Otevřená občanská společnost se neslučuje s intelektuálním či ideologickým monopoem a každé bezpečné vědění vyžaduje ideologický pluralismus, jehož zárukou je právě otevřená ekonomika dosahující růstu (Gellner 1997, s. 180, 181). Gellner klade v této souvislosti naléhavou otázku: může občanská společnost přežít konec ekonomického růstu? (Gellner 1997, s. 173). To s sebou samozřejmě přináší další naléhavé otázky, především: co je to „ekonomický růst“? (Zdá se, že není úniku před ekonomickým růstem. Už proto je třeba klást si naléhavě otázku, co tento růst rozvíjí. Je to především rozvoj produkce, poptávky a spotřeby. Ekonomický růst se ale zdá být také „rozvojem“ *závislosti* lidí na předmětech a událostech, které oni sami nemohou ani vytvořit, ani kontrolovat, ba ani dokonce obsáhnout zrakem a porozumět jim. Z jistého hlediska, hluboce zakořeněného v běžném vědomí, je rozvoj vnímán jako nutný, žádoucí a morálně chválný činící lidi šťastnějšími. Míra štěstí je pak často viděna jako přímo úměrná míře uspokojování našich potřeb. Toto přesvědčení však již bylo mnohokrát zdiskreditováno řadou významných myslitelů. Navíc výzkumy provedené v ekonomicky rozvinutých společnostech ukazují, že nad jistou „hranicí chudoby“ zde neexistuje růst spokojenosti korelovaný k růstu příjmů [Bauman 1995, s. 144–146]. Dnes se ukazuje, že ekonomický růst produkuje také četná rizika, především ekologická. Pro existenci občanských společností je proto v této souvislosti otázkou, jak udržet nutný rozvoj bez toho, aby docházelo k vytváření neúnosně vysokých rizik, jaký „rozvoj“ je trvale udržitelný. Dahrendorf [1991a, s. 79–80] v této souvislosti pak poukazuje na problematičnost vazby mezi demokracií a materiální prosperitou a i když připouští, že je výhodné, když demokratické instituce a hospodářský blahobyt vzrůstají zároveň, nevidí mezi oběma procesy žádný nutný vztah. Na příkladu britské demokracie ukazuje možnost poměrné stability i během dlouhého období přinejmenším relativního hospodářského poklesu a v přílišné spjatosti demokracie s materiální prosperitou vidí možný destabilizující prvek.)

Neměl by vzniknout dojem, že v podání maximalisto-generalistů představuje trh nejdůležitější či dokonce jedinou záruku existence občanské společnosti. Poukazují pouze na skutečnost, že pohled na státní a ekonomickou sféru jako jediné sféry, které mají ten-

denci srůstat dohromady, tendenci využívat a manipulovat veřejnost a vychovávat své občany, zaměstnance a konzumenty k nekritické poslušnosti, je nebezpečně zjednodušujícím pohledem. Kritickým okem je proto třeba posuzovat všechny další velké organizace, nejen stát, politické strany a ekonomické subjekty, ale také odbory, média, církve, kulturní, spotřební, ekologická, feministická a jakákoli jiná sdružení. Žádná by neměla být pojmána nekriticky, všechna usilují o moc či vliv a stavět některá mimo podezření s ohledem na jejich pohnutky by nebylo správné (Pérez-Díaz 1998, s. 218). Stejně tak by podle tohoto pojetí nebylo správné předem handicapovat a vylučovat některé organizace, pokud jde o jejich liberativní a participativní potenciál ve veřejné sféře.

Je samozřejmě otázkou, do jaké míry je tato výše nastíněná argumentace o provázanosti veřejné sféry a tržního hospodářství oprávněná v době globalizující se ekonomiky. Často slycháváme námitku, že globální trh ohrožuje lokální občanské společnosti. Ano, skutečně míváme často silný pocit, že společnosti typu *Shell*, *McDonalds* či *Coca-Cola* by mohly znamenat velké nebezpečí pro občanské národní společnosti, ať už v jakémkoli smyslu. Z minimalistického hlediska je samozřejmě oprávněná obava, že tyto společnosti neposkytují mnoho podpory pro vytváření pocitu solidarity a loajality v rámci lokálních občanských společností a instituce místních občanských společností (veřejných sektorů) nestačí na to, aby vytvářely obrannou hráz proti nespravedlnostem a nebezpečím globalizující se ekonomiky. Proto je potřeba *globalizovat také veřejný (občanský) sektor* a příznaky takového procesu nejsou nepatrné. Organizace jako například *Greenpeace*, *Helsinki Committee*, *Amnesty International*, *Global Watch*, *Public Citizen* aj. se skutečně zdají být zárodkem globalizující se občanské společnosti.

Také z maximalistického hlediska se zdá být globalizující se síť občanských společností nutností. Globální trh může být součástí občanské společnosti, pokud ta bude globální i v jiných aspektech. Jinými slovy pouze globální veřejná sféra může zajistit globální ekonomice, aby se stala součástí globální občanské společnosti. To je nemyslitelné mimo rámec efektivní politické kontroly a odpovědnosti. Pouze jednotný rámec politické odpovědnosti a kontroly, trhu a občanské (veřejné) sféry může zajistit, že tyto jednotlivé komponenty se mohou stát součástí občanské společnosti. Toto jsou samozřejmě velmi složité otázky, jejichž důkladná analýza zde není naším cílem. Dodejme tedy pouze, že přestože se

zdá globalizující kapitál a ekonomika vždy o krok napřed, globalizace občanské (veřejné) sféry i jednotného politického rámce dosahuje v utváření občanské společnosti významných úspěchů. Nejenže mnohé nevládní organizace v oblasti kontroly dodržování lidských práv, korupce a kontroly vládních politik dělají mnoho pro utváření předpokladů jednotného politického rámce, ale navíc sledují aktivity nadnárodních společností po celém světě a upozorňují na důsledky jejich činnosti. Výsledky jejich vlivu nejsou zanedbatelné. Jsou známy příklady, kdy nadnárodní společnosti po celosvětové vlně kritiky prodělaly znatelnou proměnu. Často se pak snaží získat zpět své pošramocené jméno také podporou mnohých nevládních organizací po celém světě.

Vážné nebezpečí spočívá podle Pérez-Díaz (1998, s. 218) v tom, že minimalistické pojetí občanské společnosti povede paradoxně k vytváření společnosti neodpovědných občanů. Pokud omezíme lidská očekávání a aspirace s ohledem na pravidla omezující tržní hospodářství a stát v občanském zájmu, mohli bychom se stát advokáty nové verze epikurejské morality. Pokud pro občanské aspirace vyčleníme pouze „kultivaci zahrádky“, potom spolu s odmítnutím odpovědnosti za ekonomiku a politický systém, připustíme a posílíme možnost jak nízké úrovně racionálního diskurzu ve sféře politiky, tak ztráty praktické morality ve sféře ekonomiky.

Zde se opět ukazuje silné pouto minimalistického přístupu ke konceptu občanské společnosti s původní myšlenkovou tradicí občanské společnosti jako předpolitické reality. Termín občanské společnosti bývá, díky svému silnému morálnímu akcentu, někdy chápán v moderní sociologii jako synonymum pro označení morálně založené pospolitosti (*Gemeinschaft*), jež stojí proti formálně založené společnosti (*Gesellschaft*) a amorálnímu státu, jež je zprostředkovatelkou mezi mikrosférou rodiny a makrosférou státu, a jež má svoji nepolitickou identitu. Pojmu „občanský“ je v tomto pojetí rezervován význam „pečující o obecné blaho“, „schopen sebeomezení ve jménu obecného blaha“. Idea moderního občanství je zde nebezpečně okleštěna.

Takové pojetí je velmi odlišné od současného chápání pojmu občanské společnosti v normativním smyslu. I když tento pospolitý stav, jak podotýká Gellner (1997, s. 13), může být stavem pluralistickým a může být také odolným vůči despoticke centralizaci, nepropůjčuje svým členům takovou svobodu, kterou my od občanské společnosti požadujeme a očekáváme a vyznačuje se dusivým komunalismem. Ačkoli z vněj-

šího pohledu se může taková společnost jevit jako svobodná, zevnitř se vyznačuje značným utlačovatelským potenciálem, jenž je cenou za její stabilitu a vnější bezpečnost. Naproti tomu otevřené občanské společnosti jsou společnostmi bez posvěceného řádu. Moderní občanské společnosti jsou společnostmi amorálními (nikoli nemorálními). Ctnost jako cíl státu, říká Gellner (1997, s. 70), je pro občanskou svobodu katastrofou, nicméně svobodně prováděná ctnost je pro občanskou společnost výhodou, či dokonce její nezbytnou podmínkou. Jsou společnostmi, jejichž řád je protkán nejednoznačností, ironií a odlišnými odstíny. Zatímco sociální systémy pospolitostního typu jsou založeny na silném přesvědčení, svobodný řád je založen na pochybách a kompromisu, kdy pochybnost je uznána za společensky hodnotnější než víra (srov. Gellner 1997, s. 123, 128).

Skutečná občanská společnost nevzniká a není udržována sledováním nějakého ideálního konceptu dobra, ale respektováním formálních pravidel v prosazování a střetávání každodenních zájmů (Alexander 1998, s. 2). Není řádem dobra, ale řádem procedurální slušnosti a zdvořilosti. Občanská společnost je dle generalisto-maximalistů mimo jiné také oblastí egoismu a individuálního sobectví, společností svobodného naplňování soukromých cílů, ať už se nám to líbí či nikoliv (Gellner 1997, s. 52). To ovšem nijak nemusí být v rozporu s ideou občanství ba naopak. Je-li tento individualismus vyvážen občanským sebe-vědomím a smyslem pro odpovědnost, mohou se tyto dva aspekty moderního občanství – osobní autonomie a občanské odpovědnosti – dostat do vzájemně podpůrného a dynamického vztahu. Jak říká Zygmunt Bauman (1995, s. 162), krize etických hodnot, postupující sekularizace společnosti a konec projektu moderny, kdy království rozumu padlo pod tíhou kritiky, tedy rozumu samého, nemusí ještě vůbec znamenat krizi morálky. (Bauman [1995, s. 115–117] rozlišuje mezi etikou, jako dokonalým kodexem předpisů, jež popisují správné jednání všeobecně, pro všechny časy a lidi, a etnoetikou, jež vypovídá o názorech dané skupiny lidí na to, co je dobré a co špatné, což se může, ale také nemusí shodovat s morálkou, jako silou sdíleného zvyku a rutiny.) Naopak definitivní konec osvícenského věku a zhroutilí představy, že rozlišení mezi dobrem a zlem je jednou provždy dané, že morálka jako taková by měla být předmětem úsilí vštěpovat masám heteronomní a generalizované návody, jak rozlišit, co je dobré a co zlé, může naopak dle Baumana znamenat počátek nového

postmoderního „věku morálky“ se silným důrazem na morální autonomii a z ní vyplývajícím závazku odpovědnosti v nejširším slova smyslu, před kterým se nelze skrýt ani utéci.

Záhada otevřené občanské společnosti spočívá právě v tom, že zde vedle sebe existují na jedné straně atomizace a individualismus, na straně druhé vyvažující politická sdružení, která nemají dusivou povahu. Tato sdružení jsou dost silná, aby bránila vzniku tyranie a přitom jsou dobrovolná. Je do nich možno vstoupit a zase je libovolně opustit. Podle Gellnera (1997, s. 90) je to možné díky lidské modularitě, jež pomohla vzniknout občanské společnosti. Modularitou myslí nejen nahraditelnost – ta byla vlastní i tradičním společnostem – ale nahraditelnost, jež je doplněna a podmíněna lidskou variabilitou, flexibilitou úkonů a elasticitou zájmů. Lidská modularita, jež je podle nejslavnější sociologické teorie ovocem protestantismu, a jež byla pravděpodobně předpokladem průmyslového zázraku, je vlastně z definice předpokladem občanské společnosti. Proto vznik a reprodukce modulárního člověka je podle Gellnera (1997, s. 90, 91, 96) ústředním problémem občanské společnosti. A právě v této otázce hraje klíčovou roli tržní hospodářství.

Pokud jde o samotný spor mezi generalisty a maximalisty, generalisté rozumí pod pojmem občanské společnosti také existenci limitované, kontrolovatelné a odpovědné vlády. Jejich argumentace je *de facto* obdobná jako v případě trhu. Poukazují na historickou, teoretickou i pragmatickou spjatost vývoje občanské společnosti s takovou veřejnou autoritou. Jak již bylo řečeno úvodem, ve skutečnosti považují pojem občanské společnosti jako konkurenční k pojmu demokracie. Gellner (1997, s. 159–161) poukazuje, že je ve velmi sporné, zda je demokracie jako naivně formulovaný ideál, jenž jej odděluje od institucionální a kulturní situace a má tendenci samozřejmě poukazovat na to, že se jedná o cosi hodnotného pro lidstvo jako takové, zakořeněna v lidské přirozenosti. Člověk je bezpochyby společenským tvorem a potřebuje komunitu. Mají-li komunity přežít, potřebují systémy společenských pozic a rolí a ty ve většině případů nejsou rovnostářské a většinou nepřidělují při rozhodování všem členům komunity stejnou váhu. Společnosti jsou vybaveny systémem struktury rolí, což není ve většině případů, ať už v jejich prospěch či neprospěch, demokratické. Termínu demokracie dle Gellnera lze užívat neškodně jako kódového názvu pro soubor institucí. Nicméně pokud jde o nezbytný společenský a kulturní kontext,

považuje termín občanské společnosti za mnohem realističtější a barvitější. Tento pojem zahrnuje a specifikuje vlastní podmínky existence, které nepovažuje za samozřejmé. Zdůrazňuje nejen dané institucionální podmínky, ale také nezbytný společenský kontext.

Zde je možné namítnout, zda se debata o občanské společnosti nevyznačuje zejména konceptualizační a terminologickou nejasností. Pak je potřeba se ptát, zda koncept občanské společnosti nabízí něco nového a čím předčí důvěrněji známé a zavedené koncepty jako je koncept občanství, ústavnosti, demokracie, veřejné sféry či distinkce veřejného a soukromého (srov. Kumar 1993, s. 390–391). Všechny zmíněné koncepty se vypořádávají, ať už v tradiční či novější literatuře, se

stejnými problémy, které si pro sebe uzurpují obhájci konceptu občanské společnosti. Je tedy koncept občanské společnosti užitečný? Potřebujeme jej, pokud se stejnými problémy přichází a snaží se vypořádat starší, lépe vymezené a důvěrně známé koncepty? Myslím, že užitečnost konceptu občanské společnosti je neoddiskutovatelná, a že není hned třeba kvůli konceptní nejasnosti „vylít s vodou z vaničky i samotné dítě“. Koncept občanské společnosti je užitečný právě proto, že přitahuje naši pozornost k pojícím článkům mezi takovými jevy jako jsou demokracie, veřejná sféra a soukromá sféra, ústavnost, tržní hospodářství či občanství a snaží se je analyzovat ve vzájemných vztazích a interakcích (srov. Smith 1998, s. 133–134).

1.3. Cesta k demokracii

„Biblická vize klade na sám počátek ráj a antická tradice zlatý věk lidstva, čínské taoistické texty hovoří o nejstarších předcích jako o dokonalých mistrech, hodných úcty. Náš dnešní pohled na minulost je podstatně jiný, kořeny v humanistickém, osvíceneckém a evolucionistickém myšlení. (...) Mohlo by se zdát, že člověk neustále stoupá po imaginárním schodišti, jehož první stupně jsou velké, neotesané a hrubé, střední vystlané měkkými koberci a nejvyšší stupně už automaticky pojízdné. Zamysleme se i nad negativním argumentem. Na každém kvalitnějším schodu se platí. Oblek, oheň a obydlí poskytly člověku ochranu a pohodlí, ale za cenu přirozené odolnosti. Objev času vyvolal strach ze smrti a ten se v archeologickém záznamu projevil nejprve přidáváním milodarů do hrobů a pak mumifikací či stavbou impozantních hrodek. Také koncentrace majetku vyvolala strach – následovalo budování nákladných opevnění a vytváření armády. Negativní argument se dá rozvádět ještě dále, a pak se objeví další pochybnosti. Obdivujeme se například objevu umění, ale co když je to jen náhražka za ztrátu schopnosti vidět svět vlastníma očima? Obdivujeme monumentální chrámy, ale co když jen odrážejí vzrůstající neschopnost člověka dosáhnout přirozené vyrovnanosti a klidu? Z hlediska negativního argumentu bude kvalita našeho schodiště stejná, s jedním rozdílem – bude směřovat dolů. Vidění člověka v jeho světě by především nemělo být extrémní“ (Svoboda 2000, s. 43–44).

Nejstarší vývojová stadia lidských prapředků – v podobě archaických homininů (*Sahelanthropus tchadensis*, *Orrorin tugenensis*, *Ardipithecus ramidus*), *Australopithecus* a *Homo habilis* – proběhla v paleolitu (starší době kamenné), v éře trvající několik milionů let, v jediné světové kolébce vzniku člověka, v jižní a východní Africe. Došlo k objevu a rozvíjení základních kulturních vymožeností: obydlí, oděvu z kůže, ohně, nástrojů ze dřeva, kostí a štípaného kamene, malířského a sochařského umění; obživa byla založena na lovu zvěře a sběru rostlin.

Lidští prapředkové s rozvojem pohybových a manipulačních schopností, snad od stadia *Homo habilis*, začali pozorovat přírodu nejenom s hrůzou, ale i se zvědavostí a zvidavostí. Okolí už pro ně nebylo jen neustálou hrozbou, nemuseli se tolik bát. Probuzená touha zkoumat rozvíjela i jejich myšlení. Začali hledat odpovědi na stále vznikající nové otázky a podněty. Zkušenosti získávané po statisíciletí měly vliv na jejich manuální zručnost a obratnost, myšlení a vnímání, ale i fyzický vzhled a psychiku. Takže před dvěma miliony až jedním milionem šesti sty tisíci let už to byl *Homo habilis* („člověk zručný“) a další zástupci rodu *Homo*, první lidé, kteří se podobali mnohem víc člověku než opici. Obsah jejich mozkovny dosahoval skoro poloviny obsahu mozkovny dnešního člověka. I to svědčilo o rozvinutí jejich schopností a dovedností.

První lidé sídlili v oblastech východní Afriky. Už se jen tak nepotulovali savanou jako australopitékové. Usazovali se a zakládali prvotní tábořiště.

Byl to nový velký tvořivý čin. Znamenal změnu životního stylu a ovlivnil další vývoj konání a chování.

Život v pevnějších a pospolitějších tlupách jim poskytoval pocit bezpečí, domova a soukromí. Společný život a společná práce podněcovaly touhu po vzájemné domluvě. Podněty a nápady jedněch usnadňovaly a obohacovaly život druhých. V tábořišti plánovali příští lovy a vyráběli jednoduché kamenné, kostěné a dřevěné nástroje a zbraně.

Způsob života v tábořišti vytvářel dobré podmínky k vzájemnému napodobování a učení se od jiných. Vedl je přirozeně k srovnávání a k výběru nejúspěšnějších, nejsnazších a nejvhodnějších činností a jednání.

Přesto však byl jejich život nesmírně tvrdý a obtížný. Mohli spoléhat jen sami na sebe, všechno poznávali při těžké práci svých rukou. Příroda jim sice nabízela své bohatství, ale museli si je vydobýt. Kdo nebyl hbitý, mrštný a pracovitý, zahynul. A touha žít byla silná. Čerpali z ní sílu a odvalu, kterou umocňovaly zdokonalované nástroje a zbraně. Z ní tryskala neustálá touha poznávat, využívat a zdokonalovat.

Při práci přemýšleli.

Přemýšleli hlavou o tom, co udělají rukama, a to, co dělali rukama, ovlivňovalo činnost jejich mozku.

Postupně se u nich vyvinuly a projevilily všechny znaky polidštění. Chodili vzpřímeně po dvou, zvětšil se jim mozek, měli koordinované pohyby. Nástroje vyráběli podle určitých vzorů a podle určitých vzorů se také chovali k sobě navzájem. A to už byly projevy počátků kultury a sociálního citění.

V mnoha směrech se však způsob jejich života stále ještě dosti podobal životu opičímu.

Neznali oheň. Neuměli založit ohniště, aby se ohřáli nebo si upekli a uvařili něco k jídlu. Jako ostatní tropičtí živočichové trávili vlastně celý svůj život pod širým nebem a pojídali syrovou stravu.

Postupně se lidské znaky a kulturní rysy lidského chování prohlubovaly, vzájemně ovlivňovaly a propojovaly. Naši prapředkové se neřídili ve svém chování už jenom pudy a instinkty, ale stále více také citem, rozumem a ověřenými zvyklostmi. Tak se před milionem sedmi sty tisíci až čtyřmi sty tisíci (nebo až 100 000) lety hodně podobali moderním lidem. Nazýváme je *Homo erectus* („člověk vzpřímený“). Archaičtí lidé byli vysocí až 178 centimetrů, chodili zpříma dlouhými kroky a dokázali se dobře přizpůsobovat okolní přírodě.

Archaičtí lidé už znali oheň.

Ještě ho sice neuměli roznítit, ale dokázali ho udržovat a jako pochodeň přenášet z místa na místo. Umožňoval jim ohřát se, upéct maso, uvařit potravu. Kolem něj se soustředil společenský život pospolitosti. Svým světlem jim prodloužil den a poskytoval příjemné prostředí k vyprávění zážitků a sdělování zkušeností i k oslavám a plánování příštích lovů. Podstatně jim usnadnil a zpříjemnil život. Dokázali s jeho pomocí ulovit víc zvířat a nasycit víc potomků.

Přibývalo jich – až k počtu kolem 125 000.

A měli víc volného času k tvořivé činnosti.

Díky ohni se také mohli rozšířit z původní pravlasti v tropické části Afriky a Asie do chladnějších končin severní Asie a do Evropy.

Nový způsob života ovlivnil i jejich chování. Erektové byli trpělivější, mohli dokonaleji poznávat okolí svého domova a dokázali si lépe sdělovat zkušenosti, i když dosud jen jednoduchými výrazovými prostředky.

Čím dál tím víc předem přemýšleli o tom, co budou dělat.

Myšlení jim přinášelo nové radosti, ovšem i starosti. Život se stával složitějším, vznikaly nové situace a někdy i celá řada možných řešení. Museli se rozhodovat, vybírat nejvhodnější z variant.

Byli v práci perfektní a precizní, i z dnešního hlediska. Výroba pěstních klínů z kamene, které tenkrát používali, byla velice složitá činnost. Vyžadovala nejen zručnost, ale i dokonalou znalost materiálu. Pěstní klíny jim dobře sloužily, navíc nám však pro svůj srdcovitý, neobyčejně krásný a dokonalý tvar připadají jako sochařská díla.

Tím spíše probouzely a prohlubovaly pocit krásy u našich vnímavých prapředků.

Archaičtí lidé postupně vynalezli celou řadu nástrojů, které podle potřeby tvořivě kombinovali. Ke své činnosti si mohli vybírat vždycky ten nejvhodnější. A neúčinnější. Byli proto při lovu a při práci rychlejší.

Fyzicky se už od moderních lidí lišili jenom málo. Dále se rozvíjelo jejich myšlení a citění, kultura a sociální vztahy ... Takže před zhruba 100 000 lety byli naši prapředkové už anatomicky moderními lidmi – *Homo sapiens*.

Dál se živilo ulovenými zvířaty i rostlinnou potravou a dál rozvíjeli poznatky svých předků o přírodě i jejich techniky výroby pracovních nástrojů a zbraní ze štěpného kamene, které břitkostí svých řezných hran byly účinnější než dnešní ocelové nože. Měli rádi pěkné věci. V záři ohně, který si už dokázali sami roznítit, malovali

již před více než 30 000 lety na stěnách jeskyní fascinující obrazy zvířat i lidí a hnětli z hlíny, vyřezávali z kosti nebo vytesávali z kamene ženské a zvířecí postavy.

Tito lidé na konci *starší doby kamenné (paleolitu)* objevili a vynalezli v průběhu několika málo tisíciletí spoustu nových věcí.

Snadnější a jistější způsob života v polopermanentních tábořištích jim poskytoval více volného času.

Rychle jich přibývalo (asi 2 až 3 miliony) a osídlili další kontinenty: Austrálii (asi před 40 000 lety) a Ameriku (asi před 12 000 lety).

Více lidí znamenalo více hlav, které tvořivě přemýšlely.

O tom, jak řešit přelidnění v některých oblastech, jak se vyrovnat s měnícími se přírodními podmínkami, jež se začaly projevovat ve *střední době kamenné (mezolitu)*, kdy na zemi žilo asi šest milionů lidí. Na počátku *mladší doby kamenné (neolitu)* tam, kde k tomu byly vhodné podmínky (Přední východ, severozápadní Čína, jihovýchodní Asie, Mexiko, Peru, Bolívie), se naučili vypěstovat z planě rostoucích travin kulturní plodiny, ochočili si a naučili se chovat zvířata. Tak před 10 000 lety, nejdříve v oblasti takzvaného Úrodného půlměsíce na Předním východě, došlo k jednomu z nejvýznamnějších objevů v lidské historii – *zemědělství*.

Lidé začali vytvářet svůj nový, lidský svět. Dosud z přírody pouze brali. Teď dokázali využít její síly ve svůj prospěch tak, aby jim sloužila. Teď už nemuseli táhnout za zvěř do dalekých krajů či vyhledávat pohostinná místa s bohatou vegetací: lovec totiž potřebuje k obživě území o rozloze kolem dvaceti čtverečních kilometrů, zemědělci postačí pět tisícina, to znamená, že v oblasti jednoho lovce mohlo žít až pět tisíc zemědělců.

Usadili se na výhodném místě, postavili vesnici s několika domy a tam si zaopatřovali veškerou obživu, všechny své životní potřeby. Ve vesnicích se žilo lépe, pohodlněji a kulturněji než v dočasných loveckých tábořištích. Ženy se mohly najednou starat o více potomků. Zemědělské obyvatelstvo se proto v každé příští generaci až zdvojnásobilo. Odhaduje se, že již v počátcích neolitu ve srovnání s obdobím konce paleolitu a mezolitu počet obyvatel Země vzrostl dvacetkrát až třicetkrát, z pěti až šesti milionů v mezolitu na sto až sto osmdesát milionů.

Lidé začali vést s přírodou dialog. Život se stal snazší, avšak i složitější. Museli citlivě a rychle reagovat na změny probíhající v přírodě a přitom se setkávali se stále novými a neznámými podněty a otázkami. A tak přišli na to, jak zúrodnit pole, jak zapráhnout dobytče do oradla, jak udělat hrnec na mléko.

Zemědělci postupně zlepšovali své nástroje, naučili se dobře obdělávat půdu. Dokázali z ní proto získat větší výnosy a na stejném místě se jich uživilo mnohem víc. Některé vesnice, zvláště v původních úrodných zemědělských oblastech, zvětšovali, až je postupně před *šesti až pěti tisíci lety* přeměnili v malá a pak velká města.

Obyvatelé měst se samozřejmě setkali s novými problémy. Dostávali se často do konfliktů se svými sousedy: o právo na vodu, o vstup na cizí pozemek, o novou půdu. V neúrodnějších oblastech, v záplavových údolích Nilu, Eufratu a Tigridu, Indu nebo Žluté řeky, mohli dosáhnout trvalých úspěchů v zemědělství jen stavbou a udržováním hrází a kanálů. To všechno vyžadovalo značné úsilí mnoha lidí a také dobrou organizaci práce a řízení celé pospolitosti.

Tyto problémy nebylo možno vyřešit bez vyspělé správy, a proto se města stala středisky řízení, organizace, moci a ovládnutí. Zatímco v období pravěké rodové společnosti bezmála všichni dělali všechno, pracovali na polích a zúčastňovali se i rozhodování o společných věcech, poněvadž jejich problémy nebyly příliš složité, rozhodování o závažných a často komplikovaných problémech městské civilizace přešlo na několik lidí s nejlepšími organizačními schopnostmi. Zhruba podle tohoto schématu se vyvíjela politická organizace sumerských městských států v Mezopotámii (ale o něco později i v Egyptě a v Číně a pak i v dalších ohniscích vzniku prvních civilizací). Ještě na počátku rané dynastické doby existovaly v Sumeru pozůstatky jakési prvobytné demokracie: nejvyšší autoritou bylo shromáždění obyvatel města, které rozhodovalo o veškerých záležitostech státu a k provádění svých rozhodnutí volilo úředníky; nejdůležitější z nich byl nejvyšším knězem městského boha, v jehož zastoupení řídil městský stát. Nejvyšší kněz sídlil v chrámu a vedl chrámové hospodářství, k němuž náležela velká část obdělávané půdy státu. Kněží odvozovali velký díl své moci z víry lidí, jež jim přičítala schopnost zajistit pomoc bohů v životně důležitých situacích, při záplavách a při sklizni, ale i ve válce a v jiných záležitostech.

Mezopotamská města začali postupně ovládat chrámoví kněží. Vlastnili spoustu pozemků a zaměstnávali zemědělce, hrnčíře, kamenáře, šperkaře a mnoho dalších řemeslníků. Brali od nich jejich výrobky a rozdělovali je ostatním v množství podle jejich společenského postavení. Hlavní kněží řídili veškerou činnost a ponechávali si velký podíl z výroby. Vynalezli nejstarší *písmo*, aby mohli lépe vést správu chrámového hospodářství. Nejprve psali účty, pak teprve modlitby, básně a legendy ...

Písmo se stalo jedním ze základních vynálezů v lidské historii, mělo neobyčejný význam pro rozvoj tvorivosti. Písmo a knihy převádějí minulost do přítomnosti, přítomnost do budoucnosti. *Verba volant, scripta manent – Slova ulétnou, napsané zůstávají.*

V době vzniku písma se už nahromadila obrovská spousta poznatků, které bylo potřeba uchovávat, sdělovat si navzájem i předávat potomkům. A tříditi a tvořivě vybírat ty, které byly pro řešení nových i opakovaných situací nejpříhodnější.

K tomu sloužil od pradávných dob *příběh*.

Jako myšlenkový obraz světa.

Pravěký a raně starověký svět měl podobu *mýtu*. Jednání lidí se zrcadlilo v příbězích mýtů a naopak příběhy a mýty určovaly jejich jednání. Mýty obsahovaly bezmála celé lidské vědění.

Postupně však příběh jako nejdůležitější prostředek uchování a předávání vědění vyčerpával své možnosti. Připomeňme si například Homérovy eposy *Ilias* a *Odysseia*. Bylo by možné pamatovat si ještě něco navíc? Svět se rozšiřoval a komplikoval natolik, že začal příběhy přerušovat.

Příběhy mýtů začaly mnohdy omezovat jednání a tvořivé konání lidí. Myšlení a poznání se totiž rozvíjelo. Srovnáváním a tříděním poznatků nacházeli lidé obecnější pojmy a vztahy mezi nimi, vznikalo *abstraktní myšlení a počátky filozofického uvažování*.

Ona doba velkého přelomu nastala před pětadvaceti stoletími.

Tehdy se objevili na sprašových rovinách Číny Lao-c' a Konfucius, pod horkým indickým sluncem Buddha, v nedohledných pásmech iránských horstev Zarathuštra, okolo Mrtvého moře starozákonní proroci a ve východním Středomoří řeční filozofové.

Tito mudrcové přinášeli změnu. Něco podstatně nového. I když na mýty navazovali a o ně se opírali, počali vidět člověka, společnost a přírodu jinak, mnohem obecněji a abstraktněji, *teoreticky*. Místo bohů nastoupily principy, sakrální vzory jednoznačně určující jednání vystřídal všeobecné rady: „*poznej sebe*“ (Cheilon), „*pečuj o vše*“ (Periandros), „*všeho s mírou*“ (Solón), „*všechno má svůj čas*“ (Pittakos), „*odplácej křivdu ctností*“ (Lao-c'), „*co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim*“ (Konfucius).

Učení každého z myslitelů se stalo jakousi osou, k níž se přičleňovali nejprve jednotliví stoupenci a pak celé národy. Ustavily se základy hlavních světových kulturně historických společenství, doplněných později křesťanstvím a islámem, která se vždy znovu vracejí

ke svým základům a čerpají z nich jako z pramene, jenž vytryskl v té podivuhodné době.

V prvních městských státech s prvním písmem končí prehistorie, „doba bez písma“, a nastává historie. Odtud se nový pokročilý způsob života po staletí šíří a toto dílo dokončujeme dnes my a pohlcujeme do své industrializované zemědělské a městské civilizace několik posledních tisíc lovců a sběračů.

První etapou ve vývoji společnosti byla tedy *éra lovců a sběračů*, počínající antropogenezí, odlišením člověka od živočichů a vznikem prvotních lidských skupin, která vrcholí v organizaci společnosti na základech pokrevní příbuznosti rodové a kmenové. Tyto migrující pospolitosti zabírají nejdelší část vývoje lidstva v měřítku statisíců let. *Pastevecké a zemědělské společnosti* (existující v řádu tisíců let) počínají (z hlediska celoplanetárního) nejdříve na Předním východě zhruba před 13 000 lety, v dalších střediscích původního vzniku zemědělství (Čína, jihovýchodní Asie, Střední a Jižní Amerika) později. Je to období zemědělských společností, v nichž se teprve začíná realizovat výroba v pravém smyslu a které díky vzrůstající produktivitě obživy se proměňují ve složité městské aglomerace, které se postupně sdružují do územních a státních celků.

Od třetího tisíciletí před naším letopočtem se začínají vytvářet *tradiční státy* (většina z nich byla *říšemi* – Čína, Řím). Byly založeny na rozvoji městské civilizace, spojeny s vládou králů nebo císařů, znaly písmo a vzkvétaly v nich vědy a umění. Každá jednotlivá část světa je zajímavá svým společenským uspořádáním a hledáním prvků občanství: Přední východ, Starověký Egypt, Perský (iránský) a kurdský svět, Arabský svět, Indie, Čína, Tibet, Korea a Japonsko, středoamerické civilizace, jihoamerické civilizace, euroamerické civilizace – antické Řecko nebo antický Řím.

Moderní *průmyslové společnosti* (existující v řádu staletí) vznikají od 18. století nejprve na Západě a odtud se pak šíří do ostatních částí světa. Strojová výroba zmnohonásobuje produktivitu práce, rozmanitost zboží, vede k urbanizaci, stěhování venkovského obyvatelstva do měst, radikálně láme život tradičních předprůmyslových společností a na svém vrcholu, technicky daném mechanizací, přináší hromadnou výrobu spotřebního zboží a formuje spotřebitelskou společnost. Průmyslové společnosti byly prvními *národními státy* se svými vládami, které mají rozsáhlé pravomoci, ovlivňují život občanů a vytvářejí zákony platné v prostoru vymezeném přesně stanovenými hranicemi.

V době postindustriálních společností (dosud existují několik desetiletí) se po 2. světové válce stala jádrem společenské produkce počítačová technika a automatizace. Váha zdrojů národního bohatství (národního produktu) se zde přesouvá z primárního sektoru (zemědělství, lesnictví, rybářství) a ze sekundárního (průmysl) do sektoru služeb. Mění se i struktura společenských hodnot, je pozorovatelný přechod od konzumu hmotných statků k potřebám vzdělání, zdravotní péče, rekreace, cestování, kultury apod. Sociální, politické a ekonomické vazby, které překračují hranice jednotlivých zemí, zásadně mění způsob života obyvatel. „*Pro tuto rostoucí vzájemnou závislost lidí ve světové společnosti se obecně používá termín globalizace*“ (Giddens 2001, s. 82).

V euroamerické civilizaci není životní úroveň populace spojena pouze s uspokojováním hmotných biosociálních potřeb, jako je potrava, příbytek, ošacení atd., ale promítají se do ní také potřeby sociální, kulturní a spolu s nimi i svobody člověka. Vytváření a uspokojování kulturních potřeb má však také stránku ekonomickou: vyžaduje dostatek prostředků na kulturní produkci stejně jako na vědu a výzkum, společnost ekonomicky bohatou, v níž je nadto bohatství rozděleno na všechny skupiny obyvatelstva, i když nerovnoměrně. Přehlédneme-li etapy ve vývoji společnosti, je zřejmé neobyčejné zrychlení tempa zásadních změn i životní úrovně: v postindustriálních společnostech je vůči prehistorickým tisíckrát větší, vůči zemědělským stokrát, a to při radikálně zkráceném období růstu.

Jádrem euroamerických společností je určitý komplex faktorů navzájem spjatých multidimenzionálními strukturálními a funkcionálními zpětnými vazbami, který zahrnuje podstatu *politického a ekonomického systému* včetně struktury vědy a techniky. O žádné z těchto složek jednotlivě nemůžeme říci, že by byla určující, a že by determinovala tvářnost jiných, mezi nimi však existuje složitá vzájemná podmíněnost. V moderních společnostech dochází k přechodu k demokratickým formám vlády, jež umožňují svobodný vývoj vědy a techniky, a v ekonomice k přechodu k hospodářství tržnímu, což je spjato s rozvojem dělby práce a s vývojem výroby od používání pracovních nástrojů ke konstrukci a využívání strojů. Komplex *demokracie – věda a technika – tržní hospodářství* se až do 20. století díky souhře historických faktorů rozvíjel jedinečným způsobem právě v tradici *euroamerické civilizace*. Její kořeny bylo starověké Řecko, pokračovatelem Římská říše, v novověku Západní Evropa a Severní Amerika.

1.3.1. Antické Řecko a Řím

Demokracie původně označovala *vládu lidu* (*demos* – lid, *kratos* – síla, moc, vláda). Ale kdo byl v antickém Řecku lid? Byli za něj považováni jen domácí svobodní občané mužského pohlaví, tehdy jen menšina populace. I tak byl ovšem demokratický politický systém, který vznikl v polovině 1. tisíciletí př. n. l. v diferencovaném a rychle se rozvíjícím řeckém prostředí velkou a jedinečnou historickou vymožeností a představoval nejprogressivnější formu fungování státu, protože občanská práva v něm měly jak tradiční bohaté vrstvy, tj. pozemková a obchodní aristokracie, ale získaly je i chudší vrstvy svobodných rolníků, řemeslníků, plebejců.

Tehdejší Řecko se ovšem skládalo z jednotlivých relativně malých městských států, v nichž se v průběhu 6. století př. n. l. prosazovaly rozmanité formy vlády na přechodu od tradiční moci rodové aristokracie opírající se o pozemkové vlastnictví, přes ranou tyranidu, která se snažila tuto moc omezit. Tyrané, sami většinou pocházející z chudších aristokratických rodin, se postavili do čela bezzemků a rovněž podporovali rozvoj řemesel a obchodu. V oblastech, kde se tento způsob vlády v průběhu 6. století př. n. l. uplatnil, tak došlo k větší diferenciaci obyvatelstva a z dalších regionů pevninského, ostrovního a maloasijského Řecka sem směřovali kvalifikovaní řemeslníci, obchodníci. Pokud to noví vládcové – jako například Peisistratos a jeho synové v Athénách – umožnili, uplatnil se zde také ve větší míře rozvoj kultury a vědy. Posilování osobní moci jednotlivých tyranů, jejich okázalost a zpupnost však vedly k odporu jak řadového obyvatelstva, tak i vlivných odpůrců tyranů, kteří se za jejich vlády museli uchýlit do vyhnanství v sousedních státech. Odtud usilovali o změnu domácích politických poměrů. V Attice se k ní poměry nachýlily roku 510 př. n. l., kdy byla svržena tyranie a z popudu Kleisthena byla obnovena platnost Solónových reforem z počátku téhož století. (Jejich podstatou bylo zrušení otroctví pro dluhy a rozdělení obyvatelstva do majetkových tříd, které určovalo práva i povinnosti občanů.) Těmto reformám nebyli nakloněni ani domácí aristokraté, ani Sparťané, kteří se vměšovali do poměrů v Attice a usilovali o znovunastolení dřívější vlády rodové aristokracie. *Díky Kleisthenově politické obratnosti se však v Athénách podařilo ustavit demokratické zřízení*. V Řecku se tedy vyhranily dva odlišné typy státního uspořádání – zatímco v Athénách se konstituovala lidová vláda, jejich největší rival Sparta si zachoval výrazně vojenskou politickou

organizaci řízenou oligarchickou radou a dvěma králi v čele státu.

Když se zamyslíme nad otázkou, proč se demokracie poprvé uplatnila právě v řeckých Athénách, musíme vzít v úvahu konkrétní sociokulturní specifika, jimiž se v poměrně krátké době své existence řecká civilizace odlišila od svých předchůdců. Kromě ekonomiky a společenského uspořádání zde důležitou roli sehrála i mentalita, odlišnosti v náboženství a otevřenost poznání.

Organizace Řecka rozděleného do mnoha městských států jak na pevnině, tak na ostrovech, a pobřeží západní Malé Asie se totiž v mnoha důležitých bodech odlišovala od významných starších civilizací, jež vznikly v Egyptě a Mezopotámii, ale i ve vzdálenějších oblastech na Východě, v Číně a Indii. Tyto starobylé kultury se vyvíjely jako zemědělské společnosti s nadvládou kněžské kasty a králů. Mezi nimi sice probíhaly boje o moc, ale časem se zde ustavila jednota výlučnosti duchovní a světské moci. Z městských států, jež se utvářely kolem chrámů, postupně vznikaly velké říše, které měly dobovatelský ráz. Neustálé války byly zdrojem bohatství i otroků. Vlastníkem hlavního výrobního prostředku, zemědělské půdy, byl král a chrámy. Výsledky zemědělské produkce byly shromažďovány ve velkých palácových a chrámových skladech. Zde byly pravidelně evidovány v podobě inventárních soupisů pořizovaných na hliněných tabulkách. Jednotlivé vrstvy obyvatelstva odtud dostávaly prostředky k obživě. Pro tento způsob hospodaření se vžilo označení *redistribuční systém* nebo také *teokratický socialismus*. Uplatňoval se na Blízkém východě a odtud byl převzat i na Krétu a jejím prostřednictvím i do mykénského Řecka druhé poloviny 2. tisíciletí př. n. l. Tento způsob hospodaření udržoval výlučnou moc panovníka a vlivné vrstvy kněží a vysokých úředníků, kteří tak měli přístup k ekonomickým prostředkům a rovněž ovládali informační zdroje. Naopak nižší třídy byly dlouhodobě udržovány v závislém postavení.

Vzdělanost byla rovněž vyhrazena vrstvě kněží, písařů a úředníků. Toto omezení bylo dáno už charakterem nejstarších písemných systémů, jež vznikly na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. Z původních piktogramů se v Egyptě vyvinuly hieroglyfy a v Mezopotámii klínopis. Oba systémy vycházející z velkého počtu slabičných kombinací byly poměrně složité a nemohla se je tudíž naučit celá populace. Proto znalost písma zůstávala dlouho vyhrazena představitelům státní administrativy a kultu. Stejně tak i další poznatky umožňující poznání světa, především astronomické a matematické údaje

(kalendář) byly vlastnictvím chrámových center. Přístupem k těmto vědomostem si vládnoucí vrstvy snadno uchovávaly výlučnost svého postavení. Umožňovalo jim to prostřednictvím mýtů, pověr a mystických rituálů ovládat vědomí poddaných a otroků v obavách z nadpřirozena a vůle bohů.

Srovnáme-li tuto situaci s pozdějším Řeckem, uvidíme zásadní rozdíly spočívající v tom, že tyto složité vztahy se v Řecku nevytvořily; přes rozdílné majetkové a společenské postavení byli ve většině řeckých států lidé svobodní a nebyl jim omezován přístup k poznání. Víra v bohy odrážela lidský svět, byla srozumitelná a prostá dogmat. Na Východě měla dogmatický charakter například ideologie božské moci panovníka považovaného za vtělení některého z bohů.

Řecké kmeny našly při svém příchodu koncem 2. tisíciletí př. n. l. na Balkánský poloostrov již rozvinutou zemědělskou kulturu s poměrně vysokým stupněm řemeslné výroby. Tyto mechanismy se uchovaly i po zániku mykénské společnosti, Řekové s sebou přinesli znalost tavby a užití železa. Obchod s kovy byl motivujícím prvkem rozvoje obchodních styků ve Středomoří a Řekové využívali i své příznivé geografické polohy, díky nimž se stali prostředníky mezi Západem a Východem. Touto cestou přejímali technologické postupy a poznatky od rozvinutějších civilizací v Egyptě a v Malé Asii. Tyto poznatky dále systematicky zdokonalovali a přetvářeli je v osobitý a originální projev ve své činnosti ekonomické, technické, výtvarné i myšlenkové.

Důležitou podmínkou vzestupu řecké civilizace a posléze i demokracie bylo písmo jako prostředek vzdělanosti primárního typu. První hláskové písmo vytvořili Féničané kolem roku 1300 př. n. l. Řekové je od nich přejali začátkem 8. století př. n. l., kdy navázali styky s Východem. Nezůstali však jen u zaznamenávání souhlásek, ale začali označovat i samohlásky. Vznikl tak poměrně jednoduchý nástroj využitelný jak primárně pro bezprostřední označení a specifikaci majetku každého jednotlivce, tak i nástroj s dalekosáhlým významem zejména pro rozvoj komunikace a myšlení. Jelikož řecká *alfabeta* umožňovala vyjádřit i nejsložitější informace zhruba pomocí tří desítek znaků, mohl tuto dovednost zvládnout kterýkoliv občan a písmo se v řecké populaci rychle rozšířilo. V následující době znalosti, jež se dříve mohly předávat dalším generacím jen vyprávěním s omezenou možností zapamatování, se staly díky psaným záznamům a knihám, novou sociální institucí filozofie, vědy a literatury, a umožnily vznik knihoven, kde se uchovávaly nejvýznamnější

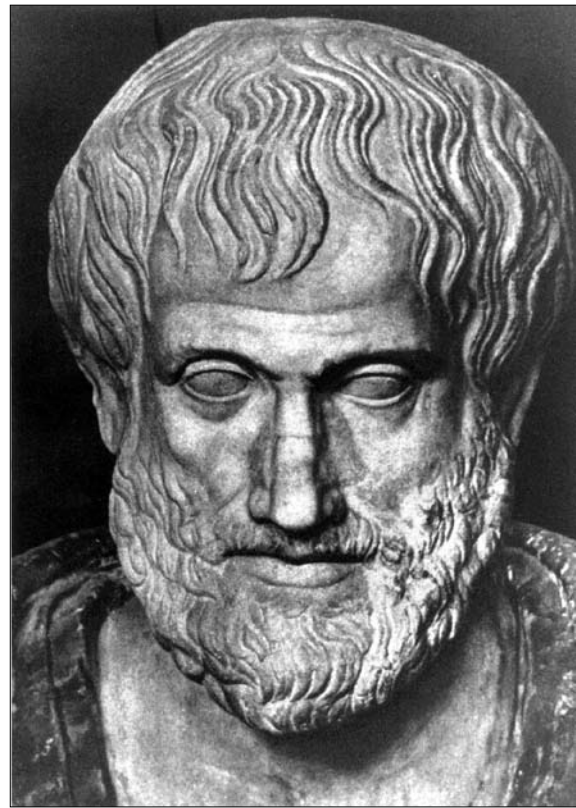
výtvořily lidského ducha. V šíření vzdělanosti to znamenalo revoluci srovnatelnou snad jen s vynálezem knihtisku, na nějž ovšem lidstvo muselo počkat až do konce středověku. Řecké obchodní kontakty přispěly k tomu, že se jejich vynález záhy začal používat i v Itálii u Etrusků, a jejich prostřednictvím se s písmem seznámili rovněž Římané.

Dalším důležitým vynálezem, s nímž Řekové přišli do kontaktu v maloasijském prostředí, byly peníze. Jejich zavedení v řeckém světě (tj. nejen ve vlastním Řecku, ale i v koloniích rozestých po celém Středomoří a Černomoří) stimulovalo další rozvoj obchodu, řemesel, specializaci výroby a umožnilo lepší zhodnocování jak zemědělské, tak i řemeslné produkce.

Kontakty s cizími národy i vyspělejšími kulturami byly pro Řeky důležité i z hlediska rozvoje myšlení. Dokázali ocenit jejich materiální vyspělost a zároveň si v konfrontaci s nimi uvědomovali svou odlišnost, svobodu a nezávislost. V Řecku se nikdy neuplatnily despotické vlády orientálního typu. Přejít od rodového zřízení k rozvinutému městskému státu se uskutečnil poměrně rychle a ve vyspělejších obcích se kromě rodové aristokracie, která vlastnila značnou část půdy, prosadila i vrstva obchodníků a řemeslníků, jež byla zárukou pokroku a prosperity. V Athénách se na začátku 6. století př. n. l. Solónovy reformy staly obranou před tím, aby občané přicházeli o svou osobní svobodu kvůli chudobě a zadlužování.

Otevřenost vůči všemu novému charakterizovala i projevy řeckého ducha. Oblast náboženství a myšlení nespoutával východní fatalismus, ale řecká zvědavost, vynalézavost a schopnost překonávat překážky, jak ji charakterizuje odysseovský archetyp, se odrazila v racionálním vztahu k realitě okolního světa a ve snaze vytvořit ucelený systém poznání, jaký od 6. století př. n. l. začala stavět řecká filozofie.

Všechny tyto aspekty můžeme považovat za příznivé faktory pro rozvoj individuálního, občanského myšlení, jež motivovalo počátky a rozvoj demokracie v klasickém Řecku. Po pádu tyranidy ji v Athénách Kleisthenés zabezpečil důležitými reformními kroky, jimiž se snažil zabránit, aby politickou moc opět získala bohatá statkářská aristokracie opírající se o tradiční rodové uspořádání attických správních celků – tzv. *fýly*. Kleisthenés proto správu země reorganizoval na územním principu a vytvořil nové *fýly*, v nichž aristokracie nemohla získat převahu, protože se zde stejnoměrně uplatnili i další svobodní občané – bezzemci, drobní rolníci, řemeslníci a obchodníci, to znamená vrstvy,

Obr. 5. Aristotelés ze Stageiry v Makedonii (384–322 př. n. l.), řecký filozof a polyhistor; jeden z nejvýznamnějších myslitelů v dějinách filozofie a tvůrce díla inspirujícího rozvoj vědy. Jeho dílo tzv. *Corpus Aristotelicum*, uspořádané podle oborů jeho následníky, obsahuje spisy: logické, ontologické – tj. metafyzické (pojednávající o základech jsoucna; název metafyzika je odvozen od toho, že pořadatel Aristotelova díla Aristoníkios z Rhodu je zařadil za spisy fyzikální, přírodně filozofické a přírodovědecké). Další Aristotelovy spisy se týkají etiky, politiky a slovesného umění (Poetika a Rétorika). Aristotelés ve svém bádání přešel od spekulativní filozofie platónského typu k empirické vědě a vytvořil základy formální logiky.

jejichž politická práva do té doby byla minimální. Losem volení zástupci těchto administrativních celků pak měli rovné zastoupení ve státní radě – *búlé*, která byla hlavním výkonným orgánem politické moci. Dříve ji ovládali aristokraté, nyní v ní mohli rozhodovat zástupci všech attických občanů. Ti se pravidelně střídali ve výkonu moci, nejvyšší funkce byla časově omezená a každý občan ji mohl zastávat pouze jednou za život. Kleisthenovy správní reformy znemožnily návrat k oligarchické vládě. Podle Aristotela (*Athénská ústava* 19, 6) spočívala podstata Kleisthenovy demokracie v tom, že „dovedl získat lid a snažil se mu předat správu obce“ (obr. 5). Jako pojistka proti možnému zvratu k samovládě se začal uplatňovat tzv. *ostrakismos*, střepinový soud. Občanský sněm mohl takto projevit své mínění,

Obr. 6. Periklés (asi 500–429 př. n. l.), athénský demokratický politik a státník; syn Xanthippův. Podobně jako jeho prastrýc Kleisthenés (pokládáný za tvůrce demokracie) byl příslušníkem aristokratického rodu Alkmaionovců. Periklés se stal dovršitelem athénské demokracie. Stál v čele Athén v letech 443 až 429 př. n. l., kdy byl s výjimkou roku 430 př. n. l. každoročně volen do funkce prvního stratéga. Periklés dobudoval činnost všech demokratických institucí tak, aby se na nich mohli podílet všichni občané (svobodní muži).

zda mezi nimi není někdo, kdo by mohl být nebezpečný pro stát – napsáním jeho jména na úlomcích keramiky, pomocí nichž se hlasovalo. Ten, jehož jméno se na nich vyskytlo nejčastěji, byl na deset let odstraněn z veřejného života tím, že musel odejít mimo Attiku. Ostrakismos však nebyl při posuzování možného nebezpečí z uzurpace příliš objektivní, protože veřejné mínění bylo ovlivnitelné a toho se dalo zneužít. Když se Athéňané přesvědčili, že byl několikrát zmanipulován k odstranění politických konkurentů, přestali ho v průběhu 5. století př. n. l. používat.

Kleisthenovy reformy poskytly každému svobodnému rodilému Athéňanovi možnost vymanit se z majetkového područí oligarchických vrstev a zapojit se do veřejného života. Díky tomu mohli lidé lépe řídit jak svoje soukromé, tak i společenské záležitosti. Stát

favorizoval specializaci zemědělské produkce, která se soustředila na pěstování vína a oliv, jež byly výhodnými exportními artikly. Významně podporoval rozvoj řemesel a obchodu.

Osobní vlastnictví se ukázalo být neúčinnějším nositelem motivace lidí k práci, tvořivosti a podnikavosti, protože ustavovalo přímou závislost prospěchu jedinice nebo rodiny na vlastní práci. Na ekonomice Athén se také od konce 6. století př. n. l. významnou měrou mohli podílet *metoikové*, tj. obyvatelé jiných řeckých obcí, kteří se zde usadili. Byli to většinou obchodníci, specializovaní řemeslníci, ale také umělci a myslitelé. Přicházeli sem kvůli uplatnění i politickým poměrům – Řekové z ostrovů a Malé Asie zde hledali útočiště před rozpínavostí Peršanů. *Metoikové* sice nebyli plnoprávními občany, ale než se uplatnil přísnější Periklův zákaz, mohli se jimi v 1. polovině 5. století př. n. l. při sňatku s partnerem athénskému původu stát jejich potomci. Mohli zde však svobodně podnikat a do státního rozpočtu významně přispívali svými daněmi.

Politický a ekonomický rozvoj Athén posílilo i vítězství v řecko-perských válkách, na němž se nejvíce podílely Athény se Spartou. Svou udatností si Řekové vysloužili vysoký morální kredit, jenž posílil jejich sebedůvěru a motivoval všestranný rozvoj řecké civilizace. Jeho nositelem byly z velké části právě Athény a příznivé situace využily i pro další posilování demokracie, která zde dosáhla v průběhu 5. století př. n. l. svého vrcholného rozvoje. Tato etapa je do značné míry spjata s postavou všestranně vzdělaného a schopného státníka *Perikleia* (obr. 6). Byl Kleisthenovým prasynovcem a athénskou politikou ovlivňoval od roku 461 př. n. l. po více než čtyřicet let. Nejlépe se mu to dařilo v letech 443–430 př. n. l., kdy byl opakovaně volen do funkce hlavního vojenského velitele – *stratéga*. Periklés vytvořil hlavní politický orgán z občanského sněmu *ekklésie*, který byl shromážděním všech dospělých Athéňanů (pokud dosáhli 21 let). Pokud se neprovinili proti svým občanským povinnostem daným athénským občanským kodexem, měli právo být slyšeni a projevit svou vůli. Rada *bulé* byla pouze poradním orgánem sněmu, pro nějž připravovala a předjednávala návrhy zákonů a usnesení, dále kontrolovala účetnictví, finance a veřejné stavby. Její členové byli určováni losem nebo na základě pořadí a do funkce nemohli být vybráni opětovně. Každé ráno se z nich losem volil předsedající. Tuto čestnou funkci mohli Athéňané zastávat jen jednou za život. Periklés rozšířil pravomoc porotního soudu, v němž mohli zasedat i nemajetní Athéňané,

protože za výkon této funkce stejně jako za účast na sněmu a plnění dalších úředních povinností jim byla vyplácena kompenzace ušlého výdělků ve výši dvou obolů za den. Občané se tak nemuseli z existenčních důvodů vyhýbat plnění svých občanských práv a povinností, ale výrazně se posílilo jejich zapojení do veřejného života a jejich politická zodpovědnost. Řízení státu se tak nemohlo dostat do područí malé skupiny, která by na sebe strhla moc.

Podobně museli všichni občané do šedesáti let vykonávat vojenskou službu. Za službu v námořnictvu jim stát poskytoval plat. Všichni občané byli zainteresováni do pracovního procesu, stát jim umožňoval uplatnit se v mnoha potřebných povoláních, aby si poctivě vydělávali na živobytí, nestrádali a mohli si opatřit i určitý majetek. Stát se vlastně stal největším zaměstnavatelem, protože strategické i reprezentativní stavby, které budoval, zaměstnaly mnoho skupin činného obyvatelstva. Hospodářský a obchodní rozmach Athén byl mimořádný. Totéž platí i o myšlenkovém a kulturním vzestupu. Periklés byl rovněž v úzkém kontaktu s nejvýznamnějšími filozofy, literáty a umělci a podporoval aktivní, vysoce intelektuální a liberální myšlení, jímž se Athény proslavily.

Celkový počet attického obyvatelstva se odhaduje asi na 400 000 lidí; z toho občanů bylo jen asi 43 000. Občanský neplnoprávný postavení měly ženy a děti. Další skupinu tvořili metoikové. Největší skupinou obyvatelstva byli prakticky bezprávní otroci, jichž zde bylo asi na 250 000; na soudech podobně jako ženy nesměli svědčit a museli zde být zastupováni občany. Tato situace představuje omezení řecké demokracie.

Vezmeme-li však v úvahu kritéria politická a ekonomická, můžeme konstatovat, že v Athénách 5. století př. n. l. vznikl historicky první prototyp občanské společnosti i tržní ekonomiky. Rozvíjelo se zde peněžní hospodářství. Stříbro dobývané ve státních dolech umožňovalo razit hodnotné mince, jež se staly základním platidlem v celém řeckém světě. Peněžní cena a zisk se staly všeobecným výrazem ekonomické hodnoty. Liberální ekonomické prostředí, možnost volně prodávat produkty vlastní práce, podnikat a obchodovat se vzájemně doplňovaly se svobodou politickou. Objevovaly se úvěrové a pojišťovací instituce, stát postupně rozvíjel peněžní hospodaření i tak, že z přebytků rozpočtu se nakupovali státní otroci, kteří byli pronajímáni soukromníkům, aby tak vytvářeli další zisk.

Tehdejší myslitelé zabývající se teorií státu (včetně Aristotela) však neodhalili ekonomická pravidla. Aris-

totelés sám peníze (tj. vlastní ekonomickou hodnotu) ještě považoval za něco přinejmenším podezřelého. Ekonomická teorie musela tedy počkat do novověku na rozvinuté tržní hospodářství.

Důležitým momentem námi sledovaného komplexu faktorů bylo to, co můžeme nazvat myšlenkovou revolucí, opět svým způsobem jedinečnou v dějinách lidstva. Byl jí vznik *racionální filozofie* – v Řecku dostala charakter prototypu vědeckého světového názoru a poznávání. Racionální filozofie provedla radikální kritiku tradic, mýtů a pověr, a osvobozovala člověka z područí primitivního náboženského vědomí. Formulovala některé dodnes platné základní principy objektivního poznávání – kauzální vysvětlování, princip determinismu, pravidla popisu, klasifikace atd.

Máme-li na mysli ucelený teoretický systém, a nejen dílčí poznatky, vytvořil Aristotelés svou logikou první vědu. To bylo možné jen v ovzduší politické svobody, třebaže dosah filozofie zůstával omezen jen na úzký okruh vzdělanců. V Athénách vznikly dvě velké filozofické školy (platónská Akademie a aristotelské Lýkeion), jež jako významné instituce přetrvaly až do začátku středověku.

Brilantní, ale krátký rozkvět Athén byl zpomalen mimo jiné zdolnou a vyčerpávající peloponéskou válkou (431–404 př. n. l.) se Spartou a ukončen expanzí Makedonců. Prvky demokratické vlády však v řeckém světě zapustily kořeny a ve větší či menší míře se uplatňovaly i v dalších městských státech a udržely se i za helénismu. Pokračoval i vývoj řeckého ducha. Filozofie dosáhla druhého vrcholu v helénistické Alexandrii, za relativně liberální vlády Ptolemaiovců. Kolem tamní svatyně Múz – *Múseia* – vzniklo největší vědecké středisko starověku, které koncentrovalo stovky nejlepších myslitelů a uchovávalo veškeré známé vědění. Múseion bylo i střediskem výuky a jeho obrovská knihovna měla přes půl milionu svazků. Za jeho nejvýznamnější odkaz lidstvu lze považovat vznik druhé vědecké disciplíny, geometrie formulované v Eukleidových *Základech*.

Vznik dalších vědeckých disciplín nastává až v novověku (nesmíme přitom zapomínat na jiné civilizace, například čínskou nebo arabskou, jež dosáhly mnoha znamenitých výsledků i v ranějších dobách) a počítá s Newtonovou mechanikou jako první přírodovědou. Z hlediska budoucího vývoje mělo řecké myšlení nesmírný význam. Vždyť třeba newtonovská přírodní filozofie navazovala na koncepcie starých atomistů a popis mechanických pohybů těles by byl nemyslitelný bez zmíněné eukleidovské geometrie. Vědecké

poznání mělo řadu praktických důsledků pro cestování, mořeplavbu, zmapování světa, stavitelství, válčení aj. Aplikovaná věda se stala základem technického pokroku a používání strojů vytvářelo nové prostředí společenské výroby a praxe. Řekové nejenže znali ze zkušenosti fungování základních mechanických zařízení, ale dovedli také vypočítat síly působící například na poměrně složitým kladkostroji.

Řecko tak na historicky krátkou dobu stanulo na vrcholu civilizačního vývoje, který s sebou nesl i neobyčejný kulturní rozmach ve veřejném i soukromém každodenním životě. Do své klasické podoby dospělo i divadlo, drama, básnictví, výtvarné umění a architektura.

Globální odkaz řecké kultury byl převzat a v řadě směrů, především praktických dále rozvíjen Římany. Postupně se jim podařilo vytvořit první globální stát obrovského rozsahu – kromě Itálie jej tvořila větší část západní Evropy, Podunají a Balkán, část Asie, Egypt a celá severní Afrika.

V této souvislosti připomeňme ještě jeden plod řecké filozofie. Byla jím *stoická etika* rozvinutá v helénistickém období a stala se základem ideologie císařského Říma. Stoicismus jako první prosazoval světoobčanství a internacionalismus. Podle této etiky jsou všichni lidé dětmi společného boha – světového rozumu – a jsou si tedy od přírody rovni. Všichni včetně otroků i barbarů jsou rovnými občany světového státu – pokud respektují jeho zákon a rozum a svou přirozeností jsou schopni pospolitého života. V tomto ohledu stoicismus překonal dřívější ideologii klasické doby včetně Platóna a Aristotela, jež otroky považovala za pouhý nástroj a nehelénský svět za barbarský, a výrazně tak posunul obsah antického humanismu.

Římské státní zřízení nelze označit za plně demokratické, i když *res publica* znamená věc veřejnou, opak monarchie. K jejímu ustavení v Římě došlo roku 510 př. n. l., tedy ve stejné době, kdy se v Athénách zrodila demokracie. Ve skutečnosti zde byly smíšeny prvky demokratické (dané funkcí lidových shromáždění) s aristokratickými (magistratury, senát), a jejich rovnováha se měnila podle konkrétní situace. Na obranu práv lidu byl záhy zřízen zvláštní úřad *tribunů lidu*, vybavených mimořádnými pravomocemi. Jejich usnesení postupně získala zákonodárny charakter. Přejít k císařství se uskutečnil zastřenou formou, Augustus se stal prvním občanem – *princeps* a tato hodnota byla spojena s mimořádnou tribunskou pravomocí, na niž se nevztahovalo žádné kolegiální omezení.

V souvislosti s významem pro moderní společnosti se největším přínosem římské civilizace pro vývoj občanské společnosti stalo právo: občanské právo a právo národů se stalo základem mnoha novodobých právních systémů. První zákonnou normu, jež vznikla sepsáním zvykového práva, Řím dostal roku 451 př. n. l.: byly jí tzv. *Zákony dvanácti desek*. V době principátu byli do správy říše zapojeni i vynikající právníci a detailní zpracování práva bylo tudíž zásluhou císařské jurisprudence. Prvním panovníkem, který se zasloužil o redakci zákonné normy římského práva, byl císař Hadrianus (117–138) a ke konečné kodifikaci došlo až za východořeckého císaře Justiniana (527–565) v tzv. *Corpus iuris civilis*. Hadrianovské právo poprvé bralo v úvahu zásady jako mírnost a lidskost. Snažilo se například napravit ponižování člověka, tím, že bylo odbouráno mučení při výslechu, v mnoha ohledech zlepšilo právní postavení žen a otroků. Expanzivní politika, jakou vedl Řím až do 2. století n. l., a podrobení rozsáhlých území, v nichž se uplatňoval římský politický systém, se odrazily ve velmi složité sociální struktuře obyvatelstva říše. Zdaleka se neomezovala jen na základní rozdíl otrokářské společnosti na svobodné a otroky. Například výjimečné postavení instituce římského občanství, zpočátku omezené jen svobodnou římskou komunitou, bylo postupně rozšiřováno na obyvatelstvo Itálie, dále i některých provincií. Všeobecné udělení občanství svobodným obyvatelům celé říše roku 212 bylo vlastně fiskálním opatřením, protože umožňovalo ode všech vybírat daně. Postavení otroků bylo velmi diferencované, lišily se životní podmínky těch, kteří byli používáni na nejhrušší práce od kvalifikovaných domácích otroků, vychovatelů a tajemníků. Tito otroci postupně dostávali možnost získat majetek a svobodu. Propuštěnci se domohli významného postavení nejednou i v císařské správě a těšili se značnému politickému vlivu.

Vůči podrobeným národům Římané uplatňovali zásadu *pax romana*. Spočívala v potlačování odboje, avšak za mírové koexistence se novým poddaným i v nejbližších teritoriích dostalo všem výdobytků římské civilizace – s centrem říše byly spojovány rychlými silnicemi, budovaly se zde vodovody, veřejné stavby, chrámy (v nichž byli v pořímštěné formě uctívání místní bohové) a v neposlední řadě i pohodlné soukromé vily římských úředníků a romanizované provinciální aristokracie. Podmínkou existence globálního státního celku, jaký Římská říše představovala, byla fungující státní správa – tedy efektivní a funkční byrokracie, zákonodárství a kontrola.

Odklon od expanzivní politiky, který realizoval Hadrianus, musel být nahrazen reorganizací správy, finančnictví, vnitřních ekonomických zdrojů centra i jednotlivých provincií. Mimořádným opatřením bylo zrušení dluhů soukromých osob vůči státu. Od 3. století Řím vyčerpávaly obranné války s barbary útočícími na římské příhraniční území a rostoucí vnitřní problémy. Hrozící nebezpečí vedlo k vylidňování venkova a ke krizi zemědělství. Proto byli na sklonku antiky nájemní zemědělci zákony připoutáváni k půdě, na níž pracovali, což se stalo základem pro středověké nevolnictví.

Rozpad Římské říše na Západě vedl k značnému nebo i místy k totálnímu omezení vzdělanosti, civilizačních a občanských vymožeností. Udržení latiny jako církevního a literárního jazyka umožnilo zachování nejvýznamnějšího literárního dědictví, jež vedlo k oživení antických tradic a římská antika je dodnes stálým zdrojem evropské kulturní kontinuity a jednoty.

1.3.2. Aspekty demokracie

Z několikasetletého období *feudalismu v euroamerické civilizaci* se zmíníme jen o čtyřech oblastech, v nichž bylo dosaženo výrazného průlomu.

1. Ve sféře vlády to bylo oddělení státu od církve, *světské moci* od *moci duchovní* – moci krále od moci papeže. V ostatních částech světa k tomu nedošlo a obvyklým jevem byl z Byzance přejatý *cézaropapismus*, jaký se uplatňoval například v ruském samoděržaví.
2. Důležitým projevem renesance byl vznik a šíření idejí *humanismu* ve 13.–15. století. Dokazoval, že život každého jednotlivce má svůj smysl, je cílem o sobě. Předjímal tak individualismus, který ostatní části světa neznaly a jenž byl významným pramenem liberální společnosti.
3. Velké zámořské objevy umožnily pravdivě mapovat reálný svět. Měly také dalekosáhlé důsledky pro rozvoj obchodu, obchodního kapitálu a rozšíření spotřeby. Nárůst peněžního hospodaření ve svém důsledku podlamoval naturální hospodaření, a tak i ekonomický základ feudalismu. A konečně vynález knihtisku umožnil dosud nepředstavitelné šíření vzdělanosti.
4. V politické oblasti byla poprvé vážně narušena panovníká suverenity v Anglii, vznikem parlamentu, který si ve 13. století vynutil uznání základní listiny

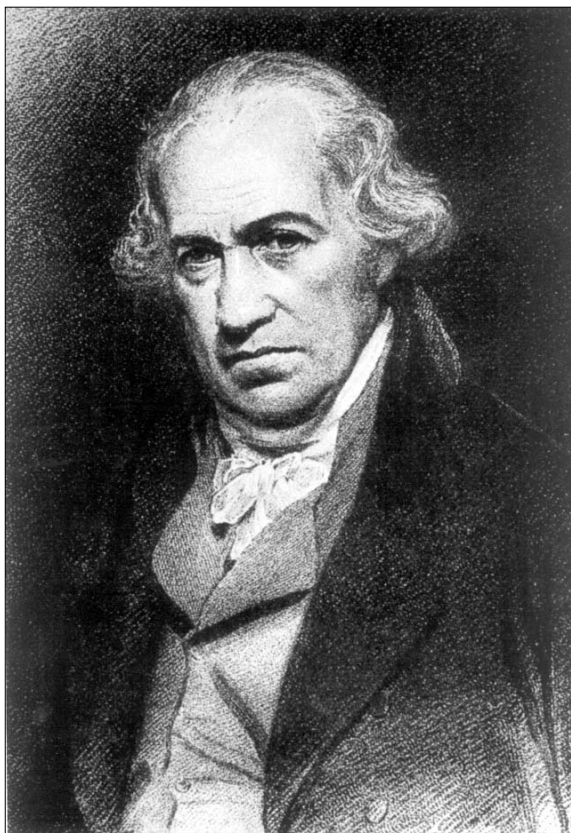
svobod – *Magna Charta Libertatum*, tři sta let předtím, než vznikaly a začaly působit politické ideje *Hobbesovy, Montesquieuovy, Rousseauovy, Lockovy* – a dalších teoretiků občanské společnosti (Pomařáč – Vidláková 2002). V době anglické revoluce byl parlament už tak silný, že mohl popravít i krále.

Ještě dříve, než se na Západě prosadila politická demokracie, již existovala společnost svobodné volby a konkurence, tj. *liberální společnost*. Jednotlivci si mohli volit povolání, náboženství, způsob života, mohli utvářet život podle svého v rámci svých hmotných možností. Své služby, práci, její produkty nebo své úspory nabízeli na trhu a dostávali za ně cenu, jež závisela na objektivních faktorech nabídky a poptávky. Jednali samostatně, jejich rozhodování neurčoval stát: kolik na co vydat, kolik uspořít, kolik investovat a do čeho. Jejich rozhodování a potřeby spoluurčovaly ceny a tím i to, co se bude vyrábět, jak se bude rozdělovat celková energie a kapitál společnosti na různé účely. Objevuje se společnost individuální mobility a kontraktu, smlouvy mezi partnery, i když zprvu značně nerovnými, a na neosobním rozdělování práce a odměn mechanismy trhu. Postavení člověka ve společnosti bylo stále více určováno výsledky jeho práce, a bohatstvím z ní plynoucím. V předchozích společnostech nevystupovala obrovská většina lidí jako jednotlivci, ale jako příslušníci stavů, kast, cechů, obcí. Nyní si lidé zvykali na to, že jako jednotlivci mají možnost svobodně se rozhodovat, ale tím také nést zodpovědnost za svůj vlastní život. Byli „nuceni ke svobodě“.

Pro soutěživé tržní hospodářství byla nepostradatelná občanská práva, zaručující svobodu jednotlivců. Ale také zodpovědný systém vlády. Jako nejlepší cesta se ukazovalo dát moc osobám, jež by se musely podrobovat periodickým volbám v podmínkách soutěžících politických stran a kandidátů. Účinnost takového politického systému závisela na zajištění *základních občanských svobod*:

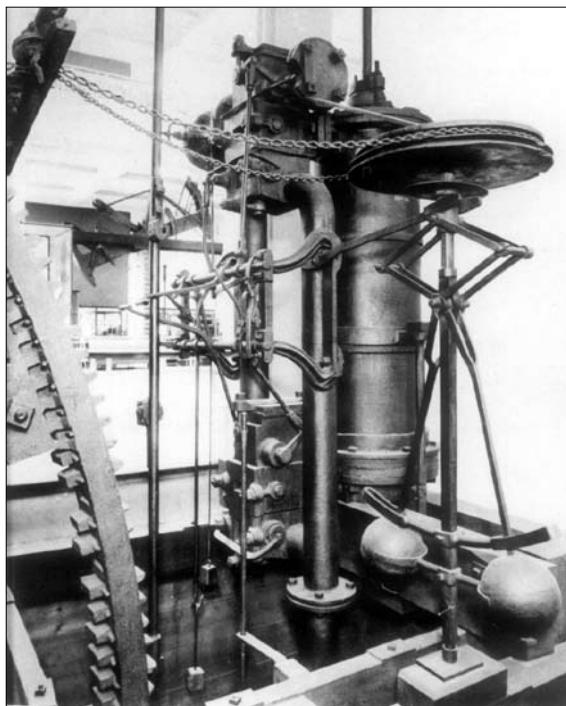
- *svoboda shromažďování* – zakládání stran a zájmových sdružení, vyjadřujících rozdílné zájmy a přání diferencované populace;
- *svoboda slova a tisku* – možnost vyjadřování osobních názorů a přesvědčení a zveřejňovat je.

Tyto svobody nemohly být omezeny na vládnoucí vrstvy, ale byly požadovány univerzálně, zásadně pro každého. Tak vznikl liberální stát se systémem dvou nebo více politických stran, v němž vláda mohla být volána k zodpovědnosti třídami nebo skupinami, jež měly volební právo. A v politické sféře se prosazovala

Obr. 7. James Watt (1736–1819), britský fyzik a technik, vynálezce dvojčinného parního stroje s kondenzací.

konkurence, stejně jako v oblasti ekonomické. Tento stát fungoval dlouhou dobu – v Anglii téměř století – aniž by bylo dosaženo skutečně demokratického, tj. všeobecného volebního práva, a dovršen tak důležitý historický vývoj občanské společnosti, jež byla logickým plodem tržního hospodářství, a stejně tak zaručovala předpoklady pro jeho existenci. Vznikalo tržní hospodářství, spojené s rozvojem přírodních a matematických věd, aplikovaných ve strojové technice. Díky tomu koncem 18. století nabralo tempa *průmyslových revolucí*; do plného rozběhu se dostalo v posledním třicetiletí 19. století. V *předprůmyslových* společnostech existoval jiný typ sociální struktury: tou byla *hierarchie daná společenským postavením*, v níž společenské rozdíly byly dány ustavenými zvyklostmi, nebo byly formulovány jako práva se závazností zákona. V extrémní formě byly ve společnosti výrazné dědičné druhy lidí – patriciové, plebejci, otroci apod. Celek měl povahu přijatého „přirozeného“ pořádku. Neexistovala práva, která by sdíleli všichni. Náraz občanství na takový systém byl destruktivní. Rovnost, jež v něm byla im-

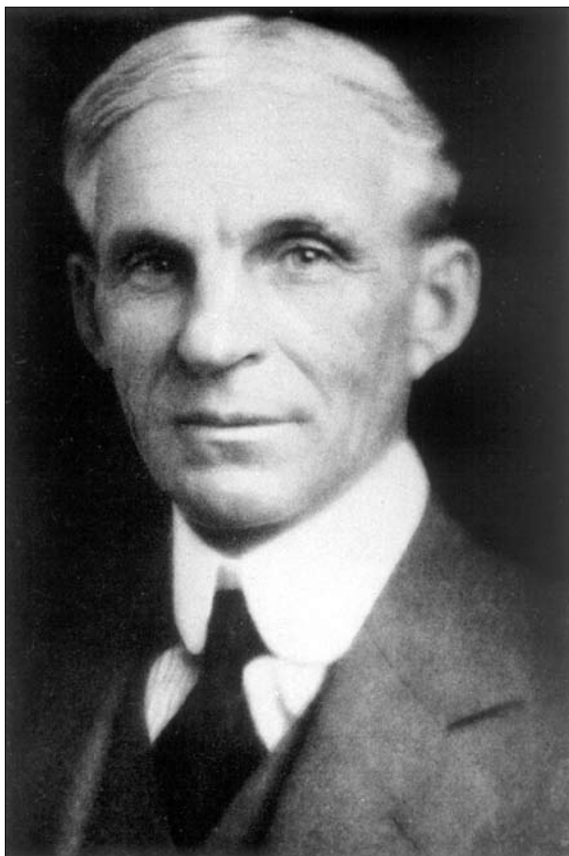

Obr. 8. Jeden z prvních prototypů dvojčinného parního stroje s kondenzací – vynález britského fyzika a technika Jamese Watta (1736–1819), který významně přispěl ke vzniku a rozvíjení „průmyslové revoluce“.

plicitně obsažena, podkopávala nerovnost sociálního pořádku, a osobní svoboda vylučovala poddanství.

Sociální rozdíly v *průmyslové společnosti* mají jiný charakter, a termín „sociální status“ má jiný než striktně technický význam. Rozdíly vyplývají z různých faktorů, spojených s institucemi vlastnictví, vzdělání a ze struktury ekonomiky. Sociální subkultury postupně mizí a je možné měřit různé úrovně ekonomického blahobytu vztahem k obecnému standardu životní úrovně. Pracující se snaží dosáhnout národního „způsobu života“. Ekonomická nerovnost je považována za věc, jež odpovídá přirozeným rozdílům ve schopnostech jednotlivců, ve vzdělání a v rozdílné ekonomické hodnotě jejich pracovních výkonů. Z toho ovšem plyne i určitý stupeň sociální nerovnosti. Vzdělané vrstvy a nakonec i vlády dospívají k názorům silně sociálním: všichni členové společnosti by měli mít státem zajištěné zcela určité standardní sociální minimum (včetně uzákoněné minimální mzdy), díky němuž by se jejich způsob života příliš neodlišoval od průměru (obr. 7–12).

Vzpomeňme jednoho z prvních průkopníků moderní občanské společnosti – *Thomase Hobbesa* (1588 až 1679) (obr. 13). Ve svých dílech *Leviathan* a *O ob-*

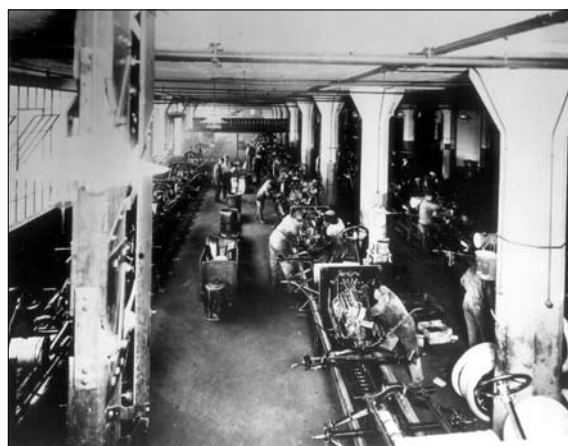
Obr. 9. Henry Ford (1863–1947), americký vynálezce a průmyslník. Zdokonalil konstrukci automobilu a zorganizoval jeho výrobu proudovým způsobem na montážních linkách; v roce 1903 založil v Detroitu koncern Ford Motor Company.

čanu hlásal zásadu rovnosti všech lidí. Stát, který je vykonavatelem vlády, musí brát ohled na přirozená práva každého člověka. Jeho moc se vztahuje jen na oblast veřejných záležitostí a nemá zasahovat do soukromých věcí lidí, pokud nenarušují občanské soužití, pořádek a mír. Panovník, který nedbá občanských práv, může být po právu svržen revolucí, občanskou válkou. Člověk se mění z jedince, jenž je stále jen povinován vrchnosti, v jedince vybaveného nezadatelnými právy. Na Hobbese navazovali Jean Jacques Rousseau (1712 až 1778) a John Locke (1632–1704) nebo Adam Ferguson (1723–1816), když rozvíjeli teorii liberálního státu, v němž omezená moc panovníka, vlády a státu je dána vůlí lidu, a ne „z boží milosti“ (obr. 14–16). Významné byly *Lockovy Dvě rozpravy o vládě*, jež nejvíce ovlivnily nejstarší demokratickou ústavu – tj. ústavu Spojených států amerických.

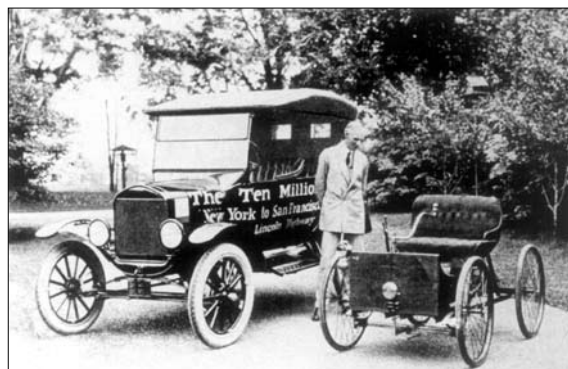
Ekonomická filozofie liberalismu, jež se odráží v základním teoretickém díle *Adama Smithe* (1723–1790),

Obr. 10. Fordův model T (Plechová Lizinka) z roku 1923.

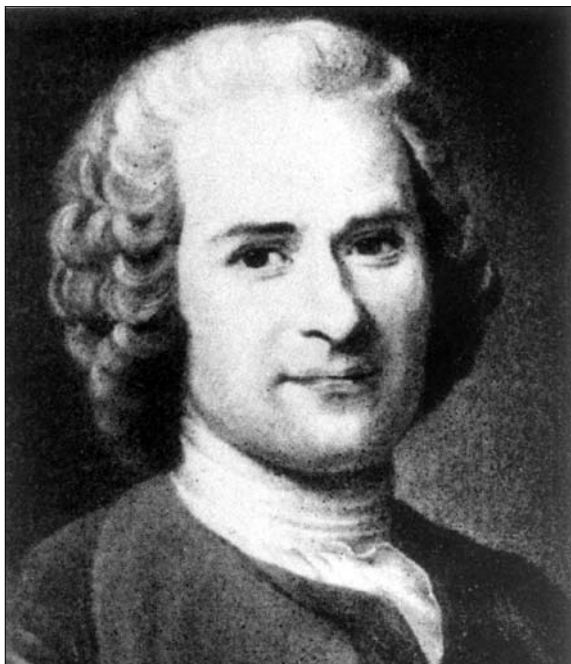
Obr. 11. Jedna z prvních montážních linek modelu T (Plechová Lizinka) amerického vynálezce a průmyslníka Henryho Forda (1863 až 1947). Montáž kompletního automobilu na běžícím pásu byla ve Fordových závodech v Detroitu (USA) poprvé spuštěna v roce 1914: takřka vzápětí se výroba jednoho kusu desateronásobně zkrátila – trvala tehdy pouhých třiadvadesát minut; o šest let později opouštěla Fordův výrobní pás nové koncepce Plechová Lizinka každou minutu. V letech 1909 až 1926 se prodalo patnáct milionů Lizinek. Užití montážní linky zahájilo hromadnou výrobu, která se stala základním hospodářským fenoménem světa 20. i 21. století.

Obr. 12. Henry Ford se svým prvním a desetimiliontým automobilem.

Obr. 13. Thomas Hobbes (1588–1679), anglický filozof, teoretik uspořádání a správy společnosti a práva. Teorii božského původu společnosti a státu nahradil teorií společenské smlouvy: stát je lidským vynálezem, je velkým komplexem s obrovskou silou (*Leviathan*).

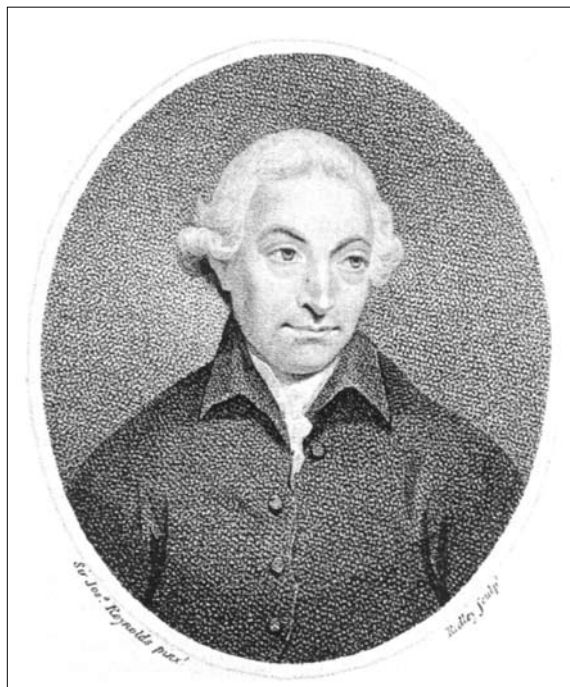

Obr. 14. Jean Jacques Rousseau (1712–1778), francouzský osvícenský filozof. V učení o společenské smlouvě zdůraznil myšlenku, že všichni jsou si podle přirozeného práva rovni a vzdávají se svých práv ve prospěch celku, jenž vyjadřuje obecnou vůli. Na další vývoj filozofie zapůsobil rovněž svou kritikou civilizace a kultury, snažil se o překonání odlidšťujících projevů v životě jedince a společnosti.

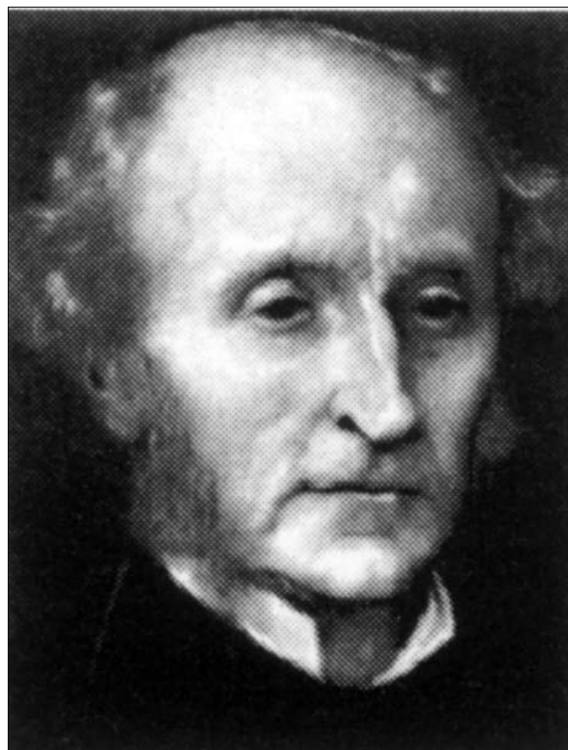

Obr. 15. Adam Smith (1723–1790), britský ekonom a filozof skotského původu; čelný představitel klasické politické ekonomie, zastávající hospodářské svobody a volné konkurence. Odvozoval růst bohatství národa od velikosti trhu a dělby práce. Kritik merkantilistické doktríny obchodní bilance a stoupenec svobodného obchodu. Národní hospodářství chápal jako systém fungující na sledování individuálních zájmů a koordinovaný „neviditelnou rukou trhu“. V poměru ke státu liberál. Mravnost odvozoval z vrozených morálních citů vlastních psychice jednotlivce (*Teorie mravních citů*). Hlavní dílo: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776).

otce ekonomické teorie (*Bohatství národů*, 1776), a v etice *Jeremyho Benthama* (1748–1832) a *Johna Stuarta Milla* (1806–1873), vyjadřuje již plně požadavky podnikavosti svobodných jednotlivců: každý má sledovat svůj vlastní zájem, prospěch a zisk – pokud je to v souladu s právním řádem a hospodářskými zákony, a tak nepotlačuje zájmy a prospěch druhých. Tím, že v podnikání uspějí nejschopnější, budou zájmy jednotlivců v souladu se zájmy celku. Státy a národy budou bohatnout a se vzestupem celkové životní úrovně se bude zvyšovat i úroveň „nižších vrstev“, i když relativní rozdíly zůstanou, aby nezanikla motivace a iniciativa. A tím se také prostřednictvím daňového systému bude vytvářet dostatek prostředků na sociální politiku, především pro práci neschopnou polovinu populace (obr. 17).

Obr. 16. Adam Ferguson (1723–1816), skotský filozof a teoretik společnosti. Ve svém *Pojednání o historii občanské společnosti* (1767) sledoval vývoj lidského myšlení od barbarství k civilizované společnosti. Tato kniha představuje jeden z prvotních zdrojů našich současných představ o moderní občanské společnosti.

Obr. 17. John Stuart Mill (1806–1873), britský filozof, logik a etik; představitel pozitivismu. V návaznosti na Adama Smitha a Jeremy Benthamu již plně vyjádřil požadavky podnikavosti svobodných jednotlivců: každý má sledovat svůj vlastní zájem, prospěch a zisk – pokud je to v souladu s právním řádem a hospodářskými zákony, a tak nepotlačuje zájmy a prospěch druhých. Tím, že v podnikání uspějí nejschopnější, budou zájmy jednotlivců v souladu se zájmy celku.

Pojem „demokracie“ je složitější, než se leckdy předpokládá. Vývoj jej naplnil různými aspekty. T. H. Marshall soudí, že musíme rozlišovat alespoň tři – *individuální, politický, sociální* – které na Západě vznikaly v rozdílné době, než vytvořily dnešní jednotu (Potůček 1996, s. 208). Prvek osobní svobody a občanských práv (a) vznikal nejdříve – v 18. století; pak se konstituoval politický prvek (b) – do 19. století a sociální (c) teprve koncem 19. a počátkem 20. století:

- a) První, *občanský prvek*, zahrnuje práva nezbytná pro osobní svobodu, svobodu projevu, myšlení a víry, svobodu vlastnit majetek a uzavírat platné smlouvy, právo na spravedlnost s příslušnými zákonnými procesy. Instituce se týkají především občanských práv a soudnictví, a vytvářejí občanskou společnost a právní stát.
- b) Druhý, *politický prvek*, se skládá z širokého spektra podílu na politické moci a rozhodování – buď jako člen instituce vybavené politickou autoritou, nebo jako volič rozhodování o *věcech veřejných* (omezených právy občana). To se ustavilo formou nepřímé, *reprezentativní* – zastupitelské demokracie, jejímiž

hlavními institucemi jsou volební systém konkurujících si politických stran, zákonodárné instituce parlamentu (sněmovny reprezentantů, senátu aj.) a výkonné moci vlády jak na střední úrovni, tak orgánů místních.

- c) Třetí, *sociální prvek*, se soustřeďuje kolem práva podílet se na ekonomickém blahobytu a žít civilizovaně podle standardů převládajících v dané společnosti. Odpovídajícími institucemi jsou sociální služby, zabezpečení v nemoci, stáří a nezaměstnanosti, a vzdělávací systém.
1. Vývoj občanských práv sahá před 18. století, a *Habeas corpus act* z roku 1679 (zaručující podmínky osobní svobody občanů), toleranční zákon, zrušení cenzury tisku a zaručení jeho svobody v době mezi anglickou revolucí a reformním zákonem. Koncem této doby, v roce 1832, měla v Anglii občanská práva již v podstatě dnešní podobu – kromě práva na

stávku, pro něž ještě neexistovaly podmínky – ani pracovní, ani ve veřejném mínění.

Na solidní bázi uzákoněných svobod se uskutečňovaly další reformy. Tyto vymoženosti 18. století byly do velké míry dílem práce soudních dvorů, jež v mnoha případech bojovaly za obranu osobních svobod i proti parlamentu (Cameron 1966).

V ekonomické oblasti bylo základním občanským právem právo vybírat si svobodně zaměstnání, omezované jen požadavky na prokazatelnou kvalifikaci. Dříve bylo ručeno i tím, že (ač ještě v alžbětinském statusu „řemesel“) byla některá povolání vyhrazena určitým skupinám a podrobena lokální regulaci, která používala instituce „učňovství“ spíše jako nástroj výlučnosti než náboru. Postupně byly místní restriktce chápány jako urážka svobody subjektu a jako hrozba pro národní prosperitu. *Common Law* už v roce 1614 odsuzoval všechny monopoly, zabráňující komukoli pracovat v jakémkoliv zákonném podnikání: na počátku 19. století byl už princip osobní ekonomické svobody přijat jako axiom.

Tato změna od nesvobodné ke svobodné práci je za význačným bodem obratu v ekonomickém a politickém vývoji společnosti. Je to doba vzniku moderní občanské společnosti, která na kontinentu musela čekat na Velkou francouzskou revoluci a ve střední a východní Evropě ještě déle.

2. Historie politických práv je rozdílná v čase i charakteru. V 18. století byla rozdělena v populaci velmi omezeně a zákon z roku 1832 na tom zlepšil jen málo. Voliči zahrnovali méně než jednu pětinu dospělých mužské populace v celé Anglii. Ale jejich počet se rozšiřoval s každým reformním aktem. Rozhodující změna však nastala až počátkem 20. století, kdy se volební právo stalo všeobecným. Byl to i výsledek třídních bojů, protože dělnictvo si uvědomovalo, že volební právo a právo vytvářet politické strany je nejen logickým důsledkem občanských svobod, ale také důležitým nástrojem podílu na politické moci. Tím spíše, že postupem industrializace se podíl dělníků v rámci pracující populace rychle zvyšoval, zejména v sektoru průmyslu. Naskýtala se tak možnost dosáhnout volebního vítězství a nastolit vládu dělnických stran, především v Anglii a pak v Německu.
3. Původním pramenem sociálních práv bylo členství v lokálních komunitách a sdruženích. Ta byla nahrazena *chudinským zákonem* a systémem regulace

mezd. V 18. století zanikal, protože ekonomická změna jeho administrativní povahu zcela podkopala. Byl rovněž v nesouladu s novou koncepcí občanských práv v hospodářské sféře a s jejím důrazem na právo pracovat, kde člověk chce a za jakou cenu, v rámci kontraktu. Koncem 18. století došlo ke konečnému konfliktu mezi plánovanou, regulovanou společností a společností soutěže. Zákonem z roku 1834 se *chudinský zákon* vzdal jakýchkoli zásahů do mzdové politiky a do mechanismů tržního hospodářství. Poskytoval pomoc jen těm, kdo vzhledem k nemoci, stáří aj. nemohli soutěžit v práci. Vše směřovalo ke koncepci sociálního zabezpečení. Nové pracovní zákony vedly k zlepšování pracovních podmínek v továrnách a k redukcí pracovní doby. Ta se změnila neuvěřitelně rychle: přibližně v průběhu jednoho století se zkrátila na polovinu!

Službou jedinečného druhu, která měla velký dosah na vývoj občanské společnosti, se stalo *vzdělání*. Liberální stát zaručoval výchovu a vzdělání všech dětí a právo na vzdělání se stalo opravdovým sociálním právem. Skutečný výkon občanských práv předpokládá rozumné a inteligentní bytosti, jež umí číst, psát a počítat, a to je vlastně podmínkou občanských svobod. Od poloviny 18. století v Německu a v Rakousku a koncem 19. století v Anglii se základní vzdělání stalo závazným pro každého a to představovalo odstup od filozofie *laissez faire*. Poznávalo se, že politická demokracie potřebuje vzdělané voličstvo, stejně jako průmysl potřebuje kvalifikované dělníky, techniky a inženýry, a v neposlední řadě civilizovaná společnost potřebuje vzdělanou populaci. Nevzdělanost mas je nejlepší prostředí pro jejich manipulaci samozvanými uzurpátory moci. Koncem 19. století se v Anglii rozvinul rozsáhlý systém stipendií, umožňujících schopným jedincům ze všech tříd dosáhnout vyšších stupňů vzdělání.

V liberálních demokraciích jsou volby svobodné, rovné, tajné, všeobecné. Politický pluralismus – systém více soupeřících stran, předstupujících před voliče s určitými sociálními programy, umožňuje jim zvolit takovou stranu, program, poslance a vládu, která odpovídá diferencovaným zájmům a představám o tom, jak by se země měla vyvíjet. Tuto svobodu výběru nemůže zajistit žádná jediná strana (politický monopol). Byl zlikvidován i vliv nerovného rozdělení bohatství na politiku. Registrace k volbám nestojí nic a byla přijata řada opatření: zákony proti podplácení a korupci, zákony omezující volební výdaje atd., aby kandidáti nerovného majetkového postavení mohli soutěžit za víceméně

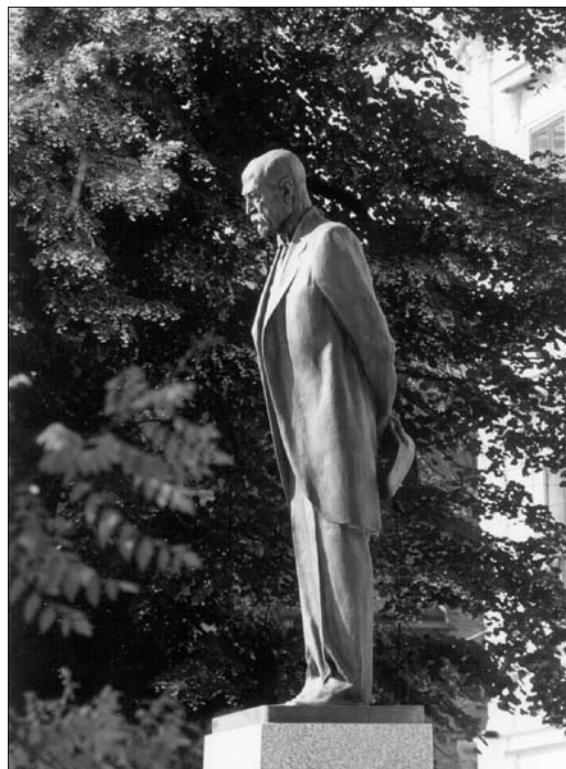
stejných podmínek. Byla zrušena tzv. majetková kvalifikace a přístup do parlamentu se otevřel příslušníkům všech vrstev. Bylo zavedeno placení poslanců státem. Problém omezení moci vlády, poslanců a státního aparátu byl řešen po mnoha liniích. Volby jsou periodické s obdobím obvykle čtyři až pět let a strany a jejich kandidáti se musí znovu a znovu ucházet o hlasy občanů. I v daném období jsou všichni vládní úředníci včetně nejvyšších představitelů odvolatelní, kdykoliv by se ukázalo, že porušují ústavu a zákony platné pro všechny stejně. Poslanci a senátoři musejí dokazovat, že nenabylí z titulu své funkce bohatství. Jednotlivci mají právo žalovat vládu a stát za poškození svých zájmů v nestranném soudním procesu.

Nejmocnější zárukou proti zneužívání moci se stala rostoucí síla *veřejného mínění*, jež vyrostla ze záruk svobody projevu, svobody tisku a zrušení cenzury. Ta byla ve 20. století výrazně znásobena ohromným vlivem rozhlasu a televize, hromadných sdělovacích prostředků, jež nejsou monopolizovány státem. Dnes televize přináší na konkurujících si stanicích pořady z jednání i nejvyšších vládních orgánů a komentáře zasvěcených žurnalistů různých politických směrů a osobních názorů. Volič si může ověřovat, jak vystupuje „jeho“ poslanec a co hájí. Politická moc je široce decentralizovaná a velká část pravomocí a rozhodování je na zemských a místních orgánech různých stupňů. Stručně lze vyjádřit spojení hlavních opěrných bodů moderní demokracie:

Právní stát	Občanská společnost	Pluralistický politický systém	Nezávislost soudnictví	Instituce veřejného mínění.
-------------	---------------------	--------------------------------	------------------------	-----------------------------

Ve druhé polovině 19. století rostl zájem o rovnost jako princip sociální spravedlnosti a sílilo přesvědčení, že formální uznání stejných práv nepostačuje. Na nové úrovni se řešil hybný rozpor mezi přirozenou nerovností lidí a rovností občanskou. V určitém smyslu můžeme 19. století charakterizovat jako století otázky sociální (T. G. Masaryk) (obr. 18). Ta je nesena sociálními hnutími zvláště dělnické třídy, za dosažení lepší ekonomické situace, většího podílu na národním bohatství a rovnosti v politických právech. Vystupuje v mnoha socialistických ideologiích, od umírněných a demokratických, jež žádají uskutečnění rady reforem (Chartisté v Anglii a sociálně-demokratické strany v různých zemích Evropy), až po krajně levicové organizace.

Toto úsilí bylo zároveň podporováno jak vrstvami inteligence, tak i politickým žurnalismem, propagačními kampaněmi, veřejnými mítinky a různými sdruženími

Obr. 18. Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), český filozof, sociolog, politolog, profesor filozofie na české univerzitě v Praze, poslanec rakouského parlamentu, vedoucí politik v odboji proti Rakousku-Uhersku, první prezident ČSR (1918–1935). Jako filozof se snažil spojit základní pozitivistickou orientaci s necírkevním protestantismem a prvky platonismu, později kantovství, vždy se silným etickým akcentem. Filozoficko-sociologický rozbor duchovních krizí moderního člověka a dějinně filozofické analýzy smyslu českých a světových dějin se staly základem jeho reformismu, zaměřeného jak proti „teokracii“ (polofeudálnímu absolutismu Rakousku-Uherska a carského Ruska), tak i proti „revolucionismu“. (Vincenc Makovský, *Pomník T. G. Masaryka v Brně, 1937/2000*, bronz, výška 290 cm, značeno: V. Makovský; v majetku Statutárního města Brna. Z Masarykova pomníku v Bystřici nad Pernštejnem byl se souhlasem zdejšího Obecního úřadu pořízen nový bronzový odlitek. Plastika byla pak v rámci architektonického řešení Komenského náměstí (architekt Zdeněk Makovský) osazena před budovou Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dne 6. března 2000 byl pomník slavnostně odhalen u příležitosti 150. výročí Masarykova narození.)

a spolky. K vědomí sociálních problémů se tak probouzele veřejné mínění. Postupně se dosáhlo rozsáhlých změn jen mírovým užitím politické moci, bez násilné a krvavé revoluce. Jedním z hlavních úspěchů konce 19. století a počátku 20. století bylo uznání práva kolektivního vyjednávání, odborového sdružování a profesionálních zájmových organizací. Ale rozhodujícím faktorem bylo to, že tržní ekonomika dosahovala výrazných úspěchů, jež se projeví v rychlém zlepšování pracovních a životních podmínek širokých vrstev populace.

Pokusy o proletářskou revoluci (Spartakovci v Německu, Béla Kuhn v Maďarsku) ztroskotaly na naprostém nezájmu většiny dělnictva. Revoluce nevypukla v žádné vyspělé zemi, nýbrž v Rusku, jež bylo ekonomicky, politicky i kulturně zaostalé, a kde velká většina negramotné populace pracovala v primitivním zemědělství. Dělnictvo ve vyspělých zemích se většinou přiklonilo k sociální demokracii, jež přejímala koncepci *sociálního tržního hospodářství a demokratického socialismu*.

Bez těchto sociálně-ekonomických souvislostí by byly úvahy o demokracii zcela odtržené od sku-

tečnosti. Dnes existuje vyspělé sociální zabezpečení, nemocenské a důchodové pojištění, jež je různou avšak velkou měrou financováno státem. Celý komplex sociálních práv se tak dostal do souladu s právy občanskými a politickými. V mnoha státech bylo do statutu občanství vtěleno právo na sociální příjem různých forem, který není závislý na pracovních výkonech a tržní hodnotě a přitom zajišťuje standard civilizované životní úrovně. Tak se změnil celý vzorec sociální nerovnosti. Zesílily vazby vzdělání s příjmy a životní úrovní.

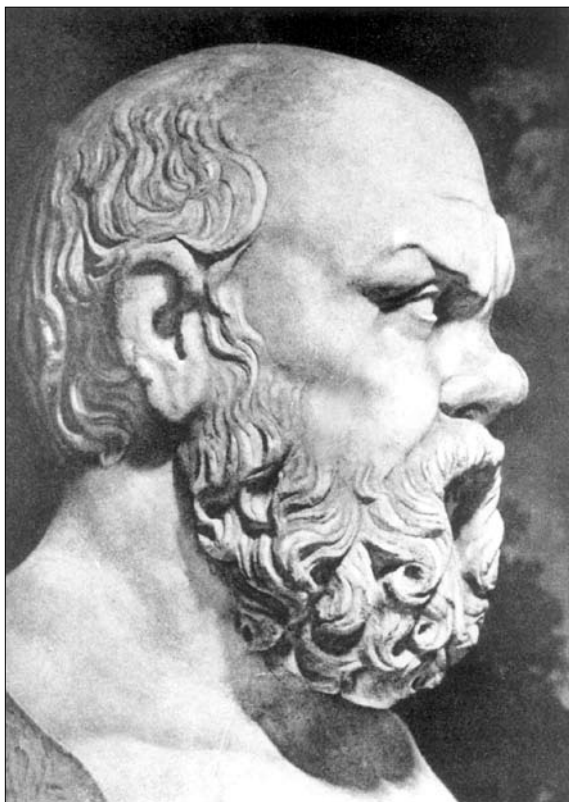
1.4. Občanská kultura

Každý člověk je jedinečná a neopakovatelná bytost, odlišuje se od jiných nejen svou vnější podobou, ale i nadáním, inteligencí, mravním vědomím, pamětí a citovými dispozicemi, touhami a potřebami, zájmy a sklony. Zkoumá, zvažuje a hodnotí cizí i vlastní chování. Od svého narození přichází do kontaktu s množstvím lidí, napodobuje je, přejímá normy a pravidla soužití s ostatními. Normy vytvářející kulturu mírumilovného a solidárního soužití představují *občanskou kulturu*. Lze ji chápat jako určitý způsob jednání s lidmi, korektní a založený na úctě vůči druhým. Občanskou kulturou je však i obecná kultura soužití, kterou se řídí nebo by se měla řídit určitá společnost. Pomáhá řešit konflikty vznikající mezi egoismem a solidaritou a altruismem, vede občany, aby s ostatními lidmi jednali uctivě a ohleduplně (Campsová – Giner 2000, s. 14–15). Jedná se o soubor mezilidských vztahů, bez kterých by bylo soužití složité anebo nemožné. Jsou to mravní hodnoty a normy částečně podobné pravidlům společenské etiky, ale nejsou stejné, nejde pouze o soubor způsobů, zvyklostí a zásad slušného chování. Občanská kultura je hodnota, kterou uznává anebo by měl uznávat celý národ, je to jeho základní atribut.

Svoboda v občanské společnosti dává možnost volby mezi různými možnostmi. Člověk si může vybrat čím chce být a co chce dělat se svými životem. Může však sledovat svůj prospěch a svoje cíle bez ohledu na to, co se děje kolem něj? V občanské společnosti platí práva i povinnosti. Tím, jak člověk získává stále větší svobodu a nezávislost, přibývá mu řada závazků. Zájem a existující nebo projevovaná starost o ostatní,

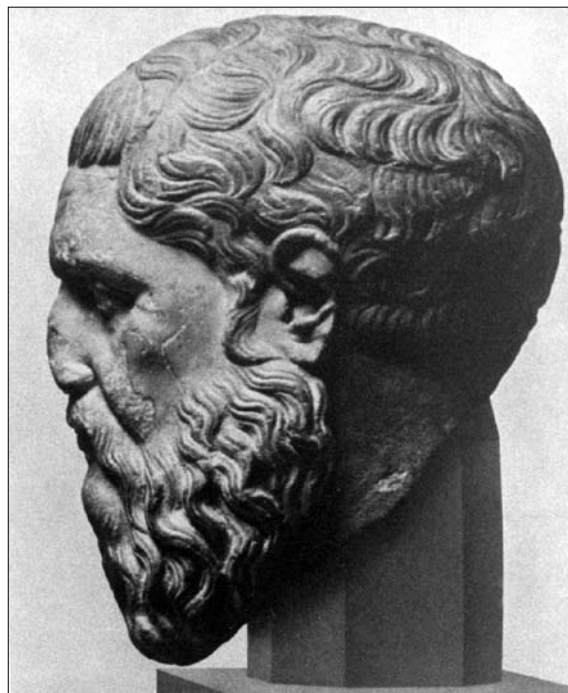
dobročinnost, humanitární a altruistický postoj, to jsou projevy *charity a filantropie*. *Charita* klade důraz na projevovanou velkorysost k chudým, na shovívavost v posuzování druhých, kdy dar nebo pomoc vychází z lásky nebo soucitu. Lásky k bližnímu se u věřících spojuje s láskou k Bohu jako základní hodnota. Lásky, nejvyšší forma altruismu a dobré vůle, je nejdůležitější ctností. Křesťanství zdůrazňuje další druh zodpovědnosti: je nezbytné pomáhat jiným, zvláště chudým a nemocným – trpícím.

V Evropě žijí však i příslušníci jiných náboženství, nejen křesťanských, a řada občanů Evropy je bez vyznání. „Základní křesťanské hodnoty (čtvrté až desáté přikázání z Desatera, a zvláště přikázání lásky k bližnímu) se týkají všech lidí a žijí v jakémsi „axiologickém kontinuu“ už dva tisíce let, takže mají charakter všelidský a nadčasový. – Ne tedy na Bohu, ale na uvedené křesťanské tradici se mohou shodnout všichni Evropané. Lze navázat také na tradici antiky. Tradice antiky je dvojí: řecká a římská. Z řecké, reprezentované zvláště jmény Sókratés, Platón a Aristotelés, by mělo jít o čtyři ctnosti, tj. rozumnost, spravedlnost, statečnost a uměřenost, a dále o trojhvězdi hodnot „pravda – dobro – krásá“ (obr. 19–20). To převzala i tradice římská, která navíc rozpracovala požadavek spravedlnosti do systému tzv. římského práva, který přežil přes středověk až do novověku. Italský aristotelik sv. Tomáš Akvinský ve 13. století pak skloubil obě tradice – jak antickou, tak křesťanskou. Středověcí šlechtici jako hodnoty vyzvedli rytířskost, čest a ochranu slabých. Antické hodnoty obnovila renaissance, a nové – například svobodu svědomí – přinesla

Obr. 19. Sókratés (asi 469–399 př. n. l.), řecký idealistický filozof. Ve svých úvahách se zabýval jednáním člověka, jehož chtěl vést poznáním k dobru – užíval k tomu svou metodu induktivního myšlení: odvozování výroků z jedinečných premis, rozšiřování okruhu platnosti a postupného zobecňování.

reformace. Novověká epocha anglického, francouzského a amerického liberalismu založila další tradici – tradici lidských práv a tolerance. Velká francouzská revoluce, započatá v roce 1789, rází hodnoty „svoboda – rovnost – bratrství“ (obr. 21). V téže době jeden z představitelů tzv. německé klasické filozofie Immanuel Kant přichází se svým kategorickým imperativem, jehož jedna formulace zní: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek“ (obr. 22). A konečně dělnické hnutí v 19. a ve 20. století rází jako nové hodnoty „práci – chléb – mír“. Jak vidíme z tohoto stručného přehledu, nelze navazovat jediné a pouze na tradici antickou a křesťanskou, ale na všechny další, ze středověku a novověku až dodnes, které se postupně včleňovaly do onoho evropského „axiologického kontinua“ a obohacovaly je. Toto kontinuum ještě mohou obohatit Husova hodnota pravdy, Komenského hodnota všenápravy a Masarykova hodnota demokracie jako politické formy humanismu“ (Sedlák 2003a, s. 77).

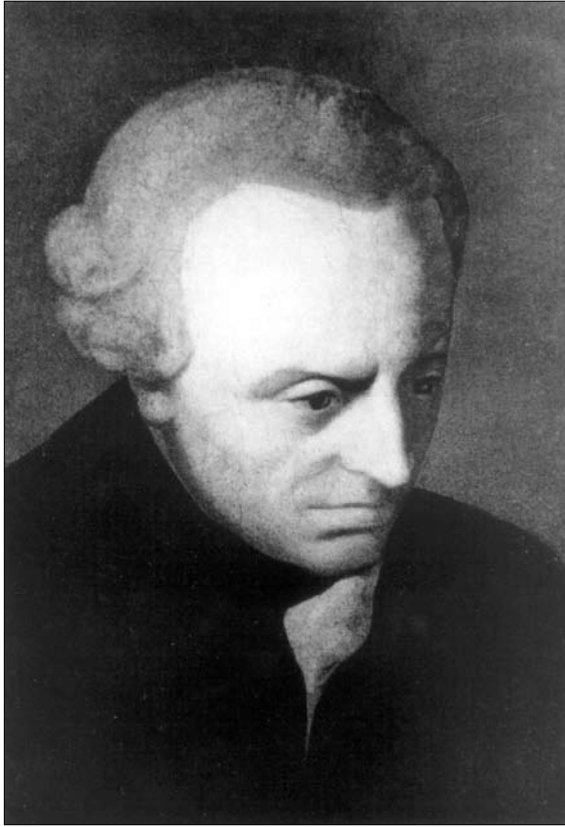

Obr. 20. Platón (427–347 př. n. l.), řecký filozof, zakladatel objektivního idealismu. Soudil, že pravou skutečnost nelze uchopit smysly, nýbrž jen poznáním rozumovým, zkoumal povahu pojmů a přispěl tak i k rozvoji dialektiky a logiky.

Filantropie je spojena s veřejnými prostředky. Jde o humanitární pomoc vycházející ze zájmu o lidstvo, nejen o jednotlivce. Peníze se rozdávají ve velkém institucím v sociální, zdravotní a humanitární oblasti. Proto je filantropie méně osobní, je zaměřená na celkové zlepšování života lidí než na krátkodobé zmírňování strádání (Payton 1989). Jak charita, tak filantropie je výrazem společenských i osobních ideálů a hodnot, které lidé projevují zejména ve skupině, ve svém okolí, v místním společenství. „Altruismus je morální princip předpisující potlačit vlastní egoismus, nezištná služba bližšímu, ochota obětovat vlastní zájem ve prospěch jiných, mravní princip, podle něhož je blaho jiného a on sám mravně důležitější než mé vlastní já a vlastní blaho, respektive reálné chování vědomě nebo nevědomě založené na těchto principech nebo jim odpovídající“ (Petrušek – Miltová – Vodáková 1994, s. 198). Pod altruismem si můžeme představit jak morální princip, tak reálné chování, řídicí se altruistickými pravidly, které je zaměřeno na kohokoliv. Dobročinnost je také reálné chování, ale na rozdíl od altruismu se zaměřuje na lidi mimo okruh jeho nositele. Dobročinnost na rozdíl od altruismu nemá institucionální rozměr. Rozvíjení

Obr. 21. Francouzská „Deklarace práv člověka a občana“ z roku 1789 vycházející z Montesquieuových a Rousseauových názorů a inspirovaná deklaracemi a ústavami států americké Unie. Otevřela cestu novým myšlenkám a nabídla rovné možnosti všem lidem bez rozdílu společenského postavení, zděděného majetku, vyznání apod.; stala se manifestem středních vrstev. V příštím století se toto revoluční prohlášení stalo i manifestem svobodomyšlných Evropanů i obyvatel jiných kontinentů.

Obr. 22. Immanuel Kant (1724–1804), německý filozof a přírodovědec; zakladatel německé klasické filozofie a moderní kosmogonie. Zabýval se rovněž zkoumáním předpokladů a mezí lidského poznání, jež vysvětloval především z vlastností poznání. Z oblasti morálky jeden z jeho kategorických imperativů zní: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“

charity a filantropie souvisí s rozvojem ekonomiky a jejím přesunem do měst, obdarování se rozšiřuje z materiální almužny na dary peněžní. Vedle soukromého dobrovolného dárcovství jednotlivců a dárcovství organizovaného církví vzniká dárcovství iniciované městy. Přiblížení se k moderní filantropii představovaly chudinské, později *sociální zákony*. Původním pramenem sociálních práv bylo členství v lokálních komunitách a sdruženích. Hospodářský růst v Evropě zlepšil životní úroveň, ale způsobil také sociální problémy. Podpora poskytovaná z tradičních almužen byla rozsahem příliš malá, než aby dokázala řešit nastalé obtíže. Postupně se v oblasti filantropie objevuje rostoucí úloha státu a zvyšující se vliv nové třídy obchodníků. Soukromá charita začíná být prováděna pomocí organizovanou státními institucemi a výsledkem byl nejen boj s chudobou, rozšíření a vylepšení systému

almužen a pomoci starým a slabým, ale i tzv. městskými zlepšeními, ať již je to požární ochrana, veřejné parky nebo zřizování ústavů. Pozornost se zaměřovala na souvislost filantropie s udržováním sociální rovnováhy a na rostoucí pochybnost, zda-li je charita vůbec k něčemu dobrá. Jak pronikají občanská práva do ekonomiky, filantropie se dostává do střetu s hospodářským liberalismem a důrazem na to, že práce má být jediným zdrojem obživy. Dávání podpory lidem, kteří by mohli pracovat, aby se užívali, bylo považováno za čin, který je podporuje v pohodlnosti, takže nepracují. Pomoc by se neměla vztahovat na lidi tělesně zdatné, ti by měli být nuceni pracovat, a pokud by to bylo nezbytné, i potrestáni za to, že nepracují. Chudinské zákony mají poskytovat pomoc lidem, kteří vzhledem k nemoci, stáří aj. nemohou soutěžit v práci.

Zároveň s rostoucí úlohou a zodpovědností státu se objevuje pojem *veřejný altruismus*. Kladou se otázky do jaké míry je člověk zodpovědný za podmínky, ve kterých žije a do jaké míry je člověk obětí společenských struktur, které sám nevytvořil. Vše směřovalo k systému sociálního zabezpečení. Vznikaly podmínky pro přijetí koncepce „*welfare state*“. Tak je pojímán „stát, v němž se v zákonech, ve vědomí a postojích lidí, v aktivitách institucí a v praktické politice prosazuje myšlenka, že sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jedinců či rodin, nýbrž i věcí veřejnou“ (Potůček 1995, s. 35). Oblasti, v nichž se sociální stát realizuje, jsou sociální pojištění, sociální pomoc – veřejná sociální péče, pracovní práva a ochrana práce, podpora vzdělání. Společnosti pod vlivem „*welfare state*“ přijímají zákony omezující práci dětí, zákon o podpoře chudých, školské zákony, zákony o veřejném zdraví a lékařské pomoci, o podpoře matky a dítěte, o podpoře v nezaměstnanosti. Rozvíjí se systém národního pojištění, starobní pojištění, zdravotní pojištění, pojištění v nezaměstnanosti. V sociálních státech přešel povinnost zajistit základní existenční jistotu stát. Povinnost se však nevztahuje pouze na státní instituce. V demokracii by každý jednotlivec měl být do jisté míry zodpovědný za to, co se děje ve společnosti. Zejména tomu, který „má více“ (mladý, bílý, bohatý, inteligentní a dobře situovaný muž měl v dějinách vždy výsostně postavení) nemůže být lhostejné, jak jiní žijí. Zavazuje ho k tomu povinnost občana demokratické společnosti, která je založena na zodpovědně vykonávané práci v soutěživém prostředí, na spravedlivé odměně za ni a na pomoci a cítění s těmi, kteří pracovat z objektivních důvodů nemohou. Občanskou odpovědnost

Obr. 23. Voltaire, vlastním jménem François-Marie Arouet (1694 až 1778), francouzský filozof, spisovatel, dramatik, esejista a historik. Voltaire se stal nejznámějším francouzským osvícenským filozofem, spisovatelem, esejistou a nesmlouvavým kritikem a polemikem; Jeho díla významně ovlivnila dobové duchovní klima. K Voltairovi jako k svému předchůdci se hlásili také protagonisté Velké francouzské revoluce.

chápeme jako oddanost a soulad s věcmi veřejnými, s tím, co patří ostatním. K občanským povinnostem patří nejen účast ve volbách, ale i péče o to, co občanům dává stát k dispozici, poctivost ve využívání veřejných statků, placení daní a dobrovolná účast na dobročinných akcích určených na pomoc těm, kteří ji potřebují.

Vedle státu vznikají *soukromé iniciativy* a mají vliv na vládní priority. Jak se soukromá *filantropická praxe stává veřejnou*, administrativní činností, zbavuje se náboženských východisek. Tento proces změn lze sledovat i v šíření filantropie za hranice a států. Náboženští misionáři s sebou často přinášeli i filantropický program. Spolu s šířením myšlenek křesťanské víry pomáhali se vzděláním, zdravotní péčí. Po druhé světové válce byli

z větší části nahrazeni humanitárními organizacemi podporovanými vládami, které poskytovaly jak kulturní, tak materiální pomoc. Setkáváme se s lidmi, kteří jsou schopni obětovat své životy pro dobro ostatních, ale potkáváme i lidi, kteří se sice všeho nevzdávají, ale přesto věnují mnoho svého času a úsilí ušlechtilým a nezištným projektům. Dobrovolníci, z velké části mladí lidé, nečekají vysokou finanční odměnu. Občanská kultura souvisí se základním projevem občanské solidarity: ne být lhostejný vůči blízkému, nezavírat oči před těžkostmi, které trápí mnohé naše spoluobčany. Podporování zásady *solidárnosti* představuje povýšení občanské kultury na základní hodnotu demokracie (Campsová – Giner 2000, s. 95). Aktivní zájem o život druhých je spojen s projevem příslušnosti k dané komunitě, což znamená zúčastňovat se. Zúčastnit se voleb, v tisku nebo v dopise úřadu upozornit veřejnost, že něco není v pořádku, zastat se veřejně záslužné věci. Občanská kultura souvisí s *tolerancí*. Tolerance, znak demokracie, umožňuje, aby rozdílní lidé žili vedle sebe a pracovali na společných věcech. „Připomeňme Voltairovy (1694–1778) myšlenky o toleranci. Jsou obsaženy mimo jiné v jeho *Pojednání o snášenlivosti*. Prohlašuje, že „snášenlivost nikdy nerozpoutala občanskou válku, kdežto nesnášenlivost zaplavila zem krví. Dovolává se tu práva přirozeného a práva lidského, jejichž zásadou je „Nečiň jiným, co nechceš, aby jiní tobě činili“. Voltaire nechápe, jak mohl za platnosti této zásady říci člověk člověku: „Věř tomu, čemu já věřím a čemu ty věřit nemůžeš, jinak zhyneš!“ (Sedlák 2003a, s. 78). Voltairem hlášaná tolerance však není absolutní, tj. snášenlivostí ke všemu, zvláště ke zlu (obr. 23). Zde jsou otázky snášenlivosti a nesnášenlivosti podřízeny „právu humanity“. V letech, kdy dochází ke *globalizaci*, ke koexistenci velmi rozdílných náboženských, ideologických, etnických i jazykových světů, jsou naše společenství stále více rozmanitější. Tento fenomén nazýváme *multikulturalností* a vyžaduje si stále větší toleranci. Novou formu občanské kultury. Mnohem náročnější je soužití s lidmi, kteří mají jiné tradice, historii, zvyky, jazyk, víru. Migrační procesy, političtí utečenci, rozmach cestování, otevření nových trhů, šíření nových náboženství a mnoho jiných nových jevů transformuje náš svět, činí ho pestřejším a zajímavějším.

1.5. Občanský sektor

„Občanský sektor označuje to, co v každé normální lidské společnosti je a nejspíš vždy bylo. Teprve v posledním půlstoletí se mu ale věnuje soustředěná pozornost a začíná se chápat jako samostatná oblast společenského života. Jeho předchůdcem byly různé projevy lidské solidarity, jak je známe i z kmenových a rodových společností, a později dobročinné organizace, často s náboženským a církevním pozadím. Péče o lidi postižené, znevýhodněné a společensky slabé je stále důležitá složka jeho činnosti, občanským sektorem však dnes rozumíme rozhodně mnohem víc“ (Sokol 2002, s. 5).

Dobrovolným organizacím a nadacím vděčíme za původ mnoha služeb zdravotnických, sociálních, i ve vzdělávání. Většina z nich podporuje solidaritu s méně schopnými, nemocnými nebo postiženými lidmi, pomoc chudým a vyloučeným, starým i mladým, solidaritu mezi zaměstnanými a nezaměstnanými, ženami a muži, generacemi, mezi regiony více a méně prosperujícími. Dobrovolné organizace přispívají proti sociálnímu vyloučení, sexuálnímu zneužívání žen a dětí, rasismu a xenofobii, hrají úlohu v pozitivním ovlivňování veřejného mínění ve prospěch demokracie, v ekonomicky méně vyspělých zemích poskytují nouzovou pomoc, často pracují v problémových oblastech. Pomáhají k pracovnímu uplatnění různých osob, zajišťují širokou škálu služeb, zastupují zájmy občanů vzhledem k různým úřadům a hrají důležitou roli v podpoře a zaručování lidských práv. Dobrovolné organizace tvoří skupiny lidí, kteří jsou sdruženi za nějakým účelem. Skupiny jsou velmi rozmanité, od místních po mezinárodní, pracuje v nich velký počet profesionálních zaměstnanců i dobrovolníků. Některé spolupracují se státními institucemi, například v oblasti sociální práce, jiné si udržují naprostou nezávislost a navrhují nové tradiční nebo „alternativní“ postupy (Zpráva Evropské komise 1995). *Občanský sektor* chápeme jako prostor mezi státem, státními institucemi, trhem, ziskovými soukromými společnostmi a jednotlivými občany nebo skupinami občanů, prostor mezi občanem nebo rodinou a společností. Představuje formy činností, které většinou mohou fungovat nezávisle na státu a jeho mocenských orgánech. Růst počtu neziskových organizací je spojen s naléhavou potřebou někam patřit, něčeho se zúčastňovat, něco měnit. Občanský sektor tvoří „neziskové organizace, které jsou formou dobrovolného sdružování občanů sdílejících společně

hodnoty a ochotných spolupracovat na společném díle“ (Potůček 1997, s. 52).

Krátce k *názvu*: Občanský sektor lze ztotožnit se sektorem neziskovým, s tzv. třetím sektorem nebo se sociální ekonomikou. Zdůrazňování občanského aspektu činností nestátních organizací je častější u filozofů, politologů nebo sociologů než u ekonomů. Například M. Potůček uvádí, že „občanský sektor je institucionalizovaným vyjádřením života občanské společnosti“ (Potůček 1997, s. 51). J. Sokol zdůrazňuje existenci rovnostářské a vysoce individualizované společnosti, nezávislé na tradičních strukturách příbuzenských, místních, stavovských nebo církevních. V ní vznikají organizace, které se vyznačují spontánností, rozmanitostí, sledováním veřejného zájmu. Jako jeden ze souhrnných označení se vžil název „třetí sektor“ (na rozdíl od státního a soukromého podnikatelského sektoru.) Pestrost jednotlivých aktivit si vyžaduje i jiné termíny, přičemž každý z nich zdůrazňuje jinou stránku: „neziskový sektor“, „dobrovolnický sektor“, „veřejně prospěšný sektor“, „nevládní organizace“ (NNO – nestátní neziskové organizace, v mezinárodní komunikaci je tento termín spojen se zkratkou NGOs – „Non-Governmental Organizations“), „nestátní organizace“, „charitativní (humanitární, filantropické, dobročinné) organizace“, „svěpomocné skupiny, kluby, organizace“, britský termín „non-statutory sector“ (tj. sektor, jehož vznik nevyžaduje zákon), či „informal sector“, jedno z amerických označení „sektor osvobozený od daní“ (tax-exempt sector), francouzský termín „économie sociale“ (používaný ve Francii a v institucích Evropské unie), německé označení „gemeinnützige Organisationen“ a „gemeinwirtschaftliche Unternehmen“ (Bútor 1998, s. 162).

Jaká je *úloha občanského sektoru*? Ekonomové vnímají existenci a rozvíjení se tohoto sektoru jako institucionální odpověď na nedostatky státu a trhu. Když uvažují o státu, poukazují na jeho menší schopnost uspokojit požadavky různých menšin při poskytování veřejných statků. V případě trhu poukazují na informační nesoulad mezi výrobcem a spotřebitelem, kdy občanský sektor působí jako důvěryhodnější partner, přestože jeho cílem není dosažení zisku. Z ekonomického hlediska občanský sektor je prostředím, kde dochází ke zvětšování společenského bohatství. Nestátní neziskové organizace přinášejí nové pohledy a návody řešení reagující jak na místní potřeby a problémy, tak i na velké globál-

ní výzvy konce 20. století (například environmentální problémy). V občanském sektoru se přerozdělují velké finanční prostředky a mobilizují se lidské zdroje, jak placené, tak dobrovolnické. Podobně jako jiné formy podnikání, a zvláště malé a střední formy podnikání, mnoho dobrovolných organizací a nadací je také ekonomicky aktivních. Prodávají produkty, poskytují placené služby a vytvářejí přebytky, které znovu investují.

Podíl občanského sektoru na celku ekonomiky je značný. Uvedme několik konkrétních údajů z roku 1995 z mezinárodního srovnávacího projektu, který zahrnoval celkem dvaadvacet zemí ze západní, střední a východní Evropy, USA, Japonska, Austrálie, Izraele a zemí Latinské Ameriky. Autoři výzkumu docházejí k závěru, že občanský sektor dokonce i při vynechání náboženských kongregací, je „ve dvaadvaceti zemích, které jsme zkoumali, odvětvím představujícím hodnotu 1,1 bilionu dolarů, které zaměstnává téměř 19 milionů pracovníků placených na úrovni plného pracovního úvazku. Výdaje v neziskovém sektoru v těchto zemích tak dosahují 4,7 procenta hrubého domácího produktu a zaměstnanost v neziskovém sektoru se blíží pěti procentům pracovníků mimo zemědělství, více než devět procent všech pracovníků je ve službách, a třicet procent všech pracovníků působí v oblasti veřejného sektoru“ (Salamon – Anheier 1999, s. 17).

Studie University Johnse Hopkinse v Baltimoru (in: Zpráva Evropské komise, 1995) ukázala, že v Německu je sektor odpovědný za 3,7% z celkové zaměstnanosti a za 10% zaměstnanosti ve službách. To je minimálně milion lidí. Neziskový sektor je zvláště důležitý ve zdravotnictví: 40% nemocničních dní a 60% péče o pacienty v domácnosti je zajištěno tímto sektorem. Ve Francii je to 4,2% zaměstnanců a přes 10% zaměstnanců ve službách. Celkem je tak zaměstnáno cca. 800 000 osob. Neziskové organizace se starají o více než polovinu domácí péče a o asi 20% žáků základních a středních škol. Neziskové organizace jsou výsadní v sociálních službách a ve sportu, kde více než 80% sportujících osob přináleží k neziskovým klubům. V Itálii toto činí téměř 2% zaměstnanců a přes 5% v sektoru služeb. Občanský sektor, výsadní v sociálních službách, zaměstnává přibližně 400 000 osob. Neziskové organizace provozují 20% mateřských školek a 40% zařízení domácí péče. V Británii je to 4% zaměstnanců a přes 9% v sociálním sektoru. Celkově je zaměstnáno v sektoru 900 000 osob.

Procentuální podíl neziskových organizací na HDP je 2% v Itálii, 3,3% ve Francii, 3,6% v Německu a 4,8% ve Velké Británii. Nejzajímavější data se ale objevují

v růstu zaměstnanosti. Studie uvádí (v každém případě v Německu a ve Francii, kde byla data přístupná), že v době od roku 1980 do roku 1990 byl ve Francii sektor odpovědný za vytvoření každého sedmého pracovního místa a v Německu každého osmého nebo devátého.

Politologové zdůrazňují zprostředkovatelskou roli občanského sektoru v prostoru mezi státem a trhem nebo jako část společnosti, ve které dochází k zmírňování sociálního napětí a politických konfliktů. „Klíčovou funkcí neziskových organizací je jejich působení v roli tlumočnicků požadavků občanů. Dosahují toho tím, že umožňují občanům aktivní účast ve svých činnostech a zvyšují míru povědomí o těchto požadavcích. Jejich prostřednictvím jsou vyjadřována přání a potřeby občanů, a tak se přetavují do politických nároků, které se tím stávají součástí politického procesu“ (Kjarum 1992, in: Potůček 1997, s. 55). Sociální antropologové uvádějí, že dobrovolná sdružení se vyskytují častěji a jsou významnější v těch prostředích, kde dochází ke změnám – sociálním, technologickým, civilizačním (Bútorá 1998, s. 163).

Nestátní neziskové organizace charakterizují specifické *vlastnosti*. Spontánnost: občanský sektor vzniká nutně zdola, dobrovolným rozhodnutím a činností „obyčejných“ lidí, jak to přesně vyjadřuje označení nevládní či nestátní sektor. Rozmanitost: tvoří jej samostatné dílčí skupiny a organizace, které sice mohou spojovat podobné cíle, které však o sobě dlouho ani nevědí a teprve velmi pozdě mohou uvažovat o nějakém zastřešení. Veřejný zájem: i když se jednotlivé skupiny a organizace mohou zpočátku sdružovat jen okolo společných zájmů, sledují nakonec vždycky něco, co ryze spolkové zájmy přesahuje. Tuto okolnost vyjadřuje označení „neziskový“. Občanské prostředí: o občanském sektoru lze mluvit jen tam, kde se organizuje na rovnosti založené a vysoce individualizované společnosti, nezávisle na tradičních strukturách příbuzenských, místních, stavovských nebo církevních.

Občanský sektor tak zhruba řečeno pokrývá to, co chtějí jednotliví lidé sami od sebe společně dělat, a to v zájmu společnosti a druhých. Kdybychom se měli pokusit o definici, mohla by znít takto: „*Občanský sektor je spontánní a vždy dílčí sebe-organizace individualizované společnosti okolo veřejných zájmů*“ (Sokol 2002, s. 6–7).

Ze zahraničních vymezení znaků organizací občanského sektoru, se nejčastěji u nás citují Lester M. Salamon a Helmut K. Anheier. Autoři hovoří o organizacích, které mají institucionální stavbu a charakter, jsou soukromé, tj. jsou institucionálně odděleny od státu,

mají neziskový charakter, tj. nevracejí zisk svým vedoucím pracovníkům nebo „majitelům“, jsou samosprávné, tj. zásadně rozhodují o svých vlastních záležitostech, a dobrovolné, tj. členství v nich není vyžadováno zákonem a získávají do určité míry dobrovolnou podporu v podobě dobrovolné práce nebo financí (Salamon – Anheier 1998a, s. 7.). Obdobné znaky subjektů jsou uváděny ve studiích týmu Johns Hopkins University v USA. Je to organizovanost, oddělenost od vlády, založení za jiným účelem než je podnikání, samosprávnost a dobrovolnost (Rektořík 2000, s. 139).

Zvláštní rysy dobrovolných organizací odlišují nestátní neziskové organizace od jiných společenských subjektů (Zpráva Evropské komise 1995):

- a) odlišují se od neformálních uskupení (například účelových sociálních nebo rodinných) stupněm formální institucionální existence;
- b) jsou neziskové, tzn. sledují jiné účely než opatřovat zisk pro své vedení nebo členy;
- c) jsou nezávislé, zvláště na státních nebo jiných úřadech, mohou se svobodně rozhodovat bez zásahů podle svých vlastních pravidel a postupů;
- d) musí být řízeny způsobem nazývaným nestranný. To znamená, že dobrovolné organizace jsou nejen neziskové, ale ti, kdo je řídí, to nesmí činit v naději na osobní výhody;
- e) jsou do určitého stupně aktivní na veřejné scéně a jejich aktivita musí být přinejmenším zaměřena na přispívání k veřejnému dobru.

Rysy organizací jsou uvedeny v dokumentu Evropské komise z roku 2000. Více je zdůrazněn prvek dobrovolnosti, u institucionalizace je uvedeno, že mají obvykle své zřízení, poslání, cíle a sféru působnosti; zaměstnanci jsou odpovědní členům a donátorům. Nezávislost znamená, že nepodléhají vládě nebo jiné veřejné autoritě, ani politické straně či obchodním organizacím. Slouží veřejnosti; usilují o dobro lidí, zvláště skupin nebo společností jako celku. Nesledují obchodní ani profesní zájmy svých členů.

Cílovou funkcí v občanském sektoru není zisk ve finančním vyjádření, ale přímé dosažení *užitku*, plnění vytčených cílů definovaných jako poslání organizace.

Pokud jde o další funkce nestátních organizací, ty mohou být dvojího druhu; mohou zastávat funkci *operační*, tedy poskytování služeb, nebo funkci *obhajovací*, tzn., že mohou ovlivňovat oblast politického nebo veřejného mínění (Discussion Paper of „The Commission and Non-governmental Organisations: Building a Stronger Partnership“, 2000).

V roce 1995 se Evropskou komisí uváděly *funkce*:

- a) Výkon služeb nebo jejich zajištění: zajišťují svým klientům služby sociální, zdravotní, tréninkové, informační, poradenské a podpůrné.
- b) Obhajování: tj. organizace, jejichž účelem je prosazovat, lobbovat nebo jinak argumentovat pro nějaký účel nebo skupinu, kdy účelem je změna veřejného vnímání nebo politiky.
- c) Svěpomoc nebo vzájemná pomoc: organizace jsou typicky vytvářeny skupinami nebo jednotlivci, kteří mají nějaký společný zájem nebo potřebu. Zajišťují vzájemnou pomoc, informace, podporu a spolupráci.
- d) Východisko a koordinace: koordinují aktivity, poskytují informace a podporu individuálním organizacím pracujícím v určité oblasti nebo sektoru vcelku. Takové organizace hrají důležitou funkci při zajišťování přechodu mezi občanským sektorem a úřady.

Ve Zprávě, podobně jako v jiných studiích, se konstatuje, že nestátní neziskové organizace dominují ve čtyřech oblastech – vzdělávání a výzkum, zdravotnictví, sociální služby, kultura a rekreace (1995).

Proč hovoříme o prudkém nárůstu počtu nestátních neziskových organizací v posledních třiceti letech? Rozvoj dobrovolných organizací souvisí se společenskými změnami, ke kterým došlo koncem 80. a začátkem 90. let. Na druhé straně tyto změny byly často podmíněny činností desítek občanských neoficiálních dobrovolných seskupení z předcházejících let. Jde o obyčejné lidi, kteří se rozhodli zorganizovat, aby zlepšili své životní podmínky nebo prosadili svá základní práva. Tento faktor se nejzřetelněji projevoval při vytváření občanského sektoru v postkomunistických zemích. Rozvoji občanského sektoru přispěl rozpad komunistického režimu vzdor jeho slibům o sociální spravedlnosti a ekonomickém dostatku. Hospodářský pokles v polovině 70. let vedl k tomu, že se hledaly nové cesty, jak uspokojovat sociální a ekonomické potřeby. V komunistických evropských zemích vznikaly různé pokusy, například tržně orientované „družstevní řízení“. V této době se objevují také snahy o formování prvků občanské společnosti, což bylo spojeno zejména s organizováním různých nestátních seskupení. Zakládání dobrovolných neziskových organizací bylo projevem nedůvěry k ústřední vládě a jejím institucím. Významná byla podpora ze zahraničí, od soukromých dobrovolných organizací, církví i od rozvojových agentur.

V 70. a 80. letech dochází ke změnám v hospodářské politice vyspělých zemí. Takzvaný intervencionis-

tický typ hospodářské politiky spojený s koncepcí „welfare state“ začaly provázet negativní důsledky. Ropný šok začátkem 70. let výrazně zpomalil ekonomický růst a v této souvislosti se výdaje na sociální zabezpečení jevily neúměrně vysoké. Další projevy krize byly spojeny s velkou byrokratizací a malou pružností vlád, jakož i míněním, že systém sociálních příjmů tlumí iniciativu, zbavuje lidi osobní odpovědnosti a podporuje závislost.

Tím, že koncepce sociálního státu byla zaměřena na zlepšování životních podmínek, podporovala vlastně růst očekávání občanů a zároveň nespokojenost s úrovní služeb, které stát poskytoval. Proto v řadě zemí (USA, Německo, Velká Británie, Belgie, Francie, Norsko) dochází k návratu ke konzervativním ekonomickým teoriím a k zavádění programů omezujících státní výdaje. Neziskové organizace (malé a flexibilní, postavené na dobrovolnících a dobročinné podpoře) začínají představovat alternativu ke službám poskytovaným státem (Salamon 2000).

Významný podnět pro zakládání a činnost neziskových organizací představuje environmentální stav společnosti, který se na celosvětové úrovni zhoršuje. Čím viditelnější jsou projevy environmentální krize, tím větší je nespokojenost s vládou a obyvatelé se ve větší míře organizují. Jedná se nejen o politické strany zelených, ale zejména o velmi mnoho nejrůznějších ekologických organizací ve vyspělých i v rozvojových zemích.

Nárůst dobrovolných organizací v různých zemích světa je spojen se změnami v prostředcích komunikace. Tyto změny nastávají zejména v 70. a 80. letech, jsou

spojeny s rozsáhlým používáním počítačů, televizních a komunikačních satelitů. Vzniká globální provázanost světa, propojení optickými vlákny, které zvyšuje objem toku informace. Kabelová televize, satelity a elektronické sítě typu internet, jež umožňují rychlou výměnu zpráv a přístup k množství informací poskytovaných provozovateli serverů (Bell 1999, s. 299). Díky elektronické poště mohou lidé na celém světě, kteří mají přístup k počítači, komunikovat doslova okamžitě a rozvíjet spolupráci mezi vzdálenými centry. Přicházejí informace o možnostech neziskových organizací a snadněji se koordinují mezinárodní spolupráce. Je možné poznávat i nejbližší oblasti moderního světa, zvyšuje se vzdělanost, snazší komunikace umožňuje lépe sladovat akce, a mobilizovat ostatní.

Občanský sektor „zlidšťuje“ tržní ekonomiku a zvyšující se globalizaci. Upozorňuje na to George Soros, který založil v roce 1979 v New Yorku Nadaci otevřené společnosti, v knize *Krise globálního kapitalismu (Otevřená společnost v ohrožení)*. V ekonomicky vyspělých zemích dochází k tomu, že základními hodnotami se stávají hodnoty peněžní a „trhy začínají dominovat v těch oblastech společnosti, kam správně nepatří. Mám na mysli profese jako například právo, medicína, politika, vzdělávání, věda, umění a dokonce i osobní vztahy. Dosažené výsledky anebo kvality, které by se měly hodnotit samostatně, jsou přeměňovány na peněžní vyjádření, jsou posuzovány částkou peněz, které přinesou, a ne jejich základní podstatou“ (Soros 1999, s. 203).

1.6. Exkurs: Společenské systémy v „ne-euroamerických“ civilizacích (několik příkladů)

Smyslem této kapitoly je ukázat na několika příkladech, jak řešily otázky uspořádání vztahů jednotlivce, společnosti a státu, muže a ženy, funkce a smyslu rodiny některé „ne-euroamerické“ civilizace (čínská, islámská, incká), proč je jim systém občanské společnosti bytostně cizí, ale také narušit stále ještě přežívající přesvědčení, že některé prvky občanské společnosti, sociálních vymožeností nebo společenská emancipace ženy jsou výhradním vynálezem naší kultury a civilizace. Ukazuje se totiž, že některé znaky občanské společnosti, k nimž jsme dospěli až v průběhu 20. století, existovaly

jinde na světě, alespoň ve formativní podobě, již před mnoha staletími, i když tyto společnosti byly povětšinou spravovány autokraticky.

Zásadní rozdíl, který dnes existuje mezi euroamerickou civilizací Západu a velkými civilizacemi Východu, krystalizoval již v nejstarších kulturách starověké Mezopotámie před pěti tisíci lety. Základem společnosti ve staré Mezopotámii byla rodina; úzké i širší příbuzenské vztahy měly zásadní ekonomický význam, posílený ještě tradiční orientální soudržností, přesahující rámec běžné nezbytné solidarity. To je pojetí, jež

v tomto regionu přetrvává dodnes. Ve 3. tisíciletí př. n. l. zaznamenáváme přežívání větších, původně snad ještě klanových společenství ve „velkorodinách“ (sumersky *im-ri-a*, akkadsky *kimtu*), řízených při soužití více generací staršími muži. Takové uzavřené velkorodiny byly výhodné, protože kolektivně vlastnily půdu a možná i jiné výrobní prostředky a nástroje (například pluhu a potahy). V období sumerských městských států se mohly prostřednictvím svých „vůdců“ obracet i na příslušné úředníky (*sum. nu-banda*) v chrámových hospodářstvích, kteří jim poskytovali pracovní síly a prostředky v obdobích nárazových prací (stříh ovcí a koz, sklizeň, orba, údržba umělých závlah apod.). Na druhé straně paláce a chrámy vymáhaly od velkorodin naturální dávky a odvody (jakési „desátky“), například za připojení polí k důmyslné vodohospodářské soustavě zdrží, stavidel a přírodních kanálů.

Toto pojetí, které vyplývalo ze specifických přírodních podmínek, velké lidnatosti a dalších aspektů, je společné snad všem velkým východním civilizacím a kulturám. Shoda panovala v dominanci komunity – rodiny, obcí, společnosti, státu – nad jednotlivcem a muže nad ženou. Jedinec musí mít na paměti především zájem pospolitosti, individualismus západního typu je považován za sobectví. Systém vzájemného ručení, soudržnost velkých rodin a úcta k starším mnohdy účinně nahrazují dosud velmi „děravý“ sociální systém. Hlubokou zakořeněnost tohoto pojetí dokazuje například to, že přežívá dokonce i v Japonsku, kde už dávno pominuly jeho hospodářské a sociální důvody (v některých sociálních vymoženostech Japonsko překonává i země Západu). Japonská etika tradičně klade důraz na zájmy komunity, ne na blaho jednotlivce nebo páru. V chápání individua se od Západu podstatně liší a individualismus ztotožňuje se sobectvím. Pojetí jednotlivce a komunity sice není původní, ale japonské přírodní a klimatické podmínky, které nedovolovaly přežít jednotlivci, byly pro ně živnou půdou. Hornatý povrch a časté přírodní katastrofy uváděly jednotlivce do závislosti na skupině, a tak nejhorší trest, který ho mohl postihnout, byla exkomunikace. Rodinné poměry tedy stěžejně mohla určovat čistě citová hlediska, protože i rodina musela být uspořádána tak, aby to neodporovalo zájmům vyšší komunity. Jedinec, spíše *socius* než *individuum*, musí mít na mysli především zájmy komunity a japonština pro to má i vlastní termín *giri*. *Giri*, odpovědnost vůči komunitě, je nadřazené *nindžó*, lidským citům, a nesmějí se dostat do opozice.

1.6.1. Čínská společnost

„*Dvůr Čou se blížil k zániku a ochaboval. Mezi úředními vládci silní pohlcovali slabé.*“

Takto stručně, ale velice výstižně charakterizoval Š'-ma Čchien jeden z nejvýraznějších rysů politického vývoje Podnebesí (tj. Číny) v období od 8. do 3. století př. n. l., které z čistě periodizačních důvodů nazýval dobou vlády Východních Čou (obr. 24). Čouové opravdu vládli v té době již jen nominálně. Skutečnou politickou moc pro sebe uchvátili vládcové celé řady menších a větších států. Ti se pak snažili v častých válečných střetech získat převahu a svrchovanost nad ostatními, nebo alespoň při spletitých diplomatických jednáních uchovat křehkou rovnováhu.

Byla to doba neustálého válčení i paktů o přátelství a spojenectví, doba uzavírání nejrůznějších koalic, doba přísah o loajálním dodržování toho všeho, podepřená dokonce i výměnou rukojmích pocházejících z panovnické krve. A přesto byla touha po moci a ovlá-

Obr. 24. Š'-ma Čchien (asi 140 až asi 90 př. n. l.), čínský historik. Ve ve svém velkolepém díle *Zápisky historika* (Š'-ti) zachytil čínské dějiny od legendárních počátků spjatých s prvními dynastiemi v 3. tisíciletí př. n. l. až do počátku 1. století př. n. l. Fakta o vývoji hospodářství, politických událostech v Číně, i za jejími hranicemi, úrovní vědeckých poznatků, filozofie a umění organicky spojil s barvitými osudy vynikajících osobností i prostých lidí. Učinil tak s neobyčejným smyslem pro gradaci děje a vybroušeným literárním stylem. Jeho dílo je nejen důležitým historickým spisem, ale také literárním skvostem, jehož četba zaujme i dnešního čtenáře. Jeho imaginární portrét pochází z období dynastie Ming (1368–1644).

dání silnější. Všechny ty pakty, dohody a smlouvy byly znovu a znovu porušovány. Jeden stát se snažil zničit a uchvátit druhý všemi prostředky. *Kronika Jar a podzimů*, která zachycuje dějiny východočínského státu Lu v letech 722 až 481 př. n. l. a jejíž název byl užít čínskou historiografií pro označení tohoto období v celém Podnebesí, uvádí, že v té době došlo v Podnebesí k šestatřiceti vraždám vládců a k zničení dvaapadesáti malých i větších států.

Tak se stalo, že na konci doby Jar a podzimů (*Čchun-čchiou*) (722–481 př. n. l. nebo 770–500 př. n. l.) se mocenský boj v Podnebesí zúžil na několik největších států.

Přestože tyto státy mezi sebou neustále bezohledně soupeřily o moc a svrchovanost nad ostatními, dělo se to v rámci všečínského pocitu sounáležitosti (Walker 1953, 1969). Svou zemi nazývali Číňané Podnebesí (*Tchien-sia*) nebo Země (Říše) středu (*Čung-kuo*). Název odvozovali z prastaré kosmogonické představy o uspořádání světa a vesmíru. Ve starověkých dobách se totiž Číňané domnívali, že svět má tvar čtverce, kdežto nebe je kruhové (Harley – Woodward 1994, Kalinowski 1991). Podnebesí (*Tchien-sia*), tedy vlastní Čína, bylo uprostřed světa a klenula se nad ním mocná Nebesa (*Tchien*) – zdroj řádu a pořádku. Země, které Podnebesí obklopovaly, se nacházely v rozích čtvercového světa, mimo blahodárné působení Nebes. V těchto zemích nefungovalo nic jako v Zemi středu. Nestřídala se tam roční období, nepohybovala se nebeská tělesa. V ničem nevládla spořádanost, všechno tam bylo horší než v Podnebesí. Podobně pohlíželi Číňané i na lid, který v těch strašných končinách žil. Byli to „*barbaři čtyř světových stran*“, kteří se od nich lišili způsobem obživy, chováním i jazykem. Vymezovali se tak zejména proti kočovníkům, kteří se jim jevíli jako násilníci potulující se se stády dobytka po své nehostinné zemi a čas od času pustošící a loupící v kvetoucích čínských vesnicích a městech (Allan 1991, Birrell 1993).

Podobné „sebestředné“ ideje byly ovšem vlastní snad všem významnějším civilizacím starověku. Navíc ze srovnávacích výzkumů termínu „čung-kuo“ ve starověkých čínských textech vyplývá, že jeho výklad zdaleka není tak jednoznačný, jak bývá i v odborné literatuře tradováno. Spojení „Čung-kuo“ znamená totiž nikoli jen „Země středu“, ale také „Střední území“ ve smyslu centra uvnitř toho, co se považovalo za Čínu (tj. kulturního okruhu vymezujícího se proti okolním kočovníkům); často se objevuje i ve významu „Hlavní město“, dokonce je z textů zřejmé, že toto „Čung-kuo“ se

mohlo přesunout z místa na místo, tak jak se lokalizace hlavního města měnila v průběhu historie. K ztotožnění „Čung-kuo“ s celou Čínou došlo až v období dynastie Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.) (Buchanan 1970).

V konfuciánském traktátu *Knihla obřadů (Li-ti)* z druhé poloviny I. tisíciletí př. n. l. je nicméně uveden popis barbarů, na němž by se asi shodla většina tehdejších obyvatel Podnebesí:

„Ti, kdo žijí na východě, se nazývají I. Nerozčesávají si vlasy a tetují si těla. Někteří nepoužívají ohně k přípravě pokrmů. (...) Ti, kdo žijí na západě, se nazývají Žung. Chodí s rozpuštěnými vlasy a odívají se do kůží. Někteří z nich nepoužívají obilí jako pokrmu. Ti, kdo žijí na severu, se nazývají Ti. Odívají se peřím a kožemi. Někteří z nich nepoužívají obilí jako pokrmu. (...)“

Z těchto představ postupně vykrystalizovala idea o určité výlučnosti a nadřazenosti čínské civilizace nad ostatními civilizacemi a kulturami světa.

Válečné střety mezi čínskými státy s tendencemi k vytvoření jednotného impéria se v Podnebesí výrazně prohloubily v epoše Válčících států (*Čan-kuo*, 480–222 př. n. l. nebo 475–221 př. n. l.). Vedlo k tomu několik základních změn, které zemi vzhledem k předchozímu období proměnily téměř k nepoznání. Jedna z těchto změn byla základní a připravila cestu dalším: Podnebesí v epoše Válčících států bylo dobou železa, kdežto Podnebesí v epoše dynastie Šang (Jin) a Východních Čou bylo dobou bronzu (Jang Kchuan 1955).

První železo sice svými užitnými vlastnostmi bronz příliš nepřevyšovalo, ale na rozdíl od vzácných nalezišť rud barevných kovů se železná ruda nacházela skoro všude. Ve staročínském traktátu *Mistr Kuan (Kuan-c)* je uvedeno, že v Podnebesí bylo tehdy známo 5 270 dolů; ve 467 se těžila měď a v ostatních se dobývala železná ruda. Zatímco ze vzácného bronzu se vyráběly zbraně, ozdoby nebo hudební nástroje a honosné obřadní nádoby, obyčejné nástroje jen výjimečně, ze železa se začal vytvářet celý soubor nástrojů – radlic, motyk, rýčů, seker i dlát. Železné nástroje nahradily méně efektivní nástroje a zbraně z kamene, dřeva, kosti a bronzu.

Na co dříve potřebovali zemědělci a řemeslníci celé měsíce nebo týdny práce, dalo se nyní zvládnout za dny nebo pouhé hodiny. Podstatné bylo, že k zvýšení produktivity došlo v zemědělství, které bylo hlavním odvětvím a zdrojem obživy: k pluhu s železnou radlicí přibyl tažný dobytek, a nové metody odvodňování a zavlažování umožnily využívat novou půdu, ale rozvíjela se i různá řemeslná odvětví s vyhraněnou specializací a hromadnou produkcí. Čchiské město Jüan proslulo

výrobou ostrých hlavíc kopí, chanské město Lun-tiou-an-šuej zase břitkými meči a čchuské středisko Jung-čou jemným hedvábím. S těmito a dalšími výrobky se obchodovalo v celém Podnebesí, což napomáhalo růstu měst. A tak se sídelní města čínských států, jako třeba čchiský Lin-c', čchuský Šou-čchun nebo čchin-ský Sien-jang, staly metropolemi s více než sto tisíci obyvateli a vedle nich existovala další lidnatá města. Odhaduje se, že v té době žilo v Podnebesí více než dvacet milionů lidí. Obchodní styky mezi jednotlivými státy podnítily výstavbu dálkových pozemních, ale i vodních cest, pro Podnebesí zvláště typických. Jedna z takových největších obchodních tepen začínala u Jin-jangu ve státu Chan, pak sestupovala do údolí Žluté řeky a velkým průplavem Chung-kou, který spojoval čtyři řeky, zamířila k jihovýchodu, kde zapojovala do obchodní sítě dříve odříznuté státy na centrální rovině; po jedné ze čtyř řek bylo dokonce možné dostat se na řeku Chan-šuej a plavit se do západních oblastí státu Čchu. Na východě Čchu byl počátkem 5. století př. n. l. vybudován jiný průplav – Chan-kou, spojující Chuaj-che a Dlouhou řeku (Čchang-fiang).

Takové velké stavební práce se mohly uskutečnit proto, že díky efektivněji provozovanému zemědělství existoval dostatek potravin i pracovních sil.

Objev železa a zavádění nových výkonnějších železných nástrojů a zbraní otevřely nové prostory také vojenskému řemeslu. Uvolňování stále většího počtu lidí z prací bezprostředně zajišťujících obživu vedlo totiž k jejich stále velkorysejšímu nasazení v mohutnějících válečných konfliktech. Předtím, počínaje dobou dynastie Šang (Jin), tvořili nepočetné vojsko víceméně jen aristokratičtí válečníci provázení svými družiníky. Byli vyzbrojeni luky, nožovými sekerami a oštěpy a chránili se koženými pancíři, bronzovými přílbami a dřevěnými nebo koženými štíty. V bitvě bojovali na válečných dvoukolých vozech tažených dvěma koňmi. Osádku vozu tvořili vozka, lučištník a válečník se zbraní pro boj zblízka. Bitva, do níž obě strany nasazovaly pouze několik desítek nebo set vozů, skončila zpravidla v jednom dni, s malými ztrátami a téměř bez následků pro venkovské obyvatelstvo. Teď, v období Válčících států, někdejší krátké bitvy, spíše jen šarvátky, omezené málo produktivním zemědělstvím, přeměnou nepočetného aristokratického vojska v mohutnou armádu rekrutovanou značnou měrou z masy rolníků a zavedením jízdy (podle vzoru kočovníků), pěchoty i ničivého samostřítu a intenzivním užitím válečných vozů zlepšené konstrukce se změnil v dlouhodobé krvavé

válčení, které krutě postihovalo i venkovské a městské obyvatelstvo.

Tomuto vývoji se postupně přizpůsobovala také vládní administrativa: od doby Válčících států se původně jednotné úřady začaly dělit na civilní a vojenské, které měly stále více práce.

Novinky železné doby se začaly projevovat i v tradičně konzervativním prostředí a uspořádání vesnice. Od neolitických dob byla půda kolektivním vlastnictvím vesnické obcí, která prostřednictvím rady starších (*fu-lao, san-lao*) přidělovala členům obcí víceméně rovnocenné příděly. Tato rovnostářská zásada se nyní začala porušovat. Představitelé obcí, kteří měli dvojité příděly půdy, a zámožnější příslušníci obcí, kteří si mohli pořídit výkonnější nástroje, se snažili nejlepší přidělené pozemky vyvlastňovat a zajistit je jako dědičný a nakonec i soukromý rodinný majetek. S novými nástroji a prostředky pracovali lépe a rychleji a dále bohatli. Majetkové rozdíly v obcích vzrůstaly. Ti chudší zastavovali nebo prodávali své podíly bohatším a stávali se námezdnými dělníky na hospodářstvích úspěšnějších sousedů, popřípadě odcházeli za prací do měst nebo jim stát přidělil ladem ležící půdu. A tak bohatl i stát, poněvadž zavedl pozemkovou daň. V průběhu 4. a 3. století př. n. l. přešla občinová půda do soukromých rukou. Občina se z vlastníka půdy změnila v samosprávné sdružení svobodných vlastníků půdy.

Někteří bohatí občinoví vlastníci se svým majetkem mohli měřit s dědičnou aristokracií. V souladu s tím začali usilovat o podíl na moci, kterou měli dosud plně v rukou úřední vládcové. Ti podrobovali svá území vlastní jurisdikci a navíc obsazovali všechny významnější funkce v ústředních orgánech státu. Často dokonce zasahovali do nástupnických otázek, odstraňovali nežádoucí panovníky a místo nich dosazovali na trůn své chráněnce. Taková situace byla běžná v celém Podnebesí až do 7. století př. n. l.

Králové jednotlivých států Podnebesí dostávali území svého státu formálně propůjčeno od stínového císaře dynastie Východních Čou a sami zase podobným způsobem dávali do téměř neomezené správy i dosti velké oblasti státu členům své rodiny, zasloužilým hodnostářům, vojevůdcům a rodové aristokracii. Panovník byl proto jen mocný mezi mocnými a trůn mohl stěží udržet vlastními silami, spíše jen obratným udržováním rovnováhy mezi nevlivnějšími rody, které zpravidla dávaly přednost vlastním zájmům před zájmy státu. Panovník měl tedy jedinou možnost, jak posílit stát – omezovat moc úředních knížat.

kem občinových špiček. Tímto krokem získali vládcové mimořádně silného spojence a mohli přikročit k reformám, které kodifikovaly nové poměry.

Průběh takových politických a administrativních opatření namířených proti šlechtě si můžeme ilustrovat na příkladu ze státu Čchu, který zaznamenal Š'-ma Čchien. Čchuský král Tao-wang v roce 383 př. n. l. jmenoval svým hlavním ministrem Wu Čchiho, který byl původně diplomatem a vojevůdcem ve státu Wej. Na Wu Čchiho návrh vydal král výnos, že příslušníci aristokracie „*mohli odkazovat jako dědictví šlechtické hodnosti a právo vybírat daně z údělu jen do třetí generace*“. Wu Čchi sám nemilosrdně „*zbavoval nedbalé hodnostáře úřadů a propouštěl ze státní služby šlechtice, kteří se odcizili vládci*“. Dokonce šlechtu násilně přesídlil na panenskou půdu a její původní úděly předával do osobní pravomoci krále, čímž účinně posiloval ústřední moc.

V průběhu období Válčících států v Podnebesí vykrytalizovaly tři mocné státy: na západě Čchin, na severu Ťin a na jihu Čchu. Zabíraly více než dvě třetiny Podnebesí a zbytek území připadal na několik států střední velikosti a množství malých státeků a knížectví. Politická a vojenská rovnováha v Podnebesí závisela především na těchto třech největších státech. Jenže roku 403 (definitivně možná až 375) př. n. l. se rozpadem státu Ťin politická mapa Podnebesí výrazně změnila. Rozhodující úlohu začalo hrát sedm mocných států: Čchin, Čchu, Jen, Čchi, Chan, Wej a Čao (poslední tři uvedené státy byly původně součástí státu Ťin). Mezi nimi dominovaly státy Čchin a Čchu, zatímco zbývající malé státekky a knížectví byly pouhými satelity některého ze států mocné sedmičky (obr. 25).

Stát *Chan* byl jakýmsi pomyslným středem Země středu; zaujímal hornatý kraj v povodí Žluté řeky, část dnešních provincií Šen-si a Che-nan. Z tohoto strategického postavení však pro něj neplynuly žádné výhody, spíše naopak. Jako malý a chudý stát, který neměl ani dostatek zemědělské půdy a nerostných surovin, byl často vystaven agresí svých mocnějších sousedů. Z jihu Chan ohrožoval stát Čchu, ze západu Čchin, ze severu Čao a z východu Wej. Navíc mezi státy Chan a Wej bylo vklíněno malé území kolem Luo-jangu, spravované starobylou dynastií Východních Čou a respektované zatím díky křehké rovnováze mezi ostatními státy i symbolickému výrazu jednoty Podnebesí.

Stát *Čchu*, jižní soused státu Chan, byl v mnohém jeho pravým opakem. Zabíral obrovské území (části dnešních čínských provincií Chu-pej, Chu-nan, Ťiang-si,

An-chuej, Ťiang-su, Šen-si a Che-nan), rozložené kolem středního toku druhé největší čínské řeky – Dlouhé řeky (*Čchang-ťiang*). Po anexi jihovýchodních pobřežních států se stal i námořní mocností. Měl nadbytek země vhodné pro zemědělství a bohatství rud, které umožňovalo rozvinout hutnictví bronz a železa. Čchuští mistři jako jedni z prvních v Podnebesí začali vyrábět železné zbraně a nástroje, a čchuští obchodníci, dokonce jako jediní, užívali v kvetoucím obchodě zlaté mince.

Stát *Čchin* ležel v severozápadní části Podnebesí (dnešní provincie Šen-si, Kan-su a Š'-čchuan). Na západě sice sousedil s bojovnými kočovníky (Žungy), ale kontakty s nimi nebyly jen výhružné povahy. Obě strany totiž spojovaly obchodní zájmy. Obyvatelé Podnebesí si velice cenili koní a kočovníci zase výrobků čínských řemeslníků a dalších věcí. Tranzitní obchod s kočovníky procházel čchinským územím a Čchinové z něho bohatli. Od svých čínských sousedů na východě byli Čchinové odděleni Žlutou řekou a obtížně překonatelnými horami, což jim přinášelo zase strategické výhody při válečných střetech. Sprásová návrší a roviny byly kultivovány již od neolitu a prastaré zkušenosti a nové vymoženosti udržovaly zemědělství na vysoké úrovni, zatímco bohatá naleziště železných rud umožňovala rozvoj řady řemeslných odvětví.

Stát *Čao* se rozkládal na severu Podnebesí, nad velkým ohbím Žluté řeky (části dnešních provincií Šen-si, Šan-si a Che-pej). Čaové museli čelit ještě větší kočovnické hrozbě než Čchinové. Stejně jako Čchinové, měli s kočovníky dvojaké zkušenosti. Od kočovníků se Čaové naučili jezdit na koni. Jako jedni z prvních v Podnebesí vytvořili jízdu, kterou pak s úspěchem využívali ve válkách se svými čínskými rivaly. Negativní zkušenosti s kočovníky však výrazně převažovaly. Mocné kočovnické kmenové svazy Lin-chu, Siung-nu, Tung-chu a jiné kmeny soustavně ničily severní pohraničí. Neustálé útoky a udržování velké armády na hranicích vyčerpávaly celý stát. Proto Čaové nehleděli na námahu ani na velké náklady a postavili kolem roku 300 př. n. l. podél celých severních hranic kamennou hradební zeď.

Stát *Wej* zabíral střední oblast úrodného údolí Žluté řeky (části dnešních provincií Šan-si a Che-nan), což předurčovalo jeho hospodářské zaměření především na rozvíjení zemědělství. Patřil ke středně velkým státům a všechny své hranice měl s čínskými sousedy (Chan, Čchin, Čao). Wejové se obávali hlavně čchinské agrese, a proto na svých západních hranicích v polovině 4. století př. n. l. vybudovali obranný val.

Stát *Jen* se rozkládal v severovýchodním Podnebesí (v severní části dnešní provincie Che-pej). Východní hranice Jen tvořilo moře, na jihu byl vcelku mírumilovný a kulturně vyspělý stát Čchi, a tak se Jenové mohli soustředit na obranu severního pohraničí, kde probíhala horká hranice s nebezpečným světem kočovníků. Počátkem 3. století př. n. l. postavili na severu mohutný hradební val, který usnadnil obranné boje. Díky vzdálenosti svého území od dvou hlavních velmocí, Čchin a Čchu, zůstávali dlouho ušetřeni válek s čínskými státy. Mohli proto poměrně nerušeně rozvíjet zemědělství a různá řemeslná odvětví a také obchod.

Stát *Čchi* zaujímal přímořskou oblast Podnebesí (jihovýchodní část dnešní provincie Che-pej a západní území provincie Šan-tung). Stejně jako severní Jen, také stát Čchi byl díky své zeměpisné poloze uchráněn od válečných konfliktů s čínskými státy. Navíc mu jeho severní soused poskytoval pevný štít proti kočovníkům. Na západě sousedil stát Čchi s malým státem Sung, kde vládli potomkové jinské dynastie, a s ještě menším státečkem Lu (rodištěm Konfucia), který se vždy zotožňoval s čchiskou politikou. Tyto příznivé okolnosti zřejmě způsobily, že Čchiové bohatli a prosperovali, takže mohli věnovat nemalé prostředky (plynouce ze zemědělství, rybolovu, zpracování rud a těžby soli) i na povznesení kultury a vzdělanosti. Osvícený čchiský panovník Kchang-kung, jenž vládl v letech 404 až 379 př. n. l., dal dokonce zřídit v hlavním městě Lin-c' (které bylo obrovským obchodním střediskem) akademii Ťi-sia, kde přednášeli a studovali taoisté, konfuciánci, legisté a představitelé nebo stoupenci dalších filozofických, etických a státoprávních učení a směrů. Byla to tedy jakási vysoká škola, první instituce tohoto druhu v Podnebesí. Jeden z dalších čchiských panovníků uděloval autorům zvláště vynikajících přednášek tituly nejvyšších hodnostářů.

Historik S'-ma Čchien uvádí, že tito učenci „... nezasahovali do státních záležitostí a zabývali se jen posuzováním různých teorií. Učencům z akademie Ťi-sia se proto ve státě Čchi dařilo a byly jich stovky a tisíce“.

S'-ma Čchienova slova o nezasahování učenců do politiky možná platila ve státu Čchi. Jinde v Podnebesí už ne. Naopak lze říci, že učenci zásadním způsobem rozhodovali o průběhu a nakonec i výsledku mocenského zápasu v období Válčících států. Mnozí vzdělanci z akademie Ťi-sia i učenci odjinud se totiž jakožto tvůrci a stoupenci různých státoprávních koncepcí stávali putujícími politiky a rádci na panovnických dvorech všech států v Podnebesí. Jistěže v konečném

stadiu rozhodovala o výsledku hospodářská vyspělost a síla zbraní na bojišti, ale ta byla podmíněna ideologií a státoprávním uspořádáním, které jednotlivé státy přijaly a dokázaly prosadit.

K výběru bylo několik koncepcí základních a mnoho dílčích, neboť čínští filozofové s neobyčejným úsilím a zaujetím (které by stěží našlo obdobu jinde na světě) zkoumali otázky uspořádání vztahů jednotlivce, společnosti a státu („... soupeřily spolu stovky škol a filozofických směrů,“ říká se ve starých čínských pramenech poněkud nadneseně, ale příznačně). Zabývali se jimi taoisté a moisté, stejně jako konfuciánci, legisté, přírodní filozofové nebo logikové (Bondy 1993, de Bary – Chan – Watson 1960, Forke 1927, Fung Yu-lan 1952–1953, Granet 1968, Chan, Wing-tsit 1963, Cheng, Anne 1997, Konrád 1973, Liščák 1996, Littleton 1998, Munro 1969, Overmyer 1986, 1998, Paludan 1991, Schwartz 1985, Thompson 1998, Tu Wei-ming 1985, Vasiljev 1970, 1976, Wei-hsün Fu, Charles – Wing-tsit Chan 1980). K výběru bylo proto několik koncepcí základních a mnoho dílčích.

Východiskem mnohých těchto filozofických, etických i kosmologických koncepcí (shodovaly se v názoru, že nebe, země a lidstvo tvoří propojený systém, v němž je každá z těchto tří oblastí jenom další dimenzí druhých dvou) se stala dvojice pojmů *jin* a *jang*, která v sobě skrývá i sexuální symboliku danou jednotou protikladů ženského a mužského principu – představovala totiž dvě navzájem protikladné síly, z nichž se skládá původní substance bytí *čchi*. *Jin* a *jang* vzniká z *tao*, nepostřehnutelného pramene všeho bytí, je jeho polárním projevem (Graham, 1986, 1989). *Jin* představuje ženský princip univerza, dává věcem viditelnou formu, je hmotnou složkou *čchi*. Vyznačuje se pasivitou, klidem, tíhou, vlhkem, chladem, klesavým směrem pohybu; typickým představitelem *jin* je voda. *Jang* zosobňuje mužský princip univerza, je neviditelnou hybnou silou a funkcí věcí, energetickou složkou *čchi*. Vyznačuje se aktivitou, pohybem, lehkostí, suchem, teplem, stoupavým směrem pohybu; jeho typickým představitelem je oheň. Pro *jin-jang* je však příznačné, že každá z jeho dvou složek obsahuje v sobě zárodek svého protějšku, a je s ním proto nerozlučně spjata. Spjatost vlastností protichůdných sil způsobuje ustavičné změny a pohyb *čchi*, jež jsou principem procesu vznikání a zanikání všech věcí a jevů. Tento proces má cyklický charakter, neboť po dosažení svého extrému se *jin* mění v *jang* a naopak. Tak jako byl vznik pojmu *jin-jang* inspirován rozdílností mezi oběma pohlavími, posloužil různým

teoriím jako východisko při konstruování zásad chování obou pohlaví v sexuálním, erotickém, manželském a společenském životě, případně k nápravě neblahého stavu společnosti v dané době.

Zvláště taoisté nebyli spokojeni se soudobým stavem společnosti, která se podle jejich názoru odchýlila od ideálního stavu, jenž údajně existoval v dávné minulosti, ve zlatém věku lidstva (Graham 1989, Hartzová 1996, Jan Chin-šun 1954, Welch 1966). Pěkně je tento výchozí pocit (sdílený i jinými školami) popsán v konfuciánském traktátu *Sebraná společenská pravidla staršího Taje (Ta Taj Li-ti)*:

„Když vládla Veliká spravedlnost, byla země společná. Tehdy byli vybíráni moudří a schopní, spoléhalo se na důvěru a zachovával se mír a svornost. Lidé se proto chovali jako k blízkým nejen ke svým příbuzným a považovali za své děti nejen své vlastní děti. Starci měli na sklonku života oporu, dospělí našli uplatnění, mladí vyrůstali, ovdovělí, osiřelí, osamělí a nemocní měli obživu. Muži dostávali svůj podíl a ženy nalézaly útočiště. Lidé byli spíše ochotni zanechat bohatství na zemi, než aby si je začali ukrývat. Spíše by se vůbec nenamáhali, než aby užívali svých sil jen pro svůj vlastní prospěch. Proto nevznikaly žádné špatné úmysly, nebylo krádeží ani loupeží, dveře se nezavíraly. (...)“

Nyní, když Veliká spravedlnost mizí, lidé se dívají na svět z hlediska zájmů své rodiny, jako k blízkým se chovají jen ke svým příbuzným, za své děti považují jen vlastní děti. Bohatství a síly používají jen pro sebe samy.“

Ze všech škol to byli právě taoisté, kteří nejvíce věřili v existenci zlatého věku před dávnými lety i v možnost jeho znovunastolení. Avšak z archeologie pravěkých společností i z etnologie takzvaných přírodních národů víme, že to je značně idealizované, nereálné pojetí. A stejně nereálné a zjednodušené, alespoň z hlediska fungování společnosti jako celku, byly prostředky, které taoisté navrhovali k uskutečnění spravedlivého světa (jakkoli je taoismus v jiných ohledech složitou a sofistikovanou filozofií) (Kohn 1989, Welch 1966).

Zakladatel taoismu, Mistr Lao (*Lao-c'*), který žil v 6. století př. n. l. (Jan Chin-šun 1954, Lao-c' 1971, 1997) a jeho pokračovatel Mistr Čuang (*Čuang-c'*, asi 380–320 př. n. l.) (Watson 1968) prohlásili za základní metodu směřování k zlatému věku nezasahování (*wu-wej*) nebo následování přirozenosti (obr. 26). Pojem *wu-wej* objasnil Čuang-c' v jednom ze svých traktátů pomocí četných přirovnání:

„Pokud je v zemi mnoho neužitečných věcí, lid chudne. Jestliže má lid mnoho ostrých zbraní, vzrůstá v zemi

Obr. 26. Lao-c' („Mistr Lao“), též Starý Mistr (snad 6. až 5. století př. n. l.), čínský myslitel, pololegendární osobnost, jíž se připisuje autorství *Tao-te-fingu (Kniha o Cestě a ctnosti)* a vytvoření taoismu. Imaginární portrét z období dynastie Ming (1368–1644) jej zachycuje při jízdě na volu.

nepokoj. Je-li mezi lidem mnoho dovedných mistrů, množí se drahocenné předměty. Když se rozšiřují zákony a příkazy, roste počet zlodějů a lupičů.

Moudrý člověk proto praví:

Nebudu-li zasahovat, lid se bude sám měnit. Budu-li klidný, lid sám se bude spravovat. Budu-li nečinný, lid sám zbohatne. Jsem-li prost vášní, lid se stane ctnostným.“

Podle taoistů má člověk odvrhnout falešné hodnoty a vymoženosti civilizace, řídit se přirozeností prvních lidí a zákonů, které jsou vlastní přírodě samé. Nemá jednat, nýbrž hloubat a poznávat prazáklad všeho (*tao*) a stále se vnitřně zdokonalovat.

Taoismus byl jako státní ideologie, popřípadě jako koncept uspořádání společnosti, pochopitelně nepřijatelný. V průběhu čínské historie měl však stále dost stoupenců, z nichž se často stávali hloubaví poustevníci, mnohdy propadající mysticismu a okultismu (Kohn, 1989, Saso, 1990). Ti dále rozpracovávali zejména prvky

zdokonalení člověka a koncepcí nesmrtnosti. Nakonec se z taoismu stalo náboženství plné mysterií, jehož hlavním cílem bylo hledání prostředků dlouhověkosti a nesmrtnosti (Schipper 1993).

Nejblíže taoismu stál *moismus*. Jeho zakladatel, filozof Mistr Mo (*Mo-c'*, asi 470–390 př. n. l.), také ostře kritizoval soudobou společnost jako nepřírozenou (Watson 1963b). Návrat k původní rovnosti mezi lidmi spatřoval v rozšíření všeobjímající lásky:

„Prostý lid je vystaven trojmu neštěstí. Hladovějící nemají potravu, mrznoucí nemají oděv, znavení nemají odpočinek. Pro tyto tři pohromy zakouší lid nesmírné utrpení. Jestliže se však právě v takové době králové a vévodové baví vyzváněním zvonců a vířením bubní, hrají na loutny, čchingy, píšťaly a šengy a pořádají-li bojová cvičení, aby předvedli zbraně, odkud vezme prostý lid prostředky na potravu a oděv?“

Soudím proto, že to tak vůbec být nemá. Mým záměrem je všechno změnit. (...)

V celé říši se nedostává vzájemné lásky u všech lidí. Proto silní nevyhnutelně přemáhají slabé, bohatí se vysmívají chudým, vznešení se vyvyšují nad nízkými a prohnání bezostyšně podvádějí důvěřivé.

Hledáme-li pramen veškeré bídy, přehmatů, nespokojenosti a nenávisti ve světě, vidíme, že pocházejí vesměs z nedostatku vzájemné lásky.

Kdo miluje ostatní, tomu se dostane odplaty v lásce, kdo jim přináší výhody, bude odměněn. Kdo ostatní nenávidí, bude nenáviděn, a kdo ostatním škodí, bude poškozen.

To vše je nevyhnutelné.“

Ale moisté nechtěli jako taoisté odvrhnout hodnoty civilizace a státu. „Uslyšíme-li o dobrém nebo špatném,“ říkal Mo-c', „je třeba to sdělit okresnímu náčelníkovi. To, co shledá správným, musí uznat za správné všichni. Kdežto to, co uzná za nesprávné, musí uznat za nesprávné všichni.“ Nebo: „Jestliže rolník, řemeslník nebo obchodník projeví nevšední schopnosti, je třeba ho vyzdvihnout, obdarit ho vysokou hodností a platem, dát mu práci úměrnou jeho schopnostem a přidělit mu podřízené.“

Ideje o jednotě myšlení i o odměnách (ale i trestech, které Mo-c' vedle lásky také uznával jako důležitý nástroj řízení společnosti [Eberhard 1967]) převzali legisté, zatímco myšlenky o všeobecné rovnosti se staly populární v širokých vrstvách a podnítily tvůrce různých pozdějších etických učení. Jako ucelená státoprávní teorie a praxe se však moismus nikdy neprosadil. Nejen proto, že příliš spoléhal na všeobjímající lásku

mezi lidmi, ale i proto, že příkře odsuzoval agresivní války a loupežná tažení, které vedli vládci jednotlivých čínských států (Watson 1963b).

Tvůrci a stoupenci dalších eticko-politických učení byli realističtější než taoisté a moisté. Považovali vznik a existenci silných států s různými společenskými vrstvami za přirozené a nezrušitelné a formulovali teorie jejich výstavby a řízení.

Ze všech učení o uspořádání společenských vztahů, utváření a fungování rodiny a státu získalo v tradiční Číně největší vliv konfucianství (Fingarette 1972, Tu Wei-ming 1985). Konfucius neboli Mistr Kchung (*Kchung-fu-c'*, 551–479 př. n. l.), který je čínskou filozofickou tradicí považován za největšího mudrce všech dob, pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní článek (obr. 27). Panovník byl otcem všeho lidstva a představitel státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“ (Konfucius 1940, 1995). Konfucius uváděl:

„Vládce je srdcem lidu, lid je tělem vládce. Miluje-li srdce tělo, musí mu dát klid. Miluje-li vládce lid, musí jej následovat. Proto vládce i lid ctí synovskou a bratrskou láskou. Miluje zároveň společenská pravidla a spravedlnost. Klade důraz na lidskost (žen) a čistotu, zároveň však pohrdá bohatstvím a ziskem. Považuje-li se to všechno za osobní povinnost nahoře, pak bude početný lid dole se tím řídit a bude se šířit dobro.“

Nebo: „Šlechetný muž (*tün-c'*) činí základem své činnosti spravedlnost a uvádí ji do souladu s principy správného chování (*li*). (...) Nemůže se dívat na to, co odporuje principům, nemůže slyšet to, co odporuje zásadám, nemůže říkat to, co odporuje principům.“

V těchto úryvcích jsou obsaženy pojmy, které Konfucius a jeho filozofický směr (*konfucianismus*) učinil základem teorie státu a práva: ušlechtilý, vzdělaný, dokonalý, pravý člověk (*tün-c'* nebo *tün-žen*), který stál v protikladu vůči malému, nízkému, nevzdělanému člověku (*siao-žen*), dále lidskost (*žen*) a morálně etické zásady (*li*).

V rozpravách se svými žáky, dochovaných v *Hovorách* (*Lun-jü*), Konfucius tyto pojmy podrobně osvětlil:

„Tün-žen ví, co je správné, kdežto siao-žen zná, co je výhodné. (...) Tün-žen nejdříve činí to, co káže, a teprve pak káže, co činí. (...) Tün-žen má požadavky na sebe, zatímco siao-žen na druhé. (...) Tün-žen je klidný a jeho srdce bije svobodně, kdežto siao-žen je upachtěný a malicherný. (...) Podstata tün-žena je podstata větru, podstata siao-žena je podstata trávy; a když vítr vane nad trávou, tráva se musí ohnout.“

Když byl Konfucius tázán, co to je *žen*, odpověděl tazateli takto:

„Být schopn uskutečňovat za všech okolností pět ctností, to je žen ...: zdvořilost, velkorysost, důvěra, píle a laskavost. Kdo je zdvořilý, není ponížen. Kdo je velkorysý, získává mnoho. Kdo má důvěru, tomu lidé věří. Kdo je pilný, získává své. Kdo je laskavý, tomu lidé slouží.“

Když se Konfucia otázal jeden z jeho žáků, jak se chová správný vládce, Mistr pravil:

„... dovede být dobročinný bez rozhazování. Umí přimět lid k práci, aniž vzbudil jeho nevoli. Má tužby, ale není nenasytný. Je hrdý, nikoli však domýšlivý. Budí respekt, ale nikoli násilím. (...) Vládnout znamená dávat věci do pořádku. Půjde-li sám vládce rovnou cestou, kdo se odváží kráčet cestou křivolakou? (...) Jestliže vládce je spravedlivý, všechno se děje bez příkazu. Pokud ovšem sám není řádný, pak i když vydá příkaz, nikdo jej nebude respektovat.“

Vládcem státu podle Konfucia mohl být tedy jedině šlechtný, dokonalý člověk. Vyznačoval se moudrostí a rád se učil, vynikal skromností a neostýchal se ptát podřízených na to, co sám neznal. Přísně dodržoval celou propracovanou soustavu morálně etických norem (úcta k rodičům a k tradici, respekt a pokora vůči starším, upřímnost, čestnost, usilování o sebezdokonalování) a sloužil tak lidu Podnebesí jako vzor správného jednání a chování.

Osud obyvatel Podnebesí od prostých členů vesnických občin až po nejvyšší hodnostáře panovnického dvora, dokonce i samotného vládce, ovlivňovala a určovala Nebesa. Ta byla pro Konfucia hlavním strážcem jeho učení: *„Ten, kdo nepochopil příkazy Nebes, nemůže se stát ušlechtilým člověkem.“* Vůli Nebes, projevující se prostřednictvím nejrůznějších přírodních jevů nebo podivuhodných úkazů a událostí, mohli pochopit a vysvětlit nevzdělanému lidu – kromě vládce (Syna nebes) – jedině konfuciánsky vzdělaní hodnostáři. Takže také vládce byl kontrolován. Hodnostáři totiž mohli (a také to skutečně činili) v případě těžkého konfliktu s panovníkem na základě vhodného výkladu nějaké události vyhlásit, že Nebesa nejsou s vládcem spokojena.

Konfuciánství odvozovalo uspořádání společnosti z modelu patriarchální rodiny: nadřazenost starší generace nad mladší a nadřazenost mužů nad ženami; pokud došlo mezi oběma těmito principy k rozporu, převládá první z nich – například babička dominovala nad vnukem; v čele tradiční čínské rodiny stál nejstarší mužský člen nejstarší generace, kterého střídal jeho nejstarší žijící syn; v rámci generací měli starší před-

Obr. 27. Kchung-fu-c' (Mistr Kchung, Konfucius) (551–479 př. n. l.), čínský filozof a etik, tvůrce jednoho z nejstarších morálně-etických a státoprávních učení, dochovaného v *Hovorech (Lun-jü)*, o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, společnosti a státu. V Číně je uctíván jako jeden z největších mudrců všech dob. Konfucius pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní článek. Panovník byl otcem všeho lidstva a představitel státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“. Jeho učení, konfucianismus, se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejšířím smyslu, bylo z něho odvozeno i pět základních etických vztahů: vladař – poddaný, otec – syn, muž – žena, starší – mladší a vztah mezi přáteli. Na nich byla založena hierarchie mezilidských vztahů a některé z nich přetrvávají v Číně, Koreji a v dalších zemích Dálného východu dodnes.

nost před mladšími, což bylo založeno na podstatném konfuciánském požadavku úcty vůči rodičům. Každému člověku přisuzovalo určité postavení v hierarchii rodinných (a společenských) vztahů, a to v závislosti na jeho příbuzenském poměru k ostatním, na věku a pohlaví. Z konfucianismu bylo odvozeno i pět základních etických vztahů: vladař – poddaný, otec – syn, muž – žena, starší – mladší a vztah mezi přáteli.

Na nich byla založena hierarchie mezilidských vztahů (Chen Lie 1995, Poo 1998).

V průběhu doby se ukazovalo, že řízení společnosti založené na pouhém morálním apelu k dodržování lidskosti a etických zásad a na idealizované představě šlechtného vládce je nereálné a nemůže vést k nastolení pořádku a k vytvoření pevného státu. Není to možné proto, že téměř každý člověk ve své přirozenosti touží po prosazení svých zájmů i na úkor druhých. A pokud není spoután přísnými příkazy a zákazy, tresty a odměnami, dává přednost vlastním zájmům. Legistický teoretik a zároveň zkušený praktik Šang Jang (známý též jako Kung-sun Jang nebo Wej Jang, asi 390–338 př. n. l.) ve svém spisu *Kniha vévody z Šangu* (Šang-fün šu) se k tomuto problému vyjádřil jasně:

„Lidumil může být lidumilný k jiným lidem, ale nemůže lidi přimět k lidumilnosti. Spravedlivý vládce může milovat jiné lidi, ale nemůže lidi přimět, aby se milovali navzájem. Z toho je zřejmé, že sama lidumilnost nebo spravedlnost ještě nestačí, aby bylo dosaženo dobrého řízení Podnebesí.“

Z těchto předpokladů, zkušeností a zjištění začalo v průběhu 4. století př. n. l. vyrůstat nové velké státoprávní myšlení – *legismus* (Vandermeersch 1965). Legisté (*fa-tia*) učinili východiskem a základem svého učení přesně definovaný zákon (*fa*). Legistický filozof Šen Tao ve 4. století př. n. l. napsal:

„Právo nepřichází dolů z nebe, stejně jako nevychází ani ze země, nýbrž vzniká mezi lidmi a musí být ve shodě s jejich smýšlením.“

Právo vyrovnává stejnoměrně všechny pohyb v říši. Je nejspravedlivějším, jednou provždy ustanoveným řádem. Když máme k dispozici váhu, nemůže být nikdo ošizen vydáváním lehkého za těžké. Pokud jsou délkové míry, nemůže být nikdo ošálen při určení velikosti. A existují-li zákony a ustanovení, nemůže být nikdo podveden neoprávněnými manipulacemi.

I špatné zákony jsou lepší než žádné zákony ...“

Šang Jang (asi 390–338 př. n. l.) povýšil zákon na princip nejvyšší síly, která měla působit nezávisle na vůli lidí i Nebes. Zákonu se měli bezvýhradně podřizovat všichni obyvatelé Podnebesí, od prostých lidí až po panovníka:

„Vládce se svými dobrými skutky obvykle neliší od ostatních lidí, neliší se od nich ani rozumem, nepřevyšuje je ani statečností, ani silou. Ale i když mezi lidmi jsou svrchovaně moudří, neodvážá se proti panovníkovi

intrikovat. I když jsou stateční a silní, neodvážá se vládce zabít. I když lidé mohou nahromadit milionová bohatství z hojných odměn, neodvážá se rvát se o ně. I když se budou uplatňovat tresty, lidé se neodvážá na ně zehrat.

A to vše proto, že existuje zákon.“

Dodržování a uplatňování vyhlášených zákonů ve společnosti (kde byli za nejváženější vrstvy prohlášeni zemědělci jako tvůrci národního bohatství a vojáci jako vykonavatelé expanzivní politiky) měli zajišťovat úředníci nového typu. Do svých funkcí byli jmenováni na základě svých zásluh a schopností, nikoli podle stavovské příslušnosti; byli řízeni, placeni a povyšováni ústředními administrativními úřady podléhajícími despoticky vládnoucímu panovníkovi. Proto byli zainteresováni na prosazování státní politiky a upevňování centralistické moci. Nastolení rovných možností při přijímání lidí do státních služeb (na rozdíl od konfuciánské stavovské předurčenosti) vytvářelo předpoklady k sociálnímu pohybu, mělo ve společnosti příznivý ohlas a zároveň omezovalo vytváření silných úřednických klanů, které by se mohly vymknout kontrole panovníka.

Legismus se ve 4. století př. n. l. začal uplatňovat v některých čínských státech a vedl tam k vytváření silných despotických monarchií (Vandermeersch 1965). V dalším století se však ukázalo, stejně jako předtím v případě konfucianismu, jak je i legismus pouhou šedou teorií, zatímco živý strom života se vždy znovu zazelená s plnou silou. Úředníci totiž dokázali nalézt cesty a prostředky k upevňování vlastní moci a pro ústřední správu i pro panovníka bylo stále obtížnější zbytnělou byrokracií řídit a omezovat její ambice stát se autonomní silou.

Znovu proto vzplanuly diskuse mezi teoretiky legismu a konfucianismu a ti nejlepší hledali nová východiska. Mistr Sün (*Sün-c'*, asi 298–238 př. n. l.) vytvořil jakousi syntézu obou směrů (Watson 1963a). Přijal legistickou koncepci zákona, systém odměn a trestů i stejné možnosti pro všechny při vstupu do státních služeb. Zároveň však omezoval krutost při uplatňování zákona o trestech konfuciánskými humánními normami a zajištěním ochrany úředníků a konfuciánských učenců.

Konfuciánské učení, kanonizované za dynastie Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.), zůstalo s určitými obměnami určující ideologií čínské společnosti až do konce 19. století; některé ze zásad konfucianismu přetrvávají v Číně, Koreji a v dalších zemích Dálného východu dodnes.

1.6.2. Islámská společnost

Vznik islámu je spjat s arabským etnikem. Dějiny Arabů jsou do vzniku islámu, to znamená do první čtvrtiny 7. století n. l., spjaty převážně s Arabským poloostrovem. Toto rozsáhlé území pokrývají z větší části pouště, ale navzdory tomu zde jeho obyvatelé nacházeli vhodné podmínky nejen k nomádskému, ale i k usedlému způsobu života. V centrální a severní části Arabského poloostrova zaslouží zmínku hornatý Hidžáz, protkaný různými směry mnoha údolími, a dále na východ náhorní planina Nadždu. Hidžázem a Nadždem procházely karavanní cesty z jižní Arábie do Palestiny nebo k Perskému zálivu a do jižní Mezopotámie. Podél karavanních cest, v údolích a na místech s dostatkem vláhy vznikaly oázy a města. V zemědělských oblastech se pěstovaly hlavně datlové palmy, pšenice a ječmen. V jihozápadní části Arabského poloostrova, v dnešním Jemenu, se díky přírodním a klimatickým podmínkám vytvořily předpoklady k intenzivnímu zemědělství a vzniku velkých centralizovaných států, z nichž nejmocnější byla Sabejská říše (zhruba od 8. do 1. století př. n. l.).

Již v předislámské době Arabové pronikali do pouští a stepí mezi Sýrií na západě a Mezopotámií na východě a zakládali tam útvary, které plnily úlohu nárazníkových států mezi Římany a Parthy a později mezi Byzanci a sásánovskou Persií. V římské epoše vynikla především Palmyra ve východní Sýrii, vazalský stát Říma, která dosáhla největšího rozkvětu ve 3. století n. l. za vlády královny Zenobie. V 5. století vzniklo v Híře na dolním Eufratu knížectví Lachmovců, spojenců sásánovské Persie, a od téže doby hájili východní hranici Byzance syrští Ghassánovci.

Třebaže většinu obyvatel Arabského poloostrova tvořili nomádi, měly pro jeho hospodářský život velký význam hidžázské oázy a města. K největším oázám patřily Jathrib (pozdější Medína; asi 370 kilometrů severně od Mekky) a Tā'if (asi 80 kilometrů jihovýchodně od Mekky) s bohatou produkcí datlí, obilovin, zeleniny a ovoce. Mekka ležela na karavanní cestě z jižní Arábie do Palestiny a za svou prosperitu děkovala především obchodu. Na její půdě stála také starobylá pohanská svatyně *ka'ba*, cíl každoročních náboženských poutí. Zde začal Muhammad kolem roku 610 hlásat novou víru, která dala dějinám Arabů mocný impuls a nový směr – islám.

Rozhodujícím mezníkem při vzniku islámu byl rok 622, kdy Muhammad přesídlil z Mekky do Jathribu (Medíny) a vytvořil tam základy politické, společenské

a vojenské organizace islámské obce. Po jeho smrti roku 632 se již jeho prvním nástupcům (chalífům; 632–661) podařilo nejen sjednotit ve jménu nového náboženství celý Arabský poloostrov, ale i obrátit islámské výboje daleko za jeho hranice. Ty směřovaly nejprve proti byzantským državám. Do roku 647 obsadili muslimové Palestinu a Sýrii až k maloasijské hranici, dobyli Egypt a ovládli severní Libyi. Zároveň se obrátili i proti Íránu. Sásánovská říše se pod jejich náporem zhroutila a roku 651 byl v jejich moci celý Írán.

V roce 661 se vlády ujali Umajjovci (661–750) a těžiště říše se přesunulo z Medíny do Damašku. Umajjovcům se podařilo navzdory mnoha vnitřním konfliktům a otřesům vybudovat centralizovaný stát a jednotný ekonomický systém. Islámské výboje pokračovaly i v umajjovské epoše. Na východě pronikli muslimové do Střední Asie a k poříčí Indu, do roku 710 dobyli celou severní Afriku a v první polovině 8. století ovládli kromě severních oblastí Pyrenejský poloostrov.

Po svržení umajjovské dynastie roku 750 se chalífského titulu zmocnili Abbásovcé z Muhammadova rodu Hášimovců. Sídlním městem se stal Bagdád, ležící v těsné blízkosti íránského regionu. Dlouhá epocha abbásovského chalífátu (750–1258) je dobou největšího rozkvětu arabsko-islámské civilizace, ale i postupného rozpadu politické jednoty říše. Již v roce 756 se osamostatnilo muslimské Španělsko pod vládou umajjovského emíra, v severní Africe se dostaly k moci lokální dynastie a také ve východních oblastech vznikly samostatné politické útvary. Od 9. století se z chalífovy suverenity vymanol Egypt pod vládou několika dynastií, z nichž nejvýznamnější byli Fátimovci (909–1171) a Ajjúbovcé (1169–1250).

Úpadek chalífské moci se projevil i v centru říše; chalífové se stávali loutkami v rukou velitelů tureckých gard. V roce 945 obsadili Bagdád íránští Bújovci (932 až 1055), roku 1055 je vystřídali turečtí Seldžukovci, kteří vládli v Sýrii do roku 1117 a v Iráku do roku 1194.

Na konci 11. století zasáhly do oblasti Sýrie a Palestiny křížácké výpravy. Výrazného úspěchu v boji proti křížákům dosáhl Saláhaddín z dynastie Ajjúbovců, který roku 1187 dobyl Jeruzalém. Po pádu Ajjúbovců roku 1250 se v Káhiře zmocnili vlády velitelé tureckých oddílů (takzvaní mamlúci) a tak zahájili dlouhou epochu mamlúckých dynastií v Egyptě a Sýrii (1250–1517).

Od 11. století prožívalo postupný politický úpadek muslimské panství ve Španělsku. Tlak křesťanské *reconquisty* neustále sílil, ve 13. století padla Córdoba a Sevilla, a nakonec se do roku 1492 udržela jen dynastie Nasrovců v Granadě.

Do politického, sociálně-ekonomického a kulturního vývoje takřka celé východní poloviny islámského světa zasáhl ve 13. století ničivý mongolský vpád. Mongolové pronikli do Střední Asie a Íránu a roku 1258 dobyli a vyplenili Bagdád. Toto datum znamená konec abbásovské epochy a faktický pád chalífátu. Mongolové se pak zmocnili Sýrie, ale v Palestině utrpěli těžkou porážku od egyptských mamlúků, ustoupili a vyklidili celou Sýrii.

Od 14. století začala prosazovat expanzivní politiku nová vznikající velmoc – stát osmanských Turků. Roku 1453 dobyl sultán Mehmet Fatih Cařihrad a v letech 1516 až 1517 se sultán Selim I. zmocnil Sýrie a Egypta a učinil tak konec vládě mamlúků. Všechna území arabského Východu i severní Afriky kromě Maroka se dostala pod nadvládu Osmanské říše.

Od počátku 19. století se arabský svět stává sférou zájmů a vlivu evropských velmocí. V roce 1798 přichází do Egypta Napoleonův expediční sbor, od roku 1882 je Egypt pod faktickou nadvládou Británie, v období let 1831–1912 obsazuje Francie Alžírsko, Tunisko a Maroko a v letech 1911–1912 Itálie dobývá Libyi. V jižní a východní části Arabského poloostrova uplatňuje svůj mocenský vliv Británie. Arabské země, které zůstaly v rámci Osmanské říše (Sýrie, Libanon, Palestina, Zajordánsko, Irák), jsou po první světové válce svěřeny do mandátní správy Británie a Francie. V meziválečném období sílí snahy o vymanění z koloniální nadvlády; formální samostatnost získávají Egypt, Irák, na Arabském poloostrově vzniká Saúdkoarabské království, ale většina arabských zemí získává politickou nezávislost až po druhé světové válce.

Současný arabský svět tvoří – s výjimkou Palestiny – samostatné národní státy, které charakterizuje rozdílná úroveň ekonomického a sociálního vývoje, politických institucí a státního zřízení. Stále však působí jednotící faktory, které udržují vědomí sounáležitosti a solidarity: společná minulost, odkaz arabsko-islámské kultury a civilizace a společný spisovný arabský jazyk.

Z přediva společenských, politických a sexuálních vztahů islámského světa si povšimneme postavení ženy, neboť právě to je v pohledu euroamerické civilizace spjato s největšími předsudky: muslimka vždy byla a je v područí muže. Takové jednoznačné pojetí odporuje všem seriózním arabistickým výzkumům a publikovaným poznatkům (Bishop – Husain – Vitebsky 2001, Bouhdība 1975, 1985, Fleissig – Bahbouh 1993, *Islám a jeho svět* 1995, Kropáček 1993, Kropáček – Gombár – Marková 1999, Křikavová – Mendel – Müller 1990,

Mernissi 1975, Robinson 1996, *Slovník judaismu, křesťanství, islámu* 1994, Tauer 1984, Walther 1980).

Úvodem je třeba zdůraznit, že sexuální láska nebyla v islámském světě pokládána za něco nepatřičného, pohoršujícího nebo „hříšného“; na sexuální styk se pohlíželo jako na zcela přirozený a nezbytný atribut lidského života. Důkazem toho je mimo jiné i fakt, že renomovaní autoři, literáti a učenci psali erotická pojednání, která měla zasvěcovat do tajů lásky a přinášet tak harmonii a štěstí do manželského a rodinného života (například Muhammad an-Nafzaví 2001). Ilustrace k těmto příručkám nebo miniatury v arabských a perských rukopisech s milostnými náměty znázorňují různé polohy a praktiky sexuálního aktu nebo okázalé erotické scény, bez pruderie. Ani mnozí zbožní muslimové, pro svůj ctnostný, příkladný život uctívání jako světci, nezavrhovali sexuální lásku, nežili v celibátu, a někteří z nich dokonce platili za znalce *artis amatoriae*. Islámský Východ ovšem znal a literárně i výtvarně znázornil také opačný pól milostného vztahu – romantickou, platonickou a nešťastnou lásku. Ta však sama o sobě nebyla ideálem, pramenila z nepřízné osudu, který přirozenému naplnění lásky kladl nepřekonatelné překážky. Dodejme ještě, že ani homosexualita nebyla na islámském Východě ničím výjimečným nebo tabuizovaným. Láska k chlapcům se stávala námětem mnoha milostných veršů. Rigorózní náboženské kruhy ji samozřejmě odsuzovaly, ale na druhé straně i vážení autoři ji pokládali za hodnotný milostný vztah.

Právní a sociální status ženy ve středověké islámské společnosti vyplýval z islámské *šar'ý* (*šar'ía* – náboženské právo, zákon), kterou formulovala právní věda (*fikh*), čerpající kromě dalších pramenů z koránu a *sunny* (*sunna* – norma daná Muhammadovou praxí, jeho činy a výroky). Obecně lze říci, že korán postuluje převahu muže nad ženou. V oddílu o rozvodu se hovoří o právech ženy, avšak s dodatkem: „(...) *nicméně muži jsou o stupeň výše*“ (2:228). Na základě Božího řádu zdůvodňuje korán tuto zásadu v *súře* zvané *Ženy*: „*Muži zaujmají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jedněm z vás před druhými (...)* A ctnostné ženy jsou *pokorně oddány (...)*“ (4:34). V některých případech má žena o polovinu menší právní kvalifikaci než muž. Například dědické právo stanoví, že žena dědí o polovinu méně než muž (4:11). Uzavření manželské smlouvy mají být přítomni dva plnoprávní svědci – dva muži, nebo jeden muž a dvě ženy. Totéž platilo i při výkupném z krevní msty. Náboženské povinnosti se vztahují s určitými omezeními i na ženu.

Manželství je civilněprávní smlouva, jejíž podstatnou částí je dar (*mahr*), který dává ženich nevěstě nebo jejímu otci a který v případě rozvodu náleží ženě. Instituce *mahru* pochází již z předislámské doby. Není jisté, zda v předislámské Arábii existovala polygamie, přesněji řečeno: polygynie (mnohoženství). Islám povoluje muži současně až čtyři manželky: „(...) *berte si za manželky ženy takové, které jsou vám příjemné, dvě, tři a čtyři; avšak bojíte-li se, že nebudete spravedliví, tedy si vezměte jen jednu ...*“ (4:3). A na jiném místě téže *súry* Prorok moudře dodává: „*Nikdy vám nebude možno, abyste byli spravedliví mezi ženami, i kdybyste si to přáli*“ (4:129). Tradice o Prorokovi (*hadísy*) nabádají muže, aby se svou ženou jednal dobře, a korán připomíná, že manželství je vztah lásky a citu (30:21).

Právo na rozvod měl v podstatě muž, což naznačuje již příslušný termín *talák* (zapuzení, propuštění). K rozvodu došlo, když muž třikrát (doporučovalo se období jednoho nebo dvou měsíců) pronesl rozvodový výrok. Za určitých okolností mohla dosáhnout rozvodu i žena (koránský oddíl o rozvodu: 2:226–232).

Zahalování se v islámském zákonu netýká žádný závazný předpis. Prorok ovšem žádá od žen, „*aby cudně klopile zrak a střežily svá pohlaví a nedávaly na odív své ozdoby [vnady] kromě těch, jež jsou viditelné. A nechť spustí závoje své na nadra svá*“ (24:31). Stojí za zmínku, že v hidžázkých městech předislámské Arábie nosily vznešené ženy závoj, ale mohly volně hovořit s muži. Tento mrav se tedy rozšířil nejprve ve vyšších společenských vrstvách; otrokyně chodily nezahaleny (srovnej též 33:59 a 24:60).

Oddělené části domu určené ženám (harém, arabsky *harím*) existovaly v Orientě již dávno před islámem, například v Asýrii nebo na dvoře Achajmenovců v Íránu. Muž často uplatňoval své právo zakázat ženě, aby vycházela z domu nebo přijímala návštěvy některých svých příbuzných.

Podřízené sociální postavení ženy bylo nesporným faktem, přesto však v raných a vrcholných obdobích islámských dějin vystupuje do popředí mnoho žen, které se jako sebevědomé, talentované osobnosti pozoruhodně uplatnily ve společenském, kulturním a někdy i politickém životě. Nutno však dodat, že pocházely vesměs z vyšších kruhů.

Středisky bohatství, přepychu, zjemnělých, ale i uvolněných mravů, ovlivněných byzantskou a perskou etikou, se v prvním století islámu stala hidžázká města Mekka a Medína. Aristokratické a privilegované rody si osvojovaly nový životní styl a vybraný vkus. V salonech

Obr. 28. Neznámý mistr, „Dvorská scéna“, polovina 13. století, polychromní malba na papíře, obrazec rukopisné strany 32x25,5 cm, z knihy: Pseudo-Galén, *Kitáb ad-dirjâq (Kniha o protijedech)*, asi polovina 13. století, pravděpodobná provenience: Mosul, severní Irák, uloženo: Nationalbibliothek, Vídeň, Rakousko (A. F. 10, folio I recto). Scéna z každodenního života na panovnickém dvoře dokládá, že zvláště aristokratické vrstvy islámské společnosti vedly vytříbený životní styl, v němž byla erotika pokládána za jeden ze zdrojů životního štěstí. Vládcé, obklopení dvořany, popíjí svůj nápoj. Jeho služebník, který sedí před ním, mu opéká maso. Za palácem se čtyři dělníci věnují své obvyklé práci. Vlevo dole jako by muž něco šeptal svému sousedovi. Nahoře je lovecká scéna, dole jsou muži a ženy na velbloudech.

urozených dam a v literárních klubech se scházela společenská smetánka, kterou obveselovaly zpěvačky a tanečnice. V tomto prostředí udávala módu a tón krásná a duchaplná Sukaina, vnučka chalífy Alího (656–661). V kráse a eleganci se s ní mohla měřit Āiša bint Talcha, vnučka chalífy Abú Bakra (632–644). Zнала mnoho básní a staroarabských tradic a byla opěvována básníky. Podobné typy žen nacházíme i v umajjovské a abbásovské době. Umm Salama nabídla manželství as-Saffáhovi, budoucímu abbásovskému chalífovi (750–754), a poslala mu dokonce peníze na *mahr* (viz výše). Arvá, manželka chalífy al-Mansúra (754–775), as-Saffáhova nástupce, si ve satební smlouvě vymínila, že si za jejího života nevezme žádnou jinou ženu ani konkubínu. Vel-

Obr. 29. Neznámý mistr, „Bajád leží v mdlobách u říčky“, 13. století, polychromní malba na papíře, obrazec rukopisné strany 19,8x21 cm, provenience: Maghrib (Španělsko nebo Maroko), uloženo: Apoštolská knihovna, Vatikán (Ms. Ar. 368, folio 19 recto). Přítel přichází utěšit nešťastného milence. Zhlédne ho ve chvíli, kdy se Bajád, zmučený bolestí lásky, zhroutí u břehu říčky. Kromě paláce a zahrady ukazuje miniatura také *náúru*, obrovské kolo sloužící k zavlažování a dodnes používané v syrském městě Hamá na řece Orontu.

ké proslulosti se těšila paní Zubaida, sestřenice a manželka chalífy Hárúna ar-Rašída (786–809), která štědře podporovala básníky a pečovala o zvelebení některých provincií říše (obr. 28–30).

Výjimečně vstoupily ženy i do vysoké politiky. Turkyně Šadžarat ad-Durr, vdova po ajjúbovském sultánovi as-Sálihovi (1240–1249), převzala v Egyptě roku 1250 sultánský titul a tři měsíce vedla správu země.

Významná byla role žen v hudbě a poezii, kde se uplatňovaly svobodné ženy a – ve vzrůstající míře

– vzdělané otrokyně. V předislámské a raně islámské době skládaly básničky především elegické verše. Řada nadaných básnířek vynikla v Andalusii, kde se ženy těšily větší svobodě. Valláda, dcera cordóbského chalífy al-Mustakfího (1023–1025), měla literární salon, psala milostnou poezii a udržovala milostné vztahy s několika básníky. Podobný nekonvenční způsob života vedla i největší básnička Andalusie, emancipovaná Hafsa bint al-Hádždž (narozena po roce 1135). Hudbu, zpěv a tanec provozovaly na dvorech a v palácích otrokyně,

Obr. 30. Neznámý mistr, „*Bajád zpívá a doprovází se na loutnu*“, 13. století, polychromní malba na papíře, obrazec rukopisné strany 17,5x19,2 cm, provenience: Maghrib (Španělsko nebo Maroko, uloženo: Apoštolská knihovna, Vatikán (Ms. Ar. 368, folio 10 recto). Bajád zpívá v zahradě o své lásce a hraje na loutnu. Před ním je vznešená dáma se svými společníci. Tři dívky s pohárem v ruce naslouchají soustředěně jeho zpěvu. Ostatní hledí na svou paní a sledují její výraz.

kteří dovedly básnický improvizovat, vyprávět poutavé příběhy a hrát na strunné nástroje.

Pokračující hospodářský a politický úpadek arabských zemí v epoše pozdního islámského středověku (zhruba 15.–18. století) a silící vliv islámské ortodoxie byl provázen také sociální degradací ženy. Poměry se začínají měnit až od konce 19. století,

kdy ve vyspělejších státech islámská *šari'a* ustupuje modernímu zákonodárství evropského typu a ženy cílevědomě usilují o rovnoprávné postavení v rodině i ve společnosti; některé z nich, podobně jako v dobách islámského starověku, získávají vrcholné funkce ve státu – například pákistánská politička Benazir Bhuttová.

1.6.3. Incká společnost

Tam, kde výškový rozdíl mezi nebetyčnými vrcholy hor a bezednými hloubkami v jejich těsné blízkosti je na celé zeměkouli největší, se od pravěku a starověku úspěšně rozvíjela lidská společnost, souběžně se slavnými civilizacemi Starého světa. V nepříliš příznivých, či dokonce krutých přírodních podmínkách rostla způsobem v mnoha ohledech svěbytným, a přesto dosáhla jednoho z vrcholů lidského úsilí v celé dosavadní historii (Anton 1973, Bishop – Vitebsky 2001, Burland 1975, Feest – Kann 1992, Hagen 1963, Hemming 1977, Kann – van Bussel 1996, Moseley 1992, Townsend 1992).

Na svazích středních And, a především v jejich údolích, v úzkých povodích krátkých sezonních horských říček navzájem oddělených pustinou, ale i na suchém a chladném pobřeží v sousedství jedněch z nejrybnatějších vod světa, v dnešní vnitrozemské Bolívii a v přímořském Peru, též v Ekvádoru a v severním pouštním Chile vznikaly a zanikaly kultury a civilizace jako výsledek důmyslného využívání místních zemědělských zdrojů. Byla to společenství zeměpisnou rozlohou většinou tak malá, že existovala natěsnána vedle sebe, aniž se ovšem příliš ovlivňovala či vůbec dotýkala. Těch drobných bylo daleko více, než kolika zde můžeme, byť i jen ve stručném přehledu, věnovat pozornost.

Snad čtyři a půl tisíce let je v naší době ranému zemědělskému osídlení v *Huaca Prieta*. V 9. až 1. století př. n. l. se *Chavín de Huantár* v horách vyznačoval impozantními stavbami z kamene, ale též zlatými ozdobami, jakož i reliéfně provedenými levharty, pumami, kondory nebo hady. Pouze o několik století mladší jsou nálezy z poloostrova *Paracasu* – dobře zachované mumie v jeskyních oděné do kvalitně tkaných a bohatě zdobených látek.

V průběhu 1. tisíciletí našeho letopočtu andský člověk zcela ovládl pobřeží i vysoké hory. Na pobřeží v severním Peru vynikla v prvních devíti stoletích *mochická kultura*: vysokou úroveň vykazovala v mnoha řemeslných oborech i v uměleckém projevu. Jejím nositelům Mochikům dali jméno Španělé – odvozením od názvu řeky Moche. Tato civilizace se zrodila a rozvíjela v uvedené oblasti v prvních deseti stoletích našeho letopočtu. Představovala klasickou kulturu městského typu s rozvinutým zemědělstvím, silně militarizovanou a otrokářskou. Výnosy z dosti úrodné půdy dokázali Mochikové ještě zvýšit důmyslným systémem zavlažování a hnojením *guanem*, zatímco města šetrně budovali v neúrodných částech země. Maso získávali

nejen z domestikovaných zvířat a ptáků (hlavně lam a krocánů), ale také lovem a rybolovem.

V údolí řeky Moche nedaleko dnešního peruánského města Trujillo se nalézají významné archeologické památky – Chrám slunce (*Huaca del Sol*) a Chrám Měsíce (*Huaca de la Luna*). Základna první stavby má rozměry 228x136 metrů a do výšky 18 metrů se pne v pěti terasových stupních. Byla vybudována ze 130 milionů nepálených cihel sušených na slunci (*adobe*) a spojovaných cihlářskou hlinou. Druhý z těchto významných architektonických skvostů stojí na mnohem menší bázi (80x60 metrů). Uvnitř byly objeveny fresky zobrazující zajímavou legendu o vzpouře zbraní proti lidem. Stejně jako u mnoha obdobných staveb či hrobů v Egyptě byly pyramidy citelně poškozeny lupiči, ale tak jako v Egyptě existuje jediný doklad nevyloupené hrobky faraona Tutanchamona, známe podobný příklad bohaté hrobky významné osobnosti mochické kultury, která byla objevena v roce 1987 u Sipánu poblíž Lambayeque; tento snad nejbohatší hrob Nového světa bude možná po zhodnocení všech aspektů mít pro předkolumbovskou archeologii podobný význam jako Tutanchamona hrobka pro egyptologii.

Mochikové obývali řadu údolí na severním pobřeží dnešního Peru. Dodnes lze také obdivovat mnoho pozůstatků, dalo by se říci mochických technických staveb, především zavodňovacích systémů nebo akvaduktů i architektonických děl, například pyramid s barevnými freskami, které zachycují válečné scény. Mochikové dávno před Inky stavěli důkladné silnice, sloužící k přesunům *rychlých posílů* (*chasqui*) se zprávami, jež byl malovány znaky *pallares*.

Obdivuhodně úrovně dosáhli Mochikové v keramice, která v duchu „naivního realismu“ podává působivé svědectví o jejich každodenním životě. Z mochické keramiky poznáváme, jak se lidé milovali, jak vypadali kněží, lékaři nebo válečníci, vidíme, že příslušníci vysokých vrstev společnosti si malovali tváře, tělo i chodidla, zdobili uši a nosy ...

Současníci tvůrců mochické kultury, lidé *nazcaské kultury*, žijící ovšem na opačném konci peruánského pobřeží, vynikali zvláště v tkalcovství a v keramice, tvarově velice rozmanité a pestře polychromně zdobené, avšak především prosluli vytvářením obrovitých obrazců na planině El Ingenio.

Teprve v našem století začali archeologové zkoumat a na pravé místo zařazovat tyto starobylé kultury, které o tolik staletí, či dokonce tisíciletí předcházely známou klasickou dobu Incké říše.

Vývoj se nezastavil ani v severním Peru, kde se zaskvěla, již v našem tisíciletí, *Chimúská říše* (stát dovedných zemědělců, chovatelů, stavitelů chrámů i měst a tvůrců velice krásné keramiky) s výstavným hlavním městem Chan-chanem. Chimúové byli obyvateli Chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na území Mochiků pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku. Podle legendy připlul první chimúský vládce Naymlapa se svým dvorem po moři ze severu, snad z Mezoameriky. Pod vedením panovníka Nansena-pinka Chimúové ovládli mochické území a malé panství Lambayeque. Za vlády Míanchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Túmbezu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc kilometrů. Nejjihnější pevnost říše představovala stupňovitá pyramida Paramonga. Chimúská města, postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) posílům. Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Chimúská říše byla dobytá Inky v roce 1465.

Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Moře bylo zdrojem ryb, chaluh, měkkýšů a také soli. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z peří, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*) a v Lambayeque je nádherně vykládali smaragdy a tyrkysy. Nejmocnějším chimúským božstvem byla bledá luna *Si*. Inkové nazývali obyvatele Chimoru Yunky (kečujsky Yunca).

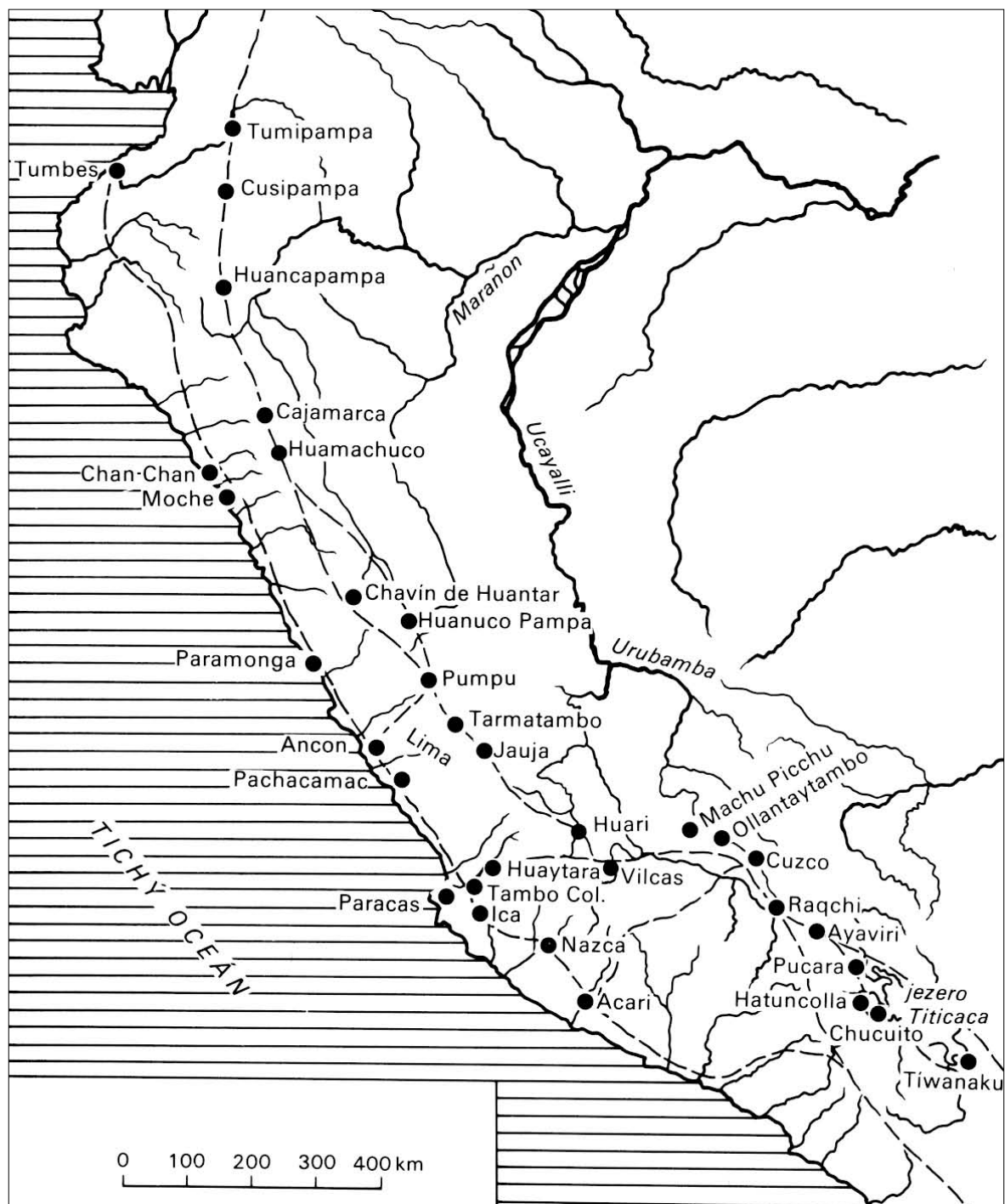
Ve vnitrozemí vznikaly rovněž první státy. K nejvýznamnějším a z hlediska přírodního prostředí nejpozuropuhodnějším patřila *Tíwanacká říše* s hlavním městem Tíwanaku, ležícím 16 kilometrů na jih od jezera Titicaca ve výši téměř 4 000 metrů nad mořem. Civilizace Tíwanacké říše se rozvíjela zhruba 1 500 let, od 5. století př. n. l., největšího rozmachu dosáhla ve 4. až 8. století. Prosperita byla zajištěna neobyčejně racionálně rozvinutým zemědělstvím, které (jak ukázaly poznatky z nedávno provedených experimentů) převyšovalo dnešní úroveň agrikultury v této jinak málo výnosné a pro život drsné vysokohorské oblasti. A tak měli tíwanačtí *Aymarové* dobré hospodářské podmínky a zázemí i pro

organizování velkolepých megalitických stavitelských projektů, které se uskutečnily zejména v Tíwanaku.

Zrod a následný prudký a expanzivní růst *Incké říše* představuje ve vývoji civilizačních center v jihoamerické andské oblasti závěrečnou epochu, v níž Inkové navazují na dlouhý sled předcházejících kultur. Počátky jejich pozdějšího mocného impéria jsou velmi skromné. Zdá se, že na přelomu 12. a 13. století tvořili skupinu jedenácti občin (*ayllu*) kolem svého kulturního centra Cuzka. Stejně jako u mezoamerických Mayů a Aztéků, také u Inků bylo základem ekonomiky zemědělství, v tomto případě založené především na pěstování brambor, chovu lam a alpak. V Incké říši rovněž existovala povinnost účastnit se veřejných prací, především při budování silnic, chrámů nebo pevností.

První inčtí panovníci – Manco Capac, Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, Mayta Capac, Inca Roca, Yahuar Huacac – mají zčásti mytický charakter. Jejich vláda pokrývá poměrně dlouhé období od počátku 13. století do třicátých let století patnáctého. Ani jeden z nich nepodnikal válečná tažení, aby rozšířil vlastní državy. Jednotlivá města sice čas od času organizovala nájezdy a vítězové pak vybírali tribut od poražených, ale není možné hovořit o žádném politickém sjednocování, jež by směřovalo k založení centralizovaného státu. Základy k němu položil teprve na počátku 15. století Wiracocha Inca, který upevnil svou moc na území sahajícím do vzdálenosti asi půl stovky kilometrů od Cuzka. Se systematickou expanzí začal až jeho syn Pachacuti (1438–1471). Dobře organizovaná armáda Inky Pachacutiho, jejíž vojáci se rekrutovali především z příslušníků porobených kmenů, okupovala nejdříve aymarskou oblast v okolí jezera Titicaca, na severu dospěla až k rovníku a obsadila území dnešního Ekvádoru a část jižní Kolumbie. Pod vládu Inků se dostalo rovněž celé peruánské pobřeží a po tvrdých bojích byla dobytá i významná Chimúská říše. Pachacuti dal kolem poloviny 15. století vystavět obrovské pevnosti Sacsahuamán a Machu Picchu v oblasti Cuzka, které dodnes udivují svou obdivuhodnou architekturou. Sacsahuamán sloužil zřejmě i jako úkryt pro obyvatelstvo v době válečného ohrožení.

Inka Tupac Inca Yupanqui (1471–1493) se pokusil proniknout do tropických pralesů Bolívie, brzy však byl nucen se stáhnout a potlačit aymarské povstání. Pak se zaměřil na expanzi jižním směrem. Jeho vojsko překročilo poušť Atacama a vpadlo do Argentiny, kde porazilo bojovné Araukány. Huayna Capac (1493–1527) pak dovršil expanzi v jižních Andách a upevnil celou říši.

Obr. 31. Mapa nejvýznamnějších lokalit Incké říše. V 15. století byli Inkové (Kečuoové) nejvýznamnější silou ve středních Andách a na začátku 16. století, před Pizarrovým příchodem, dosáhla Incká říše a civilizace vrcholu moci a hluboce prostupovala a ovlivňovala obyvatelstvo pobřeží a hor od Ekvádoru až po severozápadní Argentinu. Stavitelé říše Inků měli tedy stejně jako stavitelé tíwanackí pro své velkolepé dílo dobré hospodářské zázemí i dostatek pracovních sil; navíc se mohli poučit u svých předchůdců. A tak se mohli pustit i do těch nejsložitějších a nejrozsáhlejších megalitických projektů, jimiž dosáhli v určitých ohledech světového primátu. Po celém inckém impériu vybudovali úctyhodné množství staveb z přesně na sebe ukládaných a dokonale opracovaných obrovitých kamenů, které se mnohdy vyznačují velkým počtem stěn, složitým tvarem a komplikovanou geometrií spojů. Vše vykonali bez použití železných nástrojů a vozů (metalurgii železa ani princip kola neznali), jen s pomocí kamenných a dřevěných nástrojů, provazů a podobných jednoduchých věcí. Oč byly jejich nástroje jednodušší, o to důmyslněji si museli počínat. A protože o jejich práci neexistují téměř žádná přímá svědectví, je rekonstrukce této neobyčejně propracované technologie v dnešní době nesmírně obtížná.

Po jeho smrti vzplanul prudký boj o trůn mezi jeho legitimním synem Huáscarem a levobočkem Atahualpou. V občanské válce posléze zvítězil Atahualpa, který měl k dispozici zkušenější vojenské oddíly a zároveň oba nejlepší generály tehdejší říše Inků – Quisquise a Chalcuchimu. Vítězství dosáhl v roce 1532, v době, kdy se španělští dobrodruzi v čele s Franciskem Pizarrem vylodili na peruánském pobřeží. Uprostřed mírového vyjednávání upadl Atahualpa do španělského zajetí a 29. srpna 1533 byl zardoušen. Jeho smrt znamenala konec andské veleříše.

Zdá se, že říše Inků byla jedním z nejlépe organizovaných státních útvarů v tehdejšímu světě. Bezchybně fungující administrativní hierarchie se vyznačovala jednoduchostí. Říše byla rozdělena do čtyř provincií: severozápadní (Ekvádor, severní a střední Peru), jihozápadní (jižní Peru), východní (východní Peru) a jihovýchodní (náhorní plošina, jezero Titicaca, převážná část Bolívie, severozápadní Argentina a severní Chile). Toto rozdělení vyjadřoval i oficiální kečuánský název inckého státu – *Tahuantinsuyu*, „Země čtyř částí“ (obr. 31). V hlavním městě každé provincie sídlil guvernér, spřízněný s panovníkem. Čtyři guvernéri tvořili nejvyšší státní radu, která se scházela v hlavním městě Cuzku a předkládala panovníkovi své návrhy. Guvernérům byli podřízeni náčelníci – *kurakové*. Svou funkci dědili a jejich význam závisel na počtu obyvatel (10 000, 5 000, 1 000 a 100), jež měli pod svou vládou. Na dolním stupni správního žebříčku stáli předáci pro 50 a 10 lidí; jejich funkce nebyla dědičná. Na vrcholu celé sociální pyramidy měl své místo panovník – *Inka*. Od mládí mu kněží vštěpovali, že je přímým potomkem Slunce a že vládne na zemi jako živý bůh. Inka měl absolutní moc a jeho postavení bylo natolik výlučné, že se směl oženit pouze s vlastní sestrou.

Inkové byly jedinou z takzvaných *vrcholných civilizací* předkolumbovské Ameriky (Aztéků, Mayů a Inků), kde byl běžný předmanželský pohlavní styk: stát, církev i společnost jej tolerovaly, protože panenství se nepokládalo za nic důležitého. Jedinou výjimkou byly *Panny Slunce* – *Aclla cuna*, jež představovaly pozoruhodnou inckou instituci související s náboženstvím. Tahuantinsuyu totiž žádalo od svých řadových občanů takřka všechno: muž dával říši a božskému Inkovi svou sílu, práci na polích, službu na státních stavbách či ve vojsku, žena poskytovala krásu a půvab. A tak každým rokem navštěvoval incké vesnice státní úředník (odhadce) – *apopanaca* – hodnotil všechna místní děvčata. Jak název *Panny Slunce* naznačuje, musely být

všechny dívky až do návštěvy apopanaky neposkvrněné. Proto byl výběr prováděn mezi děvčaty přibližně desetiletými. Státní odhadce rozdělil všechny dívky na dvě skupiny. Zvláště krásné a fyzicky dokonalé panny vybral – odtud také jejich kečuánské jméno *Aclla cuna* – „Vybrané panny“. Dívky, které nebyly vybrány, zůstaly až do svatby ve svazku otceva *ayllu* (občiny). Vybrané panny byly umístěny v *kláštřech* v hlavních městech čtyř provincií Tahuantinsuyu. Tam se čtyři roky na státní náklady učily domácím pracím – vaření, tkání, předení a dalším činnostem. Když uplynuly čtyři roky, byly Vybrané panny znovu posouzeny. Některé byly dány státním úředníkům a zasloužilým důstojníkům za manželky nebo konkubíny, z ostatních se staly *Mama cuna* („Matky – služebnice boha Slunce“). Tyto „incké vestálky“ přísahaly, že budou žít ve věčné čistotě – ztráta panenství pro ně znamenala jistou smrt. Vykonávaly různé *svaté práce*, například připravovaly jídlo a nápoje k obětním rituálům. V čele všech Panen Slunce stála velekněžka – *Coya pasca*. Absolutní nedotknutelnost Panen Slunce ovšem neplatila pro Inku, který si mezi těmito ženami vybíral své vedlejší ženy.

Oženit se a vdát bylo v Tahuantinsuyu občanskou povinností. Muž měl při výběru partnerky relativně volnou ruku. Když si však muž do dvaceti let věku a dívka do osmnácti let nevybrali životního partnera sami, zasáhl opět všemocný incký stát. V určený den se museli všichni svobodní muži a svobodné dívky vymezené věkové kategorie dostavit do krajského města a úředník zvaný *tuki-ru-kuk* („ten, kdo všechno vidí“) podle vlastního uvážení vytvářel z doposud svobodných manželské páry. Proti takovému „vynucenému sňatku“ nebylo odvolání.

O formách uzavírání manželství ve vládnoucích vrstvách máme poměrně ucelené informace, zato o svatbě prostého občana je známo jen velmi málo. Spíše než láska byly pohnutkou k manželství (jako prakticky všude jinde na světě) důvody hospodářské. Vyhlédl-li si muž ženu, začal pravidelně navštěvovat dům jejího otce a pomáhat mu s prací (totéž známe i u Indiánů v Severní Americe).

Svatební obřad prostých Inků byl jednoduchý: snoubenci si podali ruce a pak následoval půvabný idylický zvyk vyměňování sandálů (žena ani v tomto nuzném životě nebyla jen bezprávnou konkubínou nebo otrockou služebnicí). Po svatbě žil prostý Indián v přísné monogamii, a protože žena připravovala potravu i nápoje, znamenala její smrt vždy pohromu. Polygamie se připouštěla jen ve vládnoucích vrstvách,

Obr. 32. Práce a odpočinek ve starém Peru. Kresby z kroniky Felipe Guamana Pomy de Ayala. První obrázek ukazuje mladou kečujskou ženu u stavu, jak tká látku, kterou odvede do *státního* skladu. Podle jejího oblečení, zdobeného širokým pásem a podle umělé deformace lebky lze soudit, že patří k majetnější vrstvě. Používá stav jednoduchého horizontálního typu, který byl tehdy rozšířen po celém Peru. Druhý obrázek zachycuje spící manželský pár. Mladí manželé leží na dřevěné pryčně, na stěně visí jejich sandály, šňůry a další součásti oblečení. Vyobrazení z kroniky Felipe Guamana Pomy de Ayala *El primer nueva corónica y buen gobierno* (První nová kronika a dobrá vláda), jež byla dokončena asi roku 1615.

sám Inka (*vyvolený*), jenž si bral kvůli udržení božského majestátu za manželku vlastní sestru, míval více než sedm set konkubín. Pro *vyvoleného* nebyla tedy smrt manželky takovým neštěstím; jeho vedlejší ženy však *hlasitě a vytrvale nařikaly*, protože doufaly, že tímto projevem soustrasti dosáhnou postavení hlavní manželky. Chlapci z vládnoucí vrstvy vyrůstali až do své svatby se stejně starými chůvami, které se stávaly jejich souložnicemi. Sirotci ze špičky společnosti žili často u bezdětných vdov, které je vychovávaly a zasvěcovaly do pohlavního života. Nic takového ovšem nečekalo na *prostého* občana Tahuantinsuyu; ten našel ve svém

monogamním životě velmi málo příležitostí k nějakým variacím na erotická a sexuální témata, a pokud snad někdy měl nadměrné milostné touhy, pohltilo je téměř určitě vyčerpání z těžké, přísně kontrolované práce (obr. 32).

Přísná společenská stratifikace se odrážela i v rudimentárním školství, podobně jako u Aztéků. Pouze děti nobility směly navštěvovat jedinou školu v Cuzku. Během čtyřletého studia se žáci v prvním roce učili jednotnému státnímu jazyku *kečuá*, v druhém roce studovali náboženství a rituály, v třetím se seznamovali s mnemotechnickou pomůckou *quipu*, poslední rok byl věnován studiu historie, mravů, především však vedení záznamů s pomocí *quipu*. *Quipu* byly provazce s množstvím dalších bočních provázků, na něž se v určitých vzdálenostech navazovaly uzly; velkou důležitost pro správné *čtení* měla zřejmě i různobarevnost (obr. 33).

Justiční systém přihlížel k původu viníka: čím bylo jeho postavení nižší, tím vyšší byl trest. Spravedlnost byla vždy velmi přísná, často krutá. Velkým proviněním byla vražda, ovšem takřka na stejné úrovni byla

i lenost. Rozsudky odsuzovaly, zvláště v případech recidivy, téměř vždy k smrti.

Jedním ze základů hladkého fungování administrativního systému Inků byly dokonale udržované silnice. Hlavní z nich spojovaly Cuzco s pobřežím a s náhorní plošinou. Říční údolí a horské strže byly překlenuty visutými mosty o šířce dvou až tří metrů, upletenými ze silných vláken aloe. Po silnicích dopravovali zvláštní kurýři dnem i nocí zprávy, zaznamenané v quipu. V pravidelných intervalech byly u silnic vybudovány jakési *poštovní stanice*, kde čekali čerství běžci k plynulé výměně. Silnice také sloužily k rychlé přepravě vojenských oddílů i státních úředníků v nosítkách.

Stejně jako Aztékové, rovněž Inkové byli vynikajícími architekty. Připomněli jsme již impozantní stavby pevností, dokonale dálnice, opomenout však nelze ani paláce nobility. Megalitické stavby, dokonale spojování kamenných bloků na sucho a tvarování kamenných monolitů jednoduchými nástroji představují vrchol kamenického umění. Nejlepší ukázky incké architektury se nacházejí na území Peru v Cuzku (Coriancha, Sacsahuamán, Tambomachay), v údolí řeky Urubamby (Pisac, Ollantaytambo, Machu Picchu), ale také v Ekvádoru (Inga-Pirka) nebo Bolívii (Incallacta). Více než v sochařství vynikali obyvatelé And v keramice, která udivuje různorodostí tvarů i zdobného dekoru, stejně jako pečlivostí propracování. Podobnými charakteristikami vyniká i incké tkalcovství. Řemeslná výroba se soustřeďovala do měst, kam byli svázeni významní řemeslníci a umělci z celého rozlehlého území Tahuantinsuyu.

V chrámech Cuzka a celé říše uctívali Inkové řadu bohů přísně hierarchicky seřazených. Nejvyšším z nich byl Con Ticsi Viracocha, stvořitel světa a ostatních bohů. Mezi těmi, které Viracocha stvořil, byl i bůh Tahuantinsuyu, k němuž se věřící bezprostředně obraceli – Inta („Zlaté Slunce“), legendární božský předek panující dynastie. Můžeme předpokládat, že z jména tohoto zlatého boha je odvozen i název dynastie Inka. V pořadí důležitosti se za Intu řadil Illapa – bůh počasí, hromu a blesku. Lidé jej žádali zejména o déšť. Ženou Inty byla Mama Quilla – bohyně Měsíce. A stejně byla uctívána Venuše a mnoho dalších hvězd a souhvězdí.

Organizovanost byla výrazným rysem historického údobí říše Inků. Územní expanzi doprovázela důsledná akulturace podmaněného obyvatelstva, jemuž byl vnu-

Obr. 33. Starší Peruánci si zaznamenávali číselné údaje pomocí provázků; na rozdíl od Aztéků a Mayů užívali desítkovou početní soustavu. Písmo neznali, ale kombinací čísel a různobarevných provázků dokázali sdělit velké množství informací, hlavně statistického charakteru. Nedochovaly se bohužel žádné spolehlivé doklady o jejich významu. Rozluštěny byly pouze čtyři, jejichž čísla mají zřejmě astronomický smysl. Vazač *quipu*, takzvaný *quipukamay*, byl v Tahuantinsuyu počtářem a statistikem. Vyobrazení z kroniky Felipe Guamana Pomy de Ayala *El primer nueva corónica y buen gobierno* (První nová kronika a dobrá vláda), jež byla dokončena asi roku 1615.

cen nejen jazyk dobyvatelů, ale i náboženství a zvyky. Tento systém byl v některých ohledech téměř dokonalý a incký stát v té době měl jako jediný na světě jasný sociální program: obecný lid v říši – *hatunruna* – byl rozdělen do dvanácti věkových tříd. Poslední z nich, lidé starší šedesáti let, byli zproštěni jakékoli práce, lidé nad padesát let pracovali podstatně méně. Kdo nemohl pracovat vůbec – nemocní, vdovy, stejně jako již zmínění „*důchodci*“ –, dostával od státu veškeré zaopatření, zejména stravu a oděv. Paralela s utopickým socialismem, či spíše se sociálním státem, je nasnadě.

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu V*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.
Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

2. Česká občanská společnost, její předpoklady, vznik a formy

2.1. Česká občanská společnost – stručná historie

Ve vývoji české občanské společnosti můžeme v podstatě rozlišit tři charakteristické etapy, které se nesmazatelným způsobem vryly do její „historické paměti“. Tyto etapy zásadním způsobem ovlivnily předpoklady pro její rozvoj a fungování, vytvářely a formovaly její formy, stereotypy myšlení i jednání. Mezníky jsou zde roky 1938 (respektive 1918) a 1989. První etapa probíhá přibližně od poloviny 19. století, kdy se definitivně hroutl tradiční patrimoniální feudální řád, až do roku 1938. Zde dochází ke vzniku a emancipaci moderní české občanské společnosti v poměrech, jež je možné považovat, vzhledem k pozdějším obdobím, za poměrně liberální. Přičemž se dále nabízí – i když nemyslím, že to je vzhledem ke krátkému (ani ne dvougeneračnímu) období První republiky z hlediska našeho tématu příliš významné – tuto etapu rozčlenit na první fázi, jež probíhala v rámci Rakouské později Rakousko-uherské monarchie a dále pak na druhou po roce 1918, kdy se česká národní společnost stává zároveň státní společností. Druhá etapa, jež je obdobím „nesvobody“, probíhá více než padesát let, když se konečně po roce 1989 mohla česká společnost vrátit ke svobodným poměrům a vstoupit do třetí etapy, nyní již čtrnáct let trvajícího období komplikovaného a bolestného budování demokracie.

Domnívám se, že pokud si klademe otázky po podmínkách vzniku, vývoje a formování české občanské společnosti na území českých zemí, je první období naprosto klíčové. Zatímco následující období jsou spíše „stagnační“ či „destruktivní“ svojí povahou, pokud jde o rozvoj české občanské společnosti a jejích forem, období do roku 1918, respektive do roku 1938, je období vytváření a zakládání v jistém smyslu prvotních a pro budoucí rozvoj určujících předpokladů, forem, sociálně psychologických a kulturně civilizačních vzorců a stereotypů české občanské společnosti. Pro nedostatek prostoru zde nelze tomuto období (ostatně ani těm ostatním) věnovat pozornost, jakou by si zasloužilo, nýbrž můžeme pouze shrnout nejdůležitější poznatky a klíčové skutečnosti.

2.1.1. Rakouské období

Faktory, které hrály úlohu při procesu formování české národní společnosti v tomto období přicházely jak z vnějšku, tak zevnitř české společnosti. Tyto faktory, které byly především kulturní, socioekonomické a politické povahy, vytvářely svými mnohočetnými

vazbami a vzájemným napětím specifický amalgam předpokladů a forem, jež provázely politické „probuzení“ české společnosti a podmiňovaly budování jejího státního rámce a její politické kultury jak před rokem 1918, tak i později.

Vnější faktorem, který zde hrál prvořadou roli, bylo (německé) pojetí národa jako kulturní nepolitické entity, jež spolu s výsadním postavením německojazyčného obyvatelstva v Rakousku a s jeho historicko-kulturním, hospodářským i politickým napojením na německý prostor vytvářelo podmínky další národnostní diverzifikace habsburské monarchie. Tento faktor byl v podmínkách českých zemí umocněn agrárním charakterem české společnosti a jakýmsi venkovským „apartheidem“, ve kterém se české etnikum dlouho nacházelo. Společně s emancipací české společnosti na jazykovém základě přispíval tento fakt k vytvoření podmínek nedostatečné identifikace české společnosti se státem a jeho politickými institucemi.

Další důležitý vnější faktor představovala zarputilá konzervativní politika Rakouska v první polovině 19. století. Tato silnější feudální tradice mimo jiné zpomalovala nástup liberálního měšťanstva a spolu s tím zpomalovala rozvoj podnikání a tržních mechanismů, což mimo jiné přispívalo k nedostatečné akumulaci kapitálu. Absence silného měšťanstva značně přispěla jednak k opožděné modernizaci a liberalizaci společnosti, která byla ovšem prováděna „shora“, a také ke konstanci byrokratického aparátu jako „páteře“ monarchie a vzniku úřednictva jako třídy s vlastním stavovským vědomím. Zaostalá socioekonomická struktura české společnosti a nedostatek osvícenských tradic měl spolu s jazykovou formou emancipace jistý kontra-produktivní charakter. To mimo jiné vedlo k tomu, že klíčovou roli v českém emancipačním hnutí hrála často vlastenecká inteligence, jež díky nedostatečné identifikaci české společnosti se státem nezřídka praktikovala politiku pasivního odporu a politiku neodpovědnosti vůči státu i vůči společnosti v českých zemích. To mělo významný vliv na formování politické kultury české společnosti.

Důležitou roli sehrála hospodářská emancipace české společnosti. Značný vliv na utváření hospodářských vazeb a jejich interpretaci, který také přicházel zvnějšku, měl státní hospodářský protekcionismus, v Evropě té doby běžně praktikovaný. Vzhledem k přijetí teorie historické školy o národním hospodářství a díky paternalistickému pojetí státu a slabému postavení měšťanstva nenacházely myšlenky ekonomického

liberalismu v Rakousku dostatečný ohlas. (Historická škola byla založena skupinou německých ekonomů v první polovině 19. století a stala se velmi vlivnou v německy mluvících zemích. Tato ekonomická teorie zdůrazňovala historickou relativnost ekonomické politiky a ekonomického učení a kriticky se vymezovala přímo proti anglickému klasickému pojetí ekonomiky. Zatímco západoevropští liberálové se snažili přetvořit národ podle jistých hospodářských zásad, němečtí liberálové usilovali o podřízení hospodářského systému národním požadavkům. Tato ekonomická škola významnou měrou podmiňovala představy společnosti v českých zemích o ekonomickém liberalismu, její představitelé v budoucnu usilovali výhradně o „svůj národní“ obchod, o „svůj národní“ průmysl [srov. Müller, Karel 1999].) Tato skutečnost byla v českých podmínkách dále umocněna agrárním původem první české buržoazie, jejíž zástupci také patřili k nejhorlivějším zastáncům českojazyčného národního hnutí. V podmínkách kartelového hospodářství tak snadno docházelo k nacionalizaci trhu a jeho institucí. Česká společnost, která byla společností bez „vlastního“ státu, byla díky svému charakteru postižena nedostatkem kapitálu, nedostatkem podnikavosti a zkušeností s tržní ekonomikou ještě mnohem silněji než německá společnost v českých zemích. Česká společnost víceméně přijala pojetí hospodářství jako nauky o zákonech vývoje národů a snažila se budovat národní hospodářství jako důkaz své svébytnosti a národní zralosti. Ekonomický nacionalismus, který byl u české společnosti podporován právě absencí „vlastního“ státu, jenž v té době představoval nejvýznamnějšího ekonomického garanta a zároveň partnera, našel své vyjádření ve společnosti v českých zemích vytyčením hesla „svůj k svému“ („Češi, kupujte u Čechů“ apod.), respektive „jeder zu den seinen“, „deutsch zu deutsch“. Hospodářství jedněch bylo pojato jako zbraň proti hospodářství druhých a to v rámci jedné ekonomiky. Ekonomická praxe vedená tímto heslem vážně narušovala jednotu hospodářského prostoru českých zemí i samotného mocnářství.

Česká společnost zde tedy procházela demokratickou na národním principu a politizací mimo oficiální struktury státu, jež obojí zásadně ovlivnilo proces její emancipace. Češi se stávali společností bez vlastního státu, kteréžto postavení v sobě obsahovalo rozporný moment: na jedné straně odmítání státu a jeho zásahů, a na druhé straně snahu pěstovat potenciální státotvorné citění. Problém habsburské monarchie spočíval

v tom, že politický systém neodrážel politické struktury jednotlivých společností. Přestože se česká společnost v průběhu druhé poloviny 19. století postupně utvářela jako autonomní a sociálně široce diferencovaná společnost, nedocházelo k vytváření odpovídajícího vztahu ke státu, což bylo důsledkem, ale také příčinou, že její vyzrálost ostře nekorespondovala s její státoprávní bezvýznamností. Je otázkou, zda by bylo možné pojmout rozmanitou národnostní strukturu monarchie jako možný zdroj státní moci. Státní centralismus však do konce monarchie – až na výjimky a všechny neúspěšné – nepřestal chápat tuto rozmanitost jako nutné zlo, jež je třeba překonat. Mnozí čeští političtí představitelé pak s velkými ovacemi od české společnosti prováděli „úspěšnou“ politiku pasivního vzdoru a výše zmíněné nelояlnosti, a to jak vůči státu, tak v důsledku toho vlastně vůči společnosti v českých zemích. Příznačný je v této souvislosti fakt, kterak se čeští ministři (například Kaizl, Jireček), kterým ležel na srdci i zájem státu, a kteří praktikovali politiku „loajality“, často setkávali s velkou nelibostí svých krajanů (Podiven 1991, s. 260, Bibó 1997, s. 206).

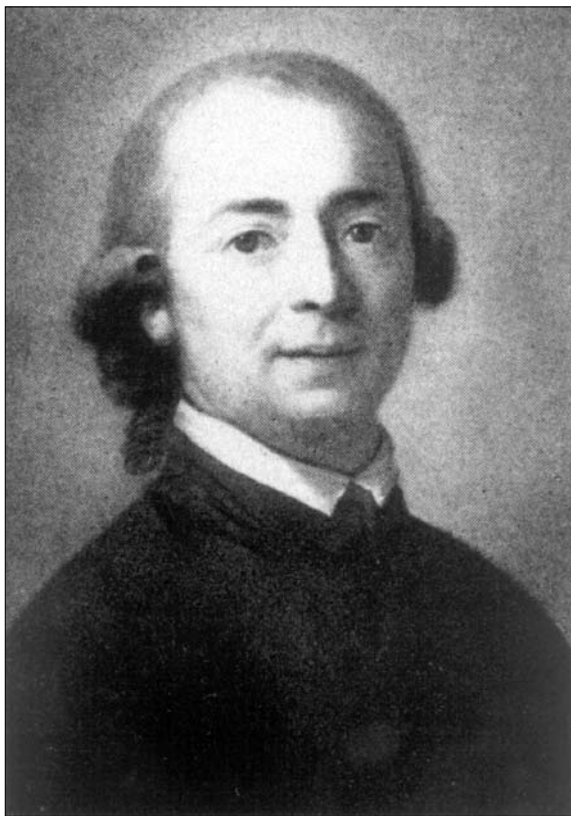
Otázkou zůstává, zda v souvislosti s emancipací českého národa v druhé polovině 19. a počátkem 20. století lze hovořit zároveň o emancipaci občanské společnosti. Je jasné, že zde základní podmínky k rozvoji občanských principů ze strany státu existovaly. Neexistoval zde však přirozený vztah této společnosti ke státu. Většina občanských společností západní Evropy vznikala v emancipaci vůči konsolidovanému národnímu státu. Nesamozřejmost existence národů habsburské monarchie, jejich pocit ohrožení, jejich touha po uznání a zároveň neschopnost ovlivňovat politiku způsobovaly, že v pozadí všech politických snah byla touha po „národní“ jednotě a nacionalismus se stal jmenovatelem všech politických změn. Z této situace, jak upozorňuje István Bibó (1997, s. 206), vzešel duch politické neodpovědnosti. Duše pokřivená strachem, říká Bibó, nedovede žít podle toho co je, nýbrž pouze podle toho, co se požaduje. Nakonec ztrácí samotný smysl pro povinnost a odpovědnost vůči svému vlastnímu společenství. Autonomní český stát byl tehdy ideálem, který byl ze strany národní a politické elity české společnosti prosazován v rozporu s realitou příliš dlouho. (Rozpornost, kromě jiného, spočívala také v pojetí národního státu [přirozeno/národně-právní doktrína] a v trvání na historických hranicích a jednotě zemí české koruny [doktrína zemí jako historicko-politických individualit].) Jak říká Giovanni Sartori (1993, s. 69–72), ideály nemu-

sí sice před fakty rezignovat, ale nemohou je v žádném případě opravovat. Je třeba mít odvalu nechat zemřít své ideály dříve, než pro ně začnou umírat nevinní lidé. V okamžiku, kdy tzv. „zprostředkující struktury“ ideálu, které umožňují optimalizovat jeho účinnost postupnými trendy, zavrhneme jako překážku k jeho uskutečnění, ideál začne namísto konstruktivně, působit destruktivně. Ideály však zlepšují skutečnost právě tehdy, když nejsou míněny jako fakticita, jsou způsobem jak dosáhnout nějakého cíle, nemohou být ale cílem samotným. Občanská společnost nevzniká a není udržována sledováním nějakého ideálního konceptu, v tomto případě národního státu, ale především respektováním formálních pravidel při prosazování a střetávání každodenních zájmů (Alexander 1998a, s. 2).

Tendence k jisté sakralizaci ideje národního státu a k odmítnutí reality jako přirozeného vztahu ke státu, byla v prostředí české společnosti umocněna skutečností, že aristokracie v českých zemích, stejně jako katolická církev, se až na výjimky neztotožňovala s národnostními požadavky, tak jako tomu bylo v Uhrách či v Polsku. V tomto smyslu si česká společnost prošla svoji cestu k modernímu národnímu státu s větším odstupem od šlechtické elity (většinou ovšem svým původem cizácké) než ostatní národní společnosti ve střední Evropě, což ještě umocnilo její nekritičnost v absolutizaci národních hodnot. To do značné míry bránilo české společnosti identifikovat se s vnějšími atributy rakouské státnosti. Vzhledem k výlučné úloze šlechty v rakouské diplomacii vyrazoval nearistokratický ráz českou národní společnost zcela z účasti na reprezentaci státu.

Jazyková promíšenost společnosti v českých zemích a politická a hospodářská orientace Rakouska-Uherska na Německo způsobila, že kulturní nepolitické pojetí národa zapustilo své kořeny i v habsburské monarchii, která byla pestrobarevným státem s mnoha rozdílnými kulturami. Nejenže se zde hovořilo různými navzájem nesrozumitelnými jazyky, ale každá národní společnost měla svůj vlastní pohled na dějiny, státně národní tradice a symboly. To vytvořilo situaci, ve které nebylo dlouho politiky, nýbrž pouze kultury. Jazykový boj nepředstavoval politiku v západním slova smyslu jako střet různých společenských zájmů, ale vyjadřoval pouze touhu po jednotě a harmonii, vytvářel a předpokládal pouze organické pojetí národa (například Rádl 1993, s. 114–128).

Demokracie založená na takto chápaném pojmu národa jako organismu, jako předzjednané harmo-

Obr. 34. Johann Gottfried von Herder (1744–1803), německý osvícenský filozof a literární vědec. Myšlenku progresivního vývoje v přírodě rozvinul v učení o pokroku v dějinách a o vývoji společnosti k humanismu. Spolu s Jeanem-Jacquesem Rousseauem je považován za ideového otce toho typu demokracie, který zdůrazňuje vždy státní potažmo národní zájem před zájmem individua.

nie, jehož ideovými otci jsou především Jean Jacques Rousseau (1712–1778) a Johann Gottfried von Herder (1744–1803), zdůrazňuje vždy státní potažmo národní zájem před zájmem individua (obr. 14, 34). Výsledkem se pak stává organické chápání demokracie, jež znamená „vládu lidu“ jako vládu nadindividuální „individuality“ nad osobními vůlemi. V souvislosti s první etapou emancipace české společnosti je proto velmi diskutabilní hovořit také o emancipaci společnosti občanské. Česká občanská společnost té doby byla výrazně limitována jejím národně-organickým charakterem a její „občanskost“ byla díky tomu charakterizována značným nedostatkem smyslu pro názorový a zájmový pluralismus – a to nejen navenek, ale také uvnitř sebe samé. Ačkoli se zde formovaly i alternativní proudy, které zdůrazňovaly přednost občanského univerzalistického étosu, nelze hovořit o emancipaci české společnosti na občanském principu, nýbrž pouze

na principu „občansko“ – národním, s vědomím vzájemných omezení a deformací těchto dvou principů ve společnosti v českých zemích. Názory a postoje, které zastávali hlavně lidé jako Havlíček, A. Smetana, později Masaryk či Rádl, narážely na stálý odpor zastánců tradičního – a zároveň méně náročného – národního myšlení (Kořalka 1996, s. 123).

To je důležité vzhledem k vymezování občanské společnosti vůči státu. Česká společnost se zde sice emancipovala vůči státu, tak jako i jiné občanské společnosti v západní Evropě, ale činila tak ne na liberálním, ale na národním principu, což dávalo tomuto procesu zcela jiný formativní charakter. Organicky pojímaný národ se zde neemancipoval vůči státu jako společenství svobodných občanů, nýbrž jako vzájemně propojený a soudržný celek. To mu bránilo rozvíjet v sobě prostředí názorové a zájmové plurality. Existoval pouze nesmiřitelný boj dvou rozdílných etnik jako takových, menší prostor pak zbýval pro názorový a zájmový konflikt uvnitř těchto etnik. Čím vážnější vnější konflikty má nějaká skupina, tím méně tolerantní bude k odstředivému vnitroskupinovému jednání; „... *odrodilctví v malém národě rovná se zhoubné rakovině na zdravém těle*“ (citát z jubilejní výroční zprávy *Ústřední matice školské* z roku 1905 [Rádl 1993, s. 187]). Z toho také vzešlo pojetí národního hospodářství, jež znamenalo ne soutěž, nýbrž „boj“. Ekonomika zde nepředstavovala otevřený prostor, ale uzavřenou „pevnost“. Ekonomický liberalismus se zde nerozvinul v teorii hlásající vytváření otevřeného prostoru k vzájemně výhodné směně, jež by poskytovala příležitost k zisku, nýbrž v teorii hlásající „boj“ o omezené množství prostředků, v boj o „kořist“, jehož prostředkem bylo právě heslo „svůj k svému“, jež mělo pomoci zabezpečit národní hospodářství jako „pevnost“ omezeného počtu hmotných statků. Nacionalismus střední Evropy je pevně spojen s tímto pojetím ekonomiky, jako dělení se o „kořist“ (Bělohradský 1992, s. 48–49, 62–64). Ekonomické jednání jako vzájemně výhodná směna mezi svobodnými lidmi zde nezapustila své kořeny dostatečně hluboko.

To nic nemění na faktu, že česká společnost znamenala od druhé poloviny 19. století ohromný kulturní, politický a konečně i hospodářský vzestup, který rozhodně nekoreluje s označením Rakouska jako „žaláře národů“. Vytvořil se zde naopak národ s pestrou sociální strukturou a institucemi, jenž se v demokratizujícím se a národnostně tolerantním Předlitavsku mohl dynamicky rozvinout a také rozvíjel.

2.1.2. První Československá republika

V tomto období je vývoj významně podmíněn nejen způsobem rozpadu starého mocnářství a poválečným uspořádáním Evropy, ale také komplikovaným a obtížným průběhem událostí, jež předcházely druhou světovou válku. Současní čeští politici i vzdělanci se často odvolávají na jedinečnou demokratickou kulturu První republiky, na humanistické hodnoty a postoje její společnosti. Pravda je, že se První republice podařilo převzít významné prvky rakouského liberálního konstitucionalismu a také se jí dařilo dosahovat slušné hospodářské prosperity. Tvrzení o hluboké české demokratičnosti či o umístění mezi nejvyspělejšími zeměmi světa však mají blíže k legendě než k realitě. Snahy vytvářet legendy a idealizovat toto období jsou pod zorným úhlem dneška v jistém smyslu pochopitelné až omluvitelné. Česká společnost však dostala do vínku podstatně méně než „hlubokou demokratičnost tradující se již od dob husitství“ a musela budovat svůj stát v podmínkách velkého množství omezujících bariér a limitů.

Všechny nástupnické státy Rakouska-Uherska vznikly v důsledku porážky monarchie ve válce nikoli díky vnitřnímu demokratickému hnutí. Nově osvobozeným národům byl dodán úspěch, jak říká Bibó (1997, s. 86), na stříbrném podnose. Nebyl to však úspěch plodný, neboť demokratické síly neměly možnost využít potenciálu ukrytého v pádu starých autorit a vykristalizovat v novou politickou autoritu. Všechny ze zmíněných zemí měly proto po roce 1918 (u některých to platí dodnes) problém s dostatkem stabilních legitimních vlád. První republika byla minimálně v prvním desetiletí jistou výjimkou. Vakuum vzniklé po zhroutilí starých politických autorit bylo do značné míry zaplněno několika významnými osobnostmi. Bylo nespornou zásluhou prezidenta Masaryka, který udržoval po celou dobu kontakty s klíčovými německými politiky a přivedl je nakonec do vlády, ale také například politického realismu Antonína Švehly, který dokázal využít svého postavení lídra nejsilnější strany ke státotvorné politice, že První republika byla ve svém prvním desetiletí poměrně úspěšná a stabilní.

Meziválečná společnost i politický systém Československa byly významně ovlivněny především existencí menšin a mezinárodním mírovým uspořádáním v Evropě. První republika i celé poválečné mírové uspořádání byly utvořeny ve jménu práva národů na sebeurčení. Více než polovina (65%) obyvatelstva Československa se stala po roce 1918 národní a zároveň

státní společností, ale tohoto práva se nedovolali přes tři miliony Němců. I když československé zákonodárství bylo v porovnání s ostatními nástupnickými státy dokonalejší a národnostní politika byla prováděna víceméně korektně, nepodařilo se pražským vládám v relativně krátkém čase vyřešit rozpor mezi pojetím národního a národnostního státu a dosáhnout toho, aby se všechny menšiny bezvýhradně přihlásily ke státu a nabyly důvěry v jeho politické instituce (Komise 1996, s. 13). I když československé zákonodárství dávalo všem občanům menšin plná občanská práva (ovšem pouze jako jedincům), nemohlo to nic změnit na tom, že právo menšin na jejich sebeurčení ve státotvorném smyslu jim bylo mírovou konferencí v Paříži odepráno.

To se však v situaci, kdy mírové smlouvy byly uzavřeny mimo jiné na zásadě práva národů na sebeurčení, jeví jako kámen úrazu. Klíčovou překážkou, které čelila společnost První republiky a její demokracie, byl fakt, že pařížská konference garantovala právo národů na sebeurčení, jež ovšem nebylo, a ani nemohlo být, důsledně aplikováno. Tím nakonec neřešila problém, z něhož se zrodila první světová válka: otázku vytvoření definitivního politického rámce německého národa (Bibó 1997, s. 226). To bylo důvodem lability versailleského systému a také jednou z klíčových příčin vzniku další světové války. První světová válka a vznik samostatného Československa, chápaného jako národního státu Českoslováků, vedly k dalšímu oslabení již beztak slabých vazeb mezi oběma společenstvími (tj. českým a německým), které se společensky i intelektuálně prakticky přestaly stýkat (Musil 1996, s. 268). Postavení ohromné třímilionové německé menšiny do role nestátního národa a tedy nestátotvorné menšiny bylo osudovou trhlinou československé demokracie. Naplno se to projevilo v období evropské hospodářské krize a po nástupu Hitlera k moci, jenž učinil z národnostních menšin nástroj své politiky, což nakonec vyústilo v rozpad republiky.

Jestliže už před válkou se vyskytovalo mezi Čechy radikální tvrzení, že Němci neprávem obsadili pohraniční části, a že jedině Češi mají právo na tuto zemi, pak za První republiky se toto přesvědčení údajně nejednou stávalo základem jednání orgánů státní správy. Češi doufali, že německou otázku utlumí pouhými administrativními ústupky, čímž opakovali všechny chyby, kterých se dopouštěly rakouské vlády za monarchie. Menšiny byly sice chráněny, ale nepodílely se na správě státních záležitostí, ani nedostaly samosprávu. Národní stát se cítil být jejich existencí omezen ve své suverenitě, a proto ustanovení o jejich ochraně často v každodenní

ním úřednickém rozhodování obcházel, nebo si je vykládal ve svůj prospěch. Spokojeny nebyly ani menšiny, které marně protestovaly, a které vnímaly případy znevýhodňování ne-Čechů ve veřejném životě jako všeobecnou politickou tendenci (Komise 1996, s. 13).

Problém však netkvěl pouze v nahodilém porušování individuální občanské rovnoprávnosti, ale především v absenci vyrovnání etnických skupin, kterého nemohlo být v rámci národního státu dosaženo (Hilf 1996, s. 73). Němci žádali, aby se Československo proměnilo v mnohonárodnostní stát podle švýcarského vzoru, v němž by byly všechny národy rovnoprávné (Rádl 1993, s. 234). Ani ti nejsmířlivější Češi, jak píše Peroutka (1991, s. 833), však v situaci, kdy Němci po rozhodnutí mírové konference považovali za svůj jediný cíl vytvořit z německého území „stát ve státě“, nepochybovali o tom, že zřízení německé autonomie by nesporně otrásl samotnými základy státu. A tak kromě jiného také pro svůj odmítavý postoj vůči státu nebyli povoláni zástupci Němců do revolučního *Národního shromáždění ČSR*, které 29. února 1920 přijalo parlamentně demokratickou ústavu (Komise 1996, s. 12). Stejně tak i později nebyla žádná československá vláda ochotna ustoupit od takto koncipované ústavy, dohodnuté bez účasti Němců (Hilf 1993, s. 71). Důsledkem toho bylo nedostatečné zastoupením Němců v některých institucích státu. Německá otázka v československé republice se tedy zdá být v prvé řadě problémem zásadní revize ústavy, ke které však chyběla ochota na české a umírněnost na německé straně.

Pokud jde o tehdejší politické struktury, připomeňme, že všechny československé strany, které přejímaly vládní spoluodpovědnost, existovaly již před první světovou válkou a jejich politické elity prošly během dvacetiletí První republiky jen minimálními změnami. Značná nepružnost systému zpomalovala přirozený proces generační výměny, což radikalizovalo jisté tendence mezi mládeží, zejména německou, jež se tím ještě více odcizovala vládnoucímu establishmentu. Vládní koalice se udržovala sice společným programem a až přehnaným smyslem pro kompromis, hlavním jejím tmelem však zůstávala obava z opozice, jež byla většinou nestátotvorná. V důsledku absence střídání vládních garnitur nedocházelo k odčerpávání nespokojenosti voličů. Koaliční strany neměly možnost v případné opozici nabrat nových sil a provést nutné vnitřní transformační změny. Samotná možnost neohlížet se na názory opozice také vedla k jejich nebezpečnému „zpodhodlnění“ (Broklová 1992, s. 38). Je také všeobecně

známá jak slabost zákonodárné moci, jež se v podstatě omezovala na schvalování vládních předloh, tak klíčová role exekutivy a politických stran. Proto někdy bývá režim První republiky označován jako stát stran či partitokracie (Pithart 1996, s. 244), někteří dokonce hovoří i o „diktatuře stran“ (Broklová 1992, s. 74).

Co se týče hospodářské struktury v meziválečném Československu, dědictví výše zmíněného neliberálního pojetí ekonomiky jako „soutěžení dvou zemských etnik“ a jako „vymaňování české práce z područí německého kapitálu“ z dob Rakouska nebylo pro další vývoj příliš příznivé. Vzhledem ke krátkému období První republiky, nepříznivým okolnostem třicátých let a také značné propojenosti ekonomických a politických špiček, nebylo toto dědictví během prvorepublikového vývoje překonáno. Především nostrifikace rakouského průmyslu a pozemková reforma byly údajně prováděny jak v neprospěch německé „menšiny“, tak i katolické církve ve jménu hesel: historická odplata Němcům, Habsburkům, odčinění Bílé hory a podobně (Komise 1996, s. 13).

Nicméně po zformování české politické a hospodářské elity na počátku dvacátých let hospodářský nacionalismus poněkud upadá a je nahrazován étosem spolupráce. Exponenti české politiky nabádají české průmyslníky a bankéře ke spolupráci s německým kapitálem, který je v meziválečném Československu stále velmi silný. Počátek těchto nastávajících změn je patrný především v bankovním sektoru, kde se již roku 1918 a 1919 zformoval společný česko-německý kartel, který fungoval po celou dobu První republiky (Kubů 1997, s. 206). Projevy ekonomického nacionalismu byly však pravděpodobně v některých oblastech přítomny stále (severní Čechy, severní Morava, Brno). I když obecně docházelo k ubývání nacionálního napětí v jednotlivých hospodářských odvětvích a ani hospodářská politika státu nebyla ve své zákonodárné podstatě výrazem československého nacionalismu, nelze přehlédnout, že řada ekonomických opatření si stále zachovávala nacionální podtext; už zmiňovaná nostrifikace, pozemková reforma, ale třeba také zadávání státních zakázek (Kubů 1997, s. 215). Třeba dále vidět, že s vyhrocováním politické a hospodářské situace ve třicátých letech, především v souvislosti s hospodářskou krizí, se prohlubovala zásadní nacionální polarita mezi českým a německým hospodářským prostředím (Kubů 1997, s. 214), což pravděpodobně ztěžovalo podmínky spolupráce či soutěžení německých a českých podnikatelů na liberálních základech, a to především ve smíšených oblastech.

Podoba zájmových či občanských struktur je pro naši problematiku mimořádně důležitá. Vzhledem ke krátkosti a hektičnosti První republiky je však těžké charakterizovat základní trendy vývoje této společnosti i jejího státu. Československo zdědilo společnost s velmi bohatým spolkovým životem, který se dále čile rozvíjel – v období První republiky bylo registrováno okolo padesáti tisíc sdružení (Mlynář 1995, s. 70). Spolkový aktivismus se však původně neformoval – především v české společnosti – jako přirozený obsah občanské společnosti v protíváze vůči státu, ale spíše jako náhrada státu. Spolkový život byl za Rakouska v českých zemích dělen striktně podle etnického hlediska. Také za První republiky si svoji masovou popularitu udržuje tělocvičný svaz *Sokol* a tři tzv. *obranné jednoty*. I když se tyto spolky svým významem přežily díky „upřímnému nadšení“ dokázaly přenášet ideologii o „utlačovaném národě“ do nových poměrů.

Nacionální ideologie byla příliš lákavým ovocem pro politický populismus. Spolu s nabytím nového sebevědomí státního národa pro sebe česká společnost objevila nové „možnosti“ a nové „úkoly“. Cíle *obranných jednot* jsou za první republiky v porovnání s jejich působením za monarchie smělejší a šovinističtější. Jejich úsilí se zaměřovalo především do takzvané „znměčených krajů“ a středobodem jejich integrity bylo odhodlání a přísaha, tak jako v případě *Slezské matice*, „... že nesloží ruce v klín dřívě, dokud nepřivede v lůno českého národa všechny ty, kteří v dobách dřívějších byli ve zdejších krajích našemu národu odcizeni“ (Rádlova citace [1993, s. 189] z blíže neurčeného dokumentu *Slezské matice osvěty lidové* pro Těšínsko a Hlučínsko). Na jejich půdě tedy pokračoval, či spíše za změněných podmínek gradoval, národnostní boj, jehož předpoklady i projevy byly jakémukoli občanskému étosu na hony vzdáleny.

Nicméně během krátkého období První republiky dochází k jistému posunu a jiné zájmové struktury začínají pracovat podle zájmového hlediska a nikoli výlučně na etnickém základě. Především česká společnost, která se již nemusí v nových podmínkách obávat menšinového postavení, může otevřeněji rozvíjet svůj spolkový a hospodářský život. Česká politická elita se nyní ujímá klíčových pozic ve státní správě a prosazování zájmů se nyní odvíjí od politické roviny. Stranické struktury však zůstávají bipolárně-národní (kromě komunistů). Můžeme nyní proto sledovat poněkud opačnou tendenci, pokud jde o vztah české občanské společnosti k jejímu státu, než za rakouského mocnářství. Tato tendence má ovšem také za následek slabost

a nefunkčnost občanské společnosti jako síly, jež má státní moc vyvažovat a kontrolovat. Zatímco za Rakouska představoval spolkový život pro českou společnost jakousi náhradu za „přirozenější“ aktivitu v rámci národního státu, za První republiky jsou naopak téměř všechna sdružení, ať už odbory, tělovýchovná sdružení mládeže, žen, vysloužilých vojáků či pěstitelů cukrové řepy, navázána na nějakou politickou stranu, jejímž prostřednictvím uplatňují svůj vliv a zájem v Praze.

Tato skutečnost poukazuje na charakteristický rys ve vývoji české společnosti, kdy neprostopupnost občanské společnosti a státu za Rakouska-Uherska je vystřídána její až přehnaně těsnou symbiózou se státem v období První republiky. Nedostatek občanské sebedůvěry se zvrátil v emfatické přitakání státu (srov. Loewenstein 1995, s. 99). Jsem si samozřejmě zcela vědom toho, že nelze posuzovat tehdejší situaci prizmatem dnešních představ o občanské společnosti, a že nelze tedy kategoricky soudit tento stav jako nedostatečný vztah kontroly a rovnováhy mezi občanskou společností a státem. Nelze si však nevšimnout, že tato symbióza se stala po komunistickém převratu jednostranným prostředkem kontroly režimu nad organizacemi a spolky, od církví až po svaz zahrádkářů, které se pak všechny vlastně staly reprezentanty totalitního státu. Nedostatečná identifikace s rakouským státem je v komplikovaných podmínkách První republiky vystřídána jeho „kolonizací“ ze strany české společnosti prostřednictvím politických stran, což se pak v případě potřeby ukázalo jako dobrý předpoklad pro „kolonizaci“ této společnosti ze strany státu. S jistou mírou nadsázky tak můžeme říci, že tradice politického odporu a pasivity (či negativního demokratismu, jak to nazýval Masaryk), jež vzešla z období emancipace české společnosti v rámci Rakousko-uherského státu, který nepřijala za svůj, byla za První republiky doplněna či vystřídána tradicí politické poddanosti a závislosti na státu, který byl permanentně ohrožován menšinami a mezinárodní politickou situací. Ani jedna z těchto variant bohužel nevytvářela dobré předpoklady pro nalézání odpovědné politické autority a její následnou kontrolu.

2.1.3. Zkušenost z totalitních režimů

Vzhledem k našemu tématu není potřeba se zde podrobně zabývat konkrétními peripetiemi české „občanské“ společnosti v průběhu dvou po sobě následujících totalitních režimů. Po válečných strastech, po odsunu

sudetských Němců a po poválečné agonální křeči „demokratického humanismu“, proběhla již výše zmíněná nemilosrdná kolonizace občanské společnosti v tom nejširším slova smyslu, která ostatně nebyla ani tak nemilosrdná, jako spíš pochopitelná. Struktury, které se zde vyvíjely takřka po staletí, neměly dostatek předpokladů, zkušeností a hybných pák, jak vzdorovat rozrůstající se státní moci, jež se stala totálním monopolem jediné strany řízené z Moskvy, to vše navíc za značně nepříznivých mezinárodně politických podmínek. Zažitý stereotyp, kdy buď stát nebyl náš, kdy nám zcela nepatřil, nebo naopak kdy my jsme patřili zcela státu, ani v nejmenším nepřipomínal vyzrálou občanskou společnost.

Křehká struktura občanské společnosti a eventuelní tendence k její vyšší kvalitě byla ve střední Evropě téměř zcela zničena. Nejdříve ve jménu národa a poté ve jménu proletariátu. V poválečném Československu vzniká systém tzv. *Národní fronty*, jež později organizačně zastřešuje desítky tisíc sdružení. Organizovanost občanů byla v průběhu komunistické éry ve skutečnosti značná, podstatně větší než dnes. Téměř každý občan byl někde organizován, často ve dvou až třech organizacích současně. Zájmová sdružení byla podřízena několika mamutím, politickým „masovým“ organizacím, a zájmové aktivity tak byly uměle politizovány. Původní komunistická myšlenka, že vývoj povede k postupnému nahrazení státu samosprávou se tedy udála zcela opačně, a samospráva, územní i zájmová, byla ve skutečnosti zcela (až na JZD) zestátněna. Stala se formou kontroly a ovládnutí společnosti ze strany státu, respektive jedné strany. To vyjadřoval i 4. článek tzv. socialistické ústavy z roku 1960 – že KSČ je vedoucí silou ve státě i ve společnosti. (Eufemistická formulace pro diktaturu KSČ.)

Situace dlouhých padesáti let totalitních režimů vytvářela a vlastně potvrzovala již z dob Rakouska důvěrně známý stereotyp, kdy stát byl chápán jako něco zcela cizího, vnuceného a nepřátelského. Tato zkušenost vyvolávala ve společnosti dvojí důsledek. První vedl k jakémusi „blahořečení“ soukromí. Většina lidí se obracela k rodině a k soukromí jako ke sféře prožívání, ochrany a kultivace národních, náboženských či jiných hodnot, symbolů a tradic. Realita přitom vyžadovala, aby většina obyvatel do veřejné sféry z nejrůznějších důvodů vstupovala – ať už z profesních, odborných či kariérních. Ve své veřejné roli byli tito lidé příležitostně nuceni „hrát“ podle vnucených pravidel, jen aby mohli co nejdříve opět uniknout, více či méně zahanbeni, do svého soukromí, do své imaginární enklávy (Sztompka 1998, s. 184). Pestrý a jakž takž materiálně zabezpečený

soukromý život byl také ze strany režimu v rámci možností vehementně podporován.

Druhým důsledkem, který bezprostředně souvisí s prvním, bylo „znehodnocení“ veřejné sféry či politiky jako takové. Jakákoli hlubší spolupráce se státními institucemi, politiky či stranou byla považována ovládanou nestrannickou majoritou za nemorální, stigmatizující, za blízkou zradě. Proto ti, jež se nehodlali smířit s „vnitřní emigrací“ a chtěli se účastnit autentického politického života, si museli konstituovat svoji vlastní veřejnou sféru mimo oficiální politiku státu. Zde mají také svůj původ mnohé charakteristické pojmy pocházející od opozičních představitelů jako například Konrádova či Havlova „ne-politická politika“, Bendova „paralelní polis“ či Michnikova „síla bezmocných“ (Sztompka 1998, s. 184). Později se tato situace promítne do počátku listopadového vývoje, kdy se rozpadnou mamutí „masové organizace“, míra organizovanosti v české společnosti významně klesne a je zaznamenána silná tendence k atomizaci a rozpadu zájmových sdružení vůbec (Mlynář 1995, s. 44). Tato nechuť organizovat se je celkem pochopitelná. Organizovanost bez subordinace nebyla v totalitním režimu možná, proto lidé paradoxně často chápou ještě dnes jakoukoli veřejnou angažovanost jako citelné omezení osobní svobody.

Dědictví tohoto „znehodnocení“ politiky se po listopadu odrazí také v naivním přeceňování politiky jako hledání dobra, pravdy či správného řešení. Tento demokratický deficit má tendenci zakládat spolu s nedostatkem společenských forem a mechanismů tvorby legitimních politických cílů silný sklon k expertokracii, k panství odborníků, odbornosti a vědy. Tento myšlenkový stereotyp je dědictvím české společnosti. Vyvíjí se od samého počátku její emancipace a je v ní bytostně zakořeněn. „Rakouské dědictví“ nepochopení politiky jako střetávání zájmů, názorů a hledání dohody, nýbrž jako cesty za ideálem národního státu se projevilo za První republiky v silné tendenci k expertokracii. Tato situace se nyní, kdy jsme „obohaceni“ padesátiletou totalitární zkušeností „znehodnocení“ politiky, znovu opakuje. Ukazuje se to na většině problémů současné politiky jak v reakcích politiků, tak samotné veřejnosti. Toto deficitní pojetí politiky se v současné době ukazuje být závažnou bariérou v budování české demokracie.

Může to být demonstrováno na interpretaci přijímání nového fenoménu, jenž vstoupil do naší politiky po roce 1989, a sice lobbyismu. Samotný tento pojem byl a stále často je používán ve značně pejorativním smyslu. I když se situace pomalu mění, profesionální

lobbyisté se většinou skrývají za jiná povolání, neboť jakýkoliv náznak provázanosti nějaké zájmové skupiny se státem budí podezření z nepatřičného působení na odborníky-politiky. Jelikož lobbisté se často snaží zakrýt svůj vztah ke státu (pak je prosazování zájmů nezřídka neetické), namísto toho, aby své zájmy prosazovali odkrytě a tím uplatňovali svůj vliv na stát či politický systém transparentně a čitelně, což je v demokraciích naprosto běžné. Toto deficitní pojetí politiky tak v dnešních podmínkách značně nahrává rozvoji neprůhledného klientelismu a bujení korupce.

Politika v demokraciích je sice založena na morálce a na rozumu, nemůže je však vytvářet, a to ne snad

proto, že by tyto hodnoty byly relativní, ale pro jejich kardinální důležitost v lidském životě. V tomto spočívá princip spravedlnosti v demokraciích – v neutralitě k pravdě a dobru, stát zkrátka nesmí být arbitrem ve věcech myšlení a svědomí (Šamalík 1995, s. 138, 140). Věda a morálka, mají-li naopak být legitimním zdrojem hodnot a autority, musí zůstat mimo moc samotnou. Hledání politické dohody musí být v první řadě motivováno snahou konfrontovat a nalézat společné zájmy a názory. Jejím předmětem mají být především lidé se svými zájmy spíše než neosobní morální principy; demokracie nicméně závisí na tom, zda dovedou tito lidé v pravý čas jednat morálně a principiálně.

2.2. Demokratická práva

Z občanských práv připomeňme toleranční patent z roku 1781 (císař Josef II.), jímž byla vyhlášena některá nekatolická vyznání za povolená a dochází – i když omezeně – k náboženské svobodě. Téhož roku vychází známý patent o zrušení nevolnictví neboli o člověčenství, který umožňoval poddaným uzavírat sňatky, stěhovat se a dávat děti do učení a na studie bez souhlasu vrchnosti. Významná byla činnost svobodných zednářů (hnutí intelektuální a aristokratické elity vzniklé počátkem 18. století v Anglii usilující o kulturní a sociální povznesení lidstva), které se u nás podílelo na prosazování zásad humanizace trestního práva a občanské rovnosti před zákonem. V roce 1783 došlo k reorganizaci justiční správy a Josefský trestní zákoník z roku 1787 umožňoval soudit podle týchž sazeb všechny občany bez rozdílu stavu. (Zednáři ukončili svoji činnost v roce 1794, ale řada z nich řídila neoficiální kroužky. Jejich členové se vyznačovali nonkonformními politickými názory a postoji.) V rámci diskusí o osvícenských reformách se hovoří také o přirozené rovnosti lidí tak jak je požadována ve francouzské Deklaraci lidských a občanských práv (1789). Od roku 1811, kdy byl vyhlášen Všeobecný občanský zákoník, se rakouské císařství mohlo považovat za právní stát v moderním slova smyslu. Některá ustanovení tohoto zákoníku platila i v československé republice až do roku 1949. Pro vývoj občanských práv byl důležitý rok 1848 – zrušení roboty a vznik ústavy požadující řadu demokratických ustanovení.

V Českých zemích byla v roce 1861 vyhlášena nová ústava. Ve stejném roce vzniká český politický program obsahující požadavek národní rovnoprávnosti, občanských práv a rozsáhlé samosprávy. V této době byl vybudován správní systém, který se u nás bez větších změn udržel až do roku 1950. Jeho nejnižší jednotkou byla samosprávná obec, nad ní politický okres v čele s okresním hejtmánem a pak nejvyšší zemské orgány – místodržitelství podléhající ministerstvu vnitra (Rak 1992, s. 97).

Prosincová ústava z roku 1867 potvrzuje charakter monarchie jako parlamentního státu. Říšská rada se stala parlamentem, schvalovala zákony a sledovala činnost ministrů, kteří jí byli odpovědní. Zákony vycházející z této ústavy zaručovaly rovnost před zákonem, nedotknutelnost majetku, volnost pohybu a další občanská práva s svobody – shromažďování, slova, svědomí, vyznání, vědeckého bádání atd. Kromě jiného byla uzákoněna povinná osmiletá školní docházka. Právo volit a být volen záviselo na výši majetku, respektive výši daní a sociálním postavení. Ženy nebyly k hlasování připuštěny, muži (voliči) byli rozděleni do čtyř skupin – kurií (velkostatkáři, podnikatelské organizace, kurie měst a kurie obcí). Nerovnost v hlasovacím právu byla kritizována jednak drobným měšťanstvem, jednak dělnickými socialistickými organizacemi.

Rozhodující změna nastala až v roce 1897, kdy se hlasovací právo stalo všeobecným a v roce 1907, kdy platí všeobecné a rovné hlasovací právo. Byl to i výsle-

dek třídních bojů, protože dělnictvo si uvědomovalo, že volební právo a právo vytvářet politické strany je nejen logickým důsledkem občanských svobod, ale také důležitým nástrojem podílu na politické moci. Tím spíše, že postupem industrializace se jeho podíl na pracující populaci rychle zvyšoval, zvláště v sektoru průmyslového dělnictva.

Po vzniku samostatné republiky jsou již v roce 1918 rozšiřována volební práva. V roce 1920 byla přijata Ústavní listina Československé republiky. Ústava se týkala formy a územního rozsahu státu, státního občanství, zákonodárné moci, moci vládní a výkonné, moci soudcovské, občanských práv, ochrany menšin národnostních, náboženských a rasových. Poskytovala všem plná občanská práva a zajišťovala demokratický charakter státu.

Původním pramenem sociálních práv bylo členství v lokálních komunitách a sdruženích a pomoc poskytovaná církví (špitály, útulky, pomoc chudým). Postupně byla péče o chudé svěřována obcím na základě domovského práva a později byly schvalovány tzv. chudinské zákony. Vše směřovalo ke koncepci sociálního zabezpečení. To se v Českých zemích rozvíjelo postupně od konce 18. století – od poskytování doživotních penzí vybraným důstojníkům císařské armády a státním úředníkům – až po přiznávání penzí státním zaměstnancům. Rostl počet příjemců různých sociálních dávek (penze, dávky v nemoci a v invaliditě). Podstatný vliv na sociální výhody poskytované našim občanům měly tzv. Bismarckovy reformy sociálního zabezpečení, kdy v Německu (Prusku) v letech 1883 až 1889 bylo postupně zavedeno pojištění pro případ nemoci, pracovního úrazu, invalidity a stáří, a to pro různé kategorie zaměstnanců a dělníků. Bezprostředně

po skončení první světové války byly u nás přijaty zákony o podporách v nezaměstnanosti, o osmihodinové pracovní době, o vyplácení penzí válečným invalidům a pozůstalým po vojácích. Zároveň se připravovaly zásadnější sociálněpolitické reformy (Potůček 1995, s. 25).

Československo po svém vzniku v roce 1918 patřilo po dvacet let k nejdemokratičtějším státům se stále se prohlubující ochranou lidských práv. Ústava z 29. 2. 1920, přejímající pokrokové zásady evropských i amerických deklarací a ústav, zahrnovala také ochranu národnostních menšin a byla doplněna celou řadou zákonů, upravujících kromě klasických práv a svobod, také práva hospodářská, sociální a kulturní (zákony o osmihodinové pracovní době, o podporách v nezaměstnanosti, o sociálním pojištění, o závodních výborech aj.). Rozvíjení prvků moderní demokracie násilně přerušila druhá světová válka. Po jejím skončení a krátkých třech letech přijímá československý stát v roce 1948 principy sovětské ekonomické politiky. Hospodářství i celá společnost byla – při respektování principu jediné vedoucí (komunistické) politické strany v zemi – řízena z centra. Základní rysy socialistické ekonomiky lze shrnout: neexistence soukromého vlastnictví podniků, zrušení svobody podnikání a konkurence a jejich nahrazení plánovitým řízením (direktivním, administrativním), plnění plánu a jeho kvantitativních ukazatelů, jež byly ukládány z centra. Likvidace původní funkce peněz a cen na trhu, nahrazování funkce peněz hmotné objemovým rozdělováním jak ve výrobě, tak v odměnách za práci. Hospodářství se řídilo nikoli ekonomickými, nýbrž mocenskými, administrativními a politickými nástroji. Tento stav trval s určitým uvolněním centralismu kolem roku 1968 až do zásadní změny od konce roku 1989.

2.3. Spolková činnost

Vysoký počet neziskových organizací za první Československé republiky do značné míry navazoval na tradici započatou v 19. století. Československý stát dokonce převzal část rakouské legislativy týkající se spolků a sdružení (Lašťovka a kolektiv 1998). Do roku 1848 byla situace ovlivňována zejména osvícenstvím, romantismem a národním hnutím.

Vznikala celá řada tajných (například svobodní zednáři) a učených společností (například 1784 Královská česká společnost nauk), spolky hospodářské k povznesení produkce (například 1770 Společnost orby a svobodného umění v Království českém), mecenášské spolky (například 1796 Společnost vlasteneckých přátel umění v Čechách, která vytvořila základ „Staré sbírky“

budoucí Národní galerie v Praze), dobročinné organizace zřizující různé ústavy, podpůrné a pojišťovací spolky atd. Na počátku 19. století se objevily snahy o zřizování muzeí (1816 Brno, 1818 Praha). K řízení pražského muzea vznikla Společnost vlasteneckého muzea v Čechách. Také rostl zájem o vědu a literaturu (1830 Matice česká) a pro organizaci kulturního života byla roku 1845 založena Měšťanská beseda. Od 40. let 19. století vznikaly i dělnické spolky, jež měly hlavně podpůrnou funkci.

Ustavení porevolučního neoabsolutismu (po roce 1848) mělo za následek, že se spolky musely apolitizovat. Tento režim podporoval zejména hospodářské, okrašlovací a charitativní spolky. Jediným povoleným národnostním spolkem byl pouze Sbor pro zřízení českého Národního divadla v Praze (1850).

V letech 1860–1861 dochází k rozpadu bachovského absolutismu a tím i k opětovnému oživení spolkové činnosti. Vznikají pěvecká vlastenecká sdružení (například 1861 Hlahol), vlastenecky zaměřené tělovýchovné jednoty (například 1861–1862 Pražský Sokol) i sdružení historiků (například 1866 Historický spolek) atd.

K nárůstu počtu spolků dochází až po roce 1867, kdy byl vydán liberální spolkový zákon. Tento zákon umožnil legalizaci řady dosud neformálních studentských spolků. V této době vznikají i potravní (konzumní) spolky, které měly za úkol levně skupovat a prodávat potraviny a tím zlepšovat situaci dělníků (například v roce 1868 Oul). Rozvíjejí se dobrovolné hasičské sbory a v 70. a 80. letech vzniká baráčnické hnutí. Dále se ustavují „občanské“ a „voličské“ kluby, ale i kluby sportovní (například 1888 Klub českých turistů). V 70. letech 19. století se radikalizuje dělnické hnutí, které formuluje politické požadavky a v 90. letech pak vznikají dělnické odbory. Zároveň dochází k diferenciaci politických stran. Takováto bohatost veřejného života byla středoevropským specifíkem, zejména specifíkem českým, neboť v roce 1869 bylo na českém území více než 40% spolků z celkového počtu v celé monarchii. Na území Slovenska v souvislosti s občanskými právy uherská vláda označila v roce 1875 spolčovací právo za jedno z „nejdrahocennějších“ práv občanů státu (Kušnieriková 2000, s. 52). Dobrovolná sdružení, spolky, nadace, kluby, družstva, pojišťovny i politické strany zakládali příslušníci různých sociálních skupin. V roce 1878 již bylo na území Uherska 4000 spolků, 225 dobročinných, z nich 148 ženských a mnoho židovských (Kušnieriková 2000, s. 64). Dobročinné spolky sdružovaly více než 43 000 členů a vykazovaly majetek téměř 2,3 milionu forintů. Mnoho spolků sídlilo v Bratislavě.

Spolky v 19. století navazovaly na zavedená pravidla cechů, avšak na rozdíl od nich, byly otevřené a přístupné veřejnosti. V tisku vydávaly zprávy o činnosti i seznamy dárců. Na přelomu 19. a 20. století bylo spolkové hnutí zaměřeno na kulturně výchovné povznesení národa, zlepšování životní úrovně a posilování národního uvědomění. V roce 1905 vycházelo v Uhersku 1135 maďarských, 148 německých, více než 400 českých a 30 slovenských časopisů a novin.

Po roce 1900 se dále rozvíjí zejména dělnické hnutí, ale i studentské a podnikatelské spolky. Se vznikem automobilismu, hokeje aj. se objevují nové sportovní kluby. V průběhu první světové války došlo k pozastavení spolkového života. V roce 1915 byla rozpuštěna Česká obec sokolská a odborové hnutí ztratilo mezinárodní záštitu.

Koncem první světové války vznikla či svoji činnost rozšířila řada charitativních a dobročinných spolků s cílem zmírnit válečné následky. Byly to zejména Národní pomocné sdružení České srdce, Československý červený kříž, Družina československých válečných invalidů, Masarykova liga proti tuberkulóze aj.

Nově vzniklá Československá republika převzala ústavodárným zákonem ze dne 28. října 1918 (č. 11) veškerou rakousko-uherskou legislativu, tedy i spolkový zákon, kterým se řídí spolkový život. Tento zákon č. 134/1867 zůstal s drobnými změnami platný po celé období první republiky. Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi pak platila uherská ministerská nařízení č. 1394/1873; č. 773/1874 a č. 1508/1875 (Dusil – Kliment 1936).

V roce 1921 byla zaregistrována Armáda spásy. Řadu vlastních spolků měli také legionáři, jejichž činnost zastřešovala Československá obec legionářská. Objevily se spolkové organizace bezvěrců (například Svaz proletářských bezvěrců) a od 20. let rostlo mládežnické hnutí (například Sdružení katolické mládeže, Svaz české mládeže socialistické), rozvíjel se také český skauting a v roce 1921 vznikly pobočky mezinárodního sdružení pro křesťanskou výchovu mužů a žen (YMCA – Young Men's Christian Association; YWCA – Young Women's Christian Association). Na Slovensku spolkovou činnost ovlivnila česká inteligence, která zde žila a pracovala. Demokratická ústava z roku 1920 umožňovala svobodné sdružování veškerým minoritám, Maďarům, Němcům, Židům, Rusínům i Chorvatům (Kušnieriková 2000, s. 58).

Se vznikem samostatného československého státu došlo i k polarizaci a politizaci celého občanského sek-

I. Vlastenecko-dobročinná
obec Baráčníků Jana Žižky z Trocnova
v Záběhlicích a okolí.

Dáno v rychtě, dne 18. II. 1931.

S hora jmenovaná Obec Baráčníků
potvrzuje, že přijala od tetičky Rosákové,
byvalé berní Obce Bohdalecké, která tato Obec
se z naší Obcí sloučila, pokladní hotovost
v částce Kčs 638⁴⁰, slovy (šestsettricet osm)
(40/100.)

za:

Kováč Jaroslav
t. v. Rychtář.

Obr. 35. Potvrzení o přijetí finanční částky I. Vlastenecko-dobročinnou obcí Baráčníků Jana Žižky z Trocnova v Záběhlicích a okolí z roku 1930. (In: Laštovka – Laštovková – Rataj – Ratajová – Třikač 1998, s. L.)

toru. Své místo si upevnily politické strany, mohutně vzrostlo dělnické odborové hnutí a v roce 1921 se ustavila Komunistická strana Československa.

V letech 1919–1921 došlo k velkému rozkvětu spolkového života, počet spolků rostl téměř v každé oblasti – zájmová sdružení, studentské spolky, sportovní kluby, spolky národnostních menšin atd. Po roce 1922 se tempo vzniku nových organizací pozastavilo, neboť poptávka vyvolaná válečnými lety byla uspokojena. V roce 1926 bylo na území Slovenska 8000 spolků, z toho 85% již čistě slovenských. V letech 1929–1931 se jejich

počet začal opět zvyšovat – zejména díky odborům, sportovním klubům a spolkům státních zaměstnanců (obr. 35–36). V celé republice byly časté spolky židovské. Některé spolky měly specifické požadavky na členství. Často to byl věk, místo bydliště a mravní bezúhonnost. Zámožnější spolky vlastnily budovy, spolkové domy. Zvelebování majetku bylo cílevědomé. Volné finanční prostředky, vhodně investované, pomáhaly plnění spolkových cílů. Finanční prostředky se získávaly ze zápisného, z členských příspěvků, darů, kulturních akcí, veřejných sbírek, loterií. Spolky se orientovaly i na získávání subvencí od státu a od individuálních mecenášů.

Pokud jde o ekonomický rámeček spolkového života, po celé období první republiky se střídaly etapy pro-

Obr. 36. Úředně povolený kroj Veleobce sdružených obcí baráčníků *Vitoraz* z roku 1932. (In: Laštovka – Laštovková – Rataj – Ratajová – Třikač 1998, s. L.)

sperity a krizí (obr. 37). Hospodářský vývoj s sebou přinášel značné těžkosti v sociální a finanční rovině. Tyto změny ovlivňovaly činnost neziskových organizací, které se musely podmínkám přizpůsobovat a aktivně na dané společenské problémy reagovat. Z důsledků hospodářských situací také plyne důležitost a význam dobových charitativních a humanitárních organizací. Nejpříznivějším obdobím první Československé republiky byla z hospodářského hlediska druhá polovina 20. let. Velká hospodářská krize v letech 1929–1933 vrcholila v Československu později, ale byla hlubší a působila déle. Nejchudší rodiny ztrácely střechu nad hlavou, klesla sňatečnost i porodnost, rostla žebrota, zločinnost a počet sebevražd. Lidí odkázaných na dobročinnost („obecní chudí“) bylo v některých okresech 8–10%. Československo patřilo mezi středně vyspělé země. Do roku 1929 se jeho postavení na světových trzích zlepšovalo, pak však nastal trend opačný. Existovala zřetelná hranice mezi bohatší západní a severní Evropou a chudší východní a jižní Evropou. Československo a několik dalších zemí tvořily přechod mezi oběma částmi kontinentu. Dokonce by bylo možno vést tuto pomyslnou hranici uvnitř ČSR (Faltus – Průcha 1996).

Kolem roku 1935 rozvíjely svoji činnost především spolky humanitární a podpůrné, a centralizovala se některá zájmová sdružení. Nově přibýly organizace pečující o německé emigranty, jimž Československo po nástupu Hitlera poskytlo azyl (například 1933 Demokratická péče o běžence, 1934 Sdružení k podpoře německých emigrantů). Politické změny v Evropě se

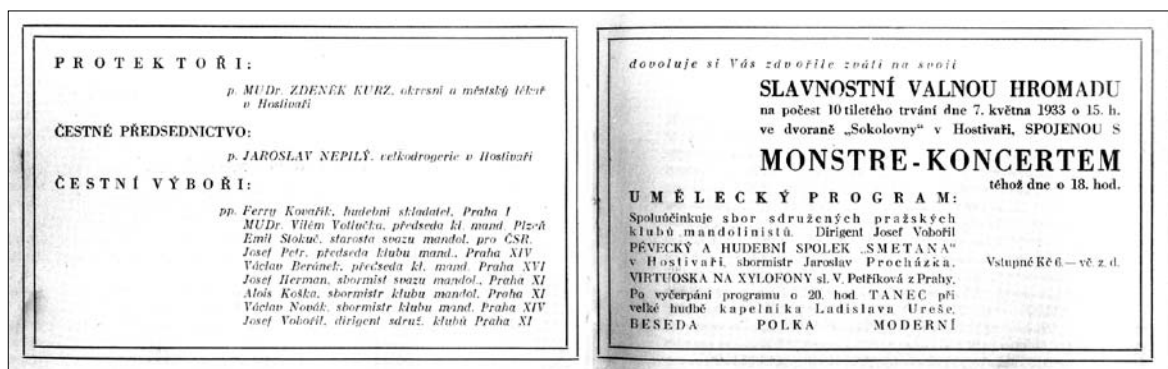

Obr. 37. Karel Engliš (1880–1961), český národohospodář a filozof, profesor národního hospodářství Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1919–1939) a Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (1939–únor 1948); první rektor Masarykovy univerzity v roce 1919 a rektor Univerzity Karlovy v roce 1947 (do února 1948); ministr financí v několika československých vládách a guvernér Národní banky československé (1934–1939). Vytvořil teleologickou teorii národohospodářskou a vědu o myšlenkovém řádu jako nástroji poznávání skutečnosti.

odrazily i ve vytvoření Svazu přátel SSSR v Československu (1931) a Společnosti přátel demokratického Španělska (1937). Svého maxima dosáhl spolkový život v roce 1938 s 9 115 spolků, což byl oproti roku 1919 dvojnásobek (obr. 38–39).

Po roce 1939 byl bohatý demokratický veřejný život v podstatě zlikvidován. Na základě vládního nařízení č.l.140 z 21. července 1939 byly spolky okamžitě nebo postupně rozpuštěny. Původně volené spolkové orgány byly nahrazeny dosazenými správci. Mnohé spolkové stanovy byly upraveny v duchu doby pod vlivem rasistických a nacistických principů.

Podobně lze připomenout tradici *nadačních institucí*. České země měly největší počet studentských nadací ze všech zemí podunajské monarchie. Na konci roku 1891 jich bylo 933, na konci roku 1893 dosáhl jejich

Obr. 38. Pozvánka Mandolinistického sboru v Hostivaři z roku 1933. (In: Laštovka – Laštovková – Rataj – Ratajová – Třikač 1998, s. LVII.)

Obr. 39. Úředně povolený praporek Tělocvičné jednoty Sokol Praha-Malesice z roku 1933. (In: Laštovka – Laštovková – Rataj – Ratajová – Třikač 1998, s. XXXIV.)

počet více než tisíce. Kompletní texty nadačních listin studentských nadací vyšly knižně ve sbírce Studijní nadání v království Českém. V tomto období vznikaly významné vzdělávací a kulturní instituce: Královská česká společnost nauk, Matice česká, Matice moravská a další, které byly spolufinancovány z nadačních aktivit. Nadační aktivity – různého rozsahu a významu – prorůstaly celým spektrem společenského života a iniciovaly různé formy takřka masivní občanské spoluúčasti (zejména formou účasti na četných veřejných sbírkách a dobrovolnickou prací). Po vzniku Československé republiky byla provedena legislativní úprava otázek týkajících se nadací dohodou uzavřenou s republikou Rakouskou (4/1929 Sb. Zákonů a nařízení). Dohoda v podstatě převzala „habsburskou legislativu“. Působnost nadací se široce vymezila na podporu církve,

kostelů, škol, nemocnic, chudobinců a jiných nenáboženských veřejně prospěšných účelů. Masarykovská filozofie a tradice znovu otevřela otázku filantropie jako klíčový mravní princip společenský, který se ovšem naplňoval jen několik let (do roku 1939).

Po skončení druhé světové války se obnovil spolkový život (dekret prezidenta ČSR z roku 1945 – O některých opatřeních v oboru spolkovém). Rozsahem však nebyl srovnatelný s rozmachem po první světové válce, což pramenilo z toho, že jednak zanikly německé spolky (důsledek německé okupace), jednak existovala centralizace odborového hnutí a ústředních svazů průmyslu, obchodu, dopravy apod. Již v roce 1946 byl schválen zákon o jednotné odborové organizaci, která se stala oporou komunistické strany.

Po únoru 1948 prudce klesá počet spolků. Představa budování občanské společnosti na bázi vstupu občanů do veřejného života prostřednictvím neziskových organizací byla na další čtyři desetiletí opuštěna („socialistický režim“ přetrvávala pouze Hlávkova nadace). Zákonem č. 68/1951 Sb. se mohly spolky měnit na dobrovolné organizace. V nich se sdružoval „lid k uplatnění svých demokratických práv a tím k upevnění lidově demokratického zřízení, a k podpoře úsilí o výstavbu socialismu“. Ruší se řada humanitních a podpůrných spolků a znárodnění likviduje akciové společnosti a pojišťovny. Oživení je zaznamenáno v letech 1962–1967: zakládáním vědeckých společností. V roce 1967–1968 obnovují činnost zejména mládežnické organizace. V roce 1968 jsou však přijaty dva zákony – „O některých přechodných opatřeních k upevnění veřejného pořádku“ a „O Národní frontě“. Politicky a veřejně aktivní společenské organizace mohly fungovat pouze v rámci Národní fronty, což platilo až do konce komunistického režimu v listopadu 1989.

3. Současné vyhlídky a tendence občanské společnosti u nás

3.1. Občanský sektor z ekonomického hlediska

Občanský sektor v České republice zaznamenal po roce 1989 nebývale rychlý vývoj. I když dosavadní legislativa není ideální a je před změnami, nestátní neziskové organizace fungují a zaznamenávají úspěchy. Pojmy, se kterými se setkávají odborníci i široká veřejnost, jsou mnohdy nejasné a pojmosloví nejednotné. Hledají se adekvátní překlady anglických termínů. První prací svého druhu je anglicko-český Glosář *Terminologie neziskového sektoru* Hany Kizákové z roku 1996.

V občanském sektoru rozlišujeme neziskové organizace podle jejich hlavního *poslání*. Jsou to organizace *veřejně prospěšné*, které jsou založeny za účelem poslání a uspokojují potřeby veřejnosti. Vedle nich existují *vzájemně prospěšné* společnosti, které jsou zřizovány za účelem vzájemné podpory občanů a právnických osob, jež jsou spjaty společným zájmem, který je důvodem jejich sdružování se v organizaci. Posláním je uspokojování zájmů členů organizace; jedná se o zájmové kluby nebo společnosti. V občanském sektoru je charakteristický rozdílný a rozmanitý způsob *získávání příjmů* a financování činností včetně rozdělování odměn členům organizací. Příjmy pocházejí buď z veřejných financí nebo se získávají od konkrétních fyzických nebo právnických osob za určitým konkrétním předmětem definovaným účelem. Organizace mohou získávat

finanční prostředky prodejem vlastních služeb či produktů, jedná se však buď o doplňkovou nebo vedlejší činnost (Rektořík 2001).

Cílovou *funkcí* v občanském sektoru není zisk ve finančním vyjádření, ale přímé dosažení užitku, plnění vytčených cílů definovaných jako *poslání organizace*.

Funkce občanského sektoru uvádí P. Frič. Je to funkce servisní (poskytování služeb nejrůznějšího druhu), inovační (tzv. inkubátor nových idejí), funkce ochrany práv a sociální změny, expresivní a školicí funkce (prostor pro sebevyjádření členů jak v individuálním, tak i ve skupinovém smyslu), komunitní a demokratizační funkce (Frič 2000, s. 52–53). M. Potůček zdůrazňuje dvě funkce občanského sektoru. Sociální funkci (servisní a participativní jako uspokojení potřeby se sdružovat, aktivně se podílet na činnosti organizace) a politickou funkci (Potůček 1997, s. 54–55).

Celosvětově existuje shoda ve vymezení hlavních *oblastí*, v nichž jsou organizace občanského sektoru nejčastěji zastoupeny. Jsou to sociální služby, zdravotnictví, vzdělávání a výzkum, kultura a rekreace. V mezinárodní klasifikaci neziskových organizací (v České republice od roku 1996) je pro členění podle charakteristiky realizovaných činností použit systém, který oficiálně převzaly soukromé neziskové organizace pro

svoji činnost i pro identifikaci vůči veřejné správě. Jedná se o tyto oblasti: kultura, mládež, tělovýchova, volný čas (rekreace), vzdělání a výzkum včetně vědy, zdraví, sociální služby, životní prostředí, regionální rozvoj, právo, prosazování a obhajoba práv, politika, rozvoj a podpora neziskových aktivit, mezinárodní aktivity, náboženské aktivity, obchodní a profesní komory, svazy, odbory (Strecková 1998).

3.1.1. Veřejný sektor a občanský sektor

Neziskový sektor je ta část národního hospodářství, ve které subjekty produkující statky získávají prostředky pro svoji činnost (nebo subjekty, spotřebovávající tyto statky, získávající prostředky pro svoji spotřebu) z veřejných financí veřejných rozpočtů (státního nebo municipálního); jde o veřejný sektor. „Veřejný sektor je ta část národního hospodářství, která je financována z veřejných financí, řízená a spravovaná veřejnou správou, rozhoduje se v něm veřejnou volbou a podléhá veřejné kontrole“ (Strecková 1997, s. 22). Vedle něj si nachází místo sektor občanský s rozmanitostí zdrojů příjmů. „Zahrnuje činnosti, které jsou funkčně podobné činnostem ve veřejném sektoru, avšak funguje na bázi nestátního vlastnictví organizací a institucí, které se v něm vyskytují, a jejichž financování není nutně podmíněno poskytováním prostředků z veřejné rozpočtové soustavy“ (Hamerníková 2000, s. 42). V České republice bylo po dobu čtyřiceti let (1948–1989) vzdělávání a výzkum, zdravotnictví, sociální služby, kultura a rekreace řízeno státem. Úloha nestátních neziskových organizací často spočívá v zabezpečení veřejných služeb, které stát nestačí nebo neumí zajistit, nebo je zajišťuje neefektivně. Nestátní neziskové organizace vytvářejí doplněk, případně jakousi „oponenturu“ státním institucím.

Vztah veřejného a občanského sektoru se odráží v hlavních *oblastech státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím pro rok 2004* (www.vlada.cz), v činnostech nestátních neziskových organizací, jejichž rozvoj budou podporovat Ministerstva a poradní orgány vlády:

- *poskytování sociálních služeb*, poskytování sociálních služeb občanům v obtížné životní situaci; podpora rozvoje poskytování zvláštních sociálních služeb v sociálně vyloučených komunitách;
- *ochrana a podpora zdraví, včetně péče o zdravotně postižené a seniory*, podpora programů zvyšujících účast

- občanů na vlastním zdravotním stavu včetně prevence nákazy HIV/AIDS; pomoc při ohrožení zdraví, poskytování první pomoci; podpora programů zvyšujících účast zdravotně postižených a chronicky nemocných občanů na vlastním zdravotním stavu, podpora programů pro vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením, podpora programu veřejně účelných aktivit zdravotně postižených občanů, podpora programů zdravého stárnutí;
- *ochrana životního prostředí, udržitelný rozvoj*, ochrana životního prostředí, přírody a krajiny, péče o biodiverzitu; zapojování veřejnosti do rozhodování v oblasti životního prostředí, udržitelný rozvoj na regionální úrovni;
- *vzdělávání a rozvoj lidských zdrojů*, podpora vzdělávacích aktivit v oblasti regionálního školství, další vzdělávání pedagogických pracovníků, vzdělávání dobrovolných pracovníků s dětmi a mládeží, vzdělávání trenérů v oblasti sportu, vzdělávání dobrovolných pracovníků v oblasti sportu pro všechny; propagace zdravého životního stylu, podpora programů přípravy na stárnutí; environmentální vzdělávání, výchova a osvěta; využívání kulturního dědictví pro vzdělávání a výchovu; profesní vzdělávání a zvyšování kvality poskytování služeb v oblasti drogové problematiky; podpora zvyšování informační gramotnosti obyvatel; podpora vzdělávání pracovníků v sociálních službách;
- *rozvoj, podpora a prezentace kultury, záchrana kulturního dědictví*, podpora umělecké tvorby s přihlédnutím k výročí významných českých skladatelů, interpretů a organizací a její prezentace doma i v zahraničí, rozvíjení progresivních forem kultury; podpora neprofesionálních kulturních aktivit; památková péče, ochrana kulturních tradic, podpora krajanských spolků v zahraničí a společností přátel v ČR;
- *zapojení do programů EU*, finanční spoluúčast státu na programech financovaných z fondů EU, komunitní rozvoj včetně naplňování principu Partnerství, reprezentace ČR v zahraničí;
- *rozvoj sportu a tělovýchovy*, péče o zlepšení zdraví a zvýšení fyzické zdatnosti populace; podpora státní sportovní reprezentace, včetně přípravy sportovních talentů u sportů zařazených do programu OH, podpora obnovy a údržby sportovních zařízení, podpora zdravotně postiženým sportovcům, podpora antidopingového programu, podpora sportovních aktivit dětí a mládeže, podpora pohybových aktivit pro stárnoucí populaci; zvýšení fyzické zdatnosti,

- speciálních dovedností a návyků určitých profesních skupin (Armáda ČR, Policie ČR, Hasičské záchranné sbory ČR);
 - *podpora rovných příležitostí mužů a žen*, rozvoj rovných příležitostí pro ženy a muže;
 - *rozvoj dobrovolnické služby*, podpora vysílajících organizací akreditovaných podle zákona o dobrovolnické službě;
 - *podpora programů příslušníků národnostních a etnických menšin*, zajištění podmínek pro naplňování práv příslušníků národnostních menšin a podpora jejich programů a aktivit, včetně programů integrace příslušníků romských komunit; integrace cizinců; boj proti rasismu a diskriminaci;
 - *péče o ohrožené a problémové skupiny obyvatel*, resocializační a integrační aktivity skupin ohrožených sociálně patologickými jevy, prevence kriminality, ochrana dětí a mládeže před nepříznivým vlivem médií (oblast nereflektovaného násilí a pornografie), *ochrana spotřebitele a ochrana nájemních vztahů*, rozvoj činností zaměřených na rozšiřování právního vědomí spotřebitelské veřejnosti, uplatňování ochrany spotřebitelů v praxi, podpora rozvoje spotřebitelského hnutí v těchto činnostech v rámci vstupu ČR do EU; právně osvětová činnost v oblasti bydlení;
 - *příprava a pomoc řešení mimořádných událostí a krizových situací a pomoc rozvojovým zemím*, humanitární pomoc poskytovaná v ČR i v zahraničí; požární ochrana; integrovaný záchranný systém; ochrana obyvatelstva při ohrožení životů, zdraví, životního prostředí v důsledku vzniku mimořádných událostí a krizových situací – včetně příprav na tyto činnosti, podpora a posilování kapacit nestátní neziskové organizace, podílejících se na zahraniční rozvojové pomoci ČR, posilování povědomí české veřejnosti o rozvojové pomoci;
 - *bezpečnost provozu na pozemních komunikacích*, podpora organizací zajišťujících činnost ke zvýšení bezpečnosti provozu na pozemních komunikacích;
 - *zájmová a další volnočasová činnost pro děti a mládež*, zabezpečování široké nabídky volnočasových aktivit kromě školních zájmových a dalších aktivit pro organizované i neorganizované děti a mládež, rozvoj dobrovolnictví a dobrovolné práce s dětmi a mládeží, rozvoj mobility a mezinárodní spolupráce dětí a mládeže, práce s informacemi pro děti a mládež, participace dětí a mládeže, rozvoj materiálně technické základny pro mimoškolní zájmové aktivity dětí a mládeže;
 - *drogová problematika*, podpora programů specifické primární, sekundární a terciární prevence, léčba drogových závislostí a resocializace osob, výchova ke zdravému životnímu stylu;
 - *informační společnost*, umožnění přístupu na Internet, podpora využívání informačních technologií.
- Dotační politika vlády ČR přispěje v rámci *probíhající reformy veřejné správy* k pevnější pozici nestátních neziskových organizací. Realizací zákona o krajích, postojem úředníků územních samosprávných celků, změnami v regionech, v obcích dojde k navázání partnerství mezi státními a nestátními organizacemi. Konečným cílem komunitního rozvoje je *občan*, rozšíření nabídky služeb a možností uspokojovat potřeby lidí žijících v daném regionu.
- Uváděli jsme funkci servisní, výkonu služeb nebo jejich zajištění. V souladu se *standardizací veřejných služeb* budou stanoveny garance územní samosprávy za jejich dostupnost. Půjde o zabezpečení jejich kvality, dostupnosti a reálných finančních podmínek. Budou vytvářeny rovné podmínky pro poskytovatele veřejných služeb bez ohledu na jejich právní formu s cílem optimalizovat síť veřejných služeb (Pauerová 2002). Nejdále se postoupilo v sociální oblasti. Stát podepsal Evropskou sociální chartu a byl vypracován věcný záměr zákona o sociálních službách. Do jeho přípravy se zapojily nestátní neziskové organizace, zejména Stálá komise oborové konference nestátních neziskových organizací působících v sociální a zdravotně sociální oblasti (SKOK). Reforma veřejné správy a změna financování služeb je spojena s novelou zákona o rozpočtovém určení daní, se zákonem o státním rozpočtu a zákonem o obcích.
- Podle mezinárodně uznávané definice (návrh směrnice Evropské komise o službách v obecném zájmu) se za *veřejné služby* považují takové, jež veřejná správa na bázi principu subsidiarity (racionálního rozdělení pravomoci mezi jednotlivé úrovně veřejné správy) plně či zčásti financuje, organizuje nebo reguluje (Marek 2002). V jednotlivých státech Evropské unie se okruh veřejných služeb celostátně financovaných, organizovaných či regulovaných liší podle jejich historického a společenského vývoje. Podobně se v těchto státech liší i způsob jejich zabezpečení i míra uplatnění subsidiarity. V ČR v souvislosti s probíhající reformou veřejné správy, s předáváním kompetencí ze státu na kraje, se řeší otázky, které služby, v jaké kvalitě a v jaké dostupnosti mají být pro občany na celém území státu porovnatelné. Stát nebude zasahovat do způsobu zabezpečení

dané služby, to bude plně v kompetenci samosprávy. Ta rozhodne, zda danou službu zabezpečí prostřednictvím své organizační složky (veřejný sektor), privátního subjektu (tržní sektor) nebo prostřednictvím nestátní neziskové organizace (občanský sektor). Nejsou dosud jasně rozlišeny činnosti veřejně prospěšné a vzájemně prospěšné. Rozlišení by dalo krajům a obcím návod, jak využít komunitního plánování jako nástroje k efektivnímu financování nezbytných služeb v okruhu svého působení (Černá 2003, s. 13).

Co jsou veřejné služby? Otázku, *kdo má veřejný zájem vyjadřovat a prosazovat*, klade R. Duben. Uvádí názor, že to mají být nejen centrální státní orgány, ale i místní orgány státní správy, a upozorňuje na další subjekty, které se potýkají s veřejným zájmem. Organizace různých skupin obyvatelstva. Navrhuje, že je potřeba vždy posoudit, co je pro většinu členů příslušné zájmové skupiny, pro většinu občanů dané komunity, nebo celé společnosti nejužitečnější a nejprospěšnější (Duben 1996, s.16).

3.2. Legislativní a ekonomický rámec občanského sektoru

Rámec pro občanský sektor vytváří legislativní úprava, ze které vyplývá statistické vymezení a účetní vykazování. Český právní řád nedefinuje pojem ani občanský sektor, ani nezisková organizace (Telec 1998, s. 26). Svou podstatou patří organizace občanského sektoru k soukromoprávním subjektům, tedy především do sféry působnosti občanského zákoníku. Občanský zákoník obecně upravuje postavení fyzických a právnických osob. Rozděluje právnické osoby na čtyři skupiny (sdružení fyzických nebo právnických osob, účelová sdružení majetku, jednotky územní samosprávy, a jiné subjekty, o kterých to stanoví zákon).

Do skupiny sdružení fyzických nebo právnických osob můžeme ze subjektů občanského sektoru v širším smyslu zahrnout občanská sdružení (včetně odborů), obecně prospěšné společnosti (lze je zařadit také do čtvrté skupiny kvůli nejasnostem, zda mají základ v majetku či osobách), církve a náboženské společnosti, politické strany a hnutí, zájmová sdružení právnických osob, profesní komory, popřípadě družstva, společnosti s ručením omezeným a akciové společnosti založené podle § 56 odstavce 1, respektive § 260 obchodního zákoníku (zákon č. 513/1991 Sb.) za jiným účelem než pro zisk. Do skupiny účelová sdružení majetku řadíme z občanského sektoru nadace a nadační fondy (Kačírek 2002).

Právní úprava jednotlivých typů organizací občanského sektoru je dosud relativně roztržena a promítá se do několika obecných zákonů (občanského zákoníku, obchodního zákoníku, daňových zákonů) a do celé řady samostatných zákonů pro jednotlivé typy neziskových organizací. Navzdory existenci zákonů, které se subjektů občanského sektoru týkají, je jediným práv-

ním předpisem, kde se dozvíme v příkladném výčtu, jaké neziskové subjekty zákonodárce rozlišuje (v roli poplatníků), zákon č. 586/1992 Sb. o daních z příjmu, ve znění pozdějších úprav. U daně z příjmů právnických osob se v souvislosti s určením poplatníků, kteří nejsou založeni nebo zřízeni za účelem podnikání, jsou uvedeny následující: zájmová sdružení právnických osob, pokud mají tato sdružení právní subjektivitu a nejsou zřízena za účelem výdělečné činnosti, občanská sdružení včetně odborových organizací, politické strany a politická hnutí, registrované církve a náboženské společnosti, nadace, nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, veřejné vysoké školy, obce, organizační složky státu, vyšší územní samosprávné celky, příspěvkové organizace, státní fondy. Za tyto poplatníky se nepovažují obchodní společnosti a družstva, i když nebyly založeny za účelem podnikání.

Český statistický úřad zahrnuje od roku 1998 nestátní neziskové organizace pod institucionálním sektorem Neziskové instituce sloužící domácnostem (<http://www.czso.cz>). Vychází z klasifikace zpracované na bázi mezinárodního standardu a uvádí tyto instituce: nadace, nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, střední školy, základní školy, školská zařízení, předškolní zařízení, zdravotnická zařízení, sdružení (svaz, spolek, společnost), politické strany, hnutí, církevní organizace, organizační jednotky sdružení (svazu, spolku, společnosti), organizační jednotky politické strany, hnutí, stavovské organizace – profesní komory, zájmová sdružení právnických osob.

V metodice národních účtů, která vznikla na konci 40. let minulého století v účetnictví členských států

OSN, se tvorba celkové produkce od roku 1953 dělí na tržní a netržní. Jádrem občanského sektoru se nachází v prostoru, kde se převážně produkují nebo spotřebovávají netržní zboží a služby a kde hlavními subjekty jsou institucionální jednotky seskupené podle své hlavní funkce a podle převážně netržního charakteru své činnosti. Jde o ekonomické subjekty, jejichž hlavní činnost spočívá v zajišťování obecně prospěšných aktivit a nikoli v dosažení zisku. Mohou vykonávat vedlejší podnikatelskou činnost, pokud to právní úprava daného typu organizace nevyklučuje, ale tato činnost nesmí být provozována na úkor hlavního účelu, pro který byla organizace zřízena. Jde tedy o neziskovou činnost v tom smyslu, že „neziskovost“ označuje skutečnost, že zisk organizace není předmětem rozdělování ve prospěch jejích členů, ale rozděluje se ve prospěch programů a osob vně organizace (Goulli – Vyskočilová 2001, s. 5).

Pro činnost nestátních neziskových organizací jsou vytvářeny vhodné ekonomické podmínky. Jde o finanční pomoc poskytovanou z prostředků státního rozpočtu dotační politikou, jde o finanční částky rozdělené vybraným nadacím, a jde o zvýhodnění v placení daní z příjmů. Rozbory financování nestátních neziskových organizací z veřejných rozpočtů, zásady a hlavní oblasti dotační politiky zveřejňuje poradní orgán Vlády České republiky – Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. V roce 2000 poskytly ministerstva, okresní úřady a magistráty na aktivity nestátních neziskových organizací 3 337 073 000 Kč, podpořily 11 749 orga-

nizací (Rada vlády pro nestátní neziskové organizace 2002). Finančně posílit nadační sektor bylo záměrem při zřizování Nadačního investičního fondu (NIF). NIF byl zřízen v roce 1991 a bylo do něj převedeno 1% akcií z druhé vlny kuponové privatizace. Ve dvou etapách byly finanční prostředky rozděleny 73 vybraným nadacím, celkem bylo rozděleno 1 325 514 495 Kč (Müller, Jiří 2003).

Příjmy neziskové organizace jsou děleny na různé kategorie. Jde o příjmy nepodléhající dani z příjmů (dary movité i nemovité, tj. i peněžní dary, vše podléhající dani darovací, i granty, sponzorování a podobně nazvané smlouvy, dotace státu, obcí, krajů, regionů, úroky z běžného účtu), dále příjmy osvobozené od daně z příjmů (členské příspěvky schválené ve stanovách, statutech či ve zřizovacích nebo zakládacích listinách, výnosy z kostelních sbírek, výnosy z nadačního jmění), příjmy podmíněně osvobozené (z činností vyjmenovaných ve statutu, ve zřizovací nebo zakládacích listině). Některé příjmy podléhají dani z příjmů, a to příjmy z hlavní činnosti (činnosti) uvedené ve stanovách, statutu, zakládacích či zřizovacích listině, jestliže náklady na tuto činnost jsou nižší než příjmy z ní nebo příjmy z reklam, případně z členských příspěvků. Příjmem se rozumí i nepeněžní příjem. Jde zejména o nehrazené protislužby, které je třeba navzájem vyúčtovat a bez úhrady zaúčtovat vzájemné pohledávky a závazky. Dani podléhají také příjmy z podnikatelské, hospodářské, vedlejší nebo doplňkové činnosti (Růžičková 2002).

3.3. Subjekty občanského sektoru

3.3.1. Nadace a nadační fondy

Nadace se v právních úpravách většiny zemí nachází v občanském či obchodním zákoníku. V západních státech se nadací rozumí právnické osoby, které se zabývají charitativními, společenskými, kulturními či vědeckými aktivitami. V zahraničí mohou sledovat i komerční cíle. Jejich využití je například možné za účelem pronajímání bytů, organizování loterií, správy zdravotnických zařízení, domovů důchodců, vzdělávacích zařízení, ústavů pro postižené, vydávání časopisů, podporování univerzit, televizních společností atd. U nás jsou nadace spojeny se společenskou změnou po

roce 1989 tím, že byl schválen zákon o nadacích (1997), první svého druhu. Přitom v nadační činnosti máme svou tradici. V období první republiky existovalo například více než 2 000 nadací podporujících studenty. Významnými donátory byly církve, světské spolky či dobročinná bratrstva. Nadace vlastnily a spravovaly také ústavy a jiná zařízení. Byly uznány podle Československého občanského zákoníku z roku 1936 jako zvláštní neobchodní instituce, pokud jejich majetek a činnost byly zasvěceny podpoře církví, kostelů, škol, nemocnic, chudých lidí a ostatních uvedených fyzických osob a jiným nenáboženským veřejně prospěšným účelům.

Po roce 1948 byly nadacím zkonfiskovány jejich prostředky a majetky. Jedinou nadací, která socialismus přežila, byla Hlávkova nadace. V prostředí, kde nadace jako taková byla padesát let neznámým pojmem, způsobila – po roce 1989 – osmiletá absence bližšího vymezení v podobě právního definování až v roce 1997 řadu rozdílností. Bylo zapotřebí osvětlit její pozici v občanském sektoru a co se od ní má očekávat. Nadace se zřizovaly podle novely Občanského zákoníku z roku 1992, registrovaly se na obecních úřadech a chovaly se jako jiné nestátní neziskové organizace – nejvíce se podobaly obecně prospěšným společnostem. Pojem nadace byl přitažlivým pro mnoho občanů, a tak v roce 1997 existovalo na našem území okolo 5 300 nadací (Ašerová – Thomas 1998, s. 2).

Zákon č. 227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech definuje dvě formy účelového sdružení majetku, vymezuje obecně prospěšné cíle a určuje i ekonomicko-organizační stránku. Velká část nadací nebyla schopna plnit funkci, kterou po nich nový zákon vyžadoval. Některé se změnilý na zákonem nově definovaný institut nadačního fondu. Obě formy mají stejný účel, ale naplňují jej rozdílným způsobem. Nadace je zakládána s dlouhodobou perspektivou. Proto je část majetku (nadační jmění) vázána podle zákona v určité formě. Rozdělovány jsou pouze výnosy z tohoto jmění. Nadační fond smí k dosažení účelu, pro který byl zřízen, používat všechn svůj majetek. Zákon způsobil úbytek nadací; k 19. 3. 1999 bylo registrováno už jen 144 nadací. Postupem času jejich počet stoupl, i když takového počtu, jako před přijetím zákona, zřejmě nedosáhne. V červnu 2003 bylo v ČR zaregistrováno celkem 364 nadací a 916 nadačních fondů (www.justice.cz).

Činnost nadací i nadačních fondů je zaměřena na dosahování obecně prospěšných cílů (rozvoj duchovních hodnot; ochrana lidských práv, přírodního prostředí, kulturních památek; rozvoj vědy, vzdělávání, tělovýchovy). Nadace nejvíce podporují vzdělávání, kulturu, sociální a zdravotní oblast, naopak nejméně nadací se věnuje podpoře ochrany lidských práv a rozvoje občanského sektoru. Nadace nevstupují do sociální ekonomiky přímo nabízenými výrobky nebo službami, ale podporují obecně prospěšné činnosti prostřednictvím nadačních příspěvků, které mohou mít formu peněžní (granty) a formu věcnou. Podporované aktivity jsou realizovány třetími osobami. Některé nadace vyřizují stovky žádostí o podporu ročně a rozdělují významné prostředky. Podporují fyzické osoby, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, ale

i státní instituce. Prostředky poskytnuté nadací jsou účelově vázány, podléhají kontrole správnosti a účelovosti použití. Nadace na druhé straně dostává také dary a nakládá s nimi, jak je ujednáno v darovací smlouvě.

Novela zákona o nadacích a nadačních fondech z roku 2002 (zákon č. 210/2002 Sb.) se týká hospodaření nadací, úpravy vztahů mezi grantováním, režii a vlastními programy nadace. Přesněji vymezuje možnosti podílu nadací na majetkových vztazích, stanovuje kritéria takzvaného bezpečného investování – tak, aby nebyla nadace v riziku, že nevydařená investice způsobí její zánik. Upravuje pohyb s nadačním jměním – za jakých okolností je lze snížit či zvýšit. Stejně tak novela odstraňuje překážky, které dosud bránily nadaci svěřit část nadačního jmění do správy jiné osoby. Návrh umožňuje sloučení nadací se shodným či podobným účelem po rozhodnutí jejich správních rad – není nutné tento účelový postup zdůvodňovat malými výnosy z nadačního jmění. Dále počítá s tím, že nadace může zakládat obecně prospěšné společnosti.

3.3.2. Obecně prospěšné společnosti

Úvahy o potřebě přeměny dřívějších rozpočtových (nyní organizačních složek státu) a příspěvkových organizací na nezávislé a finančně více samostatné organizace vyústily v roce 1995 v přijetí zákona č. 248/1995 Sb. o obecně prospěšných společnostech. Tímto se zavádí typ právnické osoby zajišťující obecně prospěšné služby za rovných podmínek a podléhající nezávislé kontrole veřejnosti. Záměr zákonodárce se neseskal s velkým úspěchem, většina obecně prospěšných společností vznikla díky možnosti transformace stávajících nadací v roce 1998. V červnu 2003 bylo v rejstříku zapsáno 122 subjektů. V zahraničí tato právní forma víceméně neexistuje (obdoba je na Slovensku, kde lze založit neziskovou organizaci, která poskytuje všeobecně prospěšné služby za předem určených a pro všechny uživatele stejných podmínek), v řadě zemí poskytují služby nadace. V zákoně č. 248 se uvádí, že obecně prospěšná společnost poskytuje veřejnosti obecně prospěšné služby za předem stanovených a pro všechny uživatele stejných podmínek, a že její hospodářský výsledek (zisk) nesmí být použit ve prospěch zakladatelů, členů jejich orgánů nebo zaměstnanců, ale musí být použit na poskytování těch služeb, pro které byla společnost založena. Charakteristické rysy obecně prospěšných společností

jsou: formální ustanovení dle zákona č. 248/1995 Sb., oddělení od státního aparátu, nerozdělování zisku mezi vlastníky a management, samosprávnost (provádějí kontrolu vlastních činností), veřejná prospěšnost, tj., že slouží veřejnému blahu. Kromě hlavních služeb může provozovat i činnost doplňkovou. Pokud společnost dosáhne doplňkovou činností zisku, nesmí být tento zisk předmětem rozdělování ve prospěch jejích členů, ale je použit na poskytování služeb, pro které byla společnost založena. Hospodářský výsledek se převádí celý do rezervního fondu. Získání prostředků na provozování prospěšných služeb je dosahováno přijatelnými cenami za poskytované služby. Financování obecně prospěšné společnosti je zajištěno vedle vlastních příjmů i dotacemi z veřejných rozpočtů nebo příspěvky fyzických či právnických osob. Obecně prospěšné společnosti působí tam, kde se soukromým firmám nevyplácí podnikat: v oblasti kultury, sportu, volného času, vzdělávání, zdravotnictví, sociálních službách, ekologie, komunitního rozvoje i občanskoprávní osvěty. Odlišnosti v činnostech obecně prospěšných společností spočívají v tom, že poskytují služby speciálním cílovým skupinám, nahrazují státní instituce, reagují na nové situace, zavádějí neověřené postupy.

3.3.3. Občanská sdružení

Občanská sdružení, společenství osob, jsou nejčastějším typem právní formy nestátní nevýdělečné organizace. V zákonu č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, se uvádí, že občané mohou zakládat spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby a jiná občanská sdružení, jakož i odborové organizace (dále jen „sdružení“) a sdružovat se v nich. Ke dni 30. 6. 2003 je na Ministerstvu vnitra ČR registrováno 53 832 občanských sdružení (www.mv-cr.cz). K založení občanského sdružení stačí tříčlenný přípravný výbor.

Nedovolená sdružení jsou ta, „jejichž cílem je popírat nebo omezovat osobní, politická nebo jiná práva občanů pro jejich národnost, pohlaví, rasu, původ, politické nebo jiné smýšlení, náboženské vyznání a sociální postavení, rozněcovat nenávist a nesnášenlivost z těchto důvodů, podporovat násilí, anebo jinak porušovat ústavu a zákony; která sledují dosahování svých cílů způsoby, které jsou v rozporu s ústavou a zákony; ozbrojená nebo s ozbrojenými složkami; za taková se nepovažují sdružení, jejichž členové drží nebo užívají

střelné zbraně pro sportovní účely nebo k výkonu práva myslivosti“ (zákon č. 83/1990 Sb., § 4).

„Občanská společnost ve svém systému občanských sdružení, spolků, klubů, komor a asociací jen institucionalizuje sociální kapitál občanů na úrovni vyšší než jsou příbuzenské sítě a známosti z práce. To, jen' ovšem znamená zásadní rozdíl v prosperitě, efektivitě a kvalitě života u těch společností, které mají instituce občanské společnosti plně rozvinuté“ (Možný 2002, s. 121).

Ekonomické činnosti občanských sdružení

Občanská sdružení se nezakládají k dosahování zisku. Důvodem pro získávání finančních prostředků vlastními komerčními aktivitami je zajištění prostředků na vlastní projekty a poslání. Hlavní motivací k zahájení podnikatelské činnosti bývá potřeba dlouhodobé finanční stability a nezávislosti. V současné době se snižuje objem prostředků ze zahraničních fondů a též státní prostředky v rámci dotační politiky. Samofinancování není zaměřeno na komercializaci občanského sektoru a nemělo by být jediným zdrojem financí pro dané občanské sdružení. Možnosti pokrytí nákladů nebo vytvoření zisku občanskými sdruženími vytvářejí členské příspěvky (příjmy od členů organizace), poplatky za služby nabízené klientům, prodej vlastních výrobků, pronájem nemovitostí a zařízení, příjem z patentů, licencí, dividendy z investic a úroky z úspor. Sdružení mohou být financována také z prostředků ziskové organizace, když založí obchodní společnost. K tomu, aby občanské sdružení mohlo založit úspěšnou obchodní společnost, by mělo splňovat několik podmínek. Nabízet službu, činnost, produkt, který je na trhu žádan a uspět v konkurenci s nabídkou služeb a činností jiných firem. Vhodné je, aby předmět obchodní činnosti souvisel se zaměřením sdružení. Důležité přitom je oddělení subjektů neziskové organizace a podnikání. Obava, že se nepodaří udržet poslání sdružení, odrazuje mnohá sdružení. Podnikání je definováno v Obchodním zákoníku jako „soustavná činnost prováděná samostatně podnikatelem vlastním jménem a na vlastní zodpovědnost za účelem dosažení zisku“ (zákon č. 513/1991 Sb., § 2 odst. 1). Výdělečná činnost sdružení není zakázána. Nesmí však být hlavním cílem sdružení, ale pouze prostředkem k dosažení jeho cíle. Na výdělečnou činnost musí sdružení získat živnostenské oprávnění, popřípadě splnit další podmínky. Příkladem je vydavatelská činnost, poradenská a vzdělávací činnost nebo prodej vlastních výrobků. Zisk z výdělečných činností podléhá dani z příjmů

a posuzuje se každá činnost zvlášť, zda vykazuje zisk či ztrátu, a daní se dle zákona. Rozdělení zisku (i ztráty) řeší postupy účtování pro jednotlivé neziskové organizace v opatřeních Ministerstva financí ČR. Pokud sdružení podniká nebo jeho celkové příjmy přesáhly 6 milionů Kč, musí vést podvojný účetnictví (zákon č. 353/2001 Sb., § 9, odst. 2a). Podnikání nejsou jednorázové akce, například prodejní výstava, odborný seminář, benefiční koncert apod. Sdružení vykonávají rozmanité činnosti, poskytují nové zážitky a kontakty, ale zejména poskytují služby, často zdarma. Když budou aktivity prováděny bezúplatně nebo za cenu, která slouží k úhradě nákladů, nejde o podnikání. Služby poskytované občanskými sdruženími vstupují však do sociální ekonomiky. V případě, kdy služby nemají určenou žádnou cenu, je možné jejich hodnotu vyčíslit podobně jako u poskytovatelů služeb ve veřejném sektoru, a to výší nákladů (nabídková strana stanovení ceny) (Janečková – Vašítková 2000, s. 30).

Pokud jde o doplňkovou činnost, každou je nutno posuzovat zvlášť z hlediska daní z příjmů, které doplňková činnost podléhá. Z výnosů jedné doplňkové činnosti nelze pro daňové účely kompenzovat ztráty z jiné doplňkové činnosti. Příjmy a výdaje, které jsou pro všechny činnosti nebo nejméně pro dvě společné, je nutné dělit podílem podle ekonomických záznamů nebo propočtů, podle toho, jaký je jejich podíl na nákladech či příjmech. V souvislosti s účetnictvím organizací, které jsou příjemci dotací, je třeba sledovat opatření Ministerstva financí, které každoročně stanovuje pravidla pro sestavení účetní závěrky jednotlivých neziskových organizací a termíny předkládání závěrky. Ministerstvo financí vydalo pro různé typy neziskových organizací rozdílné účtové osnovy a postupy účtování a další novelizace těchto postupů, jimiž se musí, vedle zákona o účetnictví, příslušné organizace povinně řídit.

Zákon o daních z příjmů (č. 586/92 Sb.) předepisuje poplatníkům, kteří nejsou založeni za účelem podnikání, povinnost vést v účetnictví odděleně příjmy, které jsou předmětem daně, od příjmů, které předmětem daně nejsou nebo předmětem daně jsou, ale jsou od daně osvobozeny. Za poplatníky zřízené nikoli za účelem výdělečné činnosti jsou považovány zájmová sdružení právnických osob, občanská sdružení, odborové organizace, politické strany a politická hnutí, registrované církve a náboženské společnosti, nadace, nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, veřejné vysoké školy, obce, organizační složky státu, vyšší územní samosprávné celky, příspěvkové organizace, státní fondy. Družstva

a obchodní společnosti, i když nebyly založeny za účelem podnikání, se za tyto poplatníky nepovažují (zákon č. 492/2000 Sb., § 18).

3.3.4. Církve

Zařazení církví a náboženských společností do občanského sektoru není jednoznačné. Můžeme se setkat s názorem, že církve by měly vytvářet čtvrtý sektor, odlišný od občanského. Je to dáno jednak státním financováním činnosti církví, které je, vedle pomoci ze zahraničí, dosud nárokové, a také tím, že posláním církevních společností je kultivovat vztah k transcendentnu. Například Juraj Barát a Mária Zelenáková upozorňují na vícerozměrný pohled na církve. „Jeden rozměr je její učení, včetně věrouky a morálky. Dalším rozměrem jsou obřady a vnitřní náboženský život (bohoslužby, svátky a praktikování náboženství). Neméně důležitý je společenský rozměr církve, který je orientovaný směrem dovnitř církevního společenství a navenek směrem k široké veřejnosti“ (Barát – Zelenáková, 2000, s. 68).

V České republice působí 25 církví a náboženských společností registrovaných na Ministerstvu kultury ČR podle zákona o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností (zákon č. 308/1991 Sb.). Církve se cítí být administrativními zásahy omezovány ve své svobodě. Dosud s nimi žádná vláda nevyřešila majetkové narovnání, aby si mohly vypracovat ekonomický model a byly nezávislé a nezatěžovaly stát (Vlk 2003). Od ledna 2002 nabyl účinnost nový zákon č. 3/2002 Sb. o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů. Nesplnil očekávání týkající se zejména církevních zařízení poskytujících služby (sociální, zdravotnické, vzdělávací). Z vymezení církevní právnické osoby (v § 6 odst. 2 je jako právnická osoba církevní instituce založená církví podle jejích vnitřních předpisů za účelem organizace, vyznávání a šíření náboženské víry) vyplývalo, že církve nemohou provozovat svá sociální a zdravotnická zařízení jako svou integrální součást. Zákon č. 3/2002 Sb. neumožňoval, aby církve přeměnily svá účelová zařízení na jiný typ právnické osoby, například na obecně prospěšné společnosti. Proto Ústavní soud od 13. 1. 2003 zrušil ustanovení v § 6 odst. 2. Deklaroval tím, že právo církve navrhnout k evidenci církevní právnickou osobu pouze za účelem organizace, vyznávání a šíření

náboženské víry je ve zjevném rozporu se samotným cílem a smyslem církvi (Deverová 2003, s. 9). Činnost církvi ve společnosti je podstatně širší a spočívá nejen v religiózní činnosti, ale také v činnosti charitativní, humanitární a obecně vzdělávací. K těmto činnostem může církev podle Ústavního soudu zřizovat církevní instituce jako samostatné právnické osoby. Jejich vznik není podmíněn právním aktem státního orgánu, a evidence církevních právnických osob má pouze deklaratorní povahu. Tím, že však církve mohou zřizovat právnické osoby bez zásahu státu, dochází k nadřazování církevních předpisů zákonům ČR. Ministerstvo kultury ČR nejprve odmítlo, avšak nyní už zapisuje do rejstříku církevních právnických osob i subjekty, které vznikly jako součást církve a jsou jí označeny jako církevní právnická osoba. U činností, k nimž je nutné zvláštní povolení, uvádí Ministerstvo kultury, že evidence nenahrazuje rozhodnutí jiných orgánů. Postup vstupuje do života velmi pomalu a způsobuje mnohým neziskovým organizacím obtíže zejména při podávání

projektů, kde se vyžaduje dokázání právní subjektivity (Deverová 2003, s. 9).

Zrušení příslušného paragrafu 6 odst. 2 může být důvodem řadit zejména církevní účelová zařízení do občanského sektoru. Církve naplňují mnohé typické znaky. Nerozdělují případně vytvořený zisk mezi své zakladatele nebo členy svých orgánů, jsou samosprávné a na veřejné správě svým rozhodováním nezávislé, prokazují vysokou míru dobrovolnické práce, poskytují humanitární pomoc a zaměření činnosti církevních sociálních, zdravotnických a vzdělávacích zařízení je na obecný prospěch (Kačírek 2002, s. 146). Některá konkrétní práva a povinnosti, například v oblasti školství, vězeňství a v armádě ČR, jsou ponechány úpravám ve zvláštních právních předpisech. Dosud však u nás nejsou „legislativně stabilizované a důvěryhodné podmínky pro rozvoj aktivit církve v nabytí a využívání majetku“ především proto, že předcházející vlastnické vztahy církve k movitému i nemovitému majetku byly zpochybnovány (Rektořík 2000, s. 115).

3.4. Český občanský sektor v evropském kontextu

V roce 2000 byl Evropskou komisí zveřejněn text Komise a nevládní organizace: Posilňování partnerství (*stručný výtah Discussion Paper of „The Commission and Non-governmental Organisations: Building a Stronger Partnership“ uveřejněném na webových stránkách evropským serveru: www.europe.int*).

Cílem bylo poskytnout přehled vztahů mezi Komisí a nevládními organizacemi a upozornit na existující problémy. Uvádí se, že bylo Komisí každoročně přidělováno asi 1000 milionů euro na projekty nevládních organizací, z nichž největší část byla rozdělena mezi oblasti pomoci rozvojovým zemím, lidských práv, programů na rozvoj demokracie a především na humanitární pomoc (ta činila v průměru asi 400 milionů euro). Další přiděly byly směřovány do sféry sociální (cca 70 milionů euro), vzdělávání (cca 50 milionů euro) a do oblasti životního prostředí v zemích EU. Dotace z EU získává několik set evropských i mimoevropských nevládních organizací. V tomto dokumentu bylo navrženo, jak tyto vztahy rozšířit a upevnit a to především vytvořením jednotného systému spolupráce s nevládními organizacemi, který by platil pro Evropskou komisi a její jednot-

livé orgány (Generální ředitelství a další agentury EK) jako celek, čímž by se nahradila dosavadní spolupráce organizovaná jednotlivými orgány Komise.

V současnosti existují *problémy, které vytvářejí překážky pro vzájemnou spolupráci*. Je to například neexistující jednotný přístup Komise k nevládním organizacím, nedostatečná informovanost nevládních organizací, především v oblasti dotování a postupů týkajících se peněžních záležitostí, a naopak nedostatečná informovanost Komise o aktuálním stavu nevládních organizací a jejich působnosti. Oprávněný je požadavek větší průhlednosti, která by zabezpečila větší důvěru v nevládní organizace ze strany Komise. Na druhé straně nevládní organizace upozorňují na složitost při vyplňování formulářů pro žadatele a na velkou administrativu.

Evropská komise má zájem o spolupráci s nevládními organizacemi z důvodů upevnování demokracie, neboť nevládní organizace jsou silným prvkem demokratického zřízení – prezentují cíle a potřeby zvláštních skupin občanů evropským institucím. Nevládní organizace vystupují v roli zprostředkovatelů informací z řad nejrůznějších vrstev veřejnosti, podílejí

se na výkonu politické moci, zapojují se do politických diskusí, účastní se na projektovém managementu, podílejí se na evropské integraci. Vzniká nová role nevládních organizací při vytváření „evropského veřejného mínění“.

Ke zlepšení komunikace mezi Komisí a nevládním sektorem pomůže oboustranný dialog a konzultace. Je několik forem konzultací, které v současnosti probíhají mezi Komisí a nevládními organizacemi. Patří k nim *jednání sestavené ad hoc, strukturované dialogy* (vedené pravidelně a v neformálním duchu) a *formalizované dialogy* (poradní výbory). Od roku 2003 je Komise začala uplatňovat, aby se vypracovala jednotná pravidla pro vedení konzultací s nevládním sektorem, kterými se řídí všechny její orgány a složky. Tato opatření se týkají soustavy obecných pravidel ustanovených po poradě s obcí nevládního sektoru a zvýšení informovanosti vytvořením webové stránky na serveru Europa. Tyto stránky již zveřejňují, jakým způsobem si Komise volí své partnery, které přizve k pravidelným poradám; seznam poradních skupin a k nim náležejících organizací s podrobnějšími informacemi o jejich působení. Je zde možné najít informace o nevládních organizacích, které se účastní strukturovaných nebo formalizovaných porad (včetně informací o jejich právním statusu, cílech, členské struktuře a hlavních zdrojích financování). Informace se rovněž týkají nadcházejících připravovaných jednání poradních skupin.

Evropská komise chce zkvalitnit *výběrová řízení* a samotné vybírané projekty, přesněji hodnotit finanční a provozní kapacity nevládních organizací a ujasnit pravidla týkající se finančních garancí. Evropská komise vytváří *databázi o nevládních organizacích* jako o projektových partnerech. Komise chce dále sestavit systém, který by vedl záznamy o nevládních organizacích, jejichž vedení, struktura, výkonnost a peněžní stránka byly podrobeny vnějšímu auditu. Měla by být zvýšena informovanost o dotačních evropských možnostech.

V říjnu 2001 byl přijat zákon o evropských obchodních společnostech. Na podzim roku 2002 konstatovala expertní skupina Evropské komise, že podobný právní předpis by měl existovat i pro evropská sdružení (neziskové organizace). Nicméně, ze zprávy expertů Komise vyplynulo, že modelové stanov evropské nadace by měly být ošetřeny v odděleném právním aktu. Znamená to dočasné odložení debaty o přijetí modelových stanov evropské nadace, na rozdíl od pokroku ohledně zákona o evropských sdruženích. Evropské nadační centrum v současné době rozeslalo svým členům návrh

stanov evropské nadace a sbírá podněty jak z členských zemí EU, tak i z přístupujících států, včetně ČR.

V roce 2002, při příležitosti Hlavního výročního shromáždění (AGA) a konference Evropského nadačního centra (EFC) v polském Krakově, se začalo uvažovat o vytvoření stanov *Evropské nadace*. Právní sekce Evropského nadačního centra při Výboru pro Evropskou unii na to navázala tím, že zahájila práci na tvorbě modelového Zákona o nadacích (Terauda 2001–2002, s. 1). Zákon by přispěl k vytvoření demokracie v Evropě, k vytvoření společné identity, k zprůhlednění evropských institucí, k ujasnění místa nadací ve vyjednávacím procesu s veřejnými správními orgány na všech úrovních.

V roce 2003 by se uskutečnil mezinárodní výzkum *Role a vize nadací v Evropě* (v České republice jej provedla Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze). Výsledky by měly odpovědět na otázku, jak nadace chápou svou roli ve společnosti i v Evropě. Výzkum se souběžně uskutečňoval ve dvaceti evropských zemích; v první fázi bylo vybráno 16 nadací lišících se typem, velikostí, druhem činnosti i regionální působností. Hlavním iniciátorem mezinárodního projektu je prof. Helmut K. Anheier, donedávna ředitel Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost) na London School of Economics (od roku 2002 ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles, USA).

Občanský sektor ve střední a východní Evropě podporují *institute ze zahraničí*. Evropské projekty financují například Nadace Bernarda Van Leera (<http://www.bernardvanleer.org>) Nizozemsko; Bertelsmannova nadace (<http://www.bertelsmann-stiftung.de>), Německo; Dobročinný fond Josepha Rowntreea (<http://www.jrct.org.uk>), Velká Británie; Nadace charitativní pomoci (<http://www.CAFonline.org>), Velká Británie; Nadace Charlese Stewarta Motta (<http://www.mott.org>), USA; Výroční nadace Švédské banky (www.rj.se), Švédsko; Kelloggova nadace (<http://www.wkcf.org>), USA; Nadace Camelot – provozovatel Národní loterie (<http://www.camelotfoundation.org.uk>), Velká Británie; Evropská kulturní nadace (<http://www.eurocult.org>), Nizozemsko; Nadace Francie (<http://www.fdf.org>), Francie; Fordova nadace (<http://www.fordfound.org>), USA; The German Marshall Fund of the United States (<http://www.gmfus.org>), USA; Nadace Heinricha Bölla (<http://www.boell.de>), Německo; Nadace krále Bau-douina (<http://www.kbs-frb.be>), Belgie; Fond bratří

Rockefellerů (<http://www.rbf.org>), USA; Compagnie di San Paolo (<http://www.compagnia.torino.it>), Itálie.

Ze zahraničních programů uvádíme národní program *Phare*, který je připravován Českou republikou ve spolupráci s Evropskou komisí (je spravován Nadací rozvoje občanské společnosti NROS). Jedním z cílů programu Phare je posilování institucí a vnitřních administrativních struktur potřebných pro převzetí legislativy Evropských společenství a pro přípravu na účast v EU programech. Z nich uvádíme programy pomoci spravované Nadací rozvoje občanské společnosti (NROS) spadající do národního programu *Phare*, který je v předvstupním období (do roku 2004) připravován Českou republikou ve spolupráci s Evropskou komisí. Jedním z cílů národního programu Phare je posilování institucí a vnitřních administrativních struktur potřebných pro převzetí legislativy Evropských společenství a pro přípravu na účast v EU programech. Proces programování a příprava projektových fiší vychází z Přístupového partnerství, Národního programu přípravy ČR na členství v EU, Pravidelné hodnotící zprávy a Kodaňských kritérií. Samotná realizace pomoci se řídí prováděcími předpisy, prostředky jsou čerpány na základě podepsaných Finančních memorand. NROS spravuje dílčí programy EU Phare vypisované na každý rok a zvláště zaměřené na rozvoj občanské společnosti od počátku své existence, to je od roku 1993. Například Program Phare pro rok 2000 byl členěn na program Rozvoj občanské společnosti (PROS) a na program romské integrace Dživas Jekhetane (DJ). Prioritou programu Rozvoje občanské společnosti byly školicí a informační aktivity s cílem zlepšovat profesionální dovednosti NNO v oblastech komunikace, fundraisingu, marketingu, plánování, řízení a finančního managementu, problematika lidských práv, dodržování mezinárodních paktů a úmluv o lidských právech, postavení menšin v české společnosti a ochrana jejich práv atd. V programu Dživas Jekhetane byla prioritou podpora romského etnika a rozvoj vzájemných vztahů mezi většinou a menšinovou společností v ČR, budování tolerance a důvěry, podpora vzdělanosti a výchovy, občanského poradenství atd. Program se řídí pravidly Evropské komise shrnutými v Praktickém rádcí pro programy Phare, Ispa a Sapard, který vstoupil v platnost dne 1. ledna 2001. Program Phare Access je iniciativou Evropského společenství, která má za cíl podporovat rozvoj občanské společnosti v deseti kandidátských zemích střední a východní Evropy. Jeho širším cílem je propagovat implementaci *acquis communautaire* v ta-

kových oblastech politiky, kde vládní aktivity, scházejí nebo jsou komplementární k aktivitám třetího sektoru, a podporovat začlenění a účast jednotlivců a skupin, u kterých je riziko, že proces transformace jim přinese ekonomickou, sociální a politickou marginalizaci. Pokračováním Accessu 99 je program Phare Access 2000. Program probíhal na decentralizované bázi podobně jako ostatní programy Phare, přičemž pro Českou republiku Evropská komise určila jako implementační agenturu tohoto programu NROS. Program pokrýval problematiku sociální a zdravotní, podporu činnosti NNO působících v této oblasti, rozvoj sociálního dialogu, podporu činnosti NNO působících v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí, podporu menších ekologických projektů, podporu rovnoprávného postavení mužů a žen ve společnosti, ochranu zájmů spotřebitelů, pacientů a dalších širokých skupin. Program Phare pro rok 2001 „Posílení nevládních neziskových organizací v ČR“ bude ukončen 31. 10. 2004. Je zaměřen na posílení rozvoje občanské společnosti a trvalé udržitelnost i neziskového sektoru v České republice, na podporu rozvoje demokracie na místní, regionální a národní úrovni a na podporu znevýhodněných skupin a boj proti diskriminaci. Program Phare pro rok 2002 „Dlouhodobá udržitelnost rozvoje občanské společnosti / Podpora aktivního života seniorů / Obnova oblastí postižených záplavami prostřednictvím pomoci nevládních neziskových organizací“ bude ukončen 31. 10. 2005.

Další z významných programů je *CEE Trust*, který bude postupně probíhat v sedmi postkomunistických zemích s cílem podpořit a stabilizovat vznikající občanskou společnost a neziskový sektor. Během deseti let investuje do regionu střední a východní Evropy celkem 75 milionů dolarů. Vzhledem ke svému poslání podpoří program jednak klíčové organizace v daných zemích, jednak dlouhodobá systémová řešení a mechanismy, jež mohou být zárukou, že neziskové sektory v cílových zemích budou s to trvale plnit úkoly, které jim v otevřené demokratické společnosti přísluší. Česká republika má k dispozici 3 miliony dolarů na období tří let. Realizací programu pověřil CEE Trust Nadací VIA, která pozvala ke spolupráci pět dalších předních nevládních neziskových organizací (OSF Praha, Nadace Partnerství, Fórum dárců, NROS, Vzdělávací nadace Jana Husa). Program pro Českou republiku vychází z poslání, cílů a celkové filozofie CEE Trustu. Sestává z jedenácti programových komponentů, které navzájem úzce souvisejí a jsou obsahově i organizačně propojeny. Komponenty se liší svým charakterem – tři

jsou čistě grantové, čtyři grantové a asistenční, čtyři komponenty jsou operačního typu.

Program pro Českou republiku je zaměřen na systémová řešení, podporu odborného zázemí a infrastrukturu neziskového sektoru a na institucionální podporu

klíčových organizací. Není tedy určen na jednotlivé, oborově či teritoriálně úzce vymezené projekty jednotlivých organizací. Cíleně propojuje jednotlivé programové komponenty, aby se vyhýbaly duplicitám a navzájem obohacovaly, a tak násobily celkový přínos.

3.5. Krize důvěry a obnova důvěry

A jaké jsou vyhlídky pro vytvoření občanské společnosti v České republice? Zdá se, že z mezinárodně-politického hlediska máme předpoklady, které jsme v minulosti neměli. Hlavní průmyslové mocnosti jsou stoupenci občanské společnosti nebo k ní konvertují (Gellner 1997, s. 170). Dnešní situace je ale také z mnoha hledisek o mnoho obtížnější než situace po roce 1918. Obě demokracie, ta prvorepubliková i ta dnešní, byly zřízeny takřkajíc cestou „shora“, a i když podobnost situací a reakcí je značná, značné jsou také rozdíly. Při obdivném pohledu na První republiku si musíme uvědomit, že měla oproti polistopadovému vývoji v ČR velké štěstí. Jedna docela slušná doba se měnila na jinou docela slušnou dobu. Zatímco roku 1918 předcházelo poměrně „poklidné“ a dlouhodobé zrání občansko-etnických struktur, dnešnímu stavu předcházelo půlstoletí trvajících systematické ničení těchto už tak dost problematických předpokladů. Dnes sice žijeme v právním státě, máme zde tržní hospodářství, existují mnohé spolky, sdružení i zájmové organizace, máme ovšem nejen silný pocit, ale i empirické důkazy o tom, že tyto struktury zatím netvoří fungující občanskou společnost, která by byla oporou a podhoubím demokracie (například Brokl 1997, s. 70–89).

Více než institucionální bariéry brání rozvinutí fungující občanské společnosti bariéry kulturně-civilizační. Tuto starou pravdu jasně formuluje De Ruggiero (1929, s. 20), když hovoří o duševních silách liberalismu, a kterou později formuluje lapidárně W. Thomas ve svém teorému. (Skutečnost, jež je definována jako reálná, se stává reálnou ve svých důsledcích. Z toho vyplývá, že důležitější než to, jaká situace „objektivně“ je, je fakt, jak ji lidé rozumějí, jak ji interpretují. V důsledku jejich jednání se tato situace uskutečňuje.)

„Mezi tím, je-li něco přibližně všeobecně zavedeno, anebo je-li to všeobecně uznávanou hodnotou, je propast, která může být vyplněna jen vnitřním, plným vědomím

této hodnoty. Jestliže se člověk necítí svobodným, nic mu neprospívá všechny okolnosti svobodě příznivé ... Svoboda je sebevědomí, vědomí své vlastní nekonečné duševní hodnoty. A i uznání svobody druhého člověka vyplývá z tohoto bezprostředního uvědomění si své vlastní důstojnosti. Jen ten, kdo si je vědom, že je svoboden, dovede uznati i jiné lidi svobodnými.“

Jinými slovy, jak tvrdí někteří psychologové, důvěra v jiné či ostatní je rozvíjena ve vazbě na utváření vnitřního pocitu důvěryhodnosti, který následně vytváří základnu pro trvalou identitu vlastního já (Giddens 1998a, s. 87). Česká společnost byla vystavena svobodě, ale jelikož byla plná nedůvěry a s malým sebevědomím, pak již scházel jen krůček k nedůvěře a neúctě k ostatním či jinému. Navíc netransparentně prováděná privatizace, nekontrolované převody ohromných částek, kapitálu a vlastnictví, nevymahatelnost úvěrů, neefektivnost soudů, rizikovost bankovního systému, zjevný klientelismus a korupce, to vše nemělo na eventuelní přeměnu počátečního polistopadového nadšení a zápalu v sebevědomou a důvěřivou společnost právě pozitivní vliv.

Ve většině polistopadových průzkumů veřejného mínění se také zřetelně ukazuje, že politická apatie, neinformovanost a nemohoucnost jdou ruku v ruce, a že toto dědictví minulosti se nejen vyznačuje zarážející rezistencí, ale ukazují se také tendence k jeho upevňování (například Vajdová 1994, 1995, Brokl 1997, Machonin 2000). Většina občanů nevěří, že by mohli nějak ovlivňovat státní orgány a politiku vlády, zrovna tak ani většinou nevědí, jakým způsobem by mohli svoji politickou vůli uplatnit.

Zde se v jasném světle ukazuje hlavní kulturně-civilizační bariéra české společnosti, jež jí brání v plném rozvinutí ve vyspělé otevřené občanskou společnost. Koncept občanské společnosti je konceptem amorální slušné a zdvořilé společnosti, které je vlastní studeně

instrumentální neposvěcená vize autority. Je společností sebevědomých, autonomních a tedy odpovědných a sebekritických občanů, v čemž spočívá její síla a hodnota: jak její efektivnost a rezistentnost vůči tyranii, tak i její dobrovolnost a svoboda. Je to společnost, jež je založena na důvěře v abstraktní principy, jež umožňují lidem vzájemně spolupracovat. Antagonisté zde mohou mezi sebou spolupracovat jen tehdy, jsou-li k sobě navzájem slušní a zdvořilí, i když jejich záměry mohou být možná naprosto neslučitelné. Ať už jsou rozpory sebeostřejší, společný zájem na pokračování jednání je vzájemný a nejpřednější (Banfield 1995, s. 7).

Česká společnost je však zatím společností nesebevědomou a nedůvěřivou, či jak by možná řekl Charles Montesquieu, společností ustrašenou. Existenciální pocit strachu či úzkosti je také v nehlubším slova smyslu antitezí důvěry (Giddens 1998a, s. 91). Česká společnost je společností heteronomní. To je důsledkem hluboce zažitého stereotypu, jemuž byla česká společnost po desetiletí vystavena, kdy prostředí ve kterém žila, chápala jako výsledek příkazů shora, nebo velkého tlaku sil, jež jsou vůči společnosti vnější. Jak říká Milan Kundera ve své *Nesmrtelnosti*: „... vůbec se za sebe nestydí a nemají nejmenší komplex méněcennosti. Jak víte, podle toho se poznají lidé, kteří mají moc.“ Česká společnost se vůbec necítí mocnou. Ba naopak. Cítí se bezmocnou, ne-mocnou. Česká společnost je stále ještě „dětskou“ společností, jež se nechce smířit s faktem „sebetvorby“ a nechce stanout tvář v tvář odpovědnosti, ale má tendenci upínat se k „charismatickým“ vůdcům, od kterých odvozuje své sebevědomí, svoji jistotu, tak jako děti odvozuji své sebevědomí a jistotu od svých rodičů.

Z prožitku mé vlastní svobody a nezávislosti pramení i má autonomie, která mne odsuzuje k odpovědnosti v podmínkách ambivalence a nejistoty. Fakt vlastní odpovědnosti mohou přijmout jen ti, kteří zvládli nelehké umění jednat v takových podmínkách. Tam, kde je vše jisté, nezbyvá prostor pro svobodu, tedy ani pro odpovědnost. Morálně zralí lidé jsou ti, kteří mají rádi jinakost vedle sebe, kteří cítí potřebu neznámého a kteří se cítí neúplní bez jisté „anarchie“ (nejistoty) ve svých životech (Bauman 1999, s. 59). Klíčová otázka občanství zní: *jak skloubit sebedůvěru s nejistotou?*

Nejbolestnější ztrátou české společnosti je díky komunistické zkušenosti právě ztráta vzájemné důvěry, jejíž nehlubší vrstvou je *deficit víry ve společnou akci* (srov. Možný 1999, s. 131). Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že důvěra v nejobecnějším slova smyslu je základní kulturně-civilizační zdroj, a proto sociální vědy

také věnují tomuto tématu nemalou pozornost (viz Luhmann 1979, Giddens 1998a, Fukuyama 1995, Sztompka 1999). Budování robustní občanské společnosti je ve všech postkomunistických společnostech otázkou oživení důvěry ve veřejné instituce a funkce politické elity, stejně tak jako v životaschopnost nového politického a ekonomického řádu. Důvěra jako silný kulturně-civilizační zdroj je také základním předpokladem pro účinnou aktivaci jiných zdrojů, jako je soukromé podnikání, občanství, legalismus aj. Bez ní nemohou být plně využity možnosti, jež přicházejí spolu s institucionalizací demokratické politiky, tržního hospodářství a pluralitního myšlení.

Budoucnost moderní společnosti je spojena se značnou mírou nejistoty a komplexity. Právě důvěra pomáhá redukovat míru této komplexity a nejistoty a umožňuje nám v těchto podmínkách přežít bez zdrcujících neuróz. Důvěra je způsob, jak se vypořádat s nejistou budoucností. Je to sázka jak na naše budoucí jednání (to znamená přijetí důvěryhodnosti v podobě závazků a odpovědného jednání), tak na budoucí nahodilosti a jednání druhých (Sztompka 1998, s. 195–197). V nehlubším a ontologickém slova smyslu je důvěra jakási důvěřivost v trvalost vlastní identity a ve stálost sociálního a materiálního prostředí našeho jednání. Je to základní pocit spolehlivosti osob a věcí, pocit, který Giddens (1998a, s. 85) nazývá „ontologickým bezpečím“. Pocit tzv. ontologického bezpečí, který se podle všeho utváří v nejrannějším dětství, je z definice předpokladem osobnostní integrity a zdravého mentálního a osobnostního vývoje. Je zřejmé, že pocit „ontologického bezpečí“ je základním předpokladem vztahů důvěry v komplexnějším slova smyslu.

Giddens (1998a, s. 78–85) také poukazuje na to, že na vztazích důvěry závisí nejen životaschopnost abstraktních systémů jako je trh či nejrůznější nástroje hledání legitimní politické autority, ale také životaschopnost expertních, na špičkové technice založených systémů. Vztahy důvěry jsou mimo jiné také zdrojem technického rozvoje. Důvěra laika v peněžní ekonomiku či v odbornou expertizu nezávisí ani tak na plném proniknutí do těchto procesů, ani na schopnosti zvládnutí vědění, které tyto systémy plodí, nýbrž stala se nedílnou součástí „víry“ moderního člověka. Životaschopnost těchto systémů závisí na udržování této „víry“. Lapidárně řečeno, pokud lidé nedůvěřují demokracii, demokracie je nedůvěryhodnou. A nalézání legitimní politické autority není možné, pokud lidé nedůvěřují trhu, svobodná a vzájemně výhodná směna

plodící oboustranný prospěch a ekonomický růst nemůže probíhat. A pokud nedůvěřují odborné expertize, je i tato expertiza nedůvěryhodná a s její odborností si proto není třeba příliš lámat hlavu.

K udržování „víry“ v abstraktní systémy dochází podle Giddense (1998a, s. 78–85) v tzv. přístupových bodech. Jsou to body, ve kterých dochází ke spojení či komunikaci laiků, ať už jednotlivců nebo kolektivů, s představiteli těchto abstraktních systémů. Pro tyto abstraktní systémy představují tyto přístupové body jak zranitelná místa, tak uzlové body, ve kterých se důvěra může udržovat, prohlubovat, oslabovat či ztrácet. V některých případech může špatná zkušenost nabytá v „přístupových bodech“ vést k určitému druhu rezignovaného cynismu nebo, pokud je to vůbec možné, k celkovému odpoutání od systému. Je potřeba, aby reprezentanti těchto četných abstraktních systémů, ať už jde o ministry, starosty, úředníky, pošťáky, průvodčí, sekretářky, učitele, doktory či zdravotní sestry, na základě setkání, jimiž si lidé utvářejí o daném systému svůj soud a názor, prokazovali svoji profesionalitu, serióznost, kompetentnost, důvěryhodnost, zájem a ochotu pomáhat. V minulosti došlo v ČR k dramatickému zničení velkého počtu takových „přístupových bodů“ a dnes jsme svědky někdy bolestného, někdy rozpačitého, někdy neochotného vytváření nových „přístupových bodů“. Zda budou tyto „přístupové body“ v dostatečné míře nalézány a úspěšně protežovány, je otázkou po vytvoření necynické, slušné, komunikačně zdatné, pluralitní, důvěryhodné a důvěřivé společnosti, zkrátka otázkou po vytvoření občanské společnosti.

Jak obnovit atmosféru a vztahy důvěry v české společnosti? Sebe-naplňující se proroctví je zde neúprosné. Je racionální být nedůvěřivý v prostředí, kde důvěra schází. Ti, kteří budou demonstrovat svoji důvěru, budou pouze ztrácet (*losers*) a budou osočováni a vysmíváni z důvěřivé naivity, z hlouposti a omezenosti. Cynismus a obcházení zákona jsou pak v takovém prostředí označovány za ctnosti. To však nemůže vést jinam, než k dalšímu prohlubování krize důvěry ve společnosti (Sztompka 1998, s. 206). Žádná demokracie však nemůže bez důvěry fungovat (Giddens 2000, s. 82). Je tady vůbec nějaká šance, jak obnovit vztahy důvěry tak podstatné pro existenci občanské společnosti, jež je v západním světě, jak poukazuje Gellner (1997, s. 127), plodem nepřenositelné dějinnosti i nepřenositelných sociokulturních a mentálních poměrů? Je otázkou, do jaké míry je tato „nepřenositelná dějinnost“ součástí i našich

dějin a pokud ano, do jaké míry byla dezintegrována totalitní zkušeností.

I když občanská společnost musí vzniknout „zdola“, musí ji vytvořit občané sami, nikoli stát, jeho role je v procesu překonání krize důvěry klíčová. Skoro by se chtělo říci, bohužel. Je to nelehký úkol, ale stát a vláda mohou vytvářením příznivých podmínek významně přispět ke vzniku občanské společnosti. Jde především o důslednou demokratizaci a vytrvalé zlepšování demokratických mechanismů. Předně musí být *vyloučena jakákoliv pochybnost a nejistota* ohledně zvrátitelnosti demokratického vývoje. Lidé musí cítit, že politické autority vědí, co dělají a kam jdou. Atmosféra pochyb, svízelných zkoušek, omylů a jiného politického experimentování musí být eliminována na nezbytné minimum. Politické autority se musí vyhnout projevům svévole a vyžadovat odpovědnost uvnitř i navenek. Vláda práva, dodržování ústavnosti, účinné soudnictví, to jsou klíče k úspěchu. V legislativě ani exekutivě nesmí být žádný prostor pro svévoli a příležitostné a oportunní vykládání zákona. Principy ústavnosti musí být precizně formulovány a musí obsahovat mechanismy znemožňující jejich snadnou změnu; musí být ověřeny, takřkajíc, aureolou věčnosti (Sztompka 1998, s. 208).

Dále je třeba garantovat *jistoty občanů a jejich lidská práva*. Důsledná privatizace a ústavou zajištěné osobní vlastnictví, jsou zde klíčové. Jasně, jednoznačně a důkladně finanční a obchodní právo a přísná a důsledná měnová politika musí poskytnout nejvyšší možnou míru jistoty investicím. Vládní jednání musí být transparentní, jak je jen možné. Vláda se musí *vyvarovat jakéhokoli zatajování informací*, vyznačovat se *viditelným a otevřeným vztahem* k veřejnosti a zajistit důsledné a znatelné *oddělení ekonomické a politické sféry*. Je třeba důsledně a vytrvale vytvářet a podporovat prostředí, kde existuje pluralita nezávislých médií, nezávislé a autonomní instituce schraňující statistická data, volební výsledky a kontrolující průběh reformních procesů. Musí zde být pluralita institucí provádějících smysluplné průzkumy veřejného mínění, monitorující průběhy voleb, jejichž trvalé a časté opakování obměňující občany ve veřejných funkcích se musí stát samozřejmostí (Sztompka 1998, s. 208).

Stát se musí *vzdát monocentrismu a podpořit pluralismus* ve veřejné správě. Je potřeba provést důslednou decentralizaci státní správy a vytvořit místní samosprávy, na něž je třeba delegovat výkonné i zákonodárné kompetence. Pouze pokud lidé vědí, že některé otázky závisí na jejich vůli a že dokáží ovlivňovat řadu věcí,

kteře se jich bezprostředně tŷkají, potom si veřejnost může osvojovat étos občanské odpovědnosti a loajality vůči institucím státu. Politický systém, který ponechává více rozhodnutí na vůli jednotlivce, může lépe posilovat vztahy důvěry. Potřebujeme pouze útlý, ale ve svých pravomocích silný a perfektně fungující stát. Přechod k demokracii znamená sice v první řadě decentralizaci, ale ne jako jednostranný proces. Přenesení pravomocí dolů může být kontraproduktivní, pokud není spojeno s určitým přenesením moci „nahoru“. V této otázce hraje důležitou roli globalizace, která vytváří silný tlak a základ delegace moci oběma směry, směrem dolů i nahoru. Stát musí umět efektivně chránit jednotlivce před, čas od času nesmiřitelnými a destruuujícími, střety zájmů, které jsou v občanské společnosti vždy přítomné. Stát nemůže předat všechny své pravomoci občanské společnosti. Jak nás poučila i naše vlastní komunistická historie: Pokud je stát všude, tak není potom nikde (Giddens 1998b, s. 78, 85–86).

Konečně se musí státní a političtí představitelé pokusit zajistit *vysokou míru morální a profesionální integrity v již zmíněných „přístupových bodech“*, ve kterých je občan se státem a politickým systémem

konfrontován. Bez politické vůle a odhodlání v těchto zmíněných otázkách nemůže v ČR ani v ostatních postkomunistických státech střední a východní Evropy dojít k překonání krize důvěry a k vybudování životaschopné a fungující občanské společnosti (Sztompka 1998, s. 208). Nejde tedy o nic převratného, ovšem toho, co stát „musí“, je až až. Vypadá to spíše jako úvod do teorie demokracie, jako když se učíme počítat do pěti. Jestli ale chceme nakonec zvládnout i násobilku, musíme se zkrátka nejdříve dobře naučit základní čísla.

V procesu překonání krize důvěry a budování občanské společnosti přináleží klíčová role také *instituci rodiny*. Je zřejmé, že pouze dynamická, demokratická a dobře fungující rodina může poskytnout dětem pocit „ontologického bezpečí“, který je tak klíčový pro utváření sebe-vědomí dítěte, a který je předpokladem rozvíjení jeho *důvěry a otevřenosti v jiné a cizí*. Představa, že diferenciací různých forem rodiny je jak žádoucí, tak nutná a bezproblémová, není příliš přesvědčivá. Dosud nejobsáhlejší provedená řada studií také popírá názor, že děti vychované pouze jedním z rodičů si vedou stejně dobře, jako děti, které měly rodiče oba (Giddens 1998b, s. 92).

4. Teoreticko-empirické vyústění

4.1. Česká občanská společnost?

Pokud si tedy položíme otázku, zda v České republice existuje občanská společnost, vytane nám na tváři rozpačitý pohled. Polistopadové vlády přistupovaly k úkolu podpory občanské společnosti nejdříve s nechtí, později s rozpaky, a naše mladá demokracie trpí vážnými anomáliemi, jež svědčí o nepříznivých trendech a vzbuzují značné obavy. Je také ale třeba říci, že v mnoha ohledech zaznamenáváme mnoho pozitivních změn. Některé novější studie přinášejí také optimističtější zjištění ohledně navazování vztahů důvěry mezi občany a mezi občany a institucemi. Nicméně situace je taková, že vzhledem k deficitu občanské společnosti je u nás stát odsouzen chtít nechtít do role jejího, řekněme, spolutvůrce. Mezi žádnou vládou a žádnou občanskou společností neexistuje stálá hranice. Podle okolností se musí vláda angažovat v občanské sféře více, jindy se musí naopak stáhnout. V našem případě potřebujeme nyní od vlády značnou angažovanost, aby se mohla později v pravý čas stáhnout (což ovšem neznamená, že by měla přestat vládnout). Vskutku nesnadný úkol, když bez fungující občanské společnosti se vládne tak lehce, příjemně a snadno. To je bohužel špatná zpráva pro českou společnost; kde se snadno vládne, snadněji se také ovládne. V prostředí ne-mocné společnosti,

kteří není s to řešit sama velké množství problémů, je naivní a nereálné očekávat distingovaný stát, který bude s to se ovládnout a odolat tak lákavému, a vlastně v jistém smyslu žádoucímu a potřebnému růstu politické moci, který s sebou přináší i růst nebezpečí, a to jak jejího zneužití, tak důsledků tohoto zneužití. Problém budování občanské společnosti spočívá tedy nejen v překonání základních kulturně-civilizačních bariér a v překonání krize důvěry, ale také v odvrácení rizika, že se stát snadno a rychle usadí na místě občanské společnosti. Polistopadový masivní nárůst počtu úředníků dokazuje svůdnost a reálnost takového trendu.

Jistou šancí se v této souvislosti ukazuje evropský integrační proces. Vznikající nadnárodní systém vlády může přispět (za jistých podmínek) k demokratickým vztahům uvnitř společností a států, stejně tak jako i mezi nimi navzájem. Například evropské soudy činí řadu rozhodnutí ohledně ochrany lidských práv, která se pak musí v členských, či asociovaných zemích, dodržovat (Giddens 2000, s. 102). Evropská integrace nabízí české společnosti jistou šanci, nikoliv jistotu, a tato šance, jak už to u šancí bývá, s sebou nese také četná rizika. Návrat emigrantů, studentské výměny, komunikace se Západem, usazování cizinců, příchod zahraničních in-

vestorů, rozvoj a rozšiřování informačních technologií, a zprůhledňování ekonomického i politického prostředí, to všechno má jak četná „ale“, tak i mnohé přísliby.

Pokud dovedeme být aktivní a dokážeme získat a využít bohatou a mnohoznačnou zkušenost se životem, který je naplněn odpovědným občanským étosem, máme šanci rozvinout českou společnost v plnohodnotnou občanskou společnost. Evropské prostředí, které, doufejme, nám není a nebude zcela cizí, je však prostředím, které se vyznačuje ještě vzdálenějšími horizonty a ještě větší komplexitou než prostředí, ve kterém jsme zvyklí žít nyní. Jedním ze závažných důsledků nové tzv. globální svobody, již s sebou přináší také evropská integrace, je skutečnost, že se stává stále těžší přetavit vážné sociální problémy v účinné kolektivní jednání (Bauman 1999, s. 85). Vždyť sama moderní doba vytváří takové podmínky lidské existence, kdy fyzická hustota lidské populace významně převyšuje její hustotu morální a přerůstá absorpční schopnost lidské důvěrnosti (Bauman 1999, s. 127). Pokud se nedokážeme s tímto vyrovnat a vytvořit si efektivní prostředky, jak tuto komplexitu redukovat na přijatelnou úroveň, skončíme sice v Evropské unii, ale budeme zde přežívat s „podlomeným zdravím“ bez odpovědnosti a moci cokoli měnit či ovlivňovat.

Plnohodnotnou občanskou společnost nelze zřídit „shora“, pomocí vládních nařízení, zákonů či výroky soudu, ale musí ji vytvořit občané sami, nikoli vláda. Stát sice může její existenci překazit, o čemž svědčí i naše historická zkušenost, to ještě ale neznamená, že nemůže její existenci ochraňovat a její vznik podporovat pomocí nejrůznějších nástrojů. Od samého počátku 90. let, již v období vlády premiéra Václava Klause, které správně kladly prvořadý důraz při vytváření občanské společnosti na obnovení instituce trhu a jeho mechanismů (privatizaci apod.), však došlo k podcenění, přehlížení a zanedbání jiných předpokladů a forem podmiňujících a spoluvytvářejících amalgam občanské společnosti (například právních mantinelů privatizace). Stát může a musí existenci občanské společnosti ochra-

ňovat a její vznik všemožně podporovat. Stát potřebuje funkční občanskou společnost nejen na to, aby jej doplňovala a podpírala, ale i chránila před sebou samým.

Někdy bývá kladena otázka, zda občanská společnost je protivníkem či spoluhráčem státu. Myslím, že nelze touto zjednodušenou dichotomií vystihnout vzájemný vztah občanské společnosti a státu. Podle této terminologie je občanská společnost někdy spoluhráčem (je-li stát jen „ponocným“), někdy protivníkem státu (stává-li se „organizovaným násilím“), každopádně historickým souputníkem a partnerem, kteří spolu někdy vycházejí lépe, jindy zase hůře. Vztah mezi státem a občanskou společností je podobný *vztahu legality a legitimacy*. Tak jako není legalita bez legitimacy účinná, tak ani moderní stát nemůže dlouhodobě udržet bez funkční občanské společnosti svoji legitimitu, o čemž se dobře přesvědčili exponenti komunistického režimu a díky nim i my všichni. Legalita nemůže sama o sobě legitimitu vytvořit, může ji však podpořit, ale každopádně ji musí chránit. Moc nemůže zplodit právo a důvěru. Moc sama, jak věděl už Locke, má-li být účinná, musí být založena na důvěře. Moc pak musí tuto důvěru chránit! Nemůže ji však založit! Jak obnovit důvěru? Toť kardinální otázka rozvoje občanské společnosti u nás.

Kromě nezbytných institucionálních předpokladů drží klíč k úspěchu v rukou každý z nás. Tím více se to týká těch, kterým je svěřována moc. Stačí, když budeme lidi okolo sebe slovy i činy přesvědčovat o tom, že nám mohou věřit a zkusíme jim věřit také. V každém z nás se nachází, ve spojení s ostatními, ten nejmocnější a nedokonalejší klíč k budování předpokladů pro rozvinutí občanské společnosti, jež je charakterizována rozkolísaností, nejasností a otevřeností, a jež se neslučuje s jednoznačnými schématy, nýbrž předpokládá permanentní přítomnost rozporů a střetů, které, pokud budou podloženy vztahy *důvěry, ochoty a otevřenosti*, ji mohou obohatit, pokud ne, znemožní jak její vznik, tak její přežití a bezpečný rozvoj ...

4.2. Pohledy na občanský sektor

4.2.1. Subjekty občanského sektoru ve fungujících demokraciích

Na mezinárodní konferenci v roce 1997 byl definován občanský sektor jako „... organizace poskytující různé služby, dobročinné instituce, sportovní kluby, nadace, zájmové skupiny a občanská sdružení působící v oblasti ochrany zdraví a životního prostředí, vzdělávání, kultury a filantropie. Někdy se sem řadí i církve, univerzity, dokonce i odborové organizace a družstva. Jsou to všechno nevládní, neziskové organizace, každá se svým specifickým společenským, náboženským nebo etickým posláním, jejichž existence dává občanům možnost realizovat své cíle a podílet se na veřejném životě“ (Salzburský seminář 1997, s. 7).

Výčet soukromých neziskových organizací v USA je uveden například v publikaci *Starting and Managing: A Nonprofit Organization* (Hopkins 1989, s. 31 až 44), kde jsou zařazeny: dobrovolné či vzájemně prospěšné organizace, vzdělávací, náboženské, vědecké, charitativní organizace, organizace sociální péče, zemědělské organizace, odborové organizace, politické organizace, organizace poskytující ochranu a náhradu škody majitelům lodí, organizace poskytující skupinám poradenství a služby v oblasti práva, organizace válečných veteránů organizace spravující příspěvky pro horníky, zahrádkářské spolky, hřbitovní spolky, společenské kluby, obchodní ligy, obchodní komory, federální úvěrové svazy, svazy spravující důchodové fondy pro učitele, dobrovolné zaměstnanecké podpůrné svazy, úvěrové svazy, korporace s vlastnickým nárokem, místní svazy zaměstnanců, svazy vlastníků obytných domů, vzájemně podpůrné společnosti, domácí podpůrné společnosti, vzájemně prospěšné pojišťovací společnosti, korporace pro financování operací s úrodou, trusty pro poskytování dodatečného příspěvku v nezaměstnanosti, družstva farmářů, fondy spravující prostředky od více zaměstnavatelů na důchodový plán, organizace s vlastnickým nárokem, jež mají více mateřských organizací, ostatní organizace zproštěné daňové povinnosti.

Skladba občanského sektoru v Rakousku je taková, že existuje řada malých spolků a svépomocných sdružení, velké veřejně prospěšné organizace (Červený Kříž, charity), spolkové a zemské nadace, ale i družstva, která nejsou orientovaná na zisk (Rektořík 2000, s. 103).

Občanský sektor ve Francii je nazýván sociální ekonomikou a je vymezen stejně jako Evropskou komisí (Roelantse 2002). Spadají do něj:

Les coopératives (družstva). Jsou spravována všeobecným statutem družstev z roku 1947, revidovaným v roce 1985. Družstva jsou velmi početná v zemědělství, jejich členy je 80% zemědělců.

Les mutuelles (vzájemné pojišťovny). Jejich kořeny sahají velmi hluboko, jsou totiž dědici středověkých bratrstev a vzájemně podpůrných spolků z 19. století. Spadají pod Kodex vzájemnosti z roku 1955 a doplňují na základě dobrovolné příslušnosti zdravotní pojištění poskytované systémem sociální ochrany. Vedle této hlavní role „zdravotního doplňku“ nabízejí vzájemné pojišťovny také přímé zdravotní a sociální služby: kliniky, denní stacionáře, lékárny, zařízení pro seniory nebo rekonvalescenty. Společnosti vzájemného připojištění, které vycházejí ze zákona o pojišťovnách, jsou neziskovými organizacemi.

Les associations (sdružení). Reprezentují nejdůležitější a nejrozmanitější prvek sociální ekonomie. Nejběžnějším statutem je ten, jenž byl deklarován v zákonu z roku 1901. V zemích řízených občanským zákoníkem (Code civil) navrhuje zákon z roku 1901 nejliberálnější a nejflexibilnější právní statut z celé francouzské legislativy. Právě tato pružnost vysvětluje, proč je tento statut využíván v tak širokém měřítku.

Les fondations (nadace). Využívají srovnatelných výhod jako obecně prospěšné společnosti. Řídí se zákony z nedávné doby – z roku 1987 a 1990. Oproti sdružením, která sdružují členy, nadace sdružují reálná či finanční aktiva, nenávratně určená k jedinému účelu (Archambault 1996). Definování občanského sektoru uvádí Jean-Louis Laville (sociolog z Centre National de la Recherche Scientifique). Podle něj *solidární ekonomie* zahrnuje soubor iniciativ, do kterých se zapojují klienti a které kombinují tržní i netržní (státní subvence a dary) a nepeněžní (dobrovolnictví) zdroje (Bidet, Eric, *L'économie sociale: un secteur d'aerien?*, *Problèmes politiques et sociaux*, č. 798, 27. únor 1998, s. 6). Solidární ekonomie má dvojí funkci „nabízet produkty a služby a vytvářet sociální vazby a vazby solidarity“ (Guigue, Bruno, *Qu'est-ce que l'économie solidaire?*, *Problèmes économiques*, č. 2. 677, 30. srpen 2000, s. 5).

Lze konstatovat, že v zahraničí *neexistuje zcela jednotný výčet*, které subjekty do občanského sektoru

zahrnovat, jednotlivé země se od sebe částečně liší. Částečně proto, že v podstatě všude občanský sektor tvoří dobrovolné, charitativní společnosti nezávislé na státu (korporace), jejímiž členy jsou fyzické nebo právnické osoby, případně se jedná o společnosti vytvořené na základě majetku (nadace), které tento majetek přerozdělují, v některých zemích vykonávají i různé veřejně prospěšné činnosti. Ve Zprávě Evropské komise z roku 1995 o podpoře úlohy dobrovolných organizací a nadací v Evropě se uvádí, že tzv. třetí sektor v evropské komunitě zahrnuje spolupracující a dobrovolné organizace, vzájemně se podporující společnosti a nadace. *Nadace* („Foundations“) jsou chápány jako právnické osoby, které disponují určitým majetkem. Ten podle vlastního rozhodnutí používají k podpoře projektů nebo činností ve veřejném zájmu. Jsou zcela nezávislé na vládních nebo jiných veřejnoprávních orgánech. Úprava právního prostředí pro působení občanských organizací zůstává ve výlučné pravomoci členských států EU. Právo Evropských společenství se dotýká existence těchto organizací jen potud, pokud jde o jejich působnost ekonomickou. Jedná se například o tzv. šestou směrnici o dani z přidané hodnoty, která zavazuje členské státy osvobodit od této daně některé činnosti prováděné ve veřejném zájmu. Podle tradic a platné legislativy je však odlišný konkrétní výčet typů ekonomických subjektů občanského sektoru. Typické jsou pojmy jako *vzájemná* či *veřejná prospěšnost*, filantropie, poslání, nevýdělečnost apod. Ve všech zemích EU jsou respektovány zásady Evropské charty lidských práv a svobod.

4.2.2. Subjekty občanského sektoru v nových demokraciích

Pokud jde o *bývalé socialistické státy*, většina organizací občanského sektoru působí v sociální oblasti a ve vzdělávání. Občanský sektor zahrnuje nadace, občanské organizace a církevní organizace. V Bulharsku je vymezuje zákon o neziskovém sektoru. V Chorvatsku zákon z roku 1990 definuje regulující sociální organizace a občanská sdružení. Ve Slovinsku vzešel v polovině sedmdesátých let zákon o sdružování, který umožnil zakládání nadací. Na Ukrajině byl přijat v roce 1992 zákon o svobodě sdružování, který umožnil zakládat organizace zabývající se sociálními, ekonomickými, kulturními a jinými potřebami. V Rusku zákon z roku

1995 občanského zákoníku dovoluje občanským organizacím vyvíjet pouze takovou ekonomickou aktivitu, která je v souladu s jejich původními cíli. Tento zákon zcela specificky dovoluje pouze nadacím shromažďovat věcné dary a přerozdělovat je jiným neziskovým organizacím nebo jednotlivcům pod podmínkou, že se zaměří na sociální, dobročinné, kulturní, vzdělávací nebo jiné cíle směřující k společnému prospěchu. V Estonsku zákon o neziskových sdruženích a zákon o nadacích, který vešel v platnost v říjnu 1996, podpořil rozvoj tohoto sektoru. V Polsku lze značný výskyt občanských organizací po změně politického systému vysvětlit odkazem na hlubokou tradici. Polské občanské organizace se brzy dostaly na profesionálnější úroveň a jako poskytovatelé služeb převzaly odpovědnost za větší množství úkolů sociální sféry (Széman – Harsányi 2000, s. 9–26). V Maďarsku rekonstrukce právního řádu začala „rehabilitací“ nadací v roce 1987, které před tím nemohly být právním subjektem. O dva roky později, v roce 1989, vstoupil v platnost zákon o spolčování, který zaručoval občanům svobodu sdružování. V roce 1990 byla zrušena kontrola vlády nad zřizováním nadací a zavedly se daňové úlevy. Zvýšila se podpora neziskových organizací ze strany státu, a vládní politika na začátku devadesátých let vytvářela příznivé podmínky pro rozvoj občanského sektoru. Výrazem toho bylo i přijetí tzv. Zákona o jednom procentu v roce 1997 (umožňuje občanům věnovat 1% daně z příjmu určité neziskové organizaci). V roce 1998 bylo v Maďarsku registrováno 47 000 neziskových organizací (Vajda – Kuti 2000, s. 81).

Na Slovensku byl intenzivní rozvoj občanského sektoru umožněn díky propojení historických tradic a zahraniční pomoci. Ve společné republice Československé se společenské organizace sdružené v Národní frontě transformovaly na jinou právní formu přijetím zákona o sdružování občanů č. 83/1990 Sb. Po rozdělení republiky v roce 1993 vzniklo o rok později tzv. Grémium třetího sektoru (G3S), které mělo za cíl reprezentovat společné zájmy navenek, ve vztahu k vládě, místní samosprávě, soukromému sektoru, odborům, zahraničním organizacím. Vzniklo jako důsledek činností takových organizací jako MESA 10 (Makroekonomické a sociální analýzy), Společnost pro analýzu sociální politiky (SPACE), Společnost pro trvale udržitelný život (STUŽ), Nadace Milana Šimečky (NMŠ), Charta 77 (Nadace Charty 77), Nadace Šándora Mária a dalších. Od roku 1990 pomáhaly rozvíjet občanský sektor na Slovensku zahraniční programy zejména americké, britské, němec-

ké a nizozemské (například Nadace otevřené společnosti, Ford Foundation, Charles Stuart Mott Foundation apod.). V letech 1995–1996 začaly mediální útoky proti zahraničním nadacím, které vyvrcholily v roce 1998. Začaly vznikat tzv. „dvojnícké“ neziskové organizace (například Unie občanských sdružení a nadací). Zákon o nadacích z roku 1996 způsobil stejně jako v Čechách prudké snížení počtu nadací. Z původních 2634 nadací se přeregistrovalo jako nadace pouze 357, 259 se změnilo na občanská sdružení, 118 na neinvestiční fondy a 555 ohlásilo likvidaci (Ondrušek – Matijek 2000, s. 107). Vznikl internetový portál třetího sektoru Changenet. Na Slovensku aktivně vystupují neziskové organizace v předvolební době. Například kampaní OK'98 třetí sektor výrazně mobilizoval voliče, neziskové organizace se podílely na monitorování a zabezpečení řádného průběhu voleb. Díky koalici asi 120 organizací se podařilo schválit demokratický zákon o přístupu k informacím. Od roku 2001 platí na Slovensku tzv. zákon jednoho procenta. V roce 1999 byla podobně jako v ČR zřízena Rada vlády pro mimovládní neziskové organizace.

Vymezení v českých podmínkách není jednotné. Ve výčtu soukromých neziskových institucí podle koncepce sektorů národních účtů jsou uváděny vedle občanských sdružení, nadací a církevních organizací také družstevní organizace (Frič 2001, s. 139).

Jinou typologií institucí v občanském (neziskovém nestátním) sektoru uvádí B. Hamerníková: nadace a nadační fondy, občanská sdružení, zájmová sdružení právnických osob, obecně prospěšné společnosti, profesní komory (Hamerníková 2000, s. 123).

V publikaci *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti* (Potůček 1997, s. 52) jsou uvedeny různé formy neziskových organizací. Občanská sdružení (včetně odborů a politických stran), církve a náboženské společnosti a jejich účelová zařízení, nadace (fondy), obecně prospěšné společnosti, profesní komory, zájmová sdružení právnických osob (zřízená k neziskovému účelům), družstva (zřízená k neziskovému účelům). Pavol Frič v knize *Neziskový sektor v České republice* (2001, s. 63–71) uvádí v souvislosti s právní úpravou jednotlivých typů právnických osob zájmová sdružení právnických osob, občanská sdružení, odbory, církve a náboženské organizace, politické strany a politická hnutí a další subjekty zřízené k nepodnikatelským účelům. Dynamiku růstu počtu neziskových organizací za posledních třináct let Frič sleduje u občanských sdružení, obecně prospěšných společností, nadací a nadačních fondů (Frič 2003, s. 90).

4.2.3. Občanský sektor – organizace občanské společnosti nebo sociální ekonomika?

Dosud neexistuje jednotný názor na vymezení třetího, občanského sektoru a jeho vztah k sociální ekonomice; to je hlavní důvod, proč závěrem uvedeme základní typy a charakteristické rysy organizací občanské společnosti a subjektů sociální ekonomiky, které by mohly vést k potřebné diskusi.

Oba typy jsou dobrovolné, oddělené od státu, samosprávné, vzájemné, upřednostňující sociální hlediska či zájmy členů, u nichž není na prvním místě činnost vykonávaná za účelem dosažení zisku.

Při charakteristice subjektů občanské společnosti vyjdeme z jejich nadnárodní klasifikace podle Výzkumného institutu pro sociální rozvoj Spojených národů (UNRISD) v Ženevě. Tato klasifikace konstruuje občanskou společnost v podstatě jako strukturu neziskového sektoru z organizací občanské společnosti, nevládních organizací, nevládních rozvojových organizací, místních organizací, ochranných nevládních organizací a zájmových sdružení, která jsou charakterizována následovně (Stalker – Alcantra 2000, s. 93):

„*Organizace občanské společnosti* (anglicky Civil Society Organizations, zkratka CSOs) jsou skupiny jednotlivců a sdružení, které nepatří ani k vládnímu ani k ziskovému soukromému sektoru.

Nevládní organizace (anglicky Non-Governmental Organizations, zkratka NGOs) působí v širokém spektru oblastí od humanitární pomoci přes podporu lidských práv až k ochraně životního prostředí. Tyto organizace mohou (ale nemusí) mít status členských organizací. Ačkoliv jsou ve skutečnosti pouze špičkou ledovce občanské společnosti, velice často bývají chybně ztotožňovány s celou občanskou společností.

Nevládní rozvojové organizace zaměřené na zprostředkování rozvojových fondů jsou často nazývány zkráceně nevládní rozvojové organizace (Non-Governmental Development Organizations, zkratka – NGDOs). Některé působí na mezinárodní úrovni a zprostředkovávají pomoc chudým jižním zemím, avšak mnoho jižních zemí má také vlastní nevládní rozvojové organizace (NGDOs), které mohou být i mimořádně rozvětvené a velmi silné. Na rozdíl od severních nevládních rozvojových organizací, jižní NGDOs působí přímo na místní úrovni a angažují se v uskutečňování rozvojových projektů, nebo pro ně mobilizují místní obyvatelstvo.

Místní organizace (anglicky Community Based Organizations, zkratka CBOs) jsou podle této klasifikace

Obr. 40. Titulní stránka Jubilejní ročenky kampeličky. (Pramen: Vávrová – Sedláček 1997, s. 15.)

neviditelné maso ledovce vlastní občanské společnosti pod jeho špičkou, kterou tvoří nevládní organizace. Místní organizace jsou typickými členskými organizacemi lidí se stejnými zájmy. Aktivisté i podporovaní sídlí ve zřetelně vymezené geografické jednotce: obec, okres apod. Místní organizace mohou (ale nemusí) být formálně ustaveny nebo legálně uznány. Zahrnují sousedská sdružení, sdružení nájemců, kluby, rodičovská/učitelská sdružení, pohřební společnosti apod. Místní organizace spoléhají převážně na dobrovolné příspěvky a materiální zdroje svých členů, ale mohou získávat podporu i od nevládních rozvojových organizací.

Nevládní organizace obhajující a podporující občanská práva a zájmy (anglicky Advocacy Non-Governmental Development Organizations) obvykle nemají individuální členy. Bývají profesionálně obsazeny ... Provádějí servis pro své členy: výzkum a výcvik, dočasná a šíření informací a podpora aj. Nejobvyklejší formou podpory těchto nevládních organizací jsou obchodní komory a federace místních organizací. Na

mezinárodní úrovni zahrnují International Council for Social Welfare, Amnesty International and World Business Council for Sustainable Development.

Zájmová sdružení (anglicky Interest Group Associations) jsou sdružení odborníků (právníci, lékaři, architekti apod). Zahrnují také družstva výrobců a konzumentů, různá obchodní sdružení a sdružení důchodců. Občanská sdružení (CSOs) této kategorie mají vyšší mandát než odbory, jejichž primární funkcí je hájit zájmy svých členů na trhu práce. Nejvýznamnější rozdíl mezi nevládními organizacemi a odbory spočívá v tom, že odbory mají členy platící členské příspěvky (Dues-Paying Members), kteří mohou organizaci volat k odpovědnosti, zatímco nevládní organizace jsou obvykle formálně odpovědné pouze samy sobě.“

Subjekty v *sociální ekonomice* (anglicky Social Economy) se vyznačují specifickými rysy: nadřazenost jednotlivce a sociálního cíle nad kapitálem, dobrovolné a otevřené členství, demokratické řízení členy, kombinace zájmů členů a všeobecného zájmu, obrana a aplikace principu solidarity a odpovědnosti, autonomní management a nezávislost na obecních úřadech.

Uvedené rysy mají v evropských zemích *družstva, vzájemné společnosti, asociace, nadace*. V podstatě se na těchto subjektech shodly mezinárodní instituce v 80. letech 20. století, kdy se v Evropě poprvé tvořil koncept sociální ekonomie na vládní úrovni.

Sociální ekonomie v zemích Evropské unie zahrnuje kolem 900 000 podniků a představuje zhruba 10% HDP a zaměstnanosti. V zemích východní Evropy vzniká nová občanská společnost zejména tím, že tradičnější podniky sociální ekonomiky se adaptují na nové tržní hospodářství, přičemž si ponechávají svůj smysl pro sociální odpovědnost.

Pro všechny organizace, kterými se zabývá sociální ekonomie a jsou tedy součástí sociální ekonomiky, není zisk hlavním cílem a neexistuje v nich peněžitá odměna ze zisku v podobě dividend. Zatímco ve sdruženích a nadacích je možný přebytek znovu investován, pojišťovny a družstva mohou svůj zisk buď reinvestovat, nebo, což je běžnější, rozdělit svým členům nebo klientům ve formě slev nebo snížení pozdějších příspěvků. Koncept sociální ekonomie zahrnuje družstva (pracují především v zájmu svých členů), u nás družstva většinou neuvádíme jako součást občanského sektoru. Stejně tak i družstevní bankovní sektor a pojišťovny, včetně nekomerčních zdravotních, jsou vyloučeny z výčtu subjektů občanského sektoru, přestože jsou v zahraničí prvkem sociální ekonomiky.

V krátkosti se zmíníme o české tradici *družstev*. Již v polovině 19. století kulturněsociální i hospodářský standard umožnil vznik prvního družstva – Pražského potravního a spořitelního spolku. Bylo založeno v roce 1847, krátce po vzniku družstva anglických „Rochdalekých průkopníků“. Bez potřebných znalostí a zkušeností byla zakládána další družstva a jiné účelové spolky. Šířily se myšlenky solidarity, svépomoci a spolupráce v materiální a sociální oblasti a stát byl postupně nucen deklarovat i jejich legislativní rámec a existenci ve výrobě, obchodě a službách. Zákon z roku 1873 vymezil družstva jako sdružení osob k společné hospodářské činnosti, sledující účel podporovat výdělek nebo hospodářství svých členů a tím zlepšit a zvýšit úroveň jejich hmotného blahobytu. Tento zákon, s určitými úpravami, platil v Československu do roku 1954 a v Rakousku je v platnosti dodnes (Vávrová 2001, s. 31) (obr. 40).

Důvod, proč jsou družstva součástí sociální ekonomiky, spočívá ve zvlátnostech, jimiž se družstva odlišují od ekonomických subjektů tržních, ziskových. Uvedme *mezinárodní družstevní principy* (Němcová 2001, s. 12–13).

1. Dobrovolné a otevřené členství. Družstva jsou dobrovolnými organizacemi, otevřenými pro všechny osoby, které jsou schopny využívat jejich služeb a jsou ochotny přijmout odpovědnost vyplývající z členství, bez diskriminace pohlaví, sociální, rasové, politické nebo náboženské.
2. Demokratická kontrola. Družstva jsou demokratickými organizacemi, kontrolovanými svými členy, kteří se aktivně podílejí na stanovení politiky a rozhodování v družstvu.
3. Ekonomická spoluúčast. Družstevníci přispívají spravedlivě na kapitál svého družstva a demokraticky je kontrolují. Alespoň část kapitálu je zpravidla společným majetkem družstva. Členové obvykle dostávají omezenou nebo žádnou kompenzaci, podle upsaných podílů, a to na základě stanov přijatých členy. Členové používají přebytky hospodaření zpravidla na následující účely: rozvoj družstva (pokud možno vytvářením rezerv, z nichž alespoň část je nedělitelná), odměny členům podle jejich podílu na transakcích v družstvu, anebo je používají na podporu dalších činností družstva, schválených členy.
4. Autonomie a nezávislost. Družstva jsou autonomní, svépomocné organizace kontrolované svými členy. Jestliže uzavřou dohody s jinými organizacemi, včetně vlád, nebo jestliže získávají kapitál z exter-

ních zdrojů, činí tak za podmínek, které zaručují demokratickou kontrolu členy družstva a zachování družstevní nezávislosti.

5. Výchova, školení a informace. Družstva zajišťují pro své členy, volené orgány, manažery a zaměstnance výchovu a školení tak, aby mohli efektivně přispívat k rozvoji svého družstva.
6. Spolupráce mezi družstvy, rozvoj spolupráce prostřednictvím místních, národních a mezinárodních struktur.
7. Odpovědnost za společnost, usilování o dosažení trvale udržitelného rozvoje společnosti podle programu schváleného členy.

Subjekty *sociální ekonomiky* jsou aktivní v oblastech: sociální ochrana, sociální služby, zdraví, bydlení, zásobování, sousedské služby, výchova a školení a oblast kultury, sportu a činnosti ve volném čase, ale také bankovníctví, pojišťovnictví, zemědělská výroba, spotřebitelské záležitosti, přidružená práce, řemeslný obchod aj. (Roelantse 2002, s. 7). Důležitá jsou takzvaná *sociální družstva*, která sdružují sociálně či zdravotně znevýhodněné osoby. Tento typ družstev bude u nás teprve vznikat. Největší roli hrají přirozeně subjekty v konkrétním místě, obci, regionu. Vazba, partnerství s obecním úřadem, podniky místními, veřejnými, ale i s místními podnikateli a společnostmi pomáhají uspokojovat potřeby občanů, přispívají územnímu rozvoji a podílí se na vzniku občanské společnosti.

Jaké otázky budeme řešit v následujících letech?

Organizace občanské společnosti (anglicky Civil Society Organizations, zkratka CSOs) jsou skupiny jednotlivců a sdružení, které nepatří ani k vládnímu ani k ziskovému soukromému sektoru.

V mezinárodním výzkumném programu CIVICUS, který má napomáhat rozvoji občanské společnosti, jsou organizace občanské společnosti děleny na vzájemně prospěšné organizace (anglicky Mutual-Benefit Organizations), veřejně prospěšné organizace (anglicky Public-Benefit Organizations) a dále ty organizace (anglicky Pretenders), které jsou na pomezí občanského a státního nebo ziskového sektoru (Holloway 2001, s. 14–15).

Sociální ekonomika se zřejmě překrývá s nestátními neziskovými organizacemi, jež jsou subjekty občanského sektoru. V českých podmínkách je toto překrývání částečné, v některých zemích, zejména ve Francii, jsou to organizace totožné.

Berme proto tento text jako vstup do problematiky a poukázání na mnoho souvislostí vznikající globální občanské společnosti.

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu I*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.
Foto: Mgr. Irena Armutidisová.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

5. Zaostření problému

Tato kapitola sestává ze studií našich a zahraničních odborníků věnovaných aktuálním teoretickým, metodologickým a empirickým otázkám občanského a neziskového sektoru. Otevírají ji zásadní studie profesora Helmuta K. Anheiera, britského politologa a sociologa, zakladatele a do roku 2002 ředitele Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost), London School of Economics (od roku 2002 ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles) (viz 5.1. Helmut K. Anheier – Jeremy Kendall: Důvěra a dobrovolnické organizace: Tři teoretické přístupy; 5.2. Helmut K. Anheier: Evropa a třetí sektor: pět tezí) (obr. 41). H. K. Anheierovi a jeho blízkým spolupracovníkům (Jeremy Kendall, Lester Salamon a další) patří zásluha, že svými výzkumy a neúnavnou organizační činností na mezinárodním poli uvedli předmět „občanská společnost/občanský sektor“ na dráhu vědecké disciplíny (viz například: Anheier 1999, Anheier – Ben-Ner 2002, Anheier – Kendall 2001, Anheier – Salamon 1999, Anheier – Seibel 1990, 2001, Salamon – Anheier 1997a, b, 1998a, b, 1999). Tento přístup byl také jedním z pramenů inspirace pro vznik Katedry oboru Občanský sektor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a jeho dalšího rozvíjení v České republice (viz 5.7. Marie Dohnalová: Zaměření Katedry oboru Občanský sektor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze).

Obr. 41. Prof. Helmut K. Anheier. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

Nejčerstvějším plodem zmíněného podnětného působení je Centrum pro výzkum neziskového sektoru (zkratka CVNS), společné pracoviště Katedry veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně a brněnského institutu rozvoje ob-

čanské společnosti Trialog. Vzniklo na jaře roku 2003 a proluly se v něm odborné znalosti a praktické zkušenosti jak z akademického, tak neziskového prostředí. Posláním CVNS je systematické zkoumání ekonomiky neziskových organizací v České republice a iniciování odborné i veřejné diskuse o společenském a hospodářském významu občanské společnosti. K uskutečnění svého poslání bude CVNS systematicky a trvale zkoumat stav a rozvoj neziskového sektoru, na základě zjištěných dat vytvářet analytické a syntetické materiály a publikovat je pro potřeby neziskového, veřejného a podnikatelského sektoru, pro akademické bádání a výuku, a pro mezinárodní srovnání, bude vytvářet a publikovat vlastní diskusní dokumenty, veřejněpolitické studie a strategické návrhy a iniciovat tak fundovanou veřejnou a politickou debatu o neziskovém sektoru a občanské společnosti v České republice. CVNS má před sebou bohaté výzkumné pole, neboť

činnost neziskových organizací se po listopadu 1989 díky zahraniční i domácí podpoře (zřízení Nadačního investičního fondu – viz 5.3. Jíří Müller: Historie a současnost Nadačního investičního fondu; 5.4. Hana Frištenská: Vývoj organizované filantropie po roce 1990) utěšeně rozvíjí a začíná připomínat pestrou paletu stovek spolků, nadací a společností z dob Rakouska-Uherska a předválečného Československa, z nichž obě totality „přežily“ jen nemnohé (viz 5.5. Věra Linhartová: Společnost rytířů ducha). Mezi nimi vynikala zejména nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“: takto rozsáhlý a jednotlivcem finančně zabezpečený projekt podpory vědy, národní kultury, umění a vzdělanosti byl svým pojetím, promysleností i ekonomickým jištěním naprosto unikátní, i v dnešní době zůstává výjimečný (5.6. Václav Pavlíček – Dagmar Rýdlová – Zdeněk Kouba: Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“).

5.1. Důvěra a dobrovolnické organizace: Tři teoretické přístupy

Helmut K. Anheier – Jeremy Kendall

Shrnutí

Pojem důvěra (anglicky „trust“ – poznámka překladatele) je jedním z neaktuálnějších témat v současných společenskovědních teoriích, která zahrnuje tak rozdílné přístupy, jako jsou ekonomie transakčních nákladů, sociální kapitál nebo kognitivní sociologie. Různými způsoby a z různých důvodů se tyto přístupy zabývají rolí dobrovolných a neziskových organizací, ačkoliv, jak dokazuje tato studie, zůstávají mnohé z těchto úvah povrchní a dále se nerozvíjejí. Zároveň hrál pojem důvěra dlouho hlavní roli v ekonomice neziskových organizací, ačkoliv tyto události nebyly nikdy úplně spojovány s výše zmíněnými obecnějšími snahami. Cílem této studie je objevit to, co mohou neziskové přístupy nabídnout teoriím důvěry a naopak. Nejprve chceme osvětlit hlavní přístupy k důvěře v ekonomii, sociologii a politické vědě, přičemž za ohnisko použijeme neziskové nebo dobrovolné organizace. Poté posoudíme silné a slabé stránky těchto jednotlivých přístupů a nakonec identi-

fikujeme klíčové oblasti pro další teoretický pokrok s cílem obohatit současné teoretizování. A zejména ukážeme, že literatura o sociálním hnutí, sociální psychologie důvěry a nedávné úvahy o občanské společnosti jsou úrodnou půdou pro další teoretický pokrok v našem chápání tohoto jevu.

5.1.1. Úvod

Pojem „důvěra“ je jedním z neaktuálnějších témat v současných společenskovědních disciplínách. V mnoha západních zemích může vyšší exponovanost tohoto tématu částečně vyplývat z toho, že všeobecná důvěra ve vládu, náboženské organizace či dokonce takové instituce jako je rodina se, zdá se, vytrácí. Bohatě to dokazují průzkumy veřejného mínění z posledních let. Ba co víc, zážitek všeobecné nedůvěry v politické a ekonomické systémy ve východní a střední Evropě a jejich definitivní zhroucení na konci 80. let možná přispělo k obecně panujícímu názoru, že důvěra je křehkou součástí moderních společností (Beck 1992). Mohli bychom sice uvést mnoho dalších příkladů – politickými skandály

a ekonomickými podvody počínaje a profesionálním zneužíváním úřední moci konče – avšak četné „kulturní diagnózy“ naznačují, že důvěra je spíše problematickou součástí moderního ducha doby (Habermas 1985).

Pozornost upřenou na pojem důvěry ještě zvýšily dvě hojně citované nedávno vydané publikace. Na rozdíl od problematického pojetí důvěry v kulturním diskurzu se tyto knihy snaží ukázat, jak je životaschopnost společnosti a její schopnost rozvíjet se zakořeněná v každodenních mechanismech, které vytvářejí a udržují důvěru. Ve své knize *Making Democracy Works* (1993) Putnam poukazuje na to, že za ekonomickým rozvojem severní Itálie a jejím náskokem před jižní částí země stojí především hustá síť dobrovolných sdružení. Stejně tak Francis Fukuyama ve své knize *Trust* (1995) tvrdí, že rozdíly v ekonomickém úspěchu mezi Spojenými státy, Německem nebo Japonskem závisí na existenci institucí, které dokáží vytvořit více než rodinné vazby společenské důvěry. Obecně řečeno, zdá se, jakoby byl ekonomický úspěch založen na rezervoárech „spontánní sociability“, jejichž existence zase závisí na určité „infrastruktúře sdružování“.

Tyto nové formulace ukazují, že sdružení jsou s důvěrou významně propojena – ať už jde o Putnamovu analýzu Itálie, Fukuyamovo studium hlavních industriálních ekonomik, anebo ještě novější dílo, v němž je načrtnuta myšlenka „sociálního kapitálu“ (Warren 1999; Uslaner 1999; van Deth et al. 1999; Halpern 1999). Zároveň ale tyto práce většinou dále nespécifikují roli dobrovolnických organizací a převážně také mlčí o tom, jak a za jakých podmínek takové organizace důvěru vytvářejí a udržují. Ba co víc, důvěra jako určitý koncept hraje již dlouho ústřední roli v ekonomických teoriích neziskových organizací a jiných forem dobrovolnických sdružení (viz Rose-Ackerman 1996; Anheier – Ben-Ner 1997; Salamon – Anheier 1998). Ve skutečnosti se vlastně pojem důvěry nápadně objevuje jak v začátcích rozvoje neziskové teorie (Hansmann 1980, 1987; Weisbrod 1988), tak také v novějších pracích (Ben-Ner – Gui 1993). Tato myšlenková linie ovšem nikdy nebyla se současným zájmem o důvěru propojena, takže tyto dvě oblasti existují nadále paralelně. Zdá se tedy, že právě nyní je příhodná doba k tomu, abychom obě tyto perspektivy přezkoumali a vyzkoušeli, jak může nezisková teorie přispět ke studiu důvěry konkrétně. Nejprve tedy přezkoumáme hlavní přístupy k pojmu důvěry v ekonomii, sociologii a politické vědě, přičemž po celou dobu budeme neziskovou či dobrovolnickou organizaci používat jako ústřední vztažný bod. Poté

posoudíme slabé a silné stránky jednotlivých přístupů a nakonec identifikujeme klíčové oblasti pro další teoretický pokrok s cílem obohatit současné teoretizování.

5.1.2. Tři přístupy

Aby byl náš úkol zvládnutelný, zaměříme se nejprve na literaturu v oblasti ekonomie, sociologie a politické vědy a to zejména na literaturu po roce 1980, kdy začaly vznikat neziskové teorie (tudíž klasičtí myslitelé – jako Tocqueville v politických vědách nebo Durkheim v sociologii, kteří by k tématu důvěry a sdružení měli co říci – jsou přítomni implicitně, jelikož vlastně posloužili jako ingredience zmíněných novějších formulací). Nepokoušíme se tu podat vyčerpávající výklad, ale spíše se soustředíme na tři přístupy, které jsou pro náš úkol obzvláště významné: teorie selhání smlouvy v ekonomii, pojetí důvěry v kognitivní sociologii a studium sociálního kapitálu.

5.1.2.1. Ekonomické přístupy

Jedna z nevlivnějších větví ekonomického diskurzu v neziskové oblasti se snaží vysvětlit existenci neziskového podnikání v tržních ekonomikách. Základem tohoto přístupu bylo zjistit, jaké podmínky nabídky a poptávky působily při poskytování zboží a služeb, když nevedly ke vzniku proziskových firem ani vládních agentur. Konkrétně – podle logiky racionální volby – jsou tedy neziskové organizace výsledkem souhry poptávek individuálních aktérů, kteří hledají řešení informačních problémů v ekonomikách s volným trhem. Arrowova vlivná práce (1963) původně obrátila pozornost k tomu, jakou hraje důvěra úlohu při snižování nejistoty ve zdravotní péči, tedy komodity charakteristické chronickými informačními problémy. Nelson a Krashinsky (1973) vytvořili jasné propojení mezi důvěrou a neziskovou formou pečovatelské služby pro děti, a navázali tak na Nelsonův pojem „zkušenostního zboží“, tedy zboží, jehož kvalitu můžeme posoudit pouze v průběhu spotřeby anebo po spotřebování.

Nicméně byl to Hansmann (1980), kdo tuto argumentaci rozvinul dále. Za výchozí bod si zvolil fakt, že zdravotní péče, pečovatelské služby a ostatní sociální služby jsou ze své podstaty charakterizovány informační asymetrií. Měl za to, že fakt, že poskytovatelé těchto služeb ve Spojených státech jsou většinou neziskové organizace, je přímým důsledkem toho, že se neziskové

formy těší větší důvěryhodnosti než podniky usilující o zisk. A tento fakt, tvrdí Hansmann, spočívá v jednom konkrétním rysu jejich konstituce: v tzv. nerozdělovacím omezení, tj. v zákazu rozdělovat zisk jako příjem mezi vlastníky. Omezení působí na zákazníky jako „hrubý, ale efektivní“ signál vypovídající o motivech, záměrech a chování dodavatelů. Tento signál nabízí něco jako záruku, že neziskové organizace – na rozdíl od businessu, který je poháněn imperativem maximalizace ceny akcií – nemají tendenci ošidit kvalitu nebo jinak zneužívat zranitelnosti uživatele. Takže neziskové organizace jsou za stejných podmínek více imunní vůči morálnímu hazardování než ziskové firmy.

V Hansmannově formulaci „selhání smlouvy“ je skrytý předpoklad, že existence důvěry v neziskové organizace je účinná z hlediska společnosti. Neziskové organizace jsou motivovány jednat v souladu s očekáváním zákazníka, což zase zpětně znamená, že náklady na monitorování možného zneužití, které by se mohlo objevit v čistě pro-ziskovém světě, jsou nulové. Novější teoretické modely vlastně vidí neziskový sektor jako obecný způsob, jak ušetřit na transakčních nákladech tím, že se vypořádáme s problémem černého pasažera. (Krashinsky 1986; Weisbrod 1988). Také Posnett a Sandler (1988) tvrdí, že transakční náklady jsou hlavním faktorem při rozhodování, zda budou nadace a trusty poskytovat externí granty anebo budou působit jako poskytovatelé služeb (tj. spojit financování s dodáváním). Ben-Ner a Van Hommisen (1993) jdou ještě dál a modelují dobrovolnické organizace jako koalice zainteresovaných subjektů, které mají silný souběžně působící zájem – jak na straně poptávky po určité službě, tak na straně její nabídky. Pokud mají organizaci pod kontrolou stále její zakladatelé, a pokud mají přímý „hmotný zájem“ na výstupu, pak tendence ošidit kvalitu neslábne pouze kvůli nerozdělovacímu omezení, ale také proto, že ošidit kvalitu by znamenalo poškodit sebe sama (Ben-Ner – Gui 1993).

Základní pojetí transakčních nákladů, zájmu zainteresovaných subjektů a důvěry naráží také na jiné ekonomické teorie. James (1986, 1987) si všimá, že mnohé neziskové organizace, které mají své kořeny v náboženských či politických hnutích poskytují služby pro „vězněné publikum“, jako jsou například děti v povinné školní docházce nebo lidé s postižením. Během dlouhých období, kdy sledují, jak se jejich klientům mění vkus a jak se socializují, se u neziskových poskytovatelů formují, vyvíjejí a posilují hluboce zakořeněná přesvědčení, hodnoty a názory. Takže neziskové or-

ganizace, přinejmenším nepřímo, umožňují orientaci v tom, komu důvěřovat, komu nedůvěřovat a za jakých okolností. A nejen to. Obzvláště náboženské instituce jsou strategicky umístěny při hlavních životních událostech (narození, svatba, těžké nemoci, smrt) a zdůrazňují je svými rutinními a stylizovanými rituály (jako například eucharistie), které v lidech zakládají a posilují důvěru (viz Anheier – Romo 1992).

Jamesova teorie staví na Weisbrodově modelu (1977, 1988), který chápe neziskové organizace jako odpověď na nadprůměrnou poptávku po kvazi-veřejném a kolektivním blahu. V té míře, v jaké náboženství a političtí podnikatelé – neboli ideologové slovy Rose-Ackermana (1996) – vytvářejí a opakovaně posilují rozmanitost a různá pojetí veřejného blaha, mohou omezit rozpětí a rozsah vládních opatření – alespoň tedy v podmínkách tržního hospodářství. V této myšlenkové linii se poptávka po neziskových organizacích stává přímou funkcí obecného stupně etnické, náboženské nebo kulturní heterogenity společnosti (zatímco povaha samotné důvěry jakožto obecného blaha bude později zdůrazněna teoretiky sociálního kapitálu; toto tvrzení nepochází z původní formulace Weisbrodovy teorie, 1977).

Ekonomové zároveň vždy chápali, že nezisková forma je jen *jedna cesta* jak buď vytvářet důvěru, která se neobejde bez jinak vysokých transakčních nákladů a zboží se „zkušenostními“ charakteristikami, anebo tuto důvěru nahradit přímou kontrolou (Krashinsky 1986; Ben-Ner – Van Hoomissen 1993). Další možnosti jsou veřejné vlastnictví nebo přísná státní regulace a kontrola (Hansmann 1981, 1996), odborná kontrola nebo sebe-regulace (Krashinsky 1986), družstva (na rozdíl od neziskových mohou tyto subjekty rozdělovat zisk, ovšem podle demokratických principů, a s tím, že do otevřeného systému rozhodování v managementu aktivně zapojují uživatele, pracovníky nebo představitele státu), a řešení „volného trhu“, která spontánně vznikají ekonomickým jednáním přímo na trhu, včetně záruk a ochrany zákazníka (Akerlof 1970).

Někteří ekonomové navíc podtrhují roli *efektů reputace*, které ze dvou různých důvodů ochraňují jinak zranitelného uživatele.

Za prvé, podle teorie iterované (opakované) hry, mohou dodavatelé v souladu se svým dlouhodobým zájmem upustit od oportunistického chování a zakládat si na své pověsti poskytovatele kvality, neboť krátkodobý oportunismus pro ně může znamenat ztrátu zákazníků a tedy i příjmu ve chvíli, kdy se má „hra“ opakovat (Chillemi – Gui 1990; Forder et al. 1996;

Ortmann – Schlesinger 1997). Jinak řečeno, z hlediska pohnutek jednání, Ortmann (1996, s. 477) tvrdí, že „má smysl důvěřovat někomu nikoliv proto, že je sám o sobě důvěryhodnější, ale proto, že struktura jeho pohnutek k dodržení daného slibu (poskytovat kvalitu) je v jeho vlastním zájmu“. K problému reputace se vrátíme později v části o psychologii.

Za druhé – a nyní se trochu vzdálíme od neoklasického modelu – můžeme vzít v úvahu, že „proziskový“ sektor možná ve skutečnosti není plný firem „čistě“ maximalizujících zisk. Přestože v určitých kontextech může proziskový sektor charakterizovat krátkodobá oportunistická maximalizace hodnoty akcií, mohou se objevit určité ekonomické, institucionální a sociální faktory, které fungují jako kontrolní mechanismy, a drží tržní oportunismus v šachu. Jedním takovým příkladem mohou být drobní živnostníci, jejichž motivy přesahují pouhý zisk a zahrnují i jiné cíle jako nezávislost, „fortel“ a profesionální naplnění (Scase – Goffee 1982; Marceau 1990; Kendall 1999). Často to jsou spíše „uspokojující“ ekonomické výnosy, které umožňují dosahování těchto dalších cílů, a nikoliv samotný zisk jako cílový stav. Dále je tu již méně hmatatelný, ale neméně důležitý vliv sítě zákonů a hodnot – tato síť je charakteristická pro ekonomii sociálního trhu v Německu a Rakousku – anebo pro asijský model ekonomického rozvoje (Hutton 1994; Fukuyama 1995). Obojí pomáhá k formování orientace velkých korporací.

Když tedy máme tento širší repertoár možností, vzniká otázka, proč tato různá „řešení“ tak často koexistují ve stejné oblasti. Například ve Velké Británii jsou všechny tyto typy forem přítomny v oblasti charitativních služeb. Ekonomická interpretace by mohla přijmout dvě možná vysvětlení. Za prvé, pro danou oblast můžeme identifikovat jediné institucionální řešení, které je nejefektivnější při řešení problémů důvěry za určitých podmínek nabídky a poptávky v dané době. Jenže, když se podmínky nabídky a poptávky změní, ať už kvůli technologickému rozvoji, regulaci nebo změně preferencí, forma, která problémům důvěry nejlépe „pasuje“, se může změnit také. Jednotlivé oblasti (obory) se například mohou více profesionalizovat a standardizovat, a to může znamenat, že prozisková možnost bude postupně „pasovat“ stále lépe než její nezisková alternativa. Nezisková forma bude pak v krátkodobém a střednědobém horizontu přežívat, její podíl na trhu bude klesat a stane se z ní „dědictví“ minulosti, ale v dlouhodobém horizontu buďto zanikne, anebo změní svůj status na proziskový (Anheier – Ben-Ner 1977).

Vynikajícím příkladem je oblast bydlení, bankovníctví a pojišťovnictví (Hansmann 1990).

Dále, sektory mohou koexistovat na diferenciováných trzích či oblastech, například ve zdravotnictví, vzdělávání nebo sportu. Obvykle poskytují různé služby v rámci stejné oblasti a dodávají je různým klientele nebo různým segmentům poptávky. Agregované volby spotřebitele na úrovních průmyslových oblastí navíc odrážejí různé preference. Tak například v oblasti ošetrovatelské péče ve Spojených státech, kde se volba spotřebitele efektivně pohybuje mezi pro-ziskovými korporacemi a neziskovými poskytovateli, se pro poslední jmenovanou (neziskovou) možnost rozhodují jak méně informovaní klienti, tak také ti, kteří jsou za poskytovanou kvalitu ochotni zaplatit více (Spector et al. 1998).

Aniž bychom se odchýlili od logiky racionální volby, můžeme přístupu transakčních nákladů leccos vytknout. Jedno omezení této teorie pramení z jejího předpokladu existence právně sankcionovaného, nerozdělovacího omezení, které občané vnímají, a to, že ho vynucuje stát, považují za smysluplné. V nepřehlédnutelném množství případů, včetně Itálie, střední a východní Evropy a většiny Latinské Ameriky a Afriky, prostě v zákonu nic jako nerozdělovací omezení nebo jeho doplněk o nerozumné kompenzaci neexistuje (viz Salamon – Anheier 1997). Jak jsme měli možnost vidět, jsou oba tyto prvky stěžejní pro ekonomický model. Nicméně nezapomeňme, že tato slabina nepodkopává vysvětlující potenciál obecnějších modelů transakčních nákladů a zainteresovaných subjektů ani důležitý vhléd Nelsona a Krashinského (1973), že neziskové organizace a družstva často působí v oblasti charitativních služeb, v nichž je důvěra stěžejním prvkem (Archambault 1996; Borzaga 1993).

Kromě toho Ortman a Schlesinger tuto konkrétní odnož teorie selhání smlouvy přezkoumali a došli k závěru, že tento argument „jakožto obecné tvrzení stojí na vratkých základech. Je udržitelný pouze za určitých podmínek, které nebyly v teorii nikterak důkladně popsány, ani se nestaly předmětem empirického hodnocení“ (1997, s. 113). Obecně vzato, zásadním problémem je tu vlastně nápadný nedostatek důkazů jak o očekávaných na straně poptávky, tak o motivacích na straně nabídky. Existují sice určité důkazy pro to, že dobrovolnické organizace se chovají jinak než proziskové firmy – a jsou to důkazy konzistentní s touto teorií, ale pozorované vztahy můžeme vysvětlit i jinými faktory. Dost možná, že neziskové organizace poskytují kvalitnější služby, protože na to mají zdroje díky zvyhodňující

fiskální politice, nebo díky specifickému sektorovému financování, a nikoliv proto, že by si uvědomovaly svou skutečně zvnitřněnou důvěryhodnější orientaci. Ve Velké Británii se například nemohou společnosti, které rozdělují zisk, účastnit grantových programů zaměřených na sociální bydlení a komunitní rozvoj.

Ještě důležitější ale je, že teorie zapomíná na různé formy důvěry a tyto rozdíly přitom mohou znamenat víc než jakákoliv sdílená legální struktura. Rozdílem mezi diferenční důvěrou a aktivnějšími a reflexivnějšími formami důvěry se teorie nezabývá. Diferenční důvěra souvisí s tradičními, hierarchickými institucemi (prototypem jsou například služby obecného blaha, které provozuje církve Trinitářů), zatímco reflexivní důvěra souvisí více s participačními organizacemi a sociálními hnutími (viz níže). V obou případech hraje důvěra ústřední roli, ale spočívá na různých motivačních a hodnotových základech a orientacích. Ekonomická teorie tyto rozdíly přesto nerozeznává a zachází s nimi natolik funkcionalisticky, že umožňuje pouze existenci produkce zboží a služeb. Kritika ekonomických teorií důvěry je proto legitimní, neboť tyto teorie zcela tyto skutečnosti a nuance opomněly.

5.1.2.2. Sociologické přístupy

Sociologie přistupuje k pojmu důvěry jinak. Do značné míry reflektuje svůj způsob zacházení s racionalitou – s racionalitou zachází jako s proměnnou, na rozdíl od teorií racionální volby, v nichž je s racionalitou nakládáno jako s prostým axiomem. Poslední vývoj sociologických přístupů v oblasti důvěry zdůrazňuje schopnost považovat relevantní motivaci a chování druhých za samozřejmé. Právě *předracionální, prapůvodní* důvěru považuje Durkheim (1933) za základ všech smluv: za každou smlouvou je spousta nevyslovených ujednání, a ačkoliv tato nejsou formálně specifikována, jsou považována za to, co udržuje smluvní opatření. Jak naznačuje Giddens (1990, s. 33), pojetí důvěry jakožto předpokládané spolehlivosti je úplně jiné než racionalistické pojetí nebo „rizikové“ pojetí důvěry v přístupu racionální volby včetně výše uvedených, které se vztahují k neziskovým organizacím (Gambetta 1988; Bradach – Eccles 1990; Kreps 1990). V těchto modelech obsahuje racionalita, fungující v nejistých podmínkách, subjektivní kalkulaci pravděpodobnosti, kterou provádějí spotřebitelé, aby odhadli pravděpodobnost toho, zda dodavatelé podniknou kroky v souladu s jejich zájmy. Z pohledu sociologie taková „instrumentální“ kalkulace nesprávně omezuje důvěru na otázku pou-

hého odhadu rizika a úplně pomíjí podstatu věci, neboť – jak poznamenal Giddens (1990) – „veškerá důvěra je v určitém smyslu slepá důvěra“ (s. 33).

Sociologické nové pojetí důvěry jako samozřejmé víry, která se zcela liší od odhadu rizik, má důležité implikace pro další pochopení důvěry u neziskových organizací. Důvěra už není považována za něco, co se rozvíjí skrze vzájemně výhodné interakce zprostředkované konkrétním nebo virtuálním trhem nebo pseudo-tržními hrami. Naopak – důvěra je považována za něco, co je sociálně zakotveno a podporováno normativní infrastrukturou, jejíž odlišnost od trhu je právě onen aspekt, který existenci důvěry usnadňuje. Právě *absence* tržní logiky umožňuje rozvoj důvěry.

Hlavním úspěchem sociologické teorie v této oblasti bylo to, že identifikovala různé formy důvěry. Tonkiss a Passey (1999) tvrdí, že důvěra tvoří základ pro dobrovolné sdružování vůbec a v návaznosti na Luhmana (1988) naznačují, že důvěra spočívá ve sdílených hodnotách – na rozdíl od *confidence* – důvěry založené na zájmech, která vyžaduje smluvní vztahy mezi účastníky. Zucker (1986) zavádí tři typy důvěry, které se v průběhu času mohou měnit. *Typově založená důvěra* je „spojená s osobou a závisí na charakteristikách, jako je původ nebo etnicita“, *procesuálně založená důvěra* „je spojená s minulými nebo současnými výměnami jako například reputací nebo výměnou darů“ (Zucker 1986, s. 60), a *institucionálně založená důvěra*, tj. Luhmanova *confidence*, která je založená na institucích, jako jsou potvrzení, typy formulářů nebo právní omezení.

Je zajímavé, že přesto existuje jen málo sociologických přístupů, které dávají do jasné souvislosti důvěru, hodnoty a dobrovolnický sektor. Tonkiss a Passey (1999) tvrdí, že v dobrovolnickém sektoru je důvěra s dobrovolným jednáním provázána stejně úzce, jako je ve světě obchodu provázán zájem s úsilím o zisk. Anheier a Romo (1992) se soustředí na tento rozdíl a k otázce spřízněnosti důvěry a hodnot v dobrovolnickém sektoru přistupují etnometodologicky. V návaznosti na Durkheima definují důvěru jako samozřejmé předpokládání spolehlivosti, které je základem pro sociální vztahy a transakce. Zkoumají důsledky, které toto předpokládání znamená pro neziskové organizace. Anheier a Romo (1992) zastávají názor, že pokud neziskové organizace operují v prostředí roztržštěném externalitami a plném informačních asymetrií, jak nám to tvrdí ekonomická teorie, může *prapůvodní* důvěra upřednostňovat specifické typy poskytovatelů. Neziskové organizace se staly důvěryhodnými prostředníky, jež

se nacházejí někde mezi nabídkou a poptávkou. Stejně jako James (1987) si Anheier a Romo všímají toho, že mnohé neziskové organizace jsou náboženské instituce. Naznačují, že náboženské a s církví spjaté organizace jsou v obzvláště dobré pozici pro to, aby mohly čerpat z prapůvodní důvěry, která je v průběhu transakcí jen zřídka kdy zpochybněna. S důvěrou jako samozřejmým očekáváním, které předem vylučuje kalkulaci rizika, se náboženské organizace potenciálnímu klientovi jeví jako *a priori* důvěryhodné.

Anheier a Romo (1992) také poukazují na křehkost neziskových organizací, o níž svědčí i jiná literatura (viz Powell – Friedkin, 1987, s. 184–188). Neziskové organizace jsou křehké proto, že důvěru, která byla jednou narušena, je těžké znovu obnovit. Relativně mírné narušení může mít dalekosáhlé a neočekávané následky. (Skandály jako například případ organizace United Way of America z počátku 90. let tuto ošidnost dokazují. Ačkoliv byla United Way z ekonomického hlediska úspěšná, prošla dramatickou reorganizací. Provozování United Way jako společnosti Fortune 500 podkopalo základní důvěru, kterou v United Way jako takovou měly místní kapituly, což zpětně ohrozilo další přežití organizace.) Jiný důsledek takového chápání neziskových organizací je jejich patrná netečnost a odolnost vůči změně, což znamená menší citlivost k podnětům nabídky a poptávky v porovnání s obchodními firmami (Seibel 1996; Anheier 1999; Meyer – Zucker 1989).

Nicméně sociologická literatura zabývající se důvěrou a dobrovolnickým sektorem doposud nepředstavila skutečnou širší diskusi o důvěře jako takové v sociologii. Sociologie se snažila teoretizovat způsob, jakým se význam a „ustavení“ důvěry liší v návaznosti na geografický a dobový kontext. Řečeno Zuckerovými (1986) termíny, souběžně s tím, jak se společnosti vyvíjejí, existuje tendence obecného posunu od partikulární důvěry, založené na individuálních charakteristikách, k důvěře, založené na procesu a zkušenosti, a poté k ještě zobecněnější institucionální důvěře. Stejně tak Beck (1992), Giddens (1990) a Seligman (1998) naznačují, že reflexivní důvěra v moderních společnostech se liší od v podstatě fatalistické důvěry dřívější doby.

Seligman (1998) také zastává názor, že s postupem času se sociální vztahy změnilы způsobem, který zásadně mění samotnou podstatu důvěry. Podle Seligmana se tradiční společnosti ve skutečnosti příliš nespolehaly na důvěru (Durkheim 1933, s. 6), ale spíše na konfidence. Ekonomické a sociální vztahy byly zakotveny v rozsáhlých systémech příbuzenství, které se opíraly o četné

formální a neformální sankce. Tento systém pomáhal rozvoji předvídatelnosti, která zase zpětně omezovala potřebu opírat se o důvěru. Pro Seligmana je důvěra důležitá přesně v těch situacích, které byly charakterizovány *absencí* předvídatelnosti a *absencí* známosti. Modernita je nepředvídatelnější než předchozí éry, protože „v ní neexistuje žádný systém, v němž by mohly být použity sankce, a není zde žádný základní smysl nebo pevné místo pro známost nebo stejnost“ (Seligman, 1998, s. 4). Zdálo by se nicméně, že pro Seligmana – a řečeno Zuckerovými termíny (1986) – moderní společnost sice generuje více institucionální důvěru, ale zároveň snižuje úroveň typově založené důvěry, kterou vytváří rodina a přátelé. Výsledkem toho je – navíc v kombinaci se slabšími sankčními mechanismy – že moderní společnost má možná nižší úroveň předvídatelnosti (viz Beck 1992).

Tyto argumenty jsou důležité pro teoretizaci spojení mezi neziskovým sektorem a důvěrou. Vzhledem k tomu, že organizace si do určité míry uchovávají podmínky, které existovaly v době jejich založení (Stinchcombe 1965), skladba organizačních forem v určité oblasti může odrážet směr těchto forem vztahů. (Stejně jako *jsou odrazem* přetrvávajících podmínek, jsou neziskové organizace často stvořeny přesně jako nástroje, které jim *odporují* – jak ukazuje literatura sociálního hnutí; o tom pojednáme v následujícím oddílu.) Je typické, že tento sektor v sobě zahrnuje organizace vytvořené v předmoderní, tradiční éře; organizace zmobilizované na základě charakteristického původu, etnicity nebo náboženství určitého aktéra; a entity, které v podstatě představují institucionalizaci přátelských sítí a svazků „občanskosti“, které běží napříč askriptivními kategoriemi. Makrosociologie tvrdí, že různý původ těchto skupin a asociací v sobě možná zahrnuje různé styly vztahů a chování, a že slouží k posilování rozdílů v systému hodnot.

Zkrátka a dobře, sociologové zabývající se neziskovým sektorem zcela neprobádali důsledky makrosociologické změny v přemýšlení o souvislostech mezi důvěrou a organizační formou. My se nicméně domníváme, že eventuálně mohou podat zprávu důležitou pro naše pochopení neziskové formy: aby tak učinili (jak naznačíme níže), musí brát sociologové v této oblasti vážně pojem občanské společnosti.

5.1.2.3. Přístupy sociálního kapitálu

Tocquevillova *Demokracie v Americe* (1835) a dílo Almonda Verby *Občanská kultura* (1963) jsou zřejmě dvě nejvlivnější knihy, které spojují pojem důvěry se

spolkovým životem a politickým zřízením. Je ovšem celkem ironické, že jedna z nejlivnějších prací o roli dobrovolnických organizací – Colemanův (1990, 1993, kapitola 12) přístup racionální volby – je založena na argumentech ekonomie zkřížené se sociologií. Sociální kapitál se týká především sítí vztahů, které spojují jedince a organizace. Vzhledem k tomu, že se takové sítě a kontakty vytvoří až za určitou dobu, je sociální kapitál považován za prostředek, který nevzniká pouze za účelem krátkodobých ekonomických zisků, ale také s vědomím dlouhodobějšího vnímání soutěže statusů a hledání strategického vlivu.

Dobrovolnické organizace přebírají jeden instrumentální rys: jsou to záměrně participační organizace, které usnadňují sociální vazby a spolupráci, a na základě opakovaných interakcí pak dávají vzniknout důvěře mezi členy. Putnam posouvá Colemanovo pochopení této otázky trochu dále a přichází s dalším předpokladem, že totiž participační dobrovolnické organizace jsou instituce „osobité“ v tom, jak jsou schopné fungovat jako studnice všech ostatních zdrojů sociálního kapitálu: povinností a očekávání, informačního potenciálu, norem a sankcí (Putnam et al. 1993, s. 89). Jako takové jsou tedy charakterizovány jako inkubátory „občanské ctnosti“. Brennan tento fakt trochu skoupě definoval jako „dvojí rys schopnosti rozpoznat skutečný veřejný zájem a motivaci jednat tak, jak tento (rozpoznaný) veřejný zájem vyžaduje“ (1997, s. 259). Důvěra do této rovnice vstupuje nepřímo: fakt, že ti, kteří jsou vybaveni občanskými ctnostmi, mají větší schopnosti, nutně vede k závěru, že jsou kvalifikovaní, což je staví do pozice těch, kteří činí moudřejší rozhodnutí; a zmínka o motivaci zase naznačuje současnou existenci vůle jednat jako občan a zároveň schopnosti takto jednat.

Řečeno – jak to nazývá Putnam trochu neformálněji, „ctnostní občané jsou vůči sobě ochotnější, uctivější a důvěřivější, i když se jejich názory na různé věci liší“ (Putnam et al. 1993, s. 88–89). Putnam zde rozvíjí myšlenku, že občanská sdružení mohou být „sociálními strukturami spolupráce“. Toto uvažování ho pak přivádí blíž k Tocquevillovi a více ho vzdaluje od přístupu racionální volby, který předložil Coleman. Putnam ve skutečnosti argumentuje tím, že demokratické, horizontální (tj. nediskriminující) dobrovolnické organizace, které jsou charakterizovány vysokou úrovní interakce „tváří v tvář“, jsou součástí skupiny ctnostných jedinců s důvěrou. Je tomu tak, protože vštěpují návyky spolupráce, solidarity a veřejné statečnosti; vštěpují dovednosti, které jsou přímo použitelné v politické

činnosti; a frakcionářství předchází tím, že členství v nich jde napříč hierarchiemi.

Putnam se dalším rozvíjením tohoto argumentu snaží vysvětlit korelaci, které si všiml – totiž korelaci mezi hustotou sdružení a pestrostí míry politické participace a ekonomické výkonnosti. Obzvláště v severní Itálii poukazuje na vysokou hustotu sdružení a úspěšnou politickou a ekonomickou situaci; zatímco na jihu je hustota sdružení mnohem nižší a politické a ekonomické úspěchy jsou relativně omezené.

Jelikož Colemanův model zůstává v rámci tradice racionální volby, lze ho kritizovat ze stejných důvodů jako popsané ekonomické modely. Pak je tu také potíž s jeho využitím funkcionální definice: když definujeme sociální kapitál z hlediska jeho důsledků, jeví se jako by měl kruhový nebo tautologický charakter. Na druhou stranu Putnamova modifikace Colemanova přístupu se těmto potížím sice vyhýbá, ale také za to platí. Problémy vyplývající ze spojení norem a hodnot, sítí a jejich důsledků vedou ke ztrátě pojmové jasnosti (Newton 1997, s. 583).

Za druhé, pojem důvěry se na jedné úrovni jeví jako rozptýlený a příliš zobecněný, zatímco na jiné je zase jednorozměrný a vysoce specifický, charakterizující důvěru jako neustále vznikající vlastnost interakcí „tváří v tvář“. To je poněkud zastaralé pojetí důvěry, které nemůže být součástí moderních, reflexivních druhů důvěry, které sociologové definovali. Putnamův důraz na lokální „horizontální“ sdružení vyplývá přímo z onoho omezenějšího pojetí důvěry. Národní sociální hnutí, která byla ve Spojených státech, Velké Británii, Švédsku nebo Německu důležitým kultivátorem modernějších forem důvěry, jsou pro Putnamovo uvažování víceméně ústřední (Putnam et al. 1993). Tato hnutí však – tím, že využila příležitosti, které nabízel moderní technologie – rozvinula, zprostředkovala a abstrahovala vztahy, přičemž budovala „symbolické“ komunity, které sice nepřinášejí vztahy „tváří v tvář“, ale přesto poskytují svým členům sociální zdroje (Minkoff 1997; Keane 1998).

Dokonce i „vertikální“ sdružení, která Putnam ze svého uvažování vyloučil pro jejich nedemokratické atributy, mohou docela dobře pečovat o užitečné vztahy mezi jednotlivci. Demokratický proces rozhodování a participace mohou být v určitých situacích neuskutečnitelné – především tehdy, když jde o příliš snadno manipulovatelné občany, nebo když jsou prováděna vysoce „technická“ rozhodnutí v prostředí podstatných informačních asymetrií. To jsou přesně ony situace,

v nichž jsou samozřejmě aktivní neziskové organizace, jak už nám to objasnili ekonomičtí teoretikové. Řečeno obecněji, Putnam nedává roli sdružení do souvislosti s ostatními způsoby vytváření a udržování důvěry jako je zaměstnání, média, systémy soudnictví, právo a systém vzdělávání.

Výsledkem je to, že Putnam přijímá velmi úzké vymezení dobrovolnického sektoru. Toto pojetí se spoléhá na indikátory hustoty participace v kulturních a zábavních sdruženích, u nichž u všech se předpokládá neustálá interakce „tváří v tvář“. Putnam tedy ignoruje téměř dvě třetiny italského neziskového sektoru, přičemž dokonce používá definici, která vylučuje politické strany, odbory a náboženství (Barbetta 1997, s. 176–177). Ba co víc, dobrovolná činnost provozovaná pod záštitou katolické církve je vyloučena *explicitně*, neboť je znečištěná vztahy hierarchické autority, a nefungují v ní horizontální vazby přátelství (Putnam et al. 1993); tím Putnam vysvětluje negativní korelace pozorované mezi mírou religiozity a občanské angažovanosti.

A konečně, náhled sociálního kapitálu na dobrovolnické organizace jako na organizace konsensuální a zcela bezkonfliktní lze empiricky zpochybnit. Putnamova zpráva spíše zdůrazňuje zmírňující vliv dobrovolnických organizací na sklony k frakcionářství, než aby kladla důraz na jejich skutečnou a potenciální roli v jeho posilování (Edwards – Foley 1997). Zpráva navíc nedostatečně pojmenovává problémy exkluzivity a partikularismu nebo roli dobrovolnických organizací v prosazování hodnot spojených s intolerancí, předsudky a dalšími sociálně nežádoucími jevy (viz také Warren 1999; Halpern 1999).

5.1.3. Směrem k syntéze?

V podstatě tedy má každý přístup důležité silné i slabé stránky – jejich přehled je v tabulce 1. Ekonomické přístupy užitečně rozpoznávají vzájemnou zastupitelnost neziskové formy a jiných institucionálních řešení v situacích vyžadujících důvěru, ale nezvládají již rozlišení mezi různými formami důvěry a její významy, a zaměřují se omezeně pouze na poskytování služeb. Naproti tomu sociologie *potenciálně* dává některé odpovědi na to, jaké podmínky vedou k jiným formám důvěry, ovšem zase nám říká málo o tom, co následuje poté a předpokládá základní rozpor mezi trhem a důvěrou. A konečně, přístup sociálního kapitálu má na jedné

úrovni trochu širší obzor a je otevřený, ale příliš vylučuje „vertikální“ důvěru a neumí jasně vymezit očekávání týkající se mezisektorové dělby práce v oblasti tvorby a udržování důvěry.

Co s tím tedy můžeme udělat? Jaké teoretické modifikace a inovace potřebujeme, abychom udrželi silné stránky každého přístupu a zároveň překonali jejich slabiny a omezení? Neobhajujeme náhradu těchto tří přístupů jednou společnou perspektivou. To by nebylo moudré, neboť každý přístup hraje důležitou a obsáhlejší roli ve své disciplíně a snaží se zodpovědět různě stylizované otázky, které daná disciplína klade. Navrhujeme, že některé z chybějících vztahů, a „pojivou tkáň“ potřebnou pro zúrodnění zkoumaného pole napříč našimi třemi přístupy, by mohly poskytnout tři další proudy sociálně-vědního myšlení. Budeme se teď zamýšlet na jedním případem po druhém.

Přístup sociálního kapitálu se svým zaměřením na síť, vazby a občanskou ctnost je skutečně směsí sociologického myšlení, politické vědy a myšlení racionální volby. Dobrovolná sdružení jsou zde znázorněna jako důležité inkubátory hodnot a postojů, které jsou v takovýchto společnostech nezbytné. Ačkoliv je mnoho toho, co bychom přístupem sociálního kapitálu mohli doporučit, včetně jeho představivosti v oblasti spojování mikro-jevů s makro-výsledky, jeho hlavní slabiny jsou fixace na lokální, geografické komunity, a neschopnost jasně specifikovat, jak jsou mezi sebou propojeny mikroaspekty a makroaspekty.

Domníváme se, že tato omezení lze překonat, pokud je přístup sociálního kapitálu pojmově zakotven v pojetí širší občanské společnosti. Pro politology, jako je Keane (1998, s. 5), je občanská společnost „složitý a dynamický soubor právně chráněných nevládních institucí, které mají tendenci být nenásilné, samoorganizující, sebereflexivní a v neustálém napětí mezi sebou a se státem“ (1998, s. 6). Tato na napětí založená a konfliktní spolková infrastruktura vytváří příležitosti a mechanismy pro tvorbu důvěry mezi občany, buď jako mezi jednotlivci, anebo na základě jejich členství v organizacích. A tyto příležitosti ve formě sociálního zařazení a participace v extrarodinných sítích zase zpětně vytvářejí sociální kapitál, který se stává hlavním faktorem pro sociální mobilitu v individuální rovině (Bourdieu 1979), a obecněji pro ekonomický rozvoj všech segmentů populace (DiMaggio – Mohr 1985).

Takové příležitosti mohou vést k tvorbě a udržování důvěry za dvou předpokladů: Za prvé, pokud formy sociálního zařazení, participace a tvorby kapi-

Tabulka 1. Tři přístupy ke studiu důvěry.

Přístup	Ústřední odkaz	Stěžejní definice	Role dobrovolnických organizací	Aktéři a jednotky analýzy	Klíčové silné stránky	Klíčové slabé stránky
Ekonomie	Tržní transakce	Důvěra je účinný mechanismus pro šetření transakčních nákladů	Dobrovolné organizace jsou odpovědi na selhání trhu; omezení přerozdělování zisku je signálem pro důvěryhodnost	Individuální aktéři a jejich funkce užitečnosti	Skoupost; teoretická zakořeněnost; zastupitelnost důvěry; důvěra jako médium	Upřednostňování; vztah mezi důvěrou a rizikem je nejasný ve svých důsledcích
Sociologie	Společenský řád	Předpokládaná samozřejmost, sociálně konstruovaná spolehlivost; a priori předpoklad důvěry	Dobrovolné organizace využívají symbolických znázornění pradávne důvěry; institucionalizované usta nově rutinní postupy důvěry	Instituce, rutina, jednotlivci	Původ důvěry; aplikace napříč kulturami a prostředími; důvěra jako výstup	Statičnost; nedostatek skouposti; není specifikována žádná zastupitelnost důvěry
Sociální kapitál (politická věda)	Sítě sociálních vazeb	Důvěra jako sociální kapitál, jako občanská ctnost.	Dobrovolné organizace jako inkubátory hodnot, občanských postojů a stylů organizování	Interinstitucionální sítě spojující instituce a občany	Dynamičnost; zaměření na neočekávané důsledky důvěry; aplikovatelnost napříč kulturami	Nejasnost ve vertikální důvěře a důvěře, která není „tvář v tvář“; opomenutí mocenských vztahů

tálu posilují víru v základní legitimitu sociálního řádu a politického systému jako oprávněného vyjádření nejdůležitějších hodnot; a za druhé, pokud tyto formy posilují konfidenci ve fungování společnosti jako spolehlivého a předvídatelného systému. Konfidence se může týkat buď úvah o poctivosti nebo efektivitě. Hlavní je, že vztah mezi důvěrou a sociálním kapitálem je vysoce podmíněný, tj. závislý na struktuře občanské společnosti a legitimitě politického systému, a nepřímý, tj. zprostředkovaný takovými procesy, jako je sociální zařazení a participace.

Zatímco vztah mezi důvěrou a sociálním kapitálem, i pokud ho postavíme do širšího kontextu občanské společnosti, je nepřímý, a v makrorovině zůstává poněkud abstraktní, spojení mezi příležitostmi ke společenské angažovanosti a spolupráci může být přímější v rovině individuální a organizační. Právě v tomto kontextu nabízí užitečné náhledy literatura z oblasti kognitivní psychologie a sociálního hnutí.

Psychologové objevili to, jak motivace a jednání do jisté míry závisí na jazyku a „nálepkách“. Taylor-Gooby (1997) přezkoumal literaturu týkající se situací tržních her a došel k závěru, že „trhy svým účastníkům bezprostředně nevnucují nezralou racionalitu“ (s.10). Zároveň se zdá, že lidé se učí rychle a přizpůsobují své chování podle tahů ostatních hráčů a podle toho, co považují za pravidla dané situace. Mohou se naučit jednat jak pro-

-sociálně, tak sobecky – podle toho, jaké podněty jim skýtají pravidla hry a chování jejich spoluhráčů, což je situace, kterou lze charakterizovat jako „skutečnou křehkost“. Takže to, zda důvěra vzkvétá nebo ne, závisí na tom, jak příslušní aktéři vnímají své prostředí.

Sociální psychologové se pokusili učinit srovnání *napříč* různými situacemi a podmínkami, přičemž konkurenční trh byl jen jednou z možností. Výsledky podporují tezi, že jazyk významně ovlivňuje chování, zvláště pak pravděpodobnost sociální spolupráce, která je, zdá se, významně ovlivněna způsobem, jakým je situace prezentována. (Příkladem může být Rossův a Samuelsův [1993] pokus, kdy skupiny v experimentálním prostředí při hře naprosto identické hry odpovídaly různě v závislosti na tom, zda byla/nebyla hra označena jako „Wall Street hra“ anebo „Komunitní hra“. A co je důležité, zjistilo se, že tento efekt byl pro studenty při rozhodování, zda budou vzájemně spolupracovat, mnohem významnější než jejich osobnosti.) V situacích, v nichž jsou pravidla hry respektována a vzájemně pochopena a v nichž je jich při spolupráci zapotřebí, a je umožněno kolektivní jednání a nikoliv soutěžení s nulovým součtem, může být důvěra jak vytvořena tak uchována. Intuitivně vnímáme, že to odpovídá převládajícímu chápání odlišností, které jsou vlastní imperativům pohánějícím dobrovolnický sektor, a které ho oddělují od trhu; představy „péče“;

„altruismu“ a „empatie“ jsou svůdné. To je také v souladu s argumenty „mixu blahobytu“, které jsou v rozporu s „instrumentální logikou“ trhu s normami a tradicemi osobních povinností, které charakterizují komunitu a současně zdůrazňují, kolik dobrovolnických organizací je ovlivněno svou zakořeněností právě v komunitě, a nikoliv v tržní oblasti (Evers 1995).

Literatura sociálního hnutí navíc poskytuje několik vodítek v otázce *proč* v určitých typech dobrovolnických organizací existuje více příležitostí k povzbuzování kolektivního jednání než v jiných sociálních prostředích. McAdam et al. (1988) a jiní zastávají názor, že úspěch nebo selhání sociálních hnutí ovlivňují dva rozhodující faktory: mobilizace zdrojů a rámcování. Teorie mobilizace zdrojů předpokládá, že hnutí mohou pro své účely získat podporu finančních a lidských zdrojů neefektivněji, pokud zároveň vybudují sociální struktury (Neidhardt – Rucht 1993). Hnutí se například vyvine uvnitř nebo mezi existujícími organizacemi, jako tomu například bylo u náboženských skupin v bývalých komunistických režimech východní Evropy. Sociální hnutí často za nějaký čas utvoří formálnější asociace, které se mohou stát neziskovými organizacemi hájícími určité zájmy nebo poskytujícími služby (McAdam et al. 1988) – například ženské hnutí, ekologické hnutí.

Aby bylo úspěšné, potřebuje hnutí kognitivní a kulturní překlad svých záměru a cílů. Obojí musí být lehce začleněno do interpretačních a významových vzorců členů a podporovatelů hnutí, aniž by vznikly větší kognitivní neshody nebo zásadní rozpory. Obzvláště důležitý je proces *rámcování* (Goffman 1974; Snow et al. 1986), který popisuje rutinní použití interpretačních schémat pro rozpoznávání, začleňování a vyhodnocování faktů, výroků a programů.

Tato schémata nebo rámce umožní začlenění širokého spektra zkušeností, událostí a témat do více či méně koherentní a smysluplné kognitivní struktury. Goffmanova rámcová analytická perspektiva nám tedy pomáhá pochopit, jak a proč se lidé zapojují do sociálních hnutí. Sokolowski (1996) pak tento model rozšířil na celý třetí sektor jako takový.

Snow s kolektivem (1986) si klade otázku, proč jsou procesy rámcování v některých případech úspěšné a v některých nikoliv a jako jeden z významných faktorů uvádí „rámcovou rezonanci“: „Čím je vyšší stupeň *rámcové rezonance* (...) se současnou životní situací a zkušeností potenciálních konstituentů (...) tím větší je pravděpodobnost, že rámcování bude úspěšné, přičemž ostatní věci jsou stejné.“ Pokud rámcování před-

kládá „odpovědi a řešení problematických situací a dilemat, které rezonují se způsobem, jakým jsou zakoušeny“, a pokud rámcování rozvíjí „existující dilemata a křivdy způsobem, který je uvěřitelný a přesvědčivý“, pak má hnutí větší šanci na úspěch (Snow et al. 1986, s. 477).

Členové organizací, které jsou zakořeněné v komunitách založených buď na geografické blízkosti, na vzájemném zájmu nebo na sdílených hodnotách, budou mít před nečleny konkurenční výhodu v tom, že znají postoje, životní situace, touhy a problémy lidí v dané komunitě. A to napomáhá snazšímu dosažení „rámcové rezonance“. Být „jedním z nás“ a „mluvit správným jazykem“ a používat správné termíny a označení při přesvědčování členů komunity, to je nezbytná podmínka připravenosti jednat. Ale jaké jsou to mechanismy, které spojují důvěru, organizaci a rámcovou rezonanci? Zde se obrátíme k sociální psychologii a zvláště pak ke studii o vnitřní motivaci (Deci – Ryan 1985). V této psychologické tradici je sebeurčení „kvalitou lidského fungování, která v sobě zahrnuje zkušenost volby... [je to] schopnost rozhodovat a držet si tato rozhodnutí – nikoliv posílení nahodilosti, pudů nebo jakýchkoliv jiných sil nebo tlaků – rozhodnutí, která jsou determinanty pro jednání jedince ... ty mají typicky užitek z rozvoje schopností“ (Deci – Ryan 1985, s. 38). Zdálo by se, že tím, že účastníci činí tato rozhodnutí svobodně a sledují průvodní cíle, získávají pocit sebe-vyjádření a sebe-naplnění, který je ceněn sám o sobě.

Obecné argumenty pocházející z této literatury jsou pro studium důvěry a dobrovolnictví důležité z několika důvodů. Za prvé, Doyle a Gough (1991) poukazují na řadu důkazů, které naznačují, že „silný pocit vlastní osobnosti (sebeúcta) jde ruku v ruce s prosociálními postoji, altruismem a velkorysostí; a ti jedinci, kteří jsou si nejvíce jisti svou schopností jednat, bývají také těmi, kteří jsou si nejvíce vědomi potřeb těch druhých“ (s. 65). Tento argument se jasně překrývá s výše uvedenou debatou o sociálním kapitálu a ukazuje souvislost se základními aspekty motivace.

Za druhé, tento přístup rozpoznává důležitost dobrovolnictví *per se*, a připomíná nám, že činnost v dobrovolnickém sektoru do určité míry není provozována za účelem vnějších nebo vnějškových odměn. Metody, které takovou odměnu chtějí zavést, anebo se zainteresovaným osobám snaží vnutit vnější úsudek, mohou být nebezpečné. Mohou být nebezpečné, pokud účastníkům tvrdí, že si nemohou získat důvěru v dobře odváděnou práci, pokud tuto práci vykonávají dobrovolně. Jedinci, kteří vnímají vnější zásahy jako „kontrolující“, se totiž

mohou cítit „příliš omlouvání“, dokud úplně nezbagatelizují svou vlastní vnitřní motivaci. Toto dilema se ještě zhorší, pokud zavedení vnější kontroly zároveň nenese uznání vnitřní motivace. Taková osoba pak může „cítit, že její schopnost není oceňována, což vede k poškozené sebeúctě a následně k snížené vnitřní motivaci“ (Frey 1997, s. 1045). Tato literatura nicméně také připouští, že vnější zásah může mít i opačný efekt – vyživování vnitřní motivace, a tedy posilování pocitu sebeúcty jedince. Může to být případ, kdy je pokus „řídit“ dobrovolnou aktivitu doprovázen pozitivní zpětnou vazbou, a kdy toto řízení zahrnuje zásahy vnímané jako podpora autonomie účastníka, a nikoliv jako pokus kontrolovat ho.

A konečně může být tato teorie obzvláště důležitá pro jednu z hlavních oblastí působnosti dobrovolnických organizací, ale pro kterou jiné, na důvěře založené teorie, platí zřejmě jen v omezené míře – sport a s ním spojené volnočasové aktivity. Deci a Ryan (1985) shrnují, jak „(...) několik průzkumů, které zjišťovaly důvody, proč jsou lidé aktivní v oblasti sportu, naznačuje, že v motivaci průměrného amatéra převládají vnitřní faktory“ (s. 314). To se jasně týká lidí, kteří se těchto aktivit neúčastní proto, aby jiným lidem v nouzi poskytl „zboží důvěry“, ale aby dobrovolně sociálně *interagovali* s ostatními způsobem, který přináší své vlastní niterné zakoušené odměny. Důvodem, argumentují dále, je zkušenost sebekontroly a osvobození od tlaků jiných souvislostí, které taková interakce přináší. Deci a Ryan si všímají toho, jak se lidé v těchto aktivitách „angažují *svobodně*, a jak tyto aktivity jedinci dovolují optimálně nasadit jeho schopnosti a budovat dovednosti (...) a představují možnost, jak znovu oživit sebeúctu, která je v pracovních životech mnoha jedinců ztracena (Deci – Ryan 1985, s. 313–314; zdůrazněno autory). Tato literatura tedy tvrdí, že ekonomické nebo jiné argumenty, které se zaměřují na důvěru jako na vlastnost zboží a služeb, jsou na dobrovolné jednání jako takové použitelné jen v omezené míře, neboť dávají jen malý prostor vnitřním motivacím. Důvěra vytvářená za takových podmínek tak může být nezamýšlený vedlejší produkt sobeckého chování.

5.1.4. Závěr

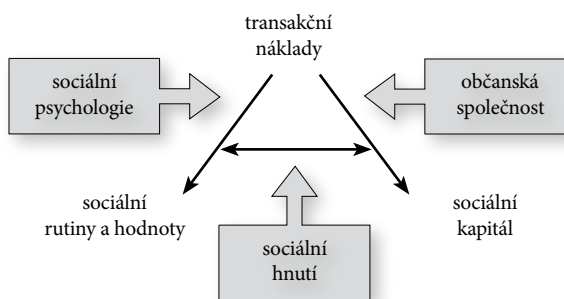
Pojem důvěry se stal ústřední otázkou posledních výzkumů v ekonomii, sociologii a hybridních přístupech, které se vyvinuly z klasické politické vědy, jako je na-

příklad Tocquevillův proud studií o sociálním kapitálu. Tyto perspektivy mají pro naše pochopení dobrovolnictví a neziskových organizací zásadní význam.

Ekonomický přístup používá jako svůj ústřední vztahový bod tržní transakci a důvěru chápe jako efektivní mechanismus pro vypořádání se s jinak vysokými transakčními náklady. Hlavní silnou stránkou tohoto přístupu je skoupost a také schopnost vytvořit koncepci neziskové formy jako jednoho institucionálního řešení situací, které vyžadují důvěru. Slabiny ekonomického přístupu jsou hlavně v jeho výlučné tematizaci mikroekonomických jevů, zanedbávající souvislosti s vývojem v rovině makroekonomických jevů; necitlivost k důvěře jakožto k jevu, jehož smysl a fungování se mění v čase a prostoru; a předpoklad existence stabilního a dobře vyunutitelného právního rámce.

Sociologický přístup k dobrovolnickým organizacím a důvěře zůstal nerozvinutý. Ojedinelé pokusy tato témata teoretizovat (Anheier – Romo 1992) se zaměřují pouze na jeden typ „ukázkového“ vztahu, v němž je důvěra považována za zásadně pasivní a situace/pozadí se mění. Ačkoliv je důvěra ostře oddělena od rizika, není dostatečně odlišena od konfidence, ani není dána do souvislosti s širším, makrosociologickým kontextem.

A konečně, přístup sociálního kapitálu se obrací k důvěře pouze implicitně a zakládá podmíněný, nepřímý vztah mezi tvorbou důvěry a tvorbou sociálního kapitálu. Naznačili jsme, že obecné uznání aspektů občanské společnosti by mohlo pole sociálního kapitálu posunout dál od funkcionalistického přemýšlení s možná tautologickými tendencemi.

Graf 1. Nové přístupy ke studiu důvěry.

Za všechny tři přístupy ke studiu důvěry a role dobrovolnických organizací se přimlouváme za výzkumnou strategii, která bere ohled na některé z chybějících, výše určených, konceptů: rámcovou rezonanci v teorii sociálního hnutí, vnitřní motivaci v sociální psycho-

logii, a legitimitu z perspektivy občanské společnosti. Konkrétně (tab. 1, graf 1) pro vztah mezi ekonomikou a přístupem sociálního kapitálu navrhneme posouzení současných prací o občanské společnosti (Cohen – Arato 1992; Keane 1998). Tyto studie nabízejí důležitou cestu k lepšímu pochopení vztahu mezi náhradami za důvěru a posuny důvěry na jedné straně, a koncepty moci a legitimity spojené s akumulovaným sociálním kapitálem na straně druhé. Pro potřeby sociologie a přístupu sociálního kapitálu jsme poukázali na literaturu o sociálním hnutí (Snow et al. 1986), v níž lze najít, jak na sebe vzájemně působí organizace, sítě, hodnoty, motivace a důvěra v různých typech komunit. A nakonec a především, co se týče vztahu mezi ekonomikou a sociologií, máme za to, že současné sociálně-psychologické práce o motivaci mohou vrhnout trochu světla na otázku, jak mohou být jazyk a subjektivní zkušenosti důležité pro pochopení toho, jak důvěra souvisí a je posilována neziskovými organizacemi. Hlavním důvodem této práce je dostat se za přílišné spolehání se na právní omezení a zaměřit se spíše na dobrovolnictví (viz Tonkiss – Passey 1999) a sebeorganizování jako na klíčové charakteristiky neziskové formy.

Poděkování

Autoři by rádi poděkovali profesoru Benjaminu Hidronovi, řediteli Izraelského centra pro výzkum třetího sektoru při Univerzitě Ben Guriona za to, že nás přizval k úvahám nad tématy důvěry, dobrovolnických sdružení a občanské společnosti.

Literatura

- Akerlof, G. (1970): The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 84, s. 487–500.
- Almond, G. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Anheier, H. K., ed. (1999): *When Things Go Wrong: Organizational Failures and Breakdowns*. Thousand Oaks (California): Sage.
- Anheier, H. K. – Ben-Ner, A. (1997): Shifting Boundaries: Long-term Changes in the Size of the For-profit, Non-Profit, Cooperative and Government Sectors. *Annals of Public and Cooperative Economics*, roč. 68, č. 3, s. 335–354.
- Anheier, H. K. – Romo, F. P. (1992): *The Philanthropic Transaction*. Paper Presented at the 1992 Convention of the American Sociological Association. Pittsburgh (Pennsylvania).
- Archambault, E. (1996): *The Non-Profit Sector in France*. Manchester: Manchester University Press.
- Arrow, K. (1963): Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *American Economic Review*, roč. 53, s. 941–973.
- Barbetta, P. (1997): *The Non-Profit Sector in Italy*. Manchester: Manchester University Press.
- Beck, U. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity (Theory, Culture, and Society Series)*. Thousand Oaks (California): Sage.
- Ben-Ner, A. (1994): Who Benefits from the Non-Profit Sector? Reforming Law and Public Policy Towards Non-Profit Organizations. *Yale Law Journal*, roč. 104, č. 3, s. 731–762.
- Ben-Ner, A. – Gui, B., ed. (1993): *The Non-Profit Sector in the Mixed Economy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Ben-Ner, A. – Van Hommissen, T. (1993): Non-Profit Organizations in the Mixed Economy: A Demand and Supply Analysis. In: Ben-Ner, A. – Gui, B., ed., *The Non-Profit Sector in the Mixed Economy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Borgaza, C. (1993): The Italian Non-Profit Sector: An Overview of an Undervalued Reality. In: Ben-Ner, A. – Gui, B., ed., *The Non-Profit Sector in the Mixed Economy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Borgaza, C. – Mittone, L. (1996): Multiple Stakeholders Versus the Non-Profit Organization. Paper Presented at the Fourth ESRC Quasi-Market Research Seminar. Bristol: University of Bristol.
- Bourdieu, P. (1979): *La distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bradach, J. – Eccles, R. (1990): Price, Authority and Trust. *American Sociological Review*, roč. 55, s. 97–118.
- Brennan, G. (1997): Selection and the Currency of Reward. In: Goodin, R. E., ed., *The Theory of Institutional Design*. Cambridge (England): Cambridge University Press.
- Cohen, J. L. – Arato, A. (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Coleman, J. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Coleman, J. (1993): A Rational Choice Perspective on Economic Sociology. In: Smelser, N. J. – Swedberg, R., ed., *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Deci, E. – Ryan, R. (1985): *Intrinsic Motivation and Self Determination in Human Behaviour*. New York: Plenum Press.
- DiMaggio, P. – Mohr, J. (1985): Cultural Capital, Educational Attainment and Marital Selection. *American Journal of Sociology*, roč. 90, s. 1231–1261.
- DiMaggio, P. – Powell, W. W. (1983): Institutional Isomorphism. *American Sociological Review*, roč. 48, s. 147–160.
- Doyle, L. – Gough, I. (1991): *A Theory Of Human Need*. Basingstoke: Macmillan.
- Durkheim, E. (1933): *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Edwards, B. – Foley, M. (1997): Social Capital, Civil Society and Contemporary Democracy. *American Behavioral Scientist*, Special Issue, 40, s. 5.
- Evers, A. (1995): Part of the Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area Between Market Economy, State and Community. *Voluntas*, roč. 6, č. 2, s. 159–182.
- Forder, J. – Knapp, M. – Wistow, G. (1996): Competition in the English Mixed Economy. *Journal of Social Policy*, roč. 25, č. 2, s. 200–221.
- Frey, B. (1997): A Constitution for Knaves Crowds out Civic Virtues. *The Economic Journal*, roč. 107, s. 1043–1053.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Gamson, W. (1992): *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garfinkel, H. (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice Hall.
- Giddens, A. (1990): *The Consequence of Modernity*. Stanford (California): Stanford University Press.
- Goffman, E. (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Halpern, D. (1999): *Social Capital: The New Golden Goose?* London: Institute for Public Policy Research.
- Habermas, J. (1985): *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.

- Hansmann, H. (1980): The Role of Non-Profit Enterprise. *Yale Law Journal*, roč. 89, č. 5, s. 835–901.
- Hansmann, H. (1987): Economic Theories of Non-Profit Organisations. In: Powell, W. W., ed., *The Non-Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
- Hansmann, H. (1990): The Economic Role of Commercial Non-Profits: The Evolution of the Savings Bank Industry. In: Anheier, H. K. – Seibel, W., ed., *The Third Sector: Comparative Studies of Non-Profit Organisations*. Berlin – New York: DeGruyter.
- Hansmann, H. (1991): The Effect of Tax Exemption and Other Factors on the Market Share of Non-Profit versus For-profit Firms. *National Tax Journal*, roč. 40, č. 1, s. 71–82.
- Hirshmann, A. (1984): Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating some Categories of Economic Discourse. *American Economic Review, Proceedings*, roč. 74, s. 88–96.
- Hutton, W. (1994): *The State We're In*. London: Jonathan Cape.
- Chillemi, O. – Gui, B. (1990): Uninformed Customers and Non-Profit Organisations: Modelling Contract Failure Theory. *Economic Letters*, roč. 35, s. 5–8.
- James, E. (1986): The Private Non-Profit Provision of Education: A Theoretical Model and Application to Japan. *Journal of Comparative Economics*, roč. 10, s. 255–276.
- James, E. (1987): The Non-Profit Sector in Comparative Perspective. In: Powell, W. W., ed., *The Non-Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven: Yale University Press.
- James, E. (1992): *Why do Different Countries Choose a Different Public-Private Mix of Educational Services?* Washington, D. C.: Mimeo, The World Bank.
- Judge, K. (1984): *Caring for Profit: Private Residential Homes for Elderly People: The Establishment of Family Enterprises. Discussion Paper*, 311, PSSRU. Canterbury: University of Kent at Canterbury.
- Keane, J. (1998): *Civil Society: Old Images, New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Kendall, J. (1999): *Of Knights, Knaves and Merchants: The Case of Residential Care for Elderly People in England in the late 1990s*. Unpublished Manuscript, PSSRU. London: London School of Economics.
- Krashinsky, M. (1986): Transaction Costs and a Theory of Non-Profit Organisations. In: Rose-Ackerman, S., ed., *The Economics of Non-Profit Institutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Kreps, D. M. (1990): Cooperative Culture and Economic Theory. In: Alt, J. – Sheple, K., ed., *Perspectives on Positive Political Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Kuti, E. (1996): *The Non-Profit Sector in Hungary*. Manchester: Manchester University Press.
- Lyons, M. (1993): The History of Non-Profit Organisations in Australia as a Test of Some Recent Non-Profit Theory. *Voluntas*, roč. 4, č. 3, s. 301–325.
- McAdam, D. – McCarthy, J. D. – Zald, M. N. (1988): Social Movements. In: Smelser, N. J., ed., *The Handbook of Sociology*. Newbury Park (California): Sage.
- Marceau, J. (1990): The Dwarves of Capitalism: The Structure of Production and the Economic Culture of the Small Manufacturing Firm. In: Clegg, S. – Redding, S., ed., *Capitalism in Contrasting Cultures*. Berlin – New York: de Gruyter.
- Meyer, M. – Zucker, L. (1989): *Permanently Failing Organisations*. Newbury Park (California): Sage.
- Minkoff, D. (1997): Producing Social Capital: National Social Movements and Civil Society. *American Behavioral Scientist*, roč. 40, č. 5, s. 606–619.
- Neidhardt, F. – Rucht, D. (1993): Auf dem Weg in die Bewegungsgesellschaft? Über die Stabilisierbarkeit sozialer Bewegungen. *Soziale Welt*, roč. 44, s. 305–326.
- Nelson, R. (1970): *The Moon and the Ghetto: An Essay on Public Policy Analysis*. New York: Norton.
- Nelson, R. – Krashinsky, N. (1973): Public Control and Organisation of Day Care for Young Children. *Public Policy*, roč. 22, č. 1, s. 53–75.
- Newton, K. (1997): Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, roč. 40, č. 5, s. 575–586.
- Olson, M. (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Olson, M. (1982): *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University Press.
- Ortmann, A. (1996): Modern Economic Theory and the Study of Non-Profit Organisations: Why the Twain Shall Meet. *Non-Profit and Voluntary Sector Quarterly*, roč. 25, č. 4, s. 470–484.
- Ortmann, A. – Schlesinger, M. (1997): Trust, Repute and the Role of Non-Profit Enterprise. *Voluntas*, roč. 8, č. 2, s. 97–119.
- Posnett, J. – Sandier, T. (1988): Transfers, Transaction Costs and Charitable Intermediaries. *International Review of Law and Economics*, roč. 8, s. 145–160.
- Powell W. W. – Friedkin, R. (1987): Organizational Change in Non-Profit Organisations. In: Powell, W.W., ed., *The Non-Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
- Putnam, R. – Leonardi, R. – Nanetti, R. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Rose-Ackerman, S. (1996): Altruism, Non-Profits, and Economic Theory. *Journal of Economic Literature*, roč. 34, č. 2, s. 701–728.
- Ross, L. – Samuels, S. (1993): *The Predictive Power of Personal Reputation versus Labels and Construals in the Prisoners Dilemma Game*. Unpublished manuscript. Stanford (California): Stanford University.
- Salamon, L. M. – Anheier, H. K. (1998): Social Origins of Civil Society. *Voluntas*, roč. 9, č. 3, s. 213–248.
- Salamon L. M. – Anheier, H. K. – Sokolowski, W. et al. (1996): *The Emerging Sector: A Statistical Supplement*. Maryland (Baltimore): The Johns Hopkins Institute for Policy Studies.
- Scase, R. – Goffee, R. (1982): *The Entrepreneurial Middle Class*. London: Croom Helm.
- Seibel, W. (1996): Successful Failure. *American Behavioral Scientist*, roč. 39, č. 9, s. 1011–1024.
- Seligman, A. (1998): Keynote speech at 4th Conference on “Researching the Voluntary Sector”. National Council of Voluntary Organisations: Loughborough University.
- Snow, D. A. – Rochford, E. – Worden, S. – Benford, R. (1986): Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation. *American Sociological Review*, roč. 51, s. 464–481.
- Snow, D. A. – Benford, R. D. (1988): Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization. In: Klandermans, B. – Kriesi, H. P. – S. G. Tarrow, ed., *From Structure to Action: Social Movement Research Across Cultures*. Greenwich (Connecticut): Jai Press.
- Sokolowski, W. (1996): Show Me the Way to the Next Worthy Deed: Towards a Microstructural Theory of Volunteering and Giving. *Voluntas*, roč. 7, č. 3, s. 259–278.
- Spector, W. – Seldem, T. – Cohen, J. (1988): The Impact of Ownership Type on Nursing Home Outcomes. *Health Economics*, roč. 7, s. 639–653.
- Stinchcombe, A. (1965): Social Structure and Organisation. In: March, J. G., ed., *Handbook of Organisations*. Chicago: Rand McNally.
- Taylor, M. – Langan, S. – Hoggett, P. (1995): *Encouraging Diversity: Voluntary and Private Organisations in Community Care*. Aldershot: Arena.
- Taylor-Gooby, P. (1997): Markets and Motives: Trust and Egoism in Welfare Markets. *Journal of Social Policy*, roč. 28, č. 1, s. 97–114.
- Tonkiss, F. – Passey, A. (1999): Trust, Confidence and Voluntary Organisations: Better Values and Institutions. *Sociology*, roč. 33, č. 2, s. 257–274.

- Uslaner, E. M. (1999): *Democracy and Social Capital*. In: Warren, M. E., ed., *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Deth, J. W. – Maraffi, M. – Newton, K. – Whiteley, P. F., ed. (1999): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Warren, M. E., ed. (1999): *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weisbrod, B. A. (1977): *The Voluntary Non-Profit Sector*. Lexington (Massachusetts): DC Heath & Co.
- Weisbrod, B. A. (1988): *The Non-Profit Economy*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Zucker, L. (1986): Production of Trust: Institutional Sources of Economic Structure, 1940–1920. In: Bacherach, S., ed., *Research in Organizational Behavior*. Greenwich: (Connecticut): Jai Press.

© 2002 Helmut K. Anheier, Centre for Civil Society, London School of Economics. British Library Cataloguing in Publication Data. A Catalogue Record for this Publication Is Available from the British Library, ISBN 07530 13770.

Příspěvek je publikován s laskavým souhlasem autorů.

Přeložila Anna Onucová, studentka Katedry oboru občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, červen 2003.

O autorech

Anheier Helmut K. (narozen 1954 v Německu), politolog a sociolog, zakladatel Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost) na London School of Economics a jeho ředitel v letech 1998–2002; od roku 2002 profesor a ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles, USA (podrobnější informace: <http://www.sppsr.ucla.edu/ccs/default.cfm>).

Kendall Jeremy, sociolog, výzkumný pracovník Personal Social Services Research Unit (PSSRU) a Centre for Civil Society, London School of Economics. Kontakt: Jeremy Kendall, telefon: +44 (0)20 7955 6147, Fax: +44 (0)20 7955 6131; e-mail: J.Kendall@lse.ac.uk. Případnou korespondenci prosím zasílejte na tuto adresu: Dr. Helmut K. Anheier, Centre for Civil Society, London School of Economics, Houghton Street, London, WC2A 2AE, United Kingdom.

5.2. Evropa a třetí sektor: pět tezí

Helmut K. Anheier

Jak naznačují sdělení Evropské komise z roku 1997 a četná prohlášení připojená ke smlouvám o Evropské unii, význam třetího nebo též dobrovolného sektoru pro „Evropu“ v posledních letech vzrostl, což naznačují i sdělení z roku 1997 a diskusní materiály Evropské komise z roku 2000, příloha Prohlášení ke smlouvám o EU (Kendall – Anheier, 2001 [1999]); a také nejrůznější názory Ekonomické a sociální rady. Tato oficiální prohlášení nejenže demonstrují vzrůstající zájem o třetí sektor na politické úrovni, ale také jsou dokladem, že Evropská unie usiluje o aktivnější roli při vytváření politiky této oblasti. Co se skrývá za těmito snahami, jaký vývoj lze očekávat v nadcházejících letech, a jak tyto změny ovlivní třetí sektor? Tyto otázky budou zodpovězeny s pomocí pěti tezí na pozadí nejnovějších výsledků ze srovnávacího projektu neziskového sektoru Johns Hopkins University (Salamon – Anheier et al. 1999a) a na základě dalších výzkumných snah (Priller – Zimmer 2001; Rauschenbach et al. 1995; Evers – Olk 1996).

Teze první:

Vysvětlení významu třetího sektoru pro Evropu

Vzrůstající význam třetího sektoru v Evropě je podmíněn nejen vzrůstající poptávkou po sociálních službách, ale i prostými změnami struktury společnosti, a to zejména měnící se rolí státu, sebejistější střední třídou a demografickými faktory.

Třetí sektor je třeba nazírat v kontextu větších změn než jen těch, které probíhají v evropských společnostech. Je třeba oprostit se od pozice, kdy je neziskový sektor viděn odděleně jak od změn probíhajících ve státě, tak od struktury ekonomiky a celkového náboje místních komunit, a to včetně role, kterou hrají církve a ostatní náboženské společnosti.

Co to tedy znamená? Údaje z projektu Johns Hopkins University ukazují, že třetí sektor se významně rozrostl ve všech evropských zemích, kde je možné srovnat údaje o podílu tohoto sektoru na celkové zaměstnanosti z let 1990 a 1995 (Salamon – Anheier et al. 1999). Z těchto údajů vyplývá, že v pětiletém srovnání došlo k nárůstu o 20–30%, což je vysoko nad růstem ekonomiky jako celku. V některých zemích bylo možné tento nadprůměrný růst vysledovat dokonce až do počátku 70. let (Anheier – Seibel 2001).

Jaké byly důvody takového růstu? Za prvé – s přechodem evropských zemí od industriálních k postindustriálním společnostem došlo k všeobecné expanzi sektoru služeb. Zaměstnanost ve výrobním sektoru zůstala na úrovni odpovídající předchozím 30 roků a v mnoha zemích nyní pomalu klesá. Čistý růst zaměstnanosti je zpravidla možné nalézt pouze v ekonomikách orientovaných na služby.

Posun směrem k ekonomikám s velkým podílem služeb, které prospívají také třetímu sektoru, byl podpořen demografickými změnami, zejména poválečnou populační explozí – tzv. generací „baby boomers“. Během svého životního cyklu tato generace již přinesla a ještě bude přinášet dlouhotrvající schopnost růstu, od zařízení pro děti v 50. letech, přes školy v 60. letech, univerzity v 70. letech a domovy pro seniory v následujících desetiletích. K rozvoji třetího sektoru v těchto oblastech došlo zkrátka proto, že se zvýšila poptávka po jejich službách.

Ale nebyly to pouze ekonomické a demografické faktory, které vedly k zvýšenému významu třetího sektoru. Politické a ideologické změny také sehrály důležitou roli. Zejména politické uspořádání a z toho plynoucí legislativní rozhodnutí často rozhodovaly o tom, jak bude stávající poptávka nasměrována do třetího sektoru. Je třeba poznamenat, že nejvyšší růst třetího sektoru zaznamenaly ty země, jejichž politiky si vytvořily určitý druh partnerství mezi vládou a neziskovými organizacemi (Salamon – Anheier 1998). Příkladem je princip subsidiarity v Německu (Sachsse 1994), systém „verzuilling“ v Nizozemí (Dekker 2001), koncept vlády třetí strany ve Spojených státech (Salamon 1995), a v neposlední řadě také „Compact“ ve Velké Británii (Deakin 2000). Tato partnerství vedou v podstatě k tomu, že neziskové organizace poskytují své služby s pomocí vládních prostředků, a to zpravidla v rámci komplexních smluvních plánů.

Ještě ale existuje hlubší ideologický důvod pro růst třetího sektoru – měnící se role samotného státu. I když některé evropské země vnímají samy sebe jako součást odlišné ideologické tradice, politická realita jak neoliberalismu, tak pokusů o nalezení třetí cesty, implikují přerozdělení odpovědnosti mezi stát a společnost (Giddens 1998). Stát, který si už dávno není jist svou rolí, a který postrádá onu vizi, jež charakterizovala sociální reformy let 60. a 70., se hlásí k aktivnímu občanství – k občanům, kteří chápou nové a staré svobody a odpovědnost ve smyslu klasického liberálního republikánství.

Spolu s ekonomickými politikami zdůrazňujícími privatizaci státních podniků a holdingů, bylo panevropské hnutí v posledních letech hnutím, které klade prakticky všechny postradatelné funkce státu a veřejných agentur pod tlak politiky a do rukou Nového veřejného managementu (Ferlie 1996). V to počítaje telekomunikace, obecní vodovody a kanalizace, univerzity, nemocnice, obchodní komory a oblastní pobočky státních bank. Privatizace sociálního zabezpečení, jaká by ještě před několika lety byla nepředstavitelná, se nyní stala součástí politických programů. Politický a institucionální konsensus pozdně industriální společnosti se začal rozpadat.

Tak se ekonomický, politický a sociální prostor začal otevírat třetímu sektoru. Vedle tradičních neziskových a dobrovolných organizací se objevily také nové formy práce a organizací. Příkladem je model nové vzájemnosti v Británii (Yeo 2001), sociální družstva v Itálii (Barbetta 1997), hledání nových legálních vlastnických struktur spojujících charitativní a ziskové aktivity i individuální pokusy o provázání placené a neplacené práce (Social Investment Task Force 2000) – všechny tyto příklady indikují zásadní posun, k němuž ve společnosti došlo. Jinými slovy růst neziskového sektoru je více než kvantitativním fenoménem, je také kvalitativní změnou.

Jestliže je tomu skutečně tak, nabízí se otázka: Odkud všechna tato energie pochází? Jaké sociální síly jsou zde ve hře? A konečně, i když sociální vědy abstraktně hovoří o institucionálních přesunech a politických změnách, tyto změny, které musí být uzákoněny, pohánějí lidi k činnosti. V ekonomice se soustřeďujeme na podnikatele, zaměstnavatele, zaměstnance a zákazníky, v politice hovoříme o politikách, voličích a úřednících. Koho a kde tedy budeme hledat v případě třetího sektoru?

Je jasné, že v rámci třetího sektoru existují sociální podnikatelé, manažeři, zaměstnanci, dobrovolníci, uživatelé a klienti, ale možná tu existuje něco ještě podstatnějšího: sebeorganizování. Sebeorganizování jako schopnost občanů, kteří nejsou k naplňování společných zájmů a potřeb stojících mimo trh, pověření státem, a kteří se přesto dokáží za tímto účelem sdružit. Toto je aspekt občanské společnosti, obsažený v třetím sektoru: množina soukromých aktivit ve veřejném zájmu, sloužících obecnému dobru. Je důležité uvědomit si, že se tyto aktivity často odehrávají v době, kdy společné a obecné dobro a obecné blaho jsou diskutovány více než kdykoliv předtím v průběhu několika

předcházejících desetiletí. Jak uvádí Mansbridge (1998) a jiní, existuje dnes více neshod o tom, co je veřejné dobro, než tomu bylo v minulosti.

Ve společnostech s odlišným pohledem na veřejné dobro vytváří třetí sektor institucionální rozmanitost, která přispívá ke změnám, a která předchází vzniku monopolistických struktur tím, že přidává sféru sebeorganizace ke státní správě a trhu (Prewitt 1999). Některé ekonomické teorie vkládají prapůvod neziskového sektoru do požadavku heterogenity (Weisbrod 1988), a přitom teprve nyní začínáme chápat dopady takového teoretizování na utváření politik. Třetí sektor se stal polem pro experimentování, oblastí pro odzkoušení nových myšlenek, které by nezbytně nemusely takový test přestat na trhu či u volebních uren. Tím třetí sektor přispívá k schopnosti moderní společnosti řešit problémy (viz též Kendall – Anheier 2001).

Proč se dnes o sebeorganizování hovoří více než v minulosti? V zásadě je tomu tak proto, že v posledních desetiletích došlo k významnému růstu střední třídy a s tím souvisejícímu posunu hodnot směrem k oproštění se státu od odpovědnosti za sociální zabezpečení, kulturní aktivity, vzdělávací programy a záruky životního prostředí, i když takové záruky byly dříve spojované výlučně se státem, a přestože i dnes od něj občané očekávají, že bude o mnoho z toho pečovat. Jejich očekávání jsou ale jistě menší než v minulosti. Není tomu nezbytně proto, že by občané státu méně důvěřovali, ale spíše mají větší důvěru sami v sebe a ve společnosti, v nichž žijí.

Teze druhá: Třetí sektor stability

Sám třetí sektor prochází ve svém uspořádání a finanční struktuře dalekosáhlými změnami, jež přinášejí dlouhodobé důsledky a mohou ohrozit životaschopnost některých jeho částí.

Je ale všechno v pořádku? Třetí sektor, který se na první pohled zdál být součástí cesty od industriální společnosti k postindustriálnímu pořádku, bude procházet dalekosáhlými změnami sebe sama. V mnoha evropských zemích sektor rostl zčásti díky významným částkám z veřejných prostředků, které byly neziskovým organizacím zpřístupněny. A některé byly opravdu velké. Největší soukromý zaměstnavatel v Německu je Caritas, katolické sociální sdružení s více než 350 000 zaměstnanci. Italská či nizozemská čísla nezůstávají o mnoho pozadu, stejně tak jako francouzské sítě

neziskových poskytovatelů služeb, jakým je například *Séjours populaires*. Podpora třetího sektoru ze strany veřejnosti, jak se zdá, dosáhla svého vrcholu, a v posledních letech řadu neziskových organizací těžce zasáhlo snižování výdajů. Tento trend stahování vládní podpory bude s největší pravděpodobností přetrvávat i do budoucna. I když některé země zaznamenaly nevídaný nárůst vládní podpory, jako například Velká Británie (Kendall – Almond 1999), omezení výdajů nejcitelněji postihlo především země, kde veřejné zdroje hrály po mnohem delší dobu úlohu hlavního zdroje financování neziskových aktivit, jak tomu bylo v Německu či ve Francii (Priller – Zimmer 2001).

Krácení vládních výdajů je často spojováno s větším důrazem na poplatky a další formy kvazi-tržních příjmů, které se příliš rychle přiblížily otevřené komerci. Stále víc je to však rostoucí přítomnost ziskových poskytovatelů a s tím související soutěž, která láká některé neziskové poskytovatele k napodobování tržního chování ziskových poskytovatelů, a to zejména v oblasti sociálních služeb a zdraví. Jinými slovy, neziskovost se jakoby stává ziskovou.

Přesun některých částí třetího sektoru do komerční sféry nemusí však být důvodem k přílišným obavám. Je to součást sebeorganizování, a navíc existují dobré ekonomické teorie založené na „*transaction cost thinking*“, které předpovídají, že co začalo jako neziskové, nemusí neziskovým zůstat během celého svého organizačního životního cyklu (Ben-Ner – Gui 2002; Anheier – Ben-Ner 1997). Podmínky nabídky a poptávky se mění, a s nimi i organizační formy. Zdá se být jasné, že při své současné velikosti může neziskový sektor zůstat v chodu jedině tehdy, jestliže si najde udržitelnější strukturu příjmů a propracovanější a vhodnější modely řízení (Frumkin – Andre-Clark 2000).

Zároveň vystupují na povrch hlavní změny, které se opět budou dotýkat oblasti sociálních služeb a zdraví. Před pouhými deseti lety tvůrci politik a akademici mohli dospět k domněnce, že sociální a zdravotní politiky jsou z velké míry záležitostí členských států a národních zájmů (srov. Leibfried – Pierson 1995). Zpočátku měla EU, podle Římské smlouvy, pouze omezené pravomoci v sociální oblasti. To se změnilo se smlouvami z Maastrichtu a Amsterdamu, kde pravomoci EU byly do určité míry rozšířeny. Plný dopad rozšířených pravomocí EU v této oblasti se projeví až v dlouhodobém horizontu, a proto je nyní obtížné je odhadnout. Nicméně se zdá, že stojíme na počátku „evropanizace“ sociálních služeb a systémů sociálního

zabezpečení. Způsob, jakým se tato evropanizace může odehrát, je více méně nasnadě.

Za prvé – v rámci pravidel stanovených Maastrichtskou a Amsterdamskou smlouvou budou sociální zabezpečení, zdravotní péče a sociální služby organizovány na principu subsidiarity. To znamená, že EU získá pouze tolik legislativních a politických kompetencí, kolik bude nezbytně třeba, zatímco členské státy si ponechají maximální možnou volnost při tvorbě politik v těchto oblastech. Za druhé – tato základní struktura je najednou testována hned z několika stran, což může snadno vést k tiché evropanizaci, poháněné spíše tržními silami než přímou strategií EU.

Subsidiarita

Systém subsidiarity je z velké většiny jen formálním principem, kterému chybí náplň ve smyslu cílů a nařízení sociální politiky. Jinými slovy subsidiarita specifikuje, jak jsou politiky implementovány, nikoliv za jakým účelem a s jakým cílem. Proto se nelze divit, že cíle evropské sociální politiky nadále zůstávají roztržštěné a jsou předmětem rozvoje v rámci jiných politik – politik, které jdou ve formulaci svých cílů dál, zejména v oblastech politiky obchodu a soutěže. Výsledkem je pomalá eroze státní suverenity v oblasti sociální politiky, která de facto limituje schopnost členských států navrhovat a implementovat adekvátní opatření na úrovni členských států (Leibfried – Pierson 1995).

Amsterdamská smlouva

I když Evropská komise nehrála dosud žádnou centrální roli v oblasti sociální politiky, toto se změnilo článkem 137 Amsterdamské smlouvy, který převedl kompetence v řadě významných oblastí na EU. Navíc poklesl počet oblastí, které jsou jmenovitě vyňaty z pravomoci EU utvářet politiky. V tomto kontextu je zde na straně EU patrný deficit v tvorbě politik, protože schopnost EU formulovat politiku, vytvářet ji a implementovat, nevzrostla kvalitativně ani kvantitativně v takové míře, v jaké byla tato schopnost členským státům omezena. Výsledkem je rostoucí nerovnováha v legislativních kompetencích, znalostech a expertizách v oblasti sociální politiky, což v sobě nese nebezpečí nezamýšlených důsledků a negativního vývoje.

Deregulace

Vedle přímých opatření mají i další aktivity EU významné důsledky pro sociální politiku a třetí sektor. To platí zejména v případech, kdy EU aktivně působí

v oblastech politik spojených se sociálními službami v tom nejširším slova smyslu. Politiky deregulace a hospodářské soutěže v rámci EU, které fungují například v pojišťovnictví, se mohou odrazit na financování sociálních služeb a mohou změnit situaci v oblasti nákladů a příjmů poskytovatele.

S tím souvisí také větší uplatnitelnost některých sociálních služeb na trhu, se kterou roste zájem komerčních poskytovatelů. Tito poskytovatelé přistupují k tradičním organizacím působícím v této oblasti. Těmi jsou zpravidla neziskové organizace nebo veřejné (státní) agentury. Zavedení pojištění dlouhodobé péče v Německu v roce 1995 přineslo významný nárůst počtu ziskových poskytovatelů v oblasti, která byla tradičně obsazena charitami a obdobnými organizacemi.

Přeshraniční obchod a mobilita

Současně je rostoucí poptávka po přeshraničním poskytování sociálních služeb, kromě jiného, poháněna větší mobilitou zaměstnavatelů, zaměstnanců a profesionálů, a stejně tak i důchodců. Zejména následkem nedávných rozhodnutí Evropského soudního dvora, konkrétně kupříkladu Kohll (C-158/96) a Decker (C-120/95), je pravděpodobné, že sociální zabezpečení a systémy sociálních služeb v členských zemích se budou více a více otevírat. V této souvislosti byla vznesena řada kritických otázek na adresu soutěže mezi systémy sociálních služeb, a s tím spojeným dumpingovým a neplaceným využíváním služeb. Tato soutěž, když dojde na vhodnost, rentabilitu a finanční krytí toho, jaký druh služeb by měl sloužit tomu kterému uživateli, ponechává stranou dlouhou řadu technických a administrativních otázek.

Evropská sociální politika v oblasti sociálních služeb je proto konfrontována s velkou výzvou, která se stane ještě akutnější v důsledku plánovaného přistoupení kandidátských zemí ze střední a východní Evropy. Nejpravděpodobněji dojde k tomu, že sociální politiky na úrovni EU a jednotlivých členských států se v nadcházejících letech změní vlivem rostoucí poptávky, uplatněním tržního principu, volného pohybu zboží i služeb a dalších faktorů. Pod tlakem těchto skutečností bude nutné vyvinout efektivní a nové politiky, které by umožnily testování nových politických scénářů, a jež by zkoumaly důsledky i dopady politických rozhodnutí na kvalitu a kvantitu poskytovaných sociálních služeb.

Lidé zabývající se tvorbou politik v Bruselu a na národních úrovních, jsou pravidelně konfrontováni

s otázkou, jak se vyrovnat s velice odlišnými národními kulturami, zákony a politikami v oblasti sociálních služeb. Zatímco EU připravila terén pro dosažení určité společné politiky v ostatních oblastech jako jsou zemědělství, výroba nebo bankovníctví, u sociálních služeb jí takováto platforma stále chybí.

Teze třetí:

Modernizace a regenerace třetího sektoru

Evropa nabízí třetímu sektoru šanci modernizovat se a regenerovat se: nabízí mu příležitost růst za hranice struktur, odrážejících industriální spíše než postindustriální společnosti; a také příležitost obejít národní legislativu, která může zbrzdit neziskový růst a jeho udržitelnost.

Sebeorganizace, komercializace a služby ve veřejném zájmu se v Evropě neodehrávají všude tím samým způsobem a na téže úrovni. Evropa má velice rozdílné modely třetího sektoru.

Francouzský pojem „*economie sociale*“ klade důraz na ekonomické aspekty, vzájemnost a komunální ekonomiku (Archambault 1996);

Myšlenka sdružování v Itálii je viděna jako síla, která vyrovnává vliv církve a státu na lokální úrovni (Barbetta 1997);

Německá tradice subsidiarity nabízí podrobný rámec vztahu státu a třetího sektoru pro poskytování sociálních služeb (Anheier – Seibel 2001; Zimmer 2001);

Švédský model stojí na demokratických členských organizacích založených na široce koncipovaných sociálních hnutích, jejichž požadavky jsou státem shromažďovány a začleňovány do sociální legislativy (Lundstrom – Wijkstrom 1997); nebo

Britský sociální systém představuje pragmatické schéma s národním systémem zdravotní péče a s decentralizovaným, z valné většiny soukromým, systémem charit v oblasti poskytování sociálních služeb (Kendall – Knapp 1996).

Co mají tyto odlišné modely společného, je to, že se objevily v jejich současné podobě během industriálního období v první polovině 20. století, a že jsou typickou odpovědí na sociální otázku tehdejší doby. Protože se rozvinuly v době, kdy role státu byla odlišná, a kdy založení společností neodpovídalo postindustriální ekonomice, s řídnoucí dělnickou třídou a rostoucí bohatou střední vrstvou, pravidelně se objevuje významný nesoulad mezi realitou a potenciálem. Ve Francii re-

striktivní zákony v současné době omezují plný rozvoj soukromých neziskových činností, zejména nadací. Francouzský stát nadále považuje za obtížné přijmout myšlenku soukromé charity a soukromé činnosti pro veřejné blaho, a setrvává u pojetí 19. století, podle kterého je stát nejjasnějším vyjádřením obecného blaha. V Německu zůstávala obrovská síť svobodných sociálních sdružení v úzkém vztahu s konceptem ideální organizace podle občanského práva 19. století s cílem odvrátit konkurenci, a udržet tak jejich privilegovanou pozici při financování státem. V Británii způsobila chronická slabost místních vlád, spolu se snahami o centrální financování z Whitehallu potíže opravdovému místnímu partnerství, rozvíjejícímu efektivní a výkonné metody.

V těchto směrech nabízí Evropa třetím sektorům příležitost překonat na evropské úrovni to, co národní zákony, politiky a zájmy učinily těžko dosažitelným.

Toto je podstata třetí teze:

Francouzský třetí sektor může překonat restriktivní národní právní systém registracemi pod hlavičkou evropského sdružení v Bruselu. Jak uvádí Kendall a Anheier (1999), francouzští lobbyisté měli při prosazování evropského spolkového zákona nejtěžší pozici.

Německé neziskové organizace se budou muset stát dříve či později předmětem antimonopolistického zemetřesení, které národní vláda shledává na domácí scéně politicky příliš riskantním. Například vlivná „Monopolní komise“ publikovala jménem německé vlády kritické hodnocení svobodných sociálních sdružení.

Italský třetí sektor může uniknout z patové situace vytvořené pánovitým, ale zato neefektivním státem, a může se zbavit pronikání stranické politiky, zejména na místní úrovni (Barbetta 1997).

Britský dobrovolný sektor už vidí v EU vítaný vedlejší zdroj financování. To by mohlo rozšířit toto vnímání o systematictější nazírání EU jakožto potenciální protiváhy omezující vliv centralizujícího a kontrolujícího státu. Tady decentralizace, kombinovaná s příležitostmi EU, otevírá nový prostor pro organizace třetího sektoru, zejména v místních seskupeních („*compacts*“). Dobrovolný sektor v Severním Irsku (Williamson – McCall 2000; *Voluntas* zvláštní vydání v Irsku, Sever a Jih, 12 [4]) a Skotsku je v tomto ohledu o mnoho vpředu před Anglií (NCVO a CCS 2001).

Evropa by nakonec mohla znamenat nárůst „prostoru“ pro třetí sektor. Deregulace národních struktur by mohla dospět k tolik potřebnému modernizačnímu impulzu pro třetí sektor. Pokud ano, povede to během

několika příštích let k řadě změn na národní a místní úrovni.

Teze čtvrtá:

Na cestě k evropské občanské společnosti

Třetí sektor nabízí Evropě příležitost položit základy budoucí evropské občanské společnosti, jež může dát smysl myšlence Evropy v Unii, které, jak se zdá, dominuje společný trh a společná politická struktura, avšak která postrádá jakýkoliv ekvivalent „společnosti“, jež by ji podpořila.

Takže co vlastně třetí sektor Evropě nabízí? Podle čtvrté teze je odpověď jednoduchá, ale nese s sebou řadu důsledků. Třetí sektor nabízí Evropě pomocnou ruku při budování organizační infrastruktury pro rozvoj evropské občanské společnosti. Vedle společných politických institucí a společného trhu je třeba vybudovat těsnější síť soukromých organizací, působících přes hranice, které už nebudou součástí jedné země, jednoho právního systému, politiky či samotné kultury. Již existuje řada příkladů takových organizací od Greenpeace a Amnesty International až k Červenému kříži, od kulturních organizací či univerzitních programů k sociálním službám a evropským neziskovým organizacím, působícím společně v Bosně. Programy partnerství měst a četné výměnné iniciativy v kultuře i sportu jsou součástí tohoto rozvoje. Tato sdružovací infrastruktura se může stát důležitou přísadou v receptu na evropskou sociální společnost.

Je zřejmé, že politické a ekonomické změny, které probíhají, zvýšily význam dobrovolného nebo neziskového sektoru, a přivedly jej blíže k ohnisku zájmu tvůrců politik. Privatizační snahy, využití zásad Nového veřejného managementu a potřeba změn v poskytování sociálních služeb, zdravotní péče a vzdělávání zahrnuje řadu důležitých změn pro třetí sektor. Konkrétně dobrovolný sektor stojí před rozšířením rozsahu poptávky po jeho službách a aktivitách ze strany „stakeholderů“, jejichž řady se na evropské úrovni neustále rozšiřují. Důležité je, že se vlády zmenšují a procházejí procesem předávání některých tradičních úkolů do rukou soukromých, neziskových institucí a ziskovým poskytovatelům. V éře rozpočtových škrťů, „lean managementu“ a privatizačních snah, je dobrovolný sektor konfrontován s velkými výzvami a příležitostmi. Bude neziskový sektor schopen dostát těmto příležitostem a měl by se chopit všech příležitostí vytvořených stahujícím se

státem? Zatímco se liší názory na to, do jaké míry lze hovořit o nulovém vztahu státu a třetího sektoru, panují obecné pochybnosti o schopnosti třetího sektoru převzít na sebe požadavky na veřejného poskytování služeb, jestliže tyto překročí určitou mez (viz Salamon 1995; příspěvky in: Anheier – Kendall 2001).

V neposlední řadě je třeba zdůraznit potřebu přezkoušení vztahů čtyř hlavních institucionálních komplexů – domácností/rodin, podniků, vlády a sdružení/nadací ve vztahu k obecnému blahu a k celkové prosperitě současných a budoucích společností. Jsou zde důležitější úkoly vlády, jako je obrana, právo a základní infrastruktura. Také jsou zde čistě soukromá dobra, která nejlépe zajišťuje trh. Mezi těmito extrémny je ale ještě oblast zboží a služeb buď kvazi-veřejného nebo kvazi-soukromého charakteru, a právě tam vzniká většina nynějších neshod, které se točí kolem obsahu a kultury společného dobra. Podstatné je, že nové organizační formy vyšly především z tohoto prostředí, a tam se také odehrála většina růstu neziskového sektoru. Je důležité uvědomit si, že tyto oblasti, definované dvěma a typicky třemi organizačními formami, mohou existovat, a že nezisková organizační forma je jen jednou z více možností.

Je pravděpodobné, že v neziskovém sektoru bude existovat větší rozrůzněnost. Některé organizace se posunou směrem k tržním firmám nebo se zcela transformují. Jiné se budou přibližovat vládám. Například oblast mezinárodního rozvoje financování nevládních organizací bude stát více na principu agentur a časem bude připomínat veřejnou byrokracii. Některé organizace zůstanou neziskovými organizacemi v konvenčním duchu. Přesto nad a za touto diferenciací třetího sektoru budou stát mnohem důležitější síly, které budou vzaty v úvahu, jakmile dojde k propojenému dopadu podobných diferenciacních procesů odehrávajících se ve veřejném a ziskovém sektoru. Ekonomové, jako například Hansmann (1996) a Ben-Ner a Gui (2002) začaly tyto otázky zkoumat především z pohledu přesunů v rámci nákladů, ale stále toho ještě zbývá hodně udělat.

Plodnou cestou vpřed za pochopením sil, stojících za těmito odlišnostmi a za důsledky, které přinesou, je vzhled do organizační teorie zejména populační ekologie (Aldrich 1999). Ta vidí organizační formy jako více či méně otevřenou soutěž každého s každým. Zatímco politiky definují pravidla soutěže, nevhodná spojení mezi možnými klady a zápory vytvářejí na formy tlak, a tím ovlivňují i nárůst či pokles konkurenceschop-

nosti těchto forem vůči jiným formám. Některé skryté síly, zodpovědné za tato nevhodná spojení souvisí s heterogenitou a teoriemi výše zmíněných trustů, mezi jinými se odráží ve změnách v definici zboží a služeb, či změnách v informačních asymetriích (viz příspěvky in: Anheier – Ben-Ner 2002).

Tyto dynamické faktory vedly k posunům ve složení organizačních polí ve smyslu jejich formy. Ale odkud vlastně tyto formy pocházejí? Organizační teorie ukazuje na dva základní procesy, které vedly k vývoji nových forem nebo druhů: rekombinaci a refunkcionalizaci (Romanelli 1991).

Rekombinace zahrnuje představení nového prvku v existující organizační formě, jakými jsou například bench-marking, franchising nebo branding. Také zahrnují představení dalších nástrojů podnikového managementu v neziskových organizacích, nebo programů firemní odpovědnosti v obchodě. Refunkcionalizace znamená přenesení jedné formy do jiného kontextu, například migraci ziskových poskytovatelů do oblastí dříve obsazených především neziskovými organizacemi – jako je tomu u sociálních služeb.

Tyto dva procesy, rekombinace a refunkcionalizace, se odehrávají a odehrávaly ve větší míře v posledních letech. Základní hypotézou, která bude vyžadovat pečlivé empirické šetření, je, zda za určitou hranici byla většina neziskového růstu výsledkem rekombinace a refunkcionalizace spíše než lineárním či kvantitativním růstem. Mohly procesy rekombinace a refunkcionalizace dosáhnout takových proporcí, že odstartovaly kvalitativní změnu? Na pozadí této skutečnosti a ze závěru této práce vyplývá následující teze:

Teze pátá: Vysvětlení růstu neziskového sektoru

Růst neziskového sektoru je víc než jen vnitřní, kvantitativní expanzí velikosti a širě záběru tohoto sektoru, je indikátorem kvalitativních změn ve složení organizačních forem v různých oblastech a odvětvích ekonomiky – a to jak v soukromé, tak i ve veřejné sféře.

Jinými slovy – prudký růst třetího sektoru by mohl ukazovat na definitivní konec jeho současné formy a struktury. Zdá se, že možnosti nových organizačních forem jdou za hranice (státu, trhu, třetího sektoru) pozdně industriální éry, jež se začala utvářet s rozvojem sociálního státu v zemích OECD a ve většině rozvojových zemí v období nezávislosti v 60. letech. Ekonomiky v přechodu jsou v odlišné situaci, ale samy se vesměs

sebeutváří podle obecného vzoru rozvinutých tržních ekonomik, a zejména pak podle vzoru členských zemí EU. V této souvislosti je důležité povšimnout si snah modernizovat v řadě evropských zemí spolkové a obchodní právo s cílem umožnit větší flexibilitu právních forem, jež pak mohou neziskové organizace nabývat. Pokusy Oddělení kabinetního úřadu pro změnu politik ve Velké Británii, reformy německého nadačního práva, a reformy sociálních investičních fondů v mnoha zemích jsou toho příkladem. Ať jedním či druhým způsobem, stále jde o pokusy posunout hranice současných politik a zákonů.

Vyhlašovat konec třetího sektoru může být předčasné. Jisté je, že sektor se nachází na křižovatce. Do jaké míry mohou a měly by organizace třetího sektoru vystoupit mimo a za konvenční modely, pravidla a nařízení? A především, kam tyto odlišné cesty směřují?

Literatura

- Aldrich, H. (1999): *Organizations Evolving*. Thousand Oaks – London: Sage Publications.
- Anheier, Helmut K. – Ben-Ner, A. (1997): The Shining Boundaries: Long-Term Changes in the Size of the Forprofit, Nonprofit, Cooperative and Government Sectors. *Annals of Public and Cooperative Economics*, roč. 68, č. 3, s. 335–354.
- Anheier, Helmut K. – Ben-Ner, A. (forthcoming 2002): *The Study of Nonprofit Enterprise: Theories and Approaches*. New York: Kluwer/Plenum Academic Publishers.
- Anheier, Helmut K. – Kendall, Jeremy, ed. (2001): *The Third Sector at the Crossroads*. London: Routledge.
- Anheier, Helmut K. – Seibel, W. (2001): *The Nonprofit Sector in Germany*. Manchester: Manchester University Press.
- Archambault, Edith (1996b): *The Nonprofit Sector in France*. Manchester: Manchester University Press.
- Badelt, C., ed. (1999): *Handbuch der Nonprofit Organisationen: Strukturen und Management*. Stuttgart: Schaeffer und Poeschel.
- Barbetta, P. (1997): *The Nonprofit Sector in Italy*. Manchester: Manchester University Press.
- Ben-Ner, A. – Gui, B. (forthcoming 2002): The Economics of Nonprofit Organizations: What are the Issues? In: Anheier, H. K. – Ben-Ner, A., *The Study of Nonprofit Enterprise: Theories and Approaches*. New York: Kluwer/Plenum Academic Publishers.
- Deakin, N. (2000): „Putting Narrow-Mindedness Out of Countenance”: The UK Voluntary Sector in the New Millennium. *Centre for Civil Society Working Paper*, No 4. London: Centre for Civil Society.
- Dekker, P. (2001): What Crises, What Challenges? When Nonprofit Makes No Difference. In Anheier, Helmut K. – Kendall, Jeremy, ed., *Third Sector Policy at the Crossroads: An International Nonprofit Analysis*. London: Routledge.
- Economic and Social Committee (1997): *Opinion on the Co-operation with Charitable Associations as Economic and Social Partners in the Field of Social Welfare (Own-Initiative)*. CES 1398/97, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- Economic and Social Committee (1998): *Opinion on the Communication from the Commission Promoting the Role of Voluntary*

- Organizations and Foundations in Europe*. CES 118/98, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- Economic and Social Committee (1999): *Opinion on The Role and Contribution of Civil Society Organisations in Building Europe (Own-Initiative)*. CES 851/99, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- European Commission (1997): *Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe*. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities.
- European Commission (2000): *The Commission and Non-Governmental Organisations: Building a Stronger Partnership*. Discussion Paper. Brussels: European Commission.
- Evers, A. – Olk, T. (1996): *Wohlfahrtspluralismus. Vom Wohlfahrtsstaat zur Wohlfahrtsgesellschaft*. Opiaden.
- Ferlie, E., ed. (1996): *The New Public Management in Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Frumkin, P. – Andre-Clark, A. (2000): When Missions, Markets and Politics Collide: Values and Strategies in the Nonprofit Human Services. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, roč. 29, č. 1, Supplement, s. 141–163.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hansmann, H. (1996): *The Ownership of Enterprise*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Kendall, Jeremy – Almond, S. (1999): United Kingdom. In: Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – List, K. R. – Toepler, S. – Sokolowski, S. J. et al., ed., *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Maryland: Institute for Policy Studies.
- Kendall, Jeremy – Anheier, Helmut (2001 [1999]): Kendall, J. – Anheier, H. K. (2001): Conclusion: The Third Sector at the Crossroads? Social, Political and Economic Dynamics. In: Anheier, H. K. – Kendall, J., ed., *Third Sector Policy at the Crossroads: An International Nonprofit Analysis*. London: Routledge. (Slightly Amended Version of Paper Originally Published in The Third Sector and the European Policy Process: An Initial Evaluation. *Journal of European Public Policy*, roč. 6, č. 2, s. 283–307.)
- Kendall, Jeremy – Knapp, M. R. J. (1996): *The Voluntary Sector in the UK*. Manchester: Manchester University Press.
- Leibfried, S. – Pierson, P., ed. (1995): *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*. Washington, D. C.: Brookings Institution.
- Lundstrom, T. – Wijkstrom, F. (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- Mansbridge, J. (1998): On the Contested Nature of the Public Good. In: Powell, W. W. – Clemens, E. S., ed., *Private Action and the Public Good*. New Haven – London: Yale University Press.
- National Council for Voluntary Organisations and Centre for Civil Society (2001): *Next Steps in Voluntary Action: An Analysis of Five Years of Developments in the Voluntary Sector in England, Northern Ireland, Scotland and Wales*. London: National Council for Voluntary Organisations.
- Prewitt, K. (1999): The Importance of Foundations in an Open Society. In: Bertelsmann Foundation, ed. *The Future of Foundations in an Open Society*. Guetersloh: Bertelsmann Foundation Publishers.
- Priller, E. – Zimmer, A. ed. (2001): *Der Dritte Sektor international*. Berlin: Sigma.
- Rauschenbach, T. – Sachsse, T. – Olk, C., ed. (1995): *Von der Wertegemeinschaft zum Dienstleistungsunternehmen. Jugend- und Wohlfahrtsverbände im Umbruch*. Frankfurt.
- Romanelli, E. (1991): The Evolution of Organisational Forms. *Annual Review of Sociology*, roč. 17, s. 79–103.
- Sachpe, C. (1994): Subsidiarität: Zur Kamere eines sozialpolitischen Ordnungsbegriffes. *Zeitschrift für Sozialreform*, roč. 40, č. 1, s. 717–731.
- Salamon, Lester M. (1995): *Partners in Public Service: Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K., ed. (1997): *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1998): The Third Route: Government-Nonprofit Collaboration in Germany and the United States. In: Powell, W. W. – Clemens, E. S., ed., *Private Action and the Public Good*. New Haven – London: Yale University Press.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. et al. (1999): *The Emerging Sector Revisited: A Summary*. Baltimore: Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – List, R. – Toepler, S. – Sokolowski, S. W. et al. (1999): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore: Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies,
- Social Investment Taskforce (2000): *Enterprising Communities: Wealth Beyond Welfare*. On the Internet at: <http://www.enterprising-communities.org.uk/rpt-cont.shtml>.
- Weisbrod, B. (1988): *The Nonprofit Economy*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Williamson, A. – McCall, C. (2000): Voluntary Action and European Union Partnership in Ireland, North and South. *The International Journal of Public-Private Partnerships*, roč. 2, č. 3, s. 417–434.
- Yeo, S. (2001): *Co-Operative and Mutual Enterprises in Britain: Ideas for Ways into a Usable Past to Contribute to a Modern Future*. Unpublished report.
- Zimmer, A. (2001): Corporatism Revisited: The Legacy of History and the German Nonprofit sector. In: Anheier, H. K. – Kendall, J., ed., *Third Sector Policy at the Crossroads: An International Nonprofit Analysis*. London: Routledge.

*

General Introduction to Civil Society. Working Paper Series

Editor: Jeremy Kendall, Managing Editor: Lisa Carlson.

The *Civil Society Working Paper (CSWP)* series provides a vehicle for disseminating the recent and ongoing research efforts of researchers based at, or linked to, the Centre for Civil Society (CCS). It aims to reflect the range and diversity of theoretical and empirical work undertaken on non-governmental, voluntary, Non-Profit, or third sector organisations, foundations, and social enterprises – as part of wider civil society.

Copies of papers can be ordered from CCS (see listing at the back of this document), or accessed on the Internet via the CCS website at: www.lse.ac.uk/depts/ccs.

Other Publications

The Centre produces in-house several other publication series: CCS *International Working Paper* series (editor: David Lewis) CCS *Briefings* CCS *Reports*

The Centre also supports other leading publications in the field: The book series *International Nonprofit and Civil Society studies*, published by Kluwer Academic/Plenum publishers (editor: Helmut Anheier)

Civil Society Working Paper 12.
First published in 2002 by:
The Centre for Civil Society
Department of Social Policy
London School of Economics and Political Science, Houghton Street, London WC2A 2AE.

The London School of Economics and Political Science is a School of the University of London. It is a charity and is incorporated in England as a company limited by guarantee under the Companies Acts (registered number 70527).

Únor 2002 (Pracovní sešit k občanské společnosti č. 12)

© 2002 Helmut K. Anheier, Centre for Civil Society, London School of Economics.

British Library Cataloguing in Publication Data. A catalogue record for this publication is available from the British Library, ISBN 07530 13770.

Příspěvek je publikován s laskavým souhlasem autora.

Přeložila Ingrid Kleinová, studentka Katedry oboru občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, červen 2003.

O autorovi

Anheier Helmut K. (narozen 1954 v Německu), politolog a sociolog, zakladatel Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost) na London School of Economics a jeho ředitel v letech 1998–2002; od roku 2002 profesor a ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles, USA (podrobnější informace: <http://www.spsr.ucla.edu/ccs/default.cfm>).

5.3. Historie a současnost Nadačního investičního fondu

Jiří Müller

Nadační investiční fond (NIF) byl zřízen zákonem ČNR v roce 1991 „pro účely podpory nadací určených Poslaneckou sněmovnou Parlamentu na návrh vlády“. Vláda pro tento fond vyčlenila 1% akcií z druhé vlny kuponové privatizace. Teprve v roce 1997 však byly učiněny dva základní kroky k naplnění tohoto zákona:

1. Byl přijat Zákon o nadacích a nadačních fondech, který redukoval počet nadací z 5 300 evidovaných koncem roku 1998 na 144 přeregistrovaných podle podmínek nového zákona v březnu 1999.
2. Rada vlády pro nestátní neziskové organizace připravila návrh na rozdělení NIF nadacím, jehož základem byly dvě zásady:
 - příspěvky z NIF dostanou nadace, které uspějí ve výběrovém řízení;
 - příspěvek z NIF je určen do nadačního jmění a nadace budou využívat na granty pouze každoroční výnosy.

I. etapa

Výběrové řízení na rozdělení prvních 500 milionů z NIF vypsal vláda ČR až v roce 1998. „Cílem bylo nalézt nadace, které jsou způsobilé spravovat finanční prostředky, které dává k dispozici stát, tyto prostředky zhodnocovat a z jejich výnosů financovat ne sebe, ne svoji činnost, nýbrž jiné organizace neziskového sektoru. Finanční prostředky z Nadačního investičního fondu nejsou určeny vybraným nadacím, nýbrž jejich prostřednictvím celému neziskovému sektoru,“ konstatovala

vláda při projednávání výsledků výběrového řízení v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR.

II. etapa

Výběrové řízení na zbývající prostředky z NIF bylo vyhlášeno koncem ledna 2001 a skončilo 30. dubna 2001.

Stav majetku vyčleněného pro NIF je následující:

- 484 milionů bylo rozděleno v I. etapě 38 nadacím (1 nadace příspěvek z NIF nepřijala);
- 300 milionů bylo vyčleněno rozhodnutím Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR do nadačního fondu „na zmírňování některých majetkových křivd způsobených obětmi holocaustu“;
- 849 milionů je připraveno na zvláštním účtu Fondu národního majetku (FNM) ČR k rozdělení nadacím v II. etapě výběrového řízení;
- akcie v nominální hodnotě 820 milionů se prodávají a výnosy z jejich prodeje jsou rovněž určeny pro nadace v II. etapě výběrového řízení.

Politický konsensus

Vytvoření NIF a jeho rozdělování se postupně stalo procesem podporovaným celým spektrem politických stran. Podílely se na něm v průběhu deseti let všechny vlády i parlamenty bez ohledu na jejich stranické složení:

- Česká národní rada zřídila zákonem NIF (1991);
- vláda premiéra Pitharta vyčlenila majetek pro NIF (1992);
- vláda premiéra Klause (ministr Pavel Bratinka) připravila principy výběrového řízení pro rozdělení NIF (1997);

- Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR přijala Zákon o nadacích a nadačních fondech (1997);
- vláda premiéra Tošovského (ministr Vladimír Mlynář) vypsal výběrové řízení pro I. etapu (1998);
- vláda premiéra Zemana (ministr Jaroslav Bašta) realizovala výběrové řízení pro I. etapu (1998–1999);
- Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR rozdělila nadacím 500 milionů (1999);
- vláda premiéra Zemana (ministr Karel Březina) vypsal výběrové řízení na zbývající prostředky z NIF (2001).

Výjimečnost NIF

Postup českého státu je v postkomunistické Evropě zcela ojedinělý. Neobvyklé je nejen to, že stát daroval finanční prostředky soukromým nadacím, ale stejně výjimečnou je skutečnost, že svůj dar neurčil na spotřebu, nýbrž do nadačního jmění. Hospodařit pouze s výnosy z NIF, znamená zajistit, aby finanční příspěvek státu nebyl spotřebován na krátkodobé cíle, ale naopak posloužil rozvinutí dlouhodobých strategií garantovaných právě ročními výnosy.

Během uplynulých deseti let nebylo vždy jisté, že Nadační investiční fond skutečně naplní záměr předpokládaný zákonem (podporu nadací státem) a neskončí třeba ve státním rozpočtu. Z tohoto hlediska není nejdůležitější, která nadace uspěje ve výběrovém řízení, nýbrž to, že uspěl celý nadační sektor, neboť peníze pro něj určené se podařilo zachovat a nakonec i rozdělovat.

Nadační jmění českých nadací

Na začátku roku 2000 dosáhlo nadační jmění českých nadací vzniklých po listopadu 1989 celkem 1 921 974 000 Kč. Z této jistiny vytvořil stát plných 63%, soukromé osoby 31%. Zbývajících 6% nadačního jmění vytvořili jiní zakladatelé nadací: podnikatelé, obce a instituce (jako muzea a školy).

Vysoký podíl státu při tvorbě nadačního jmění vznikl jednak transformací majetku bývalých kulturních fondů na nadace, jednak rozdělením 500 milionů Kč z NIF. Po ukončení II. etapy rozdělování NIF přesáhne nadační jmění českých nadací tři miliardy korun.

Růst nadačních jmění je důležitým příspěvkem k soběstačnosti nadací. Protože nadace jsou vedle státu a zahraničních dárců významným finančním zdrojem pro ostatní nestátní neziskové organizace, posiluje takový vývoj celý neziskový sektor. Protože nadace reagují na jiné potřeby než stát, posiluje jejich rostoucí ekonomická emancipace i celou občanskou společnost.

Publikováno:

Müller, Jiří (2001): Historie a současnost Nadačního investičního fondu. *FD Newsletter (Fórum dárců – Informace pro nadace a o nadacích)*, 2001, č. 2, s. 1.

Obr. 42. Ing. Jiří Müller. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

O autorovi:

Müller Jiří (1943), Ing., politik a veřejný činitel. V předlistopadových dobách působil v Chartě 77, za svou politickou činnost byl na dlouhá léta uvězněn. V současnosti je mimo jiné členem Správní rady Masarykovy univerzity, Nadace Charty 77 a Vzdělávací nadace Jana Husa, poradcem místopředsedy vlády a externím spolupracovníkem Úřadu vlády České republiky. Adresa: Chudobova 23, 615 00 Brno-Židenice, telefon: 548 538 008.

5.4. Vývoj organizované filantropie po roce 1990

Hana Frištenská

Je nepochybné, že filantropie – dobročinnost nalézá svůj výraz i nástroj ke své realizaci v práci nestátních neziskových organizací, tj. především nadací, nadačních fondů, občanských sdružení a církevních subjektů. Proto mi dovoluji stručně se zmínit o vývoji, rolích a situaci všech organizačních typů, které tvoří současný neziskový sektor.

Chceme-li termín neziskový sektor nějak vymezit, pak si představíme soubor organizací, pro něž je charakteristické, že nebyly založeny pro dosahování zisku, že působí nezávisle na státu a že vznikly z dobrovolného rozhodnutí občanů. Druhý používaný termín, třetí sektor, vyjadřuje skutečnost, že subjekty, které jej tvoří, vyplňují a jaksi „zlidšťují“ prostor vznikající mezi dvěma tvrdými segmenty, z nichž jeden tvoří stát a druhý soukromé podnikatelské organizace. Umí v mnoha oblastech „obalit“ hrany z povahy věci konzervativního a málo citlivého státního aparátu, i konkurenčního a na výkon zaměřeného podnikatelského prostředí.

Podle okruhu zainteresovaných jsou neziskové organizace zřizovány k plnění dvou základních cílů. Jde buď o vzájemně prospěšný cíl – k jeho naplňování jsou zakládány typicky členské organizace, prostřednictvím nichž občané realizují své právo na sdružování, ale i další cíle, které jsou jim společné (například národnostní organizace, organizace lidí s určitým tělesným postižením nebo ryze zájmové organizace – například kluby milovníků starých aut). Druhým je veřejně prospěšný cíl, který je naplňován poskytováním služeb široké veřejnosti. K veřejně prospěšným aktivitám bezpochyby patří také financování činností a služeb neziskového charakteru, kterou provádějí nadace a nadační fondy.

Neziskový sektor má v českých zemích bohatou tradici. Nadace a spolky měly vždy významný podíl na liberalizaci státní moci nebo na národní, kulturní a politické emancipaci (například národní obrození, vznik ČSR 1918, Sametová revoluce 1989). Z hlediska filantropie hrály nestátní neziskové organizace významnou roli také při poskytování služeb. Ve třicátých letech tohoto století bylo například v dobročinné a humanitární oblasti registrováno 5 140 spolků. Nadace a spolky vlastnily a spravovaly řadu ústavů a zařízení. Například katolická Charita obhospodařovala v té

době více než 170 ústavů s 40 000 místy. Tradice byla zpřetrhána v době po sobě jdoucích totalitních režimů – nacistického a komunistického, kdy byla svobodná iniciativa občanů nežádoucí.

Za socialismu sice zbyla hrstka nestátních neziskových organizací, ale ta byla centrálně řízena Národní frontou a kontrolována Komunistickou stranou. V roce 1953 byly rozhodnutím tehdejší komunistické vlády úplně zlikvidovány nadace, včetně konfiskace jejich nemalého majetku (až na jedinou – Nadání Hlávkových, které byla založeno v roce 1904 poslední vůlí architekta a filantropa dr. Josefa Hlávky). Rok 1989 přinesl v této oblasti zásadní změnu. Jsem toho názoru, že neziskový sektor, ať se pojímá jako prostor pro dobročinnost nebo jako soubor neziskových organizací, patří k těm oblastem života společnosti, která prodělala nejdynamičtější změny. Z bodu nula před rokem 1989 začaly vznikat tisíce neziskových organizací; považují za nutné zdůraznit, že je to pouhých deset let, které měly na to, aby rozvinuly svoje organizační struktury, nabídly širokou škálu svých činností a zabezpečily na tyto činnosti finanční zdroje. Pro představu: v roce 1990 bylo registrováno asi 2 500 občanských sdružení, v roce 2002 již bylo registrováno více než 80 000 různých právnických osob, tvořících neziskový sektor, z toho 48 689 občanských sdružení a 30 160 jejich organizačních jednotek, 4 712 církevních právnických osob, 491 obecně prospěšných společností, nadací a více než 799 nadačních fondů.

V současném chápání (a to zejména z hlediska státní politiky) jsou součástí neziskového sektoru již uvedené typy organizací. Vznikaly postupně tak, jak byly chronologicky přijímány příslušné zákony, které umožňovaly jejich založení. Příliš velké časové rozpětí mezi jednotlivými právními úpravami v mnoha ohledech neblaze ovlivnilo strukturu neziskového sektoru, chápání jednotlivých organizačních typů a hlavně jejich rolí.

Nejdříve vznikala občanská sdružení, a to na základě vůbec prvního zákona, který přinesl po roce 1989 možnost jejich vytvoření. Jde o velmi liberální, euforický zákon (č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů), jehož smyslem bylo rychle umožnit realizaci práva občanů na sdružování. Občanská sdružení měla být především členskými korporacemi, jejichž cílem je naplňování vzájemně prospěšných cílů svých členů. Protože však další právní úpravy přišly s velkým zpožděním (1990,

1995, 1997), vyvinul se z nich základní organizační typ pro poskytování různorodých služeb. Zákon o sdružování občanů je již řadu let zastaralý a v mnoha ohledech nevyhovující. Proto vláda dne 17. ledna 2000 schválila nový zákon o spolcích, který byl předán k projednání Parlamentu ČR. Ten však návrh odmítl s tím, že příliš komplikuje realizaci práva občanů na sdružování, které jako jedno ze základních politických práv, musí být snadno dostupné. Realita však novou právní úpravu občanských sdružení nebo chcete-li spolků, nutně vyžaduje. Obrovská skupina těchto subjektů je v současnosti poskytovateli mnoha služeb, a rozpočty mnoha z nich již řadu let pracují s finančními prostředky z veřejných rozpočtů, a to v nemalých objemech. A tak v současné době probíhá mezirezortní připomínkové řízení k novému věcnému záměru zákona o spolcích, který připravilo opět Ministerstvo vnitra. Souběžně s tím Ministerstvo spravedlnosti zpracovává nový Občanský zákoník, který má přinést řadu změn také v oblasti neziskových organizací – občanská sdružení k nim patří. Tohoto typu subjektů se však dotknou i další zákony. Například v lednu 2004 vstoupí v účinnost novela zákona o účetnictví, který přinese všem právníkům osobám (tedy i občanským sdružením) povinnost vést podvojně účetnictví.

Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech, v roce 1995 přinesl možnost založit nový organizační typ, který by měl být „podnikatelským“ subjektem uvnitř neziskového sektoru a jehož základním způsobem financování by měly být vlastní příjmy. Liberální zákon o sdružování občanů a pět let rozpětí mezi ním a zákonem o obecně prospěšných společnostech zapříčinily to, že zřizovatelé raději zakládají občanská sdružení, protože jsou vzhledem k nedostatku srovnatelných povinností výhodnější. Tento stav ovlivnila také skutečnost, že obecně prospěšné společnosti až do roku 1998 nebyly příjemci státních dotací. Nicméně se zdá, že i tato realita se v dohledné době změní. Příprava nového Občanského zákoníku, o kterém jsem se již zmínila, počítá s tím, že zákon o obecně prospěšných organizacích bude zrušen (s tím, že již založené obecně prospěšné společnosti budou moci pokračovat ve své činnosti).

Mezi poskytovatele charitativních služeb patří také účelová zařízení, která zřizují jednotlivé církve (katolické Charity, evangelické Diakonie apod.). Tyto subjekty byly zřízeny na základě zákona č. 308/1991 Sb., o svobodě víry a postavení církví a náboženských společností. Ten byl v roce 2002 nahrazen novým a od počátku kontroverzním zákonem č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských

společnostech. Zákon přinesl mimo jiné nový registrační princip účelových zařízení církví a zřízení veřejného seznamu „Evidenční list církevních právníků osob“, který vede Ministerstvo kultury. Způsob registrace církevních právníků osob se nakonec stal neuralgickým bodem celého zákona. Církve právě s tímto registračním principem nesouhlasily a jejich názor potvrdil Ústavní soud ČR, který svým nálezením č. 4/2003 Sb. zrušil celé pasáže tohoto zákona. V současné době vláda zřejmě rozhodne o novelizaci uvedeného zákona, který nálezením Ústavního soudu ČR přestal být aplikovatelný.

Posledním typem zahrnovaným mezi organizace neziskového sektoru jsou nadace. Tento organizační typ prodělal v letech 1997 až 2002 (působením zákona č. 227/1997 Sb. a rozdělením finančních prostředků kategorie NIF – Nadační investiční fond) největší strukturální změny. Nadace jsou velmi odlišné od ostatních nestátních neziskových organizací, protože jde o sdružení majetku, nikoliv primárně o lidské aktivity. Jako jediný organizační typ představují zdroj finančních prostředků pro existenci a aktivity ostatních neziskových organizací.

Velmi nedokonalá, rámcová a příliš volná úprava institutu nadace v novele Občanského zákoníku z roku 1992 nadaci nedefinovala. Pouze umožňovala její zřízení za účelem naplňování veřejně prospěšných cílů. Tato právní úprava tím, že nepředepisovala nadacím obvyklé nadační vlastnosti (například že v případě nadací jde o peníze, nikoliv o lidské aktivity) a chování (například že nadační peníze jsou určeny na financování aktivit třetích osob), neodlišila viditelně institut nadace od jiných typů nestátních neziskových organizací. Proto se nadace zřízené podle Občanského zákoníku a registrované okresními úřady (počátkem roku 1997 to bylo cca 4 700 nadací) chovaly zcela totožně jako jiné typy neziskových organizací. Tím se jejich činnosti „slily“ do jednoho těžko rozlišitelného celku (tak říkajíc „všichni dělají všechno“).

Dne 1. ledna 1997 nabyl účinnosti zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech, který „pročistil“ současný nadační prostor. Zákon přesně definuje nadaci v jejím původním smyslu, tedy jako účelové sdružení finančních prostředků, jichž se její zřizovatelé a další donátoři vzdali a jež světili do její správy. Nadace je používá k naplňování zřizovatelem určeného obecně (veřejně) prospěšného cíle (obvykle v některé z neziskových oblastí) tím, že výnosy ze spravovaného majetku přiděluje třetím (od sebe i zřizovatele) odlišným osobám. Ty její záměry teprve realizují. Zákon přinesl

kromě nadace také institut nadačního fondu, který nemusí vytvářet nadační jmění. Tím tento zákon umožnil transformovat se i těm nadacím, kterým se nepodařilo vytvořit nadační jmění.

Současné podoby nadací jako finančních institucí svého druhu se zřejmě také dotkne nově připravovaný Občanský zákoník; například se uvažuje o tom, že by nadacím umožnil přímou realizaci vlastních aktivit. Doufejme, že tato změna, pokud k ní dojde, příliš nezdeformuje zdravě nastavené vztahy nadací k ostatním subjektům v neziskovém sektoru. Při vlivu, které nadace mají, by se snadno mohlo stát, že nejen svými penězi, ale posléze i vlastními činnostmi, ovládnou celé oblasti veřejně prospěšných činností a omezí jejich diverzitu a variabilní nabídku tím, že potlačí činnost mnoha neziskových organizací, jimž jsou nyní finančními zdroji.

Souběžně s rozvojem filantropie, a neziskového sektoru jako jeho výrazu, se vyvíjel i vztah státních orgánů k němu. Také stát a jeho administrativa měly deset let na to, aby naplnily konkrétním obsahem dvě základní role, které jsou pro postavení organizací neziskového sektoru určující. Jde především o vytvoření právního rámce pro jejich existenci a život, a dále o finanční podporu, kterou můžeme zjednodušeně charakterizovat jako nákup jejich služeb pro občany.

V uplynulých deseti letech lze vysledovat tři až čtyři etapy ve vývoji politiky státu vůči organizacím neziskového sektoru. První etapu lze vymezit lety 1990 až 1993. Bylo to období charakteristické nadějami i idealismem, který je patrný i v prvních, snad naivních právních úpravách, týkajících se neziskového sektoru. Jako příklad je možné uvést již zmíněný zákon o sdružování nebo právní úpravu existence nadací. V té době byl také založen Nadační investiční fond jako originální způsob českého státu, jak rekonstruovat nadační sektor v ČR. Vznikla Rada pro nadace jako poradní orgán vlády pro otázky neziskových organizací. Liberální politika státu v této době nepochybně vytvořila podmínky k bouřlivému rozvoji neziskového sektoru.

Druhou etapu ve vztahu státu k neziskovému sektoru lze vysledovat v letech 1993 až 1996. Obecně jde o dobu mnohem strážlivější a skeptičtější, než bylo předcházející období. Stát v této době formoval svůj vztah k neziskovému sektoru až příliš rezervovaně a účelově. Důkazy můžeme nalézt například v nedostatku vůle rozdělit Nadační investiční fond, i ve váhání nad novými potřebnými právními úpravami, například nad zákonem o nadacích. Státní politika v této době zaostala za vlastním samovolným vývojem neziskového sektoru,

a to má své negativní důsledky dosud. Přesto po celou tuto dobu však stát podporoval činnosti neziskových organizací nemalým množstvím finančních prostředků, poskytovaných na jejich projekty. Celková částka zůstává stabilní a činí kolem 2 až 3 miliard Kč. To bylo mimořádně důležité, protože jiné tuzemské zdroje vznikaly v ČR pomalu a jsou stále ještě velmi slabé.

Současnou etapu, která započala v roce 1997 a skončila v roce 2001, je možné vidět jako etapu intenzivnějšího a zpřesňujícího se vztahu státu k neziskovému sektoru. Je zatím charakteristická blahodárným působením nového zákona o nadacích, přípravou nových zákonů i zpřesňováním dotačních pravidel jednotlivých ministerstev. Především však byla obnovena činnost Rady pro nestátní neziskové organizace a byly konečně rozděleny finanční prostředky z Nadačního investičního fondu (NIF).

Nyní stojíme na počátku další etapy vývoje vztahu nejen státní, ale i veřejné správy vůbec k neziskovému sektoru. Tato právě probíhající etapa je charakteristická dvěma obrovskými změnami, kterými naše země prochází a procházet teprve bude. Jednak jde o reformu veřejné správy – nově vzniklé kraje již nyní velmi výrazně ovlivňují situaci nestátních neziskových organizací, které v jejich regionu působí. Mnohem hlubší změna však neziskový sektor teprve čeká po vstupu ČR do Evropské unie. Schopnost navazovat partnerství a využívat její strukturální fondy změni situaci mnoha neziskových organizací – část z nich velmi posílí svůj význam a vliv, a ty, které se v nových podmínkách „ne-najdou“, očekává nejen oslabení, ale možná i zánik.

Dovolte mi na závěr stručně se zmínit o Radě vlády pro nestátní neziskové organizace, která má díky své roli v rozdělování NIF pro nadace důležitý význam. Rada vlády pro nestátní neziskové organizace je součástí Úřadu vlády ČR. Je jediným orgánem státní správy, který se zabývá výhradně problematikou neziskového sektoru. Vznikla transformací zrušené Rady pro nadace v roce 1998.

V roce 2002 prodělala další podstatnou změnu. Jejími členy jsou nyní nejen zástupci neziskového sektoru a ministerstev, ale i krajů. Změnil se i systém její práce. Byly založeny tři stálé výbory, které pro ni připravují návrhy v oblastech, ve kterých působí. Jde o Výbor pro spolupráci s regiony, Výbor pro spolupráci s EU a Výbor pro NIF. Rada, v jejímž čele stojí nyní místopředseda vlády Petr Mareš, plní několik základních úkolů. Sleduje používání finančních prostředků z Nadačního investičního fondu. Inicjuje opatření týkající se dostup-

nosti informací o neziskovém sektoru a o politice státu vůči němu. Spolupracuje s kraji na budování regionální politiky vůči nestátním neziskovým organizacím. Na druhé straně se snaží ovlivnit přípravu strategických dokumentů ČR pro vstup do Evropské unie tak, aby byla posílena zásada partnerství a možnost využívat strukturální fondy i organizacemi neziskového sektoru.

Rada se zabývá meziresortní analytickou činností v oblasti poskytování státních dotací neziskovým organizacím. Její rozbor financování NNO z veřejných rozpočtů již od roku 1998 jsou považovány za jeden z důležitých zdrojů poznání veřejné politiky v této oblasti. Navíc v rozboru za rok 2002 Rada obsáhla poprvé i dotační politiku krajů a obcí. V červnu 2003 vláda schválila další návrh sledující zřehlednění a účelnější využívání státních dotací. Stanovila hlavní oblasti státní dotační politiky vůči nestátním neziskovým organizacím v roce 2004. Tento materiál se již několik let snaží o to, aby vláda pohlížela na neziskový sektor jako na určitý celek a také na dotační politiku státu vůči jeho organizacím jako na meziresortní činnost.

Ve vztahu státu a veřejné správy vůbec k organizacím neziskového sektoru jistě zůstává řada otevřených otázek, souvisejících například s efektivnějším využíváním veřejných finančních prostředků, s odstraněním mezer nebo nedostatků v právních předpisech apod. Je zatím velkou neznámou, jak změní podobu neziskového sektoru náš vstup do Evropské unie. Stále více je však zřejmé, že tam, kde existuje nepředpojatá a trpělivá spolupráce mezi orgány veřejné správy a neziskovým sektorem, kde jsou navazovány vztahy účelných partnerství, získává komunita (ať na úrovni obcí, krajů či celé země).

Napsáno pro tuto publikaci (v Praze dne 15. července 2003).

O autorce:

Frištenská Hana (narozena 15. června 1951 v Praze), JUDr., právnička; Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze ukončila v roce 1976. Od roku 1977 pracovala jako kurátor pro romské obyvatelstvo.

Obr. 43. JUDr. Hana Frištenská. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

V roce 1986 nastoupila do funkce metodika kurátorů pro cikánské obyvatelstvo v Praze. Od počátku roku 1992 pracovala v Oddělení lidských práv Úřadu vlády ČSFR. Po rozpadu federace na počátku roku 1993 byla jmenována ředitelkou sekretariátu Rady pro národnosti při vládě České republiky. Koncem roku 1996 se stala tajemnicí Rady pro nadace vlády ČR, později Rady vlády pro nestátní neziskové organizace. Je spoluautorkou publikace *Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v ČR*, která byla vydána v roce 1995. Je spolueditorem a spoluautorkou publikace *Romové v ČR*, vydanou Socioklubem v roce 1999. V oblasti internetních vztahů publikovala řadu dalších prací. Působí jako dobrovolník v několika nevládních organizacích se zaměřením na rozvoj neziskového sektoru a na problematiku internetních vztahů (například R-Mosty, Socioklub). Je členkou správní rady Nadačního fondu obětem holokaustu a dozorčí rady Nadace rozvoje občanské společnosti. Adresa: Úřad vlády České republiky, nábřeží Edvarda Beneše 4, 118 01 Praha 1-Malá Strana, telefon: 224 002 711, e-mail: fristenska.hana@vlada.cz.

5.5. Společnost rytířů ducha

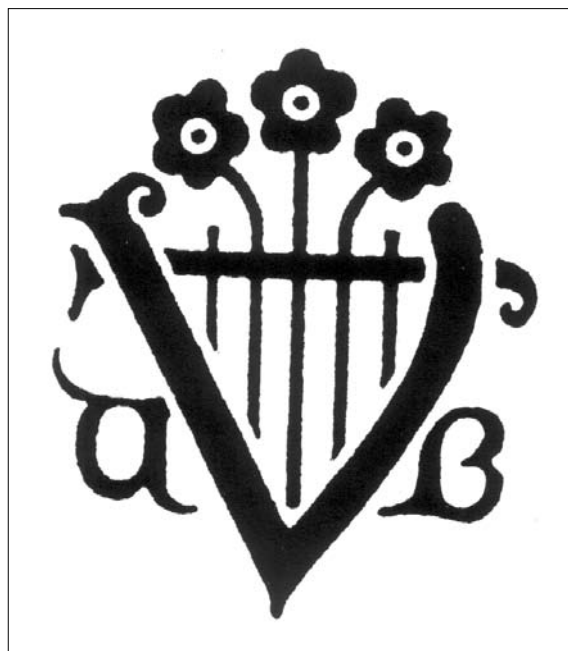
Věra Linhartová

Od založení Umělecké besedy uplynulo letos v lednu 140 let. Vzpomínková slavnost se konala večer 11. března 2003 na pražském Žofíně, pořadatelé ji uvedli heslem *V umění volnost*. Tato myšlenka byla totiž leitmotivem doprovázejícím úsilí českých umělců a vzdělavců žijících převážně v Praze a blízkém okolí v jejich snaze spojit síly, vytvořit a postupně rozvíjet *české umění* – výtvarné, hudební a slovesné, což odpovídalo dobovému obrozeneckému duchu (herderovským představám) o umění národním a o jeho schopnostech spoluvytvářet také národní vědomí ve složitém procesu národního sebeurčení ve druhé polovině devatenáctého století. Právě tady na Žofíně oslavovali Češi 9. března 1863 uvedením Umělecké besedy na veřejnost své první malé vítězství na dlouhé cestě za prosazením vlastního jazyka a vlastní kultury (vlastní politiky) ve své zemi. Od ustavující schůze (28. ledna 1863), na níž byl za předsedu jednohlasně zvolen školní rada J. Wenzig, včetně „údu“ jednotlivých odborů – Josefa Mánesa, Bedřicha Smetany a Vítězslava Háška. V žofínském sále se od té doby proměnilo téměř vše, po loňské záplavě zmizela dokonce i část omítek, musely se otlouct až na cihly, aby stavba dobře větrala a vysychala. Decentně jsou překryty látkovou draperií. Snad jen kazetový malovaný strop je svědkem dávné slávy.

Hosté, členové a přátelé Umělecké besedy, uvítání sklenkou šampaňského, obsadili sál do posledního místa. Slavnost zahájil její současný starosta *Olbram Zoubek*, pro tu jedinečnou chvíli i moderátor večera. Mezi hosty jmenovitě pozdravil ministra kultury Pavla Dostála, emeritního starostu Umělecké besedy Ilju Hurníka, manželku básníka Jiřího Koláře, Bělu Kolářovou, Vlastu Slavickou, vdovu po Klementu Slavickém, prvním starostovi Umělecké besedy po obnovení činnosti v letech 1989–1991, a herce i hudebníky, kteří v režii Hany Kofránkové recitovali Háškovy, Dykovy a Kolářovy básně (Hana Maciuchová, Růžena Meruňková, Gabriela Vránová, Otakar Brousek, Miloš Hlavica, Rudolf Kvíz a Rudolf Pellar), hudebníci přednesli skladby Smetanovy, Sukovy a Vycpálkovy (Helena Jiřikovská na housle, Petr Jiříkovský u klavíru), a dvě písně Z cyklu *Milostných písní* Miroslava Kabeláče zazpívala

mezzosopranistka Kristýna Valoušková. Nechybělo ani mluvené slovo, na práci i osudy Umělecké besedy vzpomínal Ilja Hurník. Volba interpretovaných autorů nebyla náhodná, všechno to byli členové Umělecké besedy, reprezentanti tří generací, které postupně naplnily její dějiny.

V programu se z jednotlivých oborů Umělecké besedy představil obor hudební a literární, obor výtvarný připomínal Mánesův znak Besedy Umělecké z roku 1863 umístěný nad podiem (obr. 44). Olbram Zoubek zahajoval výmluvnou citací z prvních stanov Umělecké besedy: „*Beseda Umělecká, majíc jednací řečí jen jazyk český, bude pěstovati pěkné umění vůbec; prostředkem k tomu založí spolkovou čítárnu uměleckých časopisů a knihovnu, bude čítati díla umělecká nebo uměleckou formou vynikající, pěstovati deklamaci a podporovati domácí umělce a hlavně své údy. Skládati se bude ze tří odborů: výtvarný, hudební, odbor pěkné literatury. Odbory budou míti za údy umělce, přátele umění a údy čestné, schvalované správním výborem a c. k. náměstnictvím. Znak Besedy Umělecké bude varyto se třemi růžemi a barva spolku modrá a bílá: pečetidlo mējz obraz Lumíra s okolním nápisem Beseda umělecká.*

Obr. 44. Znak Umělecké besedy: varyto (hudební nástroj – snad vymyšlený Mánesem) se třemi růžemi jako třemi odbory – hudebním, literárním a výtvarným; provedeno v barvě modré a bílé.

UMĚLECKÁ BESEDA V PRAZE

Prezenční listina dne 28. června 1863.

Výtvarné umění	Služba	Některá literaturá	Prátele umění
Antonín Wiedt.	Edv. Birkhaf	Josef Karábek	Jan Karel
Ant. Štefánik	Edulín	Kláštor Halen	Jan Karel
Frant. Křížek	Fr. J. Křížek	Štefan Mayer	Josef Štáhl
L. Duhon	Bedř. Štefánik	Ferd. Škutek	Josef Štáhl
K. Parný	J. Škutek	V. H. Dammshof	Josef Štáhl
Fr. Křížek	J. Škutek	Bedř. Škutek	Josef Štáhl
J. Křížek	W. F. Horák	W. F. Horák	Josef Štáhl
V. Křížek	J. Polák	J. Polák	Josef Štáhl
H. Křížek	H. Polák	J. Polák	Josef Štáhl
Prácheň	J. Polák	J. Polák	Josef Štáhl
Franda Heidelberg	W. F. Horák	W. F. Horák	Josef Štáhl
Josef Heidelberg	Bedř. Škutek	Bedř. Škutek	Josef Štáhl
Tomáš Křížek	Bedř. Škutek	Bedř. Škutek	Josef Štáhl
Jaroslav	Bedř. Škutek	Bedř. Škutek	Josef Štáhl
Agust Lechleider	Bedř. Škutek	Bedř. Škutek	Josef Štáhl
19. listina dříve	Ant. Štefánik	Ant. Štefánik	Josef Štáhl
18. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
17. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
16. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
15. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
14. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
13. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
12. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
11. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
10. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
9. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
8. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
7. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
6. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
5. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
4. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
3. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
2. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl
1. listina dříve	Josef Štáhl	Josef Štáhl	Josef Štáhl

Obr. 45. Prezenční listina Umělecké besedy v Praze z roku 1863.

Rozejde-li se kdy spolek, sbírky patří Museu království Českého a jmění Matici české.“

Ne náhodou byl na prvním místě stanov jmenován český jazyk. Umělecká beseda byla v roce svého založení prvním českým uměleckým spolkem, a tehdy více ještě zbožné přání než jistý cíl – *spojit všechna odvětví umění v universální sdružení a soustředit síly na rozvoj české kultury a na její vymanění z provincialismu* – byl velmi náročný. Ale odvážným idejím propůjčili své tvůrčí síly umělci, kteří se pak natrvalo vepsali do naší kulturní historie. Mezi zakladateli besedy čteme například jména Karel Purkyně, Josef Mánes, Bedřich Smetana, Antonín Foerster, Josef Foerster, Josef Zvonař, Vítězslav Hálek, Ferdinand Schulz, Josef Barák, Julius Grégr ..., samozřejmě vedle mnohých dalších, jejichž jména překryl čas (obr. 45).

První generaci představovali hlavně „májovci“ (literatura) a kruh Národního divadla (výtvarné i hudební umění) – J. V. Myslbek, M. Aleš, F. Ženíšek, V. Brožík, V. Hynais, J. Mařák, J. Tulka a další. Sami členové obecně vnímali žitou dobu jako rozervanou, v níž jen pomalu a v nerovných zápasech uváděli v život své ideály. A tak při poslechu Hálkových veršů, které už našim uším znějí poněkud naivně, shledávám útržky vědomostí a snažím se vybavit si atmosféru předminulého století.

V těch šedesátých létech se o Rakousku čím dál více mluvilo jako o chorém a vnitřně rozvráceném státě. Česká aktivita, sražená na kolena Windischgrätzovými vojsky v roce osmačtyřicátém, produkovala podle P. J. Šafaříka „*kromě veršů Čelakovského a Jablonského jen rýmováčky několika nezralých chlapců*“, beletristika byla „*mělká a fádni*“, jen „*bídné kompilace, býlí, plevy a hnůj, literární úbytě, tištěná makulatura*“ (Literární knihovna, sv. 1, s. 82). Češi byli v době ustavení Umělecké besedy považováni (jako ostatně všichni Slované) za primitivní a jejich jazyk za neschopný dalšího rozvoje, jejich mravy za hrubé a nedůstojné. Běžně byla prosazována teze, že „*v zájmu pokroku jsou odsouzeni podlehnout německé kulturní civilizaci převaze*“ (Urban, O.: *Česká společnost v l. 1848–1948*. Praha 1982, s. 157). Jejich snahy protigermanizační byly označovány za šílenství, za nesmyslný boj proti civilizaci (*Germanisace nebo čechisace?*, Praha 1861).

V založení Umělecké besedy může být také spatřován směr ukazující české národní společnosti – reprezentované tehdy sice početným zato chudým měšťanstvem – cestu, jak se vřadit do svobodomyšlného evropského dění. Na domácí půdě určitě byla vykročením proti celkové duchovní slabosti, dosud ovšem bez

národně a politicky uvědomělého zázemí. Nedlouho před založením Umělecké besedy (1860) postěžoval si J. Neruda v dopise J. V. Fričovi, že už je unaven z *plutí proti proudu*, že ho nevyzrálé podmínky nutí pracovat *pouze literárně*, protože „*pro politiku u nás ještě není mozku*“. K. Havlíček si o dobové představě vlastence zarýmoval „*vlastencem je každý, tvor rozumný či nerozumný, jen když písně české zpívá, z korbelička si nalívá, přitom nezná větší slast, nežli milovati vlast*“.

Prvním signálem k změnám byla Fričova *Lada Niola* (pražský almanach z roku 1855), *Kytice* K. J. Erbena, povídky B. Němcové a Mikovcův časopis *Lumír*. Proto měla Umělecká beseda Lumíra na svém pečetidle, proto pro ni bylo důležité, že nejhrolivější vůdce tehdejšího literárního mládí, Vítězslav Hálek, zapojil do prosazení jejich ideálů zatím sice málo známé nováčky (na sv. Jana 1858 vydali svůj první almanach *Máj*) – Gustava Pflégra Moravského, Jana Nerudu, Adolfa Heyduka a také Rudolfa Mayera, Karolinu Světlou a další. Sám k nadšení strhl mládež svou milostnou sbírkou *Večerní písně*, jásavými variacemi na motto z Romea a Julie (a na svou lásku k Dorotce Horáčkové), která svou prostotou, citem a něhou znamenala oživení pro české prostředí, i když Jakub Malý a Jan Neruda varovně zvedali prst, že už tak dále ne, že už to stačí.

Májovci vedle lásky k dívce a k domovu také prosazovali ideu humanity, svobody, vedle krásy přírody i sílu vášně, sociální rozervanost, skepticismus, citový pesimismus – celou škálu dobových pocitů. Otevírali českou literaturu vlivu Byronovu, Heinovu a Börnovu, adaptovali do českého prostředí názory Feuerbachovy aj., rozvlnili české stojaté vody G. Sandovou a ruskými realisty, reflexemi moderní reformátorské literatury, liberalismu, světobolu, sociálními otázkami, otázkami po podstatě umělecké tvorby. Ustáli už útoky odpůrců, že se dopouštějí hříchu proti panenskosti domácí literatury. „*Jsmeli nadáni, nepotlač nás, nejsmeli, potře nás vlastní slabost*“, povzbuzoval tehdy mladý Neruda. Zanedlouho po tomto jeho výroku z počátku šedesátých let se podařilo mladým natolik opanovat literární tvorbu a ovlivnit jí obecné mínění, že často plnila spolu se silící českou publicistikou i politickou roli. To už se Umělecká beseda zcela ztotožnila s Hálkovým názorem, že „*Umělec, má-li být umělcem dobrým, výtečným, nesmí věnovat svůj život ničemu jinému než umění (...), nejlepší, nejschopnější síly své, svůj nejkrásnější čas a v něm i nejkrásnější ... požehnané chvíle – celý musí být povolání svému zasvěcen (...)* každé jiné zaměstnání vedlejší jest olovem na jeho chůzi, na jeho letu“. Přesvěd-

čením, že předmětem básnictví je člověk celý (jejím tématem i vnímatelem) a snahou po všestrannosti vynikal Hálek v šedesátých letech vysoko nad průměr.

Cestu k vytvoření národní kultury spatřovala tato generace především v lidových písních, pohádkách, tancích, v tomto „archivu národa“, v němž byl shledáván národní charakter, svébytný způsob osvojování si světa i názoru na jeho dějinný vývoj. Proto první myslitelé českého národního hnutí věnovali tolik pozornosti lidové kultuře.

Připomínáme, že tytéž myšlenky se prosazovaly i v hudbě a ve výtvarném umění. Od počátku patřil hudební odbor Umělecké besedy k neaktivnějším, postupně ho vedl Bedřich Smetana, Josef Leopold Zvonař, Antonín Dvořák, Zdeněk Fibich, Vítězslav Novák a řada dalších vynikajících českých hudebníků. Právě na vývoji a díle Bedřicha Smetany i na mnoha bojích o Smetanu lze velmi dobře sledovat celý proces prosazování národní identity, což nebylo v konkurenci s německým vyspělým kulturním životem v Praze a v prostředí málo či zcela neúspěšné české politiky vůbec snadné. Téměř dvě desetiletí potřebovali hudebníci k překonání úzkoprsého a provincialistického setrvávání u lidové písně, než se vyrovnali s evropským standardem. B. Smetana se připojil k idejím kruhu kolem Háalka a Nerudy, do Umělecké besedy vstupoval už jako známý dirigent Hlaholu (první český pěvecký spolek z roku 1860). V roce jejího založení patřil k těmto mladočechům i nejvýznamnější český deník *Národní listy* (začaly vycházet 1. 1. 1861) patřící jednomu z členů Umělecké besedy – J. Grégrovi. Od počátku roku 1865 získali i Výbor pro stavbu Národního divadla, a rok nato se dostali mladočeši i k řízení Prozatímního divadla (Smetana byl kapelníkem), a tak měli už rozhodující vliv na organizaci českého kulturního života. Umělecká beseda, na jejímž založení měl právě Smetana, Hálek a Mánes rozhodující podíl, jim pak byla v jejich snahách silnou oporou. Smetanu povýšila na „národního skladatele“, její hudební oddělení prosazovalo Smetanovo umění na četných koncertech a přednáškových večerech, v časopisech *Dalibor* a *Lumír* ho společně s J. Nerudou a L. Procházkou hájil Otakar Hostinský, pozdější profesor estetiky na Univerzitě Karlově v „boji o operu“ (Smetanovi získával respekt až do své smrti v roce 1910); on byl otcem mýtu o Smetanovi, on z něho vytvořil symbol hudebního pokroku. Smetanovy opery (převážně uvedené v letech 1875–1884) byly přijímány s nadšením, zvláště po otevření Národního divadla *Libuší*. Mýtus národního skladatele a symbol

moderní české hudby dotvořil cyklus *Má vlast* (uvedena 5. 11. 1872). Národní patos šesti symfonických básní, a z oper nejvíce *Prodané nevěsty* a *Libuše*, spolu s neméně slavným dílem Antonína Dvořáka, považovaného rovněž za zakladatele české národní hudby, splnily hlavní požadavky národního hnutí na půdě Umělecké besedy – *českým jazykem šířit národní obsah v dílech vysoké umělecké úrovně*, stejně jako ve svých vrcholných dílech tak učinila generace májová, a ve výzdobě Národního divadla čeští sochaři a malíři, jejichž sochy a sousoší dodnes zdobí pražské parky a zákoutí či průčelí budov.

Výtvarný odbor pořádal výstavy, diskusně přednáškové večery a vyvíjel i činnost památkářskou. Samozřejmě, že své úsilí soustředil v prvních desetiletích na stavbu Národního divadla, jehož se první předseda, Josef Mánes, ovšem nedočkal. Mánesův klasický ideál slovanského hrdiny a národní minulosti, studie venkovských lidí, plenérové studie české krajiny, ale také mistrovské portréty udělaly z něho rovněž zakládající osobnost, tentokrát českého výtvarnictví. Rovněž on se dopracoval k mistrovství české malby a krajinářství, inspirován životem venkovského člověka. Popisem českého venkova je i cyklus dvanácti medailonů na Staroměstském orloji z roku 1866. Bohužel tato generace, na rozdíl od hudby a literatury, nenašla přímé rovnocenné následovníky, a tak Umělecká beseda znovu ožívá až na počátku dvacátého století.

Umělecký ruch v Umělecké besedě, oficiálně podpořen položením základního kamene k Národnímu divadlu v roce 1868, a novým Čechovým časopisem *Ruch*, přitahoval do Umělecké besedy stále nové, i velmi mladé lidi, profesně zaměřené nikoliv na umění – ale příležitostné literáty a přátele umění, česky smýšlející inteligenci. Přijměte teď pro ilustraci několik drobných poznámek o životě v Umělecké besedě ze vzpomínek *Josefa Thomayera* (1853–1927), vynikajícího lékaře, „otce“ mnoha českých internistů zvučných jmen, profesora vnitřního lékařství, člověka širokého vzdělání a zvědavého ducha. To on nazval besedníky rytíři ducha. Do Umělecké besedy byl přijat deset let po jejím založení, ještě jako medik (1873). Přitahovala ho svými cíli i osobnostmi, s nimiž udržoval přátelství až do konce jejich a svého života (například s V. Hálkem, J. Nerudou, S. Čechem, J. Vrchlickým, J. V. Sládkem, A. Jiráskem, K. V. Raisem, Z. Wintrem aj.). Na Uměleckou besedu vzpomíná ve své knize *Ze zápisů lékaře* (Praha 1977). Umělecká beseda měla tenkrát své útulné a dosti vkusně zařízené místnosti v Jungmannově

ulici, a to v prvním patře průchozího domu. Thomayer vstoupil tehdy do odboru literárního, který s velkým společenským ohlasem vedl osmatřicetiletý Hálek, jenž mu vtiskl velmi rušný a zajímavý život. „Byl ještě mlád, (...) byl černovlasý, černovousý, nosil se elegantně, a celé jeho vystoupení ukazovalo k nemalé energii. (...) Oblíbenou jeho průpovídkou bylo: ‚Kéž bych aspoň hodinu mohl býti hromem,‘“ takto zakončil Thomayer jednu ze svých četných vzpomínek na básníka (s. 99).

Thomayer od roku 1872 uveřejňoval drobné prózy ze života lidí a přírody ve *Světózoru*, později v *Nerudově* a *Hálkově Lumíru*, ve *Zvonu* i jinde pod pseudonymem R. E. Jamot. Častým rádcem mu býval přítel Neruda. O svém vstupu píše: „Odbor ten měl tenkrát znamenitou reputaci a já nepřistoupil za člena ... za svou skromnou literární práci, ... nýbrž právě proto, že odbor literární se těšil ve společnostech o literaturu se zajímajících tak dobrému jménu“ (s. 98). Schůze bývaly v pátek večer a mezi pravidelnými hosty byli V. Vlček, F. Zákrejs, J. Durdík, A. Zeman (Antal Stašek), J. Goll, O. Hostinský, F. Dvorský, J. Barák aj. „Neruda se schůzí v *Umělecké besedě* neúčastnil nikdy. Jak jsem povahu jeho později naučil se znáti,“ vzpomíná Thomayer, „chápu to úplně. Temperament Nerudův nenesl se k poslouchání přednášek z oboru literárního“ (s. 99), přesto, že se tam vedly i ostré kritiky o literární tvorbě (například Durdík Hálkovi vytykal mnoho veršů z jeho knížky *V přírodě*, zvláště – „Vyběhla bříza bělička, jak ze stáda bílá kozička“. Hálek se tehdy urazil a odpověděl básničkou, kde svého odpůrce nazval „kritickým mozečkem a špačkem“). Schůze byly dost živé i zábavné, stejně jako večírky, ovšem společensky prý ještě nevalné úrovně. Po čase je však výtvarníci vzkřísili k novému zábavnému životu uváděním živých obrazů „*travestujících rozmanitá česká umělecká díla, obrazy i sochařské díla s nemalým humorem*“, například Myslbekovu *Oddanost*, zaznamenal Thomayer (s. 10). Česká společnost přece jen tehdy byla ještě v plenkách, s malým počtem vzdělaných lidí.

Naznačili jsme už výše, že až s novým stoletím, přesně v roce 1909, se objevují v *Umělecké besedě* opět výtvarníci. Byly to dvě skupiny mladých, z Akademie V. Rabas, K. Boháček, J. Šedivý aj., a z Umělecko-přemyslové školy J. Jareš (autor československé vlajky), G. Nekolová, Č. Vořech aj., tehdy spojených do Kruhu výtvarných umělců, kteří se znovu přihlásili k rozvoji umění národního a k jeho duchovnímu odkazu. To už se v literatuře prosadila generace Dykova (ten byl také starostou *Umělecké besedy*), a v hudbě vynikal Josef Suk.

Slibný rozběh všech odborů *Umělecké besedy* přerušila, naštěstí však nezastavila, válka. Po ní se ovšem zcela proměnilo kulturní a společenské prostředí, skončil staletý zápas o národní sebeurčení.

Ve svobodném Československu postupně zaujal v české kultuře přední místo výtvarný odbor *Umělecké besedy*. Znamé osobnosti – J. Zrzavý, J. Čapek, R. Kremlíčka, J. Šíma, F. Tichý, L. Sutnar, M. Galanda, C. Majerník aj. – mohly už opustit splněný cíl prvních stanov *Umělecké besedy* a soustředit se zcela svobodně na individuální výtvarný výraz. Výtvarný odbor *Umělecké besedy* zesílil i výstavní činnost poté, kdy konečně dostala *Umělecká beseda* samostatnou budovu na Malé Straně v Praze (1927); podle ní byla její ulice pojmenována *Besední*. Každoročně se zde pak konaly v Alšově síni (se zajímavým proskleným stropem) členské i individuální výstavy, také expoziční soubory umění zahraničního – současného i historického. *Umělecká beseda* organizovala výstavy i mimo tyto prostory – velké retrospektivní i komemorativní (například J. Čermáka, 1928; J. V. Myslbeka, 1930; Staré umění na Slovensku, 1937; Pražské baroko 1600–1800, 1938 aj.). Vedle toho hojně rozvíjela také ediční činnost, připomeňme alespoň znovu vydávané roční sborníky, periodikum *Život* a katalogy i monografie, například z edice *Cesta k umění* publikace *Malíři a sochaři Umělecké besedy*, *Documenta Bohemiae Artis Fotografica*.

V koncertní síni (dnes sídle Nadace Českého hudebního fondu), v přízemí budovy *Umělecké besedy*, patřící hudebnímu odboru, se od roku 1935 pořádaly proslulé *besední úterky*. Do pražského kulturního života se zvláště zapsala suterénní *dvorana*, v níž na jaře 1927 začalo svou činnost divadlo *DaDa* Jiřího Frejky a E. F. Buriana, které zde 9. dubna zahájilo Cocteauovou hrou *Svatebčané na Eiffelce* s hudbou mladého Jaroslava Ježka. Pravidelně zde účinkoval *voiceband* E. F. Buriana, každoročně se organizovaly *maškarní plesy*. K jednomu z nich (1932) složil J. Ježek *Pochod karnevalu Umělecké besedy*. Během 30. let se v paláci *Umělecké besedy* odehrálo velké množství významných koncertů.

Spolkový život byl opět přerušen druhou světovou válkou. V ní se však zformovala zajímavá *Skupina 42*, která navzdory nepříznivé době udržovala kontakty s moderním uměním a uplatňovala své aktivity také v *Umělecké besedě* (malíři F. Gross, F. Hudeček, J. Kotík, K. Lhoták, K. Souček, J. Smetana, od roku 1945 i B. Matl, sochař L. Zivř, teoretici J. Chaloupecký a J. Kotalík, básníci J. Kolář, J. Hanč, J. Hauková aj). Po válce hrálo

v divadelním sále Umělecké besedy Divadlo satiry (do roku 1948).

V 50. letech byla činnost Umělecké besedy postupně tlumena, přesto ještě stačila vystoupit skupina Bilance (1957) čítající na padesát výtvarníků, která uspořádala několik členských i individuálních výstav, a skupina UB 12. Koncerty a divadlo pak nahradilo kino Jana Nerudy, v roce 1963 byl sál přejmenován na Janáčkovu síň. Koncem 60. let ještě oživil slávu Umělecké besedy Miloslav Kabeláč, ale v roce 1972 byla Umělecká beseda přípisem Magistrátu hlavního města Prahy zrušena. Jednotliví členové podleli anebo nepodlehli ideologickému tlaku a přešli či nepřešli do nově ustavených uměleckých svazů.

Umělecká beseda znovu ožila po listopadu 1989, zaregistrována je od 29. prosince 1990 v bývalém oborovém rozpětí. Smyslem – a nejen jejich pravidelných výstav – je navázat na jednu slavnou uměleckou tradici v české kultuře. Význam výstav, jejich specifický charakter, vztah k tradicím a k individuální umělecké odpovědnosti mohou už návštěvníci posoudit sami. Ukazuje se, že součinnost mezi uměními je stále možná a podnětná. Svědčí o tom rovněž hudební akce s malými výtvarnými expozicemi a se slovním doprovodem. Vycházejí sborníky *Beseda sobě*, k účasti v nich vyzývají literáti také skladatelé a výtvarníci.

Ráda jsem připomněla čtenářům *Univerzitních novin* významné kulturní výročí, včetně (a to se omlouvám) jen stručného, místy pouze náznakového vhledu do přepestřých dějin Umělecké besedy, s níž během uplynulých 140 let spojily své tvůrčí životy desítky vynikajících osobností. Svou činnost rozvíjela ve velmi nepříznivých a české kultuře nepřejících podmínkách. Její členové vůbec nebyli pasivními pozorovateli nejednoduchých dobových politických bojů s rakouskou vládou i houževnatého domácího odporu. Snad se jim podařilo přesvědčit o opaku. Do roku 1918 Umělecká beseda přežila mnoho vlád, čestně obstála i v období poválečném. Pro Masarykovu univerzitu a Nadaci Universitas Masarykiana je více než potěšitelné, že jejich duchovní spojenec a příznivec Olbram Zoubek (kolik jen jeho soch stojí v areálu Masarykovy univerzity v Brně!) stojí dnes v čele tak historicky významného spolku. Popřejme mu, aby ve společenstvích tvůrčích

lidí dokázal tradiční humanitní ideály a umělecké nároky Umělecké besedy prosazovat i do současného umění, namnoze ponižovaného komercialismem.

Publikováno:

Linhartová, Věra (2003): Společnost rytířů ducha. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 4, s. 53–57.

Obr. 46. Doc. PhDr. Věra Linhartová, CSc. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

O autorce:

Linhartová Věra (1942), doc. PhDr., CSc., literární historička. Do roku 1996 pracovala jako docentka Katedry bohemistiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Nyní působí na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Kabinetu dějin lékařství; věnuje se dějinám lékařství na Moravě v širším kulturním kontextu. Publikovala mnoho odborných a popularizačních článků v domácích i zahraničních časopisech a vědeckých sbornících, pravidelně přispívá do časopisu *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*; připravila k vydání monografii o životě a díle významného biologa a kulturně-politického pracovníka prof. MUDr. Jana Bělehrádka (*Cesta ke svobodě ducha*, Nakladatelství Galén, Praha 2001) a společně se sochařem Olbramem Zoubkem knížku *Básně a sochy*. Adresa: Kabinet dějin lékařství Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Joštova 10, 662 23 Brno, telefon: 542 126 296, e-mail: vlinhart@med.muni.cz.

5.6. Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“

Václav Pavlíček – Dagmar Rýdlová – Zdeněk Kouba

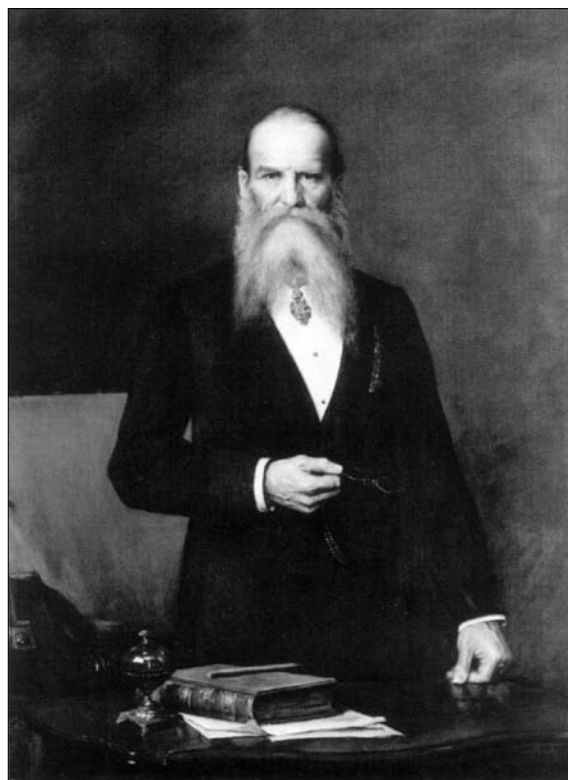
5.6.1. Činnost Nadání 1904–1989

Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových založil Josef Hlávka svou poslední vůlí dne 25. ledna 1904. V ní stanovil: že „Za universálního dědice veškerého svého jmění movitého i nemovitého jakéhokoliv druhu, tak jak toto jmění projednáním pozůstalosti zjištěno bude, ustanovuji právnickou osobu, která pro všechny časy nésti má jméno Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových ...“. Navázal tím na své předchozí mecenášské a nadační aktivity. Posláním Nadání bylo podporovat „veškerou vědeckou, literární a uměleckou činnost národa Českého a učinit výsledky této činnosti jakož i výsledky veškeré vědecké činnosti světové kulturnímu životu národnímu tak přístupnými, aby mohl z nich ve všech směrech výkonné své činnosti přímo těžiti“. Dalším cílem bylo podporovat „snaživé a způsobilé studenty českých vysokých škol pražských tím způsobem, aby poskytnutím částečného neb (bude-li možno) úplného zaopatření se jim umožnilo, by se mohli plnou svou silou věnovati výhradně jen úplnému svému vzdělání, na kterém se jak jich vlastní tak i budoucnost celého národa zakládá“. Tento cíl měl být uskutečněn především podporou tří institucí: „České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění“, „Národohospodářského ústavu při České Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění“ a „Studentských kolejí českých vysokých škol Pražských“. Každá z těchto Josefem Hlávkou založených institucí měla vlastní statut, plnila poslání, které jí Josef Hlávka určil a měla odlišný vztah k Nadání (obr. 47).

Ještě za života Josefa Hlávky byla v duchu jeho poslední vůle a „Statutu Nadání“ uzavřena smlouva mezi nadační správou a Josefem Hlávkou o uskutečnění jeho nadačních záměrů. Odkaz Josefa Hlávky zabezpečoval i promyšlený statut Nadání, v němž též byla obsažena možná řešení při ohrožení jeho existence. Dne 29. října 1911 potvrdila Zemská správa politická v Praze Nadační listinu a Statut Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Takto rozsáhlý a jednotlivcem finančně zabezpečený projekt podpory vědy, národní kultury, umění a vzdělanosti byl svým pojetím, promyšleností

i ekonomickým jištěním naprosto unikátní. I v dnešní době je výjimečný.

Činnost Nadání byla po celou dobu právní kontinuity úzce spojena s osudy české společnosti v kontextu evropských dějin. Společenské změny vždy ovlivnily zaměření aktivit Nadání. Po vzniku Československé republiky v roce 1918 se podařilo navázat na koncepci i reálnou činnost Nadání, jak ji stanovil Josef Hlávka ve své poslední vůli a v nadační listině. I když finanční a ekonomický otřes spojený s průběhem 1. světové války

Obr. 47. Václav Brožík, *Josef Hlávka*, 1895, olej na plátně, 192x132 cm; originál obrazu je vlastnictvím Akademie věd ČR a v současné době je zapůjčen Národní galerii v Praze, která jej vystavuje na velké Brožíkově výstavě v jízdárně Valdštejnského paláce; kopie obrazu z roku 1911 je umístěna na zámku v Lužanech. Dr. Josef Hlávka (15. 2. 1831–11. 3. 1908), architekt, stavební podnikatel a mecenáš. Postavil řadu významných budov (například Operu ve Vídni nebo Zemskou porodnici v Praze). Podpořil vznik České akademie pro vědy, slovesnost a umění a v roce 1891 se stal jejím prvním prezidentem. Od roku 1897 řídil vydávání *Soupisu památek historických a uměleckých v zemi české*. Dlouhodobě a soustavně se věnoval mecenášství ve prospěch talentů a institucí (České akademie, Hlávkovy koleje aj.); tato jeho činnost vyvrcholila založením Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ dne 25. ledna 1904, nadace, která působí dodnes.

Obr. 48. Kolej Josefa Hlávky v Jenštejnské ulici v Praze. Budovu postavil Josef Hlávka v letech 1901–1903. Vlastnické právo bylo roku 1903 vloženo na spolek „Studentské koleje českých vysokých škol pražských“. Foto: Jarmila Riesová.

částečně znehodnotil majetkovou podstatu Nadání, byla nadační činnost v letech 1904–1939 pro rozvoj vědy, kultury, umění a především vzdělanosti české společnosti velkým přínosem. Jenom podpora tří a půl tisíce chudých studentů ubytovaných zdarma v Hlávkově koleji znamenala otevření cesty k uplatnění nadaných vysokoškolsky vzdělaných mladých lidí v české společnosti (obr. 48). Vznik československé státnosti vytvořil nové podmínky pro uplatnění Hlávkovy odkazu. Československý stát se finanční podporou činnosti Akademie věd a Hlávkovy koleje na jeho realizaci podílel.

Hlávko Nadání bylo podstatně existenčně zasaženo v letech 1939–1945 v době okupace českých zemí nacistickým Německem. V souvislosti s uzavřením českých vysokých škol, omezením vědecké a umělecké činnosti v českých zemích a zásahem proti nadacím bylo postiženo i Nadání. Po válce byly, podle ústavního dekretu prezidenta republiky o obnovení právního pořádku, právní úkony z období

okupace prohlášeny nulitními a Nadání mohlo plně obnovit svou činnost.

Po roce 1953 byla existence Nadání opět vážně ohrožena. Rozhodnutím vlády byly zrušeny všechny české nadace. Výjimkou bylo Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Byla to zásluha především akademika prof. dr. Bohumila Němce, dlouholetého člena správy Nadání, který se stal v roce 1952 jeho předsedou, i některých bývalých studentů Hlávkovy koleje, jimž se podařilo Nadání před zrušením uchránit. Personální odloučení Nadání od Akademie věd tak rovněž výrazně přispělo k zachování samostatné existence Nadání a zabránilo jeho postátnění. Statut Nadání musel být v roce 1954 přepracován a potvrdil samostatnou existenci Nadání ve změněných společenských a právních podmínkách. Členové správy Nadání byli voleni „z kruhů vědeckých, literárních, uměleckých a ekonomických“. Činnost Nadání se soustředila na pořádání kulturních a uměleckých akcí. Majetková podstata Nadání byla v letech 1953–1962 zásahy státních orgánů neustále zmenšována. Budovy, zemědělská půda, lesy a rybníky Hlávkovy velkostatku v lužanském katastru byly převedeny státu a jiným organizacím. Nadání existovalo formálně jako tzv. „jiná než socialistická organizace“ s vlastivědným posláním a zbytkem původního majetku, který tvořily nadační domy v Praze, zámek s parkem a zahradou v Lužanech (obr. 49).

Instituce, které Josef Hlávka založil a jejichž existenci mělo Nadání finančně zajistit, přestaly v původním poslání existovat. Někteří vědci působící v Národohospodářském ústavu byli odsouzeni v několika procesech pro velezradu (například dr. Jaroslav Nebesář, dr. Jaroslav Krejčí a další). Hlávko koleje dříve patřící spolku „Studentské koleje českých vysokých škol“ byla převedena do vlastnictví československého státu.

V roce 1966 zemřel významný vědec a předseda správy Nadání akademik Bohumil Němec. Nadace tak ztratila svého nejaktivnějšího představitele i tvůrce nadačních aktivit, které hrály nemalou úlohu v kulturním rozvoji přeštického regionu. Především z jeho iniciativy se v Hlávkově rodném kraji pořádaly koncerty, výstavy a přednášky.

Po roce 1968 byla existence Nadání znovu zpochybněna. Ohrožení se však podařilo překonat a v roce 1969 vydala kulturní správa Národního výboru hlavního města Prahy nový statut Nadání, jímž potvrdila jeho kulturní poslání, strukturu a kontinuitu.

K poslednímu pokusu o zrušení Nadání došlo v roce 1987. Finanční situace Nadání jako nesocialistické

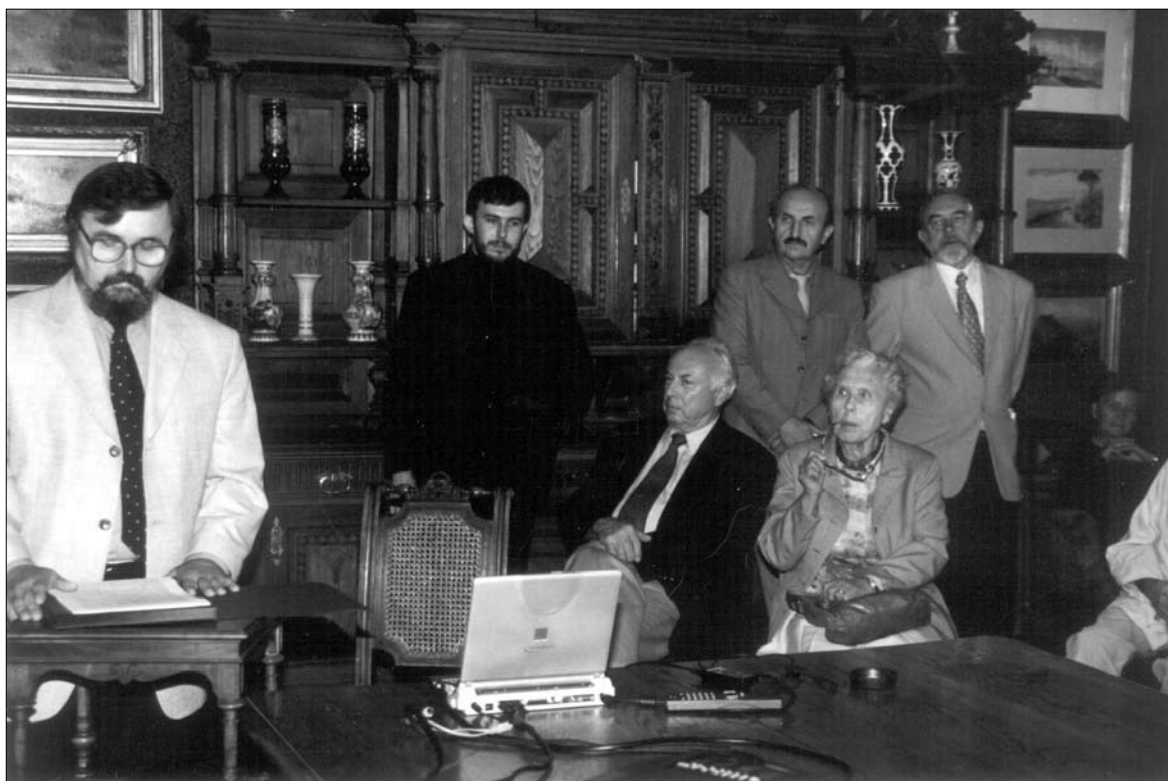
Obr. 49. Zámek Josefa Hlávky v Lužanech, rodinné sídlo, které reprezentuje kultivovaný měšťanský životní styl druhé poloviny 19. století. V současné době, po reanimaci v 90. letech 20. století, slouží zámek a jeho areál jako kulturní a společenské centrum pro potřeby Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“. Foto: Jarmila Riesová.

organizace byla delší dobu velmi neutěšená. Jediný příjem Nadání, nájemné z bytových a nebytových prostor, nepostačoval ani na nutnou údržbu nadačních domů v Praze a zámku v Lužanech. Proto se tehdejší správa Nadání rozhodla na schůzi dne 26. 3. 1987 ukončit k 31. 12. 1987 činnost Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových a „podle § 16 a 17 Statutu, ... ve smyslu § 29–31 vyhlášky č. 90/84 Sb. o správě národního majetku navazující na ustanovení § 3 a § 15 statutu – veškerý movitý a nemovitý majetek včetně mobiliáře bezplatně předat podle § 4 vyhlášky 90/84 Sb. do státního socialistického vlastnictví darovací smlouvou příslušnému okresnímu (obvodnímu) národnímu výboru do prozatímní správy“. O tomto rozhodnutí informovala správa Nadání dohlédací orgán, kulturní odbor Národního výboru hlavního města Prahy. Více než rok probíhala složitá jednání, než byl nalezen způsob, jak Nadání před zrušením uchránit. České vysoké učení technické v Praze, které spravovalo Hlávkovu kolej, projevilo zájem o zachování nadace a podalo návrh na ustavení nových orgánů Nadání ze svých vědeckých a odborných pracovníků. Vedoucí kulturního odboru Národního výboru hlavního města Prahy jmenoval dne 13. 6. 1988 jako „dohlédací orgán Nadání ve smyslu § 16 Statutu“ prozatímně nové členy

prezidia a správy. Řádná volba členů prezidia a správy Nadání se konala dne 15. 9. 1988. Předsedou i dalšími členy Nadání byli zvoleni představitelé Českého vysokého učení technického. Nová správa Nadání se zavázala pečovat o odkaz a památku architekta Josefa Hlávky, včetně údržby, ochrany a zvelebování stávajícího movitého a nemovitého majetku Nadání.

Do vedení Nadání byl tehdy zvolen i doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, CSc., jehož zásluhou se po roce 1989 nejstarší česká nadace mohla vrátit ke svému poslání – podporovat vysokoškolské studenty, mladé nadějně vědecké pracovníky a talentované umělce. Pod jeho vedením se Nadání stalo silným ekonomickým subjektem, čímž byla zajištěna jeho významná kulturní a společenská činnost do budoucna.

V souladu se zákonem č. 227/97 Sb. ze dne 3. září 1997 byla Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ (dále jen Nadání) dne 11. září 1998 zapísána do rejstříku nadací v oddílu N, vložce číslo 28/1 u Krajského obchodního soudu v Praze.

Obr. 50. Zahradní slavnost Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ na zámku v Lužanech v září 2002; Ing. arch. Václav Adamovský přednáší o stavbách Josefa Hlávky. Foto: Jarmila Riešová.

5.6.2. Činnost Nadání v letech 1990–2002

Převratné společenské změny, které nastaly po listopadu roku 1989, vytvořily pro činnost Nadání zcela nové podmínky a tehdejší správní rada Nadání se rozhodla získat finanční prostředky pro obnovenou nadační činnost podnikatelskými aktivitami. Jak se však ukázalo, podnikatelská rizika mohla ohrozit původní smysl i existenci Nadání a vedení Nadání se proto v roce 1993 rozhodlo vrátit se k původnímu zaměření Nadání a přistoupilo k personálnímu obměnění členů jeho orgánů tak, aby odpovídalo duchu Hlávkova odkazu a platnému statutu. Tyto změny byly spojeny se zvolením docenta Jaroslava Nedvěda předsedou Nadání. Dalšími členy správní rady byli postupně zvoleni představitelé pražských vysokých škol a Akademie věd ČR. Změněn a aktivován byl i kontrolní orgán Nadání. Došlo i ke změně osoby administrátora Nadání.

V roce 1992 byl do správy zvolen prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., v roce 1993 byli zvoleni prof. RNDr. Přemysl Beran, DrSc., prof. Jaroslav Vostrý, doc. MUDr. Pa-

vel Kalvach, CSc., a doc. Ing. Lubomír Ohera, CSc. Volba prof. PhDr. Františka Šmahela, DrSc., v roce 1994 a Ing. arch. Jiřího Vovse v roce 1995 výměnou volených členů správy tehdy uzavřela. V roce 1993 odešel z prezidia Nadání prof. Ing. Ľubomír Kalivoda, DrSc., a na jeho místo zvolila správa prof. Pavlíčka. Prezidium Nadání pracovalo ve složení doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, CSc., předseda, místopředseda prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., a člen prof. Ing. arch. Josef Pechar, DrSc. V roce 1994 byl Ing. Oldřich Spanilý zvolen předsedou kontrolní komise a jejími členy prof. Ing. Břetislav Benda, DrSc., a RNDr. Vladimír Petrus, CSc. Po úmrtí doc. PhDr. Jaroslava Nedvěda, CSc., v květnu 2000, byl zvolen předsedou správní rady Nadání prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., místopředsedou prof. Jaroslav Vostrý a správní rada byla doplněna o prof. Ing. Milana Sojku, CSc. Tyto změny byly potvrzeny usnesením Krajského obchodního soudu v Praze a zápisem v nadačním rejstříku vedeném u Krajského obchodního soudu v Praze v oddílu N, vložce číslo 28 ze dne 26. července 2000.

Majetková podstata Nadání

V roce 1904, kdy v poslední vůli odkázal Josef Hlávk svůj veškerý majetek Nadání Josefa, Marie a Zdeňky

Hlávkových, tvořily majetkovou podstatu nemovitosti, především nadační domy v Praze, šest nájemních domů ve Vídni, velkostatek Lužany a Vlčí v Čechách a stavební pozemky v lužanském katastru. Dále cenné papíry, tvořící kmenové jmění Nadání, které byly uloženy u Zemské banky království Českého a finanční vklady u dalších bankovních ústavů. V důsledku ekonomického vývoje a zejména ekonomickými následky 1. světové války a vzniku samostatného státu byl movitý majetek podstatně znehodnocen. Ve třicátých letech prodala tehdejší správa Nadání vídeňské domy. Byly totiž kvůli nízkému nájemnému dlouhodobě ztrátové a jejich správa byla po zániku Rakouska-Uherska a se zřetelem k tamní politické situaci krajně obtížná. Za utržené peníze koupila dům v Praze ve Hvězdově ulici, který je v majetku Nadání dodnes.

Pohromou pro majetkovou podstatu Nadání byly společenské změny po roce 1948. Výnosnou zemědělskou půdu, lesy, rybníky, hospodářské stavby a stavební parcely bývalého Hlávkova velkostatku postupně převzaly různé státní podniky a organizace. Znehodnocení bytového a nebytového fondu prostřednictvím regulace nájmu fyzických osob i organizací a tím nedostatek finančních prostředků pro řádnou péči a především pro nutnou údržbu nadačních domů v Praze ohrožovaly dlouhodobě samu existenci Nadání.

Nadační domy v Praze

Základem finančních příjmů byly, jsou a budou nadační domy ve Vodičkově a Jungmannově ulici v Praze 1. Správa Nadání věnovala proto zvýšenou péči těmto objektům. Ve spolupráci s firmou Konstruktiva byla v letech 1994–1995 provedena v nadačních domech půdní vestavba a proběhla i generální oprava střechy, která byla v havarijním stavu. Provedena byla i generální oprava omítky domů. Do průchozí dvorany byla při příležitosti ostav 90. výročí založení Nadání osazena socha Josefa Hlávky od sochaře Josefa Mařatky. Domy jsou památkově chráněny a veškeré stavební zásahy byly realizovány ve spolupráci s pražským Ústavem památkové péče.

Využití zámku Josefa Hlávky v Lužanech

Zámek Josefa Hlávky v Lužanech u Přeštic se koncem 80. let 20. století nacházel v havarijním stavu. V roce 1992 proto přijala správa Nadání koncepci reanimace zámku a jeho areálu. Základem se stala idea uchování Hlávkova rodinného sídla, unikátního měšťanského interiéru, jenž reprezentuje životní styl druhé poloviny

19. století. Dominantním principem realizace zůstala Hlávkova zásada – snaha po maximální účelnosti a funkčnosti všech prostor. Cílem využití zámku byl návrat k poslání, které mu určil Josef Hlávka – být kulturním a společenským centrem pro potřeby Nadání.

Na zámku se konají pravidelná zasedání správní rady Nadání a rady Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Prostory zámku využívají orgány významných vysokých škol a Akademie věd České republiky. Zámek je občas využit i k setkání vědeckých organizací. Na zámku jsou pořádána vědecká a umělecká setkání významných odborníků, vědecké semináře i konference (obr. 50).

Každoročně je na zámku předávána Cena Josefa Hlávky nejlepším studentům pražských vysokých škol, brněnské techniky a mladým vědeckým pracovníkům Akademie věd České republiky. Literární ceny Josefa Hlávky, které uděluje Nadání spolu s Nadačí Českého literárního fondu nejlepším odborným publikacím a monografiím, jsou předávány v sále Českého kvarteta lužanského zámku. Již pravidelně navštěvují v letních měsících zámek účastníci Letní jazykové školy slovanských jazyků, kterou pořádá Univerzita Karlova. V druhém zářijovém týdnu se na zámku koná zahradní slavnost, na kterou jsou již tradičně zváni příznivci a spolupracovníci Nadání. Na památku Josefa Hlávky je každoročně ve výroční den jeho úmrtí sloužena v zámecké kapli bohoslužba. Kaple slouží i k pořádání uměleckých vystoupení a koncertů pro hosty Nadání i místní občany.

Úsilí o navrácení původního majetku Nadání

Nová správa Nadání rozhodla, že navrácení zcizeného majetku bude považovat za významnou prioritu své činnosti. Důvodem byla nejen snaha o napravení majetkové křivdy, ale především snaha získat další možný zdroj finanční soběstačnosti a finančního zabezpečení nově koncipované nadační činnosti.

Restituční zákony se na nadace nevztahovaly, a to také proto, že jen Hlávkova nadace mohla prokázat právní kontinuitu. Vzhledem k tomu, že Nadání bylo jedinou nadací, jež po celou dobu trvala a její právní postavení v nových podmínkách nebylo zcela jasné, požádala správa Nadání prof. JUDr. et PhDr. Viktora Knappa, DrSc., o právní posudek k trvání a právnímu postavení Hlávkovy nadace. Na základě tohoto posudku se Nadání snažilo získat svůj původní majetek soudní i mimosoudní cestou. Vedení Nadání se též pokusilo připravit privatizační projekt na část původního

majetku v Lužanech společně se státním podnikem Selgen Lužany, který majetek držel. Záměr navrátit majetek tímto způsobem se nepodařil. Ministerstvo zemědělství však v září 1994 navrhlo Nadání náhradní variantu – usilovat o odkoupení hospodářských budov za účetní hodnotu. Tato varianta byla prezentována jako jediná možná a snad i reálná forma získání majetku, který byl Nadání státem odebrán po roce 1948. Po složitých jednáních se v roce 1995 podařilo majetkovou podstatu Nadání rozšířit. Dne 23. listopadu 1995 byl katastrálním úřadem v Přešticích zaevidován jako majetek Nadání komplex hospodářských budov Hlávková velkostatku v Lužanech. Základem byly smlouvy o převodu nemovitostí mezi Pozemkovým fondem České republiky a Nadáním ze dne 20. 10. 1995. Převod nemovitostí byl spojen s vypořádáním nároků oprávněných osob na náhrady, vyplývající z ustanovení zákona o půdě na základě smluv o postoupení pohledávky. Nejednalo se tedy o restituci bývalého majetku Josefa Hlávky, který jeho držitel jako fyzická osoba Nadání odkázal a jenž byl po únoru 1948 československým státem Nadání právními úkony odebrán. Nadání si od státu část svého původního majetku kupovalo, byť za zvýhodněných podmínek.

Ke konci roku 1996 podalo Nadání Ministerstvu vnitra ČR novou žádost o navrácení některých dalších hospodářských staveb, půdy, lesů a rybníků ze svého původního majetku. Do současnosti se tento záměr nepodařilo uskutečnit. Správní rada Nadání bude však v úsilí o získání další části původního majetku nadále usilovat, neboť ji k tomu zavazuje i statut Nadání z roku 1998.

Nadační činnost po roce 1990

Správa Nadání věnovala zvýšenou pozornost obnově nadační činnosti. Z původního Hlávková institucionálně zajištěného programu nadační činnosti nezbylo v roce 1989 vlastně nic. V Hlávkově koleji byl hotel, především pro cizince, Národohospodářský ústav byl zrušen a Československá akademie věd neměla s původní Hlávkou založenou „Českou Akademií“ mnoho společného. Správa Nadání přijala stav odkazu Josefa Hlávky jako morální výzvu a vyvinula veškerou aktivitu k renesanci jeho myšlenkového poselství.

Národohospodářský ústav Josefa Hlávky

Jako jednu z forem nezávislé nadační činnosti obnovila v roce 1994 správa Nadání svým rozhodnutím Národohospodářský ústav a jeho název doplnila jménem

Josefa Hlávky. Na obnovení ústavu se aktivně podílel prof. JUDr. Jaroslav Krejčí, emeritní profesor Lancasterské univerzity, který byl v roce 1954 v souvislosti s činností v Národohospodářském ústavu odsouzen k deseti letům vězení. V roce 1994 byl zvolen čestným předsedou tohoto Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. V čele ústavu stojí rada, která je složena zejména z významných ekonomů, sociologů a historiků. Po přijetí nové právní úpravy nadační činnosti se prof. Krejčí stal řádným členem rady Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.

V roce 2002 působila rada Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky ve složení: předseda prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc.; místopředseda prof. Ing. Milan Žák, CSc.; členové rady prof. RNDr. Přemysl Beran, DrSc., prof. PhDr. Vladimír Kašík, DrSc., prof. JUDr. Jaroslav Krejčí, prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc., doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., doc. Ing. Karel Müller, CSc., PhDr. Dagmar Rýdlová, CSc., prof. Ing. Milan Sojka, CSc.

Posláním ústavu je formou stipendií stimulovat a podporovat samostatnou badatelskou činnost a studium problematiky národního hospodářství a života české společnosti v duchu záměru zakladatele Nadání, který chtěl přispět k hospodářskému povznesení českého národa.

Tato činnost uskutečňovaná na nestátní základně podporuje nezávislé myšlení ve vytčené oblasti v duchu Hlávkově odkazu, aniž by byla nástupcem instituce Josefem Hlávkou založené. Od roku 1994 každoročně vypisuje Národohospodářský ústav Josefa Hlávky veřejnou soutěž o získání nadačních příspěvků (stipendií). Do roku 2002 bylo v ediční řadě vydáno 48 vědeckých publikací.

Zaměření ústavu bylo podle rozhodnutí správní rady Nadání z prosince 2001 soustředěno výrazněji na hodnoty vyjádřené v poslední vůli Josefa Hlávky, tedy podporu kulturního rozvoje českého národa v evropském a světovém kontextu.

Kolej Josefa Hlávky

Na prosincovém zasedání roku 1994 uložila správa Nadání svým představitelům, aby ve spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR a rektory pražských vysokých škol podnikli kroky k vrácení Hlávkovy koleje původnímu účelu.

Budova Hlávkovy koleje nebyla a není ve vlastnictví ani ve správě Nadání Hlávkových. Kolej v roce 1904 postavil Josef Hlávka a věnoval ji spolku „Studentské koleje českých vysokých škol Pražských“.

Podle rozhodnutí německé státní policie (gestapa) byly koleje zabaveny s platností od 16. 11. 1939 k účelu převzetí Německou říší prostřednictvím státní policie. Po válce se stala tato konfiskace nulitní. Rozhodnutím ministerstva školství ze dne 27. 6. 1952 bylo vloženo vlastnické právo k Hlávkově koleji pro československý stát (ministerstvo školství).

Dne 30. 6. 1967 předalo ministerstvo budovu koleje do užívání Správě účelových zařízení ČVUT Praha, která výkon práva hospodaření uskutečňovala do 31. 12. 1998. Činnost hotelu „Hlávkova kolej“, kterou v budově od roku 1990 realizovala soukromá firma na základě nájemní smlouvy s ČVUT, byla ukončena v listopadu 1999. V souladu se zákonem č. 111/98 Sb. přešla budova koleje do vlastnictví Českého vysokého učení technického. Podmínkou předání, stanovenou Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR, bylo uzavření smlouvy mezi ČVUT a Nadáním Hlávkových, v níž je garantována realizace poslání budovy – sloužit pro ubytování vynikajících, leč nemajetných studentů českých vysokých škol pražských. Smlouva byla podepsána 11. 6. 1999 a stanovila, že v Hlávkově koleji budou s podporou Nadání ubytováni především studenti doktorského studia pražských vysokých škol, kteří dosahují výborných studijních výsledků, jsou nemajetní, nemají byt v Praze a nejsou podnikateli. Na koleji mohou být též ubytováni mladí pedagogičtí a vědeckí zaměstnanci ČVUT a ostatních pražských vysokých škol, kteří mají výborné vědecké a pedagogické výsledky, jsou nemajetní, nemají byt v Praze a nejsou podnikateli. Návrhy na poskytování nadačního příspěvku podávají ve stanoveném termínu rektor ČVUT a rektori dalších pražských vysokých škol správní radě Nadání. Navrhovatelé odpovídají za výběr žadatelů podle stanovených kritérií. Darovací smlouva na nadační příspěvek a dekret na ubytování se vystavují vždy na jeden akademický rok. Všechny spolupracující instituce se shodly, že tato podpora zejména mladých nadaných vědců je v současné době prioritní a odpovídá záměrům Josefa Hlávky.

Správní rada Nadání velmi oceňuje, že díky dobré spolupráci s vedením ČVUT a díky velkému pochopení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR se podařilo Hlávkův projekt v budově koleje v nových podmínkách postupně obnovit.

Zásahu na obnovení Hlávkovy koleje mají i bývalí studenti z let před druhou světovou válkou. Spolu s nimi a s Českým svazem bojovníků za svobodu pořádá Nadání již několik let při příležitosti výročí 17. listo-

padu 1939, kdy byli studenti z koleje odvezeni nacisty, před budovou koleje slavnostní vzpomínkovou akci spojenou s kladením věnců. Ve spolupráci s rektorem Univerzity Karlovy je při příležitosti 17. listopadu pořádán slavnostní koncert ve velké aule Karolina.

Obnovené legáty nadační

Vzhledem k tomu, že se ekonomická situace nadace zlepšila, rozhodla správa Nadání v roce 1992 navázat na přání Josefa Hlávky vyjádřené v § 2 poslední vůle o nadačních legátech a s ohledem na změněné podmínky udělit jako nadační dary každý rok: Městu Přeštice na podporu školství a kultury 100 000,- Kč; Gymnáziu Jaroslava Vrchlického v Klatovech na podporu nadaných studentů 80 000,- Kč; Vysokému učení technickému v Brně jako Cenu J. Hlávky pro vynikající studenty 100 000,- Kč; Národnímu muzeu v Praze na doplnění sbírek 60 000,- Kč.

Podpora vzdělanosti, kultury, vědy a umění

Po roce 1989 se stalo aktuální obnovení nadační činnosti. Správa Nadání musela nalézt jiný způsob podpory české vzdělanosti, vědy, kultury a umění. Za svého života podporoval Josef Hlávkovi konkrétní studenty, vědce a umělce tím, že jim daroval finanční prostředky ve formě stipendia. Částky byly určeny nejčastěji na studijní pobyt v cizině, na úhradu životních nákladů při tvorbě významného uměleckého díla nebo hradily náklady na studium vynikajícím, leč chudým studentům. Správa Nadání se rozhodla obnovit tento Hlávkův systém podpor, který byl určen vždy konkrétním osobám. V roce 1992 byla v programu nadační činnosti vytvořena pravidla, podle kterých jsou cestovní, tvůrčí a sociální stipendia udělována, s určitými modifikacemi, do současnosti. O přiznání cestovního stipendia může správní rada Nadání písemně požádat student české vysoké školy, který má vynikající studijní výsledky a získal na renomované zahraniční vysoké škole dlouhodobý studijní pobyt hrazený stipendiem. Cílem tohoto pobytu musí být realizace vědeckého či uměleckého projektu. Cestovní stipendia jsou též určena studentům a mladým vědeckým pracovníkům, kteří prezentují výsledky své vědecké činnosti na mezinárodních seminářích či konferencích. O tvůrčí stipendia mohou žádat studenti českých vysokých škol nebo jejich absolventi do 33 let věku. Studenti českých vysokých škol, kteří mají vynikající prospěch, dostali se do nezaviněné finanční tísně a jejich studium je tím ohroženo, mohou správní radu Nadání požádat o mimořádné přiznání sociální

ho stipendia, které jim pomůže studium dokončit. Ve školním roce 1997/1998 využili toto stipendium studenti, jejichž rodiny byly postiženy záplavami. Sociální stipendia jim pomohla vyřešit tíživou finanční situaci.

Za života Josefa Hlávky existovaly v českých zemích pouze dvě české vysoké školy, Univerzita Karlova v Praze a České vysoké učení technické v Praze. Později k nim přibýlo Vysoké učení technické v Brně. Vzhledem k současnému stavu, kdy je v České republice nepoměrně více vysokých škol, může o nadační příspěvek požádat správní radu i student z dalších vysokých škol.

V letech 1991–2002 bylo cestovní, sociální či tvůrčí stipendium přiznáno 1 203 vysokoškolským studentům, mladým vědeckým pracovníkům a umělcům. Vyplacena jim byla částka více než 14,5 milionu korun.

Při naplňování odkazu Josefa Hlávky spolupracuje Nadání i s jinými nadacemi a s dalšími institucemi s obdobným posláním.

Cena Josefa Hlávky

V roce 1993 byly poprvé uděleny Ceny Josefa Hlávky vynikajícím studentům či absolventům pražských vysokých škol, brněnské techniky a mladým talentovaným vědeckým pracovníkům Akademie věd České republiky.

Na toto prestižní ocenění, které je spojeno s předáním finanční částky ve výši 20 000,- Kč (v roce 1993 to bylo 14 000,- Kč), navrhuje správní radě Nadání kandidáty rektori pražských vysokých škol, brněnské techniky a předseda Akademie věd České republiky. Cena je vybraným studentům slavnostně předána při příležitosti oslav Mezinárodního dne studentstva na zámku Josefa Hlávky. Slavnostního aktu se vedle členů správní rady, rektorů vysokých škol, předsedy Akademie věd ČR účastní i zástupci vlády České republiky.

Cenu Josefa Hlávky získalo již 429 vynikajících vysokoškolských studentů a mladých talentovaných vědců. Vyplaceno jim bylo více než 8 milionů korun.

Mladí lidé, kteří získali Cenu Josefa Hlávky, založili v roce 1998 FanClub Josefa Hlávky. Propagují činnost Hlávkovy Nadání na svých internetových stránkách, na pozvání se účastní akcí, které Nadání pořádá, začali spolupracovat i se studenty, kteří jsou ubytováni v Hlávkově koleji.

Medaile Josefa Hlávky

V roce 1996 obnovila správa Nadání udělování medaile Josefa Hlávky, kterou dříve udělovala Akademie věd České republiky. Po dohodě s tehdejším vedením

Akademie věd ČR je medaile určena zakladatelským osobnostem, nestorům české vědy a umění jako výraz ocenění jejich celoživotního díla. Návrhy rektorů pražských vysokých škol a předsedy Akademie věd České republiky posuzuje a schvaluje správní rada Nadání. S oceněním je spojena finanční částka 20 000,- Kč.

Medaile byla udělena následujícím vědcům a umělcům: 1996 Jan Čuřík, Akademie múzických umění; prof. Ing. Jan Hlaváč, DrSc., Vysoká škola chemicko-technologická; 1997 prof. RNDr. Josef V. Košťál, DrSc., Univerzita Karlova; prof. MUDr. František Kotyza, DrSc., Univerzita Karlova; prof. MUDr. Jaroslav Kos, DrSc., Univerzita Karlova; prof. RNDr. Karel Rektorys, DrSc., České vysoké učení technické; prof. Jan Panenka, Akademie múzických umění; 1998 prof. MUDr. Antonín Fingerland, DrSc., Univerzita Karlova; 1999 prof. Ing. Jaroslav Vlček, DrSc., České vysoké učení technické; prof. PhDr. František Daneš, DrSc., Akademie věd České republiky; 2000 prof. Radovan Lukavský, Akademie múzických umění; prof. RNDr. Rudolf Zahradník, DrSc., Akademie věd České republiky; prof. MUDr. Jaroslav Procházka, DrSc., Univerzita Karlova; prof. MUDr. Leon Sazama, DrSc., Univerzita Karlova; prof. Ing. Otakar Červinka, DrSc., Vysoká škola chemicko-technologická; 2001 Jaroslava Adamová, česká herečka; RNDr. Vladimír Dvořák, DrSc., Akademie věd České republiky; prof. RNDr. Jaroslav Kurzweil, DrSc., Akademie věd České republiky; prof. Ing. Josef Pašek, DrSc., Vysoká škola chemicko-technologická; 2002 Vlasta Průchová, česká jazzová zpěvačka; prof. RNDr. Jan Svoboda, DrSc., Akademie věd České republiky.

Literární cena Josefa Hlávky

Od roku 1993 uděluje Nadání ve spolupráci s Nadací Českého literárního fondu Literární cenu Josefa Hlávky. V roce 1995 byl obnoven Statut Literární ceny Josefa Hlávky, na jehož základě je uzavírána smlouva mezi vedením Nadace Českého literárního fondu a zástupci Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ o společném financování této ceny. Zástupcem Nadání ve výboru sekce pro vědeckou a odbornou literaturu, která na základě vypsání veřejné soutěže vybírá nejlepší odborné práce, je doc. MUDr. Pavel Kalvach, CSc.

Cena je určena autorům nejlepších vybraných odborných publikací. Z mnoha desítek přihlášených jsou vybrány práce ve čtyřech kategoriích – společenské vědy, lékařské vědy, vědy o živé přírodě a vědy o neživé přírodě. Na základě smlouvy s Nadací Českého lite-

rárního fondu z roku 1999 je jedna ze čtyř oceněných prací vybrána a je jí udělena Výroční cena Nadace Českého literárního fondu v kategorii vědecká literatura. Je oceněna částkou 50 000,- Kč (na jejím financování se Nadání Hlávkových nepodílí). Tři další vybrané publikace jsou oceněny Literární cenou Josefa Hlávky, která je spojena s částkou 30 000,- Kč (na jejím financování se obě nadace podílejí rovným dílem). Literární ceny Josefa Hlávky jsou oceněným slavnostně předány v sále Českého kvarteta na zámku Josefa Hlávky v Lužanech.

Seznam udělených Literárních cen Josefa Hlávky v letech 1993–2002

Za rok 1993

společenské vědy: Autorský a redakční kolektiv pod vedením V. Forsta, *Lexikon české literatury*; lékařské vědy: S. Hynie, *Obecná farmakologie*; vědy o živé přírodě: cena udělena nebyla; vědy o neživé přírodě: J. H. Bernard, R. Rost a kolektiv, *Encyklopedický přehled minerálů*.

Za rok 1994

společenské vědy: Kolektiv autorů pod vedením V. Podborského, *Pravěké dějiny Moravy*; lékařské vědy: J. Žižka, *Diagnostika syndromů malformací*; vědy o živé přírodě: L. Sigmund, V. Hanák, O. Pravda (in memoriam), *Zoologie strunatců*; vědy o neživé přírodě: cena udělena nebyla.

Za rok 1995, cena udělena v roce 1996

společenské vědy: M. Svatoš a kolektiv, *Dějiny Univerzity Karlovy*, I; lékařské vědy: J. Beneš, *Člověk*; vědy o živé přírodě: J. Buchta, V. Ducháč, K. Hůrka, J. Lellák (in memoriam), *Klíč k určování bezobratlých*; vědy o neživé přírodě: B. B. Šrámek, J. Valenta, F. Klimeš, *Biomechanics of the Cardiovascular Systems*.

Za rok 1997, cena udělena v roce 1998

společenské vědy: J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*; lékařské vědy: B. Ticháček, *Základy epidemiologie*; vědy o živé přírodě: J. Žďárek, *Proč vosy, včely, čmeláci, mravenci a termity ... aneb hmyzí státy*; vědy o neživé přírodě: J. Horák, L. Krlín, *Deterministický chaos a matematické modely turbulence*.

Za rok 1998, cena udělena v roce 1999

společenské vědy: Kolektiv autorů pod vedením V. Lahody, *Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938* (VI/1 a IV/2), lékařské vědy: Kolektiv autorů pod vedením J.

Dvořáčka, *Urologie*, I., II., III. díl; vědy o živé přírodě: Kolektiv autorů pod vedením Z. Neuhauslové, *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky*; vědy o neživé přírodě: cena nebyla udělena.

Za rok 1999, cena udělena v roce 2000

společenské vědy: V. Winkelhöferová, *Dějiny odívání – Japonsko*; lékařské vědy: Z. Mařatka, *Gastroenterologie*; vědy o živé přírodě: Kolektiv autorů pod vedením M. Stloukala, *Antropologie: Příručka pro studium kostry*; vědy o neživé přírodě: Š. Schwabík, *Integrace v R (Kurzweilova teorie)*.

Za rok 2000, cena udělena v roce 2001

společenské vědy: P. Čornej, *Velké dějiny země Koruny české*, V; lékařské vědy: B. Markalous, F. Charvát a kolektiv, *Zobrazení hlavy paranazální dutiny, lební fáze a obličejová část*; vědy o živé přírodě: M. Svoboda, D. F. Senior, J. Doubek, J. Klimeš a kolektiv autorů, *Nemoci psa a kočky*, I; E. Vlček (udělena Výroční cena NČLF), *Čeští králové*, I a II.

Za rok 2001, cena udělena v roce 2002

společenské vědy: RNDr. Ivo Budil, Ph.D., *Za obzor Západu*; lékařské vědy: MUDr. Eva Havrdová, CSc., a kolektiv, *Neuroimunologie*; vědy o živé přírodě: František Moravec (udělena Výroční cena NČLF), *Trichinelloid Nematodes Parasitic in Cold-Blooded Vertebrates*; vědy o neživé přírodě: RNDr. Antonín Sochor, DrSc., *Klasická matematická logika*.

Závěr

Od roku 1990 do roku 2002 věnovala správní rada Nadání na realizaci odkazu Josefa Hlávky, tedy na podporu rozvoje vzdělanosti, vědy, kultury a umění českého národa, více než 34 milionů korun. Činnost Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky podporuje vznik původních vědeckých prací ve společenských vědách. Byl obnoven projekt ubytování vynikajících studentů doktorského studia a mladých vědeckých pracovníků v Hlávkově koleji s finančním příspěvím Nadání. Stovkám studentů přispělo Nadání cestovním stipendiem na uskutečnění studijního pobytu v zahraničí, desítky mladých vědeckých pracovníků prezentovaly výsledky své odborné činnosti na mezinárodních seminářích, sympoziích či konferencích s finančním příspěvím Nadání. Několik desítek mladých divadelníků, výtvarníků a hudebníků bylo podpořeno tvůrčím stipendiem, které jim umožnilo realizovat jejich umělecké záměry

nebo se účastnit významných mezinárodních soutěží. 429 vynikajících studentů získalo prestižní Cenu Josefa Hlávky. Medaile Josefa Hlávky a Literární cena Josefa Hlávky připomínají české vědecké i umělecké veřejnosti jméno a odkaz zakladatele Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.

Nadační domy v Praze se opravují a bude jim, jako zdroji finančních prostředků pro nadační činnost, věnována další stavební a odborná péče. Byl realizován projekt revitalizace parku a zahrady zámku Josefa Hlávky v Lužanech. V lužanském areálu bude třeba pokračovat v opravě budovy zámku i dalších stavebních objektů, a to s přihlédnutím k požadavkům orgánů památkové péče. Správní radě Nadání se po složitých peripetiích podařilo odkoupit od státu alespoň část původního majetku Nadání, úsilí o navrácení lesů ještě neskončilo.

5.6.3. Předsedové (kurátoři) správy Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových (podle dosavadních historických zjištění)

Dr. Josef Hlávka, architekt a stavitel – zakladatel; Prof. Dr. Antonín rytíř Randa, právník (1908–1914); Prof. Dr. Karel Vrba, mineralog (1914–1922); Prof. Dr. Josef Zubatý, jazykovědec (1923–1931); Prof. Josef Bohuslav Foerster, hudební skladatel (1931–1939); Prof. Dr. Josef Šusta, historik (1939–1945); Prof. Dr. Zdeněk Nejedlý, muzikolog (1945–1952); Prof. Dr. Bohumil Němec, přírodovědec (1952–1966); Prof. PhDr. Jaroslav Průšek, sinolog (1966–1968); Prof. Ing. Stanislav Bechyně, stavební inženýr (1969–1973); Prof. JUDr. Zdeněk Lukeš, právník (1973–1985); Ing. František Kord, geometr (1985–1987); Prof. Ing. Jiří Klíma, elektroinženýr (1988–1992); Doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, historik (1993–2000); Prof. JUDr. Václav Pavlíček, právník (2000–současnost).

5.6.4. Řídící a kontrolní orgány Nadání v roce 2002

Správní rada

Členové prezidia: předseda prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., profesor ústavního práva a státovědy; místo-předseda prof. Jaroslav Vostrý, divadelník; člen prezidia prof. Ing. arch. Josef Pechar, DrSc., architekt.

Členové správní rady: prof. RNDr. Přemysl Beran, DrSc., profesor analytické chemie; doc. MUDr. Pavel Kalvach, CSc., neurolog; doc. Ing. Lubomír Ohera, CSc., informatik, manažer; prof. Ing. Milan Sojka, CSc., ekonom; prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., historik; Ing. arch. Jiří Voves, malíř, grafik.

Dozorčí rada: předseda Ing. Oldřich Spanilý, strojní inženýr, manažer; členové dozorčí rady prof. Ing. Břetislav Benda, DrSc., elektroinženýr, manažer; RNDr. Vladimír Petrus, CSc., chemik, manažer.

5.6.5. Výroční zpráva o činnosti v roce 2002

V roce 2002 plnila Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ své poslání a odkaz svého zakladatele Josefa Hlávky – podporovat vynikající vysokoškolské studenty, nadějně vědecké pracovníky a talentované mladé umělce, kteří prokazují schopnost tvořivé činnosti. Při rozhodování o přiznání nadačních příspěvků přihlížela správní rada Nadání vždy k sociální situaci žadatele, jak ji k tomuto postupu zavazuje odkaz Josefa Hlávky. Dále je posláním Nadání podporovat vybrané národohospodářské výzkumy, které jsou vedeny starostí o to, aby český národ obstál v ekonomické soutěži evropských národů. Správní rada zásadně neposkytuje nadační příspěvky pro obchodní, politické nebo církevní účely či poslání s nimi související.

Správní rada v roce 2002 vyhověla všem žadatelům, kteří splnili podmínky pro udělení nadačních příspěvků. Ty byly zveřejněny v Programu nadační činnosti pro rok 2002 a v textu Veřejné soutěže o získání nadačních příspěvků (stipendií) Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky v roce 2002. Úspěšní žadatelé o nadační příspěvek obdrželi finanční částku po podpisu darovací smlouvy, která obsahuje i podmínky pro její použití. Do tří měsíců od podpisu smlouvy jsou pak povinni zaslat do administrace Nadání zprávu o použití nadačního příspěvku. V roce 2002 činila celková částka vyplacená na nadační činnost 4 878 944,- Kč. Jedná se zvláště o následující příspěvky.

Nadační příspěvky navazující na legáty nadační podle poslední vůle Josefa Hlávky

Ve své poslední vůli vyslovil Josef Hlávka přání, aby každoročně byly udělovány „legáty nadační“, pokud budou trvat podmínky v nich stanovené. Přes změnu společenských poměrů a podmínek tehdy stanovených

správní rada i nadále respektuje přání Josefa Hlávky obsažené v platném statutu Nadání a poslední vůli Josefa Hlávky ve vztahu k obmysleným institucím.

V roce 2002 přiznala proto správní rada Nadání městu Přeštice částku 100 000,- Kč, která byla použita na podporu talentovaných žáků na místních školách. Gymnázium Jaroslava Vrchlického v Klatovech obdrželo částku 80 000,- Kč a ředitelství školy ji rozdělilo mezi studenty, kteří prokázali mimořádné úspěchy ve studiu a vzdělávacích soutěžích. Národní muzeum v Praze použilo přiznanou částku 60 000,- Kč na doplnění sbírek. Na tyto nadační příspěvky vynaložilo Nadání 240 000,- Kč.

Pro Vysoké učení technické v Brně byla určena částka 100 000,- Kč. Rektor VUT proto nominoval pět vynikajících studentů na Cenu Josefa Hlávky, která jim spolu s částkou 20 000,- Kč pro každého byla slavnostně předána v předvečer výročí 17. listopadu na zámku Josefa Hlávky v Lužanech (částka 100 000,- Kč je zahrnuta v Ceně Josefa Hlávky).

Nadační příspěvky pro podporu vědecké, literární a umělecké činnosti

O tuto formu nadační činnosti projevují již tradičně největší zájem vysokoškolští studenti a odborná i umělecká veřejnost. Administraci Nadání kontaktovalo více než 1200 osob s cílem získat informace o podmínkách, za kterých jsou nadační příspěvky správní radou přiznávány. O přiznání nadačního příspěvku ve formě cestovního, vědeckého nebo uměleckého stipendia požádalo pak správní radu 395 žadatelů, z nichž 215 příspěvek získalo, neboť splnili požadované podmínky.

V roce 1998 schválila správní rada Nadání k uctění památky Josefa Hlávky, projektanta a stavitele Zemské porodnice v Praze, kde v současné době sídlí Gynekologicko-porodnická klinika 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy, doktorská stipendia, každé ve výši 20 000,- Kč. Byla proplácena i v akademickém roce 2001/2002 (počínaje říjnem 2001 a konče červencem 2002), měsíčně po 2 000,- Kč třem mladým nadějným lékařům této kliniky. Kandidáty na tato stipendia navrhuje správní radě přednostka kliniky.

Stejně jako v roce 1997 po červencových povodních na Moravě a ve východních Čechách, rozhodla správní rada Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ v roce 2002 po rozsáhlých a ničivých srpnových povodních vyhlásit mimořádná povodňová stipendia. Rozhodla dále, že toto stipendium je určeno pro úspěšné studenty českých vysokých škol, jejichž rodiny nebo oni

sami přišli v důsledku povodní o možnost trvalého bydlení, a tím se dostali do mimořádných sociálních potíží. Výše stipendia byla stanovena na 16 000,- Kč s tím, že bude propláceno po dobu 10 měsíců akademického roku 2002/2003 v měsíčních splátkách 1 600,- Kč. O povodňové stipendium zažádalo 20 studentů a 19 bylo přiznáno.

Všichni žadatelé, úspěšní i neúspěšní, byli o výsledku projednání své žádosti správní radou Nadání informováni písemně. Naprostá většina úspěšných žadatelů zaslala zprávu o využití nadačního příspěvku do tří měsíců od podpisu darovací smlouvy, jak se ve smlouvě zavázala. Pouze v několika případech bylo třeba na tuto povinnost upozornit.

V roce 2002 bylo na tuto formu nadační činnosti vynaloženo celkem 1 510 072,- Kč.

V souvislosti s povodněmi, které ničivě zasáhly i sbírky Národního technického muzea a v něm uložená díla Josefa Hlávky, rozhodla správní rada Nadání o úhradě části nákladů na restauraci jeho děl a o další materiální pomoci.

Medaile Josefa Hlávky

Medaile je udělována správní radou Nadání nestorům české vědy a umění jako ocenění jejich celoživotního díla. K medaili se váže finanční částka 20 000,- Kč.

Na návrh správní rady Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ byla medaile udělena české umělkyni Vlastě Průchové, charismatické osobnosti českého jazzového zpěvu od swingu přes raný bebop k současnému repertoáru pražských jazzových klubů, která je nepochybně zakladatelskou osobností v oblasti českého jazzového umění.

Na návrh předsedkyně Akademie věd České republiky byl na ocenění medailí Josefa Hlávky navržen prof. RNDr. Jan Svoboda, DrSc., jeden z celosvětově uznávaných klasiků v oboru retrovirologie, uznávaný badatel, který se zásadním způsobem zasloužil o rozvoj tohoto vědeckého oboru. Vzhledem k onemocnění nemohl prof. Svoboda medaili převzít a bude mu předána při vhodné příležitosti v roce 2003.

Vyplaceno bylo 20 000,- Kč.

Cena Josefa Hlávky

Cena Josefa Hlávky byla v roce 2002 udělena již podšesté. Cena je spojena s předáním diplomu a částky 20 000,- Kč každému z nositelů. Na toto významné ocenění bylo rektory pražských vysokých škol, rektorem Vysokého učení technického v Brně a předsedkyní Akademie věd ČR nominováno 45 vynikajících stu-

dentů, absolventů, doktorandů či mladých vědeckých pracovníků.

Cena Josefa Hlávky je nominovaným studentům předávána tradičně v souvislosti s oslavami 17. listopadu na zámku Josefa Hlávky v Lužanech. Slavnosti se v roce 2002 kromě představitelů správní rady Nadání zúčastnila předsedkyně Akademie věd ČR doc. RNDr. Helena Illnerová, DrSc., čestný předseda Akademie věd ČR prof. RNDr. Rudolf Zahradník, DrSc., rektor Českého vysokého učení technického prof. Ing. Jiří Witzany, DrSc., rektor Akademie múzických umění prof. Peter Topercher, prorektorka Univerzity Karlovy prof. RNDr. Eva Kvasničková, CSc., a předseda Akademického senátu Vysokého učení technického v Brně doc. Ing. František Zbořil, CSc. Přítomných více než 80 hostů ocenilo zpěv paní Vlasty Průchové v sále Českého kvarteta, která s doprovodem jazzového tria přednesla několik svých známých písní. V zámecké kapli pak hosté vyslechli koncert studentů Petry Elicerové a Michala Arnera.

Cena Josefa Hlávky je prestižním oceněním a osobnost předsedkyně Akademie věd ČR i osobnosti rektorů vysokých škol jsou zárukou každoročního výběru těch nejlepších. V roce 2002 proplatilo Nadání oceněným Cenou Josefa Hlávky 980 000,- Kč.

Literární cena Josefa Hlávky

Literární cena Josefa Hlávky je udělována od roku 1993. Na základě obnoveného statutu Literární ceny Josefa Hlávky z roku 1995 byla i pro rok 2002 uzavřena mezi vedením Nadace Českého literárního fondu a zástupci Nadání smlouva o spolupráci. Cena Josefa Hlávky je udělována ve čtyřech kategoriích. Jedna z cen je jako hlavní předána každoročně v Míčovně Pražského hradu (na jejím financování se Nadání nepodílí). Tři jsou předávány na zámku Josefa Hlávky v Lužanech a oba partneři se podílejí rovným dílem na nákladech, které činí 30 000,- Kč pro oceněné v každé kategorii. Nadání hradí ostatní výdaje spojené s udělováním cen v Lužanech.

Z více než osmdesáti přihlášených knižních publikací byly v jednotlivých kategoriích vybrány tyto tituly: společenské vědy: RNDr. Ivo Budil, Ph.D., *Za obzor Západu*; lékařské vědy: MUDr. Eva Havrdová, CSc. a kolektiv, *Neuroimunologie*; vědy o živé přírodě: František Moravec (udělena Výroční cena NČLF), *Trichinelloid Nematodes Parasitic in Cold-Blooded Vertebrates*; vědy o neživé přírodě: RNDr. Antonín Sochor, DrSc., *Klasická matematická logika*.

Celkem bylo na Literární cenu Josefa Hlávky vynaloženo 45 000,- Kč.

Kolej Josefa Hlávky v Jenštejnské ulici

Hlávkovu kolej, tj. budovu čp. 1966 v katastrálním území Nové Město v obci Praha, postavil Josef Hlávka v letech 1901–1903. Vlastnické právo bylo trhovou smlouvou z 29. 5. 1903 vloženo na spolek „Studentské koleje českých vysokých škol pražských“. Budova koleje nebyla a není ve vlastnictví ani ve správě Nadání Hlávkových. Do roku 1952 vlastnil budovu výše zmíněný spolek. Rozhodnutím ministra školství ze dne 27. 6. 1952 bylo vlastnické právo k Hlávkově koleji vloženo pro československý stát – ministerstvo školství. Dne 30. 6. 1967 předalo ministerstvo školství budovu koleje do užívání Správě účelových zařízení ČVUT Praha, která výkon práva hospodaření realizovala až do 31. 12. 1998. V souladu se zákonem č. 111/98 Sb. přešla budova koleje do vlastnictví Českého vysokého učení technického. Podmínkou ministerstva bylo uzavření smlouvy mezi ČVUT a Nadáním Hlávkových, v níž je garantována realizace poslání kolejní budovy, které jí dal Josef Hlávka – sloužit pro ubytování vynikajících, leč nemajetných studentů českých vysokých škol pražských. Smlouva byla podepsána 11. 6. 1999 a stanoví, že v Hlávkově koleji budou s podporou Nadání ubytováni studenti doktorského studia pražských vysokých škol, kteří dosahují výborné studijní výsledky, jsou nemajetní, nemají byt v Praze a nejsou podnikateli. Na koleji mohou být též ubytováni mladí akademičtí a vědečtí zaměstnanci ČVUT a ostatních vysokých pražských škol, kteří mají výborné vědecké a pedagogické výsledky, jsou nemajetní, nemají byt v Praze a nejsou podnikateli. Výběr vhodných kandidátů na ubytování v Hlávkově koleji garantují rektori vysokých škol, kteří podávají návrh na udělení nadačního příspěvku správní radě Nadání. Darovací smlouva na nadační příspěvek i dekret na ubytování se vystavují vždy na jeden akademický rok.

V akademickém roce 2001/2002 (leden 2002–září 2002) bylo, s finančním přispěním Nadání, v Hlávkově koleji ubytováno 145 studentů Českého vysokého učení technického, Univerzity Karlovy a dalších pražských vysokých škol. V akademickém roce 2002/2003 (říjen 2002–prosinec 2002) bylo těchto studentů 150. Na jejich ubytování přispělo Nadání částkou 1 159 200,- Kč.

Na základě žádosti kolejní rady byl pro studenty na Hlávkově koleji zakoupen stůl a vybavení na stolní tenis ve výši 10 000,- Kč. Manželé Jirovi věnovali studentům pianino. Náklady na jeho převoz z bytu manželů Jirových na kolej ve výši 4 000,- Kč uhradilo též Nadání.

Na Hlávkově koleji bydlel i Jan Opletal, který byl nacisty zastřelen při demonstraci v roce 1939. Na paměť obětí nacistického teroru, mezi nimiž byli i studenti Hlávkovy koleje, pořádá Nadání ve spolupráci s Českým svazem bojovníků za svobodu vzpomínkovou slavnost před budovou Hlávkovy koleje za účasti nejvyšších představitelů českého státu a pražských vysokých škol, bývalých i současných studentů Hlávkovy koleje. Vzpomínkové projevy přednášejí rektori nebo prorektoři Univerzity Karlovy a Českého vysokého učení technického, představitel Českého svazu bojovníků za svobodu, předseda Nadání a čelní představitel českého státu. V roce 2000 promluvila před budovou Hlávkovy koleje předsedkyně Senátu Parlamentu České republiky PhDr. Libuše Benešová, v roce 2001 přednesl na této slavnosti projev předseda Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky prof. Ing. Václav Klaus, CSc., a v roce 2002 PhDr. Vladimír Špidla, předseda vlády České republiky.

V roce 2002 se na základě pozvání předsedy Nadání prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc., a rektora Univerzity Karlovy prof. Ing. Ivana Wilhelma, CSc., zúčastnili slavnostní vzpomínkové akce před Hlávkovou kolejí i zástupci delegace University of Oxford: Dame Fiona Caldicott, Pro-Vice-Chancellor a Principal of Somerville College, Mr David Holmes, Registrar of Oxford University, Dr. Kenneth Fleming, Head of the Medical Sciences Division, Prof. Robert Evans, Regius Professor of Modern History. Jménem delegace pozdravila shromážděné její vedoucí Dame Fiona Caldicott. Profesor Robert Evans přednesl svůj projev česky.

Na počest dne 17. listopadu pořádá Nadání spolu s Univerzitou Karlovou v aule staroslavného Karolina slavnostní koncert, na kterém pronesli projevy předseda správní rady Nadání prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., rektor Univerzity Karlovy v Praze prof. Ing. Ivan Wilhelm, CSc., a vedoucí oxfordské delegace Pro-Vice-Chancellor a Principal of Somerville College Dame Fiona Caldicott. Rektor Univerzity Karlovy pak předal představitelce University of Oxford Jubilejní univerzitní medaili jako výraz poděkování za to, že University of Oxford umožnila v období 2. světové války českým studentům ukončit univerzitní vzdělání na britské půdě. Za bývalé české studenty ve Velké Británii vystoupil s projevem MUDr. Karel Macháček. Univerzita Karlova vydala k této příležitosti projevy rektora a hostů ve zvláštní publikaci. Projev předsedy Nadání je součástí této zprávy.

Činnost Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky (NÚJH)

Národohospodářský ústav Josefa Hlávky pokračoval v roce 2002 v plnění svého poslání – podporovat samostatnou badatelskou činnost především v oblasti českého národního hospodářství a jeho vývoje i v oblasti aktuálních ekonomicko-sociálních problémů české společnosti. K tomu slouží nadační příspěvky udělované radou NÚJH ve formě individuálních tvůrčích stipendií. V roce 2002 dokončili stipendisté NÚJH sedm vědeckých studií, které byly pro zainteresovanou odbornou veřejnost publikovány v ediční řadě „Studie NÚJH“. Na vydání těchto publikací bylo vynaloženo 260 434,- Kč.

Do veřejné soutěže o získání nadačních příspěvků (stipendií), kterou vyhlásila rada NÚJH v únoru 2002, bylo zasláno 24 přihlášek. Bez připomínek bylo ke zpracování přijato 6 z nich, 7 bylo přijato podmíněně s tím, že určení členové rady NÚJH projednali s uchazeči o stipendium připomínky z přijímacího řízení. Nadační příspěvek ve formě individuálního tvůrčího stipendia k napsání odborné studie získalo 12 žadatelů. Stipendium je vypláceno ve dvou splátkách, podmínkou je splnění všech stanovených podmínek a odevzdání práce. Každý autor má garanta, člena rady NÚJH. Vypracované studie jsou posouzeny nejméně dvěma oponenty a procházejí odbornou rozpravou. V roce 2002 bylo stipendistům NÚJH vyplaceno 664 238,- Kč.

Zámek Josefa Hlávky v Lužanech v roce 2002

I v roce 2002 pokračovaly práce na opravě zámku Josefa Hlávky. Byl opraven krov střechy v centrální věži zámku, stejně jako věžní hodiny. Započaty byly práce na opravě odvětrávacího systému zámku a práce na odstranění vlhkosti v malém apartmá v přízemí. Provedena byla oprava a nátěr vnějších oken, nevyhovující okna byla vyměněna za nová. Během roku probíhaly různé opravy na zámeckých hospodářských objektech.

V srpnu roku 2002 postihly zámecký areál záplavy a zanechaly po sobě značné škody, z nichž uvádíme jen ty nejzávažnější. Zaplaveny byly sklepy zámku i zámecká studna. Stržena byla zámecká zeď u rybníka a poškozena byla i historicky cenná Přeštická brána. Zcela zničena byla hospodářská zahrada, včetně vypěstovaných plodin. Vyplaven byl zámecký rybník, čímž došlo ke ztrátě nasazených kaprů a dalších ryb. Poškozeny nebo zničeny byly všechny elektroinstalační předměty, především čerpadla. Částečně poškozeny

byly oba můstky v parku a došlo i k narušení základů u zděných altánů v parku zámku. Odstranění škod bude, podle předběžných rozpočtů a odhadů, činit nejméně 1 800 000,- Kč. Správní rada proto pověřila Ing. arch. Václava Adamovského vypracováním návrhu na odstranění škod vzniklých záplavami. Správní rada na svých zasedáních průběžně plány a průběh oprav poškozeného majetku projednává a schvaluje.

Přes toto jisté omezení plnil zámek poslání, které mu určil Josef Hlávka – byl místem, kde se scházejí významné vědecké a umělecké osobnosti.

Na zámku se konala pravidelná zasedání správní rady Nadání a rady NÚJH. Hosty na zámku byli zejména představitelé vedení Akademie věd ČR, Univerzity Karlovy a Českého vysokého učení technického.

Na památku výročního dne Hlávkovy úmrtí byla 11. března 2002 v zámecké kapli sloužena, v souladu s jeho poslední vůlí, zádušní mše, které se zúčastnilo 28 pozvaných hostů. V měsíci červnu 2002 byly v prostorách zámku slavnostně předány Literární ceny Josefa Hlávky a proběhlo zde tradiční vítání narozených lužanských občánků. Dne 26. 6. 2002 proběhla prezentace publikací, které vydalo Nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum: *Český stát a vzdělanost*, sborníku z vědecké konference pořádané Národohospodářským ústavem Josefa Hlávky a Univerzitou Karlovou, která se konala v lužanském zámku v září roku 2001 a dále monografie *Válečné deníky Jana Opočenského* a publikace *O české státnosti*, I. V kulturní části programu prezentace vystoupil prof. Radovan Lukavský a manželé Viktorovi přednesli pět *Biblických písní* Antonína Dvořáka. V měsíci srpnu se v důsledku povodní nemohla uskutečnit tradiční návštěva vybraných účastníků letní školy slovanských jazyků, kterou Nadání každoročně pořádá ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy. Zahradní slavnosti na počest Josefa Hlávky se v září 2002 účastnilo více než 100 osob, bývalých i současných studentů Hlávkovy koleje, představitelů české akademické obce, státní správy, spolupracovníků a příznivců Nadání.

K prohlídkám veřejnosti není zámek běžně přístupný. Pokud však není na zámku pořádána akce Nadání a pokud s návštěvou souhlasí předseda správní rady Nadání, jsou prohlídky zájemcům, po předchozí dohodě o termínu, umožněny. Odborný výklad podává správkyň zámku Jana Blümelová.

Ve spolupráci s ČVUT uspořádala správní rada Nadání vánoční koncert v Betlémské kapli, neboť kaple zámku v Lužanech svou kapacitou nemůže pojmout všechny pozvané. Na programu koncertu byly tři duchovní zpěvy op. 19b a Mše D dur op. 86 Antonína Dvořáka v provedení Ensemble Inégal. Projevy předsedy Nadání prof. JUDr. Václava Pavlíčka a rektora Českého vysokého učení technického prof. Ing. Jiřího Witzanyho byly uveřejněny v periodiku ČVUT *Pražská technika* (1/2003).

Další činnost

Dne 24. června 2002 schválila správní rada návrh programu oslav 100. výročí založení a 1. Statutu Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Byl ustaven zvláštní výbor z členů správní rady Nadání a z významných představitelů vědecké a kulturní veřejnosti z České republiky i ze zahraničí.

Členství v tomto výboru přijali: prof. MUDr. Jaroslav Blahoš, DrSc., předseda České lékařské společnosti J. E. Purkyně, Ing. Karel Drhovský, ředitel Národního památkového ústavu Plzeň-jih, Ing. Ladislav J. Haňka, M. S., Ph.D., předseda Studentské samosprávy Hlávkovy koleje po roce 1945 (USA), doc. PhDr. Jiří T. Kotalík, CSc., rektor Akademie výtvarných umění, prof. Dr. Dr. h. c. Jan Krulis-Randa, emeritní profesor Univerzity v Curychu, Karel Ksandr, odborný pracovník Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště v Praze, doc. RNDr. Helena Illnerová, DrSc., předsedkyně Akademie věd České republiky, Ing. Josef Jíra, student Hlávkovy koleje před 2. světovou válkou a účastník pohřbu Jana Opletala, PhDr. Michal Lukeš, generální ředitel Národního muzea, prof. Ing. Ivan Wilhelm, CSc., rektor Univerzity Karlovy, prof. Ing. Jiří Witzany, DrSc., rektor Českého vysokého učení technického.

Z členů správní rady Nadání jsou členy výboru prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., předseda, prof. Jaroslav Vostrý, místopředseda, prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., člen správní rady, Ing. arch. Jiří Voves, člen správní rady.

Oslavy budou zahájeny v Karolinu výstavou o činnosti Nadání v prosinci 2003, v témže roce bude vydán i kalendář pro rok 2004 s přehledem programu oslav 100. výročí založení Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.

5.6.6. Projev předsedy správní rady Nadání prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc.,

přednesený k výročí 17. listopadu v Karolinu
dne 18. listopadu 2002

Vaše Magnificence,
vážení členové akademické obce,
vážené dámy, vážení pánové, vážení hosté,

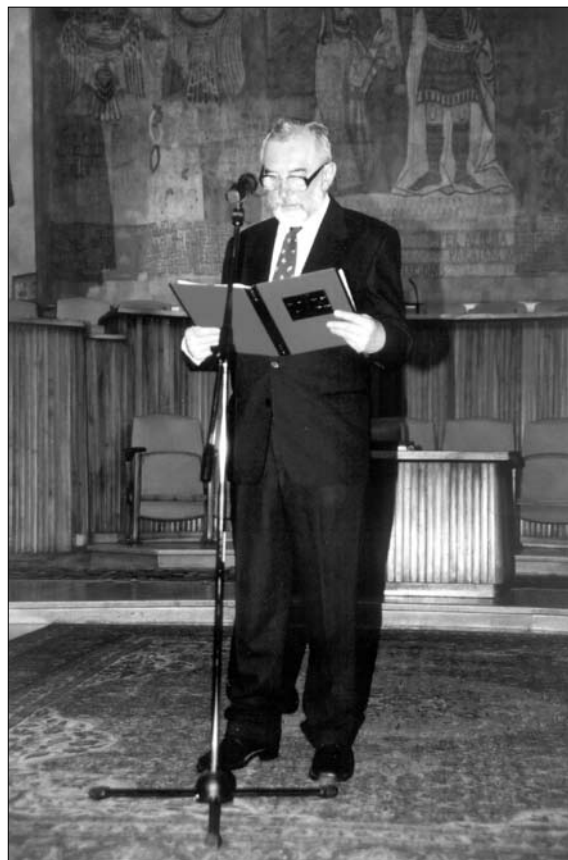
dovolte mi, abych Vás z pověření rektora Univerzity Karlovy a jménem Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových přivítal na dnešním večeru. Naše setkání se koná u příležitosti 17. listopadu, dne, který je v současné době státním svátkem České republiky (obr. 51).

V letošním roce vzpomínáme též 60. výročí vydání dekretu prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše, kterým bylo rozhodnuto o dokončení lékařského studia závěrečnými zkouškami a o promocích čs. doktorů veškerého lékařství ve Velké Británii na univerzitě v Oxfordu. Dovolte mi, abych u této příležitosti zvlášť uvítal delegaci z Oxfordu.

V roce 1939 okupanti uzavřením českých vysokých škol, které mělo být definitivním a dalším terorem proti české inteligenci vytvářeli předpoklady ke konečné likvidaci českého národa. V Praze působila jen německá univerzita, která zaměřením své výzkumné činnosti měla přispět k vysídlení a likvidaci Čechů jako národa. Taková instituce neměla nic společného se vznešenými cíli, které pražské univerzitě určil její zakladatel Karel IV.

17. listopad, kdy byli popraveni studentští funkcionáři velmi rozdílné politické orientace a další vysokoškoláci vyvezeni z kolejí, týráni a uvězněni v koncentračních táborech, kde někteří zemřeli, se nestal jen symbolem utrpení těchto obětí. Již v roce 1941 byl tento den vyhlášen v Londýně za Mezinárodní den studentstva. Stal se symbolem odporu proti totalitní moci a symbolem vítězství nad ní.

Naše vzpomínky nepatří jen obětem německé nacistické perzekuce, popraveným a umučeným vysokoškolským studentům ze dne 17. listopadu a dalším obětem. Připomínáme si i boj Čechoslováků za svobodu. Národ jej vedl pod vedením své londýnské vlády v čele s prezidentem dr. Benešem. Byl součástí sil protinacistické koalice. Tehdy i dnes platí, že každý národ i každý jedinec musí především sám za svou svobodu bojovat, bránit ji a přinést v případě nutnosti i nejvyšší oběti,

Obr. 51. Předseda Správní rady Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., při projevu předneseném k výročí 17. listopadu v pražském Karolinu dne 18. listopadu 2002. Foto: Jarmila Riesová.

aby mohl v tomto boji hledat a nacházet spojence, nikdo jiný to za něj neudělá. Chce-li si národ udržet svou existenci, občané udržet svůj stát, nesmí ztratit svou historickou paměť, nesmí zapomenout na ty, kdo za ně položili život. Občané by měli prokazovat úctu jejich odkazu. Jak je to zapotřebí, ukazují opakované snahy zlehčovat tento odboj a prezidenta dr. Beneše, statečnost bojovníků za svobodu, rozkládat národní identitu a naproti tomu omlouvat a heroizovat kolaboranty, jejich ideologii, omlouvat agresi, zlehčovat nacismus, henleinismus a jejich novodobé podoby. Československá vláda představovala spolehlivou součást států protinacistické koalice a na tuto část naší historie může být každý občan po právu hrdý. Těm, kteří statečně bojovali, by měla být i naše generace vděčná. Patřili k nim vysokoškolští studenti, na které dnes vzpomínáme.

Státní svátky vyjadřují hodnoty, k nimž se stát hlásí. 17. listopad se stal symbolem hodnot svobody,

Obr. 52. Rektor Univerzity Karlovy v Praze prof. Ing. Ivan Wilhelm, CSc., a vedoucí delegace University of Oxford Dame Fiona Caldicott – setkání u příležitosti 60. výročí vydání dekretu prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše (z 8. prosince 1942), který díky solidaritě Oxfordské univerzity vedl k uznání kontinuity československé státnosti a kontinuity československého univerzitního vzdělání. Foto: Jarmila Riesová.

demokracie, lidskosti. Několik generací v něm spatřovalo i hodnoty své generace a hlásilo se k nim. Zůstával součástí jejich historického vědomí a identity. V roce 1968 to vyjádřili příslušníci akademické obce svými protesty proti vnější agresi a v roce 1989 to mladí lidé proklamovali svými protesty proti tehdejší totalitní moci. Boj studentů a jejich ideje z roku 1939 byly pro ně symbolem obecného úsilí o demokracii.

První prezident Československé republiky T. G. Masaryk při své abdikaci připomněl, že státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily. Československo se mělo po první světové válce podle ústavní listiny zařadit do rodiny národů a důstojně mezi nimi obstát na základě vzdělanosti a pokrokovosti. Masaryk kladl důraz nejen na vzdělání, ale i na mravnost a výchovu, především výchovu k demokracii. Chtěl, aby republika byla státem

skutečně demokratickým a to mělo záležet jen na občanech samotných. V poselství Národnímu shromáždění k 10. výročí republiky se Masaryk přihlásil k heslu, že v práci a vědění je naše spasení.

Podle představ Masaryka se takové hodnoty měly stát základem budoucí obnovené a samostatné české státnosti. Tytéž hodnoty zdůrazňovaly již v době Rakouska i osobnosti konzervativní. Vyjádřil je ve své závěti v roce 1904 zakladatel a první prezident České akademie pro vědy, slovesnost a umění Josef Hlávka slovy: „Jen svépomocně usilovnou prací ve zdokonalení a zesílení našeho vědění a umění můžeme dosáhnout oné mravní a hmotné síly, které k bezpečnému zachránění našeho národa je zapotřebí.“

Nacistická moc se proto zaměřila na likvidaci těchto hodnot, především humanistické vzdělanosti a duchovní národní identity i na dequalifikaci Čechů. Vykořeněna měla být především Palackého filozofie dějin, ke které se hlásil i Masaryk. Historické vědomí kontinuity a národní identity je součástí i vzdělanosti národa. Státnost a státní idea jsou výsledkem úsilí a obětí mnoha generací, bez nich jsou jednotlivci obývající určité území jen beztvarym objektem ovládnutí a manipulace a jsou odsouzeni k nebytí.

Československá státnost nebyla národu nikým darována, ale byla vybojována těmi, kteří se tohoto boje doma i v zahraničí účastnili. Jim vděčíme i za svou existenci. Mezi těmi, kteří dobrovolně odešli do zahraničí, byla i řada vysokoškolských studentů. Tito studenti, vychováni demokratickými ideály Masarykovy a Benešovy republiky, uprchli do zahraničí, aby za svou vlast bojovali. V roce 1941 mezi nimi bylo jen ve Velké Británii 53 mediků, 48 studentů práv, 85 studentů technických oborů a 21 filozofů. Britské úřady a univerzity jim vycházely vstříc i při jejich vzdělávání. V roce 1940 bylo na anglické univerzity přijato 40 mediků (obr. 52).

Českoslovenští vysokoškoláci za podpory československých univerzitních profesorů usilovali v zahraničí o to, aby i v jejich vzdělávání byla uznána kontinuita československé státnosti a kontinuita československého univerzitního studia. Mimořádné podpory se jim tehdy dostalo od univerzity v Oxfordu. Nad jejich studiem ve Velké Británii převzala tato univerzita záštitu.

Na základě ochoty Oxfordské univerzity a po projednání ve vládě mohl prezident republiky dr. Edvard Beneš vydat 8. prosince 1942 dekret, v kterém se uvádělo:

„K návrhu vlády ustanovují: § 1 Kandidáti lékařství, kteří jsou československými státními občany a získali absolutorium na některé z československých universit

nebo absolvovali na nich aspoň osm semestrů a vykonali úspěšně první rigorosum, budou ve Velké Británii promováni na doktory veškerého lékařství Karlovy, Masarykovy nebo Komenského university, prokáží-li, že vykonali v Československé republice anebo ve Velké Británii v podstatném rozsahu zkoušky předepsané československým rigorosním řádem a že úspěšně vykonali závěrečné zkoušky (Finals) před lékařskou zkušební komisí ve Velké Británii. Závěrečné zkoušky (Finals) se nevyžadují od toho, kdo prokáže, že vykonal veškeré přísné zkoušky lékařské na některé z československých universit.

§ 2 Promoční akt budiž vykonán na Oxfordské universitě. Promocí kandidáti získávají titul doktora veškerého lékařství té československé university, na níž byli naposled zapsáni před svým odchodem z Československé republiky.“

I tímto dekretem se uskutečňovala obecná funkce dekretální normotvorby prezidenta republiky: vyjadřovat kontinuitu československé státnosti proti nacistickému státu a právu i v oblasti vzdělávání na vysokých školách. Podle nacistického tzv. práva byly české vysoké školy uzavřeny a český národ měl být zbaven své in-

teligence. Dekrety prezidenta republiky ve válce i po ní za účinné pomoci spojenců vytvářely právo, které tomu čelilo. Spolupráce s Oxfordskou univerzitou a její pomoc čs. vysokoškolákům vyjádřená v tomto dekretu tuto spolupráci a solidaritu symbolizovala.

Dekret z 8. prosince 1942 se měl stát i základem další spolupráce v poválečné době.

60. výročí tehdejších dějů a rozhodnutí je jistě i důvodem k zamyšlení nad společně sdílenými hodnotami svobody a demokracie v evropském kontextu a jejich dalším rozvíjením i nad stavem historického vědomí o těchto tradicích v České republice.

*

Poznámka editora: Publikace *Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“: Výroční zpráva 2002* obsahuje ještě „Seznam nadačních příspěvků přiznaných správní radou Nadání v roce 2002“ a „Přehled vydaných publikací v ediční řadě Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávký“ (do roku 2002 bylo v ediční řadě vydáno 48 vědeckých publikací).

*

Publikováno:

Pavliček, Václav – Rýdlová, Dagmar – Kouba, Zdeněk (celková redakce Václav Pavliček) (2003): *Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“: Výroční zpráva 2002*. Praha: Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“.

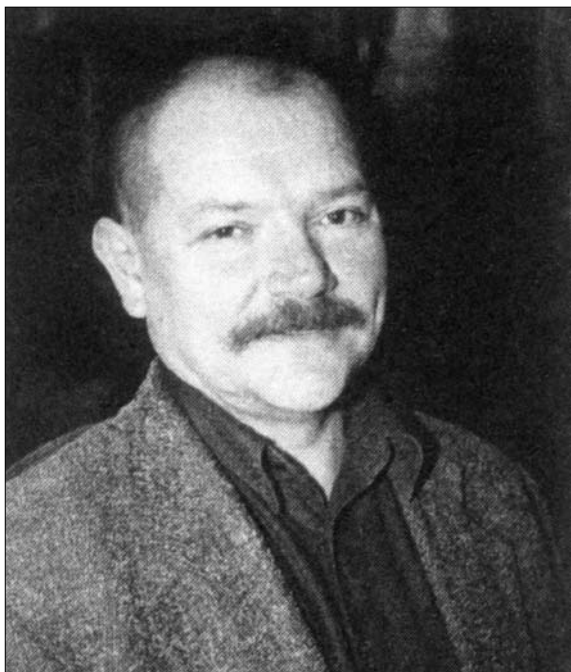
Obr. 53. Prof. JUDr. Václav Pavliček, CSc. (vlevo), profesor ústavního práva a státovědy Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, od 5. 6. 2000 předseda Správní rady Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“. Foto: Jarmila Riesová.

O autorech:

Pavliček Václav (1934), prof. JUDr., CSc., právník, profesor a vedoucí Katedry ústavního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, předseda Správní rady Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, jednatel Umělecké besedy, člen Legislativní rady vlády České republiky, člen vědecké rady Národní galerie v Praze. Od 60. let se angažuje v institucích a společnostech hájících demokracii, lidská práva a českou státnost; ve druhé polovině 60. let člen vědeckého týmu pro vývoj politických systémů; pro otázky samosprávy; pro ústavní problematiku; předseda komise pro obnovu řeholí a člen rehabilitační komise Ministerstva kultury;

Obr. 54. PhDr. Dagmar Rýdlová, CSc., tajemnice Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“. Foto: Jarmila Riesová.

Obr. 55. Ing. Zdeněk Kouba, administrátor Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“. Foto: Jarmila Riesová.

od jara 1989 předseda právní sekce Československého helsinského výboru; od 1989 člen Kruhu nezávislé inteligence, účast na přípravě Listiny základních práv a svobod, předseda komise pro přípravu zákona o svobodě víry a náboženského vyznání aj.; od roku 1990 člen Legislativní rady vlády ČSFR a ČR, místopředseda kolegia věd o státu a právu ČSAV; 1992 zástupce vlády ČSFR na zasedání MÚP v Ženevě. Ve vědecké činnosti je zaměřen na oblast ústavního práva a státovědy, zejména na problematiku lidských práv, nejnovější dějiny státu a práva, česko-německé vztahy, správu a správní právo a trestní právo. Výsledky publikoval v mnoha vědeckých studiích a člancích v našich a zahraničních časopisech a sbornících i v několika knižních monografiích: *Ústava a ústavní řád* (1994), *Suverenita a evropská integrace* (1999), *Ústavní právo a státověda* (2001), *Úvahy o české státnosti* (2002). Kontakt: Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., Katedra ústavního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, náměstí Curieových 7, 116 40 Praha 1, telefon: 221 005 352, e-mail: pavlicek@prf.cuni.cz.

Rýdlová Dagmar, PhDr., CSc., tajemnice Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“; odpovídá za nadační činnost a styk s veřejností. Kontakt: Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, Vodičkova 17, 110 00 Praha 1, telefon: 224 948 752, e-mail: josefhlavka@volny.cz.

Kouba Zdeněk, Ing., administrátor Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“; odpovídá za ekonomickou činnost nadace. Kontakt: Ing. Zdeněk Kouba, Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, Vodičkova 17, 110 00 Praha 1, telefon: 224 947 691, e-mail: josefhlavka@volny.cz.

5.7. Zaměření Katedry oboru Občanský sektor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

Marie Dohmalová

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze (vznikla v roce 2000 a je 17. fakultou Univerzity Karlovy), respektive její Katedra oboru Občanský sektor, pokud se týká problematiky „občanského sektoru“, má výjimečné postavení. Problematika nestátních neziskových organizací není totiž na jiných univerzitách systematicky vyučována. Na některých vysokých školách se sice studenti s touto problematikou mohou seznámit (například na Ekonomicko-správní fakultě a Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně), ale výhradně ve speciálním zaměření na vybraná témata, zatímco na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze existuje řada kurzů, které pokrývají snad celou problematiku *občanské společnosti a nestátních neziskových organizací*. Kurzy jsou určeny studentům

bakalářského stupně nebo magisterského programu (obr. 56–57).

Jaká je dosavadní historie vznikání „našeho oboru“? Jeho počátek spadá do roku 1998: tehdy byl do nabídky kurzů (tenkrát Institutu základů vzdělanosti Univerzity Karlovy – nyní Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy) zařazen také kurz Řízení nestátních neziskových organizací. Studenti o něj projevovali velký zájem, neboť získávali informace o konkrétních činnostech, jež mohli bezprostředně uplatnit v praxi občanských sdružení, obecně prospěšných společností nebo církevních organizací. A protože se připravoval návrh na zřízení nové Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, objevila se myšlenka vytvořit studijní program týkající se nestátních neziskových organizací. Tento program vznikl a byl akreditován Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR jako *dvouletý magisterský studijní program s názvem Občanský sektor*. Po akreditaci programu Občanský sektor byla zahájena

Obr. 56. Budova Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze 5-Jinonicích. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

Obr. 57. Aula v nové budově Univerzity Karlovy v Praze 5-Jinonicích, kde sídlí Fakulta humanitních studií UK. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

řada aktivit nejen pedagogické, ale i organizační a administrativní povahy. Docházelo k navazování kontaktů, bližšímu poznávání se lidí z neziskových organizací, k vytváření databáze relevantních informací a oborové literatury, vypracovávání tematických plánů a ke snaze, co nejvíce se dozvědět o podobných programech v zahraničí – zejména ve Velké Británii, Německu, Francii, severských zemích či ve Spojených státech, kde je obdobná problematika dávno etablovaným univerzitním oborem.

Program oboru Občanský sektor je na Univerzitě Karlově v Praze (jako jediný takovýto program v České republice) otevřen třetím rokem – a to ve *formě prezenční i kombinované*. Studium zajišťuje *Katedra oboru Občanský sektor* (www.fhs.cuni.cz – o FHS UK). V prvním roce se přihlásilo 230 zájemců o studium, v dalších letech kolem 150 studentů. Uchazeči jsou studenti končící bakalářské studium na různých vysokých školách v celé České republice, nebo lidé, kteří pracují v nestátních či státních neziskových organizacích. V současné době u nás studuje více než 70 studentů.

Organizace studia vychází z kreditového systému založeného na Evropském systému převodu kreditů (ECTS – European Credit Transfer System). Studijní program se skládá ze tří částí: filozofická, sociologická a antropologická teorie pro občanský sektor; ekonomie a právo; aplikační předměty. Výuka předmětů je rozložena rovnoměrně zejména do prvních tří semestrů, ve 4. semestru je ponecháno více prostoru průběžné praxi a ekonomicko-právní praxi v nestátních neziskových organizacích nebo v institucích státní správy. Profilové

předměty jsou doplněny semináři. Studentům jsou zpřístupněny kurzy jiných kateder Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Studium je ukončeno státní závěrečnou zkouškou ze třech částí programu a obhajobou portfolia a magisterské diplomové práce. *Absolventi* oboru Občanský sektor se uplatní zejména v nestátních neziskových organizacích (nadace, nadační fondy, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti), v oblasti vzdělávání, poradenství a osvěty, v médiích apod. – v našem prostředí i v mezinárodních institucích a organizacích.

Katedra oboru Občanský sektor začíná vydávat vlastní texty: monografie externího učitele katedry filozofa a politického sociologa Karla Müllera jr., *Češi a občanská společnost*, sborník *Občanský sektor: Studie a souvislosti*, jehož autory jsou především učitelé Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy – například Jan Sokol, Zdeněk Pinc nebo Marie Dohnalová, ale i například Jacques Rupnik (recenze tohoto sborníku pod názvem „Úvahy o občanském sektoru“ je uveřejněna v rubrice „Publikace“ tohoto čísla *Univerzitních novin*), a interní studijní text *Občanský sektor: Příklady pomoci vybraným sociálním skupinám*. Průběžně co nejvíce textů zveřejňujeme na internetových stránkách (www.fhs.cuni.cz – elektronická knihovna).

Intenzivně se rozvíjí *mezinárodní spolupráce*. Například v červnu 2002 navštívil Fakultu humanitních studií ředitel Centre for Civil Society na London School of Economics and Political Science prof. Helmut K. Anheier (od roku 2002 ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University

Obr. 58. Zahájení přednášky profesora Helmuta K. Anheiera (ředitel Centre for Civil Society, London School of Economics and Political Science, London) na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze v červnu 2002. Zleva: Mgr. Marek Skovajsa, prof. Helmut K. Anheier, prof. Jan Sokol, děkan Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

Obr. 59. Odborníci zabývající se problematikou občanského sektoru (vpředu Mgr. Ivana Hurytová ze Vzdělávací nadace Jana Husa v Brně, uprostřed Mgr. Simona Škarabelová, Ph.D., z Katedry veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně) sledují výklad prof. Helmuta K. Anheiera. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

of California, Los Angeles, USA) (obr. 58–59). Profesor Anheier a London School of Economics and Political Science jsou iniciátory mezinárodního výzkumu „Role a vize nadací“, který byl uskutečněn v roce 2003. Vybrané české nadace byly zkoumány stejným způsobem jako nadace zahraniční, takže jsou k dispozici potřebné podklady pro srovnávání. Nyní se studenti oboru Občanský sektor podílejí (ve spolupráci s Nadací rozvoje občanské společnosti, program CIVICUS) na mezinárodním výzkumu občanského sektoru, který zahrnuje 60 zemí světa.

Katedra oboru Občanský sektor navázala spolupráci rovněž s univerzitami z postkomunistických zemí. V roce 2001 se její zástupci zúčastnili konference učitelů vysokých škol ze střední a východní Evropy v Budapešti, kde se vzájemně informovali o studijních programech, výsledcích vzdělávacích aktivit a překážkách bránících rozšiřování výuky. Konferenci vysokoškolských učitelů z těchto zemí plánuje Katedra oboru Občanský sektor na rok 2004. Katedra je zahrnuta do mezinárodní databáze pracovišť (<http://pirate.shu.edu/~mirabero/NGO20Study/Group20120October2031.htm>).

Existuje spolupráce s nestátními neziskovými organizacemi, zejména s těmi, které se zabývají vzděláváním. V souvislosti s magisterským studiem uzavřela katedra tři smlouvy o spolupráci: s Informačním centrem neziskových organizací (ICN), Agnes a Spiralis. Řada nestátních neziskových organizací nabízí možnosti

vykonávat praxi. Studenti se například pravidelně podílejí na organizování celostátní veřejné kampaně 30 dní pro neziskový sektor, uskutečňují veřejnou sbírku Vánoční strom, pomáhají při akcích nadace Člověk v tísni nebo překládají texty ze zahraničních časopisů (*SEAL – Social Economy and Law* aj.) i metodické materiály (například ke způsobu financování občanského sektoru z prostředků Evropské unie – spolupráce s Nadací rozvoje občanské společnosti: Tsapikidou, G. Danai – Liljegen, Cecilia – Venables, Tony – Sodomka, Vladimír [2003]: *Průvodce fondy EU pro neziskové organizace. Cesta labyrintem financování EU*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti). Někteří pracovníci neziskových organizací vyučují na katedře seminární kurzy: účetnictví nestátních neziskových organizací, fundraising, public relations, tvorba propagačních materiálů aj.

Zavádění studijního programu bylo na základě předloženého projektu podpořeno Vzdělávací nadací Jana Husa. V loňském roce se katedra podílela na projektu občanského sdružení Spiralis, jehož obsahem byl nácvik manažerských a komunikačních dovedností studentů magisterských oborů Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Zároveň se katedra podílí na přípravě a průběhu dalšího vzdělávání učitelů ze středních škol. Cyklus přednášek *Výchova k občanství I.* a *Výchova k občanství II* je akreditován Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR

(www.fhs.cuni.cz – Kabinet pro výchovu k občanství a demokracii).

V následujícím období se činnost katedry soustředí vedle teoretických aspektů na zpracování termínů a pojmů z oblasti občanského sektoru a také na analýzu a budování databáze organizací občanského sektoru (analýza nadací a nadačních fondů na základě informací z nadačního rejstříku, viz www.justice.cz).

V tomto smyslu Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze jedná s Radou vlády pro nestátní neziskové organizace.

Publikováno:

Dohnalová, Marie (2002b): Zaměření Katedry Občanský sektor Fakulty humanitních studií UK a spolupráce s Ekonomicko-správní fakultou MU a dalšími institucemi. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 9, 2002, č. 12, s. 33–35. (Aktualizováno dne 21. října 2003.)

6. Rozvolnění problému

6.1. George Orwell: 1984 (*Nineteen Eighty-four*, 1949)

George Orwell, vlastním jménem Eric Arthur Blair (1903–1950), měl značně pohnuté životní osudy. Když v roce 1927 z ideových důvodů opustil slibnou službu u britské vojenské policie v Barmě (odmítl militaristický způsob vlády Angličanů), žil – pronásledován pocitem viny – v chudinských čtvrtích Londýna a Paříže. Obtížně se protloukal životem – pracoval jako umyvač nádobí, dělník, učitel. Později začal psát a živit se jako novinář a spisovatel na volné noze. Jako anglický levicový novinář se zapojoval do dobových politických zápasů a sporů. Mimo jiné se na republikánské straně zúčastnil španělské občanské války. Velkou popularitu si získal jako spolupracovník BBC a *Timesů*. Zemřel předčasně na tuberkulózu.

Orwell patřil k těm myslitelům 20. století, kteří zahledli a ve svých utopiích popsali černou budoucnost lidské civilizace. Proslavil ho již první, rozsahem nevelký alegorický román *Zvířecí farma* (1945). Autor oživil antický žánr zvířecího eposu: vytvořil satirický obraz společnosti (farmy), kterou ovládli (zvířecí) vzbouřenci a kde začala platit pravidla „politické“ diktatury.

Mnohem pesimističtější vizi budoucnosti předložil ve svém druhém, slavném románu *1984*. V roce 1984 podle Orwellovy představy z roku 1949, kdy román vznikal, již zemi ovládají pouze tři nadnárodní státní útvary: ty se podle okolností spojují a vytvářejí dva bloky vedoucí spolu nelítostnou permanentní válku.

Společnost dané éry, rozčleněnou do kast, řídí a kontrolují masová média. Jednotlivec má naprogramovanou veškerou svou činnost, je sledován na každém svém kroku. V této společnosti přestala existovat hranice mezi soukromým a veřejným životem. Kontrola je dokonalá. Člověk se nemůže dopustit žádného fyzického zločinu, může se ovšem provinit zločinem myšlenkovým – myslet jinak, než jak to ve svých rozhodnutích přikazuje Strana, vedoucí složka společnosti, a její představitel Velký bratr. Ale i v této oblasti fungují „ochranné mechanismy“ – je rozpracován systém udavačství a zkonstruován nový jazyk, který neumožňuje páchat myšlenkové zločiny. Nejmocnější institucí státního útvaru z roku 1984 se stává Myšlenková policie a Ministerstvo pravdy, které kontroluje přítomnost, budoucnost i minulost.

Román *1984* představuje jeden z nejpronikavějších futurologických obrazů totalitních (levicových – stalinových i pravicových – fašistických) společností. Orwell ukázal fungování tohoto typu společnosti na osudu nonkonformního Winstona Smithe, který touží po vytvoření pevného, lidského, milostného vztahu. I když se mu podařilo navázat intimní vztah s kolegyní Julií, jeho pokus vysvobodit se ze společenského diktátu brzy ztroskotal. Jejich tajné schůzky byly odhaleny, a láska milenců po operativních zásazích do mozku Julie, a vymývání mozku i mučení Smithe, je zlomena. Smith

nakonec podléhá davové státní ideologii. Na konci své životní dráhy zjišťuje, že Velkého Bratra miluje.

Následující ukázka představuje dva tristní typy sexuálních zkušeností, s nimiž měl Smith možnost se setkat (ještě před seznámením s Julií). Jeden z nich nabízelo povinné manželství, jehož cílem bylo plodit děti, druhým byla zakázaná prostituce. Autor ukazuje, jak všemocná Strana dokázala zdeformovat a zničit nejinimnější sféru mezilidských vztahů – lásku a sex.

1984

Katherine byla vysoká, světlovlasá dívka, měla vzpřímené držení těla, nádherné pohyby, výraznou orlí tvář, dalo by se říci vznešenou, pokud člověk nezjistil, že se za ní neskrývá prakticky nic. Velmi záhy poté, co se vzali, došel k názoru – ačkoli to snad bylo tím, že ji znal mnohem blíže, než znal většinu lidí – že je bezpochyby ten nejhoupější, nejuvulgárnější a nejprázdnější člověk, s jakým se kdy setkal. Kromě hesel neměla v hlavě jedinou myšlenku a nebylo skutečně blbosti, kterou by nedokázala spolknout, když jí ji Strana naservírovala. V duchu jí přezdíval „lidský gramofon“. Ale i tak by s ní byl vydržel, nebýt jedné jediné věci – sexu.

Jakmile se jí dotkl, ucukla a jako by ztuhla. Když ji objal, jako by objímal dřevěnou loutku. Bylo zvláštní, že i když ho k sobě tiskla, měl zároveň pocit, že ho celou silou od sebe odstrkuje. Strnulost svalstva ten dojem ještě zdůrazňovala. Ležela se zavřenýma očima, nevzpírala se, ani se nepřizpůsobovala, jen *poddávala*. Bylo to mimořádně skličující a po nějakém čase strašné. Ale i tak by s ní byl dokázal žít, kdyby se dohodli na celibátu. Ale byla to kupodivu Katherine, která odmítla. Musí prý vyprodukovat dítě, jestli to půjde. Tak v tom konání pravidelně pokračovali jednou týdně, pokud to bylo možné. Dokonce mu to ráno připomínala jako něco, co se musí večer vykonat a na co se nesmí zapomenout. Měla pro to dvě pojmenování. Jedno bylo „dělat dětátko“ a druhé „naše povinnost vůči Straně“ (ano, namouduši to tak říkala). Dítě našťásti počato nebylo a ona nakonec souhlasila, že se o to už nebudou pokoušet, a záhy poté se rozešli.

Winston neslyšně vzdechl. Opět uchopil pero a psal:

Padla na postel a najednou, bez nejmenší předehty, tím nejhrušším, nejhroznějším způsobem, který je možné si představit, si vyhrnula sukni. Já ...

Viděl se, jak tam stojí, v tlumeném světle lampy, v nozdrách pach štenic a voňavky a v srdci pocit porážky a odporu, který se v té chvíli mísil se vzpomínkou na Katherinino bílé tělo, navždy ztuhlé hypnotickou mocí

Strany. Proč to vždycky muselo být takhle? Proč nemohl mít nějakou ženu sám pro sebe, místo těch hnusných filcek jednou za pár let? Ale opravdový milostný poměr byl téměř nemyslitelný. Všechny členky Strany byly stejné. Cudnost v nich byla zakořeněná stejně hluboko jako oddanost Straně. Od raného dětství je zocelovali hrami a studenou vodou, a pak tím svinstvem, co jim vtloukali do hlavy ve škole a ve Zvědech a v Lize mladých, přednáškami, průvodou, hesly, a pochodovou hudbou, se jim povedlo vypudit přirozený cit. Rozum mu říkal, že přece musí být výjimky, ale srdce tomu nevěřilo. Všechny jsou nedobytné, jak si Strana přeje. A on chtěl víc než být milován, chtěl prolomit tu zeď ctnosti, i kdyby to mělo být jen jednou za život. Každé vyvrcholení bylo vzpourou. Touha byla ideozločin. A kdyby se mu bylo podařilo takto probudit Katherine, připadal by si, že ji svedl, i když byla jeho manželka.

Ale musel ten příběh dovést do konce.

Já jsem povytáhl plamen lampy. Když jsem ji uviděl na světle ...!

Po té temnotě mu slabé světlo petrolejové lampy připadalo velmi jasné. Poprvé si tu ženu pořádně prohlédl. Postoupil k ní o krok a potom se zarazil, naplněn chtivostí i strachem. Bolestně si uvědomoval riziko, které na sebe vzal tím, že sem přišel. Bylo docela možné, že ho hlídka chytí, až bude odcházet, možná že právě v této chvíli už čekají za dveřmi. Kdyby odešel, aniž vykonal, proč přišel ...

Musel to napsat, musel se přiznat. Ve světle lampy náhle poznal, jak je ta žena stará. Líčidlo měla na obličejí nanesené v takové vrstvě, že mohlo prasknout jako maska z lepenky. Ve vlasech bílé prameny; nejhroznější však bylo, že jakmile pootevřela ústa, odhalila černou prázdnotu. Zuby prostě neměla.

Psal v rychlosti, neuspořádaným rukopisem:

Když jsem ji uviděl na světle, byla to stará žena, nejméně padesátiletá. Ale dal jsem se do toho a udělal jsem, proč jsem přišel.

Znovu si přitiskl prsty na oční víčka. Konečně to napsal, ale to na věci nic nezměnilo. Terapie nepomohla. Nutkání zařvat z plných plic oplzlá slova nezesláblo.

Orwell, George (1991): 1984. Z anglického originálu vydaného nakladatelstvím Secker and Warburg v roce 1949 přeložila Eva Šimečková, doslov Milan Šimečka. Praha: Naše vojsko, s. 48–49.

Medailon Georga Orwella napsal a ukázku z jeho díla vybral Ivo Pospíšil – In: Malina, Jaroslav, ed. (2000): *Kruh prstenu: Lásky v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů. II. svazek („euroamerická civilizace“)*. Brno: Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 455–458.

6.2. Jaroslav Malina:

Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy (2003)

Vedle úctyhodné řádky vědeckých a vědecko-naučných prací má v tvůrčích aktivitách profesora Jaroslava Maliny (narozen 11. 4. 1945) své významné místo i tvorba beletristická. V knize *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem* z roku 1996 si bere na mušku pseudovědce a šarlatány různého druhu, kteří zaplavují dnešní svět a někdy ani nepotřebují zvláštní vynalézatosti, aby zmanipulovali člověka toužícího překonat úzkost ze života a smrti. Tento rozměr Malinovy prózy odpovídá jeho širokému odbornému a kulturnímu rozhledu a zároveň dokládá, že nepropadl jednostrannosti vědecké vášnivosti, nezkaženě v zájmu o petroarcheologii ani neustrnul na popisném bádání o parametrech „pračlověka“ a jeho kultury. Jeho pozornost sociokulturního antropologa platí druhu *Homo sapiens* na prahu třetího tisíciletí, především jeho emancipaci, tj. osvobození od nevědomosti, pokrytectví a nehorázných lží. V nezadržitelném moderním vývoji lidstva začíná v intelektuálním světě převládat technická specializace nad humanitním směrem, technokratická společnost usiluje o sebevědomou vládu nad přírodou, a některé negativní projevy tohoto vývoje Malina postihuje s jemnou ironií a moudrým vtípem, neboť ví, že cesta humoru je podnětná. Přednosti jeho literární metody hodnotí literární teoretik a kritik prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., slovy: „Malinovy povídky mají jakoby ‚skládankový‘ charakter: v povrchové vrstvě se setkáváme s dobře známou sémantikou navozující určité žánrové povědomí (science fiction, tzv. vědecká povídka apod.). V další vrstvě je toto povědomí rozkládáno a měněno metatextovými prvky, které původnímu žánrovému povědomí nastavují ironické zrcadlo. Další vrstva vytváří z těchto antitez překvapivou syntetickou pointu. A souběžně s tím jsou zde další miniroviny, textové reminiscence, parodie názvů a titulů obecně známých, víceméně známých či známých jen zasvěcenému okruhu čtenářů (něco jako tradiční román a clef). V tomto smyslu jsou Malinovy povídky pozvolna se rozvírající strukturou, stejně jako nějaká počítačová hra, která pokračuje tak, jak je odhalován její algoritmus“ (Pospíšil 1996).

Jaroslav Malina uplatňuje ve svém díle bohaté životní zkušenosti, aniž pozbývá mladého zaujetí pro hledání pravdy o člověku. Důkazem toho je i jeho autorská a editorská práce na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*, tedy díle o lásce, k němuž dal podnět patrně jeho román *Amor: Počítačový systém k automatickému generování milostných scén* z roku 1993. Amor je důmyslně zkonstruovaný a brilantně napsaný příběh zachycující vznik a počáteční (ne)úspěchy počítačového systému AMOR určeného k automatické tvorbě milostných scén – k účelům původně literárním, posléze i sociálně terapeutickým. V postavách několika odborníků (fyzika Chomského, antropologa Benešovského, archeologa Hubáčka, psychologa Radocha a literáta Grose), kteří postupně vývoj systému AMOR konzultují s jeho tvůrci – dvěma mladými vědeckými pracovníky –, jsou v psychologické drobnokresbě zobrazeny typy, s jakými se v nějaké konkrétní variaci setkal snad každý, kdo kdy o nějakou vysokou školu zavádil.

Originální nápaditostí, pozorovacím talentem, rozumovým úsudkem, intuicí a obratným zacházením s češtinou se vyznačují Malinovy detektivní příběhy *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí* (1997). Příběhy se odvíjejí v posledních letech předlistopadové doby a spojuje je postava archeologa Lukáše, působícího na „nejmenované“ moravské vysoké škole. V prvním příběhu *Velkomoravská náušnice* jde o komplikovanou aféru kolem padělání drahocenných šperků z velkomoravské doby, ve druhém příběhu *Mrtvý z Tollundu* se Lukáš na stáži ve Spojených státech stává svědkem vraždy v prostředí modelu experimentální paleoindiánské vesnice, a ve třetím příběhu *Smrt profesora* jsou s velkou dávkou přímočarosti zachyceny dusné poměry na univerzitě: spory o hodnosti, publikace a stáže, vědecké mafie v těchto půtkách působící ... Čtvrtý, nejrozsáhlejší příběh *První pozemšťan* zachycuje vzrušující objev v jeskyni Krápník, který rozčereí hladinu poměrně

jednotvárného života na archeologickém nalezišti. Je možné, že by člověk anatomicky moderního typu žil před skoro dvěma miliony let? Nebo že by člověk starší doby kamenné byl přece jenom ovlivňován jakousi mnohem inteligentnější mimozemskou civilizací? Jde o převratný nález, nebo o geniální podvrh? A než může věda problém posoudit a vyřešit, dojde na archeologické základem k tragédii. Smrt za podezřelých okolností záhadu násobí. Z cenného objevu mohl leckdo těžit a jiní mu v tom mohli překážet. Nedozírné stáří geologických a archeologických vrstev se tu konfrontuje s lidskými vášněmi – byť též věkovitými jako lidstvo samo.

Následující ukázka představuje úryvek z rozsáhlého projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

*

Kruh prstenu: Úvodní slovo

Projekt vznikl počátkem devadesátých let minulého století. Představuje vytvoření reprezentativní pětisvazkové publikace (pentalogie, pateřice) a sbírky erotik českých malířů a sochařů. *Pentalogii tvoří těchto pět svazků:*

Kruh prstenu, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace,

Kruh prstenu, 2: Euroamerická civilizace,

Kruh prstenu, 3: Český svět,

Kruh prstenu, 4: Lásky a erotika srdcem a rukama českých malířů a sochařů,

Kruh prstenu, 5: Výkladové rejstříky důležitých jmen a pojmů a bibliografie.

Uvedená pateřice předkládá pojednání o vývoji lidské sexuality, erotiky, lásky a manželství v biologických, obecně antropologických a kulturně historických souvislostech spolu s přehledkou nejzajímavějších literárních a výtvarných děl minulosti a zároveň přináší reprodukce obrazů a soch, jež v závěru 20. a počátkem 21. století vytvořilo kolem sedmi desítek českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem jednotlivých svazků. České výtvarné originály se možná stanou základem Galerie a muzea sexuality, erotiky a lásky v Brně, budou však spolu s knihou „putovat“ po muzeích, galeriích a výstavních sáních.

Vzniklo dílo celostní a zdá se, že i ojedinělé.

Autorem námětu a celého projektu je Jaroslav Malina, spoluautory pentalogie jsou Josef Bečka, Jan Filipický,

Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Vladimír Novotný, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupník, Jiří Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Třísková, Josef Unger, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel a Jaroslav Zvěřina, to znamená amerikanisté, antropologové, arabisté, archeologové, egyptologové, etnologové, historici, indologové, japanisté, koreanisté, literární historici, sexuologové, sinologové, sumerologové, tibetologové a další odborníci, kteří díky své erudici provázejí čtenáře historií, kulturou a etikou vztahů muže a ženy „svého světa“ a literární i výtvarné ukázky volí tak, aby i z nutně omezeného počtu a rozsahu vynikla specifika jednotlivých kulturně historických oblastí naší planety v jejich vývoji od pravěku a starověku po moderní dobu. Moderní výtvarnou „vizi“ tématu pentalogie vytvářejí významní čeští umělci, představitelé starší, střední i nejmladší generace výtvarníků, vyznačující se rozmanitostí filozofických a estetických východisek a přístupů.

Před definitivním vydáním pentalogie se vydavatelé rozhodli publikovat „propagační“ knížku, která obsahuje ukázky z 1. svazku (kapitoly Starověký Egypt a Japonsko) a ze 4. svazku (medailony a reprodukce děl malířů Adolfa Borna a Aloise Mikulky, sochařů Zdeňka Macháčka a Olbrama Zoubka, šperkaře Leterise Joandise a výtvarníka, básníka Jiřího Koláře). Potenciálním zájemcům (čtenářům i sponzorům) o tento projekt by měla poskytnout představu o „tvaru“ celého pětisvazkového díla a na základě jejich reakcí vést i k jeho případným úpravám a metamorfózám pro definitivní vydání.

*

Lidská sexualita, erotika a láska představuje velké a složité téma – chová se jako antické božstvo Próteus: člověk se domnívá, že je pevně zvládnut, a ono se opětovně mění a komplikuje.

Složitosti sexuality a erotiky si byli vědomi již lidé v antice, kdy museli své pojetí konfrontovat s pojetími jiných kultur světa. Řecký historik filozofie Diogenés Laërtios (3. století n. l.) v díle *Život, názory a výroky proslulých filozofů* (IX, 83–84) uvádí: „*Neboť totéž je u jedněch spravedlivé, u druhých nespravedlivé, u jedněch dobré, u druhých zlé. Peršané totiž nepokládají za nepřístojnost pohlavní styk s dcerou, kdežto u Helénů je to čin nezákonný. A Massageté, jak praví i Eudoxos*

v první knize *Cesty kolem země, mají ženy společné, Heléni však ne. Kilikové měli zálibu v loupežnictví, Heléni nikoli. Různé národy věří v různé bohy a jedny uznávají božskou prozřetelnost, druhé ne. Egypťané pohřbívají mrtvé balzamující je, Římané je spalují a Paionové je házejí do rybníků. Z toho plyne, že je třeba se zdržet úsudku o pravdě.*“ Mnohosti mravů, způsobů chování a jejich relativity si byl vědom i jiný představitel antické civilizace, syrský filozof a básník Bardesanes (154–222 n. l.). Ve svém *Dialogu o zákonech země* píše: „*Osud nemůže nutit Čiňany k tomu, aby spáchali vraždu, protože to stejně neudělají, ani brahmíny k tomu, aby jedli maso, Peršany k tomu, aby se vyhýbali sňatkům s vlastními sestrami a dcerami ... ani Brity k tomu, aby nepraktikovali polyandrii, Edessany k tomu, aby se vzdali cudnosti, Řeky k tomu, aby přestali chodit nazí do gymnázií nebo Římany k tomu, aby nedobývali nová území.*“

Projekt *Kruh prstenu* provázají dílčí studie, zprávy o postupu prací a předběžné výstavy vznikajících děl českých výtvarníků sloužící k diskusi mezi autory knihy, malíři a sochaři, aby výsledek byl co nejlepší. Aby autoři uchopili téma pevně, jako Meneláos Prótea – a ten jim a čtenářům zodpověděl „všechny“ otázky.

*

Kruh prstenu ... kruh a prsten ... prastaré symboly provázanosti lidského bytí s vesmírným děním a jejich ukotvení ...

Kruh zahrnuje všechny geometrické obrazce, trojúhelník stejně jako čtverec, a proto obsahuje i všechny jejich významy, je symbolem univerza, uzavřenosti, věčnosti bez začátku a konce, návratnosti kosmického dění ... Symbolizuje nebe, splývá s vědomím plynoucího, ale současně stojícího času, v solárních představách je spjat se sluncem a světlem. Jako symbol věčného bytí se v nejrůznějším ztvárnění objevuje snad ve všech kulturách světa odpradávná: před 25 000 lety na území dnešního Brna byly kotoučky a dekorativní předměty vyřezané z mamutoviny, dva kamenné disky a unikátní plastika mužské postavy se zobrazením falu, vloženy jako milodary do rituálního hrobu muže, tvar kruhu mají základny mohyl z mladších období pravěku, kruh se objevuje na starověkých náhrobcích, v rituálních symbolech a zpodobeních rituálních tanců, jako svatozář božstev, zbožněných ... Prsten – kruhový, zdobený či nezdobený tvar bez počátku a konce – symbolizoval nekonečnost a uzavřenost i společenské postavení. Prsteny nosili naši pravěcí předkové, později starověcí Egypťané, jimž byl prsten i hieroglyfickým znakem věč-

nosti, antičtí Řekové, pro něž byl prsten výrazem svobodného muže, Římané, kterým prsten představoval i sociální postavení, příslušníci orientálních civilizací, kteří prstenu připisovali magickou ochrannou funkci. Zvláštní význam měl pečetní prsten: zanechával otisk, znamení symbolizující nedotknutelnost, měl vysokou hodnotu a též význam zplnomocnění. Pečetní prsten, kterým vládce stvrzoval své výnosy, byl zpravidla nošen na prstu pravé ruky. V jiných případech převládal zvyk nosit prsten na prsteníku levé ruky: třeba při starořímském svatebním obřadu, kdy byla nevěstina ruka vložena do pravice jejího muže, a na čtvrtý prst levé ruky, tj. na „prst srdce“, který podle antických představ byl žilou či nervem přímo spojen se srdcem, byl navléknut snubní prsten; vsunutí prstu do prstenu je též chápáno jako symbolický akt spojení muže a ženy. Tento zvyk podrželo i křesťanství, kde je posvěcený svatební prsten vzájemnou zástavou symbolizující věrnost; též význam mají prsteny řádových sester, u nichž znamenají svatbu zasvěcené duše s Kristem ... Podobné významy mají kruh a prsten pro Čiňany. Kruh rozdělený sigmou na dvě části s černým bodem v bílém poli a bílým bodem v černém poli představuje symbol univerza, dynamické jednoty dvou protikladů, mužského a ženského principu *jin-jang*, z nichž se skládá původní substance bytí *čchi*. *Jin-jang* vzniká z *tao*, nepostřehnutelného pramene všeho bytí, je jeho polárním projevem. Mužský aktivní princip *jang* je symbolizován kruhem (nebe), jehož bílé pole znamená energii a směřování, ženský pasivní princip *jin* je symbolizován čtvercem (země), jehož černé pole znamená setrvání. Ve spojení dynamizovaném sigmou bílý bod v černém poli znamená, že ženský prvek v sobě zahrnuje i aktivní substanci, zatímco černý bod v bílém poli vyjadřuje, že ani mužský prvek není zcela prost ženské substance.

Význam symbolu kruhu a prstenu v životě člověka vyjadřuje mnohé z toho, co nás lidi spojovalo a spojuje, a snad i ambice této pentalogie. Krásně je vystižen v milostném dopisu dívky *Jing-jing* z novely *Setkání s opravdovou láskou* významného čínského básníka a prozaika tchangského období *Jüan Čena* (779–831):

Zalykajíc se touhou nad tímto listem, uvědomuji si víc než kdykoli jindy, že není možné vyjevit zcela a úplně, co člověk cítí. Ach, můj drahý! Můj nejdražší! Vidíte ten nefritový prstýnek, s ním jsem si hrála už jako malá holčička, nyní vám jej posílám, abyste jej nosil při sobě, protože nefrit je znamením pevnosti a stálosti odolávající proměnám a kruh prstenu znamená nekonečno. K tomu

přidávám smotek hedvábné niti a malý čajový mlýnek z kropenatého bambusu. Nejsou to žádné cennosti a chci jimi říci jen tolik, abyste zůstal pevný a opravdový mezi muži, jako je mezi kameny opravdový nefrit, abyste zůstal stálý ve svých citech a přáních jako kruh prstenu, jenž je bez konce. Na bambusu, z něhož je zhotoven čajový mlýnek, najdete stopy slz, jimiž jsem jej ve své samotě skrápěla, a byla to moje zkormoucená mysl, jež zadržela onu hedvábnou nit. Těmito maličkostmi vám chci vyjevit, co cítím, abyste na mne nezapomněl. Naše srdce si zůstanou blízka, i když my sami budeme daleko od sebe bez naděje na brzké shledání, vždyť tajný stesk a touha dokáží spojit naše duše neviditelným poutem přes vzdálenost tisíců mil (...)

(Starožitné zrcadlo: Příběhy z doby Tchangů [1977]: Přeložil Josef Fass. Praha: Odeon, 1977, s. 175–176.)

V úplně jiné kulturní oblasti a o více než tisíc let později, v přízračné době nacistického inferna, se podobně jako dívka Jing-ning vyjádří o prstenu česká autorka židovského původu Zdenka Fantlová v memoárové knize *Klid je síla, řek' tatínek*:

Mně šlo nejvíc o to, kde a kdy a jak se sejdu s Arnem. Všecka kasárna (v židovském internačním táboře v Terezíně – poznámka J. M.) s naší novou civilní posádkou byla uzavřena a nikdo nesměl ven. Takže Arno, který byl v budově jenom za rohem, byl ode mě stejně vzdálen, jako by byl na jiné planetě. (...)

(...)

Najednou v tom zmatku, který na dvoře nastal, jsme se rychle oddělili od ostatních a vběhli do první chodby, kde byly schody. Seběhli jsme po nich o poschodí níž a ocitli se v prázdných sklepeních. Každý jednotlivý sklep byl za těžkými železnými dveřmi. Času bylo málo. Touha veliká. Vrhli jsme se na nejbližší první dveře. Zamčené. Nevadí. Na druhé hned vedle. Stejně. Zamčené. Rychle na třetí, jako dva zoufalci, zaslepení láskou a lhostejní k nebezpečí. Dveře povolily. Jen trochu vrzly.

Vrhli jsme se do tmavého kouta hned vedle dveří. Neprůčetně jsme se líbali a všechno ostatní. Zmizela kasárna, zmizeli Němci, zmizel Terezín, zmizel čas. Nebylo nic, jen my. Teď. Tady spolu. Jedna duše, jedno tělo. Jak sami ve vesmíru. Nevím, jak dlouho jsme byli mimo svět. (...)

(...)

Na koho padl ten zlý osud, dostal tenký proužek růžového papíru se svým jménem a číslem transportu, během čtyřiaadvaceti hodin se musel dostavit k vlaku při-

pravenému na vedlejší koleji. Tam nastoupil do dobytých vagonů, které Němci zavřeli a zaplombovali, a vlak i s lidmi odjel. Do neznáma.

Tak došlo jednoho červnového dne na Arna a jeho rodinu. Přišel mi to oznámit mimo svou pracovní propustku. Už se nebál, jestli ho při tom někdo chytne. Jako člověk, který už nemá co ztratit, jen řekl:

„My jsme trestní transport za to, že v Praze zabili Heydricha.“

Byla jsem z jeho zprávy jak omámená.

Druhý den jeho transport odjížděl. Dva tisíce lidí.

Ráno ve čtyři hodiny jsem se probudila. Arno stál na žebříčku nad mým kavalcem. Oblečen ve svém šedivém kabátě s páskem, připraven na cestu. Nevím, jak se do kasáren v tu hodinu dostal. Byl rozčilený a bez dechu. Vzal mě za ruku, na prst mi navlíknul úzký plechový kroužek a řekl:

„To je náš snubní prsten. Ten tě bude chránit. Když to přežijeme, já tě po válce najdu.“

Objal mě, políbil a seskočil z kavalce. Zavřel za sebou tiše dveře – a byl pryč. V pět hodin ráno jeho transport i s ním – odjel.

Do prstýnku, který sám vyrobil, vyryl:

Arno 13. 6. 1942. (...)

(...)

Konečně jsme došli k cíli. Na konci cesty stáli rozkročmo tři SS-důstojníci. Uniformy jak ulité, na čepici štítek s lebkou a dvěma zkříženými kostmi, holínky vyglancované, že se leskly jako zrcadlo. Dívali se přísně před sebe. Ten uprostřed, na rukou rukavice, třídil dav. Pravou rukou dával rozkaz.

„Links! Links! Links! Rechts! Links! Links! Rechts! ...“

Šlo to rychle. Během několika minut rozdělil patnáct set žen, mužů a dětí jen na dvě skupiny. Doleva. Doprava. Divné rozcestí. Na otázky, na loučení nebyl čas. Jen jsem si všimla, že doleva šli staří, nemocní, ženy s dětmi – doprava mladí a práce schopní. (...) To jsme ještě nevěděli, že „doprava“ je život, „doleva“ smrt.

Teď jsme předstoupily my tři. Maminka, já a sestra uprostřed. Maminka měla zlou předtuchu a strach v očích. Podívala jsem se důstojníkovi do tváře. Krasavec. Nevypadal přísně, ani zle, jen v jasně modrých očích se mu blýskala studená ocel.

„Links,“ bez rozmyšlení na maminku.

„Rechts,“ se stejnou jistotou na mě.

Na šestnáctiletou sestru nic. Bleskurychle jsem ji chytla za ruku a strhla ji s sebou doprava. Ještě jsem měla čas zahlédnout maminčin výraz. Byl vyděšený a stálo v něm beze slov:

„Nevím, kam jdete, třeba vás už nikdy neuvídím.“

A byla pryč. Ztratila se v davu, který šel doleva. Přímo za námi šla ta blondatá holčička s panenkou, za ruku se držela maminky. S naprostou jistotou a klidem zavelel důstojník:

„Links!“ Doleva.

A holčička zmizela i s panenkou.

(...) V naší skupině, co jsme byly určeny „doprava“, nás bylo kolem tří set mladých, zdravých děvčat, tak asi do pětácti let. Převzala nás SS-dozorkyně a poklusem jsme došly do prvního dřevěného baráku. Byla v něm malá místnost, kde nám nařídila všechno svléknout, kabáty, šaty, prádlo, punčochy a boty a nechat je pěkně na malé hromádce, než se k ní prý, jak zdůraznila, zase vrátíme. Stály jsme tam nahé, jedna vedle druhé. Šperky, hodinky a prsteny se musely také nechat na hromádce se šatstvem. Všecko jsem sundala, jenom svůj plechový prstýnek, který mi Arno navlékl na prst, než odjel, jsem si nechala. S tím jsem se nehodlala rozloučit. Naopak. Toho se budu pevně držet. To bude moje síla a naděje na naše shledání, můj plamínek, který mě bude hřát na ruce.

Seřadila nás do jednostupu a musely jsme projít jedna po druhé úzkým otvorem a podrobit se další prohlídce uniformovaným esesmanem, že jsme uposlechly rozkazu a žádná z nás nic tajně nepronáší.

Už jsem byla skoro na řadě, když vtom slyšíme křik, prošení, pláč, údery, zmatek. Co se děje? Jedno z děvčat si dalo snubní prstýnek pod jazyk a esesák ho našel. Zmlátil ji, vyvedl z řady a odvedl z baráku. Nevěděly jsme kam a co se s ní má stát. Kamarádka přede mnou zahlédla, že mám svůj prstýnek v ruce.

„Ježíšmarjá, sundej ten prstýnek, ty ses zbláznila. On tě zabije. Pro takový obyčejný kousek plíšku, ten přece za to nestojí. Viděla jsi, co udělal s tou před námi.“

Možná, že kousek plíšku, jak řekla, ale je to všechno, co mám, a zahodit ho nemůžu. Jak bych se mohla zříct Arna a prohlásit, že je mi úplně jedno, co se s ním stane? Ten prstýnek nás přece spojuje.

Začala jsem postupovat řadou pozpátku dál a dál dozadu, abych měla čas si rozmyslet, co mám dělat.

Má pravdu kamarádka, nebo já?

Prstýnek zahodit, nebo si ho nechat?

Když ho odhodím, budu si připadat, že jsem Arna zradila, a sama tím ztratím půdu pod nohama.

Když si ho nechám, třeba ho esesák najde a třeba ne. Bylo to jako ruská ruleta. Možná, že jde o život – a já jsem se rozhodla.

Prstýnek si nechám. V něm je moje láska, moje celá naděje.

Dala jsem si ho taky pod jazyk, navzdory všemu nebezpečí, ať to dopadne, jak to dopadne. Odevzdaná osudu jsem předstoupila před prohlížejícího esesáka. Věděla jsem moc dobře, co dělám, bylo to moje pevné rozhodnutí, chápala jsem, čemu se tady vystavuji, a byla jsem ochotná za to zaplatit jakoukoli cenu. Začal mi rozhrnovat vlasy a hledal, jestli v nich něco najde. Teď jsem čekala, že nařídí, abych otevřela naplno ústa.

V tom okamžiku zaburácel rozkaz vyššího nadřízeného dozorce, aby prohlídku urychlil – a on mě propustil. Strčil do mě a křičel do čekající řady:

„Schnell! Los! Další!“

Prstýnek mi zůstal.

Byla to moje první zkouška postavit se osudu tváří v tvář – a já jsem vyhrála. To, že jsem zachránila prstýnek, mě naplnilo zvláštní novou silou, že se teď nemusím ničeho bát.

(Fantlová, Zdenka [2001]: *Klid je síla, řek' tatínek*. Brno: Nakladatelství Primus, s. 102, 103, 106–107, 174–177.)

Pentalogie *Kruh prstenu* je patrně prvním pokusem zachytit takové základní hodnoty života člověka a společnosti, jakými jsou sexualita, erotika, láska a manželství – celostně, na multidisciplinárním základě, integrovaném prostředky moderní biologické a sociokulturní antropologie, i v inspirujícím sepětí vědy a umění.

*

Malina, Jaroslav (2003): Úvodní slovo. In: Malina, Jaroslav a kolektiv, *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*. Ukázky z 1. a 4. svazku pentalogie. (ISBN 80-7204-271-8 [Akademické nakladatelství CERM], 80-86258-39-4 [Nakladatelství a vydavatelství NAUMA], 224 str.) Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 7–12.

7. O autorech

7.1. Ing. Marie Dohnalová, CSc.

Dohnalová Marie (narozena 30. 6. 1955, Vimperk), Ing., CSc., ekonomka, socioložka, 1978–1992 odborná asistentka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1996 pedagogicko-vědecká pracovnice Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (FHS UK) v Praze, od roku 2001 vedoucí Katedry oboru Občanský sektor, předsedkyně Společnosti pro podporu univerzitních aktivit. Zabývá se sociálně-ekonomickou problematikou, publikovala více než 40 statí nebo recenzí. Spoluautorka skript *Odvětvové ekonomiky, Teorie řízení*, autorka monografie *Sociální plánování a rozvoj ekonomiky* (1984), *Ekonomie pro každý den* (1987). V posledních letech publikovala v časopisech *Grantis – měsíčník neziskového sektoru*, *Sociální práce*, *Speciální pedagogika*, *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity* a *Nadace Universitas Masarykiana* články týkající se nestátních neziskových organizací. V roce 2002 editovala sborník *Občanský sektor, studie a souvislosti*, připravila interní studijní text pro studenty *Občanský sektor, příklady pomoci vybraným sociálním skupinám*. V roce 2003 spolu s Jaroslavem Malinou a Karlem Müllerem jr. publikovala učebnici *Občanská společnost: Minulost – přítomnost – budoucnost* (17. svazek série *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*). Na Katedře oboru Občanský sektor vyučuje Úvod do studia občanského sektoru, Nestátní

Obr. 60. Ing. Marie Dohnalová, CSc. Foto: RNDr. Miroslav Králík.

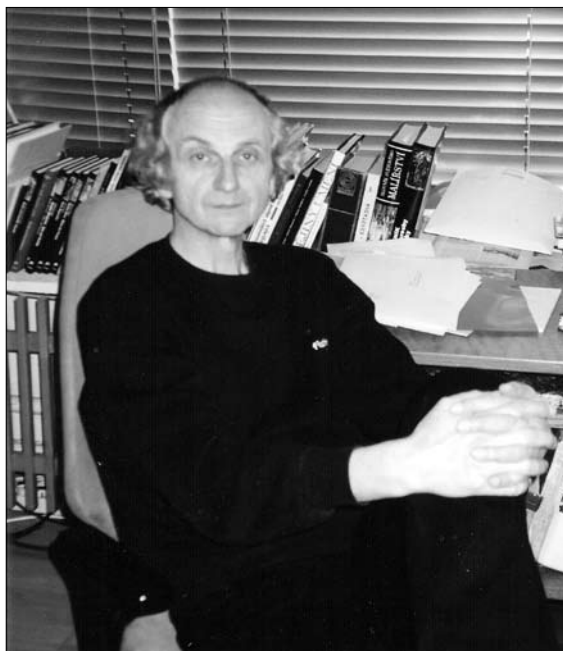
neziskové organizace, Veřejná ekonomie, Sociální ekonomie. Připravila dvouletý magisterský studijní program Občanský sektor jako jediný takový v ČR. Členka

redakčních rad časopisu *Grantis – měsíčník neziskového sektoru*, časopisu *Univerzitní noviny – List Nadace Universitas Masarykiana* a předsedkyně *Společnosti pro podporu univerzitních aktivit*, členka Akademického senátu UK a grantové agentury UK, členka komise pro státní závěrečnou zkoušku v bakalářském a magister-

ském programu a pro státní doktorskou zkoušku oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Kontakt: Katedra oboru občanský sektor, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, telefon: 251 620 283, 606 764 587, e-mail: marie.dohnalova@fhs.cuni.cz.

7.2. Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.

Malina Jaroslav (narozen 11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), prof. PhDr., DrSc., sociokulturní antropolog, archeolog a spisovatel, profesor a vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1993 spoluzaložil Nadaci Universitas Masarykiana, stal se jejím předsedou, dále předsedou Výboru Ceny Karla Engliše a předsedou Výboru Ceny Nadace Universitas Masarykiana. Je zakladatelem a šéfredaktorem časopisu *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, který vychází od roku 1994, zakladatelem a editorem šesti nadačních knižnic – Beletrie, Heureka, Miscellanea, Osobnosti, Scientia, Scintilla, kde bylo dosud publikováno více než šedesát svazků. V odborné práci se zabývá tématy z oblasti experimentální a sociokulturní antropologie a archeologie, petroarcheologie a filozofie vědy. Publikoval u nás i v zahraničí mnoho vědeckých studií, esejů a knih: *Metody experimentu v archeologii*, 1980, *Archaeology Yesterday and Today*, 1990 (se Zdeňkem Vašíčkem), *Kámen a hlína jako ekofakt a artefakt ve vývoji životního prostředí*, 1991, *První císař*, 1994 aj. V roce 1993 inicioval rozsáhlý vědecko-umělecký projekt pětisvazkové knihy a výstavy *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literaturě, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* (po preprintech čtyř svazků publikovaných v letech 1999–2003 začne dílo v definitivní podobě vycházet od roku 2004). V roce 2000 zahájil dlouholetý vědecko-pedagogický projekt *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, v jehož rámci pod jeho editorským vedením a za autorského přispění řady významných odborníků bylo dosud publikováno 21 svazků. Vydal také vědecko-naučné knihy obracející se k záhadám

Obr. 61. Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc. Foto: RNDr. Miroslav Králík.

dávné minulosti a lidské tvořivosti: *Vzpomínky na minulost aneb Experimenty odhalují tajemství pravěku*, 1982, 1992, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?*, 1988, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti*, 1991, *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*, 1991, *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*, 1994 (s Pavlem Pavlem), *Adolf Born*, 1995 (s kolektivem autorů), *Olbram Zoubek*, 1996 (s kolektivem autorů), *Alois Mikulka*, 2001, *Vincenc Makovský*, 2002 (s Jiřím Hlušíčkou a Jiřím Šebkem), *Vladimír Preclík*, 2002 (s kolektivem autorů) aj. Zastihuje i za hranice vědecké a vědecko-naučné činnosti a projevuje se na poli beletrie: *Amor: Počítačový*

system k automatickému generování milostných scén, 1993, *První pozemšťan*, 1995, *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*, 1996, *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí*, 1997 aj. Jeho vědecké a vědecko-naučné knižní publikace (30 titulů) vyšly u nás a v cizině (Academia, Cambridge University Press, Editura Artemis, Electa, Mysl, Progress aj.) v cel-

kovém nákladu více než půl milionu výtisků. Obdržel Cenu rektora Masarykovy univerzity za vynikající vědecké dílo (1995, 1997), Cenu města Brna (1997) aj. Kontakt: Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Vlnařská 5, 603 00 Brno, telefon, záznamník, fax: 543 246 305, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

7. 3. PhDr. Karel Müller, Ph.D.

Müller Karel (narozen 4. 1. 1972, Písek), Mgr., Ph.D., filozof a politický sociolog, odborný asistent Katedry politologie Vysoké školy ekonomické v Praze, kde působí od roku 1999. Vystudoval filozofii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (1996), postgraduálně potom politologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (2002). Vyučuje předměty Politická sociologie a Občanská společnost a stát: předpoklady, rizika a záruky demokracie. Externě vyučuje také na Fakultě humanitních studií a na Fakultě sociálních věd UK. Zabývá se problematikou moderní občanské společnosti v českém i evropském kontextu. Publikoval řadu článků v českých i zahraničních periodikách. Je autorem publikace *Češi a občanská společnost – pojem, problémy, východiska* (2002, 2003), v roce 2003 spolu Marií Dohnalovou publikoval učebnici *Občanská společnost: Minulost – přítomnost – budoucnost* (17. svazek série *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů..* Působí v redakční radě časopisu *Grantis*, je členem předsednictva *Helsinského výboru ČR*. Kontakt: Katedra politologie Fakulty mezinárodních

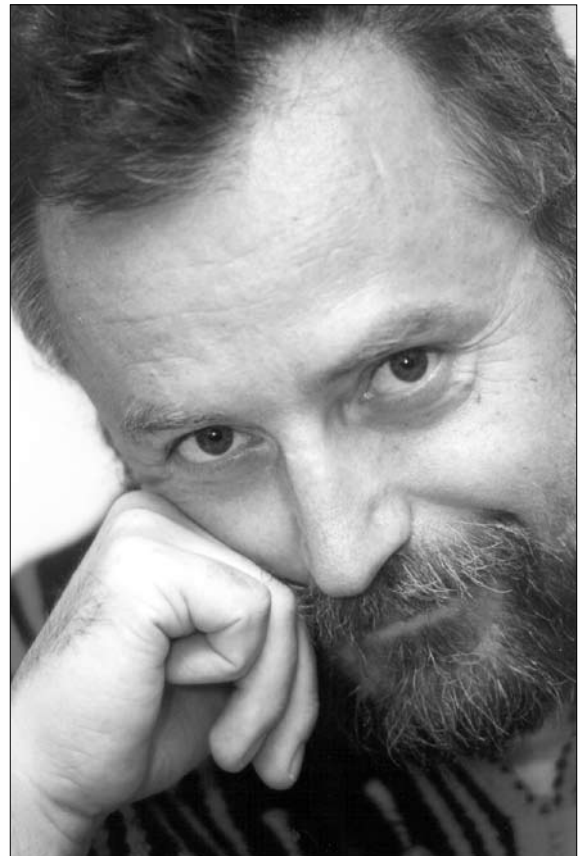
Obr. 62. PhDr. Karel Müller, Ph.D. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

vztahů Vysoké školy ekonomické, náměstí W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, telefon: 224 095 296, e-mail: mullerk@vse.cz.

8. O spoluautorech

8.1. Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc.

Kašpar Oldřich (6. 1. 1952, Jestřebí), doc. PhDr., CSc., amerikanista, etnolog, historik, překladatel a spisovatel, docent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen korespondent Mexické akademie historie. Oldřich Kašpar se narodil 6. ledna 1952 v Jestřebí (okres Šumperk). V roce 1974 absolvoval obory historii a bohemistiku na Pedagogické a Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V současné době působí jako docent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je členem Národopisné společnosti československé, Vlastivědné společnosti muzejní v Brně a v Olomouci, Asociación Española de los Nahuatlantos. V odborné práci se zabývá zvláště dějinami a kulturou předkolumbovské Ameriky, dějinami česko-španělsko-hispanoamerických vztahů, působením českých jezuitů 17. a 18. století v Novém světě, zvláště v Mexiku. Publikoval několik desítek knih, učebních textů a stovky studií u nás i v zahraničí. Z odborných publikací a edicí: *Nový svět v české a evropské literatuře 16.–19. století* (Praha 1983); *Tam za mořem je Amerika: Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století* (Praha 1986); *Zlato v rouše smrti: Antologie z evropských a amerických kronik o dobývání Tenochtitlánu a Tahuantinsuyu* (Praha 1990); *Los Jesuitas Checos en la Nueva España (1678–1766)* (México 1991); *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích* (Praha 1992); *Légendes et contes des*

Obr. 63. Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

Aztèques (Paris 1995); *Märchen der Azteken* (Hanau 1995); *Neuvadnou mé květy, neumlknou mé písňe: Výbor z aztécké, kečuánské a mexické poezie* (Praha 1996); *Děti Opeřeného hada: Mýty, legendy a pohádky mexických Indiánů* (Praha 1996); *Ninigo a stvoření světa: Mýty, legendy a pohádky Indiánů Jižní Ameriky* (Praha 1996); *El Nuevo Mundo y el corazón de Europa* (Morélia [Mexiko] 1997); *Dějiny Mexika* (Praha 1999); *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy* (in: Malina, Jaroslav, ed., *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty*

antropologie a „příbuzných oborů“, svazek 9. Brno: Nade Universitas Masarykiana – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, 2002). Z beletrie: *Tajemství vlčí rokle, Svatyně smrti aneb stříbrný Tezcatlipoca* (Praha 1991, druhé vydání 1994); *Smrtí život nekončí: Příběh českého misionáře na Amazonce* (Praha 1993); *Toulky magickým světem Mexika* (Praha 2000). Kontakt: Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc., Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 224 491 456, e-mail: oldrich.kaspar@ff.cuni.cz.

8.2. Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc.

Oliverius Jaroslav (8. 5. 1933, Praha), prof. PhDr., CSc., orientalista (arabistika, hebraistika), profesor Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1956 absolvoval obory arabistika a hebraistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době je profesorem Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde je jako orientalista odborně zaměřen na dějiny arabské literatury a moderní spisovnou arabštinu. Publikoval mnoho studií a článků vztahujících se k moderní arabské, zejména egyptské literatuře, k egyptské literární kritice a k středověké arabské lidové literatuře. Pravidelně recenzuje vědecké práce z oboru arabistiky a hebraistiky pro naše a zahraniční časopisy. Je autorem nebo spoluautorem řady skript a studijních textů a učebnice *Egyptská hovorová arabština* (s Rudolfem Veselým, 1. vydání 1965, 4. vydání 1982); *Kapitoly ze syntaxe moderní spisovné arabštiny* (1999). Vydal *Moderní literatury arabského Východu* (Praha: Karolinum, 1995) a v brněnském nakladatelství Atlantis knihu *Svět klasické arabské literatury* (1995). Má také rozmanité práce populárně vědecké. Přeložil z arabštiny román *Skandál v Káhiře* od egyptského spisovatele Nagíba Mahfúze (Praha: Odeon, 1968). K 650. výročí jubilea Univerzity Karlovy mu byla udělena Pamětní medaile Univerzity Karlovy. Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc., Ústav Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty

Obr. 64. Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc. Foto: Archiv Společnosti pro podporu univerzitních aktivit.

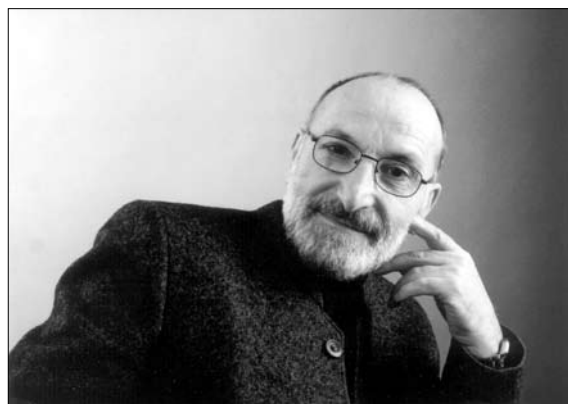
Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 224 491 412.

9. O autorovi výtvarných děl

9.1. Doc. PhDr. Lefteris Joanidis

Joanidis Lefteris (10. 5. 1943, Glikoneri, Řecko), šperkař. Lefteris Joanidis se narodil 10. května 1943 v Glikoneri v Řecku. V roce 1948 emigroval s rodiči do Československa. Od té doby žije a pracuje v Brně: v letech 1966–1971 zde vystudoval obor psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a od roku 1993 působí jako docent na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty své alma mater. Je členem Sdružení výtvarných umělců a teoretiků a Asociace šperkařů České republiky.

Dílo: „Brněnský výtvarník Lefteris Joanidis se od počátku specializoval na zpracování mosazi a její povrchovou úpravu niklováním. Z jejich vlastností vytěžil pro realizaci šperků maximum: ohebnost, pružnost, pevnost a lesk. Nejpodstatnějším rysem všech typů šperku – od náhrdelníku přes náramek a prsten po brož – se stalo zrcadlení. Objevovalo se v původním smyslu tohoto slova jako zobrazení odrazem paprsků i v dalším přeneseném významu jako lesknutí a blýskání. Autor si s tímto principem pohrával v prvních sériích závěsů umístěných na obojkovém kruhu. Geometrické racionálně konstruované náhrdelníky a náramky s obrysem kruhu, půlkruhu nebo oválu řešil Joanidis jako střídání konvexních a konkávních ploch, jejich vzájemné kombinování a doplňování. Ve šperku se odrazily jeho vlastní části i okolní svět, přejímal odlesky světla a stínů, chytal barevné tóny oděvů a nejbližšího okolí. V některých závěsech uplatnil červenou nebo

Obr. 65. Doc. PhDr. Lefteris Joanidis. Foto: Mgr. Irena Armutidiová.

fialovou barvu v dutině šperku, takže se objevila pouze v odlesku na viditelné ploše. Uvážlivou kalkulací, citem a intuicí měnil autor proporce vypouklých a vydutých prvků, úhel jejich postavení, zmnožení, násobení, opakování a zmenšování elementů a dosahoval tak pozoruhodných tvarů, jejichž podobu relativizovala změna vnějšího prostředí. Dostatečná velkorysost měla jen jednu omezující hranici – a tou byla proporce k lidskému tělu, nositelnost šperku a pohodlí při jeho užívání“ (Křížová 2002, s. 73–74).

Společné výstavy: 1973 Perspektivy III, Galerie Pod Krokodýlem, Brno; 1974 Výtvarníci Jihomoravského

kraje, Poznaň (Polsko); 1975 Výstava k 30. výročí osvobození Československa Rudou armádou, Praha; 1976 Netradiční šperk, Malá galerie Antonína Trýba, Lékařská fakulta Univerzity J. E. Purkyně (předtím a nyní – Masarykovy univerzity) v Brně; 1982 Výstava československo-francouzského přátelství, Paříž (Francie); Umění domovu, Galerie Dílo, Karlovy Vary; 1985 Výstava k 40. výročí osvobození Československa Rudou armádou, Praha; 1987 Moravský šperk, Moravská galerie v Brně, Brno; 1990 Kov a šperk, Špálova galerie, Praha; 1991 Řeč věcí, TT klub, Oblastní galerie Vysočiny, Jihlava; 1992 Aura – Výstava drobné plastiky, umeleckého šperku a odevného doplňku, Galéria mesta Bratislavy, Bratislava (Slovensko); 1998 Výstava kreseb, Národní muzeum v Praze, Praha; Výstava pedagogů Katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Centrum experimentálního divadla, Brno; 1999 Řekové, Nová radnice, Brno; 2001 Výstava SVUT Brno, Galerie U Dobrého pastýře, Brno; 2002 Galerie v Lazarské, Praha.

Samostatné výstavy: 1974 Výstavní síň umění – knihy (s M. Filippovou, O. Rujbrem); 1975 Galerie Karolina, Praha (s J. Svobodou); 1976 Moravská galerie v Brně, Brno (s B. Růžickovou, O. Rujbrem); 1977 Vlastivědný ústav, Šumperk (s B. Růžickovou, O. Rujbrem); 1978 Horácká galerie, Nové Město na Moravě (s B. Růžickovou, O. Rujbrem, V. Houfem); 1979 Galerie Dílo, Brno; 1980 Galerie Dílo, Brno (s V. Šikulou); 1981 Galerie Karolina, Praha; Muzeum Prostějovska, Prostějov (s B. Růžickovou, O. Rujbrem, V. Houfem); 1982 Galerie Dílo, Brno; 1982–1983 Okresní vlastivědné muzeum, Frýdek-Místek; 1983 Galerie Dílo, Olomouc; 1984 Galerie Karolina, Praha; Galerie Dílo, Brno; 1986 Galerie Dílo, Ostrava; 1988 Galerie Dílo, Bratislava; 1993 Moravská galerie v Brně, Brno; 1998 Výstava šperků, Křížová chodba Staré radnice, Brno; 2000 Galerie I. Follové, Ungelt na Starém Městě pražském; 2002 Výstava šperků, Městské muzeum v Krnově.

Zastoupení ve sbírkách: Moravská galerie v Brně; Muzeum města Brna.

Díla vytvořená pro *Kruh prstenu*:

Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu I*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

Kruh prstenu II, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

Kruh prstenu III, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

Kruh prstenu IV, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

Kruh prstenu V, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

*

Lefteris Joanidis: „*Pan profesor Jaroslav Malina z Masarykovy univerzity – spiritus movens, editor a spoluautor připravované pentalogie Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy – mě vyzval, abych vytvořil prsten, který by měl, ve smyslu názvu i obsahu pentalogie, charakter erotického znaku, ale současně, aby zpracovaný motiv byl i symbolem univerza, dynamické jednoty dvou protikladů, mužského a ženského principu ...*

Mé počáteční asociace, kresby i první práce vycházely z konceptu vytvořit prsten, který symbolizuje spojení dvou v jedno (odvěký archetypální symbol). Malý soubor prstenů a náramků, který jsem v tomto duchu vytvořil, byl zpracován tradičně – pojetím i technologií. Ve všech případech šlo o variaci jednoho motivu: dva prvky, z nichž jeden symbolizuje ženu a druhý muže, se dotykem, překrytím či průnikem spojují. Tvarosloví bylo biomorfní. Prsteny i náramky byly vytvořeny z jednoho kusu kování a tepáním za tepla.

Následně jsem si udělal malý průzkum. Domníval jsem se, že ‚polopatický‘ eroticko-sexuální charakter šperku bude přijat s rozpaky právě pro onu jednoznačnost. Byl jsem překvapen, když jsem vyslechl různé interpretace, z nichž ta erotická byla připouštěna pouze jako jedna z možných. Každý, dle svého ustrojení, viděl něco jiného: pestík a tyčinku, lístek a plod, semeno v zemi ... Objevily se i výklady abstrahující: aktivita a pasivita, dominance a submisivita, průbojnost a odevzdanost ... Je zřejmé, že všechny tyto výklady mají i svou konotaci erotickou, nicméně jsem z toho vyvodil, že se mi nepovedlo vytvořit symbol či znak zcela pregnantní. Velké množství interpretací prokazovalo neurčitost znaku.

Pochopil jsem, že bych měl tentýž motiv zpracovat tak, abych odstranil všechny tvarové prvky, které asociují konkrétní věc nebo jev (lístek, plod, ...). Musím jít cestou minimalizace, zbavit se konkrétního ve prospěch abstraktního a jednotlivosti ve prospěch obecného. Tvary

organické nahradit geometrickými. Základní strategie tvorby nesmí vycházet z tradiční nápodoby, ale ze snahy vytvořit nový, originální tvarový celek.

Postupoval jsem tak. Vytvořil jsem řadu variant ve smyslu výše uvedených postupů. Za finální dílo považuji prsten (náramek), v němž nikdo nemůže vidět pestík a tyčinku, lístek a plod nebo semeno v zemi. Z formálního hlediska jde o průnik dvou geometrických těles. Celý proces tvorby by proto bylo možno vyjádřit: Od tyčinky a pestíku k průniku dvou geometrických těles.“

Adresa: Doc. PhDr. Lefteris Joanidis, Mojžíšova 14, 612 00 Brno, telefon: 549 211 319.

Literatura (výběr):

Holešovský, Karel (1994): Lefteris Joanidis. *Design Trend*, 1994, č. 6, s. 84–87.

Křížová, Alena (1995): Aktuální moravský šperk. *Bulletin Moravské galerie*, 1995, č. 51, s. 92–94.

Křížová, Alena (1998): Zrcadlení jako princip v tvorbě Lefterise Joanidise. *Bulletin Moravské galerie*, 1998, č. 54, s. 160–162.

Křížová, Alena (2002): *Proměny českého šperku na konci 20. století*. Praha: Academia, s. 40, 72, 73, 81, 175.

(Medailon Lefterise Joanidise napsali Alena Křížová a Jaroslav Malina.)

10. Literatura a prameny

10.1. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Ahrne, Göran (1998): Civil Society and Uncivil Organizations. In: Alexander, Jeffrey, ed., *Real Civil Societies*. Praha: Sage, s. 84–95.
- Alan, Josef (1995): *Dialogy o občanské společnosti*. Praha: Slon.
- Alexander, Jeffrey (1998a): Introduction Civil Society I, II, III: Construction an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations. In: Alexander, Jeffrey, ed., *Real Civil Societies*. Praha: Sage, s. 1–20.
- Alexander, Jeffrey (1998b): Citizen and Enemy as Symbolic Classification: On the Polarizing Discourse of Civil Society. In: Alexander, Jeffrey (ed.), *Real Civil Societies*. Praha: Sage, s. 96–114.
- Alexander, Manfred (1997): Čeští Němci a vznik Československa. *Dějiny a současnost*, 1997, č. 6, s. 21–26.
- Allan, Sarah (1991): *The Shape of the Turtle: Myth, Art, and Cosmos in Early China*. Albany: State University of New York.
- Allen, John – Braham, Peter – Lewis, Paul, ed. (1992): *Political and Economic Forms of Modernity*. Cambridge: Polity Press in Association with Blackwell Publishers and The Open University.
- Almond, G. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Anheier, Helmut K., ed. (1999): *When Things Go Wrong: Organizational Failures and Breakdowns*. Thousand Oaks (California): Sage.
- Anheier, Helmut K. – Ben-Ner, A. (2002) *The Study of Nonprofit Enterprise: Theories and Approaches*. New York: Kluwer/Plenum Academic Publishers.
- Anheier, Helmut K. – Kendall, Jeremy, ed. (2001): *The Third Sector at the Crossroads*. London: Routledge.
- Anheier, Helmut K. – Salamon, Lester M. (1999): *Nástup neziskového sektoru, mezinárodní srovnání*. Praha: Agnes. (Překlad anglického originálu *The Emerging Sector Revisited [A Summary]*, 1998.)
- Anheier, Helmut K. – Seibel, W., ed. (1990): *The Third Sector: Comparative Studies of Non-Profit Organizations*. Berlin – New York: DeGruyter.
- Anheier, Helmut K. – Seibel, W. (2001): *The Nonprofit Sector in Germany*. Manchester: Manchester University Press.
- Anton, Ferdinand (1973): *Die Frau im alten Amerika*. Leipzig: Edition Leipzig.
- Archambault, Edith (1996a): *Le secteur sans but lucratif associations et fondations en France*. Paris: Economica.
- Archambault, Edith (1996b): *The Nonprofit Sector in France*. Manchester: Manchester University Press.
- Aristoteles (1988): *Politika*. Praha: Pravda.
- Aron, Raymond (1993): *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Ašerová, Dagmar – Thomas, Robert N. (1998): *Základní otázky týkající se zřizování a správy nadací v České*

- republice a ve Slovenské republice*. Praha: East West Institute.
- Badelt, C., ed. (1999): *Handbuch der Nonprofit Organisationen: Strukturen und Management*. Stuttgart: Schaeffer und Poeschel.
- Banfield, Edward (1995): *Občanské ctnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Barát, Juraj – Zelenáková, Mária (2000): Tretí sektor a charitatívne organizácie na Slovensku. In: Ondrušek, Dušan – Zelenáková, Mária, ed., *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 67–83.
- Barbetta, P. (1997): *The Nonprofit Sector in Italy*. Manchester: Manchester University Press.
- Bauman, Zygmunt (1995): *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon.
- Bauman, Zygmunt (1999): *Globalizace: Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Beck, U. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity (Theory, Culture, and Society Series)*. Thousand Oaks (California): Sage.
- Bell, Daniel (1999): *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha: Slon.
- Bell, Daniel (1990): „Hegeliánské tajemství“ – občanská společnost v Americe. Informační skupina AV–896.
- Bělohradský, Václav (1992): *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Československý spisovatel.
- Ben-Ner, A. – Gui, B., ed. (1993): *The Non-Profit Sector in the Mixed Economy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Berg-Schlosser, Dirk – Stammen, Theo, (2000): *Úvod do politické vědy*. Praha: ISE.
- Bibó, István (1997): *Bída malých národů východní Evropy*. Brno: Doplněk.
- Birrell, Anne (1993): *Chinese Mythology: An Introduction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Bishop, Clifford – Husain, Shahrukh – Vitebsky, Piers (2001): Origins – The Evolution of Sexual Culture. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft GmbH, s. 129–187.
- Bishop, Clifford – Vitebsky, Piers (2001): Sexual Crucibles. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 489–525.
- Bondy, Egon (1993): *Čínská filosofie*. Praha: Vokno
- Bouhdiba, Abdelwahab (1975): *La sexualité en Islam*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bouhdiba, Abdelwahab (1985): *Sexuality in Islam*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Brokl, Lubomír (1997): *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Slon.
- Brokl, Lubomír (2002): *Hledání občanské společnosti*. Praha: Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 12, 2002.
- Broklová, Eva (1992): *Československá demokracie: Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha: Slon.
- Brouček, Stanislav (1996): Národopisná výstava československá a česká společnost. In: Brouček, Stanislav – Pargač, Jan – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena, *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, s. 7–30.
- Brown, Vivienne (1992): The Emergence of the Economy. In: Hall, Stuart – Gieben, Bram, ed., *Formations of Modernity*. Cambridge – Oxford: Polity Press in Association with Blackwell Publishers and The Open University, s. 127–175.
- Bryant, Christopher (1993): Social Self-Organisation, Civility and Sociology: A Comment on Kumar's „Civil“ Society. *British Journal of Sociology*, roč. 44, č. 3, s. 397–401.
- Buchanan, Keith M. (1970): *The Transformation of the Chinese Earth: Aspects of the Evaluation of the Chinese Earth from Earliest Times to Mao Tse-tung*. London: Bell.
- Buchanan, M. James (1998): *Veřejné finance v demokratickém systému*. Brno: Computer Press.
- Bücher, Karel (1897): *Vznik národního hospodářství*. Praha: Jan Laichter.
- Burland, Cottie A. (1975): *Amerika před Kolumbem*. Praha: Mladá fronta.
- Bútor, Martin (1998): Tretí sektor vo svete a u nás. In: Ondrušek, Dušan a kolektiv, *Čítanka pre neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 159–172
- Calhoun, Craig (1993): Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination. *International Sociology*, roč. 8, 1993, č. 4, s. 387–411.
- Cameron, Rondo (1996): *Stručné ekonomické dějiny světa: Od doby kamenné do současnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Campsová, Victoria – Giner, Salvador (2000): *Pohľady na občiansku kultúru*. Bratislava: Kalligram.
- Cizinci v České republice* (2002). Praha: Český statistický úřad – Scientia.
- Cohen, Gary (1998): Němci, Židé a Češi v Praze. *Dějiny a současnost*, roč. 1998, č. 4.

- Cohen, Gary (2000): *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Karolinum.
- Cohen, Jean – Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Coleman, J. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Čapek, Karel (1991): *O věcech obecných čili Zóon politikon*. Praha: Československý spisovatel.
- Čechurová-Šetřilová, Jana (1998): Politická reprezentace českých podnikatelů v období tzv. budování státu. In: Kárník, Zdeněk, ed., *K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939*. Praha: Karolinum.
- Čepelka, Oldřich (1997): *Práce s veřejností v nepodnikatelském sektoru*. Liberec: Nadace Omega.
- Čermák, Vladimír (1993): Kleisthenův příspěvek tvořivosti v politice. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, II. Brno – Boskovice – Praha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota, s. 130–142.
- Černá, Milena (2003): Mezník v legislativě pro NNO v ČR. *Grantis – měsíčník neziskového sektoru*, roč. 11, č. 7–8, s. 13–14.
- Dahrendorf, Ralf (1991a): *Moderný sociální konflikt*. Bratislava: Archa.
- Dahrendorf, Ralf (1991b): *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: Evropské kulturní dědictví.
- Dahrendorf, Ralf (1994): Svoboda a sociální vazby: Poznámky ke struktuře argumentace. In: Znoj Milan, ed., *Liberální společnost*. Praha: Filozofia, s. 9–16.
- Daňhel, Jaroslav (2002): *Kapitoly z pojistné teorie*. Praha: Vysoká škola ekonomická – Nakladatelství Oeconomica.
- de Bary, William T. – Chan, Wing-tsit – Watson, Burton (1960): *Sources of Chinese Tradition*, sv. 1. New York: Columbia University Press.
- Debbash, Charles (1995): *Neziskové organizace*. Praha: Victoria Publishing.
- Deci, E. – Ryan, R. (1985): *Intrinsic Motivation and Self Determination in Human Behaviour*. New York: Plenum Press.
- Deverová, Lenka (2003): Sporný zákon o církvích. *Grantis – měsíčník neziskového sektoru*, roč. 11, 2003, č. 7–8, s. 8–9.
- Dohnalová, Marie (2002a): Sociálně-ekonomické souvislosti občanské společnosti. In: Dohnalová, Marie – Anderle, Petr, ed., *Občanský sektor: Úvahy a souvislosti*. Moravský Beroun: Vydala Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Katedra Občanský sektor) v Moravské expedici, kmenovém nakladatelství občanského sdružení Vlastenecký poutník, s. 106–136.
- Dohnalová, Marie (2002b): Zaměření Katedry Občanský sektor Fakulty humanitních studií UK a spolupráce s Ekonomicko-správní fakultou MU a dalšími institucemi. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 9, 2002, č. 12, s. 33–35.
- Dohnalová, Marie (2003a): Sociální ekonomie a občanský sektor (I): Z historie. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 2, s. 39–43.
- Dohnalová, Marie (2003b): Sociální ekonomie a občanský sektor (II): Vymezení občanského sektoru. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 3, s. 41–46.
- Dohnalová, Marie (2003c): Sociální ekonomie a občanský sektor (III): Nové subjekty. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 4, s. 37–43.
- Dohnalová, Marie (2003d): Sociální ekonomie a občanský sektor (IV): Stávající subjekty. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 5, s. 37–41.
- Dokulil, Miloš (1995a): Úvaha o toleranci. *Filosofický časopis*, roč. 43, 1995, č. 5, s. 765–785.
- Dokulil, Miloš (1995b): *Ve věci tolerance – Lockovská rozjímání*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Doležal, Bohumil (1997): Česká politika v pasti vlastní výlučnosti. *Respekt*, 35, 25.–31. 8. 1997, s. 2.
- Doyle, L. – Gough, I. (1991): *A Theory Of Human Need*. Basingstoke: Macmillan.
- Drucker, Peter (1993): *Postkapitalistická společnost*. Praha: Management Press.
- Drucker, Peter (1994): *Řízení neziskové organizace, praxe a principy*. Praha: Management Press.
- Duben Rostislav (1996): *Neziskový sektor v ekonomice a společnosti*. Praha: CODEX Bohemia.
- Dusil, Václav – Kliment, Josef (1936): *Spolky, shromáždění a politické strany podle práva Československého*. Právnícká knihovna sv. 34. Praha: V. Linhart.
- Eberhard, Wolfram (1967): *Guilt and Sin in Traditional China*. Berkeley (California): University of California Press.

- Economic and Social Committee (1997): *Opinion on the Co-operation with Charitable Associations as Economic and Social Partners in the Field of Social Welfare (Own-Initiative)*. CES 1398/97, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- Economic and Social Committee (1998): *Opinion on the Communication from the Commission Promoting the Role of Voluntary Organizations and Foundations in Europe*. CES 118/98, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- Economic and Social Committee (1999): *Opinion on The Role and Contribution of Civil Society Organisations in Building Europe (Own-Initiative)*. CES 851/99, Economic and Social Committee of the European Communities. Brussels.
- Efmertová, Marcela (1998): *České země v letech 1848–1918*. Praha: Libri.
- European Commission (1997): *Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe*. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities.
- European Commission (2000): *The Commission and Non-Governmental Organisations: Building a Stronger Partnership*. Discussion Paper. Brussels: European Commission.
- Faltus, J. – Průcha, V. (1996): *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*. Praha: Vysoká škola ekonomická.
- Feest, Christian F. – Kann, Peter, ed. (1992): *Das Altertum der Neuen Welt: Voreuropäische Kulturen Amerikas*. Wien.
- Ferguson, Adam (1969): *An Essay on History of Civil Society*. Farnborough.
- Ferlie, E., ed. (1996): *The New Public Management in Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Fiala, Petr (1996): Funkce zájmových skupin v politickém systému České republiky. *Parlamentní zpravodaj*, 10, 1996–1997, s. 525–527.
- Fingarette, Herbert (1972): *Confucianism: The Secular as Sacred*. New York: Harper and Row.
- Fišerová, L. – Stich, A. (1986): Vydavatelské poznámky. In: K. H. Borovský, Dílo II. Praha: Československý spisovatel, s. 545–549.
- Fleissig, Jiří – Bahboub, Charif (1993): *Malá encyklopedie islámu*. Praha: Nakladatelství Dar Ibn Rushd.
- Forke, Alfred (1927): *Geschichte der alten chinesischen Philosophie: Geschichte der mittelalterlichen chinesischen Philosophie und Geschichte der neueren chinesischen Philosophie*. Hamburg: de Gruyter.
- Frič, Pavol (1998): *Aktivity a potřeby neziskových organizací v ČR*. Praha: Agnes/ICN.
- Frič, Pavol (2000a): *Strategie rozvoje neziskového sektoru*. Praha: Fórum dárců.
- Frič, Pavol (2000b): *Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky*. Praha: Agnes.
- Frič, Pavol (2003): Vývoj občanského sektoru. In: *Zpráva o lidském rozvoji. Odkud přicházíme, co jsme, kam jdeme?* Praha: Gutenberg – MJF, s. 89–99.
- Frič, Pavol – Goulli, Rochdi (2001): *Neziskový sektor v České republice*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Frič, Pavol – Šilhánová, Hana (1997): *Rozhovory o neziskovém sektoru*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Fung Yu-lan (1952–1953): *A History of Chinese Philosophy*. Vol. I: *The Period of the Philosophers (from the Beginnings to Circa 100 B. C.)*. Vol. II: *The Period of Classical Learning (from the Second Century B. C. to the Twentieth Century A. D.)*. Princeton: Princeton University Press.
- Gamson, W. (1992): *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, Ernest (1993): *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Gellner, Ernest (1997): *Podmínky svobody: Občanská společnost a její rivalové*. Brno: CDN.
- Gibson, Rowan, ed. (2000): *Nový obraz budoucnosti*. Praha: Management Press.
- Giddens, Anthony (1985): *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequence of Modernity*. Stanford (California): Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1998a): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1998b): *Důsledky modernity*. Praha: Slon.
- Giddens, Anthony (1998c): Post-Traditional Civil Society and the Radical Center. *New Perspective Quarterly*, Spring 1998, Vol. 15, Issue 2.
- Giddens, Anthony (2000): *Unikající svět*. Praha: Slon.
- Giddens, Anthony (2001a): *Třetí cesta: Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Giddens, Anthony (2001b): *Sociologie*. Praha: Argo.

- Goffman, E. (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Goulli, Rochdi – Vyskočilová, Olga (2001): Nestátní neziskový sektor – ekonomická vymezení a postavení v ČR. *Grantis – měsíčník neziskového sektoru*, roč. 9, 2001, č. 2, s. 5.
- Graham, A. C. (1986): *Yin-Yang and the Nature of Correlative Thinking*. Singapore: Institute of East Asian Philosophies.
- Graham, A. C. (1989): *Disputers of the Tao: Philosophical Argument in Ancient China*. La Salle (Illinois): Open Court.
- Granet, Marcel (1968): *La pensée chinoise*. Paris: Albin Michel.
- Green, Andrew Thomas (1977): Občanská společnost, ideje a utváření politiky. *Sociologický časopis*, roč. 1997, č. 33, s. 309–320.
- Habermas, Jürgen (1985): *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (2000): *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filozofia, AV ČR.
- Hagen, Victor Wolfgang von (1963): *Říše Inků*. Praha: Orbis.
- Hall, Stuart – Gieben, Bram, ed. (1992): *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press in Association with Blackwell Publishers and The Open University.
- Halpern, D. (1999): *Social Capital: The New Golden Goose?* London: Institute for Public Policy Research.
- Hamerníková, Bojka (1996): *Veřejné finance*. Praha: Victoria Publishing.
- Hamerníková, Bojka (2000): *Financování ve veřejném a neziskovém nestátním sektoru*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Hansmann, H. (1980): The Role of Non-Profit Enterprise. *Yale Law Journal*, roč. 89, č. 5, s. 835–901.
- Hansmann, H. (1996): *The Ownership of Enterprise*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Harley, J. B. – Woodward, David, ed. (1994): *The History of Cartography*, sv. 2., díl 2.: *Cartography in Traditional East and Southeast Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hartzová, Paula R. (1996): *Taoismus*. Praha: Prostor.
- Havel, Václav (1989): *Do různých stran: Eseje a články z let 1983–1989*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Havel, Václav (1990). *O lidskou identitu: Úvahy, fejtony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. Praha: Rozmluvy.
- Havel, Václav (1994a): Novoroční projev '94. *Lidové noviny*, 3. 1. 1994.
- Havel, Václav (1994b): „Ztráta paměti“. *Lidové noviny*, 13. 9. 1994.
- Havelka, Miloš (1998): „Nepolitická politika“: Kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, roč. 1998, č. 34, s. 455–466.
- Havlíček Borovský, Karel (1986): *Dílo II. Pražské noviny, Národní noviny, Slovan*. Praha: Československý spisovatel.
- Hayek, Friedrich August von (1989): *Cesta do otroctví*. Praha: Rozmluvy.
- Hayek, Friedrich August von (1991a): *Právo, zákonodárství a svoboda. Fata morgána sociální spravedlnosti*, 2. díl. *Politický řád svobodného lidu*, 3. díl. Praha: Academia.
- Hayek, Friedrich August von (1991b): *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1992): *Základy filozofie práva*. Praha: Academia
- Held, David (1992): The Development of the Modern State. In: Hall, Stuart – Gieben, Bram, ed., *Formations of Modernity*. Cambridge – Oxford: Polity Press in Association with Blackwell Publishers and The Open University.
- Hemming, J. (1977): *Dobytí říše Inků*. Praha: Odeon.
- Heumos, Peter (1996): Zhroucení jednoho systému: Osm tezí k rozpadu ČSR v letech 1938–1939. *Dějiny a současnost*, roč. 1996, č. 2.
- Hilf, Rudolf (1996): *Němci a Češi: Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny*. Praha: Prago Media News.
- Hobbes, Thomas (1992): *Výbor z díla*. Praha: Svoboda.
- Holloway, Richard (2001): *Using The Civil Society Index: Assessing the Health of Civil Society*. Canada: Civicus.
- Holub, Petr (2000a): Nářky nad zaslíbenou zemí. *Respekt*, 36, 2000.
- Holub, Petr (2000b): Přichází vláda chaosu. *Respekt*, 20, 2000.
- Hopkins, R. Bruce (1989): *Starting and Managing: A Nonprofit Organization (A Legal Guide)*. New York: John Wiley and Sons.
- Horská, Pavla (1996): Obyvatelstvo českých zemí podle povolání: Nový demografický režim. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 227–266.

- Horská-Vrbová, Pavla (1970): *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha: Academia.
- Hroch, Miroslav (1996): Národní emancipační hnutí, národní stát v historické perspektivě. In: Kunc, Jiří, ed., *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, s. 61–68.
- Hurdík, Jan – Telec, Ivo (1998): *Zákon o nadacích a nadačních fondech: Komentář*. Praha: C. H. Beck.
- Hutton, W. (1994): *The State We're In*. London: Jonathan Cape.
- Chan, Wing-tsit (1963): *A Sourcebook in Chinese Philosophy*. Princeton: Princeton University Press.
- Chen Lie (1995): Der Ahnenkult im alten China. In: *Das Alte China: Menschen und Götter im Reich der Mitte 5000 v. Chr.–220 n. Chr.* München: Hirmer Verlag, s. 36–44.
- Cheng, Anne (1997): *Histoire de la pensée chinoise*. Paris.
- Islám a jeho svět* (1995). Brno: Moravské zemské muzeum, 1995.
- Jan Chin-šun (1954): *Staročínský filosof Lao-c' a jeho učení*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. (Český překlad ruského vydání z roku 1950.)
- Janečková, Lidmila – Vašítková, Miroslava (2000): *Marketing služeb*. Praha: Grada Publishing.
- Jang Kchuan (1955): *Dějiny Válčících států (Čan-kuo š')*. Šanghaj: Žen-min čchu-pan-še (čínsky).
- Jasanský, Jaroslav (1997): *Obecně prospěšné organizace*. Ostrava: Montanex.
- Jindra, Zdeněk (1998): Die Triebkräfte und Entwicklungslinien des tschechischen wirtschaftlichen Aufstiegs im 19. Jahrhundert. In: *Die Regionen des ehemaligen Habsburgerreichs und ihre heutige Wirtschaftsbeziehungen*, Sonderdruck.
- Kačírek, Miloš (2002): Právní rámec občanského sektoru. In: Dohnalová, Marie – Anderle, Petr, ed., *Občanský sektor: Úvahy a souvislosti*. Moravský Beuron: Vydala Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Katedra Občanský sektor) v Moravské expedici, kmenovém nakladatelství občanského sdružení Vlastenecký poutník, s. 137–174.
- Kalinowski, Marc (1991): *Cosmologie et divination dans la Chine ancienne*. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- Kann, Peter – van Bussel, Gerard W. (1996): *Erotische Kunst des alten Peru: Sinnlich-über-sinnlich*. Wien: Museum für Völkerkunde.
- Keane, John (1988): *Civil Society and the State*. New York: Verso.
- Keane, John (1993): Občanská společnost a stát. In: *Podzemní univerzita*. Brno: Proglas, s. 125–150.
- Keane, John (1998): *Civil Society: Old Images, New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Keller, Jan (1996): *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha: Slon.
- Kendall, Jeremy – Knapp, M. R. J. (1996): *The Voluntary Sector in the UK*. Manchester: Manchester University Press.
- Klízáková, Hana (1996): *Terminologie neziskového sektoru. Glosář anglicko-český*. Praha: Informační centrum nadací.
- Klaus, Václav (1995): Snahy o hledání třetí cesty nekončí. In: Znoj, Milan, ed., *Naše současné spory o liberalismus*. Praha: Aleko a Centrum liberálních studií, s. 91–93.
- Klaus, Václav (1996): *Mezi minulostí a budoucností: Filozofické a humanologické úvahy a eseje*. Brno – Praha: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství Svoboda.
- Klíma, Michal (2000): Nezavršená demokracie v České republice aneb Tři anomálie. *Politologická revue*, roč. 2000, č. 1, s. 94–101.
- Klimek, Antonín (1996): Málo známá Republika československá: Rozhovor s historikem A. K. *Babylon*, 16. říjen 1996.
- Klokočka, Vladimír (1996): *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde.
- Kohák, Erazim (1993): *Člověk, dobro a zlo*. Praha: Ježek.
- Kohák, Erazim (2000): *Zelená svatozář*. Praha: Slon.
- Kohn, Livia, ed. (1989): *Taoist Meditation and Longevity Techniques*. Ann Arbor Center for Chinese Studies, Michigan: University of Michigan Press.
- Kolektiv (1992a): *Dějiny země Koruny české*, II. Praha: Paseka.
- Kolektiv (1992b): *Vývoj družstevnictví na území ČSFR*. Praha: Svěpomoc.
- Kolektiv (1994): *Legislativní prostředí pro nevládní organizace*. Praha: IDEU.
- Kolektiv (2001): *Dobrovolníci v neziskových organizacích*. Praha: Informační centrum nadací.
- Koloušek, Jan (1896): Národohospodářský sjezd a česká Národohospodářská společnost. *Naše doba*, 1896.
- (Komise) Společná německo-česká komise historiků (1996): *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. První vydání. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Konfucius (1940): *Hovory Konfuciovy*. Praha: Jan Laichter.

- Konfucius (1995): *Rozpravy*. 2. vydání. Přeložil Jaroslav Průšek. Praha: Mladá fronta.
- Konrád, N. I. (1973): *Západ a Východ*. Praha: Lidové nakladatelství. (Český překlad ruského vydání z roku 1966.)
- Kořalka, Jiří (1996): *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo.
- Krčová, Bohumila (2000): *Mezisektorová spolupráce na místní úrovni – možnost efektivního rozvoje demokracie v ČR*. Praha: IEWS Prague Center.
- Kropáček, Luboš (1993): *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad.
- Kropáček, Luboš – Gombár, Eduard – Marková, Dagmar (1999): *Variace na korán: Islám v diaspoře*. Praha: Orientální ústav Akademie věd ČR.
- Křikavová, Adéla – Mendel, Miloš – Müller, Zdeněk (1990): *Islám: Ideál a skutečnost*. Praha: Panorama.
- Kubů, Eduard (1997): *Banky, průmysl a stát v první Československé republice. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica, 1, Studia Historica*, roč. 45, s. 201–206.
- Kumar, Krishan (1993): *Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term. British Journal of Sociology*, roč. 44, č. 3, s. 375–379.
- Kušnieriková, Natália (2000): *Tradícia spolkovej činnosti na Slovensku*. In: Ondrušek, Dušan – Zelenáková, Mária, ed., *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 51–66.
- Laboutková, Šárka – Žák, Milan (1996): *Zájmové skupiny, lobbying: Nové faktory ovlivňující hospodářskou politiku české ekonomiky. Národní hospodářství*, 9. 12. 1996, s. 32.
- Lašťovka, Marek – Lašťovková, Barbora – Rataj, Tomáš – Ratajová, Jana – Třikač, Josef (1998): *Pražské spolky: Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Praha: Scriptorium
- Leibfried, S. – Pierson, P., ed. (1995): *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*. Washington, D. C.: Brookings Institution.
- Linhartová, Věra (2003): *Společnost rytířů ducha. Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 4, s. 53–57.
- Liščák, Vladimír, ed. (1996): *Lexikon východní moudrosti: Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen* (1996). Z německého originálu *Lexikon der östlichen Weisheitslehren*, vydaného nakladatelstvím Otto Wilhelm Barth, přeložili: Jan Filipický, Helena Heroldová, Josef Kolmaš, Vladimír Liščák, Stanislava Vavroušková. Olomouc – Praha: Votobia – Victoria Publishing.
- Littleton, Scott C. (1998): *Moudrost Východu*. Praha: Knižní klub, Balios.
- Locke, John (1992): *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Loewenstein, Bedřich (1991): *O nacionalismu a revolucích*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Loewenstein, Bedřich (1995): *Projekt moderny: O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha: Oikoyomenh.
- Luckmann, Thomas – Berger, Peter I. (1999): *Sociální konstrukce reality*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Luhman, Niklas (1979): *Trust and Power*. New York: Wiley.
- Lundstrom, T. – Wijkstrom, F. (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- Macek, Josef (1935): *Cesta z krise*. Praha: Jan Laichter.
- Machonin, Pavel (2000): *Výzkum postojů obyvatelstva po volbách do krajských zastupitelstev v České republice v roce 2000*. Pracovní text. Praha: Akademie věd České republiky.
- Major, L. – Sobotka, Milan (1979): *G. W. F. Hegel*. Praha: Mladá fronta.
- Malach, Antonín – Šelešovský Jan – Ustohal Miroslav (2002): *Samosprávné podnikatelské instituce*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Ekonomicko-správní fakulta.
- Malina, Jaroslav (1994): *První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa*. Brno – Boskovice – Praha: Nakladatelství Albert – Nakladatelství Jota – Nakladatelství Svoboda.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (1993): *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, I–III. Brno – Boskovice – Praha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota.
- Malina, Jaroslav – Malinová, Renata (1992): *Vzpomínky na minulost*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Malíř, Jiří (1990): *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871. Časopis Matice moravské*, 109, 1990.
- Malý, Karel, a kolektiv (1997): *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde.
- Mareš, Petr (1998): *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Slon.

- Mareš, Petr – Možný, Ivo (1995): *Institucionalizace chudoby v Čechách*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Marshall, T. H. (1963): *Sociology at the Crossroads*. London: Heinemann.
- Marx, K.– Engels, B. (1958): Německá ideologie. In: *Marx, Engels, Spisy 3*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1920): *Nová Evropa*. Praha: Gustav Dubský.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1925): *Světová revoluce*. Praha: Čin – Orbis.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1945): *Ideály humanitní*. Praha: Čin.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1996): *Karel Havlíček: Snahy a tužby politického probuzení*. Praha: Ústav TGM.
- Mauss, Marcel (1999): *Esej o daru*. Praha: Slon.
- Mernissi, F. (1975): *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*. London: John Wiley and Sons.
- Meyer, M. – Zucker, L. (1989): *Permanently Failing Organisations*. Newbury Park (California): Sage.
- Mezinárodní konference zaměstnaneckých zdravotních pojišťoven* (2001). Praha: Svaz zdravotních pojišťoven.
- Miller, David (1995): Občanská společnost. In: *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Proglas, s. 341–342.
- Mlynář, Zdeněk (1994): K pojetí demokracie po „reálném socialismu“ (srovnávací studie o Polsku, ČSFR a Maďarsku roku 1992). *Politologická revue*, 1994, č. 2, s. 37–47.
- Mlynář, Zdeněk (1995): Kulatý stůl – záznam diskuse. *Politologická revue*, 1995, č. 2, s. 61–73.
- Montesquieu, Charles (1989): *Duch zákonov*. Bratislava: Tatran.
- Montesquieu, Charles (1990): *Selected Political Writings*. (M. Richter, ed.). Indianapolis – Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Moseley, Michael E. (1992): *The Incas and Their Ancestors: The Archaeology of Peru*. London.
- Možný, Ivo (1999): *Proč tak snadno ...* Praha: Slon.
- Možný, Ivo (2002): *Česká společnost: Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.
- Muhammad an-Nafzáví (2001): *Zahrada vůní pro potěchu myslí. 400 let staré pojednání o Arabech a milování*. Překlad a doslov Svetožár Pantůček. Ilustrace a obálka Jaroslava Bičovská. Praha: Nakladatelství Dar Ibn Rushd.
- Müller, Jiří (2000): *Ekonomické prostředí pro občanský neziskový sektor v ČR: Nadace a majetek*. Brno: Fórum dárců.
- Müller, Jiří (2001): Historie a současnost Nadačního investičního fondu. *FD Newsletter (Fórum dárců – Informace pro nadace a o nadacích)*, 2001, č. 2, s. 1.
- Müller, Jiří (2003): Komentář k usnesení vlády k příspěvku z Nadačního investičního fondu. In: *Newsletter*, mimořádné číslo. Praha: Fórum dárců.
- Müller, Karel (1999a): Heslo „svůj k svému“ v hospodářské emancipaci české společnosti: Česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství I., *Střední Evropa*, 1999, č. 89, s. 109–123.
- Müller, Karel (1999b): Heslo „svůj k svému“ v hospodářské emancipaci české společnosti: Česká společnost, nacionalismus a národní hospodářství II., *Střední Evropa*, 1999, č. 90, s. 88–104.
- Müller, Karel (2001a): Koncept občanské společnosti: konceptualizace, dilemata, nebezpečí. *Politologická revue*, 2001, č. 1, s. 3–26.
- Müller, Karel (2001b): Češi a občanská společnost. *Politologická revue*, 2001, č. 2, s. 3–33.
- Müller, Karel (2002): *Češi a občanská společnost*. Praha: Triton.
- Munro, Donald J. (1969): *The Concept of Man in Early China*. Stanford: Stanford University Press.
- Murphy, Robert F. (1998): *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.
- Musil, Jiří (1996): Česká společnost 1918–1938. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (7. kapitola). Praha: Mladá fronta, s. 267–310.
- Musil, Jiří (1998): Jací tedy vlastně jsme? *Nová Přítomnost*, 1998, č. 4.
- National Council for Voluntary Organisations and Centre for Civil Society (2001): *Next Steps in Voluntary Action: An Analysis of Five Years of Developments in the Voluntary Sector in England, Northern Ireland, Scotland and Wales*. London: National Council for Voluntary Organisations.
- Nelson, R. (1970): *The Moon and the Ghetto: An Essay on Public Policy Analysis*. New York: Norton.
- Němcová, Lidmila, a kolektiv (2001): *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*. Praha: Družstevní asociace ČR.
- Newton, K. (1997): Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, roč. 40, č. 5, s. 575–586.
- Nový, Lubomír (1993): T. G. Masaryk – tvůrce ve filozofii a politice. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, II. Brno – Boskovice – Pra-

- ha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota, s. 143–151.
- Olson, M. (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Olson, M. (1982): *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University Press.
- Ondrušek, Dušan (1998): Čo sú neziskové organizácie. In: Ondrušek, Dušan a kolektiv, *Čítanka pre neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 11–14.
- Ondrušek, Dušan – Matijek, Gustav (2000): Tretí sektor a tretí sektor. In: Ondrušek, Dušan – Zelenáková, Mária, ed., *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 95–125.
- Ondrušek, Dušan – Zelenáková, Mária, ed. (2000): *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov.
- Ortmann, A. – Schlesinger, M. (1997): Trust, Repute and the Role of Non-Profit Enterprise. *Voluntas*, roč. 8, č. 2, s. 97–119.
- Overmyer, Daniel L. (1986): *Religions of China: The World as a Living System*. San Francisco: Harper and Row.
- Overmyer, Daniel L. (1998): *Náboženství Číny*. Praha: Prostor.
- Pajas, Petr Jan (2002): Občanské organizace v Evropské unii a v České republice. In: Dohnalová, Marie – Anderle, Petr, ed., *Občanský sektor: Úvahy a souvislosti*. Moravský Beroun: Vydala Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Katedra Občanský sektor) v Moravské expedici, kmenovém nakladatelství občanského sdružení Vlastenecký poutník, s. 175–183.
- Paludan, Ann (1991): *The Chinese Spirit Road*. New Haven: Yale University Press.
- Payton, L. Robert (1989): Hodnoty, na nichž spočívá filantropie. In: Nagat, Richard et al., *Philanthropic Giving: Studies in Varieties and Goals*. New York – Oxford: Oxford University Press. (In: Materiál CPSI, Iniciativy na podporu partnerství v komunitách.)
- Peková, Jitka – Pilný, Jaroslav (2002): *Veřejná správa a finance veřejného sektoru*. Praha: Aspi Publishing.
- Pérez-Díaz, Víctor (1998): The Public Sphere and European Civil Society. In: Alexander, Jeffrey, ed., *Real Civil Societies*. Praha: Sage, s. 211–238.
- Peroutka, Ferdinand (1991): *Budování státu*, I, II. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Petrliková, Blažena (2002): *Zákon o účetnictví a související předpisy*. Praha: Aspi Publishing.
- Petrusek, Miloslav – Miltová, Alena – Vodáková, Alena (1994): *Sociologické školy, směry, paradigmatata*. Ediční řada Sociologické pojmosloví. Praha: Slon.
- Pithart, Petr (1996): Občanská společnost a stát. In: Kunc, Jiří, ed., *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, s. 69–79.
- Plamínek, Jiří, a kolektiv (1996): *Řízení neziskových organizací*. Praha: Lotos.
- Podiven (pseudonym autorů: Pithart, Příhoda, Otáhal) (1991): *Češi v dějinách nové doby*. Praha: Rozmluvy.
- Polok, Václav (1996): *Neziskové organizace*. Ostrava: AKS.
- Pomahač, Richard – Vidláková, Olga (2002): *Veřejná správa*. Praha: C. H. Beck.
- Poo, Mu-chou (1998): *In Search of Personal Welfare: A View of Ancient Chinese Religion*. Albany: State University of New York Press.
- Popper, Karl Raimund (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé*, I., II. Praha: Oikoymenh.
- Popper, Karl Raimund (1998): *Život je řešení problémů: O poznání, dějinách a politice*. Praha: Mladá fronta.
- Porter, Roy (1992): The Birth of Consumerism. In: Hall, Stuart – Gieben, Bram, ed., *Formations of Modernity*. Cambridge – Oxford: Polity Press in Association with Blackwell Publishers and The Open University, s. 167–169.
- Potůček, Martin (1995): *Sociální politika*. Praha: Slon.
- Potůček, Martin (1996): *Trh, demokracie a sociální politika*. In: Kunc, Jiří, ed., *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum, s. 207–231.
- Potůček, Martin (1997): *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Slon.
- Potůček, Martin, a kolektiv (2001): *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, Martin, a kolektiv (2002): *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, Martin, a kolektiv (2003a): *Putování českou budoucností*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, Martin, a kolektiv (2003b): *Zpráva o lidském rozvoji: Odkud přicházíme, co jsme, kam jdeme?* Praha: MJF.
- Powell, W. W., ed. (1987): *The Non-Profit Sector: A Research Handbook*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.

- Priller, E. – Zimmer, A., ed. (2001): *Der Dritte Sektor international*. Berlin: Sigma.
- Prudký, Libor (2002): Občanský sektor jako objekt výzkumu. In: Dohnalová, Marie – Anderle, Petr, ed., *Občanský sektor: Úvahy a souvislosti*. Moravský Beuron: Vydala Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Katedra Občanský sektor) v Moravské expedici, kmenovém nakladatelství občanského sdružení Vlastenecký poutník, s. 184–206.
- Průvodce třetím sektorem pro veřejné činitele. (Příručka pro země střední a východní Evropy a Společenství nezávislých států)* (1997). Budapešť: Salzburg Seminar.
- Půlpán, Karel (bez data): Český hospodářský zázrak 1848–1913. In: *Hospodářské dějiny českých zemí* (6. kapitola). Interní skriptum. Praha: Fakulta sociálních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert – Leonardi, R. – Nanetti, R. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Rádl, Emanuel (1993). *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich.
- Rak, Jiří (1992): Bachovský systém. In: *Dějiny země Koruny české, II*. Praha: Paseka, s. 94–99.
- Rataj, Tomáš – Ratajová, Jana (1998): Úvodní studie. In: Laštovka, Marek – Laštovková, Barbora – Rataj, Tomáš – Ratajová, Jana – Třikač, Josef, *Pražské spolky: Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990*. Praha: Scriptorium, s. VII–LXXII.
- Rektořík, Jaroslav (2000): *Ekonomická dimenze křesťanství a církve: Její reflexe v ČR*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Rektořík, Jaroslav (2001): *Organizace neziskového sektoru (Základy ekonomiky, teorie a řízení)*. Praha: Ekopress.
- Rektořík, Jaroslav, a kolektiv (2000): *Neziskové organizace v ČR, SR a Rakousku*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Ekonomicko-správní fakulta.
- Riedel, Manfred (1982): *Zwischen Tradition and Revolution*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Ries, Pavel (1991): *Josef Hlávka, největší český mecenáš*. Praha: TV Spektrum.
- Robinson, F. (1996): *Svět islámu: Kulturní atlas*. Praha: Knižní klub.
- Ročenka Družstevní asociace ČR 1999*. Praha: Družstevní asociace ČR.
- Roelantse, Bruno (2002): *Rozšíření sociální ekonomie*. První evropská konference sociální ekonomie v zemích střední a východní Evropy. Praha, 24. a 25. 10. 2002. Oficiální materiál konference.
- Rose, R. – Haerpfer, C. (1998): *New Democracies Barometr V. A 12-Nation Survey*. SPP 306. Glasgow: Center for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Rose-Ackerman, S., ed. (1986): *The Economics of Non-Profit Institutions*. Oxford: Oxford University Press.
- Rose-Ackerman, S. (1996): Altruism, Non-Profits, and Economic Theory. *Journal of Economic Literature*, roč. 34, č. 2, s. 701–728.
- Rothbard, N. Murray (2001): *Ekonomie státních zásahů*. Praha: Liberální institut.
- Ruggiero, Guido de (1929): *Dějiny evropského liberalismu*. Praha: Orbis.
- Růžičková, Růžena (2002): *Neziskové organizace: Vznik, účetnictví, daně*. Olomouc: ANAG.
- Ryšavý, Dan (1999): Důvěra a ekonomické jednání. In: *Česká společnost na konci tisíciletí II*. Praha: Karolinum, s. 31–34.
- Salamon, Lester M. (1995): *Partners in Public Service: Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Salamon, Lester M. (2000): Globální revolúcia v združovaní. In: Ondrušek, Dušan – Zelenáková, Mária, ed., *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, s. 11–26.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1997a): *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester, U. K.: University Press. Reprint in: Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1999): *Nástup neziskového sektoru*. Praha: Agnes.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K., ed. (1997b): *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1998a): The Third Route: Government-Nonprofit Collaboration in Germany and the United States. In: Powell, W. W. – Clemens, E. S., ed., *Private Action and the Public Good*. New Haven – London: Yale University Press.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1998b): Social Origins of Civil Society. *Voluntas*, roč. 9, č. 3, s. 213–248.

- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. et al. (1999): *The Emerging Sector Revisited. A Summary*. Baltimore: Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – List, R. – Toepler, S. – Sokolowski, S. W. et al. (1999): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore (Maryland): Johns Hopkins Centre for Civil Society Studies.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – Sokolowski, W. et al. (1996): *The Emerging Sector: A Statistical Supplement*. Baltimore (Maryland): The Johns Hopkins Institute for Policy Studies.
- Sartori, Giovanni (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Saso, Michael (1990): *Taoism and the Rite of Cosmic Renewal*. Pullman (Washington): Washington State University Press.
- Sedlák Jiří (2003a): Evropské hodnoty – a jiné problémy. *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, roč. 10, 2003, č. 7–8, s. 77–78.
- Sedlák, Jiří (2003b): *Z mého zápisníku (Výběr prací hlavně z Univerzitních novin)*. 8. svazek Edice Heureka Nadace Universitas Masarykiana v Brně. Brno: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Akademické nakladatelství CERM v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně.
- Seibt, Ferdinand (1996): *Německo a Češi*. Praha: Academia.
- Senjuk, Václav (1999): Co to vůbec znamená, když se řekne lobby. *Hospodářské noviny*, 17. 8. 1999.
- Shapiro, Ian (2003): *Morální základy politiky*. Praha: Karolinum.
- Shils, Edward (1995): Občanský étos a občanská společnost. In: Banfield, Edward, ed., *Občanské ctnosti*. Praha: Victoria Publishing, s. 9–20.
- Schipper, Kristofer (1993): *The Taoist Body*. Berkeley: University of California Press.
- Schwartz, Benjamin I. (1985): *The World of Thought in Ancient China*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Slovník judaismu, křesťanství, islámu* (1994). Praha: Mladá fronta, 1994.
- Smelser, N. J. – Swedberg, R., ed. (1993): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Smith, Adam (1958): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Smith, Philip (1998): Barbarism and Civility in the Discourses of Fascism, Communism, and Democracy: Variations on a Set of Themes. In: Alexander, Jeffrey, ed., *Real Civil Societies*. Praha: Sage.
- Sobotka, Milan (1991): Hegelova „občanská společnost“ a levohegelovci. *Česká mysl*, roč. 1991, č. 1, s. 63–76.
- Sokol, Jan (1993): O jednání a lidské svobodě. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, II. Brno – Boskovice – Praha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota, s. 157–161.
- Sokol, Jan (2002): Společnost jako komunikace. In: Dohnalová, Marie – Anderle, Petr, ed., *Občanský sektor: Úvahy a souvislosti*. Moravský Beroun: Vydala Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Katedra Občanský sektor) v Moravské expedici, kmenovém nakladatelství občanského sdružení Vlastenecký poutník, s. 5–17.
- Soros, George (1999): *Kříza globálního kapitalizmu*. Bratislava: Kalligram.
- Spěváček, Vojtěch, a kolektiv (2002): *Transformace české ekonomiky*. Praha: Linde.
- Stalker, Peter – Alcantra, Cynthia Hewitt de (2000): Civil Societies. In: Stalker, Peter – Alcantra, Cynthia Hewitt de (Principal Editors) – Utting, Peter (Project Co-Ordinator), *Visible Hands, Taking Responsibility for Social Development, An UNRISD Report for Geneva 2000*. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), s. 91–111.
- Straková, Jana (1998): *Společenský život v Čechách v období od nástupu bachovského neoabsolutismu do prusko-rakouské války: Masopustní plesy, bály a taneční zábavy městské společnosti*. Nepublikovaný bakalářský esej. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy v Praze.
- Strečková, Yvonne (1977): *Teorie veřejného sektoru*. Brno: Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- Strečková, Yvonne (1998): *Veřejná ekonomie pro školu i praxi*. Praha: Computer Press.
- Svaz českých a moravských výrobních družstev. Sociální družstva – nový prvek v české ekonomice* (2002). Pracovní materiál.
- Svoboda, Jiří (2000): Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní*

- antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 1. svazek. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Masarykova univerzita – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Széman, Zsuzsa – Harsányi, László (2000): *Caught in the Net in Hungary and Eastern Europe*. Budapest: Nonprofit Research Group Association and the Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences.
- Sztompka, Piotr (1998): *Mistrusting Civility: Predicament of a Post-Communist Society*. In: Alexander, Jeffrey, ed., *Real Civil Societies*. Praha: Sage.
- Sztompka, Piotr (1999): *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šamalík, František (1995): *Občanská společnost v moderním státě*. Brno: Doplněk.
- Šebek, Jaroslav (1997): *Koaliční umírání. Jak se za První republiky řešily politické krize*. *Respekt*, 6.–10. 12. 1997, č. 41.
- Šilhánová, Hana (1996a): *Neziskové organizace v oblasti sociální, lidských práv a národnostních menšin v ČR*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti.
- Šilhánová, Hana (1996b): *Základní informace o neziskovém sektoru v ČR*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti.
- Šišková, Tatjana (1998): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál.
- Štaif, Jiří (1998): *Počátky občanské společnosti, revoluce 1848–1849 a české země*. In: Kárník, Zdeněk, ed., *K novověkým sociálním dějinám českých zemí II: Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*. Praha: Karolinum, s. 11–48.
- Štěpánová, Irena (1996): *Kalendárium Národopisné výstavy*. In: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, s. 31–79.
- Tauer, Felix (1984): *Svět islámu: Jeho dějiny a kultura*. Praha: Vyšehrad.
- Tausch, Jaromír – Staněk, Jiří (2000): *Hasičská vzájemná pojišťovna: 100 let od založení*. Praha: Fire Edit s. r. o.
- Taylor, Charles (1988). *Invoking Civil Society*. *Working Paper and Proceedings of the Center for Psychosocial Studies*, No. 31.
- Taylor, Charles (1994): *Liberální politika a veřejnost*. In: Znoj, Milan, ed., *Liberální společnost*. Praha: Filozofia, s. 17–53.
- Taylor, M. – Langan, S. – Hoggett, P. (1995): *Encouraging Diversity: Voluntary and Private Organisations in Community Care*. Aldershot: Arena.
- Telec, Ivo (1998): *Spolkové právo*. Praha: C. H. Beck.
- Terauda, Vita (2001–2002): *On the Wings of Change. SEAL, Social Economy and Law: A Journal on the Law of Foundations, Associations, and other Non-Profit Organisations*, Volume 4, Number 3. Brusel: European Foundation Centre.
- Thompson, Laurence G. (1998): *Chinese Religion: An Introduction*. 5. vydání. Belmont (California): Wadsworth.
- Tocqueville, Alexis de (1992): *Demokracie v Americe*, I., II. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Townsend, Richard F., ed. (1992): *The Ancient Americas: Art from Sacred Landscapes*. Chicago – München.
- Tsapikidou, G. Danai – Liljegren, Cecilia – Venables, Tony – Sodomka Vladimír (2003): *Průvodce fondy EU pro neziskové organizace. Cesta labyrintem financování EU*. Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti.
- Tu Wei-ming (1985): *Confucianism Thought: Selfhood as Creative Transformation*. New York: State University of New York.
- Urban, Ladislav (2002): *Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění*. Praha: Linde.
- Urban, Otto (1978): *Kapitalismus a česká společnost*. Praha: Svoboda.
- Urban, Otto (1982): *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda.
- Urban, Otto (1995): *Český liberalismus v 19. století*. In: Znoj, Milan, ed., *Český liberalismus*. Praha: Torst, s. 15–27.
- Urban, Otto (2000): *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Aleš Skřivan mladší.
- Uslaner, E. M. (1999): *Democracy and Social Capital*. In: Warren, M. E., ed., *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vajda, Ágnes – Kuti, Éva (2000): *1% – „Hlasovanie“ občanov pre neziskové organizácie – trojročné skúsenosti Maďarska*. Bratislava: SPACE – Centrum pre analýzu sociálnej politiky, edícia Tretí sektor a dobrovoľníctvo, č. 7, 2000.
- Vajdová, Zdenka (1994): *Data & Fakta 3/1994: Postoje k místní politice*. Praha: Akademie věd České republiky.
- Vajdová, Zdenka (1995): *Data & Fakta 9/1995: Postoje k lokální politice*. Praha: Akademie věd České republiky.
- Vanberg, Victor (1993): *Friedrich August Hayek*. In: Ballestrem, Ottmann, ed., *Politická filozofie 20. století*. Praha: Oikoymenth, s. 45–58.

- Vandermeersch, L. (1965): *La formation du légisme*. Paris: École Française d'Extrême-Orient.
- Van Deth, J. W. – Maraffi, M. – Newton, K. – Whiteley, P. F., ed. (1999): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Vasiljev, L. S. (1970): *Kulťy, religii, tradicii v Kitaje*. Moskva: Nauka.
- Vasiljev, L. S. (1976): *Problemy genezisa kitajskoj civilizacii: Formirovanije osnov materialnoj kultury i etnosa*. Moskva: Nauka.
- Vávrová, Vladimíra (2001): Stručná historie českého družstevnictví. In: Němcová, Lidmila a kolektiv: *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*. Praha: Družstevní asociace ČR.
- Vávrová, Vladimíra – Sedlák, Robert (1997): *150 let družstevnictví v České republice. Sborník dokumentů a statí ke 150. výročí družstevnictví v historických zemích Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Družstevní asociace ČR.
- Večeřa, Miloš (1996): *Sociální stát*. Praha: Slon.
- Vencovský, František (1993): Englišova tvůrčí konstrukce národohospodářské vědy. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, II. Brno – Boskovice – Praha: Nadace Universitas Masarykiana v Brně – Nakladatelství Albert – Masarykova univerzita v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně – Nakladatelství Svoboda – Nakladatelství Jota, s. 152–156.
- Vencovský, František (1997): *Dějiny českého ekonomického myšlení: Do roku 1948*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA – Masarykova univerzita v Brně.
- Vidláková, Olga (2003): *Rukověť úředníka územně samosprávného celku*. Hradec Králové: Ekonomická a informační agentura.
- Vlk, Miloslav (2003): Očekávám slušné zacházení. *Lidové noviny*, 12. a 13. 7. 2003.
- Vodáková, Alena – Vodáková, Olga – Soukup, Václav (2000): *Sociální a kulturní antropologie*. Ediční řada Sociologické pojmosloví. Praha: Slon.
- Walker, R. L. (1953): *The Multi-State System of Ancient China*. Hamden (Connecticut): Shoe String Press.
- Walker, R. L. (1969): *Ancient China*. New York: Watts.
- Wallerstein, Immanuel, a kolektiv (1998): *Kam směřují sociální vědy*. Praha: Slon.
- Walther, Wiebke (1980): *Die Frau im Islam*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Walzer, Michael (1995): *Toward a Global Civil Society*. Oxford: Berghahn Books.
- Warren, M. E., ed. (1999): *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watson, Burton, překladatel (1963a): *Hsun Tzu: Basic Writings*. New York: Columbia University Press.
- Watson, Burton, překladatel (1963b): *Mo Tzu: Basic Writings*. New York: Columbia University Press.
- Watson, Burton, překladatel (1968): *The Complete Works of Chuang Tzu*. New York: Columbia University Press.
- Weber, Max (1929): *Politika jako povolání*. Praha: Orbis.
- Wei-hsün Fu, Charles – Wing-tsit Chan (1980): *Guide to Chinese Philosophy*. Boston: G. K. Hall.
- Weisbrod, B. A. (1977): *The Voluntary Non-Profit Sector*. Lexington (Massachusetts): D. C., Heath & Co.
- Weisbrod, B. A. (1988): *The Non-Profit Economy*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Welch, Holmes (1966): *Taoism: The Parting of the Way*. Boston: Beacon Press.
- Znoj, Milan (1991): Legitimita moderní demokracie. *Česká mysl*, roč. 1991, č. 1, s. 77–92.
- Znoj, Milan, ed. (1995a): *Český liberalismus*. Praha: Torst.
- Znoj, Milan, ed. (1995b): *Naše současné spory o liberalismu*. Praha: Aleko – Centrum liberálních studií.
- Zucker, L. (1986): Production of Trust: Institutional Sources of Economic Structure, 1940–1920. In: Bacherach, S., ed., *Research in Organizational Behavior*. Greenwich (Connecticut): Jai Press.
- Žák, Václav (1995): V jaké společnosti budeme žít? In: Znoj, Milan, ed., *Naše současné spory o liberalismu*. Praha: Aleko – Centrum liberálních studií, s. 133–139.

10.2. Časopisy, výzkumné a diskusní materiály, zákony, webové stránky

10.2.1. Časopisy

Grantis, měsíčník neziskového sektoru. Praha: Informační centrum nadací.

SEAL, Social Economy and Law – A Journal on the Law of Foundations, Associations, and other Non-Profit Organisations. Brusel: European Foundation Centre.

Univerzitní noviny – List Nadace Universitas Masarykiana a Společnosti pro podporu univerzitních aktivit. Brno: Nadace Universitas Masarykiana v Brně ve spolupráci s Nakladatelstvím a vydavatelstvím NAUMA v Brně a Akademickým nakladatelstvím CERM v Brně.

10.2.2. Výzkumné a diskusní materiály

Discussion Paper of The Commission and Non-governmental Organisations: Building a Stronger Partnership (2000). www.europe.int

Studie University Johnse Hopkinse v Baltimoru. In: Zpráva Evropské komise (1995) Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe. Brusel: Evropská komise. <http://www.karl.aegee.org/euro-lib.nsf>.

Zpráva Evropské komise(1995) Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe. Brusel: Evropská komise. <http://www.karl.aegee.org/euro-lib.nsf>.

Zpráva o situaci v oblasti migrace na území České republiky za rok 2001. <http://www.mvcr.cz>.

10.2.3. Zákony

Zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů.

Zákon č. 210/2002 Sb., kterým se mění Zákon č. 227/1997 Sb. a zákon č. 586/1992 Sb.

Zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech.

Zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech.

Zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností.

Zákon č. 353/2001 Sb., kterým se mění Zákon č. 563/1991 Sb.

Zákon č. 492/2000 Sb., kterým se mění Zákon č. 586/1992 Sb.

Zákon č. 563/1991 Sb., o účetnictví.

Zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů.

10.2.4. Webové stránky v České republice

<http://osf.cz> (Nadace Open Society Fund Praha).

<http://phare.mfcr.cz> (Centrum pro zahraniční pomoc).

www.adra.cz (Nadace ADRA – adventistické nadace pro pomoc a rozvoj).

www.agnes.cz (Agnes, Agentura neziskového sektoru).

www.bariery.cz (Nadace Charty 77, Konto Bariéry).

www.centralni-adresa.cz (Portál veřejné správy).

www.cpkp.cz (Centrum pro komunitní práci).

www.csvs.cz/socrates (Národní agentura Socrates).

www.czso.cz (Český statistický úřad).

www.dobrovolnik.cz (Stránky o dobrovolnictví realizované HESTIA).

www.dobrovolnici.cz (Stránky o dobrovolnictví realizované INEX – SDA).

www.donorsforum.cz (Fórum dárců).

www.ecn.cz. (Informační servis pro občanský sektor).

www.e-cvns.cz (Centrum pro výzkum neziskového sektoru).

www.europa.eu.int (Informační server Evropské unie).

www.evropska-unie.cz (Informační centrum Evropské unie v ČR).

www.fundraising.cz (České centrum fundraisingu).

www.hestia.ecn.cz (Hestia).

www.hrad.cz (Stránky prezidenta České republiky).

www.inexsda.cz (Sdružení dobrovolných aktivit).

www.justice.cz (Rejstřík nadací, nadačních fondů a obecně prospěšných společností).

www.mkcr.cz (Ministerstvo kultury, registrace církevních organizací).

www.mvcr.cz (Ministerstvo vnitra, registrace občanských sdružení).

www.nadacevia.cz (Nadace VIA).

www.nclf.cz (Nadace Český literární fond).
www.neziskovky.cz (Informační centrum neziskových organizací).
www.neziskovky.cz/Neziskovysektorjinde/Ar.asp?ARI=100731&CAI=2214 (Seznam informačních center pro NO ve střední a východní Evropě – síť ORPHEUS).
www.nros.cz/ (Nadace rozvoje občanské společnosti)
www.nvf.cz/leonardo (Národní agentura programu Leonardo da Vinci).
www.obce.cz (Veřejná správa).
www.preciosa.cz (Nadace Preciosa, podniková nadace společnosti Preciosa).
www.psp.cz (Poslanecká sněmovna).
www.rejstrik.cz (Rejstříky – živnostenský, obchodní apod.).
www.saia.sk/SWS/swsdbno.htm (Databáze NNO na Slovensku).
www.senat.cz (Senát).
www.spiralis-os.cz (Občanské sdružení pro Public Relations neziskového sektoru).
www.studujte.cz (Vzdělávání pro pracovníky nestátních neziskových organizací).
www.vlada.cz (Informace o poradních orgánech vlády, Rada vlády pro nestátní neziskové organizace).
www.vnjh.sk (Vzdělávací nadace Jana Husa).
www.youth.cz (Česká národní agentura Mládež).

10.2.5. Webové stránky v zahraničí

<http://charitychannel.com/forums> (Charity Channel).
<http://nonprofit.about.com/> (About Nonprofit Charitable Organizations).
www.aafrc.org/giving (Giving USA 2000/AAFRC, Trust for Philanthropy).
www.afpnet.org/afp_foundation_for_philanthropy (AFP Foundation For Philanthropy). www.allianceonline.org (Alliance for Nonprofit Management).
www.asaenet.org/main (American Society of Association Executives).
www.civius.org (Civius World Alliance for citizen Participation).
www.cof.org (The Council on Foundations).

www.epa.gov/seahome/grants/src/grant.htm (EPA Online Grant Writing Tutorial).
www.fdncenter.org/grantmaker/contents.html (The Foundation Center).
www.genie.org (Nonprofit Genie, CompassPoint Nonprofit Services).
www.give.org (National Charities Information Bureau).
www.grantadvisor.com/tgaplus/links (Grant Advisor).
www.guidestar.org (Guide Star).
www.helping.org (Helping.org).
www.chardonpress.com/titles/gr_journal.html (Grassrootsfundraising Journal).
www.charityvillage.com/charityvillage/main.asp (Charity Village).
www.independentsector.org (Independent sector).
www.irs.ustreas.gov/prod/bus_info/eo/index.html.
www.jhu.edu/~ccss (Center for Civil Society at the Johns Hopkins University Institute for Policy Studies).
www.lse.ac.uk/collections/CCS/publications/cswp/civil_society_wp.htm.
www.lse.ac.uk/collections/CCS/publications/Default.htm.
www.ncna.org (National Council of Nonprofit Associations).
www.ncnb.org (The National Center for Nonprofit Boards).
www.netpointcenter.org (et Point Center for Nonprofits and Technology).
www.nonprofitfinancefund.org (Nonprofit Finance Fund).
www.nonprofit.gov (Nonprofit Gateway).
www.nonprofitmatrix.com (Nonprofit Matrix).
www.nonprofitresearch.org (The Aspen Institute: Nonprofit Sector Research Fund).
www.nonprofits.org/index.html (Internet Nonprofit Center).
www.nsfre.org (Association of Fundraising professionals).
www.pfd.org/index.html (Peter F. Drucker Foundation for Nonprofit Management).
www.philanthropy.iupui.edu (Indiana University Center on Philanthropy).
www.raise-funds.com (Fundraising Forum).
www.voxcap.com (Home of online activism).

11. Výkladový slovník důležitějších jmen a pojmů

Rejstřík obsahuje pouze hesla jmen, názvů a pojmů, jež nejlépe pomáhají při orientaci v obsahu celé publikace a zejména v jejím hlavním tématu, jímž je u nás nově vznikající obor *občanský sektor*. Z velkého množství institucí (nadace, občanská sdružení aj.), které občanský sektor dnes vytvářejí, mohly být vybrány jen modelové příklady s cílem představit co nejširší spektrum problematiky. Nejde tedy o vyvážené uvedení všech významnějších institucí tohoto typu; k tomu slouží specializované publikace a webové stránky: pro nadace například *Adresář nadací v České republice 2001. Adresář nadací registrovaných v České republice podle zákona č. 227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech*. Praha: Fórum dárců, 2001; www.neziskovsky.cz (Informační centrum neziskových organizací); www.neziskovsky.cz/Neziskovysektorjinde/Ar.asp?ARI=100731&CAI=214 (Seznam informačních center pro NO ve střední a východní Evropě – síť ORPHEUS) aj.

absolutismus, termín se poprvé objevil ve francouzštině kolem roku 1796, v angličtině a němčině kolem roku 1830. Tento termín dnes nemá přesný význam, často je užíván jako synonymum tyranie a despotismu (*viz*). Volně se užívá k označení vlád, uskutečňujících výkon moci bez kontroly zastupitelských institucí a omezení ústavou. V souvislosti se snahou raných moderních států organizovat společnost na základě poznání sociální skutečnosti hovoříme o tzv. osvícenském absolutismu. **absolutní chudoba**, chudoba pod hranicí definovanou životně důležitými minimálními potřebami.

abstrakce, tvorba pojmů, při níž se odhlášením od odlišnosti a zvláštnosti jedinečných jevů zjišťují a fixují jejich obecné, podstatné vlastnosti a vztahy; rovněž výsledky tohoto procesu – pojmy a teorie (*viz*).

Abú Bakr (vládl v letech 632–644), arabský politik, státník a vojevůdce; jeden z nejbližších Muhammadových (*viz*) druhů, první z takzvaných pravověrných chalífů (*viz*). Podařilo se mu pod korouhví islámu ovládnout, tedy i sjednotit celý Arabský poloostrov.

accla cuna, dívka vychovávaná v Incké říši (*viz*) jako konkubína vládnoucích vrstev nebo jako „Sluneční panna“, „Panna Slunce“, služebnice boha Slunce.

acquis communautaire, vžitý termín označující souhrn zákonů a ustanovení, které byly přijaty během jednotlivých etap integrace a vytváření společného trhu. Používá se především ve vztahu k zemím, které jsou přijímány za nové členy EU. Rozumí se jím, že nová země přijme a vezme za své stávající i budoucí práva a povinnosti spjaté se systémem a institucionálním rámcem EU včetně práv a povinností plynoucích z multilaterálních i bilaterálních dokumentů, jež EU a její členské země podepsaly.

ADRA, *viz* Adventistická organizace pro pomoc a rozvoj. **Adventistická organizace pro pomoc a rozvoj** (zkratka ADRA), mezinárodní humanitární organizace založená v roce 1956 v USA; v České republice existuje od roku 1994 jako nestátní nezisková organizace (*viz*) ve formě občanského sdružení (*viz*). Pomáhá potřebným lidem bez rozdílu rasy, náboženského vyznání nebo politické příslušnosti. Těžiště činnosti spočívá především v poskytování rychlé pomoci v případě neštěstí

či dlouhotrvající krize, dále pomáhá při dlouhodobém řešení situace postižených lidí a obnově životních podmínek, plánování a realizaci rozvojových programů v postižených oblastech, rozvíjení odpovědnosti skupin obyvatel, kteří potřebují pomoc, při osvětové činnosti a zajišťování práv dětí na ochranu a rozvoj jejich schopností. Kontakt: Klikatá 90c, 158 00 Praha 5-Jinonice, fax: 257 090 642, telefon: 257 090 641, e-mail: adra@adra.cz.

ageism, anglický termín (vytvořený obdobně jako „rasismus“ nebo „sexismus“) vyjadřující diskriminaci nebo předsudky proti někomu na základě (vyššího) věku, zvláště proti seniorům.

Agentura neziskového sektoru (zkratka AGNES), občanské sdružení, které bylo založeno v roce 1998. Vznik AGNES byl iniciován Nadací rozvoje občanské společnosti (zkratka NROS) s cílem, aby AGNES pokračovala ve vzdělávacích aktivitách, které NROS zahájila, a aby rozvíjela další činnosti, směřující k rozvoji neziskového sektoru v České republice. Působí v oblastech vzdělávání, informační služby, výzkumu a publikační činnosti, prezentace a propagace neziskového sektoru zejména formou různých kulturně-společenských aktivit. Kontakt: Jelení 196/15, 118 00 Praha 1, fax: 233 354 424, telefon: 233 350 120, e-mail: agnes@agnes.cz.

AGNES, viz Agentura neziskového sektoru.

Akademie Ťi-sia, jakási vysoká škola (kde působili tvůrci a stoupenci různých filozofických, etických a státoprávních učení), první instituce tohoto druhu v Podnebesí (Číně), zřízená v hlavním čchiském městě Lin-c' panovníkem Kchang-kungem (404–379 př. n. l.).

aktiva, obecně cokoli ve vlastnictví určité fyzické nebo právnické osoby, co má určitou hodnotu. Zahrnuje hotovost, akcie, cenné papíry (dluhopisy), nemovitý majetek a další vlastnictví nadace. Výsledný příjem z investic z majetku poskytuje nadacím možnost jejich použití ke grantování (viz).

algoritmus, přesně definovaný postup řešení problému z jisté třídy úloh, umožňující zcela mechanické provádění.

Alí (vládl v letech 656–661), bratranec Muhammadův (viz) a manžel jeho dcery Fátimy, čtvrtý z takzvaných pravověrných chalífů (viz). Vlady se ujal po zavraždění chalífy Uthmána v roce 656, které rozpoutalo první občanskou válku v dějinách islámu. Alí musel čelit opozici pomstychtivých stoupců zavražděného chalífy a nakonec byl v roce 661 sám zavražděn.

alokace prostředků (zdrojů), způsob, jímž sociální skupiny nebo hnutí rozdělují různé sociální a materiální prostředky.

altruismus, jednání obětující i vlastní zájem ve prospěch druhých (protikladem je egoismus, viz); objevuje se mezi morálními zásadami od starověkých dob, jako termín jej do etiky zavedl francouzský filozof August Comte (1798–1857).

analogie, obdoba, podobnost, shoda mezi netotožnými objekty nebo jevy zjišťovaná na základě jejich vzájemně podobných příznaků nebo některých společných charakteristik.

analýza, myšlenkové nebo faktické rozkládání celku na základní součásti.

Anheier Helmut K. (narozen 1954 v Německu), politolog a sociolog, zakladatel Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost) na London School of Economics a jeho ředitel v letech 1998–2002; od roku 2002 profesor a ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles, USA (podrobnější informace: <http://www.sppsr.ucla.edu/ccs/default.cfm>). Zabývá se zejména problematikou občanského a neziskového sektoru; svými výzkumy a organizační činností na mezinárodním poli uvedl tuto problematiku na dráhu vědecké disciplíny – obor „občanská společnost/občanský sektor“. Hlavní díla: Anheier, Helmut K., ed. (1999): *When Things Go Wrong: Organizational Failures and Breakdowns*. Thousand Oaks (California): Sage; Anheier, Helmut K. – Ben-Ner, A. (2002) *The Study of Nonprofit Enterprise: Theories and Approaches*. New York: Kluwer/Plenum Academic Publishers; Anheier, Helmut K. – Kendall, Jeremy, ed. (2001): *The Third Sector at the Crossroads*. London: Routledge; Anheier, Helmut K. – Salamon, Lester M. (1999): *Nástup neziskového sektoru, mezinárodní srovnání*. Praha: Agnes. (Překlad anglického originálu *The Emerging Sector Revisited [A Summary]*, 1998.); Anheier, Helmut K. – Seibel, W., ed. (1990): *The Third Sector: Comparative Studies of Non-Profit Organisations*. Berlin – New York: DeGruyter; Anheier, Helmut K. – Seibel, W. (2001): *The Nonprofit Sector in Germany*. Manchester: Manchester University Press.

anomie, pojem, který zavedl do sociologie Émile Durkheim. V jeho pojetí šlo o situaci, v níž se jedinec přestává přizpůsobovat sociálním normám.

apopanaca, v Incké říši (viz) úředník vybírající dávkou – accla cuna (viz).

apriorní, předem daný, předem stanovený, nezávislý na zkušenosti.

aproximace (přiblížení nebo přibližnost), zjednodušení teorie či problému zanedbáním malých faktorů;

někdy se lze k řešení původního problému libovolně přiblížit postupnými aproximacemi.

Ardipithecus ramidus, ardiopiték starobylý, žil v období od 5,8 do 4,4 milionu let a byl to poměrně malý hominin (*viz*), který měl ještě výrazné starobylé znaky na zubech i kostře; některé z těchto znaků byly podobné znakům šimpanzů. Nálezy jsou poměrně hojné, ale velmi fragmentární. Pocházejí ze dvou nalezišť z Etiopie: *Middle Awash* (4,4 milionu let) a *Kaddaba* (5,75 milionu let). Ardiopiték měl poměrně dlouhé stoličky s nízkou korunkou a tenkou sklovinou. Stavba horní končetiny měla ještě některé znaky velmi podobné šimpanzům. Přesto měl již dvojnohý typ chůze, i když velmi odlišný od chůze lidské. Prokazuje to jak člověku podobná poloha týlního otvoru, tak stavba nohy. Tento druh vážil do 30 kg. Ardiopiték, stejně jako sahelantrop (*viz*), byl od našich běžných představ o předcích člověka velmi vzdálený.

Aristotelés ze Stageiry v Makedonii (384–322 př. n. l.), řecký filozof a polyhistor. Aristotelés je nejen jedním z nejvýznamnějších filozofů antiky, ale také ho lze považovat za polyhistora a zakladatele několika, zejména přírodovědných disciplín. Jeho dílo tzv. *Corpus Aristotelicum*, uspořádané podle oborů jeho následníky, obsahuje spisy: logické, ontologické – tj. metafyzické (pojednávající o základech jsoucna; název metafyzika je odvozen od toho, že pořadatel Aristotelova díla Aristoníkios z Rhodu je zařadil za spisy fyzikální, přírodně filozofické a přírodovědecké). Další Aristotelovy spisy se týkají etiky, politiky a slovesného umění (Poetika a Rétorika). Aristotelés ve svém bádání přešel od spekulativní filozofie platónského typu k empirické vědě a vytvořil základy formální logiky. Odmítl Platónovu teorii *anamnéze* (kdy vše je odrazem určité ideální ideje v nadsvětí a uvědomování si podstaty spočívá v rozvzpomínání si na ideální stav) a zdůraznil význam smyslového poznání. Ke vzniku věcí je podle aristoteléské teorie třeba čtyř faktorů: látky, tvaru, účelu a hybné příčiny. Za příčinu pohybu vyhlásil tzv. prvního hybatele [Boha] (*to próton kinún akínetón*). Jeho estetika je založena na principu „tvůrčího napodobování“, *mimésis*. S maximální přesností a pečlivostí se věnoval zkoumání rozmanitých entit okolního světa a všeho živého: člověkem počínaje přes další živočichy; podle Aristotela se od nich člověk, jehož označil jako *to zóon politikon*, odlišuje svou přirozeností a schopností rozvoje společenského života.

asimilace, situace, kdy většinová populace vstřebá, nebo pohltí, menšinu a ta převezme hodnoty a normy dominantní kultury.

Asociace nadací, střešní organizace nadací, zřízená Fórem dárců (*viz*) jako nestátní organizace. Činnost asociace se dotýká jak členů, tak i nečlenů. Smyslem Asociace nadací je všestranné prosazování nadačních zájmů, a to jak ve vztahu ke státnímu a soukromému sektoru, tak u široké veřejnosti. Asociace se podílí na činnostech, které jsou pro nadační sektor významné – buď jako iniciátor nebo jako poskytovatel administrativního zázemí, anebo se stává přímo výkonným prvkem. Práce v Asociaci nadací Fóra dárců probíhá především formou pracovních skupin. Ty se po omezenou dobu věnují specifickým úkolům, a to až do jejich splnění. Tímto způsobem dostávají nadace příležitost účastnit se práce pro celý nadační sektor a pracovat na věcech společného zájmu. Kontakt: Palác Lucerna, 5. patro, Štěpánská 61, 116 02 Praha 1, telefon/fax: 224 216 544, telefon: 224 215 385, www.donorsforum.cz.

Atahualpa (cca 1500–1533), poslední vládce Tahuantinsuyu (*viz*) před příchodem Španělů. Nemanželský syn Inky Huayny Capaka (*viz*), jenž rozdělil vládu v říši mezi Atahualpu, spravujícího provincii Quito, a legitimního dědice Huáscara (*viz*). Atahualpa pak Huáscara ve válce porazil a stal se vládcem celé říše. Dne 16. 11. 1532 jej v Cajamarce zajali a uvěznili Španělé v čele s Franciscem Pizarrem (*viz*). Již jako vězeň nechal Atahualpa zavraždit Huáscara, neboť se patrně obával jeho spojení s conquistadory. Španělé odsoudili Atahualpu k smrti a dne 29. 8. 1533 jej popravili, přestože předtím od něho přijali velké výkupné.

audit, *viz* kontrola, revize.

Australopithecus (australopiték, australopitéci), rod *Australopithecus*; australopitéci měli všechny podstatné znaky, které předpokládáme u předků člověka, i když mnohé z nich byly na počátku svého vývoje. Některé znaky odrážejí adaptace typické pouze pro rané homininy (*viz*). Australopitéci byli plně a nepochybně přizpůsobeni k bipední lokomoci, i když jejich bipedie se v mnohém lišila od chůze dnešního člověka. Nejspíš se podobala chůzi dvouletého až tříletého dítěte, kterému se australopitéci také podobali proporcemi svého těla a končetin. Lebka nejstarších australopitéků měla mnohé starobylé znaky, například velmi dlouhé „šimpanzoidní“ čelisti, mírně přečnávající špičáky i poměrně dlouhé stoličky. Později se čelisti zkracují, stoličky se zkracují v předozadním směru a zvyšují a špičáky zmenšují, zejména u podrodu *Paranthropus*. Mnoho člověku podobných znaků lze nalézt na kostře končetin a trupu, nepochybně ovlivněných přizpůsobením k dvojnohé chůzi, typickému znaku všech australopi-

téků. Měli nízkou a širokou pánev, dokonce relativně širší, než má rod *Homo* (viz). Nalézáme již prodloužené dolní končetiny, stehenní kost však byla relativně kratší než u rodu *Homo*. Také kosti nohy byly dobře přizpůsobené k chůzi po dvou, ale stále s některými starobylými strukturami připomínajícími nohu lidoopů. Horní končetina australopitéků byla ještě poměrně dlouhá a robustní. Ruka byla podobná rodu *Homo*.

axiologie, nauka o hodnotách a hodnocení.

axiom, tvrzení deduktivního systému, jež bylo přijato bez důkazu.

Aymarové, obyvatelé náhorní planiny Bolívie a Peru; jádrem jejich území je okolí jezera Titicaca. Současný počet se odhaduje na 1,4 milionu. Jejich předkové v 5. století př. n. l. až v 10. století n. l. vytvořili vyspělou Tíwanackou říši (viz) a položili základy kultury a civilizace v širší andské oblasti, podíleli se na vzniku Incké říše (viz).

baráčníci, respektive baráčnické obce, dobročinné organizace; spojovaly v sobě účely dobročinné a podpůrné s cíli zábavními, osvětovými a obecně vlasteneckými. Součástí baráčnických rituálů se stalo rovněž ožívání starých českých zvyků a obyčejů. Vrcholný rozvoj zažily baráčnické obce v letech 1895 a 1896 – v Praze nejhojněji na území Vinohrad a Žižkova. Od roku 1897 se sdružují do žup a do celozemské Veleobce baráčnictva v království Českém, jež se později stala celorepublikovou veleobcí. Další rozkvět baráčníků je zaznamenán na přelomu 20. a 30. let 20. století.

baroko, epocha ve vývoji evropského umění a současně umělecký sloh, který se začal vyvíjet od poloviny 16. století v Itálii a Španělsku, a to v době, kdy renesanční ideály začaly být opouštěny a byly nahrazovány ideály protireformačního katolicismu, jehož nejhorlivější šířitelé se stali jezuité (řád založen v roce 1534). Konec baroka spadá do poloviny 18. století, kdy se již silně uplatňovaly nové tendence prosazované *osvícenstvím* (viz). Významným proudem zasahujícím do tohoto období se stal *manýrismus*, současnými historiky umění chápány ovšem spíše jako samostatné období evropského uměleckého vývoje. Ve své závěrečné vývojové fázi baroko přešlo v *rokoko*. Baroko si z předchozí *renesance* (viz) uchovává touhu po poznání a smyslovou naléhavost, přináší však pocity nejistoty, marnosti, vědomí pomíjivosti pozemského bytí a strach ze smrti, jitržený dobovými válkami, násilnostmi a nepokoji. Upíná se ke křesťanskému Bohu a nadpozemské věčnosti (ráji), katolickou víru povyšuje nad rozum. Je prostoupeno mysticismem a citovou exaltovaností. Barokní umění

se zakládá na bohaté (často nespoutané a chaotické) obrazotvornosti, orientuje se na alegorie a symboly, jež mají vyslovit nevyslovitelná tajemství života. Je pro ně charakteristická silná expresivnost výrazu, rozmanitost a dynamika forem, rozpornost obsahu, je plné kontrastů od naturalistického líčení pekelných muk až po osvobozující mystická vytržení. Rozlišovat je třeba mezi okázalým, oslňujícím panským (oficiálním) barokem (monumentální paláce a církevní stavby, sochy a obrazy) a skromným lidovým barokem (lidová tvorba – píseň, lidová slovesnost, malby na skle, nábytek, keramika, vesnická architektura, kapličky, boží muka, kroje).

behaviorismus, psychologická škola vzniklá ve Spojených státech ve 20. století, jež studovala chování (anglicky *behavior*) subjektů pomocí objektivních metod; zakladatelskou osobností je John Broadus Watson.

Bell Daniel (1919), americký sociolog. Ve 30. a 40. letech se aktivně podílel na levicovém hnutí, v poslední době patří k představitelům neokonzervatismu. Jako jeden z prvních zdůvodnil a rozvinul koncepci postindustriální společnosti v souvislosti s novou úlohou vědy, informací a vědění. Z díla: *The End of Ideology* (*Konec ideologie*), *The Coming of Postindustrial Society* (*Příchod postindustriální společnosti*).

beneficient, fyzická nebo právnická osoba, na jejíž jméno nebo v jejíž prospěch je vystaven či převeden akreditiv. V širším smyslu příjemce platby nebo jakéhokoliv peněžního plnění.

Bentham Jeremy (1748–1832), anglický právník, sociální myslitel a etik; zakladatel utilitarismu. Soudil, že morálka může být vyjádřena jako souhrn radostí a utrpení vznikajících v důsledku jakéhokoli jednání – je proto třeba hledat takové modely jednání a chování, které jsou schopny zajistit pro co nejvíce lidí co největší potěšení s co nejmenšími útrapami.

bezdromovství, ekvivalent cizích výrazů *homelessness* (anglicky), *sans-abrisme* (francouzsky), *Obdachlosigkeit* (německy). Český právní řád zná slovo bezdromovec ve významu osoby bez státní příslušnosti, nikoliv člověka vyloučeného ze společnosti. I. a V. Hradečtí užívají slovo bezdromovec ve významu člověk, který nemá domov (který nebydlí).

Bismarck Otto von, kníže (1815–1898), německý politik a státník; představitel pruských junkerů, 1862 pruský předseda vlády a ministr zahraničních věcí. Prosazoval sjednocení Německa pod pruskou hegemonií. Po vítězných válkách s Dánskem (1864) a Rakouskem (1866) stál od roku 1867 u zrodu Severoněmeckého spolku jako spolkový kancléř. Po porážce Francie (1870–1871)

a vyhlášení německého císařství (1871) se stal prvním říšským kancléřem. Byl tvůrcem německého sociálního zákonodárství.

Bodin Jean (1529 nebo 1530–1596), francouzský právník, historik a filozof. Bodin prožil celý svůj život v období náboženských a občanských nepokojů, proto nepřekvapí, že jeho politické myšlení odráží jak hlubokou touhu po obnovení integrity politické společnosti, tak i náboženské hledání osobní jistoty. Základním dílem jeho politické teorie je *Six livres de la République* (*Šest knih o republice*) z roku 1576, jež bývá vyzdvižována pro svou definici svrchovanosti jako neohraničené a nedělitelné moci tvořit obecné zákony, která nepřipouští možnost poddaných se proti těmto zákonům bránit. Bodinovo myšlení tvoří jeden ze základních ideologických pilířů monarchického absolutismu a formuluje významné impulsy k formulaci sekulárního a utilitárního pojmu svrchovanosti v jeho dnešním chápání.

Capac Yupanqui, legendární incký panovník.

cenová liberalizace, proces uvolnění tvorby cen v ekonomice, nahrazení určování cen státními orgány tržním mechanismem určování cen.

centrálně plánovaná ekonomika, označení ekonomického systému, v němž je alokace ekonomických zdrojů a distribuce spotřebních statků v zásadě uskutečňována prostřednictvím direktivních příkazů z plánovacího centra.

Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost), britské vysokoškolské pracoviště při London School of Economics v Londýně, které se věnuje výzkumu a výuce předmětů Občanská společnost (*viz*) a Neziskový sektor (*viz*). Zakladatelem a dlouholetým ředitelem byl Helmut K. Anheier (*viz*), jehož vědeckopedagogické a organizační aktivity výrazně obohatily problematiku uvedených oborů a podnítily vznik obdobně zaměřených pracovišť jinde na světě – rovněž v České republice (například *viz* Centrum pro výzkum neziskového sektoru, Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze). Kontakt: telefon: +44 (0)20 7955 7375/7205, fax: +44 (0)20 7955 6039, e-mail: ccs@lse.ac.uk, www.lse.ac.uk/ccs.

Centrum pro komunitní práci (zkratka CpKP), občanské sdružení (založené 6. května 1996). Cílem centra je podpora účasti veřejnosti na rozvoji komunit. Činnost CpKP spočívá zejména v realizaci modelových projektů na zapojování veřejnosti do rozvoje měst a obcí, do plánování a rozhodování na místní a regionální úrovni. Realizované projekty spadají do následujících programů:

zapojování veřejnosti do plánování a rozvoje obcí, spolupráce občanských organizací, příprava regionů na vstup do Evropské unie. Kontakt: Centrum pro komunitní práci, Česká republika, Americká 29, 301 38 Plzeň, telefon/fax: 377 329 558, e-mail: pavla.jindrova@cphpk.cz.

Centrum pro občanskou společnost, *viz* Centre for Civil Society.

Centrum pro výzkum neziskového sektoru (zkratka CVNS), společné pracoviště Katedry veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně (*viz*) a brněnského institutu rozvoje občanské společnosti Trialog (*viz*). Vzniklo na jaře roku 2003 a proluly se v něm odborné znalosti a praktické zkušenosti jak z akademického, tak neziskového prostředí. Posláním CVNS je systematické zkoumání ekonomiky neziskových organizací (*viz*) v České republice a iniciování odborné i veřejné diskuse o společenském a hospodářském významu občanské společnosti (*viz*). K uskutečnění svého poslání bude CVNS: systematicky a trvale zkoumat stav a rozvoj neziskového sektoru; vytvářet na základě zjištěných dat analytické a syntetické materiály a publikovat je pro potřeby neziskového, veřejného a podnikatelského sektoru, pro akademické bádání a výuku, a pro mezinárodní srovnání; vytvářet a publikovat vlastní diskusní dokumenty, veřejněpolitické studie a strategické návrhy a iniciovat tak fundovanou veřejnou a politickou debatu o neziskovém sektoru a občanské společnosti; organizovat konference a symposia s cílem rozvíjet relevantní otázky, a podporovat dialog mezi teorií a praxí; provádět nejen vlastní výzkumnou a analytickou činnost, ale také přijímat zakázky od veřejných, podnikatelských a neziskových institucí; spolupracovat se stejnými a obdobnými pracovišti u nás i v zahraničí. Výzkumný tým CVNS tvoří Ing. Vladimír Hyánek, Ph.D., PhDr. Miroslav Pospíšil, Ing. Tomáš Rosenmayer a Mgr. Simona Škarabelová, Ph.D. Ředitel CVNS: PhDr. Miroslav Pospíšil. Kontakt: Centrum pro výzkum neziskového sektoru TRIALOG, Orlí 20, 602 00 Brno, telefon: 542 210 075, fax: 542 221 502, e-mail: cvns@trialog-brno.cz, www.e-cvns.cz.

Cesta, *viz* Tao.

Cicero Marcus Tullius C. (106–43 př. n. l.), římský politik, právník, řečník a spisovatel. Jako konzul v roce 63 př. n. l. potlačil Catilinovo spiknutí. Proslul jako odpovědný a svědomitý úředník hájící neochvějně veřejné zájmy, stejně jako zájmy jednotlivců na soudě. V době prvního triumvirátu se musel stáhnout z veřejného života a věnoval se filozofii a obhajobám svých klientů.

církev (z řeckého *kýriaké*, „sbor Páně“), organizované společenství věřících. Termín se používá většinou v souvislosti s židovskou a křesťanskou církví. Další řecké označení pro církev – *ekklésia*, původně shromáždění lidu, v raném křesťanství označovalo jednotlivé náboženské obce. V České republice se podle Zákona č. 308/1991 Sb. o svobodě náboženské víry a postavení církvi a náboženských společností církví nebo náboženskou společností rozumí dobrovolné sdružení osob stejné náboženské víry v organizaci s vlastní strukturou, orgány, vnitřními předpisy a obřady.

civilizace, souhrnný pojem pro hmotné a duchovní projevy společnosti; v etnologické klasifikaci L. H. Morgana – nejvyšší stupeň vývoje společnosti, následující po divošství a barbarství.

conquista (španělsky „vy/dobytí“, „kořist“), zde v obecně přijímaném smyslu – španělské dobývání a dobytí Nového světa.

conquistador, účastník conquisty (*viz*); dobyvatel vůbec.

corporate citizenship, *viz* podnikové dárcovství.

CpKP, *viz* Centrum pro komunitní práci.

Cuzco, hlavní město Incké říše (*viz*) zvané *Tahuantinsuyu* („Země čtyř částí“) (*viz*), jež se nacházelo v nadmořské výšce 3 468 metrů, poblíž řeky Urubamby; dnes hlavní město departamentu Cuzco v Peru. Předpokládá se, že město založil v polovině 11. století Manco Capac (*viz*), a protože bylo hlavním střediskem Inků, bylo zvané *Cosco*, což znamená „střed“. Bylo hlavním městem a rezidencí Inků až do roku 1533, kdy je dobyl Francisco Pizarro (*viz*). Dodnes se v městě a jeho okolí nachází celá řada významných předkolumbovských památek. Ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí se tyčí pevnost *Sacsahuamán*. V samotném městě je možno vidět pod kostelem Sv. Dominika (Santo Domingo) zbytky *Chrámů Slunce* a pod ženským klášterem Svaté Kateřiny pozůstatky starého chrámu a dům *Panen Slunce* (*viz*). Dějiny Cuzca bývají často srovnávány s dějinami starověkého Říma, Sacsahuamán s Kapítolem, Manco Capac (*viz*) s Romulem, Wiracocha Inka (*viz*) s Augustem, Huáscar (*viz*) s Pompeiem, Atahualpa (*viz*) s Césarem. Pizarrové, Almagrové a další jsou v tomto pojetí barbari, kteří město vyvrátili. Druhým nejvýznamnějším střediskem Incké říše bylo *Quito* (*viz*).

CVNS, *viz* Centrum pro výzkum neziskového sektoru.

Čen žen („Pravý člověk“), pojem z taoistické mystické filozofie označující lidskou bytost s nadpřirozenými vlastnostmi a schopnostmi včetně dlouhověkosti, nebo dokonce nesmrtelnosti.

Česká katolická charita, součást římskokatolické církve; pomáhá bližním v nouzi bez ohledu na jejich příslušnost k rase, národnosti či náboženství (*viz* též charita).

Česká rada humanitárních organizací, vznikla v roce 1990 pod původním názvem Československá rada pro humanitární spolupráci jako společenství, jehož cílem je zmírnit lidské utrpení pomocí nejrůznějších humanitárních projektů. K této myšlence se dosud přidalo více než 200 občanských sdružení a účelových zařízení, církvi a obecně prospěšných společností. Členské organizace zajišťují celou škálu činností, například podpůrné programy pro seniory, zdravotně postižené, drogově závislé, bezdomovce, ale také pomoc příslušníkům národnostních menšin, ochranu opuštěných a týraných dětí, i pomoc lidem v nouzi v nejširším slova smyslu. Významnou činností je též podpora humanitárních projektů, při níž jsou z výnosů rady finančně podporovány konkrétní projekty členských organizací. K důležitým úkolům patří rovněž propagace činnosti členských organizací na veřejnosti a úsilí o prosazování odpovídajících podmínek pro práci humanitárních iniciativ v České republice. Kontakt: Česká rada humanitárních organizací, Českobratrská 9, 130 00 Praha 3, telefon: 222 587 455, 603 234 432, fax: 222 587 455, e-mail: kancelar@crho.cz.

čimúská kultura, *viz* chimúská kultura.

členství, dobrovolná a zpravidla písemně či jinak potvrzená příslušnost k nějaké organizaci, skupině apod.

Člověk v tísní, obecně prospěšná společnost Člověk v tísní při České televizi vznikla jako humanitární organizace s cílem pomáhat v krizových oblastech světa. Humanitární operace společnosti Člověk v tísní jsou vždy založeny na podrobné znalosti terénu a řídí se přísným pravidlem doprovodu veškeré pomoci až na místo určení (včetně kontroly jejího rozdělování). Za dobu své existence dopravila společnost stovky zásilek s přímou humanitární pomocí do různých zemí Evropy, Asie i Afriky. Konkrétními projekty podpořila disidenty, nezávislé novináře, obhájce lidských práv či představitele demokratické opozice ve více než 26 zemích světa. Celková hodnota jí realizované pomoci dosáhla výše jedné miliardy korun. Činnost společnosti byla oceněna OSN. Korespondenční kontakt: Člověk v tísní, Sokolská 18, 120 00 Praha 2, sídlo: Kavčí hory, 140 70 Praha 4, telefon: 226 200 400, fax: 226 200 401, e-mail: monika.janovska@pinf.cz.

Čou (1027–256 př. n. l.; Západní Čou [1027–771 př. n. l.], Východní Čou [770–256 př. n. l.]), dynastie ve

starověké Číně, od roku 770 př. n. l. vládoucí již jen formálně; z tohoto období se zachovaly nejstarší literární památky.

Čuang-c' („Mistr Čuang“), též Čuang Čou (asi 380–asi 320 př. n. l.), proslulý taoistický filozof, pokračovatel v díle zakladatele taoismu (*viz*) Mistra Lao-c' (*viz*).

Čung-kuo („Říše středu“, „Země středu“), čínský název pro vlastní zemi, domněle ležící uprostřed světa, odvozený ze starých kosmogonických představ o uspořádání světa a vesmíru. Ve starověkých dobách se Číňané domnívali, že svět má tvar čtverce, kdežto nebe že je kruhové. Podnebesí (*Tchien-sia*, *viz*), tedy vlastní Čína, bylo uprostřed světa a klenula se nad ním mocná Nebesa (*Tchien*, *viz*) – zdroj řádu a pořádku. Země, které Podnebesí obklopovaly, se nacházely v rozích čtvercového světa, mimo blahodárné působení Nebes. V těchto zemích nefungovalo nic jako v Zemi středu. Nestřídala se tam roční období, nepohybovala se nebeská tělesa. V ničem nevládla spořádanost, všechno tam bylo horší než v Podnebesí. Podobně pohlíželi Číňané i na lid, který v těch strašných končinách žil. Byli to „barbaři čtyř světových stran“, kteří se od nich lišili způsobem obživy, chováním i jazykem. Vymezovali se tak zejména proti kočovníkům, kteří se jim jevíli jako násilníci potulující se se stády dobytka po své nehostinné zemi a čas od času pustošící a loupící v kvetoucích čínských vesnicích a městech. Podobné „sebestředné“ ideje byly ovšem vlastní snad všem významnějším civilizacím starověku. Navíc ze srovnávacích výzkumů termínu „čung-kuo“ ve starověkých čínských textech vyplývá, že jeho výklad zdaleka není tak jednoznačný, jak bývá i v odborné literatuře tradováno. Spojení „Čung-kuo“ znamená totiž nikoli jen „Země středu“, ale také „Střední území“ ve smyslu centra uvnitř toho, co se považovalo za Čínu (tj. kulturního okruhu vymezujícího se proti okolním kočovníkům); často se objevuje i ve významu „Hlavní město“, dokonce je z textů zřejmé, že toto „Čung-kuo“ se mohlo přesunout z místa na místo, tak jak se lokalizace hlavního města měnila v průběhu historie. K ztotožnění „Čung-kuo“ s celou Čínou došlo až v období dynastie Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.) (*viz*).

dar, finanční podpora, dotace, dar organizaci či jednotlivci k převzetí, provozování dobročinných aktivit.

dárce, jednotlivci či organizace, jež nezištně něco poskytují.

dárcovství, představuje jednu z možných podob dobročinnosti. Může mít formu materiální (věcné dary), finanční (peněžní dary) anebo časovou (darování

času prostřednictvím dobrovolnické práce, rady nebo pomoci).

darovací smlouva, akt, kterým dárce něco bezplatně přenechává nebo slibuje obdarovanému, a ten dar nebo slib přijímá.

darování, právní vztah založený dohodou, kterou se dárce, aniž měl právní povinnost, zavazuje, že bezúplatně poskytne majetkové plnění (prospěch) obdarovanému, který dar přijímá. O darování nejde například u přátelské úsluhy nebo společenské konvence.

decentralizace, proces přenosu rozhodování z centra na jednotlivé ekonomické subjekty.

dedukce, typ úsudku a metoda zkoumání, při níž se z premis (předpokladů) použitím určitých pravidel dospívá k novému tvrzení – závěru, důsledku; zpravidla představuje přechod od obecného ke zvláštnímu.

dějiny (historie), v širším smyslu každý vývojový proces v přírodě a ve společnosti, v užším smyslu vývoj lidské společnosti; též věda o tomto procesu.

Deklarace práv člověka a občana, politický manifest přijatý francouzským Ústavodárným shromážděním 26. 8. 1789. Vyhlášovala suverenitu národa a zakládala přirozená práva člověka a občana: rovnost před zákonem, svobodu projevu, vyznání, vlastnictví atd. Tato deklarace vycházela z Montesquieuových (*viz*) a Rousseauových (*viz*) názorů a byla inspirována deklaracemi a ústavami států americké Unie; byla zahrnuta do francouzské ústavy 1789 a posléze inspirovala svobodomyšlná hnutí v Evropě i na jiných kontinentech.

demografie, obor zkoumající porodnost, úmrtnost, věkové rozložení, zastoupení pohlaví a velikost populací.

demokracie, vláda lidu (původně starořecké označení politických zřízení městských států, zejména Athén v 6. až 4. století př. n. l.); společenský systém založený na principu podřízení menšiny většině a zároveň na uznání rovnosti, svobody a politických práv občanů; součástí moderní demokracie jsou svoboda projevu, vyznání, spolčování, princip suverenity lidu (moc vychází z vůle lidu), tvorba vůle lidu se uskutečňuje všeobecnými volbami. Termín tedy zpravidla označuje politický princip založený na účasti lidu na řízení společnosti, podřízení se menšiny většině a uznání svobody a rovnosti občanů. Demokracie však není jen označením politického systému, nýbrž je spjata s hodnotami (svoboda, rovnost) a se způsoby jednání (tolerance, ochota ke kompromisům). Na základě způsobu vlády lidu se rozlišuje demokracie přímá a zastupitelská. Vznik demokracie je spjat s rozvíjením řecké civilizace a s osobností politika a státníka Kleisthena (*viz*). Řekové dokázali ocenit

materiální vyspělost svých předoasijských sousedů a zároveň si v konfrontaci s nimi uvědomovali svou odlišnost, svobodu a nezávislost. V Řecku se nikdy neuplatnily despotické vlády orientálního typu. Přejít od rodového zřízení k rozvinutému městskému státu se uskutečnil poměrně rychle a ve vyspělejších obcích se kromě rodové aristokracie, která vlastnila značnou část půdy, prosadila i vrstva obchodníků a řemeslníků, jež byla zárukou pokroku a prosperity. V Athénách se na začátku 6. století př. n. l. Solónovy reformy staly obranou před tím, aby občané přicházeli o svou osobní svobodu kvůli chudobě a zadlužování. Otevřenost vůči všemu novému charakterizovala i projevy řeckého ducha. Oblast náboženství a myšlení nespoutával východní fatalismus, ale řecká zvědavost, vynalézavost a schopnost překonávat překážky, jak ji charakterizuje odysseovský archetyp, se odrazila v racionálním vztahu k realitě okolního světa a ve snaze vytvořit ucelený systém poznání, jaký od 6. století př. n. l. začala stavět řecká filozofie. Všechny tyto aspekty můžeme považovat za příznivé faktory pro rozvoj individuálního, občanského myšlení, jež motivovalo počátky a rozvoj demokracie v klasickém Řecku.

despotismus, od konce 18. století se v západních jazycích tento termín zaměňuje s tyranii. Jako označení vlád s neomezenou mocí byla tato slova spojována s výrazy absolutismus (*viz*), diktatura (v moderním slova smyslu) a totalitarismus, nebo jimi nahrazována. Termín despotismus však byl po dvě tisíciletí naplňován rozličným obsahem. Původní význam mu vtiskl Aristotelés (*viz*), jiné užití se mu pak dostalo v raně novověkém politickém myšlení (například Bodin [*viz*], Hobbes [*viz*], Locke [*viz*]), jiné nacházíme v 18. století u Montesquieua (*viz*) a konečně i politické myšlení 19. a 20. století (například Tocqueville [*viz*], Mill [*viz*], Marx) nalezlo pro tento termín jiné použití. Toto slovo však téměř vždy vyvolávalo pejorativní asociace.

determinismus, filozofické učení o univerzální podmíněnosti a příčinnosti jevů v přírodě a též ve společnosti; je protikladem indeterminismu (*viz*).

deviantní subkultura, subkultura, jejíž členové se hlásí ke zcela jiným hodnotám než většina společnosti.

diakonie, zájmové sdružení křesťanských (zvláště evangelických) církví a organizací v České republice, které pracují v oblasti diakonie (služby pro všechny, kteří potřebují pomoc).

dialektika, původně umění hledat pravdu dialogem, později (zejména u Hegela nebo Marxe) filozofické učení o nejobecnějších zákonitostech pohybu a vývoje

hmotného i duchovního světa, za jejichž zdroj se považuje jednota a střetání protikladů; dialektika je zde protikladná metafyzice ve smyslu antidialektického myšlení.

diskriminace, činnost usilující o to, aby byla členům určité skupiny odepřena šance na postavení, prostředky nebo požitky, k nimž mají ostatní přístup.

dobročinná organizace (anglicky *charitable organization*), korporace, fond nebo nadace zorganizovaná a fungující výlučně pro náboženské, charitativní, vědecké a literární či jiné kulturní účely.

dobročinnost (řecky *filanthropia*, latinsky *philanthropia*, anglicky *philanthropy*), láska k člověku, bližnímu, projevená činem. Jedna ze dvou nejvýznamnějších zásad křesťanské víry. Její formulací je paralela obsažená v Janově evangeliu, kde se Kristus připodobňuje k Dobrému pastýři. V obrazovém umění byla také tímto symbolem láska k bližnímu vyjadřována. Dnes zahrnuje koncept dobrovolného poskytování všeobecného blaha jednotlivci či celými skupinami.

dobrovolnická služba, dlouhodobější a formálně upravený závazek dobrovolníka obvykle ve prospěch neziskové organizace (například *viz* Evropská dobrovolná služba). V případě organizací vysílajících dobrovolníky, které jsou akreditovány podle zákona č. 198/2002 Sb. o dobrovolnické službě, se jedná o fyzickou osobu starší 15 let (jde-li o výkon dobrovolnické služby na území České republiky) nebo o osobu starší 18 let (jde-li o výkon dobrovolnické služby v zahraničí). Vymezení činností je uvedeno v zákoně (pomoc nezaměstnaným, osobám sociálně slabým, zdravotně postiženým, seniorům atd., pomoc při přírodních, ekologických nebo humanitárních katastrofách aj., pomoc při uskutečňování rozvojových programů v rámci projektů mezinárodních institucí). Dobrovolnická služba je krátkodobá nebo dlouhodobá (delší než 3 měsíce). Podrobněji na adrese: www.mvcr.cz.

dobrovolník, člověk, který bez nároku na finanční odměnu poskytuje svůj čas, energii, vědomosti a dovednosti ve prospěch ostatních lidí či společnosti.

dogmatismus, strnulé, neměnné myšlení; ve starověké filozofii byl opakem dogmatismu skepticismus.

donace („darování“), pojem římského práva soukromého i pozdějšího práva kanonického. V dějinách katolické církve se mluví o dvou donacích: o donaci Konstantina Velikého (Donatio Constantini) a donaci franského krále Pipina III. Krátkého (Donatio Pipini). V prvním případě měl císař darovat papeži Silvestrovi moc císařskou, věčné panství nad Římem a Itálií a právo nejvyššího soudce. Později se prokázalo, že donační

listina je podvrh. V druhém případě Pipin postoupil papeži Štěpánovi II. jako Svatopetrské dědictví území exarchátu ravennského a Pentapole.

dotace, forma poskytnutí určitého množství finančních prostředků, nejčastěji ze státního rozpočtu (*viz*) (nebo také z územního rozpočtu). Může a nemusí být stanovena na konkrétní účel.

družstevní záložna, družstvo (*viz*), které pro podporu hospodaření svých členů provozuje převážně finanční činnosti, jimiž se rozumí přijímání vkladů a poskytování úvěrů, záruk a peněžních služeb v různých formách, a které dále poskytuje svým členům další služby pro uspokojování jejich potřeb.

družstvo, právnická osoba s neuzavřeným počtem členů založená za účelem podnikání nebo zajišťování hospodářských, sociálních či jiných potřeb svých členů. Členy mohou být fyzické i právnické osoby (*viz*). Každý člen se na činnosti družstva musí podílet majetkově, základním vkladem. Družstvo musí mít vlastní stanovy, které upravují zejména jeho strukturu, orgány, předmět činnosti, práva a povinnosti členů. Charakteristické znaky: dobrovolnost členství v družstvu, rovnost všech členů družstva, závazek člena k aktivitě v družstvu, solidární podílení se na výsledcích činnosti družstva, a to jak na výsledcích pozitivních, tak na hrazení případných ztrát.

Econnect, občanské sdružení, jež pomáhá ostatním organizacím neziskového sektoru v České republice využívat informační technologie, ve svém zpravodajství informuje o dění, které se tohoto sektoru dotýká. Econnect každý rok zveřejňuje jeden nový server, v němž se snaží představit v ucelené podobě téma, které lze považovat za zásadní pro český neziskový sektor. Cílem je vytvořit komunikační platformu, která pomůže přiblížit vybranou otázku širší veřejnosti a nabídne prostor pro diskusi. Téma občanského sektoru na rok 2004: internet, občanský sektor. Kontakt: Econnect, o. s., Českomalínská 23, 160 00 Praha 6, telefon: 224 311 780, fax: 224 317 892, e-mail: econnect@ecn.cz.

egoismus, jednání sobecky zaměřené na prosazení vlastního zájmu či prospěchu i na úkor druhých.

ekologická hnutí, hnutí usilující o zachování integrity životního prostředí, které je ohroženo náporom moderního průmyslu a techniky.

ekologie, obor zkoumající vzájemný vztah organismu, sociální skupiny a prostředí (včetně fyzikálního prostředí).

ekonomické subjekty, označení pro jednotlivé typy účastníků trhu, například domácnosti, podniky, banky apod.

ekonomické teorie politiky, označení pro teoretické přístupy, které využívají teoretického a metodologického instrumentária moderní ekonomické vědy k objasnění politického rozhodování a vzájemné závislosti mezi hospodářstvím a politikou. Vycházejí z předpokladu racionálního chování jednotlivce, maximalizujícího svou funkci užitečnosti. K nejznámějším představitelům patří například J. M. Buchanan a M. Olson. Souhrnně se pro ekonomické teorie politiky používá také označení „nová politická ekonomie“.

ekonomie, společenská věda, zkoumající ekonomické chování člověka, fungování trhu, alokaci omezených výrobních zdrojů mezi alternativní použití, růst a rozdělování národního produktu a vztahy mezi hlavními ekonomickými agregáty (národní produkt, spotřeba, investice, peněžní zásoba aj.). Pozitivní ekonomie se zabývá popisem a vysvětlováním probíhajících ekonomických procesů; normativní ekonomie se zabývá jejich hodnocením z hlediska ekonomické efektivnosti (blahobytu) a v širším pojetí spojuje efektivní fungování ekonomiky s problematikou sociální a etickou.

ekonomika, systém, ve kterém se uskutečňují hospodářské procesy, tj. procesy výroby, směny, rozdělování, spotřeby, investování aj. vymezené hranicemi státu.

empirie (zkušenost), souhrn poznatků, zejména poznatků získaných smysly, a souhrn prakticky osvojených znalostí a dovedností.

empirismus, filozofický směr považující smyslovou zkušenost za základ a východisko poznání; opakem je racionalismus.

Engliš Karel (1880–1961), český národohospodář a filozof, profesor národního hospodářství Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1919–1939) a Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (1939–únor 1948); první rektor Masarykovy univerzity v roce 1919 a rektor Univerzity Karlovy v roce 1947 (do února 1948); ministr financí v několika československých vládách a guvernér Národní banky československé (1934–1939). Vytvořil teleologickou teorii národohospodářskou a vědu o myšlenkovém řádu jako nástroji poznávání skutečnosti.

erudice, odborné vzdělání, učinnost, znalost, zručnost.

estetika, nauka o krásnu, o povaze estetického osvojení světa člověkem.

etatismus, snaha o rozšíření a posílení státní moci; přesvědčení o prospěšnosti aktivního zasahování státu do hospodářského a politického života společnosti.

etický relativismus, metodologická zásada výkladu morálky založená na tvrzení, že morální představy a pojmy mají jen relativní a konvenční charakter.

etika (mravouka), nauka o mravnosti, o pravidlech mravního jednání, o mravních zásadách.

etnicita, kulturní hodnoty a normy, které odlišují členy určité skupiny od jiných lidí. Za etnickou skupinu považujeme takovou, jejíž členové sdílejí pocit společné kulturní identity, která je odlišuje od jiných skupin v jejich okolí. Prakticky ve všech společnostech jsou etnické odlišnosti spojeny s mocenskými a majetkovými rozdíly. Tyto rozdíly bývají zvláště výrazné tam, kde je etnická hranice podmíněna rasově.

etnická menšina, skupina lidí, která tvoří v dané společnosti menšinu a bývá znevýhodněna pro své fyzické nebo kulturní vlastnosti, jimiž se liší od většinové populace.

EU, viz Evropská unie.

Eukleidés (asi 3. století př. n. l.), řecký matematik a filozof. Ve svém spisu *Základy* (řecky *Stoicheia*, latinsky *Elementa*) usoustavnil geometrické poznatky řecké matematiky a pokusil se všechny geometrické věty odvodit z axiomů. Jeho dílo tvořivě ovlivnilo další vývoj matematiky a jiných oborů.

European Union, viz Evropská unie.

evoluce (vývoj), proces, při němž dochází k postupným změnám (směřujícím často k složitější a dokonalejší formě); vývoj je základním principem dialektiky.

evoluce sociokulturní, viz sociokulturní evoluce.

evolucionismus, učení o vývoji v přírodě, ve společnosti atd., zdůrazňující evoluci a opomíjející dialektickou, kvalitativní složku vývoje – revoluci; opakem je kreacionismus.

Evropská dobrovolná služba, se vstupem ČR do programu Evropské unie „Mládež“ se otevírá nová příležitost pro mladé lidi ve věku 18–25 let zúčastnit se tzv. Evropské dobrovolné služby (EVS). Naši mladí lidé mohou nejen po určitou dobu pracovat v některé zemi Evropské unie (viz), ale současně i české organizace mohou přijímat zahraniční dobrovolníky. Oblasti působení dobrovolníků jsou ochrana životního prostředí, umění, a kulturního dědictví, dále sociální oblast, práce s dětmi a mládeží, informace pro mládež, volný čas, sport. EVS se koná vždy v jiné zemi, která je zároveň členskou zemí EU účastníci se programu „Mládež“. Jde o neplacenou, neziskovou činnost, která přináší prospěch místní komunitě a není náhradou za již existující místo ani alternativou vojenské služby. EVS z hlediska délky je krátkodobá (3 týdny, 6 měsíců), která je určena pouze pro znevýhodněné dobrovolníky, a dlouhodobá (6–12 měsíců). Bližší informace na adrese: eee.youth.cz.

Evropská společenství (ES, European Communities, EC; dnes Evropská unie, EU, viz), mezivládní hospo-

dářská organizace sdružující EHS, ESUO a Euratom. Byla založena Římskou smlouvou v roce 1957. V roce 1967 vznikl název Evropská společenství a od roku 1992 Evropská unie. Zakladatelskými členy jsou Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Nizozemsko, Spolková republika Německo, postupně přistoupily Dánsko, Irsko, Velká Británie, Řecko, Portugalsko, Španělsko, v roce 1995 Finsko, Rakousko a Švédsko a v současné době usilují o plnoprávné nebo přidružené členství další země. Nejdůležitějšími institucemi ES jsou Evropská rada, Komise ES, Evropský parlament, Rada ministrů a Soudní dvůr.

Evropská unie (anglicky *European Union*, zkratka EU), mezinárodní organizace sdružující patnáct států západní, severní a jižní Evropy. Cílem je prohlubování hospodářské a politické integrace členských zemí. Proces evropské integrace byl poznamenán neustálým vývojem a změnami již od založení Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO) v roce 1952. Evropské společenství uhlí a oceli bylo projektováno jako základna pro zachování míru a prosperity na kontinentu, který byl v té době poznamenán rozdíly mezi politickými a ekonomickými systémy. Postupem času se počet členských států více než zdvojnásobil a nyní má společenství 15 členských států. Evropská unie navíc před nedávnem vyzvala ke vstupu i nové kandidátské státy. Dne 2. října 1997 podepsaly hlavy členských států nebo předsedové jejich vlád novou Smlouvu pro Evropu, Amsterdamskou smlouvu. Jejím cílem je zajistit, aby politika a způsob práce Evropské unie zůstaly v souladu s potřebami občanů, a aby práce institucí byla efektivní i v budoucí rozšířené Evropě. Dále byla v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky přijata taková úprava, která Evropské unii umožní naplnit její roli v mezinárodní politice.

EVS, viz Evropská dobrovolná služba.

experiment (pokus), způsob vědeckého zkoumání skutečnosti a způsob ověřování pravdivosti našich soudů, hypotéz a teorií; experiment byl a je základním nástrojem přírodovědy a techniky, záhy vstoupil též do psychologie, medicíny a dalších věd a v poslední době se rozšiřuje do dalších společenských věd včetně historických.

externality, v ekonomii označení pro efekty, které ovlivňují blahobyt jiných osob, aniž by docházelo ke směnným transakcím mezi nimi a původci externalit. Původce externality buď přenáší část svých nákladů na jiné osoby (negativní externality), nebo naopak přichází o část výnosů ze své činnosti ve prospěch jiných osob (pozitivní externality).

fa-tia („legismus“, „legisté“), politicko-filozofické a státoprávní učení (a jeho tvůrci a stoupenci) vzniklé v Číně v průběhu 4. století př. n. l. a zdůrazňující jako základ uspořádání a řízení společnosti přesně definované a přísně uplatňované zákony.

feministické hnutí, hnutí prosazující práva a zájmy žen ve společnosti.

Ferguson Adam (1723–1816), skotský filozof a teoretik společnosti. Ve svém *Pojednání o historii občanské společnosti* (1767) sledoval vývoj lidského myšlení od barbarství k civilizované společnosti. Tento spis představuje jeden z prvotních zdrojů našich současných představ o moderní občanské společnosti.

fikh, islámská právní věda.

filanthropia, viz dobročinnost.

filozofie (řecky „láska k moudrosti“), uvažování (též věda) o všeobecných zákonitostech vývoje a uspořádání světa, společnosti a myšlení a také o místu člověka ve světě, přesahující rámec speciálních věd.

finanční zpráva, účetní zpráva, v níž jsou uvedeny podrobné finanční údaje, obsahující příjmy ze všech zdrojů, výdaje, aktiva i pasiva.

fiskální politika, rozpočtová politika, součást finanční politiky státu; prostřednictvím daňových sazeb a státních výdajů reguluje přerozdělovací procesy, zajišťuje financování veřejných statků, rozvíjí infrastrukturu a vytváří rezervy.

Ford Henry (1863–1947), americký vynálezce a průmyslník. Zdokonalil konstrukci automobilu a zorganizoval jeho výrobu proudovým způsobem na montážních linkách; v roce 1903 založil v Detroitu koncern Ford Motor Company. Užití montážní linky zahájilo hromadnou výrobu, která se stala základním hospodářským fenoménem světa 20. i 21. století.

Fórum dárců, vzniklo v České republice jako nezisková iniciativa dárců v říjnu 1995 a v červenci 1997 se stalo registrovaným občanským sdružením. Cílem Fóra dárců je mapovat financování neziskového sektoru z nadačních a zahraničních zdrojů, analyzovat vývoj nadačního sektoru, spoluvytvářet vysokou úroveň procesů grantování (jejich otevřenost a průhlednost) a podporovat vznikající dárcé – především nadace – v jejich roli správců majetku. Fórum dárců přispívá k rozvoji filantropie (viz) v České republice, a to ve všech jejích formách (podnikové, institucionální). Sdružuje především české nadace, spolupracuje se zahraničními organizacemi udělujícími granty a vytváří podmínky pro vstup individuálních dárců. V rámci Fóra dárců se profilovala Asociace nadací (viz) s vlastním programem. Fórum dárců je

členem prestižního nadnárodního uskupení Worldwide Initiatives for Grantmaker Support (WINGS), zúčastňuje se mezinárodních konferencí a předává svým členům kontakty a informace o aktuálních trendech a problematice dárcovství ve světovém měřítku. Fórum dárců vydalo v roce 2001 *Adresář nadací v České republice* a v roce 2003 *Adresář nadačních fondů v České republice*. Kontakt: Fórum dárců, Palác Lucerna, 5. patro, Štěpánská 61, 116 02 Praha 1, telefon: 224 215 385, telefon/fax: 224 216 544, www.donorsforum.cz.

fundraiser, pracovník pro získávání finančních prostředků, osoba, která je zaměstnancem organizace nebo pověřenou osobou k tomu, aby získávala zdroje pro organizaci. Jde o získávání prostředků formou příspěvků, darů a grantů; též „specialista na získávání finančních prostředků“ nebo „poradce pro získávání finančních prostředků“.

fundraising, objevování a vyhledávání možných dárců a způsoby, jak tyto dárcé žádat o peníze (finanční podporu); zaměřeno na trh dárců.

fyzická osoba, každá lidská bytost, která má práva a povinnosti (tato způsobilost vzniká narozením a zaniká smrtí).

generalisté, zde označován jeden ze sociokulturních přístupů k empirickému konceptu občanské společnosti (viz). Generalisté pojem občanské společnosti ztotožňují s pojmem demokracie s tím, že lépe vystihuje kulturní, sociální a ekonomické předpoklady fungující demokracie (viz). Poukazují na to, že občanská společnost je v západní tradici tvořena nejen politicky činnou autonomní veřejností, jež se původně emancipovala ve sféře směny a výroby zboží, ale také zodpovědnou a kontrolovatelnou politickou mocí. K hlavním formám občanské společnosti (demokracie) tedy řadí nejen trh a politickou veřejnost, ale také sféru politické moci. Specifické vztahy mezi těmito třemi komponentami, které jsou výsledkem několik staletí trvajících vývoje západních společností, tvoří podstatu a „záhadu“ moderní občanské společnosti.

generalizace (zevšeobecnování), poznávací proces, při němž z dílčích případů usuzujeme na obecně platné zákonitosti.

globalizace, jedno z neaktuálnějších a nekontroverznějších témat současné sociální vědy. Není možné je vystihnout jedním principem či definicí. Globalizace souvisí s tezí, jak říká anglický sociolog Anthony Giddens, že dnes všichni žijeme v jednom světě. Souvisí s průmyslovou a vědeckotechnickou revolucí, jejímž důsledkem je mimo jiné fakt, že prostor již není roz-

hodujícím faktorem při formování sociální reality (tzv. časoprostorové rozpojení). Sociální vztahy, současné problémy a rizika, i například naše vlastní očekávání dnes mají většinou globální povahu. Globalizace není pouhým průvodním, bezvýznamným jevem našeho života. Je posunem v našich životních poměrech jako takových. Je to způsob, jakým dnes žijeme.

Gramsci Antonio (1891–1937), italský společenský teoretik. Je považován za jednoho z nejvýraznějších marxistických myslitelů. Jeho nejdůležitějším teoretickým dílem je rozsáhlý soubor poznámek a esejů, který napsal v průběhu svého dvouletého věznění Mussoliniho režimem, a který vyšel posmrtně jako *Zápisníky z vězení* (1929–1935). Soudržnost moderní společnosti vychází podle něj především z duchovní a kulturní nadřazenosti vládnoucích tříd, jež prostřednictvím manipulace „občanskou společností“ podstrkují ostatním své vlastní hodnoty a přesvědčení.

grant, finanční částka, která je udělována nestátní neziskové organizaci, vědeckému kolektivu nebo pracovišti na základě předloženého projektu.

Grantis – měsíčník neziskového sektoru, české celostátní průřezové odborné periodikum zaměřené na potřeby pracovníků všech typů neziskových organizací bez ohledu na region či obor, ve kterém jejich organizace působí. Informace v časopise jsou určeny všem, kdo mají zájem o problematiku neziskového sektoru. Pracovníkům neziskových organizací časopis přináší potřebné informace, navíc mají na jeho stránkách možnost informovat o svých aktivitách. Pro mnoho neziskových organizací, které mají problematický přístup k internetu, je časopis souhrnným zdrojem informací. Ročně vychází celkem 11 čísel, z čehož jedno je prázdninové dvojčíslo. Časopis má 24 stran, prázdninové dvojčíslo 40 stran, je vydáván v nákladu 900 výtisků. Vydavatelem je Informační centrum nestátních neziskových organizací (*viz*). Časopis vychází nepřetržitě od roku 1993. Redaktorka Bc. Míriam Vránová. Kontakt: Informační centrum nestátních neziskových organizací, o. p. s., Malé náměstí 12, 110 00 Praha 1, telefon: 224 239 876, fax: 224 239 875, e-mail: icn@icn.cz.

grantová politika, provádí ji každá nadace; spočívá v pravidelném vypisování výběrových řízení na určitá témata, přijímání projektů, jejich posuzování; na vybrané projekty poskytuje finanční prostředky (nadační příspěvek).

hadisy, zprávy a vyprávění o Muhammadových (*viz*) činech a výrociích, druhý pramen islámu (*viz*) po kóránu (*viz*).

Hafsa bint al-Hádždž (narozena po roce 1135), andaluská básnířka muslimské doby.

Hárún ar-Rašíd (asi 763–809), příslušník arabského rodu Abbásovců, chalífa (*viz*) od roku 786. Sídli v Bagdádu, posílil jednotu islámské říše potlačením odstředivých tendencí v Egyptě a v Jemenu, vedl úspěšné války s Byzancí a podnítil hospodářský a kulturní rozkvět. Proslul jako postava z vyprávění *Tisíce a jedné noci* (*viz*) a svou láskou k manželce Zubaidě (*viz*).

hatunruna, v kečujštině „obecný lid“, nejrozšířenější a hospodářsky nejvýznamnější vrstva incké společnosti.

Havel Václav (1936), politik, státník, dramatik, spisovatel, esejista, laureát řady prestižních uměleckých, politických a vědeckých cen (od roku 1995 doktor honoris causa Masarykovy univerzity v Brně, od roku 2001 doktor honoris causa Janáčkovy akademie múzických umění v Brně aj.). Zakladatel a vůdčí osobnost Charty 77 a Občanského fóra (*viz*), prezident České a Slovenské federativní republiky (1989 až 1992), v letech 1993–2003 prezident České republiky.

Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831), německý filozof, jeden z nejvýznamnějších představitelů německé klasické filozofie. Stanovil si za úkol vypracovat celkové dialektické pojetí světa, dějin, přírody a myšlení jako procesu, v němž se uskutečňuje vývojová zákonitost. Zabýval se rovněž dějinami filozofie, estetikou, filozofií práva apod. Hegel definitivně charakterizoval občanskou společnost (*viz*) jako ne pouze ekonomicky strukturovanou oblast či pouhý součet občanů státu a zavádí, na rozdíl od Aristotela (*viz*), který rozlišuje pouze *polis* a *oikos*, termín občanské společnosti jako označení sféry mezi rodinou a státem; občanská společnost zde tedy není identická ani se státem, ani s rodinou. Občanská společnost shrnuje ekonomické prolínání v rámci nepoliticky strukturované sféry, ale zároveň není sférou rodiny.

Herder Johann Gottfried von (1744–1803), německý osvícenský filozof, spisovatel a literární vědec. Myšlenku progresivního vývoje v přírodě rozvinul v učení o pokroku v dějinách a o vývoji společnosti k humanismu (*viz*). Spolu s Jeanem-Jacquesem Rousseauem (*viz*) je považován za ideového otce toho typu demokracie, který zdůrazňuje vždy státní potažmo národní zájem před zájmem individua.

HESTIA (národní dobrovolnické centrum), byla založena v roce 1993 jako nevládní a nezisková organizace. Ve své činnosti se zaměřuje na výzkum, výcvik a vzdělávání, vydávání účelových publikací, poradenství, supervizi a stáže pro dobrovolníky i profesionály, navazo-

vání kontaktů s iniciativami a institucemi s obdobnými cíli u nás i v zahraničí. Od roku 1995 se HESTIA věnuje dobrovolnictví v České republice rozvojem programu pro děti – „Pět P“ a postupně i dalším dobrovolnickým programům. V roce 1998 HESTIA založila Národní dobrovolnické centrum ve spolupráci s dalšími 14 dobrovolnickými centry střední a východní Evropy, Pobaltí a Euroasie sdruženými pod společným názvem VOLUNTEERNET. Je členem dobrovolnických organizací IAVE, CEV a BBBS International. Dlouhodobě spolupracuje s řadou neziskových organizací, které se sdružily do Koalice dobrovolnických iniciativ. Kontakt: HESTIA, Na Poříčí 12 (palác YMCA), 115 30 Praha 1, telefon: 224 872 075–7, fax: 224 872 076, e-mail: hestia@hest.cz, <http://www.hest.cz>, www.dobrovolnik.cz.

heuristika (ze starořeckého *heuriskein* – nacházet či objevovat, v širším smyslu pak mít schopnost čili umění vytvářet něco nového), soubor metod a postupů, jak si počínat při objevování a vynalézání; v historických vědách je heuristika naukou o práci s pramenným materiálem.

historická škola, ekonomická teorie a vědecký směr vytvořený skupinou německých ekonomů v první polovině 19. století. Stala se vlivnou v německy mluvících zemích. Tato ekonomická teorie zdůrazňovala historickou relativnost ekonomické politiky a ekonomického učení a kriticky se vymezovala přímo proti anglickému klasickému pojetí ekonomiky. Zatímco západoevropští liberálové se snažili přetvořit národ podle jistých hospodářských zásad, němečtí liberálové usilovali o podřízení hospodářského systému národním požadavkům. Tato ekonomická škola významnou měrou podmiňovala představy společnosti v českých zemích o ekonomickém liberalismu, její představitelé posléze usilovali výhradně o „svůj národní“ obchod, o „svůj národní“ průmysl.

historie, viz dějiny.

Hlávka Josef (15. 2. 1831–11. 3. 1908), český architekt, stavební podnikatel, mecenáš, zakladatel Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových (viz). Narodil se v malém západočeském městě Přešticích (25 km od Plzně). Od dětství projevoval velký výtvarný talent. Vystudoval architekturu na vídeňské Akademii. Byl vynikajícím studentem, získal několik ocenění, především tzv. Římskou cenu, která mu umožnila cestovat po Evropě a studovat různé architektonické slohy. Po návratu do Vídně dostal darem od českého stavitele Šebka (v době studií pro jeho firmu pracoval) stavební firmu, získal koncesi a stal se vídeňským stavitelem. Na základě výzvy minis-

tra Wickenburga se zúčastnil soutěže o stavbu vídeňské Dvorní opery, vyhrál a budovu opery postavil podle projektů svých učitelů prof. Siccardsburga a prof. van Nüllu z Akademie. Postupně se vypracoval na jednoho z nejžádanějších vídeňských stavitelů. Kromě stavitelské činnosti se věnoval i projektování vlastních staveb. Mezi nejvýznamnější patří areál řeckokatolické církve v Černovicích na Bukovině (dnes je v areálu jedna z významných ukrajinských univerzit), Zemská porodnice v Praze, zámek v Lužanech u Přeštic, několik vídeňských paláců a nadační domy v Praze. Jeho stavby byly realizovány v novogotickém slohu (Černovecký areál, Zemská porodnice) nebo ve slohu novorenesančním (paláce, nadační domy, zámek v Lužanech). Jako architekt a stavitele lze Josefa Hlávku řadit mezi přední představitele evropského eklekticismu 19. století. Během pouhých třinácti let (1860–1873) postavil nebo navrhl a postavil téměř 150 významných staveb. V roce 1869, zřejmě z přepracování, těžce onemocněl (uzdravil se po dlouhých deseti letech). V roce 1873 odešel do ústraní a stal se bohatým soukromníkem. Věnoval se odborné a teoretické činnosti v oboru záchran a obnovy historických památek (od roku 1897 řídil vydávání *Soupisu památek historických a uměleckých v zemi české*). Například v roce 1890, po velké povodni v Praze, kdy byl stržen Karlův most, vypracoval projekt jeho záchran a též jej financoval. Josef Hlávka je v novodobé historii českého národa největším mecenášem (srov. Ries 1991). Skutečnost, že musel ve svých 42 letech opustit životní dílo, vážná choroba, dvě bezdětná manželství (bezdětní zůstali i jeho bratr a sestra) a zřejmě i předtucha blízké smrti přiměly Hlávku k rozhodnutí věnovat své jmění na podporu vzdělanosti, kultury, umění a vědy českého národa. První částky věnoval v roce 1882 nově zřízeným českým fakultám Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Hlávkově diplomatickému umění a jeho finanční podpoře vděčí za existenci „Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze“ a později i „Národohospodářský ústav“. Pro nadané, leč nemajetné studenty postavil a studentům prostřednictvím jejich spolku věnoval „Studentské koleje českých vysokých škol pražských“. V posledních desetiletích 19. století a v prvním desetiletí 20. století vynaložil nemalé částky na vznik a přímou podporu řady institucí i akcí, které znamenaly přínos pro kulturní, vědeckou, uměleckou i hospodářskou činnost českého národa. Stovky vědců, umělců, literátů, hudebníků a studentů vděčily Hlávkově za finanční podporu a stipendia, která jim zajistila potřebné sociální zázemí k práci, tvorbě i studiu

či možnost tvořit a studovat v zahraničí. Bez Hlávkovy pomoci by neexistovala řada institucí a ústavů, z nichž některé existují dodnes. Bez Hlávkovy štědrosti by nevznikla mnohá literární, hudební, malířská či sochařská díla, která nás dodnes oslovují a patří do pokladnice české kultury. V roce 1904 založil Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, kterému odkázal veškerý svůj majetek, velkostatek v Lužanech, nadační domy v Praze a ve Vídni, cenné papíry i peníze na účtech. V přepočtu na dnešní měnu se jednalo o více než 2 miliardy Kč. Během stoleté nepřetržité činnosti (Nadání bylo jedinou nezrušenou nadací v Československu) podporovalo Hlávkovo Nadání stovky vysokoškolských studentů, mladých vědců a umělců. Jeho činnost pokračuje s úspěchem i v současnosti.

hnutí, soubor kolektivních orientací, postojů a akcí zaměřených na dosažení určitého cíle. Politické hnutí zpravidla zpochybňuje stávající společenské uspořádání a usiluje o jeho přeměnu. Členové hnutí mají často všezahrnující představy o podobě žádoucí společnosti, a většinou apelují na obecné mravní hodnoty ve snaze legitimovat své cíle. V případě dosažení svých požadavků buď zanikají, nebo postupně opouštějí původní principy, fungují dále jako určitá mocenská síla a budují nové struktury moci.

Hobbes Thomas (1588–1679), anglický filozof, teoretik uspořádání a správy společnosti a práva. Teorii božského původu společnosti a státu nahradil teorií společenské smlouvy: stát je lidským vynálezem, je velkým komplexem s obrovskou silou (*Leviathan*).

Hominidae (hominidi – čeleď *Hominidae*), jedna ze dvou čeledí nadčeledi *Hominoidea*. Dělí se na podčeledi *Ponginae* – orangutani, *Paninae* – šimpanzi a gorily a *Homininae* – lidé. Základním kritériem pro přiřazení k čeledi *Hominidae* jsou morfologické znaky na lebce a zubech. Lebka hominidů má poměrně širokou a robustní obličejovou část a také relativně velkou mozkovnu. Očnice jsou okrouhlé a poměrně velké. Řezáky jsou široké a zároveň vysoké. Stoličky a zuby třenové jsou nespécializované. Kritériem zařazení do jednotlivých nižších taxonů, podčeledí a rodů, je zejména tvar stoliček a třenových zubů a charakter jejich skloviny, velikost a tvar řezáků, velikost a tvar špičáků, průřez a tvar dolní čelisti a stavba skeletu obličeje, například charakteristiky horní čelisti. Dlouhé kosti končetin mají široké diafýzy a robustní epifýzy. Typické jsou poměrně velké hlavice kosti pažní a stehenní.

Homininae (hominini – lidská podčeleď *Homininae*), objevila se před 6–7 miliony let, ale stále není jasné, kdo

byl prvním zástupcem lidské linie. Dosud neexistují zcela přesná kritéria na odlišení nejstarších zástupců afrických lidoopů a homininů. Důvodem je skutečnost, že mnohé „lidské“ znaky se objevily už u miocenních lidoopů a jiné až u rodu *Homo* (*viz*), a také to, že nálezy nejstarších homininů vykazují překvapivou diverzitu. Základním kritériem pro zařazení do lidské linie je jednak přizpůsobení skeletu k dvojnóhé chůzi, včetně stavby lebky a polohy velkého týlního otvoru, přinejmenším částečné zmenšení špičáků, zkrácení délky a zvýšení korunky stoliček a „polidštění“ stavby třenových zubů. Tento komplex znaků charakterizuje všechny zástupce lidské linie, a musí se tudíž vyskytovat i u jejich nejstarších zástupců.

hominizace (polidštění), též hominizační proces; proces specifických změn v evoluci čeledi *Hominidae* (orangutani, gorily, šimpanzi, lidé), který podmiňoval a rozvíjel znaky typické pro fylogenetickou linii vedoucí od miocenních lidoopů k modernímu člověku, již bezprostředně předcházel. Jedná se o komplexní proces zahrnující všechny aspekty biologické, od genetických až po somatické, chování, ekologie, sociální struktury i kultury v širokém slova smyslu. Člověk (*Homo sapiens*) je druh primátů s některými unikátními vlastnostmi a musí být chápán přísně jako tvor biosociální, u něhož může mít například kultura velký adaptivní význam. Hominizační proces je možno rozdělit do tří základních etap, které charakterizují postupný vznik rodu *Homo* (*viz*) a vývoj jeho vlastností. 1) *Etapa vzniku a diferenciacie hominidů na lidoopy a lidskou linii (hominini, viz)* – u obou skupin dochází k zvětšení mozku a přestavbě CNS, zvyšuje se pohyblivost horní končetiny a manipulační schopnosti ruky, oplošťuje se hrudník, objevuje se výroba a používání jednoduchých nástrojů, sezonní predace na malé a střední savce, vzniká vysoce organizovaná pružná sociální struktura s některými specifickými rysy (například systematické sdílení potravy a pomoc postiženým a zraněným jedincům). V lidské linii se pak objevuje nový specifický lidský znak – bipední lokomoce. Ta způsobila zásadní přestavbu těla, například prodloužení dolních končetin, přestavbu cévního zásobení a reprodukčního aparátu samic, změny fyziologické (hormonální činnost, nervová činnost, termoregulace) a podle všeho i změny etologické a sociální; 2) *Etapa rozvoje rodu Australopithecus (viz) a vzniku rodu Homo (viz)* – dochází k formování základních lidských biologických, etologických i sociálních vlastností, vytvářejí se předpoklady ke vzniku lidské kultury; dochází k po-

stupnému zvětšování postavy i mozku, prodlužují se dolní končetiny, pánev se zkracuje a rozšiřuje, mění se lebka a chrup (zmenšují se špičáky, zvětšují se stoličky, zkracují se čelisti, zmenšuje se obličejová část a zvětšuje se neurokranium), ruka s pohyblivým palcem schopným opozice se stává důležitým orgánem manipulace a poznávání světa, nástrojová činnost začíná být významným adaptačním mechanismem, objevuje se systematická výroba prvních kamenných nástrojů, pravděpodobně se výrazně rozvíjela i komunikace.

3) *Evoluce rodu Homo a vznik druhu Homo sapiens* – dokončuje se přestavba těla na tělo lidského typu, rod *Homo* vytváří novou specificky lidskou niku, objevují se standardizované kamenné nástroje, u nichž je patrný výrazný rozvoj teorie opracování, nástroje se specializují a vznikají složené nástroje, vyvíjí se postupně sociální organizace lidského typu, artikulovaná řeč, zdobení těla a pohřební rituály. Biologický, etologický, sociální a kulturní vývoj se dovršuje až na konci středního paleolitu, zejména však v mladším paleolitu (viz). Všechny faktory hominizačního procesu působily v dané etapě hominizace jako jeden systém, nelze proto oddělovat biologické a sociální stránky evoluce člověka.

Homo („člověk“), kromě druhu *Homo sapiens* (viz) jsou všechny druhy i poddruhy rodu *Homo* vymřelé. Rod *Homo* prodělal poměrně složitý vývoj a jeho nejstarší zástupci jsou obtížně definovatelní; vymezuje se jeden až sedm druhů. Stavba těla rodu *Homo* je jasně specializovaná na bipední lokomoci a v zásadních rysech se podobá stavbě těla současného člověka. Dolní končetina je prodloužená. Nejvýraznějším rysem je prodloužení a přestavba stehenní kosti. Pánev rodu *Homo* je široká a nízká a má pro člověka charakteristické „prostorové“ uspořádání. Skelet nohy je specializovaný na bipední lokomoci. Uchopovací a manipulační schopnosti nohy jsou velmi omezené. Trup je krátký a oploštělý, bederních obratlů je většinou pět. Horní končetiny jsou relativně krátké, gracilně stavěné. Ruka je gracilní, se štíhlými, pohyblivými prsty a relativně dlouhým palcem schopným téměř dokonalé opozice. Předpokládá se také, že pro všechny zástupce rodu *Homo* je typická ztráta původního ochlupení a charakteristický rozvoj kožních derivátů, jako jsou vlasy a chlupy. Důležitý je také rozvoj termoregulace, kde výrazný podíl hraje pocení. Typický je mozek, který je strukturou analogický mozku současného člověka; starší formy rodu *Homo* měly ve srovnání s anatomicky moderním člověkem výrazně menší kapacitu mozku. Velikostní pohlavní dimorfismus není u rodu *Homo*

vysloveně velký, ale velikostní rozdíly mezi pohlavími byly a jsou patrné a u některých druhů a populací byly dosti výrazné. Pro rod *Homo* byl charakteristický rozvoj typických primárních a sekundárních pohlavních znaků, jako je dlouhý penis, typická stavba ženských pohlavních orgánů, ženská prsa a specifické mužské ochlupení obličeje. V potravě rodu *Homo* hraje velký význam živočišná potrava, i když její podíl mohl být u jednotlivých druhů rodu *Homo* výrazně odlišný. Zástupce rodu *Homo* lze charakterizovat jako všežravé predátory, kteří využívají k získávání masité potravy nástrojů a rozvinutých schopností mozku. Rod *Homo* je ekologicky velmi přizpůsobivý, od samého počátku své evoluce žil v tropickém, subtropickém i mírném pásu a je globálně rozšířen. Rozvinutá je materiální kultura spojená s výrobou sofistikovaných a složitých nástrojů. Její součástí je také upravování životního prostředí – například stavba přístřešků, úkrytů a obydlí. Výroba a používání standardizovaných nástrojů z kamene, kosti a dalších materiálů svědčí o tom, že zástupci rodu *Homo* museli disponovat rozvinutými formami učení, dobrou pamětí i schopností analýzy a rovněž rozvinutými formami komunikace. K vzniku tohoto komplexu nebyl bezpodmínečně nutný velký mozek, ale naopak lze předpokládat, že zvětšování mozku bylo produktem rozvoje materiální kultury a chování. Pro rod *Homo* je typická i kultura v dnešním slova smyslu.

Homo erectus (Člověk vzpřímený), je obvykle považován za nejstarší a také nejdéle se vyvíjející lidský druh. Jeho evoluce probíhala minimálně jeden milion let, v průběhu této doby se příliš nezměnil ani morfologicky ani kulturně. V současné době není jasné, kdy a kde přesně tento druh vznikl, protože nejstarší africké a západoasijské „erektoidní“ formy jsou řazeny do samostatného druhu *Homo ergaster*. Pravděpodobně však vznikl v Africe asi před 1,4 milionu let. Jedním z typických znaků *Homo erectus* bylo velké zesílení kostí (zejména lebečních [tloušťka až 1 cm] a také dlouhých kostí končetin). *Homo erectus* měl ve srovnání s *Homo sapiens* (viz) odlišnou stavbu lebky, čelisti a do jisté míry i zubů, měl mohutné nadočnicové valy a zalomený týl s velkou plochou pro úpon krčních svalů. Za nadočnicovým valem byl typický nadočnicový žlábek. Charakteristické je výrazné postorbitální zúžení lebky a dlouhá, poměrně nízká mozkovna. U *Homo erectus* z Asie nacházíme specificky oploštělé temenní kosti, čímž horní část mozkovny získávala „střechovitou“ podobu. Typické byly široké a ploché nosní kosti a výrazný alveolární prognatismus. *Homo*

erectus neměl bradu, dolní čelist byla mohutná a široká. Stoličky se zvětšovaly směrem od první k třetí a měly velkou dřevnou dutinu. Tento nejstarší, první skutečně lidský druh měl ještě relativně malý mozek, jehož velikost se pohybovala od 800 do 1200 cm³ s průměrnou hodnotou mezi 900–1000 cm³. Dlouhé kosti měly velmi silnou kompaktnost, byly však štíhlé a dlouhé a měly nepříliš robustní epifyzy. *Homo erectus* byl poměrně vysoký a štíhlý, jeho tělesná výška se nejčastěji pohybovala od 160 do 185 cm a hmotnost od 60 do 80 kg. Štíhlá postava (a také relativně úzká pánev) mohla být takzvanou „tropickou adaptací“, avšak tento znak se mohl omezovat pouze pro tropické populace *Homo erectus*. V průběhu evoluce se u *Homo erectus* zmenšovala postava a stávala se robustnější. Mezi muži a ženami byly zpočátku poměrně velké velikostní rozdíly, které se postupně zmenšovaly.

Homo habilis (Člověk zručný), raný druh rodu *Homo* (viz) popsáný Louisem Leakeym, Johnem Napierem a Phillipem Tobiasem na základě nálezů fosilních hominidů (viz) z *Olduvaiské rokle* v Tanzanii. Předpokládá se, že se vyskytoval ve východní a jižní Africe v období mezi 2,0–1,8 milionu let. Část fosilního materiálu připisovaného v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století druhu *Homo habilis* je z dnešního pohledu problematická, protože nálezy z Olduvaiské rokle sestávají většinou ze skeletů nedospělých jedinců. Reprezentanti rodu *Homo* z tohoto naleziště mají v podstatě lidské znaky, například zvětšený mozek, ale také řadu znaků blízkých australopitékům. Některé nálezy z Olduvaiské rokle a z oblasti jezera Turkana i z dalších nalezišť v Africe však nepochybně představují rané formy rodu *Homo*. V současné době mnozí badatelé řadí nálezy raných forem rodu *Homo* do dvou druhů – menšího, člověku podobnějšího *Homo habilis* a většího, více „australopitéčtího“ druhu *Homo rudolfensis*. Někdy jsou raní zástupci rodu *Homo* řazeni do rodu *Australopithecus*, což je taxonomicky velmi sporné řešení, protože zjevně ne všechny hodnocené fosilní nálezy lze zařadit do rodu *Homo*.

Homo sapiens sapiens, anatomicky moderní člověk. Moderní formy *Homo sapiens* se poprvé objevují asi před 150 000 lety v Africe a asi před 100 000 lety také v Palestině. Anatomicky moderní člověk (dříve kromaňonec) měl lebku, zuby i stavbu těla a končetin velmi podobné dnešnímu modernímu člověku, byl vysoký a nepříliš robustní. Asijské populace anatomicky moderního člověka kolonizovaly asi před 50–60 tisíci lety Austrálii, Tasmánii a Novou Guineu. Jak ukazují

70 tisíc let staré nálezy z jihoafrické jeskyně Blombos Cave, některé velmi pokročilé kulturní rysy se u anatomicky moderního člověka objevily již na konci středního pleistocénu. Podle všeho je tedy opodstatněné spojovat spolu se vznikem anatomicky moderního člověka také jeho specifické, od ostatních lidských forem odlišné, kulturní a behaviorální charakteristiky. Nicméně tyto rozdíly se v plné míře projeví mnohem později – až v období zhruba před 35 000–30 000 lety, kdy se anatomicky moderní člověk dostal do Evropy. Osídlení Evropy neznamenovalo pouze přítomnost nové biologické formy člověka, ale i prudký vzestup nové technologie kamenných čepelových industrií a nových typů nástrojů, výraznou změnu způsobu života a také rozvoj nových technologií (například broušení kamene, výroba keramiky a textilu) a umění (malby, rytiny, sochařství, hudební nástroje aj.). Důležité byly také nové adaptace ekologické, například strategie lovu a další nové způsoby získávání a uchovávání potravy a pro tyto účely vyvinuté nástroje (například vrhač oštěpů). Rozvoj člověka v Evropě a západní Asii předznamenal také kolonizaci ostatních částí světa, nejprve mírného a arktického pásu Asie a později i kolonizaci Ameriky a dalších částí světa.

hospodářství, výrobní činnost společnosti; správa hmotných prostředků.

Hovory, viz Lun-jü.

Huáscar (?–1532), syn Inky Huayny Capaka (viz) a jeho první ženy Rava-Oclo. Po smrti otce měl vládnout v Cuzku (viz), nakonec byl svržen nevlastním bratrem Atahualpou (viz).

Huayna Capac (1493–1525), v pořadí jedenáctý Inka, velký reformátor říše, otec Atahualpův (viz). Řadou výbojů rozšířil hranice inckého impéria.

humanismus, lidskost, úcta nebo vážnost k člověku, k lidské důstojnosti, péče o blaho člověka a tím také celého lidstva; evropské kulturní a společenské hnutí v 14. až 16. století, čerpající mimo jiné z návratu k antické kultuře. Rovněž tendence ve vývoji kultury a umění, která stavěla člověka do středu univerza a jeho hodnotami a zájmy poměřovala svět; humanismus se prosazoval zejména v literatuře, dramatu a ve vědě. Jazykově se orientoval jednak na nadnárodní latinu, jednak na rozvíjející se postupně se prosazující národní jazyky.

humanita (humanitární organizace), lidskost, lidství.

humanologie, multidisciplinární věda integrující poznatky o člověku tak, aby pomáhaly připravovat člověka jako jednotlivce i lidstvo jako celek k jeho další existenci na Zemi.

hypotéza, domněnka, předpoklad; ověřená hypotéza se někdy stává teorií.

Chalcuchima, jeden z nejlepších inkých vojevůdců na počátku 16. století. Za pomoci jeho, Quisquise a Rumiñaviho se Atahualpovi (*viz*) podařilo v dynastickém boji porazit nevlastního bratra Huáscara (*viz*).

chalífa, původně *chalífát rasúl Alláh* („nástupce posla Božího“, tj. Muhammada), později jen *chalífa* – hlava islámské obce a vládce islámské říše.

chalífát, islámská říše pod vládou chalífy (*viz*).

Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.; Západní [Dřívější] Chan – 206 př. n. l. až 8. n. l., Východní [Pozdější] Chan – 25 až 220 n. l.), mocná dynastie, za níž došlo k všestrannému rozkvetu a územnímu rozšíření Číny, jehož obyvatelé od té doby nazývají sami sebe a svou zemi podle této dynastie.

charita, tradičnější pojmenování dárcovství a dobročinnosti zdůrazňující pomoc bližnímu a pomoc v nouzi. V běžném pojetí se snaží zmírňovat současné utrpení, bídu a nouzi lidí.

charitable organization, *viz* dobročinná organizace.

charitativní, dobročinný, lidumilný.

Charta základních práv Evropské unie, vyhlášena v Nice v prosinci 2000. Charta stanovuje občanská, politická, ekonomická a sociální práva evropských občanů. Práva vycházejí ze šesti principů: důstojnost, svoboda, rovnost, solidarita, občanská práva a spravedlnost. Tato práva čerpají ze základních práv a svobod zakotvených v Evropské konvenci na ochranu lidských práv a základních svobod, a z ústavních tradic členských států Evropské unie (*viz*). Charta má tvořit nedílnou součást ústavní smlouvy Evropské unie.

Chimúové, obyvatelé Chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na peruánském pobřeží, na někdejší území Mochiků (*viz* močická kultura) pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku (*viz* Tíwanacká říše). Za vlády Minchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Tumbuzu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc kilometrů. Chimúská města (výstavné hlavní město Chan-chan), postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) poslům. Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili

pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z perí, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*). Nejmocnějším chimúským božstvem byla bledá luna Si. Chimúská říše byla dobytá Inky (*viz*) v roce 1465.

chimúská kultura, archeologická kultura spojená s raným státním útvarem Chimor existujícím na severním pobřeží Peru v období 1200 až 1465. Byla ovlivněna močickou kulturou (*viz*), zřejmě i při vytváření figurální keramiky se sexuální a erotickou tematikou. Byla založena na vyspělém zemědělství a metalurgii bronzu, mědi, stříbra a zlata i vyspělém stavitelství, které se uplatnilo zejména v hlavním městě Chan-chan.

Chimúská říše, *viz* Chimúové.

ICN, *viz* Informační centrum nestátních neziskových organizací.

idealismus, ve filozofii směr, který považuje vědomí, myšlení a psychiku za prvotní, kdežto hmotu, přírodu, fyzický svět pokládá za druhotné, odvozené, závislé na vědomí; stojí v protikladu vůči materialismu.

identita, typické rysy jedince nebo skupiny, obvykle podmíněné sociálními charakteristikami.

ideologie, soustava názorů, idejí a teorií, zaměřená obvykle na problematiku vztahů, uspořádání a směřování společnosti. Sdílené představy nebo názory, jejichž smyslem je ospravedlnovat zájmy dominantních skupin ve společnosti. Nacházíme je ve všech společnostech, kde existuje systematická a pevně zakotvená nerovnost mezi skupinami lidí.

implementátor, fyzická osoba (*viz*) či právnická osoba (*viz*) pověřená rozdělováním peněz (například instituce Evropské unie – Evropská komise: implementátor pověřen rozdělováním evropských peněz – podpora aktivit splňujících požadavky EU).

Incká říše, *viz* Inkové, Tahuantinsuyu.

indeterminismus, filozofické učení, které podmíněnost a příčinnost jevů v přírodě a ve společnosti buď omezuje, nebo dokonce vylučuje; stojí v protikladu k determinismu (*viz*).

individualismus, etický a politický princip preferující jedince (individual) a jeho autonomii vůči společnosti nebo kolektivu (opakem je kolektivismus, *viz*).

indukce, typ úsudku a metoda zkoumání, při níž se z jedinečných výroků usuzuje na obecný závěr; představuje přechod od zvláštního k obecnému.

INEX – SDA, občanské sdružení, dobrovolnická nezisková organizace, která se zaměřuje na mezinárodní

projekty s dobrovolníky v České republice, na propagaci a rehabilitaci dobrovolnictví u nás, a na dobrovolnou činnost v projektech environmentálního, sociálního a kulturního zaměření. Hostí a vysílá stovky dobrovolníků na krátkodobou dobrovolnou službu po celém světě, a systematicky se věnuje též dlouhodobým projektům a organizaci příležitostných dobrovolnických činností v naší zemi. Kontakt: INEX – SDA, Senovážné náměstí 24, 116 47 Praha 1, telefon: 234 621 527, Fax: 234 621 390, e-mail: inexsda@inexsda.cz.

Informační centrum nestátních neziskových organizací (zkratka ICN), vzniklo po roce 1990 též díky zahraniční finanční pomoci, v současnosti je spojeno s akademickým centrem a provozuje knihovnu pro veřejnost; pořádá semináře pro nestátní neziskové organizace; zprostředkovává odborné konzultace s právníky, vydává informační publikace a časopis *Grantis* (viz) a podporuje Klub Informačního centra nestátních neziskových organizací (viz). Kontakt: Informační centrum nestátních neziskových organizací, Malé náměstí 12, 110 00 Praha 1, e-mail: icn@icn.cz.

Informační centrum neziskového sektoru, vydává vlastní či přeložené publikace a brožury; soustřeďuje se na vzdělávací činnost – semináře, odborné konzultace s právníky atd., komunikuje a pomáhá nestátním neziskovým organizacím v regionu.

informatika, vědní disciplína zabývající se metodami, prostředky a technikami zpracování informací, zahrnuje studium procesu výpočtů jako algoritmických procesů pracujících s různými druhy objektů, kódování a také kryptografii, automatizaci procesu výpočtů a studium syntaxe a sémantiky jazyků jeho popisu, a obecně otázky reprezentace, uchování, přenosu a zpracování informace; jako samostatná disciplína se informatika vyčlenila v šedesátých letech zejména pak v anglosaských zemích, a to pod názvem *Computer science*; toto označení v sobě obvykle nese větší důraz na teoretické otázky, v češtině bývá v takovém kontextu užíván termín *matematická informatika*.

Inkové (*Inca*, kečuánsky „Urozený“), etnikum, jež žilo v horském údolí Cuzka (viz) na jihu peruánských And v sousedství dalších asi patnácti kečujských (viz Kečuové) a několika aymarských (viz Aymarové) skupin. Původně nevýznamné etnikum, které postupně ovládlo celou oblast. Nejdříve si podrobili nejbližší sousedy a pak vybudovali nejmocnější říši celé Ameriky *Tahuantinsuyu* („Země čtyř světových stran“). Jejich civilizace, nazývaná *imperiální*, proslula propracovanou organizací. Na počátku 16. století došlo k občanské

válce mezi legitimním vládcem *Huáscarem* (viz) a jeho bratrem *Atahualpou* (viz). Po vítězství uzurpátora Atahualpy se objevili Španělé vedeni Franciscem Pizarrem (viz). Pizarrovi se podařilo Atahualpu zajmout a v roce 1533 jej nechal popravit. Atahualpova smrt znamená faktický konec jedné z nejvýznamnějších kultur předkolumbovské Ameriky.

instituce, sociální útvary s širokým spektrem interpretace: a) obecně sociální útvary, které vykonávají pro společnost významné úkoly a funkce (stát, rodina, soudy, školy, armáda i církve); b) byrokratické, hierarchické sociální útvary, které nahrazují samosprávné aktivity. Ovlivňují uspořádání mezilidských vztahů, regulují lidské činnosti a chování.

intuice, postižení pravdy, respektive rozřešení problému prostřednictvím bezprostředního nazírání bez předchozího logického důkazu a bez vědomé racionální poznatelnosti cest, které k ní vedly, jakkoli je zákonitým projevem poznávacích procesů; ve vědomí se objevuje jen výsledek, který může, ale též nemusí pravdu postihovat; pravdivost intuice je nutno prokázat logickými důkazy.

invence, důvtip, nápad, vynalézavost.

islám, druhé největší světové náboženství, v současné době má kolem jedné miliardy vyznavačů. Vznikl počátkem 7. století v západní Arábii jako monoteistické učení, které hlásal prorok Muhammad (viz), jenž navázal na židovství, východní sektářské křesťanství a staroarabské kultury.

islámský rozkol (islámské schizma), Prorok Muhammad (viz) před smrtí neurčil svého nástupce, proto po jeho neočekávaném odchodu vyvstala otázka vedení obce věřících. Podle tradičního způsobu byl zvolen nejmávanější z druhů Prorokových – Abú Bakr (viz). Většina volbu přijala (*sunna* – tradice), část hájila nepominutelný nárok Prorokova bratrance, druha a zetě Alího (viz), na kterého byla přenesena neomylná schopnost vést obec (*šía* – odvozeno od označení stoupců Alího „ší'at Alí“ – „strana Alího“). Rozkol mezi sunnity a ší'ity se prohluboval a přetrvává dodnes (například v Iráku).

jin-jang, důležitý pojem čínských filozofických, etických i kosmologických koncepcí, představující jednotu protikladů, z nichž se skládá původní substance bytí *čchi*. *Jin-jang* vzniká z *tao*, nepostřehnutelného pramene všeho bytí, je jeho polárním projevem. *Jin* představuje ženský princip univerza, dává věcem viditelnou formu, je hmotnou složkou *čchi*. Vyznačuje se pasivitou, klidem, tíhou, vlhkem, chladem, klesavým směrem pohy-

bu; typickým představitelem jin je voda. *Jang* zosobňuje mužský princip univerza, je neviditelnou hybnou silou a funkcí věcí, energetickou složkou čchi. Vyznačuje se aktivitou, pohybem, lehkostí, suchem, teplem, stoupavým směrem pohybu; jeho typickým představitelem je oheň. Pro *jin-jang* je však příznačné, že každá z jeho dvou složek obsahuje v sobě zárodek svého protějšku, a je s ním proto nerozlučně spjata. Spjatost vlastností protichůdných sil způsobuje ustavičné změny a pohyb čchi, jež jsou principem procesu vznikání a zanikání všech věcí a jevů. Tento proces má cyklický charakter, neboť po dosažení svého extrému se jin mění v jang a naopak.

kalkul, výpočet, počet, počítání; úvaha, rozvaha, plán.
Kant Immanuel (1724–1804), německý filozof a přírodovědec; zakladatel německé klasické filozofie a moderní kosmogonie. Vytvořil též hypotézu o vzniku sluneční soustavy z plynné hmoty, zabýval se rovněž zkoumáním předpokladů a mezi lidského poznání, jež vysvětloval především z vlastností poznání. Z oblasti morálky jeden z jeho kategorických imperativů zní: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“

kapitalismus, společenský a hospodářský systém založený na soukromém vlastnictví, svobodě podnikání a tržní alokaci zdrojů. Od předchozího systému, feudalismu, se odlišuje tím, že práce je kupována za mzdu. V základu stojí teorie skotského filozofa Adama Smitha (*viz*), že sledování vlastních zájmů člověka je nejlepším a jediným způsobem, jak maximalizovat blaho všech členů společnosti i bohatství národa.

Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, univerzitní vědeckopedagogické pracoviště založené v roce 2000 na nejmladší (17.) fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nabízí jako jediné v České republice dvouletý magisterský studijní program oboru Občanský sektor, a to ve formě prezenční a ve formě kombinované. Absolventi se uplatní v nestátních neziskových organizacích (nadace, nadační fondy, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti), v oblasti vzdělávání, poradenství a osvěty, v médiích apod., ve státní správě nebo v mezinárodních institucích a organizacích. V roce 2003 katedra uskutečnila mezinárodní výzkum „Role a vize nadací“ a spolupracuje na mezinárodním výzkumu občanského sektoru. Vedoucí katedry: Ing. Marie Dohnalová, CSc. Kontakt: Katedra oboru Občanský sektor, Husníkova 2075, 155 00 Praha 13, telefon:

251 620 283, fax: 251 620 364, e-mail: marie.dohnalova@fhs.cuni.cz.

Katedra veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně, univerzitní vědeckopedagogické pracoviště, které se mimo jiné zabývá výzkumem neziskového sektoru (*viz*); na jaře roku 2003 vzniklo Centrum pro výzkum neziskového sektoru (*viz*) jako společné pracoviště Katedry veřejné ekonomie a brněnského institutu rozvoje občanské společnosti Trialog (*viz*). Katedra ve svém studijním programu nabízí výuku předmětů zabývajících se neziskovými organizacemi v bakalářském, magisterském i doktorském stupni studia; v bakalářském kombinovaném studiu je to přímo studijní směr Ekonomika a řízení nestátních neziskových organizací. Vedoucí katedry: Doc. JUDr. Ivan Malý, CSc. Kontakt: Katedra veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Lipová 41a, 602 00 Brno, telefon: 543 523 257, fax: 543 523 222, www.econ.muni.cz/katedry/KVE.

kečua, *viz* quechua.

Kečuové, Quechua, obyvatelé náhorních planin And v Peru a Bolívii. Jejich předkové byli nositeli „říše Inků“. Dnes jsou nejpočetnějším indiánským etnikem (asi 14 milionů).

Kchung-fu-c' („Mistr Kchung“, „Konfucius“) (551–479 př. n. l.), čínský filozof a etik, tvůrce jednoho z nejstarších morálně-etických a státoprávních učeních, dochovaného v *Hovorech (Lun-jü)*, o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, společnosti a státu. V Číně je uctíván jako jeden z největších mudrců všech dob. Konfucius pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní článek. Panovník byl otcem všeho lidstva, a představitelé státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“. Jeho učení, konfucianismus (*viz*), se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejširším smyslu.

klasicismus, 1. obecná tendence kultury a umění, která staví na racionalismu a řádu a opírá se – obdobně jako tradicionalismus – o osvědčené tradiční modely a postupy; 2. evropský umělecký směr 17. až 18. století, který v oblasti výtvarného umění a architektury a obecně ve slovanské kulturní oblasti přesahuje do 19. století. Myšlenkově vycházel z osvícenské představy světa jako nadosobního objektivního řádu založeného na rozumu, z víry v racionalismus a výchovnou sílu vzdělání. Proti subjektivismu baroka (*viz*) a rokoka uvedl do umělecké tvorby některé zásady antického umění (podnětně působily vykopávky v Herculanu

a Pompejích). Klasicistní umění se řídí přesnými normami a pravidly. Klasicismus jako umělecký směr navazuje též na ideály renesance (*viz*) a jejího nejvlivnějšího směru humanismu (*viz*), a tím se staví proti základním tendencím a směrům prosazujícím se v barokním umění; s barokním uměním jej ovšem spojuje úsilí o monumentalitu. Od poloviny 18. století, kdy baroko dospívá do své závěrečné, manýristické fáze (rokoko), přejímá vývojovou iniciativu a mění se v kulturní a umělecký sloh. Klasicismus napodobuje antické umění a řídí se přesnými normami a pravidly (normativní estetikou). Klasicistické umění napodobuje přírodu a současně ji rozumově koriguje (podle přírodních vzorů se vytvářejí normy a právě ty se napodobují). Příroda podle klasicistů je „rozumná“ a uměřená, spoutaná člověkem. Dokládají to zahrady a parky, které jsou oblíbeným prostředím klasicistické přírodní lyriky a námětem tvorby výtvarných umělců. Tento pohled na přírodu se projevuje v koncepci takzvaného francouzského parku, představující přírodu jako architektonicky řešený zahradní prostor. Pevný řád prosazující se v klasicistickém umění odpovídá pevnému řádu dobové společnosti – centralizovanému, absolutistickému feudalismu. Stejně jako byla rozčleněna společnost, byly i literární styly rozčleněny na vysoké a nízké. Jim odpovídala zpracovávaná témata: vysokým stylem se psaly tragédie a ódy, nízkým stylem komedie, bajky, satiry apod. Jednotlivé žánry a styly byly až dogmaticky definovány podle antických modelů. V architektuře byla asymetrie a hravost baroka nahrazena geometrií a pravoúhlými tvary, kopírovaly se antické chrámy a sochy, v sochařství byl nejpoužívanějším materiálem bílý mramor. V malířství je pro klasicismus typická čistota obrysů, vyvážená kompozice, reliéfová výstavba obrazového prostoru. V literatuře klasicismus vyšel z renesančního obdivu k antice, dodržoval její principy, napodoboval ji, ale současně i rozvíjel a přetvářel. Největšími představiteli literárního klasicismu byli ve Francii autoři tragédií Pierre Corneille (1606 až 1684) a Jean Racine (1639–1699), autor komedií Molière (1622–1673), básník Jean de Lafontaine (1621–1685), v Německu se k tomuto směru hlásili Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) a Friedrich Schiller (1759–1805). Vlivnými osobnostmi etapy osvícenského klasicismu byli v Německu zakladatel klasické archeologie Johann Joachim Winckelmann (1717–1768), v Anglii filozof John Locke (1632–1704) (*viz*), ve Francii filozof a spisovatel François Voltaire (1694–1778) (*viz*). Klasicismus znovu ožívá kolem roku 1900 v neoklasicismu; ve francouzské kulturní oblasti se tato druhá fáze klasicismu

nazývá empír. Klasicismus se prosadil ve všech druzích umění, tedy i v hudbě, kde svého vrcholu dosáhl v dílech Josepha Haydna (1732–1809), Wolfganga Amadea Mozarta (1756–1791), Ludwiga van Beethovena (1770–1827).

Klaus Václav (19. 6. 1941), prof. Ing., CSc., ekonom, politik, státník, pedagog. V roce 1964 absolvoval obor zahraniční obchod na Obchodní fakultě Vysoké školy ekonomické v Praze; poté zahraniční studia na ISVE (Istituto di Studi per lo Sviluppo Economico) v italské Neapoli (1966) a na Cornellově univerzitě v USA (1969); vědecká aspirantura (1968); habilitace v oboru ekonomie na Univerzitě Karlově v Praze (1991); profesura pro obor financí na Vysoké škole ekonomické v Praze (1995). Působil jako vědecký pracovník Ekonomického ústavu Československé akademie věd v Praze (1964–1971); odborný pracovník Státní banky Československé v Praze (1971–1986); vědecký pracovník Prognostického ústavu Československé akademie věd v Praze. V roce 1968 založil celostátní Klub mladých ekonomů (KMEN), sdružující část pozdějších významných ekonomů, a stal se jeho předsedou. Z Ekonomického ústavu byl pro své názory propuštěn a poslán „do praxe“. Šestnáct let pracoval na různých místech ve Státní bance československé. Na počátku 80. let využil funkce bankovního vědeckého tajemníka Československé vědeckotechnické společnosti k organizování pravidelných ekonomických seminářů, které trvaly šest let (1980–1985) a na nichž vystupovala řada pozdějších polistopadových tvůrců společenské a hospodářské reformy i dalších ekonomů a politiků. Úroveň seminářů dokládá dvanáct vydaných sborníků. Celá 70. a 80. léta vedle své bankovní práce intenzivně studoval světovou literaturu a publikoval řadu odborných studií, v nichž polemizoval s oficiálními ekonomy. Po listopadu 1989 se jako politik a státník stal jedním z hlavních tvůrců a představitelů procesu transformace od centrálně řízeného hospodářství a diktatury k společenskému systému založenému na tržních a demokratických principech: ministr financí České a Slovenské federativní republiky (1989–1992); místopředseda vlády ČSFR (1991–1992); předseda vlády České republiky (1992–1997). Od poloviny roku 1990 do konce roku 1992 byl poslancem Sněmovny lidu Federálního shromáždění za Občanské fórum (od roku 1989 ve vedení Občanského fóra, od října 1990 do února 1991 jeho předseda), později za Občanskou demokratickou stranu, jejímž byl nejvýznamnějším zakladatelem a předsedou od vzniku v dubnu 1991 do prosince 2002; od roku

1993 poslanec Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky a její předseda v letech 1998 až 2002. Dne 28. února 2003 zvolen prezidentem České republiky na pětileté období, úřadu se oficiálně ujal 7. března 2003. Rozsáhlou badatelskou a publikační činností zahájil v 60. letech minulého století příspěvky v odborném, vědeckém a kulturním tisku (*Kulturní tvorba, Literární noviny, Tvář, Zítřek* aj.), v 70. letech přibýly přednášky na seminářích a konferencích doma, v Maďarsku a Polsku, v letech 1987–1989 i na řadě západních univerzit, od listopadu 1989 se staly přednášky intenzivní a trvalou součástí jeho odborných a společenských aktivit. Od roku 1965 byla jeho vědecká práce zaměřena na problematiku makroekonomie, ekonomické rovnováhy, monetární politiky, inflace, komparace, ekonomických systémů a dějin ekonomických teorií. Od druhé poloviny 70. let publikoval ekonometrické, později i obecně ekonomické stati v časopisech *Finance a úvěr, Politická ekonomie, Ekonomicko-matematický obzor* aj. Práce v 80. letech se soustředily do oblastí: ekonometrické modely, obecná makroekonomie, měnová politika, soudobé ekonomické teorie, komparativní ekonomické systémy. V Prognostickém ústavu se podílel na výzkumném projektu *Souhrnná prognóza Československa do roku 2005*. V 90. letech 20. století a v prvních letech století 21. se soustředil zejména na analýzy ekonomické reformy a hospodářské politiky v transformačním období, zaobíral se i tématy politologickými a sociologickými, jež byly publikovány v našich i zahraničních časopisech (*Communist Economies, European Journal of Political Economy, The National Review, Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana, Wirtschaftswissenschaft* aj.) a v řadě knižních monografií; mnohé byly přeloženy do světových jazyků a publikovány v zahraničí. Bibliografie jeho prací dosáhla v současné době několika set položek. Výběr z knižních publikací: *A Road to Market Economy*, 1991; *Nemám rád katastrofické scénáře*, 1991; *O tvář zítřka*, 1991; *Proč jsem konzervativcem?*, 1992; *Rok – málo či mnoho v dějinách země?*, 1993; *Česká cesta*, 1994; *Dopočítávání do jedné*, 1995; *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů*, 1995; *Mezi minulostí a budoucností: Filozofické a humanologické úvahy a eseje*, 1996; *Renaissance: Rebirth of the Liberty in the Heart of Europe*, 1997; *Obhajoba zapomenutých myšlenek*, 1997; *Nadoraz – rozhovor s Janou Klusákovou*, 1997; *Tak pravil Václav Klaus*, 1998; *Proč nejsem sociálním demokratem*, 1998; *Země, kde se již dva roky nevládne*, 1999; *Cesta z pastí*, 1999; *Od opoziční smlou-*

vy k tolerančnímu patentu, 2000; *Evropa pohledem politika, pohledem ekonomů*, 2001; *Narovinu – kniha hovorů s Václavem Klausem*, 2001. Za své dílo obdržel několik desítek našich a zahraničních prestižních ocenění a čestných doktorátů. Kontakt: Pražský hrad, 119 08 Praha 1.

Kleisthenés (2. polovina 6. století až 5. století př. n. l.), řecký státník a politik; roku 508–507 př. n. l. uskutečnil v Athénách ústavní změny vedoucí k demokracii (*viz*).

klientelismus, původně označení vztahu feudálního pána (patrona) a poddaného (klienta), který byl jeho chráněncem, za což mu poskytoval své služby a projevoval svoji oddanost. V přeneseném slova smyslu se dnes užívá pro nahrazování obecných (legálních) pravidel ve veřejné správě vztahy specifické reciprocity mezi podřízenými a nadřízenými, či mezi politiky, úředníky a občany, které jsou v zásadním rozporu s moderním liberálním pojetím právního státu.

Klub Informačního centra nestátních neziskových organizací (ICN), členství v Klubu poskytuje měsíční rozesílku Informačního servisu ICN (burza práce, grantový kalendář, aktuální informace), časopis *Grantis* (*viz*), slevu ve výši 10% na semináře, na odborné konzultace a na publikace vydané ICN, slevu ve výši 40% na služby knihovny ICN, možnost šířit informace prostřednictvím informační sítě Informačního centra nestátních neziskových organizací (*viz*).

Knihy obřadů, *viz* Li-ťi.

Knihy o Cestě a ctnosti, *viz* Tao-te-ťing.

kolektivismus, podřizování osobních zájmů a schopností jedince ve prospěch kolektivu nebo společnosti. Je příznačný pro archaické pospolitosti, starověké despotie a moderní socialistické či komunistické entity a ve svém důsledku vede k potlačování jednotlivců, k pasivitě a k odevzdanosti (je protikladem individualismu, *viz*).

kolektivní jednání, poměrně spontánní jednání většího počtu osob shromážděných na určitém místě či v určité oblasti.

kompetitivní trh, trh volné konkurence, kde nejsou individuální účastníci schopni sami ovlivňovat podmínky tržní směny, zejména pak tržní cenu.

komunikace, proces dorozumívání prostřednictvím sdělování a přijímání informací mezi lidmi nebo živými organismy přímo řečí, posunky, dotykem atd., nebo nepřímo písmem, rozhlasem, televizí atd.

komunismus, označení pro společensko-hospodářský systém, založený na společenském vlastnictví výrobních prostředků a na rozdělování produktu podle potřeb jednotlivce. Vychází z představy, že společenské

vlastnictví je základem beztržní společnosti a tudíž odstranění vykořisťování a antagonistické rozpory mezi lidmi, což by mělo vést k vytvoření beztržní, rovnostářské, prosperující a bezkonfliktní společnosti. Takzvaný primitivní (prvotní) komunismus se měl údajně vyskytovat v archaických společnostech. Podle K. Marxe a F. Engelse se společnost, po proletářské revoluci a zániku kapitalismu, vrátí ke komunismu na vyšší civilizační úrovni, což bude završením lidských dějin. Též název pro mezinárodněpolitické hnutí usilující o prosazení komunismu v praxi.

komunitní nadace (anglicky *community foundation*), nadace, která pracuje ve specifických zeměpisných oblastech, její příjmy vycházejí zejména od různých dárců ze zeměpisné oblasti a její činnost je zaměřena především na rozvoj dané zeměpisné oblasti.

konfuciánci, viz konfucianismus.

konfucianismus, konfucianství (čínsky *žu-fia*), morálně etické a státoprávní učení o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, společnosti a státu, jež se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejširším smyslu; jsou v něm vzájemně propojeny filozofické, náboženské (pro myslitele čínského starověku a Konfucia však nebeský bůh pozbývá svého náboženského charakteru a stává se principem kosmického řádu, zárukou morálních zákonů) a životanázorové aspekty. Konfucianství odvozovalo uspořádání společnosti z modelu patriarchální rodiny: nadřazenost starší generace nad mladší a nadřazenost mužů nad ženami; pokud došlo mezi oběma těmito principy k rozporu, převládá první z nich – například babička dominovala nad vnukem; v čele tradiční čínské rodiny stál nejstarší mužský člen nejstarší generace, kterého střídal jeho nejstarší žijící syn; v rámci generací měli starší přednost před mladšími, což bylo založeno na podstatném konfucianském požadavku úcty vůči rodičům. Konfucianství každému člověku přisuzovalo určité postavení v hierarchii rodinných (a společenských) vztahů, a to v závislosti na jeho příbuzenském poměru k ostatním. Z konfucianismu bylo odvozeno pět základních etických vztahů: vladař – poddaný, otec – syn, muž – žena, starší – mladší a vztah mezi přáteli. Na nich byla založena hierarchie mezilidských vztahů a některé z nich přetrvávají v Číně, Koreji a v dalších zemích Dálného východu dodnes. Základy učení vytvořil Konfucius (čínsky Kchung-fu-c') (viz); viz též neokonfucianství.

konfucianství, filozofické, etické a státoprávní učení založené Konfuciem (viz konfucianismus).

Konfucius, viz Kchung-fu-c'.

konsenzus, situace, v níž se určitá skupina, komunita nebo společnost shodne na určitých základních názorech, hodnotách, řešeních apod.

konfrontace, obecně protipostavení názorů, osob, vojsk, jejich srovnání, střet atd.; zde protistavení státu a občanského sektoru (viz); občanský sektor je vnímán jako konkurence státu a tudíž není státem podporován (opačný stav: viz partnerství).

kontrola, revize (anglicky *audit*), podrobné přezkoumání finančních výkazů a protokolů organizace s cílem určit, zda jsou dostatečně pečlivé, přesné a reprezentativní.

Konvent o budoucnosti Evropské unie, vychází z Laekenské deklarace (viz) v roce 2001. Výsledkem je jmenování Giscarda d'Estainga předsedou Konventu; Konvent bude sestávat z 15 představitelů hlav států a vlád členských zemí (jeden za každý členský stát), 30 poslanců národních parlamentů (dva za každý členský stát), 16 poslanců Evropského parlamentu a dvou zástupců Komise; kandidátské země budou zastoupeny stejným způsobem jako současné členské státy (jeden představitel vlády a dva poslanci národního parlamentu), ale nebudou moci zabránit případnému konsenzu (viz) členských států EU; Konvent se na svém slavnostním zahajovacím zasedání sešel 1. března 2002, kdy jmenoval své prezidium a přijal jednací řád. Jeho jednání budou zakončena za rok; Konvent vypracuje závěrečný dokument, který navrhne buď různé možnosti dalšího postupu spolu s údaji o tom, jakou mají podporu, nebo doporučení, dojde-li ke konsenzu. Spolu s výsledkem vnitrostátních diskusí o budoucnosti EU má tento závěrečný dokument představovat východisko pro jednání mezivládní konference, která přijme definitivní rozhodnutí; pro organizace zastupující občanskou společnost (sociální partneři, podnikatelská sféra, nevládní organizace, akademické kruhy apod.) bude otevřeno fórum v podobě strukturované sítě organizací, jimž budou pravidelně předávány informace o jednání Konventu. Práce Konventu se měla završit 10. července 2003 slavnostním podpisem návrhu nové ústavní smlouvy.

konzervatismus, lpění na tom, co je vžité, osvědčené, tradiční; též hanlivě – zaujetí proti všemu novému a pokrokovému.

koordinátor, vedoucí programu (anglicky *program officer*), zaměstnanec nadace či společenství, jež uskutečňují program, který může provádět následující činnosti: doporučovat politiku, posuzovat grantové žádosti, řídit rozpočet a způsob využití grantu.

korán, svatá kniha muslimů; podle ortodoxního učení islámu slovo Alláhovo zjevení proroku Muhammadovi (*viz*) archandělem Gabrielem. Obsahuje 114 súr (kapitol). Redakci koránu uskutečnil 3. chalífa Usmán.

korporace (anglicky *corporation*), a) sdružení, spolek osob majících určité společné poslání (dobročinné korporace); b) organizace osob téhož společenského stavu, zaměstnání nebo oboru; c) jedna ze zákonných forem, v nichž mohou být v některých zemích (například ve Spojených státech amerických) prováděny neziskové aktivity nebo obchod.

korporatismus, dříve označení stavovského uspořádání společnosti, v současnosti pojem (často také „neokorporatismus“ nebo „liberální korporatismus“) vyjadřující jeden z modelů politického zprostředkování zájmů v moderních demokraciích, kdy některé významné zájmové skupiny úzce spolupracují se státem, ovlivňují přípravu a realizaci státní politiky a přebírají část politické odpovědnosti.

kraj, územní jednotka v České republice vykonávající samosprávu a státní správu; reprezentován hejtmánem, úkoly plní krajský úřad. Kraj pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů. Česká republika má 14 krajů.

krajský úřad, řídicí a administrativně správní instituce kraje.

kreativita, *viz* tvořivost.

kriticismus, termín označující Kantovu kritiku poznávacích schopností člověka a Kantovu kritickou metodu vůbec; označují se tak i jiné filozofické koncepce, jež za zdroj poznání považují pouze zkušenost.

kult, náboženské seskupení bez trvalé struktury, k němuž jsou jedinci volně přidruženi.

kultura, názory, hodnoty, normy a hmotné statky typické pro určitou skupinu; souhrn veškerých materiálních a duchovních hodnot vytvořených lidmi. Kultura je jedním z nejcharakterističtějších projevů sociálního sdružování lidí.

kulturní dědictví, souhrn vztahů, děl a hodnot, které vznikly v minulosti, ale svým významem přesahují dobu svého vzniku a přispívají k vytváření, upevňování a pokroku současné společnosti.

kulturní změna, proces vzniku, transformace nebo zániku sociokulturních systémů, respektive kultur, subkultur nebo jejich částí (kulturních prvků, konfigurací apod.).

kuraka, nižší vrstva incké nobility, náčelníci porobných kmenů.

Laekenská deklarace, deklarace, jež dala diskusi o budoucnosti Evropské unie (*viz*) konkrétní obrysy; byla

přijata na zasedání Evropské rady v prosinci 2001. Deklarace má tři kapitoly: Evropa na křižovatce: analýza současného stavu v EU, posouzení úspěchů i problémů demokracie a úlohy EU v globalizovaném světě, očekávání evropských občanů; úkoly a reformy v obnovené EU: další demokratizace a zprůhlednění EU, lepší rozdělení a stanovení kompetencí v EU, zjednodušení nástrojů EU, cesta k ústavě pro evropské občany; Konvent o budoucnosti Evropské unie (*viz*).

Lao-c' („Mistr Lao“), též Starý Mistr (snad 6. až 5. století př. n. l.), čínský myslitel, pololegendární osobnost, jíž se připisuje autorství *Tao-te-fingu* (*Knihy o Cestě a ctnosti*) a vytvoření taoismu (*viz*).

legalita (zákonnost), označení stavu, který je v souladu s právem.

legismus, *viz* fa-tia.

legisté, *viz* fa-tia.

legitimita, označení oprávněnosti státu (vlády) vystupovat jako politická moc. Každá komplexní forma lidské společnosti je konfrontována s otázkou legitimacy, tedy s otázkou, zda a proč si její řád zasluhuje loajalitu členů společnosti. V liberálních demokraciích je za základní legitimizační princip uznáno veřejné mínění, které se utváří v rámci mimopolitické občanské společnosti (*viz*).

liberalismus, systém ekonomických, politických, sociálních, etických a jiných hodnot (individualismus, politická svoboda, tolerance, omezení státního paternalismu, tržní koordinace ekonomických vztahů) a doktrín (dělba moci, svoboda obchodu), na nichž jsou založeny demokratické státy; v moderní podobě byl vymezován počínaje 17. stoletím v dílech zejména B. Spinozy, J. Locka (*viz*), Ch. Montesquieua (*viz*), v ekonomii především A. Smithem (*viz*) a nejnověji F. A. von Hayekem a M. Friedmanem. Jako způsob myšlení a rozvažování o člověku a politice inspiroval liberalismus během posledních čtyř století mnoho politických hnutí v Evropě i mimo ni. Protože měl liberalismus v Evropě dlouho výsadní postavení, zdá se nemožné jej definovat bez ztotožnění se západní civilizací. Liberální myšlení bylo také spojováno s četnými politickými stranami, ačkoli označení „liberální“ bylo poprvé použito pro politickou stranu ve Španělsku v roce 1810, jejíž program kopíroval anglický konstitucionalismus. Počátky moderního liberalismu jsou nejzřetelnější v myšlení a politice spojených s anglickou revolucí v roce 1688. Redukovat liberalismus na jedinou teoretickou tezi je nemožné, k jeho hlavním principům však patří víra v nejvyšší hodnotu jednotlivce, jeho svobody a jeho práva. Jeho předpokladem je přesvědčení, že jednotlivec má přirozená práva,

kteřá existují nezávisle na vládě či státu, a která by měla být vládou (státem) a proti vládě (státu) chráněna.

liberalizace, uvolňování omezení, zejména hospodářské povahy.

lidská práva, práva, která vyplývají z lidské přirozenosti a z principů humanity. Významový obsah těchto práv závisí na dějinném pojetí člověka, na kulturních, společensko-hospodářských a politických faktorech. Vypracování myšlenky lidských práv je svázáno především s novověkou teorií přirozeného práva. Podle této koncepce se lidé rodí rovnoprávní a svobodní, mají právo na život a na majetek. Práva lidská v užším slova smyslu jsou práva, která náležejí člověku nezávisle na jeho příslušnosti k určitému státu (na rozdíl od práv občanských). Lidskými právy (v širším smyslu, tj. i občanskými) se zabývá Všeobecná deklarace lidských práv OSN z roku 1948, Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950, Mezinárodní pakt (OSN) o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt (OSN) o hospodářských, sociálních a kulturních právech (oba z roku 1966). V České republice je základním právním dokumentem na ochranu lidských práv Listina základních práv a svobod z roku 1991, respektive 1993.

Li-ťi (*Kniha obřadů*), konfuciánský traktát z druhé poloviny I. tisíciletí př. n. l., zaznamenávající různé údaje o Podnebesí (Číně) (*viz*) i za jeho hranicemi.

Lloque Yupanqui, legendární incký panovník.

lobbování, snaha ovlivňovat zákonodárství ovlivňováním názorů a přesvědčení zákonodárců, zákonodárského personálu a vládní administrativy.

Locke John (1632–1704), anglický empirický filozof, teoretik státu a práva. V pojetí státu vycházel z teorie společenské smlouvy a přirozeného práva.

logika (z řeckého *logos* slovo, myšlenka, rozum, řeč), soubor věd o zákonitostech a formách správného usuzování (formální logika); v širším smyslu i o obecnějších zákonitostech myšlení (dialektická logika).

Lun-jü (*Hovory*), staročínský spis obsahující základy Konfuciova učení.

maastrichtské dohody, dohody o hospodářské, měnové a politické unii při integraci členských států Evropských společenství (ES); byly přijaty v roce 1991 v nizozemském Maastrichtu.

Machu Picchu, pevnost a město Inků nad údolím řeky Urubamby, v nadmořské výšce 2 090 m, vzdálené 75 kilometrů od Cuzka (*viz*). Bylo vybudováno za Inky Pachacutiho (*viz*) a Španěly dobyto až v roce 1572.

Mama Cuna, matka služebnice boha Slunce u Inků (*viz*).

Mama Quilla, bohyně Měsíce u Inků (*viz*), manželka boha Slunce.

Manco Capac, mytický zakladatel incké dynastie, první Inka, považovaný za syna Slunce a Luny. Spolu se svou sestrou a manželkou Mama Ocllo byl seslán na zemi, aby naučil lidi zemědělství a řemeslům. Údajně kolem roku 1200 založil Cuzco (*viz*). Po něm následovali legendární Inkové Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, posléze Mayta Capac, potom Capac Yupanqui, dále Inca Roca, nato Yahuar Huacac, dalším byl vládce s božským jménem Wiracocha Inca, pak přišli dva historičtí panovníci s podobnými jmény Pacachuti Inca Yupanqui (1438–1471) a Tupac Inca Yupanqui (1471–1493), velký reformátor říše Huayna Capac (1493–1525) a jeho syn Huáscar (1525–1532), který podlehl v bratrovražedném boji svému sourozenci Atahualpovi (1532–1533), jenž se z vítězství dlouho neradoval, neboť jej z trůnu smetli a zavraždili Španělé.

manželství, formy i obsah manželství jsou kulturně (sociálně a historicky) vysoce variabilní, je proto obtížné postihnout veškeré jeho charakteristiky. Nejčastěji se jako znaky manželství uvádí regulace sexuálních vztahů mezi určitými muži a ženami, ekonomická kooperace partnerů, fyzická reprodukce nových členů komunity a jejich enkulturace, zajištění plného sociálního statusu potomkům, a ustanovení sociálně signifikantních vztahů mezi skupinami příbuzných obou partnerů. Nicméně žádný z těchto znaků není univerzálně dominantní, a v některých manželských vztazích může dokonce chybět. Snad nejkompaktněji lze možné charakteristiky a obsah manželství vymezit jako: (1) kulturně akceptovaný typ svazku (2) mezi dvěma či více partnery, (3) u něž se předpokládá dlouhodobé trvání, (4) jež je výrazem konformity partnerů vůči sociálním normám, (5) a který transformuje jejich sociální status, (6) implikuje vzájemné (například sexuální a ekonomické) nároky partnerů (a jejich příbuzných) na sebe, (7) implikuje povinnosti a práva k dětem vzešlým z této unie, (8) definuje sociální status těchto dětí, a (9) vytváří vazby mezi příbuznými partnerů. Obecně lze manželství chápat jako jeden z univerzálních mechanismů, kterým kultura reguluje lidskou sexualitu tak, aby byly zajištěny fyzické i symbolické podmínky a činnosti nezbytné pro přežití a reprodukci společnosti. Nejzřetelněji tato regulace vyniká ve variantách incestního tabu, jež zakazovaly určité příbuzné jako sexuální partnery, a v pravidle endogamie (výběr partnera uvnitř sociální skupiny) či exogamie (výběr partnera vně sociální skupiny). Dalším projevem této

kulturní manipulace lidskou sexualitou jsou kulturně preferované formy manželství. Manželské formy lze zhruba rozdělit na manželství monogamní, tj. svazek mezi jedním mužem a jednou ženou, a polygamní, tj. svazek mezi více než dvěma partnery. Polygamie může mít formu manželství polygynního, tj. svazku mezi jedním mužem a dvěma a více ženami, polyandrického, tj. svazku mezi jednou ženou a dvěma a více muži, nebo kombinace obou typů, tj. polygynně polyandrického či polygynandrického manželství, tedy v důsledku svazku mezi skupinou žen a skupinou mužů (někdy také nazývaného manželstvím skupinovým). Obě polygynní manželské formy mohou být buď sukcesivní nebo simultánní: manželství může buď začít jako monogamní a posléze do něj může být přibrán další partner, nebo může být rovnou uzavřeno jako polygynní. Kulturně variabilní jsou nejen manželské formy, ale i pravidla postmaritální rezidence, která specifikují, kde budou manželé bydlet. Můžeme rozlišit rezidenci patrilokální (manželé spolu bydlí v domácnosti otce manžela), matrilokální (manželé spolu bydlí v domácnosti matky manželky), avunkulokální (manželé spolu bydlí v domácnosti bratra matky manžela), amitalokální (manželé spolu bydlí v domácnosti sestry otce manželky), neolokální (manželé založí novou domácnost), bilokální (manželé bydlí střídavě u příbuzných manželky či manžela) a natolokální či duolokální (manželé žijí nikoli ve společné, nýbrž každý ve své původní domácnosti).

marxismus, myšlenkový systém, zahrnující filozofii dialektického a historického materialismu (nauku o střídání společensko-ekonomických řádů), politickou ekonomii kapitalismu (založenou na pracovní teorii hodnoty a teorii nadhodnoty) a takzvaný vědecký komunismus (soubor politických doktrín o proletářské revoluci a diktatuře proletariátu); vytvořili jej Karl Marx a Friedrich Engels.

Masaryk Tomáš Garrigue (1850–1937), český filozof, sociolog, politolog, profesor filozofie na české univerzitě v Praze, poslanec rakouského parlamentu, vedoucí politik v odboji proti Rakousku-Uhersku, první prezident ČSR (1918–1935). Jako filozof se snažil spojit základní pozitivistickou orientaci s necírkevním protestantismem a prvky platonismu, později kantovství, vždy se silným etickým akcentem. Filozoficko-sociologický rozbor duchovních krizí moderního člověka a dějinně filozofické analýzy smyslu českých a světových dějin se staly základem jeho reformismu, zaměřeného jak proti „teokracii“ (polofeudálnímu absolutismu Rakouska-Uherska a carského Ruska), tak

i proti „revolucionismu“. Reagoval pružně na všechny základní ideové problémy své doby: krize společnosti (*Sebevražda*, 1881), úloha vědy a umění (*Základové konkrétní logiky*, 1885, *O studiu děl básnických*, 1884), filozofie českých dějin (například *Česká otázka – Naše nynější krise*, 1895), problémy náboženství a etiky (například *Moderní člověk a náboženství*, 1896–1898, *Ideály humanitní*, 1901), rozvoj dělnického hnutí (*Otázka sociální*, 1898), Rusko (*Russland und Europa*, 1913, česky několikrát 1913–1933), první světová válka a poválečné uspořádání světa (například *Světová revoluce*, 1925, *Cesta demokracie*, 1934). Proslulým ve veřejnosti se stal zápasem proti šovinismu (*Rukopisy*), antisemitismu (hilsneriáda), klerikalismu a zvláště svým bojem za ustavení samostatné ČSR.

masová média, formy masové komunikace, například noviny, časopisy, rozhlas, televize a internet.

materialismus, ve filozofii: názor, že hmota (materia) je prvotní a základní a vědomí (duch) druhotné a z ní odvozené; rozlišuje se mimo jiné materialismus metafyzický (hmota se nevyvíjí) a materialismus dialektický (hmota a na ní závislé a v ní existující vědomí se vyvíjí); v etice: hmotářství, tj. holdování tělesným požitkům.

maximalisté, zde označuje jeden ze sociokulturních přístupů k empirickému konceptu občanské společnosti (*viz*). Mezi hlavní formy občanské společnosti, která stojí v distinkci vůči demokratickému státu, maximalisté řadí tržní hospodářství a politickou veřejnost. **mecenášství**, archaický název pro podporu hlavně umění a literatury bohatými jedinci bez omezování tvůrčí svobody umělců; *viz* též sponzorství.

mediace, podle Zákona č. 257/2000 Sb. o Probační a mediální službě mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným, a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Lze ji provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.

Medína, původně Jathrib, město v Hidžázu ležící vzdušnou čarou asi 400 kilometrů severně od Mekky (*viz*). V roce 622 se z Mekky do Medíny přestěhoval Muhammad (*viz*) a vytvořil tam politické a organizační základy islámské obce.

Mekka, v předislámské době významné obchodní středisko v Hidžázu, rodiště Muhammadovo (*viz*).

metafyzika, filozofické učení o povaze bytí (považující veškeré dění v přírodě a ve společnosti za souhrn vzájemně nesouvisajících jevů a věcí, neměnných ve své podstatě a prostých všech vnitřních protikladů); název byl odvozen od pojmenování těch Aristotelových (*viz*)

spisů o principech světa, jež jsou postižitelné nikoli smysly, nýbrž výhradně jen rozumem, umístěných za jeho spisy o přírodě (*Meta ta fysika*).

metoda, způsob, jak dosáhnout jistého cíle prostřednictvím vědomé a plánovité činnosti; ve vědě znamená metoda záměrný a systematický postup užívaný při zkoumání předmětů a jevů; v průběhu vývoje vznikla celá řada vědeckých metod: indukce, dedukce, analýza a syntéza, pozorování, experiment aj.

metodologie, nauka o metodách vědeckého poznání; souhrn metod, postupů a technik používaných v určité vědě nebo souboru věd.

Mezinárodní asociace pro dobrovolnické úsilí, celosvětová organizace na podporu dobrovolnictví (založena 1980), konzultant při Organizaci spojených národů (OSN); podobnými organizacemi jsou například Evropská dobrovolná služba (*viz*), Evropské dobrovolnické centrum – sídlo v Bruselu.

mezolit (střední doba kamenná), evolucionisticky a historicky nepřesný, ale obecně vžitý termín pro závěrečnou etapu loveckého období (logičtější název „epipaleolit“, tedy „koncový paleolit“, se nevžil).

Mill John Stuart (1806–1873), britský filozof, logik a etik; představitel pozitivismu. Byl ovlivněn G. Berkeleym, D. Humem, J. Benthamem a A. Comtem. Vytvořil systém tzv. induktivní logiky, zejména metodu kauzální analýzy. V návaznosti na Adama Smitha (*viz*) a Jeremy Benthama (*viz*) již plně vyjádřil požadavky podnikavosti svobodných jednotlivců: každý má sledovat svůj vlastní zájem, prospěch a zisk – pokud je to v souladu s právním řádem a hospodářskými zákony, a tak nepotlačuje zájmy a prospěch druhých. Tím, že v podnikání uspějí nejschopnější, budou zájmy jednotlivců v souladu se zájmy celku. Hlavní díla: *Principy politické ekonomie*, *Logický systém*, *Utilitarismus*, *Poddanství žen*.

minimalisté, zde označován jeden ze sociokulturních přístupů k empirickému konceptu občanské společnosti (*viz*). Minimalisté chápou občanskou společnost jako společenský subsystém, který stojí v distinkci vůči sféře politické i ekonomické moci. Občanská společnost vytváří ochranný val proti kombinovanému útlaku ze strany státu a trhu a vytváří platformu pro transformaci obojího. Mezi hlavní formy občanské společnosti minimalisté řadí především sociální hnutí a občanské iniciativy.

ministerstvo, ústřední úřad státní správy se specializovanou působností. Ministerstva jsou celostátní výkonné a nařizovací orgány v čele s ministrem.

ministr, člen vlády, který řídí ministerstvo nebo jiný ústřední orgán státní správy a je za jeho činnost odpovědný. Někdy bývá ministr pověřován určitými speciálními úkoly, aniž by spravoval konkrétní resort (tzv. ministr bez portfeje).

míra investic, podíl soukromých a veřejných investic na hrubém domácím produktu.

míra úspor, podíl úspor domácností, podniků a vlády na hrubém domácím produktu.

místní organizace (anglicky Community Based Organizations, zkratka CBOs), typické členské organizace lidí se stejnými zájmy. Aktivisté i podporovaní sídlí ve zřetelně vymezené územní jednotce (obec, okres apod.). Místní organizace mohou (ale nemusí) být formálně ustaveny nebo legálně uznány. Zahrnují sousedská sdružení, sdružení nájemců, kluby, rodičovská či učitelská sdružení, pohřební společnosti apod. Místní organizace spoléhají převážně na dobrovolné příspěvky a materiální zdroje svých členů, ale mohou získávat podporu i od nevládních rozvojových organizací (*viz*). **mladší doba kamenná**, *viz* neolit.

Mo-c' („Mistr Mo“), též Mo Ti (asi 470–390 př. n. l.), čínský myslitel, tvůrce učení o uspořádání společnosti rozšířením a uplatněním idejí všeobjímající lásky.

moc soudní, jménem České republiky vykonávána nezávislými soudy: Ústavní soud ČR a soustava obecných soudů; soudci jsou při výkonu své funkce nezávislí, jsou vázání zákonem, mají oprávnění posoudit soulad podzákonného právního předpisu se zákonem.

moc výkonná, v České republice je rozdělena mezi prezidenta republiky a vládu; patří sem státní zastupitelství (zejména zastupuje veřejnou žalobu v trestním řízení).

moc zákonodárná, náleží Parlamentu České republiky, který je tvořen dvěma komorami: Poslaneckou sněmovnou (200 poslanců – minimální věk jedenadvacet let, voleni tajným hlasováním na čtyři roky, na základě všeobecného, rovného a přímého práva poměrným zastoupením) a Senátem (81 senátorů – od čtyřiceti let, voleni většinovým zastoupením na dobu šesti let; jedna třetina senátorů se po dvou letech obměňuje).

močická kultura (též mochická kultura), předincká kultura na severním pobřeží Peru v 1. až 7. století, původně v údolí Moche a Chicama. Močikové vybudovali raný státní útvar klasické doby Peru, který prosperoval zejména díky vyspělému zemědělství spjatému s umělým zavlažováním. Tkali oděv z vlny a bavlny, rozvinuli metalurgii mědi, stříbra a zlata. Města nestavěli, ale budovali ceremoniální stavby, mezi nimiž vynikají dvě chrámové pyramidy Slunce a Měsíce z nepálených

cihel. Prosluli zejména jako tvůrci antropomorfní keramiky s tématy z náboženského i běžného života, včetně sexuálního.

model, vzor, příklad, předloha; napodobení skutečného objektu nebo jevu, které je může postihovat jen v některých ohledech, důležitých z hlediska jejich prozkoumání.

mochická kultura, viz močická kultura.

moismus, učení Mistra Mo (viz).

Montesquieu Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689–1755), francouzský filozof, sociální myslitel, historik a spisovatel; jeden z představitelů francouzského osvícenství. Smysl filozofie viděl v poznávání příčinných souvislostí materiálního světa, který ač stvořen Bohem, pohybuje se nezávisle na Bohu. Základní politickou hodnotou byla pro něho občanská svoboda, jež musí být jistěna rozdělením moci na tři nezávislé složky – zákonodárnou, soudní a výkonnou. Tímto názorem ovlivnil tvorbu ústavních aktů Velké francouzské revoluce i ústavu Spojených států z roku 1787.

More Thomas (1478–1535), anglický filozof a politik, jeden ze zakladatelů utopického socialismu.

Muhammad (asi 570–632), (*rasúl Alláh*, „posel Boží“), arabský prorok; zakladatel islámu (viz) – třetího monotheistického náboženství. Pocházel z Mekky (viz), z rodu Hášim z kmene Kurajš. Záhy osiřel a byl vychován příbuzným. Po sňatku s bohatou vdovou Chadídždou se věnoval obchodování. První zjevení, které se mu dostalo prostřednictvím anděla Džibríla (Gabriela) kolem roku 610, vyzývají k víře v jediného Boha – Alláha, který nevěřící po smrti trestá a věřící odměňuje. K jeho prvním posluchačům patřili bratranec Alí ibn Abí Tálib (viz), manželka Chadídžda a několik přátel. Muhammadovo učení mířilo proti bohatým mekkánským rodům a ohrožovalo Mekku jako kultovní centrum západní Arábie. Jejich odpor donutil Muhammada a jeho stoupence hledat útočiště v Jathribu (pozdější Medína, Město Prorokovo). V Medíně (viz) vznikla pod jeho vedením obec muslimů; záhy získala vojenské a politické úspěchy v zápase s odpůrci islámu, v roce 630 ovládla i Mekku, což vedlo k širokému přistupování kočovnických kmenů k medínské obci muslimů a k nástupu islámu jako nové světové moci. Muhammad zemřel po krátké nemoci a vzhledem k tomu, že nikdy neřešil otázku svého nástupnictví, nastal po jeho smrti složitý politický a ideologický boj. Později kanonizované Zjevení, které je považováno za přímé slovo Boží, je obsaženo v *koránu* (viz), který je i návodem k uspořádání vztahů mezi oběma pohlavími.

Muhammad an-Nafzáví (narozen počátkem 16. století), arabský spisovatel. O jeho životě a díle je známo málo informací. Důležitým tématem pro něho bylo „ars amandi“, a při jeho zpracování dosáhl zřejmě vrcholu v dílku s poetickým názvem *Zahrada vůní pro potěchu mysli* (*Ar-Raud al-átir fí nuzhat al-chátír*), které napsal v Tunisu kolem roku 1550. Je to poutavě napsané pojednání proložené básněmi a názornými příklady o erotické lásce, o chvályhodných i záporných vlastnostech mužů a žen, o způsobech milování, o příčinách a léčení neplodnosti žen a impotence mužů, a dalších otázkách, které se týkají sexuálního života. O milostném aktu hovoří autor zcela otevřeně, bez předsudků a falešného studu, neboť islám (viz) pokládal sex za přirozený životní projev a nikterak jej nepotlačoval. Naplněný milostný akt je podle něho takové spojení, které přináší potěšení a slast oběma partnerům, nejen mužů. V příbězích se zrcadlí pestrý život různých vrstev společnosti islámského středověku. Dílko koluje v arabských zemích v podobě knížek lidového čtení.

náboženská organizace, viz církev, podle Zákona č. 308/1991 Sb. o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností se církví nebo náboženskou společností rozumí dobrovolné sdružení osob stejné náboženské víry v organizaci s vlastní strukturou, orgány, vnitřními předpisy a obřady.

nadace, účelová sdružení majetku zřízená a vzniklá podle Zákona o nadacích a nadačních fondech č. 227/1997 Sb. pro dosahování obecně prospěšných cílů (viz). Majetek nadace tvoří nadační jmění a ostatní majetek nadace. Celková hodnota nadačního jmění nesmí být nižší než 500 000 Kč a po dobu trvání nadace se nesmí snížit pod tuto hodnotu. Nadace používá k dosahování účelu, pro který byla zřízena, výnosů z nadačního jmění a ostatní majetek nadace. Nadační jmění je peněžní vyjádření souhrnu peněžitých i nepeněžitých vkladů a nadačních darů zapsaných v nadačním rejstříku. Může být tvořeno peněžními prostředky, cennými papíry, nemovitými a movitými věcmi i jinými majetkovými hodnotami.

nadace, viz též Olivova nadace.

nadace, viz též Vzdělávací nadace Jana Husa.

Nadace ADRA – adventistická nadace pro pomoc a rozvoj, nadace, jež podporuje programy, které si kladou za cíl zvýšit úroveň života a zdraví obyvatel, a to jak v ČR, tak v ostatních zemích, které potřebují pomoc. Nadace úzce spolupracuje s mezinárodní nepolitickou humanitární organizací s názvem Adventist Development and Relief Agency (ADRA) s celosvětovo-

vou působností se sídlem ve Washingtonu D. C., a to především prostřednictvím evropské pobočky ADRA se sídlem v Bernu. Kontakt: Nadace ADRA – adventistická nadace pro pomoc a rozvoj, Peroutkova 570/83, 158 00 Praha 5-Jinonice.

Nadace Civilia, založena v roce 2000, pokračuje v aktivitách, které zavedly v České republice počátkem 90. let Spolupracující nizozemské nadace. Předmětem jejich činnosti (následně i činnosti Nadace Civilia) jsou příspěvky do investičních nákladů na stavby a rekonstrukce budov, ve kterých sídlí občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti a církevní právnické osoby, jejichž cílem je zlepšovat životní podmínky sociálně a zdravotně znevýhodněných občanů. Příklady podporovaných skupin: děti a mládež bez funkčního rodinného zázemí, duševně nemocní, fyzicky a mentálně postižení, závislí na návykových látkách, nevyčleřitelně nemocní, HIV pozitivní, senioři, týrané matky s dětmi, smyslově postižení apod. Spolupracující nizozemské nadace a následně Nadace Civilia podpořily (do poloviny roku 2003) 288 projektů občanských iniciativ na celém území České republiky v celkové hodnotě převyšující 234 milionů korun. Kontakt: Nadace Civilia, Jelení 15, 118 00 Praha 1, telefon: 233 351 273, e-mail: nadace@civilia.cz, webové stránky: www.civilia.cz.

Nadace Český literární fond (zkratka NČLF), formou grantů podporuje vydávání či realizaci nekomerčních děl literatury, divadla, vědy, filmu a periodik. Prostřednictvím stipendií napomáhá vzniku nových uměleckých a vědeckých projektů. Uděluje výroční ceny za mimořádná díla umělecké, vědecké a publicistické tvorby, za dlouhodobý přínos v podporovaných oborech tvorby. Na přímou nadační činnost bylo v uplynulých letech vynakládáno až 7 milionů Kč ročně. K sponzorům patřila v minulých letech například Spořitelni investiční společnost, a. s., člen finanční skupiny Česká spořitelna, a. s., společnost PRE Pražská energetika, a. s., Středočeská plynárenská, a. s. Činnost nadace řídí devítičlenná správní rada v čele se spisovatelkou Evou Kantůrkovou. Kontakt: Nadace Český literární fond, Pod Nuselskými schody 3, 120 00 Praha 2, telefon: 222 560 081, 222 560 082, fax: 222 560 083, e-mail: nclf@vol.cz.

Nadace Divoké husy, založena v roce 1997, uspěla ve druhém kole Nadačního investičního fondu (viz). Pravidelným vyhlásováním sbírek na konkrétní účely v médiích se nadace snaží po vzoru nizozemských Wilde Ganzen vnést i do naší společnosti vědomí, že pravidelná podpora handicapovaných lidí, kteří kolem nás žijí, je i naší každodenní osobní záležitostí. Spolu-

pracuje s časopisy (*AD magazín, Protestant, Český bratr, Evangelický týdeník*), ve kterých vyhláší veřejné sbírky, s náboženským vysíláním Českého rozhlasu, s brněnským Rádiem Proglas. Kontakt: Nadace Divoké husy, Domažlická 15, 130 00 Praha 3, telefon/fax: 222 584 342, 603 469 457, e-mail: nadace@divokehusy.cz.

Nadace Charty 77, založena v roce 1978 ve Stockholmu prof. Františkem Janouchem. Po listopadu 1989 přešla její činnost do Prahy a v únoru 1990 byla registrována v Československu. Po roce 1990 se výrazně profiluje v oblasti sociálně humanitární. Prvním, široce známým projektem nadace bylo „Konto MÍŠA“, unikátní veřejná sbírka na získání finančních prostředků na zakoupení Leksellova gama nože, přístroje na nekrvavé operace mozku, do které se zapojily desetitisíce lidí. Během 14 měsíců získala nadace potřebných 100 milionů korun a zakoupila přístroj, který byl již v říjnu 1992 instalován v Nemocnici Na Homolce, a který doposud zůstal nadačním majetkem. Druhým projektem bylo Konto BARIÉRY, kde již devátým rokem nadace získává finanční prostředky od dárců, kteří v převážné většině podporují činnost konta poskytováním pravidelného měsíčního příspěvku ve výši 20 korun. Nadace se dále angažuje v oblasti lidských práv, vzdělávání a kultury. Vyhláší několik cen, které jsou dnes již prestižní, vydává pohlednice, pořádá benefiční divadelní představení, unikátní výstavy a aukce výtvarných děl. Kontakt: Nadace Charty 77, Melantrichova 5, 110 00 Praha 1, telefon: 224 214 452, 224 230 216, 224 225 092, fax: 224 213 647, e-mail: charta77@mbox.vol.cz.

Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových založil Josef Hlávka (viz) dne 25. ledna 1904 v Lužanech podpisem své poslední vůle a „Statutu“. Nadání učinil univerzálním dědicem veškerého svého jmění movitého i nemovitého. V přepočtu na současnou měnu České republiky se jednalo o jmění ve výši přes dvě miliardy korun českých. Posláním Nadání bylo „... sloužiti v první řadě k podpoře všem vědeckým, literárním a uměleckým snahám a kulturním potřebám národa Českého – v druhé řadě k podpoře vynikajících, nemajetných studentů na českých vysokých školách pražských a konečně trvalými a dočasnými svými legáty i některé činnosti přípravné a dobročinné v mém rodišti a v mém sídlišti“. Tento cíl měl být uskutečněn především finanční podporou činnosti tří institucí, které Josef Hlávka během svého života založil: „České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění“, „Národohospodářského ústavu při České

Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění“ a „Studentských kolejí českých vysokých škol Pražských“. Každá z těchto institucí měla vlastní statut, plnila poslání, které jí zakladatel určil a měla odlišný vztah k Nadání. Hlávkovo Nadání bylo po celou dobu své stoleté existence úzce spojeno s osudy české společnosti a české státnosti. Společenské změny vždy ovlivnily podmínky působení i zaměření aktivit Nadání. Nadační činnost byla v letech 1904 až 1939 pro rozvoj vědy, kultury, umění a zejména vzdělanosti české společnosti velkým přínosem. Jenom podpora tří a půl tisíce chudých studentů ubytovaných zdarma v Hlávkově koleji znamenala otevření cesty k uplatnění nadaných vysokoškolsky vzdělaných mladých lidí v české společnosti. Nadání bylo podstatně existenčně postiženo v letech okupace českých zemí nacistickým Německem. V souvislosti s uzavřením českých vysokých škol, omezením vědecké a umělecké činnosti i zásahem proti nadacím byly postiženy i aktivity Nadání. Po válce byly, podle ústavního dekretu prezidenta republiky o obnovení právního pořádku, právní úkony z období okupace prohlášeny nulitními a Nadání mohlo plně obnovit svoji činnost. Po roce 1953 byla existence Nadání vážně ohrožena. Rozhodnutím vlády byly zrušeny všechny české nadace. Výjimkou bylo Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Byla to zásluha především profesora Bohumila Němce, dlouholetého člena správy Nadání, který se stal v roce 1952 jeho předsedou, i některých bývalých studentů Hlávkovy koleje, jimž se podařilo Nadání před zrušením uchránit. Činnost Nadání se soustředila na pořádání kulturních a uměleckých akcí, zejména v Hlávkově rodném kraji. Majetková podstata Nadání byla v letech 1948–1962 zásahy státních orgánů neustále zmenšována. Budovy, zemědělská půda, lesy a rybníky Hlávkova velkostatku v lužanském katastru byly převedeny státu a jiným organizacím. Nadání existovalo formálně jako tzv. „jiná než socialistická organizace“ s vlastivědným posláním. K poslednímu pokusu o zrušení Nadání došlo v roce 1987. Finanční situace Nadání jako nesocialistické organizace byla delší dobu neutěšená, jediný příjem, nájemné z bytových a nebytových prostor, nepostačoval ani na nutnou údržbu nadačních domů v Praze a zámku v Lužanech. České vysoké učení technické v Praze, které spravovalo Hlávkovu kolej, projevilo v roce 1987 zájem o zachování Nadání a podalo návrh na ustavení nových orgánů Nadání ze svých vědeckých a odborných pracovníků. Společenské změny, které nastaly po listopadu 1989, vytvořily pro činnost Nadání zcela nové podmínky.

Vedení Nadání se rozhodlo vrátit k původnímu zaměření Nadání, došlo i k personálnímu obměnění členů správy tak, aby odpovídalo duchu Hlávkova odkazu a platnému statutu. V souladu se zákonem č. 227/97 Sb. byla Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ dne 11. září 1998 zapsána do rejstříku nadací v oddílu N, vložce číslo 28/1 u Krajského obchodního soudu v Praze. Nadání se stalo silným ekonomickým subjektem, čímž je zajištěna jeho významná kulturní a společenská činnost do budoucna. *Předsedové (kurátoři) správy Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových* (podle dosavadních historických zjištění): Dr. Josef Hlávka, architekt a stavitel – zakladatel; Prof. Dr. Antonín rytíř Randa, právník (1908–1914); Prof. Dr. Karel Vrba, mineralog (1914–1922); Prof. Dr. Josef Zubatý, jazykovědec (1923–1931); Prof. Josef Bohuslav Foerster, hudební skladatel (1931–1939); Prof. Dr. Josef Šusta, historik (1939–1945); Prof. Dr. Zdeněk Nejedlý, muzikolog (1945–1952); Prof. Dr. Bohumil Němec, přírodovědec (1952–1966); Prof. PhDr. Jaroslav Průšek, sinolog (1966–1968); Prof. Ing. Stanislav Bechyně, stavební inženýr (1969–1973); Prof. JUDr. Zdeněk Lukeš, právník (1973–1985); Ing. František Kord, geometr (1985–1987); Prof. Ing. Jiří Klíma, elektroinženýr (1988–1992); Doc. PhDr. Jaroslav Nedvěd, historik (1993–2000); Prof. JUDr. Václav Pavlíček, právník (2000–současnost). *Řídící a kontrolní orgány Nadání v roce 2002*: Správní rada – Členové prezidia: předseda prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., profesor ústavního práva a státovědy; místopředseda prof. Jaroslav Vostrý, divadelník; člen prezidia prof. Ing. arch. Josef Pechar, DrSc., architekt. Členové správní rady: prof. RNDr. Přemysl Beran, DrSc., profesor analytické chemie; doc. MUDr. Pavel Kalvach, CSc., neurolog; doc. Ing. Lubomír Ohera, CSc., informatik, manažer; prof. Ing. Milan Sojka, CSc., ekonom; prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., historik; Ing. arch. Jiří Voves, malíř, grafik. Dozorčí rada: předseda Ing. Oldřich Spanilý, strojní inženýr, manažer; členové dozorčí rady prof. Ing. Břetislav Benda, DrSc., elektroinženýr, manažer; RNDr. Vladimír Petrus, CSc., chemik, manažer. Sekretariát: PhDr. Dagmar Rýdlová, CSc., tajemnice, odpovídá za nadační činnost a styk s veřejností; Ing. Zdeněk Kouba, administrátor, odpovídá za ekonomickou činnost Nadání; Jana Blümelová, správkyň zámku Josefa Hlávky v Lužanech. Kontakt: Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, Vodičkova 17, 110 00 Praha 1, telefon: 224 947 691, 224 948 752, fax: 224 947 690, e-mail: josefhlavka@volny.cz, <http://www.hlavkovanadace.cz>.

Nadace Open Society Fund Praha, ustavena v roce 1992 jako česká nadace, zakladatelem je americký finančník a filantrop George Soros (*viz*), který v New Yorku v roce 1979 založil svoji první nadaci. V roce 1999 schválila Poslanecká sněmovna parlamentu ČR, na návrh Vlády ČR, udělení finančních prostředků ve výši 26 milionů korun z Nadačního investičního fondu (NIF) pro oblast vzdělání, které Nadace OSF Praha získala v rámci výběrového řízení do svého nadačního jmění. V roce 2002 pak na základě druhého výběrového řízení nadace získala z NIF do svého nadačního jmění první splátku 20,4 milionů korun, jejichž každoroční výnosy jsou rozdělovány v oblasti lidských práv. Nadace OSF Praha spolupracuje s Nadačí Via (*viz*) na realizaci Trustu pro občanskou společnost ve střední a východní Evropě (CEE Trust). Od roku 2002 spolupracuje s Českým Telecomem, a. s., na realizaci programu drobného dárcovství. Nadace OSF Praha je zakládajícím členem Fóra dárců (*viz*) v České republice a spolupracuje s European Foundation. Kontakt: Nadace OSF Praha, Seifertova 47, 130 00 Praha 3, telefon: 222 540 979, fax: 222 540 978, e-mail: osf@osf.cz.

nadace podpořené Nadačním investičním fondem v I. etapě (1999), Komunitní nadace Ústí nad Labem, Nadace ADRA, Nadace Barokního divadla Zámku Český Krumlov, Nadace Bohemia, Nadace Bona, Nadace CERGE-EI, Nadace Český hudební fond, Nadace Český literární fond (*viz*), Nadace Euronisa, Nadace fotbalových internacionálů, Nadace Charty 77 (*viz*), Nadace ICN, Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“ (*viz*), Nadace Preciosa (*viz*), Nadace Karla Pavlíka, Nadace Křižovatka, Nadace Marianstar Humanity, Nadace Naše dítě, Nadace Občanského fóra, Nadace Partnerství, Nadace Patriae, Nadace Pražské komorní filharmonie, Nadace pro transplantaci kostní dřeně, Nadace pro výchovu sportující mládeže, Nadace pro záchranu a obnovu Jizerských hor, Nadace profesora Vejdovského, Nadace rozvoje občanské společnosti (*viz*), Nadace Rudolfa Loewiho a plzeňských Židů, Nadace rozvoje zdraví, Nadace sdružení knihoven České republiky, Nadace 700 let města Plzně, Nadace svatého Františka z Assisi, Nadace Universitas Masarykiana (*viz*), Nadace zdraví pro Moravu, Olivova nadace (*viz*), Open Society fund (*viz*), Purkyňova nadace, Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové (*viz*), Vzdělávací nadace Jana Husa (*viz*).

nadace podpořené Nadačním investičním fondem ve II. etapě (2001), F–nadace, Komunitní nadace Ústí nad Labem, Kulturní a sportovní nadace města Ná-

choda, Nadace ADRA (*viz*), Nadace ARBOR VITAE, Nadace Barokního divadla Zámku Český Krumlov, Nadace Bezpečná Olomouc, Nadace BONA, České Budějovice, Nadace CERGE-EI, Nadace „CS CABOT“, Nadace Čapíků v Putimi 84, Nadace české architektury, Nadace Český hudební fond, Nadace Euronisa, Nadace Český literární fond (*viz*); Nadace Český fond umění, Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 (*viz*), Nadace Dětský mozek, Nadace Divoké husy (*viz*), Nadace Dobré dílo sester sv. K. Boromejského, Nadace fotbalových internacionálů, Nadace Gymnázia Vyškov, Nadace Charty 77 (*viz*), Nadace Javorník, Nadace Jedličkova ústavu, Nadace Kardiocentrum, Nadace Landek Ostrava, Nadace Mezinárodní potřeby, Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, Nadace Naše dítě, Nadace nemocnice v Jablonci nad Nisou; Nadace Karla Pavlíka, Nadace města Letovice, Nadace na ochranu zvířat, Nadace Občanského fóra, Nadace Open Society Fund Praha (*viz*), Nadace orientačního běhu, Nadace Partnerství, Nadace pro děti postižené mozkovou obrnou, Nadace Preciosa (*viz*), Nadace Pangea, Nadace pro podporu hasičského hnutí v ČR, Nadace pro rozvoj v oblasti umělé výživy, metabolismu a gerontologie, Nadace pro současné umění, Nadace pro transplantace kostní dřeně, Nadace pro záchranu a obnovu Jizerských hor, Nadace sportující mládeže, Nadace pro výstavbu komplexu střediska mládeže v Brně-Lišní, Nadace prof. Vejdovského, Nadace rozvoje občanské společnosti (*viz*); Nadace 700 let města Plzně, Nadace rozvoje zdraví, Nadace Terezy Maxové, Nadace Tomáše Bati, Nadace Umění pro zdraví, Nadace Universitas Masarykiana (*viz*), Nadace VERONICA, Nadace VIA (*viz*), Nadace zdraví pro Moravu, Nadace Život umělce, Olivova nadace (*viz*), Purkyňova nadace, Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové (*viz*), Vzdělávací nadace Jana Husa (*viz*).

Nadace Preciosa, podniková nadace založená v roce 1993 firmou PRECIOSA, a. s., se sídlem v Jablonci nad Nisou. Od roku 1995 podporuje obecně prospěšné aktivity v oblastech: zdravotnictví, školství a vzdělávání, kultury a umění, vědy a výzkumu, humanitární a sociální, sportu a ekologie. Nadace se od svého vzniku kromě podpory širokého spektra činností orientuje na řešení vybraných problémů, například od roku 1996 podporuje každoročně částkami přes půl milionu korun fondy poskytující stipendia studentům a doktorandům na vybraných technických vysokých školách (České vysoké učení technické v Praze, Technická univerzita v Liberci, Vysoká škola chemicko-technolog-

ká v Praze, Vysoké učení technické v Brně), v roce 2000 realizovala jednorázový dar sedmi elektronových mikroskopů v celkové hodnotě mnoha milionů korun vybraným pracovištím Akademie věd ČR a vysokých škol, každoročně podporuje projekt digitalizace historických písemných památek Národní knihovny v pražském Klementinu, pomocí řádově mnoha milionů korun se angažovala – po povodních v roce 1997 na Moravě a v roce 2002 v Čechách. Nadace Preciosa sehrává též významnou roli v regionu svého sídla, zejména v libereckém kraji. Předsedou správní rady je prof. Ing. Věnek Šilhán, CSc. Kontakt: Nadace Preciosa, Opletalova 17, 466 67 Jablonec nad Nisou, telefon: 483 365 393, 488 115 393, e-mail: info@nadace.preciosa.cz.

Nadace rozvoje občanské společnosti (zkratka NROS), nadace byla založena na jaře roku 1993 jako český právní subjekt, 28. 8. 1998 byla zapsána Městským soudem v Praze do nadačního rejstříku pod číslem 49279416. Od počátku své činnosti spravovala jeden z programů Phare (*viz*) v České republice – Program rozvoje občanské společnosti, financovaný z prostředků Evropské unie (*viz*). Nadace vyhodnotila od roku 1993 do konce roku 2002 kolem 7 600 žádostí, z nichž podpořila téměř 2 700 projektů v hodnotě více než 700 milionů korun. Podporovány byly zejména takové typy projektů, které měly dlouhodobý charakter, přinášely nové formy služeb a obracely se k dosud opomíjeným skupinám občanů, jež aktivně zapojovaly do řešení problémů. V současné době má tři hlavní priority: rozvoj občanské společnosti a neziskového sektoru, oblast lidských práv a romské integrace, programy pro děti a mládež. Rozvoj občanské společnosti a neziskového sektoru je základní prioritou nadace a je tradičně podporován zejména z prostředků Evropské unie (*viz*) v rámci programu Phare. Nadace navíc uspěla v obou kolech výběrového řízení na získání příspěvku do nadačního jmění z Nadačního investičního fondu, z jehož výnosů každoročně podporuje projekty v oblasti lidských práv a romské integrace. V rámci třetí priority NROS se stal program „Pomozte dětem!“ dnes nejznámější českou sbírkou, jež každoročně poskytuje prostředky pro desítky neziskových organizací v celé republice, které se starají o ohrožené a znevýhodněné děti. Základním cílem nadace je nejen podporovat konkrétní veřejně prospěšné projekty v daných oblastech, ale zejména posilovat a rozvíjet neziskový sektor (*viz*) v ČR. Proto NROS věnuje velkou pozornost podpoře informačních aktivit (například program Evropská brána v rámci CEE Trust) a vzdělávání pracovníků

i dobrovolníků v neziskovém sektoru, z nichž některé se konají ve vzdělávacím středisku NROS – ve vile Čerch v České Skalici. Kromě nadační činnosti rozvíjí NROS i některé vlastní projekty v oblasti výzkumu neziskových organizací, vzdělávání a publikační činnosti. Ve správní radě zasedají významné osobnosti působící v různých oblastech: Doc. Ing. Jiří Volf, CSc. (Ministerstvo financí – předseda správní rady), PhDr. Helena Dluhošová, Ing. Pavel Rozsypal (EPIC, s. r. o. – místopředseda), Prof. PhDr. Josef Alan, CSc. (profesor sociologie), Ing. Eva Vavroušková (Společnost pro trvale udržitelný život), Renata Elhenická (PR konzultantka), Ing. Martin Fuk (Q and A, s. r. o.), Mgr. Robert Tamchyna (Český rozhlas), Ladislav Čerch. Dozorčí radu tvoří Olga Nováková (Ministerstvo financí), Ing. Zdeněk Vaněk (DCIT, s. r. o.) a JUDr. Hana Frištenská (Rada vlády pro nestátní neziskové organizace). Kontakt: Nadace rozvoje občanské společnosti, Jelení 196/15, 118 00, fax: 233 354 708, telefon: 233 356 173, e-mail: nros@nros.cz, www.nros.cz.

Nadace Terezy Maxové, nadace založena českou topmodelkou Terezou Maxovou 22. ledna 1997 s cílem všestranné podpory a pomoci opuštěným dětem. V počátku své existence měla nadace pod patronátem pouze Kojenecký ústav v Praze-Krči. Činnost nadace se rozšířila po katastrofálních povodních, které v roce 1997 postihly Moravu, takže koncem roku pomáhala již více než 200 kojeneckých ústavů, dětských domovů a center. Nadace Terezy Maxové patří k etablovaným profesionálním subjektům českého neziskového sektoru. Je aktivním členem prestižní Asociace nadací Fóra dárců (*viz*). Podle výzkumu veřejného mínění, který v roce 2002 připravila agentura McCann Erickson Prague, se nadace těší 97% důvěryhodnosti veřejnosti. Základní princip pomoci, na něj klade nadace prioritní důraz, je jednoduchá formulace – konkrétní dítě – konkrétní potřeba – konkrétní dárci. Konkrétnost, transparentnost, adresnost a efektivita jsou pak základními parametry její charitativní činnosti. Za šest let své činnosti na pomoc dětem bez rodičů věnovala téměř 70 milionů korun. Žádost o příspěvek, jakož i přehled o grantových pravidlech nadace jsou uveřejněny na internetu. Kontakt: Nadace Terezy Maxové, Na Florenci 19, 110 00 Praha 1, telefon: 221 733 247, fax: 224 812 689, www.nadacetm.cz, www.sance, www.adopce.com.

Nadace Universitas Masarykiana (zkratka NUM), byla zaregistrována 25. 3. 1993 pod č. j. 1993/25 u Magistrátu města Brna, odboru vnitřních věcí, a dne 11. 12.

1998 byla zapsána do rejstříku nadací a nadačních fondů pod číslem výpisu 132438/98 u Krajského obchodního soudu v Brně. NUM uspěla v první i druhé etapě Nadačního investičního fondu (NIF). Správní rada je složena převážně z vědeckopedagogických pracovníků Masarykovy univerzity v Brně (prof. JUDr. Josef Bejček, CSc., Ing. Marie Dohnalová, CSc., doc. RNDr. Eduard Fuchs, CSc., Ing. František Gale, prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc. [předseda Správní rady NUM], Jaroslav Mittag, prof. RNDr. Eduard Schmidt, CSc., doc. PhDr. Josef Unger, CSc. [místopředseda Správní rady NUM], prof. MUDr. Jiří Vorlíček, CSc.), a proto velmi dobře zná potřeby prostředí, v němž působí; je zatím jedinou českou nadací působící na univerzitní půdě. Není proto pasivní, nečeká pouze na projekty zvnějšku, nýbrž je vyhledává, iniciuje nebo spoluvytváří, a udržuje svou kontrolu až do úspěšného dokončení projektu. Od svého založení podporuje vzdělávací, vědecké, umělecké, kulturní a společenské projekty zejména autorů z akademické obce Masarykovy univerzity v Brně, ale i autorů z jiných vysokých škol a ústavů Akademie věd v České republice. K trvalému a kvalitnímu rozvíjení této činnosti vytvořila odpovídající institucionalizované zázemí: měsíčník *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana* (v roce 2003 10. ročník); šest nadačních knihnic – Edice Beletrie, Edice Heureka, Edice Miscellanea, Edice Osobnosti, Edice Scientia, Edice Scintilla, v jejichž rámci bylo publikováno více než 60 svazků (řada z nich oceněna na domácím i mezinárodním poli); *Cena Karla Engliše* za aktivity v ekonomické oblasti; *Cena Nadace Universitas Masarykiana* za aktivity ve vědě, umění a kultuře. Nadace se podílela na založení tradice reprezentačních plesů a zahradních slavností Masarykovy univerzity. Tato situace nalezla též odraz v letech 1999 a 2001, kdy Nadace Universitas Masarykiana uspěla ve výběrovém řízení Nadačního investičního fondu v I. a II. etapě. Veřejné řízení pro rozdělování nadačních příspěvků vypisuje NUM od roku 1993 do současné doby, tedy 10 let. Kontakt: Nadace Universitas Masarykiana, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, telefon, záznamník, fax: 543 246 305; e-mail: jmalina@sci.muni.cz; předseda Správní rady NUM: prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., telefon, záznamník, fax: 543 246 305; e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Nadace VIA, vznikla v roce 1997 a navázala na činnost české pobočky americké nadace The Foundation for a Civil Society, která působila v České republice od

roku 1990. Od svého vzniku do konce roku 2001 rozdělila Nadace VIA 682 grantů v celkové výši 38 437 113 korun, a zařadila se tak mezi největší a nejaktivnější české nadace. Podporuje aktivní účast veřejnosti na rozvoji demokratické společnosti v České republice, spolupráci mezi neziskovými organizacemi, obecními samosprávami a podnikateli, rozvoj neziskových organizací, například nejrůznějších sdružení a spolků, rozvoj dárcovství. Kontakt: Nadace VIA, Jelení 200/3, 118 00 Praha 1, telefon: 233 113 370, fax: 233 113 380, e-mail: via@nadacevia.cz.

nadační dar, vše, co je poskytnuto třetí osobou nadaci nebo nadačnímu fondu k dosahování účelu, pro který byly nadace nebo nadační fond zřízeny.

nadační fond, účelová sdružení majetku zřízená a vzniklá podle Zákona o nadacích a nadačních fondech č. 227/1997 Sb. pro dosahování obecně prospěšných cílů (*viz*). Nadační fond používá k dosahování účelu, pro který byl zřízen, všechny svůj majetek.

Nadační fond manželů Livie a Václava Klausových, posláním a účelem fondu je podpora humanitárních aktivit právnických a fyzických osob, zejména se zaměřením na podporu projektů a aktivit zdravotně sociálního charakteru a projektů a aktivit v oblasti vzdělávání. Kontakt: Nadační fond manželů Livie a Václava Klausových, Pražský hrad, 119 08 Praha 1.

Nadační investiční fond (zkratka NIF), vznikl v roce 1991 jako akciová společnost; na účet tohoto fondu bylo převáděno 1% z každé privatizace, výsledný zisk byl přerozdělen ve dvou etapách (1999, 2001) mezi 73 nadací (podrobnější analýza – *viz* časopis *Grantis*, ročník 10, 2002, č. 9); *viz* dále hesla – nadace podpořené Nadačním investičním fondem v I. etapě (1999), nadace podpořené Nadačním investičním fondem ve II. etapě (2001) a stať Jiřího Müllera „5.3. Historie a současnost Nadačního investičního fondu“ v této publikaci.

nadační jistina, peníze nebo majetek daný do svěřectví, aby byl zajištěn pravidelný a stálý příjem pro osobu nebo organizaci. V případě nadací základní jmění (nadační jmění), základní vklad do organizace.

nadační příspěvek, to, co je nadací nebo nadačním fondem poskytnuto třetí osobě k účelu, pro který byly nadace nebo nadační fondy zřízeny.

národní hospodářství, *viz* ekonomika.

nazcaská kultura, předincká kultura na jižním pobřeží Peru v 1.–8. století; vynikala zvláště v tkalcovství a v keramice, tvarově velice rozmanité a pestře polychromně zdobené, avšak především proslula vytvářením obrovitých obrazců na planině El Ingenio.

NČLF, viz Nadace Český literární fond.

neokonfucianství (čínsky *tao-süe* nebo *li-süe*), konfucianské učení reformované za dynastie Sung (960–1279). Až do současné doby významně ovlivňuje společnost na celém Dálném východě.

neolit (mladší doba kamenná), období vzniku a rozvíjení zemědělství a chovu zvířat, nejdříve na Předním východě v 9. tisíciletí př. n. l., v Číně v průběhu 8. tisíciletí př. n. l., v dalších oblastech světa později.

nerovnováha, v ekonomii (viz) obvykle označení situace, kdy se při dané ceně nerovná poptávka po určitém zboží jeho nabídce. V obecnější definici bývá za nerovnováhu označována taková konstelace ekonomických veličin, která vytváří tlak na jejich změnu.

nestátní neziskové organizace, termín, používaný k postižení různých druhů dobročinných, sociálních, občanských a jiných neziskových organizací.

nestátní organizace, viz nestátní neziskové organizace.

nevládní organizace (anglicky *Non-Governmental Organizations*, zkratka NGOs), působí v širokém spektru oblastí od humanitární pomoci přes podporu lidských práv až k ochraně životního prostředí. Tyto organizace mohou (ale nemusí) mít status členských organizací. Viz též nestátní neziskové organizace.

nevládní organizace obhajující a podporující občanská práva a zájmy (anglicky *Advocacy Non-Governmental Development Organizations*), bývají profesionálně obsazeny a obvykle nemají individuální členy. Provádějí servis pro své členy – výzkum a výcvik, šíření informací aj. Na mezinárodní úrovni zahrnují International Council for Social Welfare, Amnesty International and World Business Council for Sustainable Development.

nevládní rozvojové organizace zaměřené na zprostředkování rozvojových fondů (nazývány též zkráceně „nevládní rozvojové organizace“, anglicky *Non-Governmental Development Organizations*, zkratka NGOs), některé působí na mezinárodní úrovni a zprostředkovávají pomoc chudým zemím na jihu naší planety, mnoho jižních zemí má také vlastní nevládní rozvojové organizace, které mohou být i mimořádně rozvětvené a velmi silné. Na rozdíl od severních nevládních rozvojových organizací jižní NGOs působí přímo na místní úrovni a angažují se v uskutečňování rozvojových projektů, nebo pro ně získávají místní obyvatelstvo.

Newton Isaac (1643–1727), anglický matematik, fyzik a astronom, jeden z nejvýznamnějších přírodovědců všech dob. Současně, nezávisle na Leibnizovi, vytvořil

základy infinitezimálního počtu, studoval nekonečné řady, v geometrii klasifikoval křivky třetího stupně, v algebře položil základy teorie symetrických funkcí; vyložil nebeské i pozemské mechanické jevy v souvisejícím logicky uceleném systému na základě jím vytvořené gravitační teorie; odvodil tři základní zákony dynamiky; s konečnou platností překonal staré představy o Zemi a vesmíru, dokázal, že v pozemské přírodě platí stejné fyzikální zákony jako v celé sluneční soustavě.

neziskový sektor, viz občanský sektor, viz třetí sektor.

NIF, viz Nadační investiční fond.

NNO, viz nestátní neziskové organizace.

noetika (někdy též gnozeologie, epistemologie), součást filozofie, zabývající se obecnými otázkami poznání (poznatelnost, zdroj, průběh a výsledek poznání, pravda a její kritérium apod.).

NROS, viz Nadace rozvoje občanské společnosti.

NUM, viz Nadace Universitas Masarykiana.

O Cestě a ctnosti, viz Tao-te-ťing.

O tao a ctnosti, viz Tao-te-ťing.

občan, příslušník určitého politického společenství, zpravidla státu, kterému z jeho členství v tomto společenství plynou určitá práva a povinnosti.

Občanská demokratická strana (zkratka ODS), česká politická strana, výrazně profilovaná jako strana pravicová, pragmatická, konzervativní, demokratická, usilující o svobodnou otevřenou společnost. Vznikla v dubnu 1991 odštěpením z Občanského fóra (viz) a zvítězila v parlamentních volbách v roce 1992. Prvním předsedou byl Václav Klaus (viz).

občanská společnost, společnost lidí, kteří jsou si rovni před zákonem; termín občanská společnost se ve společenských vědách pod vlivem přirozeněprávních teorií objevuje od 18. století. Tradičně bývá tento pojem ztotožňován s vládou práva, kdy občané dodržují abstraktní pravidla při střetávání každodenních zájmů (viz občanský étos); na Západě je dnes všeobecně považována za záruku svobody a demokracie (viz). Její členové se vyznačují nejen občanským partnerstvím, ale také rozvinutými obchodními dovednostmi. Mezi její hlavní formy se většinou řadí politická veřejnost a tržní hospodářství. Občanská společnost není pouhou společností občanů, není ani protikladem národní společnosti. Vzniká v procesu modernizace a označuje společenské a ekonomické uspořádání, zásady a instituce mimo rámec státu. Je sférou společenské autonomní samoorganizace mimo sféru politické moci. Občanská společnost stojí v distinkci vůči státu, to znamená, že má mimopolitický statut, má nicméně

politickou relevanci. Zájmy a priority vycházející z prostředí občanské společnosti jsou pro politickou sféru normativní, závazné. Žádná vláda nemůže v demokraciích vládnout střednědobě v rozporu s veřejným míněním, od kterého požadujeme nezávislost, které se vytváří v mimopolitické občanské společnosti, tedy mimo sféru politické moci a nemělo by být politickou mocí zprostředkováno.

Občanské fórum (zkratka OF), české politické hnutí; vzniklo 19. až 20. listopadu 1989 jako nadstranická organizace, sdružující po 17. listopadu 1989 odpůrce komunistického totalitarismu, a hlavní síla podílející se na pokojném pádu komunistického režimu. Za předsednictví Václava Klause získalo záhy širokou podporu české společnosti a v roce 1990 v parlamentních volbách v České republice zvítězilo ziskem 51 % hlasů. Od podzimu 1990 se OF, tvořené různými politickými a ideovými směry, začalo štěpit: stoupenci Václava Klause (*viz*) vytvořili v dubnu 1991 konzervativní Občanskou demokratickou stranu (ODS) (*viz*), přívrženci Jiřího Dienstbiera založili Občanské hnutí (OH) (*viz*), a další politickou stranou vzešlou z OF je ODA.

Občanské hnutí (zkratka OH), česká politická organizace, vznikla rozštěpením Občanského fóra (*viz*) v dubnu 1991, předsedou se stal Jiří Dienstbier. Přívrženci se označovali za stoupence liberalismu (*viz*) a v českém politickém spektru se řadili na pozici středu. V parlamentních volbách v roce 1992 se nedostalo mezi parlamentní strany. V roce 1993 se přejmenovalo na stranu Svobodných demokratů, která se v prosinci 1995 sloučila s Liberální stranou národně sociální.

občanské náboženství, formy rituálu a přesvědčení podobné náboženským, avšak světského charakteru – například uctívání Rozumu za Velké francouzské revoluce apod., ale i politické pochody a ceremoniály.

občanské sdružení, podle Zákona č. 83/1990 Sb. mají občané právo se svobodně sdružovat. Mohou zakládat spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby a jiná občanská sdružení, jakož i odborové organizace. K jejich vzniku není třeba povolení státního orgánu, Ministerstvo vnitra posuzuje jednotlivé žádosti o registraci, má povinnost sdružení zaregistrovat, pokud splňuje zákonem stanovené podmínky; některá sdružení tudíž mohou být zakázána/nepovolena. Občané se mohou sdružovat také v neregistrovaných sdruženích (spolcích, klubech, ...) bez právní subjektivity (není povinnost registrace).

občanský étos, v liberálních demokraciích označení mravního řádu či principu, který se vyznačuje občanským partnerstvím, tj. vzájemným uznáním občanů

jako hodnotných, svobodných a suverénních jednotlivců a dodržováním obecných pravidel v každodenním střetávání jejich zájmů (*viz* též občanská společnost).

občanský sektor, jeden ze sektorů národního hospodářství; řadíme sem všechny ekonomické instituce, které jsou institucionalizované, neziskové, nestátní a dobrovolné; tyto instituce jsou právní osobou, a tudíž mají svá práva i povinnosti. O občanském sektoru lze mluvit jen tam, kde se organizuje na pozadí rovnostářské a vysoce individualizované společnosti, nezávisle na tradičních strukturách příbuzenských, místních, stavovských nebo církevních. Občanský sektor tak pokrývá to, co chtějí jednotliví lidé sami od sebe společně dělat, a to v zájmu společnosti a druhých. Definice by mohla znít: „Občanský sektor je spontánní a vždy dílčí sebe-organizace individualizované společnosti okolo veřejných zájmů“ (Sokol 2002, s. 6–7). (*Viz* též neziskový sektor, *viz* též třetí sektor.)

obec, základní článek soustavy státní správy a samosprávy, veřejnoprávní korporace, má vlastní majetek. Jejími orgány jsou obecní zastupitelstvo a rada obce; navenek obec reprezentuje starosta – stojí v čele obecního úřadu; v oblasti samosprávy rozhoduje prostřednictvím obecně závazných vyhlášek zastupitelstvo obce.

obecně prospěšná společnost (zkratka o. p. s.), nestátní organizace podléhající veřejné kontrole, poskytující obecně prospěšné služby za předem stanovených a pro všechny uživatele stejných podmínek; za služby lze stanovit poplatky. Zisk o. p. s. nesmí být použit ve prospěch zakladatelů, musí být použit ve prospěch poskytování služeb. Zakladateli se mohou stát právnické osoby, fyzické osoby, stát, případně kombinace těchto subjektů.

obecně prospěšný cíl, zejména rozvoj duchovních hodnot, ochrana lidských práv nebo jiných humanitárních hodnot, ochrana přírodního prostředí, kulturních památek a tradic a rozvoj vědy, vzdělání, tělovýchovy a sportu (Zákon č. 227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondcích); *viz* též veřejně prospěšný.

obchodní bilance, bilance transakcí země se zahraničím zachycující vývoz a dovoz zboží.

objev, odhalení neznámého objektivně existujícího jevu, vlastnosti nebo zákonitosti.

odbory, organizace zaměstnanců k hájení a prosazování mzdových, pracovních a sociálních zájmů zaměstnanců vůči zaměstnavatelům. Svým vlivem na parlamenty a vlády se snaží prosazovat též společensko-politické požadavky. Hlavní formou prosazování zájmů odborů je písemná dohoda mezi zaměstnava-

telem a odbory (tzv. kolektivní smlouva), dále účast na rozhodování při řízení podniku a v nejkrajnějším případě stávka. Účastní se též tripartitního jednání se zaměstnavateli a s představiteli vlády.

ODS, viz Občanská demokratická strana.

OECD (*Organization for Economic Co-operation and Development* – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj), mezivládní organizace hospodářsky nejvyspělejších států světa, se sídlem v Paříži, založena v roce 1961. Činnost zahrnuje všechny aspekty hospodářské a sociální politiky; nejvyššími orgány jsou rada a výkonný výbor, dále rada autonomních orgánů a zvláštních výborů; Česká republika se stala členem v roce 1995.

OF, viz Občanské fórum.

OH, viz Občanské hnutí.

ochranářství, viz protekcionismus.

Olivova nadace, právní nástupce Nadání dětského vychovávajícího ústavu Aloise a Luisy Olivových. Soustřeďuje finanční prostředky k zlepšení zdravotní a sociální oblasti s cílem zkvalitnit zdravotní a sociální péči o děti na území České republiky. Jde zejména o zvýšení úrovně zdravotnické péče o chronicky nemocné děti a zjištění potřebného množství zdravotnických přístrojů, léků a speciálního zdravotnického materiálu. Kontakt: Olivova nadace, Olivova 224, 251 01 Říčany u Prahy.

ombudsman, veřejný ochránce lidských práv – Zákon č. 349/1999 Sb.; měl by přispívat k ochraně osob před jednáním úřadů a dalších institucí, vykonávajících státní správu, pokud je v rozporu s právem, pokud neodpovídá principům demokratického právního státu a dobré správy, a pokud jsou tyto úřady a instituce nečinné.

o. p. s., viz obecně prospěšná společnost.

orgán, jednotlivá fyzická osoba nebo sbor takových osob, které jsou kompetentní jednat za právníkou osobu. Kompetence svěřená orgánu však není původní (vlastní), ale náleží právnícké osobě, které se jednání orgánu přičítá.

organizace, velká skupina lidí, mezi nimiž existují konkrétní vztahy definované mírou autority, statutem, stanovami apod.

organizace občanské společnosti (anglicky *Civil Society Organizations*, zkratka CSOs), skupiny jednotlivců a sdružení, které nepatří ani k vládnímu ani k ziskovému soukromému sektoru.

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, viz OECD.

originalita, původnost, též jedinečnost, svébytnost, svéráznost; zakládá se na spojení objevu nových stránek skutečnosti s osobitými způsoby ztvárnění.

Orrorin tugenensis (Opočlověk tugenický), (*Millenium Man*), části lebky a kostry končetin z lokality Tugen Hills v Keni staré zhruba 6 milionů let, které byly přiřazeny k novému druhu *Orrorin tugenensis*. Po podrobné analýze zubů, lebky a zejména kostry končetin se jeví pravděpodobné, že *Orrorin* je stejně příbuzný hominidům i paninům. Možná se jedná o předka obou skupin, nebo o jednoho ze zástupců prvních hominidů (viz), kteří vznikli na počátku vývoje této skupiny. Žádný z důkazů pro předpokládanou bipedii není přesvědčivý, naopak některé ze znaků na horní části stehenní kosti připomínají lidoopy – orangutana nebo dryopitéka. Z těchto a z řady dalších důvodů je vhodné považovat opočlověka tugenického za nejstaršího známého hominida s nejasným fylogenetickým postavením.

osvícenský klasicismus, nová verze klasicismu (viz), jež vznikla v průběhu 18. století a v druhé polovině 18. století zasáhla do vývoje umění jako celku a vytvořila světonázorovou základnu pro samostatnou vývojovou etapu evropské kultury. Ve filozofii a vědách odpovídala tato etapa osvícenství (viz), zejména době působení francouzských encyklopedistů. Osvícenský klasicismus v některých druzích umění, zejména v architektuře a malířství, přerůstal do první třetiny 19. století a dostal se do kontextu nového, v té době vznikajícího uměleckého slohu romantismu. Dlouhodoběji působil také v méně rozvinutých národních kulturách jako jeden z ideových zdrojů národně obrozenského zápasu.

osvícenství, ideové hnutí ve vývoji evropského myšlení, kultury a politiky 17. a 18. století, založené na víře v rozum, vědu (viz) a humanismus (viz); navazovalo na odkaz renesance (viz) a reformace (viz), inspirovalo se zejména italskou a holandskou renesancí a jejím základním proudem – humanismem. Francouzská verze humanismu je považována jednou za vývojový předstupeň, podruhé za ranou fázi evropského osvícenství. Ideje a principy osvícenského humanismu se nejvýrazněji uplatnily ve filozofii, vědě, literatuře a dramatu. Osvícenství se nejdříve začalo prosazovat v Anglii a Francii v 17. století a do své vrcholové fáze dospělo v 18. století v činnosti francouzských encyklopedistů. Vyrůstalo ze dvou základních zdrojů. Jedním z nich byl program ekonomicky silící, revolučně laděné buržoazie, která se chtěla uplatnit ve společenském životě, ale která se střetávala s předsudky, občanskou nerovností a privilegií šlechty. Druhým zdrojem osvícenství byly humanistické

ideály pokrokové aristokracie, která se bránila protireformační politice církve a jejímu monopolu v oblasti osvěty, vědy a školství. Osvícenství vycházelo z přesvědčení, že příčinou zla je nevědomost a že toto zlo je možné napravit pravdivým poznáním a vhodnou výchovou, to znamená pomocí „světla rozumu“. Racionalismus jako metoda a předpoklad společenského pokroku představoval charakteristický rys nejen osvícenské filozofie, ale také osvícenského umění, takže umělecká díla byla pokládána za díla filozofická a naopak. Osvícenství kritizovalo teologii a její dogmata, spoutávající vědeckou práci, odmítalo středověké hodnoty, konvence i dobové zákonodárství. Obhajovalo naopak „přirozené právo“, založené na univerzálních, neměnných, všelidských principech, „společenskou smlouvu“, uzavřenou mezi rovnoprávnými individui, a náboženskou toleranci, ústící v ontologický dualismus a ateismus. Osvícenství bylo ideovým východiskem Velké francouzské revoluce a mělo vliv na formování programu, který se stal základem jednotlivých národních obrození.

otevřená společnost, pojem používaný Karlem Popperem (*viz*). Je odvozený od jeho falsifikačního pojetí vědy. Otevřená společnost je pojem označující stav, kdy lidé reflektují skutečnost, že nedisponují s dokonalým věděním, z čehož vyvozují závažné důsledky pro sociální i politické instituce. Mocenské instituce a struktury zde mohou být bez strachu kritizovány, výchova zde neznamená indoktrinaci a svoboda myšlení, jednání a přesvědčení je zde dovolena v nejvyšší možné míře. Pochybování je zde uznáno za společensky nejvyšší hodnotu. Otevřená společnost si vytváří takový systém politické správy (demokracii), který se pokouší toto vědomí naší nedokonalosti a naší následnou pochybnost „institucionalizovat“. Takový institucionální systém má umožnit především nenásilné odstraňování „špatných vlád“, má vytvářet trvalé podmínky umožňující nenásilné změny ve sféře politické moci.

Pachacuti (1437–1471), Pachacuti Inka Yupanqui, devátý v posloupnosti inckých vládců; chopil se moci palácovým převratem, při němž svrhl bratra Urcona. Proslulý válečník a dobyvatel středního a severního Peru.

paleolit (starší doba kamenná), nejstarší a nejdelší období lidské prehistorie před 2 500 000 až 12 000 lety, kdy se člověk živil lovem a sběrem; dělí se dále na paleolit nejstarší, starý, střední, mladý a pozdní.

panevropanismus, ideologie a politické hnutí usilující o sjednocení evropských států. Ideologem byl rakouský hrabě R. Coudenhove-Kalergi (1894–1972). K přívržencům patřili T. G. Masaryk, W. L. S. Churchill nebo

K. Adenauer; po druhé světové válce se panevropanismus aktivizuje v různých, též institucionalizovaných formách: Evropská společenství, Evropské hnutí nebo Rada Evropy.

Panna Slunce, *viz* accla cuna.

pao-tia, skupinový systém vzájemné osobní záruky za činy a přečiny (kolektivně trestně postihované) příslušníků daného společenství (vesnické obcí, úřadu apod.) uplatňovaný v Číně zejména v čchinském období (221–207 př. n. l.).

paradigma, pojem definovaný filozofem a teoretikem vědy Thomasem S. Kuhnem jako přijímaný soubor vědeckých znalostí, metod a předmětu zájmu, který vytváří přijímanou teorii, a přitahuje dostatečně početnou skupinu vědců od konkurujících si přístupů k bádání, a který je zároveň natolik otevřený novým výzkumným poznatkům, aby jim umožnil v jeho rámci vyřešit dosud nevyřešené problémy.

parlamentarismus, systém a metody výkonu státní moci vyznačující se rozdělením zákonodárných a výkonných mocí při dominantním postavení parlamentu.

partitokracie, tímto pojmem se obvykle označuje silný vliv politických stran na řízení státu, jehož důsledkem bývá slabé postavení či ztráta nezávislosti dílčích pilířů státní moci (výkonné, zákonodárné, soudní), které jsou obvykle kontrolovány přímo jednotlivými stranickými sekretariáty. Dalším důsledkem bývá také pronikání stranické moci a vlivu do nepolitických institucí společenského života. Mnozí politologové a historici označují tímto pojmem například systém první Československé republiky (1918–1938) či dlouhodobou koaliční vládu křesťanských demokratů a sociálních demokratů v Rakousku ve druhé polovině minulého století.

partnerství, přístup státu k občanskému sektoru – v tomto případě uznání toho, že ve státě občanský sektor je partnerem. (V opačném případě, kdy je občanský sektor vnímán jako konkurent, jde o konfrontaci, *viz*.)

peněžní ústav, instituce specializovaná na operace s penězi. Mezi základní peněžní ústavy patří především spořitelny, banky a pojišťovny.

Periklés (asi 500–429 př. n. l.), athénský demokratický politik a státník; syn Xanthippův. Podobně jako jeho prastrýc Kleisthenés (*viz*) (pokládáný za tvůrce demokracie) byl příslušníkem aristokratického rodu Alkmaiónovců. Periklés se stal dovršitelem athénské demokracie. Stál v čele Athén v letech 443 až 429 př. n. l., kdy byl s výjimkou roku 430 př. n. l. každoročně volen do funkce prvního stratéga. Periklés dobudoval činnost všech demokratických institucí tak, aby se na

nich mohli podílet všichni občané (svobodní muži). Z jeho popudu byly v Athénách vybudovány skvělé stavby na Akropoli. Periklés byl velmi schopným řečníkem, v Athénách hájil protispartské stanovisko. Potíže Athéňanů v počáteční fázi peloponnéské války způsobily Periklův politický pád. Po rehabilitaci a opětovém zvolení do funkce však Periklés brzy zemřel při morové epidemii. Vzhledem k dobovým zvyklostem projevoval vůči své vzdělané ženě Aspasií neobyčejnou úctu a tolerantnost.

pět základních vztahů, míněno pět etických vztahů, odvozených z konfucianismu (*viz*): vladař – poddaný, otec – syn, muž – žena, starší – mladší a vztah mezi přáteli. Na nich byla založena hierarchie mezilidských vztahů a některé z nich přetrvávají v Číně, Koreji a v dalších zemích Dálného východu dodnes.

PHARE (anglicky *Poland and Hungary Assistance for Restructuring of Their Economies*), program hospodářské pomoci při obnovení hospodářství a životního prostředí zúčastněných států. Vytvořen v roce 1989 na pomoc Polsku a Maďarsku, od roku 1990 Bulharsku, Československu, Jugoslávii, Rumunsku, od roku 1992 Albánii, Estonsku, Litvě, Lotyšsku. Pomoc poskytují státy začleněné do OECD, MMF, IBRD, EBRD a další mezinárodní organizace. Jedním z cílů národního programu Phare je rovněž posilování institucí a vnitřních administrativních struktur potřebných pro převzetí legislativy Evropských společenství a pro přípravu na účast v programech Evropské unie. Proces programování a příprava projektových záměrů vychází z Přístupového partnerství, Národního programu přípravy ČR na členství v EU, Pravidelné hodnotící zprávy a Kodaňských kritérií. Samotná realizace pomoci se řídí prováděcími předpisy, prostředky jsou čerpány na základě podepsaných Finančních memorand. Dílčí programy EU Phare zaměřené na rozvoj občanské společnosti spravuje od počátku své existence, to je od roku 1993, Nadace rozvoje občanské společnosti (*viz*).

Pizarro Francisco (1471/1475–1541), španělský conquistador; dobyvatel říše Inků (*viz*) v letech 1532 až 1536.

Platón (427–347 př. n. l.), řecký filozof idealistického směru, žák Sókratův. Rozvinul teorii nadsvětní říše idejí, které pro něj představují podstatu jevů, z nichž svými smysly můžeme poznat pouze tu část, kterou bezprostředně vnímáme. Jeho dílo je psané formou dialogů, v nichž obvykle jeho vlastní názory formuluje Sókratés (*viz*). Díky tomu, že Platón měl velké literární nadání, jsou dialogy dodnes čtivé a podmanivé. Méně

úspěšný byl ve svých politických teoriích a pokusech o formulaci ideálního státu. Platónova filozofická škola v Athénách byla pojmenována Akadémií.

pluralismus, možnost paralelní existence různých politických nebo náboženských postojů a skupin v rámci jednoho společenského a politického systému.

Podnebesí, *viz* Tchien-sia.

podnikové dárcovství (anglicky *corporate citizenship*), jde o celkové postoje organizace, nejen to, že daruje peníze – organizace může podporovat dobrovolnictví zaměstnanců, nebo pomáhat řešit problémy profesionálními službami.

pojišťovna, specifická finanční instituce přebírající rizika; má oprávnění vykonávat pojistné činnosti; pojišťovny se dělí podle zaměření na univerzální, životní, neživotní a specializované a podle právní formy na veřejnoprávní, vzájemné a akciové.

pokus a omyl, jeden ze způsobů poznávání, charakterizovaný tápáním, hledáním a zkoušením vhodných reakcí.

politická strana, subjekt politického systému, který je více či méně pevným sdružením občanů spojených stejnými či obdobnými názory na společenské vztahy, ekonomiku, postavení národa, člověka, náboženství nebo životní prostředí. Na rozdíl od jiných účastníků politických vztahů, například odborů, zaměstnavatelských svazů, církví apod., strana politická usiluje svou účastí ve volbách o zastoupení ve volených státních orgánech, aby s podporou určité části populace získala přístup k politické moci, a mohla tak realizovat státní politiku odpovídající strategickým zájmům různých skupin obyvatelstva.

politika, veřejná aktivita sloužící k usmiřování rozdílných zájmů, jež garantuje rozumnou stabilitu a pořádek. Politika má svoji strukturální (*polity*), procesualní (*politics*) i obsahovou (*policy*) dimenzi.

politologie, společenská věda o politice; předmětem je fungování státu, politických systémů, mocenských a vládních institucí, uspořádání vztahů mezi jednotlivcem, společností a státem, vztahy nadřazenosti a podřízenosti, politické chování lidí, moc a autorita, vztahy mezi státy. Formativní počátky politologie jsou v prostředí starověkých civilizací, zejména v antickém Řecku a v Číně, jako moderní věda byla politologie ustavena koncem 19. století ve Spojených státech.

polyandrie, forma manželství umožňující souběžné soužití jedné ženy se dvěma a více muži; můžeme rozlišit polyandrii fraterální (bratrskou, někdy také zvanou adelfickou polyandrií), kdy manželé jsou bratři, a sdruženou, kdy manželé bratry nejsou; *viz* manželství.

polygamie, forma manželství umožňující souběžné soužití s více než jedním manželským partnerem; viz manželství.

polygynie, forma manželství umožňující souběžné soužití jednoho muže se dvěma a více ženami; viz manželství.

Popper sir Karl Raimund (1902–1994), britský filozof a politolog rakouského původu. Zastáncem koncepce kritického racionalismu, vycházející z principu falzifikace – hypotézu lze pouze vyvrátit, nikoli potvrdit; jeho základní teze zní: věda vyvrací, ale nikdy nic nedokazuje – nikdy nevíme, zda pozorovaná a zobecněná série jevů je konečná a zda tedy neexistují jevy, které zobecnění mohou vyvrátit. Vývoj vědeckého poznání považuje za soupeření a zamítání hypotéz. Kritik marxismu. Odmítl princip společenské zákonitosti ve prospěch reformismu. Hlavní díla: *Otevřená společnost a její nepřítel*, *Bída historicismu*, *Logik der Forschung* (anglický překlad *Logic of Scientific Discovery*), intelektuální autobiografie *Unended Quest (Věčné hledání)*.

populismus, politika zaměřená k získání vlivu na co nejširší veřejnost, k čemuž užívá i sociální demagogie.

portfolio, veškerý investiční majetek organizace. Při vytváření portfolia jde o dosažení optimální skladby z hlediska výnosnosti.

poslání, konkrétní formulace důvodů, proč byla organizace založena; vyjadřuje modifikaci činností, které organizace realizuje a představuje definici zaměření organizace ve vztahu k dosažení předpokládaných užitků.

postmodernismus (či postmoderna), pojetí kultury, poznání a světa, které se v euroamerické oblasti začíná prosazovat od konce šedesátých let 20. století; vychází z poznatku, že existují také jiné plnohodnotné kulturní oblasti, modely světa a poznávací mohutnosti než ty, které jsou založeny na anticko-křesťanských tradicích.

pozitivismus, jeden z nevlivnějších směrů 19. a 20. století, pokoušející se stát se filozofií moderní vědy; podle jeho zakladatele Francouze A. Comta se má filozofie orientovat na to, co je dáno (*positum*), co je „faktické“, a odmítá vše nadpřirozené a vyspekulované.

právní fond, účelové jmění, určitá masa soustředěných finančních prostředků, které jsou používány státem pro plnění určitých úkolů. Pro finanční zabezpečení zvláště stanovených úkolů a správu prostředků pro ně určených byly vytvořeny státní účelové fondy, jejichž zřízení a hospodaření je úzce spojeno se státním rozpočtem. Fond neručí za závazky státu a stát neručí za závazky fondu, pokud to není výslovně stanoveno zákonem.

právníká osoba, právníckými osobami jsou sdružení fyzických nebo právníckých osob, zejména obchodní společnosti, družstva, spolky, společnosti, svazy, hnutí, účelová sdružení majetku, jako například nadace, jednotky územní samosprávy a jiné útvary, o kterých zákon výslovně stanoví, že jsou právníckými osobami. Vznik právníké osoby vyžaduje nejprve její zřízení (zpravidla písemnou smlouvou nebo zakládací listinou) a následně její zápis do obchodního nebo jiného zákonem určeného rejstříku. Při zřízení právníké osoby musí být určen její název, sídlo a statutární orgán. Právníká osoba se zpravidla zrušuje dohodou, uplynutím doby nebo splněním účelu, pro který byla zřízena. Rovněž má způsobilost k právům a povinnostem, jako fyzická osoba (*viz*).

právo, soubor obecně závazných norem stanovených státem; jejich uplatnění; oprávnění, nárok opřený o zákonná ustanovení, popřípadě odůvodněný zvyklostmi.

právo, *viz* fa-ťia.

Pravý člověk, *viz* Čen žen.

predikce, odhad, předvídaní průběhu budoucích jevů na základě jejich dosavadního poznání.

privatizace, převod majetku z vlastnictví státu do vlastnictví soukromých subjektů.

profesní komora, samosprávná veřejnoprávní korporace profesního a zájmového charakteru.

program Pět P, v České republice je program Pět P od roku 1995 a postupně se rozšířil do více než desítky měst po republice. Realizuje ho občanské sdružení HESTIA (*viz*). Odborně sestavená dvojice se schází na jedno odpoledne v týdnu a věnuje se volnočasovým aktivitám. Dítě má nového „člověka pro sebe“, který na něj má čas, má se komu svěřit, s kým si hrát, rozvíjet své dovednosti nebo získat nové. Díky tomu může postupně nabývat zdravé sebejistoty a osvojovat si prosociální vzorce chování i prožívání. Blíže na adrese: www.hest.cz, e-mail: hestia@hest.cz.

programové prohlášení, prohlášení cílů, záměrů organizace, veřejné či soukromé.

průmyslová revoluce, revoluční změny výrobních postupů, k nimž došlo počínaje poslední třetinou 18. století, po vynálezu a zavedení parního stroje, jakožto zdroje energie: ruční výrobu začala nahrazovat hromadná výroba strojová, rostl počet dělníků, zvětšoval se trh, čímž se vytvořil prostor k zavádění nových strojů atd.

předběžná žádost, stručně se popíše záměr projektu, pokud zaměřením projekt odpovídá profilu dárce; projekt se vypracuje zpravidla už za asistence dárce.

příspěvková organizace, veřejnoprávní právníká osoba, zřizovaná tzv. organizační složkou státu (příspěvkové

organizace samosprávných celků) za účelem plnění úkolů.

Ptolemaios Klaudios (kolem 100 až asi 170 n. l.), řecký astronom, matematik, fyzik a geograf. Převzal a rozpracoval Hipparchovy úvahy o nehybnosti Země a jejím umístění uprostřed vesmíru – geocentrismus.

public relations, cílevědomé ovlivňování veřejnosti s využitím sociologie a psychologie. Public relations vznikly v USA; jejich zakladatelem je Ivy Ledbetter Lee (1877–1934), který v *Deklaraci principů* vyslovil přesvědčení, že vztah instituce k veřejnosti a naopak není možné ponechat náhodě.

quechua (kečua), nejnámější indiánský jazyk, rozšířený v andské oblasti, etnicky je spjat s Inky; v 70. letech 20. století došlo v Peru k neúspěšnému pokusu o jeho oficiální přijetí.

Quechua, viz Kečuové.

quipu (z kečujského „uzel“), incká a snad již mochická mnemotechnická pomůcka označování počtů pomocí různě barevných a rozdílně vázaných uzlíků. Tento systém pozičního zachycení čísel umožňoval inckým úředníkům zvaným *quipucamayoc* zaznamenávat velké množství statistických údajů, hlavně daní a různých poplatků odváděných státu. V minulosti bylo quipu mylně označováno jako písmo.

Quisquis, viz Chalcuchima.

Quito, druhé nejvýznamnější středisko Incké říše (viz), dnes hlavní město Ekvádoru, ležící v nadmořské výšce 2 850 metrů.

racionalismus, v obecném smyslu jde o stanovisko, jež zastává suverenitu lidského rozumu (*ratio*), vyzvedá rozumové schopnosti a předpokládá těž racionální postžitelnost skutečnosti; ve filozofii je to směr (rozvinutý zejména v 17. a 18. století v polemice s empirismem) opírající schopnost poznání a jednání o rozumovou činnost a vylučující proto zkušenost a smyslové jednání (opak empirismu), odvozuje všechny projevy vědění od nejvyššího principu pomocí rozumových úvah, soudů, závěrů (opakem je iracionalismus).

Rada vlády pro nestátní neziskové organizace, poradní orgán vlády, který vznikl v roce 1992. Plní základní úkoly: iniciuje a posuzuje koncepční a realizační podklady pro rozhodnutí vlády, týkající se podpory nestátních neziskových organizací (viz) (dále jen NNO); koordinuje spolupráci mezi ústředními orgány státní správy a spolupracujícími kraji v oblasti podpory NNO, včetně dotační politiky z veřejných rozpočtů; analyzuje a zveřejňuje informace o postavení NNO v rámci Evropské unie; ve spolupráci

s ministerstvy, NNO, dalšími orgány a institucemi zajišťuje dostupnost a zveřejňování informací o NNO a o opatřeních státní politiky; spolupracuje při vytváření a provozování veřejně přístupného informačního systému o NNO, zřízeného při informačním systému CEDR Ministerstva financí; sleduje a informuje vládu o využívání finančních prostředků kategorie Nadační investiční fond (viz). Blíže: www.vlada.cz.

rakouská škola, škola ekonomického myšlení, která vznikla v 70. letech devatenáctého století v Rakousku, a která zdůrazňovala úlohu jednotlivce a jeho subjektivních preferencí jako hlavní hnací síly ovlivňující alokaci zdrojů a ekonomický růst. Zakladatelem rakouské školy je Carl Menger, mezi jeho následovníky patří Eugen Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises a Friedrich A. von Hayek. Dnes má tato škola stoupence hlavně v USA (I. Kirzner). Snaží se metodologicky odlišit od neoklasické školy, respektive od „hlavního proudu“. Jejím znakem je vyhraněný liberalismus (viz).

realismus, způsob uvažování a názírání, který se kládá na kritickém a strážlivém poznávání skutečnosti; umělecký a myšlenkový proud v 19. století, který usiloval o pravdivé poznání a zachycení nebo zobrazení skutečnosti; filozofický směr, podle něhož svět existuje nezávisle na vědomí subjektu; ve scholastické filozofii realismus znamenal tezi, že obecné pojmy existují před věcmi a byl opakem nominalismu.

reciprocita, ekonomická výměna v podobě darů nebo jiných služeb, které jsou poskytovány zdarma v očekávání, že tyto budou příjemci oplaceny.

redistribuce, ekonomická výměna spočívající ve shromažďování veškerého zboží ústřední osobou nebo úřadem, které je poté přidělí pro určité společenské účely.

reformace, hnutí začínající v 16. století a usilující o nápravu a omezení moci katolické církve, proběhlo ve většině evropských zemí a vytvořilo novou formu křesťanství – protestantismus, a nové typy církví.

renesance, etapa ve vývoji evropského společenského, politického a kulturního života, která následuje po středověku a znamená počáteční stadium epochy představované jako novověk. Renesance se začala vyvíjet na konci 13. století v Itálii a byla spjata s rozvojem měst a vystoupením měšťanstva jako nové, ekonomicky důležité společenské síly. Dalším významným centrem renesance bylo Nizozemí, které se v 15. a 16. století stalo jedním z hospodářsky a obchodně nejsilnějších států Evropy. V Itálii byly od poslední čtvrtiny 16. století renesanční ideály postupně opouštěny a nahrazovány ideály

protireformačního katolicismu, který se stal ideovým základem baroka (*viz*) (a protireformace). Renesanční ideály, koncentrované v *humanismu* (*viz*) jako kulturním proudem, však žily dále, v období baroka i osvícenského klasicismu (*viz*). V jednotlivých kulturních oblastech se renesance uplatňovala v odlišné síle. Méně výrazně tomu bylo v zemích s velkou protestantskou reformační tradicí, například v Čechách, Německu a Švýcarsku. Východní, pravoslavná Evropa renesancí v podstatě neprošla. Renesanční člověk byl ovlivněn výsledky vědy, zejména astronomie (Mikuláš Koperník, 1473–1543, Giordano Bruno, 1548–1600, Johannes Kepler, 1571–1630); pochyboval o existenci Boha nebo již v něho přestal věřit. Ztratil jistoty, které mu poskytovala křesťanská víra, ale získal osobní odpovědnost za svůj vlastní osud. K nejvýznamnějším činům doby renesance patřil Gutenbergův vynález knihtisku (kolem roku 1445) a objev Ameriky (1492). Příznačnými rysy renesance se staly antropocentrismus, racionalismus a individualismus.

restrukturalizace, obvykle označuje změny organizace, výrobní struktury a kapitálové vybavenosti podniků za účelem zvýšení efektivity a přizpůsobení se nové situaci na trhu.

revitalizační hnutí, náboženská hnutí běžně se vyskytující ve společnostech vystavených velkému stresu; slibují vysvobození ze stavu deprivace a nabízejí nový výklad podstaty lidského života.

rodinná nadace, nadace, jejíž majetek pochází od členů jedné rodiny.

romantismus, filozofický a též umělecký směr z konce 18. a první poloviny 19. století, zdůrazňující proti předchozímu osvícenskému racionalismu citovost, fantazii, subjektivismus a tvůrčí svobodu jednotlivce, vyznačoval se obvykle i nekritickým obdivem k minulosti vlastního národa.

Rousseau Jean-Jacques (1712–1778), francouzský osvícenský filozof, spisovatel, hudebník a pedagog. V učení o společenské smlouvě zdůraznil myšlenku, že všichni jsou si podle přirozeného práva rovni a vzdávají se svých práv ve prospěch celku, jenž vyjadřuje obecnou vůli.

rozpočet, rozvržení předpokládaných nákladů a příjmů, základní finanční plán státu.

ručení, příslib podpory, slib poskytovat organizaci v budoucnu příspěvky.

Sacsahuamán, incká pevnost ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí Cuzka (*viz* Cuzco), postavená v 15. století z obrovitých mnohoúhelných bloků, bez užití pojiva.

Sahelanthropus tchadensis, sahelantrop čadský, nález lebky a čelistí starých 6–7 milionů let, který byl zařazen do nového rodu a druhu *Sahelanthropus tchadensis*. Jde o nejstaršího zástupce homininů (*viz*) s podivuhodnou mozaikou znaků podobných lidoopům, znaků šimpanzích, znaků relativně moderních, homininních, a také znaků zcela unikátních. Má relativně krátké čelisti, málo zkosený obličej a relativně malé zuby. Mozek byl nevelký. Špičáky jsou přečnávající, ale výrazně menší než u lidoopů. Nápadným a unikátním znakem je mohutný nadočnicový val. Krátké čelisti, poměrně vertikální sklon obličejové části a malé zuby mohou být svou podobností s rodem *Homo* (*viz*) zavádějící. Není totiž známo, jak vypadala lebka jednoho z nejstarších homininů – ardipitéka (*viz*). Možná se příliš nelišila od sahelantropa, protože například tvar, stavba i velikost zubů jsou u obou druhů velmi podobné. Lebka sahelantropa je ovšem značně zdeformovaná a její skutečný tvar bude možno rekonstruovat až počítačovým modelováním. Je však nepochybné, že mohutný nadočnicový val se v mnoha podstatných znacích zásadně liší od podobného útvaru, který nacházíme u raných forem rodu *Homo*, a nelze vyloučit ani případnou patologii.

samospráva, správa vykonávaná volenými zástupci.

Sebraná společenská pravidla staršího Taje, *viz* Taj Li-ti.

Sinchi Roca, legendární incký panovník.

SKOK, *viz* Spolek oborové konference nestátních neziskových organizací působících v sociální a zdravotně sociální oblasti.

skupina, relativně stálý soubor lidí spojených určitým cílem, činnostmi, společnými zájmy, hodnotami a normami chování. Zprostředkující článek mezi člověkem jako izolovaným individuem a společností jako sociálním útvarem. Je významný pro průběh socializace. Mezi členy skupiny vznikají více nebo méně pevné vazby; skupina je schopna vystupovat navenek jednotně (mívá vlastní identitu), je schopna vědomého rozlišení na „my“ (skupina vnitřní, do které patřím) a „oni“ (skupina vnější, do které nepatřím). V důsledku velké různorodosti skupin existuje jejich rozsáhlá typologie. Nejčastěji zkoumanými znaky skupiny v psychologii jsou vzájemná interakce členů, spolupráce, identifikace se skupinou, skupinová role, komunikace ve skupině aj.

Sluneční panna, *viz* accla cuna.

S'-ma Čchien (asi 140 až asi 90 př. n. l.), nejvýznamnější čínský historik, někteří moderní badatelé dokonce soudí, že S'-ma Čchien byl vůbec největším

starověkým historikem, neboť jeho velkolepé dílo *Zápisky historika (Š'-ti)* předčí prý i nejproslulejší spisy antických dějepisců. Narodil se někdy po roce 145 př. n. l. v rodině dvorního astronoma, či spíše astrologa a historika Š'-ma Tchana. V útlém věku zvládl čtení a psaní a již jako chlapec vášnivě rád studoval staré texty. Později vstoupil do služeb císaře Wu-tiho z dynastie Západních (Dřívějších) Chan (*viz*), a po smrti svého otce byl jmenován dvorním historikem a astronomem. Od té doby věnoval hlavní úsilí shromažďování a třídění pramenného materiálu pro své monumentální historické dílo *Š'-ti*, které začal psát v roce 104 př. n. l. Zachytil v něm čínské dějiny od legendárních počátků spjatých s prvními dynastiemi v 3. tisíciletí př. n. l. až do počátku 1. století př. n. l. Fakta o vývoji hospodářství, politických událostech v Číně, i za jejími hranicemi, úrovni vědeckých poznatků, filozofie a umění organicky spojil s barvitými osudy vynikajících osobností i prostých lidí. Učinil tak s neobyčejným smyslem pro gradaci děje a vybroušeným literárním stylem. Jeho dílo je nejen důležitým historickým spisem, ale také literárním skvostem, jehož četba zaujme i dnešního čtenáře. Š'-ma Čchienovo zaujetí pro práci, víru v její smysl a přesvědčení o potřebě historické pravdy, i poučení pro budoucí pokolení, ilustruje tragická událost, která ho postihla v letech 99–98 př. n. l. Dvorská intrika (tak častý způsob prosazování osobních zájmů na čínském dvoře) přivedla tehdy Š'-ma Čchiena málem až na popraviště. (Š'-ma Čchien se snad jako jediný z dvořanů zastal generála Li Linga, který upadl u císaře v nemilost.) Trest smrti mu byl sice později zmírněn na trest vykleštění, ale ve společenském ovzduší staré Číny lze stěží mluvit o zmírnění. „*Není větší hanby než podstoupit trest kastrace – eunuch není počítán mezi muže. To není názor pouze jedné generace, ale traduje se od nepaměti.*“ Tak se vyjádřil sám Š'-ma Čchien. Nešťastník, který byl soudně vykastrován, obvykle spáchal sebevraždu. Pokud si život uchoval, náležel k nejnižším společenským vrstvám, a navíc byl okolím považován za zbabělce. Š'-ma Čchien nebyl zbabělec, a přesto se rozhodl žít. Napsal o tom jednomu svému příteli: „*Litoval jsem, že nedokončím své dílo. Proto jsem se podrobil nejstrašlivějšímu trestu, aniž bych se proti tomu vzbouřil. Až skutečně dokončím svůj spis, uložím jej do palácového archivu, aby byl předán lidem schopným jej pochopit, a aby pak pronikl do měst a vesnic. Tehdy bude smyta hanba mého dávného potupení.*“

smíšená ekonomika, ekonomika založená na tržním systému, ale intenzivně využívající různé státní zásahy

zejména pro potlačení makroekonomické nerovnováhy nebo tržních selhání.

Smith Adam (1723–1790), britský ekonom a filozof skotského původu; čelný představitel klasické politické ekonomie, zastánce hospodářské svobody a volné konkurence. Odvozoval růst bohatství národa od velikosti trhu a dělby práce. Kritik merkantilistické doktríny obchodní bilance a stoupenec svobodného obchodu. Národní hospodářství chápal jako systém fungující na sledování individuálních zájmů a koordinovaný „neviditelnou rukou trhu“. V poměru ke státu liberál. Mravnost odvozoval z vrozených morálních citů vlastních psychice jednotlivce (*Teorie mravních citů*). Hlavní dílo: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776).

socialismus, společenský a hospodářský systém založený na státním (popřípadě družstevním) vlastnictví, centrálně řízeném hospodářství; též ideologie, obhajující podřízení jednotlivce zájmům kolektivu a prosazující, údajně v zájmu sociální spravedlnosti, intenzivní, státem řízené přerozdělování národního důchodu.

socializace, sociální procesy, v jejichž průběhu si děti osvojují sociální hodnoty a normy a utvářejí si své vlastní „já“.

sociálně tržní ekonomika, pojem, pocházející od německého ekonoma A. Müllera-Armacka. Označuje tržní ekonomiku, doplněnou garancemi státu v sociální oblasti a v ochraně konkurenčního prostředí před ekonomickým (případně i politickým) vlivem kartelů a monopolů. Vznikl v poválečném Německu ve snaze prosadit tržní politiku a potlačit silné ekonomické funkce státu z válečného a předválečného období.

sociální, týkající se společnosti, vztahů mezi lidmi ve společnosti; týkající se úsilí o zlepšení, změnu společenských poměrů; týkající se jednotlivce ve vztahu ke společnosti, jeho hmotného zabezpečení a péče o ně.

sociální družstvo, sleduje všeobecný zájem společnosti na podpoře lidské činnosti a na společenské integraci občanů do řízení zdravotně-sociálních a výchovných služeb a do rozvoje různých činností (zemědělských, průmyslových, obchodních nebo v oblasti služeb), zaměřených na pracovní zařazení znevýhodněných osob.

sociální ekonomika, je tvořena na státu nezávislými organizacemi a podniky, které produkují statky, služby obchodního i neobchodního charakteru s cílem sociálním; podniky, které uplatňují demokratickou účast svých členů a zaměstnanců; podniky sledujícími cíle solidarity a obecného zájmu a nerozdělujícími svůj zisk mezi podílíky (akcionáře).

sociální hledisko, přihlídnutí k sociálním okolnostem daného problému či jevu.

sociální nouze, stav, kdy se občan z nejrůznějších důvodů (nezletilost, zdravotní postižení, neplnoprávnost, selhání rodiny, ...) není fakticky schopen se o sebe sám postarat.

sociální organizace, v širším pojetí se překrývá s institucí jako způsobem, jakým lidé v dané kultuře dělají určitou věc; v užším významu chápána jako způsob (typ) sociálních vztahů, který umožňuje koordinovat aktivitu většího počtu osob k dosažení určitého cíle. Sociální organizace se dělí: a) neformální, tvořené takovými formami lidské kooperace (rodina, gang aj.), které se neřídí věcnými, formalizovanými předpisy, nýbrž působí na základě permanentního vyjednávání a vymezování meziosobních závislostí a vztahů; b) formální čili uměle zřízené útvary, které umožňují koordinovat aktivitu většího počtu osob k dosažení určitého cíle. Všechny sociální organizace jsou si formálně, bez ohledu na typ provozované aktivity, podobné základními zásadami své výstavby (vymezení cílů, hierarchické uspořádání, způsob komunikace i kontroly činnosti a vztahy vůči vnějšímu prostředí).

sociální postavení, sociální identita jedince v dané skupině nebo společnosti.

sociální služby, nástroj k řešení sociálních potřeb lidí, zvláště stavu sociální krize; řadíme sem sociální poradenství, pečovatelskou službu, ústavní sociální péči, sociální pomoc poskytovanou v azylových zařízeních a zabezpečující podmínky pro přežití.

sociální stát, viz stát blahobytu.

sociokulturní evoluce, vývoj aspektů biosociálních, sociálních, demografických, psychických a též všech aspektů kulturních – od materiální kultury až po duchovní kulturu a literaturu. Moderní antropologií a archeologií je chápána jako nedílná součást evoluce člověka. Mnohé z těchto vlastností se intenzivně vyvíjejí již od počátku evoluce člověka, například materiální kultura, komunikace, sociální vztahy, reprodukce a její zvyklosti atd. Jiné, například psané písmo, moderní sociální struktura, jsou mladé a předpoklady pro existenci těchto lidských atributů se vyvíjely desetitisíce let. Sociokulturní evoluce logicky nabyla největšího významu až v době, kdy se začaly rozvíjet lidské etnické skupiny, které se započaly biologicky, kulturně i sociálně a ekonomicky diferencovat. V tomto smyslu je naprosto nezbytné pojímat sociokulturní evoluci jako regionální fenomén v čase. Technologie i kultury se rozvíjely v různých regionech různým tempem a tech-

nologie i ideologie, včetně náboženství, měla v různých regionech různý charakter. Anatomicky moderní člověk měl již artikulovanou řeč, i když podle některých názorů mohla existovat i u neandertálců, a dokonce i u člověka vzpřímeného. Podobné charakteristiky mezi zcela odlišnými etnickými skupinami prokazují, že na sociokulturní evoluci se prokazatelně podílejí i faktory ekologické a biologické. Rozvoj materiální kultury byl ovlivněn vznikem nových technologií a objevováním nových materiálů. Důležitými předpoklady pro vznik zemědělství byl například vznik čepelové technologie a modulárních technologií s mikrolitickými čepeli, vynález vrhače oštěpů a luku, vynález keramiky a tkaní látek a protodomestikace některých zvířat a rostlin. Neméně důležitá byla také stavba stálých obydlí, případně i osad v raném holocénu. V neolitu a eneolitu to potom byly objevy tavby a zpracování kovů, například mědi, domestikace živočichů a plodin, vznik stálých osad a usedlý způsob života, případně pastevectví.

sociologie, věda o společnosti, o jejím členění, vztazích, činnosti a hodnotách. Termín poprvé použil francouzský sociolog August Comte.

solidarita, soudržnost, pospolitost, různým způsobem projevená spoluúčast, vzájemná podpora lidí.

Sókratés (asi 469–399 př. n. l.), athénský filozof; první významný řecký filozof, pokládán za nejmoudřejšího z Řeků. Ve svých úvahách se zabýval jedním člověka, jehož chtěl vést poznáním k dobru – užíval k tomu svou metodu induktivního myšlení: odvozování výroků z jedinečných premis, rozšiřování okruhu platnosti a postupného zobecnování. Když byl odsouzen k smrti za to, že prý kazí mládež a zavádí nová božstva, nepoužil, jako obvykle při vysvětlování filozofických problémů své postupně rozvíjené logické argumentace, ale ukázněně se podrobil trestu. Sókratés nezanechal žádný spis, ale přesto je jeho učení známo z děl jeho žáků: z Platónových dialogů *Obrana Sókrata* a *Kritón* a Xenofontových *Vzpomínek na Sókrata*.

Soros George (narozen 1930 v Budapešti), americký finančník a filantrop maďarského původu; v roce 1979 založil v New Yorku Nadaci otevřené společnosti. Smyslem Sorosovy filantropické činnosti je podporovat rozvoj otevřené společnosti (viz publikaci *Soros o Sorosovi*, Brno: Nakladatelství Doplněk, 1997). Od roku 1980 podporoval Soros polskou Solidaritu a činnost Charty 77. Dnes jsou prostřednictvím Open Society Institute New York a Open Society Institute Budapešť (OSI) financovány jednotlivé národní nadace, networkové programy a další instituce v různých částech světa. Vedle sítě vzá-

jemně spolupracujících tzv. národních nadací ve střední a východní Evropě a zemích bývalého Sovětského svazu a Mongolsku (které je Nadace Open Society Fund Praha [viz] součástí), financuje George Soros programy v Africe, na Blízkém i Dálném východě, v Jižní Americe, USA. **společenský systém, společenská struktura**, vzájemně přizpůsobená pravidla společenské interakce; uspořádání společnosti do funkčně propojených skupin a postavení.

společnost, složitý a různě definovaný pojem: a) lidstvo jako celek; lidský rod jako největší společenská skupina, k níž jedinec může náležet; b) celek společenských jevů, výsledek vzájemného působení lidí v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu. Často ztotožňována se státem; c) v užším významu vyhraněná skupina lidí v rozsahu mezi rodinou a státem. Sociologie zdůrazňuje souhrn vztahů mezi lidmi vzniklý v průběhu postupného vydělování se člověka z přírody. Jejím základem je lidská potřeba sdružovat se při sledování společných zájmů.

Společnost pro podporu univerzitních aktivit, občanské sdružení založené v roce 2003; cílem (účelem) sdružení je podpora vědeckovýzkumných, pedagogických, publikačních a kulturních projektů a aktivit Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Karlovy v Praze i dalších českých univerzit a spolupracujících institucí. Podporuje například vydávání měsíčníku *Univerzitní noviny – List Nadace Universitas Masarykiana a Společnosti pro podporu univerzitních aktivit* (viz Univerzitní noviny). Kontakt: Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Husníkova 2075, 155 00 Praha 13, telefon: 251 620 283, e-mail: spua@email.cz.

spolek, organizace sdružující na základě dobrovolného členství okruh lidí spjatých společnými cíli nebo zájmy. **Spolek oborové konference nestátních neziskových organizací působících v sociální a zdravotně sociální oblasti** (SKOK), cílem je podílet se na tvorbě sociální politiky s ohledem na hájení zájmů a práv uživatelů a poskytovatelů sociálních a zdravotně sociálních služeb; rozvíjet nové formy humanitární pomoci, podporovat nestátní neziskové organizace jako integrální součást občanské společnosti (viz); podporovat spolupráci nestátních neziskových organizací; zprostředkovat veřejnosti informace z oblasti sociální pomoci; podporovat přípravu nestátních neziskových organizací v sociální a zdravotně sociální oblasti na podmínky členství České republiky v Evropské unii. Kontakt: SKOK, Senovážné náměstí 2/994, 110 00 Praha 1, te-

lefon: 608 860 515, 603 463 582, e-mail: skok@cbox.cz, vdv@telecom.cz.

sponzorství, jedna z forem obchodního vztahu umožňující podporu různých neziskových aktivit, obvykle výměnou za propagaci jména sponzora.

srovnávací metoda, zkoumání vzniku a vývoje objektů a jevů a jejich vztahů na základě porovnávání jejich vlastností.

starší doba kamenná, viz paleolit.

střední doba kamenná, viz mezolit.

Starý Mistr, viz Lao-c'.

stát, politické uspořádání společnosti, které má monopol na legální (viz též legalita) i legitimní (viz též legitimita) užití fyzické moci, ustanovování zákonů a prosazování práva. Z globálního pohledu jsou státy územní makrojednotky s determinujícím vlivem na územní rozsah socioekonomických procesů. Specifickými znaky státu jsou: a) organizace podle území; státní moc je nezávislá, omezená pouze rozsahem tohoto území; b) uplatnění státní moci (zvláštní veřejná moc, spočívající ve státním aparátu, který disponuje možností donucení); c) svrchovanost. Stát lze chápat v souhrě několika protikladných skutečností: a) jako vládu, exekutivní moc; b) jako souhrn a jednotu všech organizací, institucí a úřadů ve společnosti (legislativní, exekutivní a právní moc jsou chápány jako jediné); c) jako celou společnost v protikladu k rodině, skupinám, stranám či organizacím; d) jako útvar, v němž lid, vládnoucí moc a území spadají pod jednu podstatu.

stát blahobytu, prototyp sociálně spravedlivého státu, ve kterém je snaha o dosažení sociální harmonie v rámci celé společnosti, pomoc státu lidem v nouzi, zajištění sociálních jistot, přijímání dalších prvků sociálního zabezpečení.

stát národní, politické společenství jednoho národa bez jiných etnik (nebo s početně nevýznamnými etniky) oddělené od jiných národních států přesně stanovenými hranicemi. V národních státech mají vlády rozsáhlé pravomoci, ovlivňující řadu stránek života svých občanů, a vytvářející zákony, jež se vztahují na každého, kdo žije v prostoru vymezeném jejich hranicemi.

statistický úřad, zabývá se zkoumáním a kvantitativní charakteristikou hromadných jevů a hlavně číselnou evidencí těchto jevů.

statistika, věda získávající, zpracovávající a hodnotící hromadné údaje o nejrůznějších jevech skutečnosti.

státní dotace, finanční částka poskytovaná podnikům a organizacím na částečné krytí určitých potřeb, viz státní výdaje.

státní rozpočet, souhrn příjmů a výdajů státu, které vyjadřují finanční vztahy související s výkonem jeho funkcí.

státní výdaje, výdaje státního rozpočtu na financování potřeb společnosti; jejich hlavní složkou jsou tzv. mandatorní výdaje na státní správu, na obranu a na zdravotnické a sociální zabezpečení lidí; dále jde o dotace poskytované podnikům a organizacím na částečně krytí určitých potřeb.

status, postavení v rámci společenského systému; postavení může člověk získat tak, že mu je ve chvíli narození už připsáno (askriptivní postavení), nebo je může dosáhnout v průběhu života (získaná postavení).

statut, a) označení právního předpisu (ve středověku nesly některé právní předpisy, zejména městské zákony, název statuta); b) vnitřní předpis právnické osoby upravující pravidla její organizace; c) označení právního řádu, který upravuje určité právní vztahy, a k němuž poukazuje norma kolizní (v mezinárodním právu soukromém).

strategie organizace, soustava dlouhodobých cílů vypracovaná na základě zvážení toho, co bude organizaci čekat v jejím okolí, jaké má šance. Je vyjádřením vlastních nedostatků a předností, které se budou konfrontovat se skutečností v budoucnosti.

struktura, stavba, složení, vnitřní uspořádání; souhrn podstatných vnitřních vztahů mezi prvky, částmi určitého celku, systému, jejichž spojení určuje povahu i zákonitost systému jako celku.

strukturalismus, vědecká metodologická orientace, jejímž cílem je výzkum struktury objektů při důrazu na prioritu celku vůči částem a zkoumání vztahů mezi prvky daného systému; vznikl počátkem 20. století jako reakce na plochý evolucionismus pozitivistického ražení.

strukturální politika, podobně jako průmyslová politika, označení pro hospodářskopolitická opatření vlády s cílem ovlivnit strukturu produkce v ekonomice.

sunna, tradice, zvyklost; životní praxe Muhammada (viz); věrouka a praxe sledující Muhammadův vzor.

Sün-c' („Mistr Sün“), též Sün Čching nebo Sün Kchuang (298–238 př. n. l.), čínský materialistický filozof konfuciánské orientace.

syntéza, termín označující myšlenkové nebo faktické spojování částí v celek.

systém (soustava), uspořádání souvisejících jednotlivin v celek; jednotný celek takto uspořádaný; soubor prvků (množina), mezi nimiž existují nějaké vztahy.

Šang Jang (známý též jako Kung-sun Jang nebo Wej Jang, případně jako vévoda z Šangu) (asi 390–338 př. n.

l.), čínský filozof legistické orientace a hlavní ministr ve státu Čchin, kde prosadil legistické státoprávní uspořádání; patrně je autorem legistického spisu *Šang-tün šu* (*Kniha vévody z Šangu*).

šar'fa, islámský zákon.

Šen Tao (4. století př. n. l.), čínský filozof legistické orientace.

škola veřejné volby, teoretický směr, který rozšířil tradiční analytické postupy ekonomie, zkoumající vlastním zájmem motivované chování jednotlivce na trzích, i do oblasti politiky a věcí veřejných, a s pomocí této ekonomické analýzy zkoumá chování politiků a státních úředníků.

Š'-ťi (*Zápisky historika*), encyklopedické dílo starověkého historika Š'-ma Čchieny (viz) o politických, hospodářských a kulturních dějinách Číny od nejstarších dob až do počátku 1. století př. n. l.

Tahuantinsuyu, „Země čtyř částí“, oficiální název Incké říše (viz).

Tao („Cesta“), základní pojem čínské filozofie, zejména taoistické (viz), vyjadřující prázeklad a smysl všeho.

taoismus, souhrnný pojem pro dva proudy čínské filozofie a náboženství – filozofický a religiózní taoismus, který má řadu škol. V případě religiózního taoismu se jedná o mystické učení, které je soustředěno kolem pojmu *tao* („cesta“) a *wu-wej* („nezasahování“, „nejednání“). Ústředním bodem mnoha taoistických škol je usilování o nesmrtelnost. Nejvýznamnějším dílem filozofického taoismu je spis *Tao-te-ťing* (*O tao a ctnosti*), který je připisován mistru Lao-c' (6. století př. n. l.) (viz). Tao je zde považováno za zdroj všeho bytí, je bezejmenné a nepojmenovatelné.

taoisté, stoupenci taoismu (viz).

Tao-te-ťing (*O Cestě a ctnosti* nebo *O tao a ctnosti*), nejvýznamnější spis filozofického taoismu, který je připisován mistru Lao-c' (6. století př. n. l.) (viz).

Ta Taj Li-ťi (*Sebraná společenská pravidla staršího Taje*), konfuciánský traktát z druhé poloviny 1. tisíciletí př. n. l.

teorie, soustava zobecněných názorů, představ a myšlenek, zaměřených na vysvětlení nějakého jevu; v užším smyslu forma vědeckého poznání podávající systematický, zobecněný obraz o podstatných souvislostech jisté oblasti skutečnosti.

teorie komparativních výhod, zásadní příspěvek k pochopení významu mezinárodního obchodu, jehož autorem je anglický ekonom David Ricardo. Zákon komparativních výhod říká, že i v případě, kdy je jedna země méně produktivní v porovnání s jinou zemí při výrobě

všech druhů zboží, vyplatí se oběma zemím obchodovat, neboť když se méně produktivní země specializuje na komodity, u nichž zaostává nejméně, přinese taková specializace a směna výhodu oběma partnerům.

teorie modelování, věda o obecných zákonitostech studia objektu na modelu, tj. na analogickém objektu sestrojeném podle určitých pravidel a napodobujícím chování a také vlastnosti (obvykle jen vlastnosti vybrané, podstatné) původního, zkoumaného objektu; model může být materiální nebo i abstraktní, popsáný matematickými prostředky a simulovaný na počítači.

teorie vzniku anatomicky moderního člověka, teorie zabývající se vznikem anatomicky moderního člověka a osídlením Evropy. Jsou to *teorie afrického původu* (Out of Africa theory), *teorie vytěsnění* (Replacement theory), *asimilační teorie*, které jsou považovány za teorie monocentrické, a *multiregionální teorie* (Multi-regional theory). První dvě teorie zdůrazňují africký původ anatomicky moderního člověka, který postupně neandertálce vytěsnil: buď ekologicky – a to úplně a velmi rychle (teorie vytěsnění), nebo ekologicky a zčásti, v místech hybridizačních zón, také ekologicky nebo geneticky (Bräuerova teorie afrického původu). Multiregionální teorie zdůrazňuje kontinuitu regionálního vývoje a neustálý tok genů mezi jednotlivými regiony, přičemž nepopírá význam vývoje anatomicky moderního člověka v Africe. Teorie asimilační patří sice do skupiny teorií monocentrických, představuje však kompromis mezi monocentrickými a multiregionálními teoriemi. Předpokládá sice africký původ anatomicky moderního člověka, ale také připouští, že vedle migrací se část procesu odehrávala pouze na úrovni genetické a „moderní“ geny prostě vytěsnily geny neandertálské. Každá z těchto teorií však má své silné stránky a slabiny, a proto dochází k jejich postupnému sblížení. Mnohé aspekty vzniku a evoluce neandertálců a anatomicky moderního člověka jsou zatím nejasné, protože s výjimkou zóny kontaktu v Palestině žili neandertálci a anatomicky moderní lidé alopatricky a stále není jasné, kdy vznikli a zda vznikli společně v Africe nebo nezávisle v Africe (moderní lidé) a v Evropě (neandertálci). Předpokládá se, že anatomicky moderní člověk migroval nejprve do Asie a asi před 50–60 tisíci lety kolonizoval nejprve oblast zvanou Sahul, Austrálii, Tasmánii a Novou Guineu a jako anatomicky moderní člověk se všemi atributy současného člověka, tedy s uměním a pohřbíváním, zhotovováním keramiky a tkanin atd., osídlil asi před 35 tisíci lety Evropu, kde postupně nahradil neandertálce.

Tchien („Nebesa“), pro obyvatele Podnebesí (Číny) zosobnění všech pozemských i mimozemských sil a veškerého osudu světa, vesmíru i člověka, zdroj všezahrnující moci.

Tchien-c' („Syn nebes“), označení čínského císaře, moc v Podnebesí (*viz*) mu byla svěřována nebeským mandátem – tchien-ming (*viz*).

tchien-ming („nebeský mandát“), akt, jímž Nebesa (*viz*) propůjčovala Synu nebes moc v Podnebesí (*viz*).

Tchien-sia („Podnebesí“), čínský název vlastní země, domněle ležící pod středem nebeské klenby, odvozený ze starých kosmogonických představ (*viz* též Čung-kuo).

Tíwanacká říše, jedna z nejstarších (a z hlediska vysokohorského prostředí) nejpozoruhodnějších civilizací předkolumbovské Ameriky s hlavním městem Tíwanaku (*viz*), jejímiž tvůrci byli indiánští Aymarové (*viz*). Civilizace Tíwanacké říše se rozvíjela od 5. století př. n. l. zhruba 1 500 let, největšího rozmachu dosáhla ve 4. až 8. století, kdy zaujímala části území dnešního Peru, Bolívie, Chile a Argentiny. Prosperita byla zajištěna neobyčejně racionálně rozvinutým zemědělstvím, které (na základě poznatků z nedávno provedených experimentů) převyšovalo dnešní úroveň agrikultury v této jinak málo výnosné a pro život drsné vysokohorské oblasti. A tak měli tíwanačtí Aymarové (*viz*) dobré hospodářské podmínky a zázemí i pro organizování velkolepých megalitických stavitelských projektů, které se uskutečnily zejména v Tíwanaku (*viz*).

Tíwanaku, hlavní město Tíwanacké říše (*viz*), ležící 16 kilometrů na jih od jezera Titicaca ve výši téměř 4 000 metrů nad mořem, vynikající zejména megalitickými stavbami sakrálního účelu.

Tocqueville Alexis de (1805–1859), francouzský historik, sociálně politický myslitel a politik. Ačkoli pocházel ze staré aristokratické rodiny, byl upřímným zastáncem demokracie (*viz*). V letech 1831 až 1832 podnikl ve francouzských státních službách cestu po Spojených státech, jejímž cílem mělo být studium amerického trestního práva a vězeňského systému. Výsledkem jeho pobytu byl dvoudílný spis *Demokracie v Americe*, jenž vyšel v letech 1835 a 1840 a okamžitě přinesl Tocquevillovi uznání doma i ve světě. Dílo bylo brzy přeloženo a vydáno v Americe, Anglii a Německu a po vydání druhého dílu byl Tocqueville zvolen členem francouzské akademie. Tocquevillova situace byla v mnohém obdobná s tou naší. Vnější perspektiva Francouze a nesamozřejmost demokracie v jeho rodné vlasti mu poskytla unikátní příležitost k nezvykle vnímavému a citlivému pozorování socio-ekonomických a kultur-

ních předpokladů, nebezpečí a záruk rodící se americké demokracie.

tradicionalismus, záměrné a cílevědomé lpění na tradici, snaha o její zachování.

transformace, přetvoření, přeměna, proměna.

trh, ekonomický prostor, v němž se ve vzájemném střetání nabídky a poptávky uskutečňuje směna a tvorba cen. V tržní ekonomice jsou trhy a ceny, které se na nich utvářejí, usměrňujícím mechanismem vůči výrobě a rozdělování jejich výsledků.

trh dárců, potenciální dárci (fyzické či právnické osoby), které je možné oslovit, zaujmout a získat od nich finanční podporu.

Trialog, brněnský institut rozvoje občanské společnosti (*viz*). Je neziskovou organizací, která má za cíl podporovat trvalý rozvoj občanské společnosti prohlubováním trojstranně prospěšné komunikace a spolupráce mezi občanským sektorem (*viz*), podnikatelským sektorem a státní správou a samosprávou. Své poslání uskutečňuje ve třech programových oblastech: komunitní rozvoj; občanské a sociální poradenství; výzkum a vzdělávání. Na jaře roku 2003 vzniklo Centrum pro výzkum neziskového sektoru (*viz*) jako společné pracoviště Trialogu a Katedry veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně (*viz*). Ředitel Trialogu: PhDr. Miloslav Kotek. Kontakt: TRIALOG, Orlí 20, 602 00 Brno, telefon: 542 221 501, fax: 542 221 502, e-mail: info@trialog-brno.cz, www.trialog-brno.cz.

tržní cena (tržní hodnota), skutečná cena placená na trhu za danou komoditu.

tržní ekonomika, ekonomika založená na koordinaci lidské činnosti prostřednictvím tržní směny a tržních cen.

tržní socialismus, socialistický ekonomický systém, založený na společenském vlastnictví a na centrálním plánování, avšak ponechávající prostor pro určité působení tržních mechanismů. Ve 30. letech tuto koncepci razil polský marxista Oskar Lange. V roce 1968 byl jejím obhájcem v Československu Ota Šik. Do jisté míry byl tržní socialismus aplikován v bývalé socialistické Jugoslávii.

třetí cesta, představa, že je možné nalézt a vytvořit společensko-ekonomický systém kombinující pozitivní stránky kapitalismu (tržní procesy) a socialismu (kolektivní vlastnictví, státní rozhodování o velkých investicích apod.). Ideologická koncepce reformních politiků a ekonomů takzvaného Pražského jara 1968.

třetí sektor (*viz* též občanský sektor, *viz* též neziskový sektor), moderní náhrada, zástupce sektoru dobro-

volnictví. Všeobecně se používá k označení všech organizací, které nejsou částí obchodního či vládního sektoru.

30 (Třicet) dní pro neziskový sektor, pravidelná veřejná kampaň konající se v České republice každým rokem v únoru, s cílem ovlivnit informovanost o neziskovém sektoru.

tvůřivé myšlení, soubor myšlenkových operací, které se pohybují jak na poli reality, tak na poli imaginace a jejichž spojení s fantazií vytváří nové; obvykle se tvůřivé myšlení člení do čtyř stadií: příprava, inkubace, inspirace, ověření.

tvůřivost (kreativita), schopnost vytvářet nové hodnoty obohacující lidskou společnost, činnost směřující ke zdokonalování stavu věcí nebo idejí v umění, ve vědě, v technice, politice, obchodě, podnikání i v dalších oborech aktivity člověka, jakož i v běžném každodenním životě.

unitární stát (jednotný stát), stát, který se nedělí na vyšší celky územní samosprávy (země, kraje apod.).

Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana, měsíčník zaměřený na univerzitní a nadační aktivity zejména Masarykovy univerzity v Brně, od 9. čísla roku 2003 zaměření obsahově rozšířeno na univerzitní a nadační aktivity v celé České republice. Založen v roce 1994 (v roce 2003 publikován 10. ročník), vydávání podporuje Nadace Universitas Masarykiana v Brně (*viz*) a Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Praze (*viz*). Šéfredaktor: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., zástupce šéfredaktora: Doc. RNDr. Josef Zeman, CSc., redakční rada: Akademický malíř a grafik Adolf Born (Praha), Doc. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni), Ing. Marie Dohnalová, CSc. (Univerzita Karlova v Praze), Prof. MUDr. Cyril Höschl, DrSc. (Univerzita Karlova v Praze); Doc. PhDr. Alena Jaklová, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), Prof. Milan Knížák, Dr. A. (Národní galerie v Praze), Prof. RNDr. Stanislav Komenda, DrSc. (Univerzita Palackého v Olomouci), Ing. Hana Ondrušková (Fond Národního majetku ČR), Prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc. (Univerzita Karlova v Praze), Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. (Masarykova univerzita v Brně), Prof. PhDr. MGA. Miloš Štědroň, CSc. (Masarykova univerzita v Brně), Doc. PhDr. Josef Unger, CSc. (Masarykova univerzita v Brně), Prof. JUDr. František Vencovský (Vysoká škola ekonomická v Praze), Prof. MUDr. Jiří Vorlíček, CSc. (Masarykova univerzita v Brně), Prof. RNDr. Ing. Jan Vrbka, DrSc. (Vysoké učení technické v Brně), Doc.

PhDr. František Vrhel, CSc. (Univerzita Karlova v Praze). Adresa redakce: Nadace Universitas Masarykiana, Jiráskova 24, 602 00 Brno, telefon: 543 246 305, e-mail: jmalina@sci.muni.cz, jzeman@sci.muni.cz. Viz též Nadace Universitas Masarykiana.

Ústava České republiky, právní předpis nejvyšší právní síly, s nímž musí být ostatní zákony republiky v souladu; vymezuje „ústavní pořádek České republiky“, který tvoří Ústava, Listina základních práv a svobod, ústavní zákony přijaté podle Ústavy, dříve přijaté ústavní zákony upravující státní hranice, a ústavní zákony České národní rady přijaté po 6. červnu 1992.

úsuudek, základní logická forma, spojení výroků, v němž se poslední výrok (závěr) vyvozuje z předchozích výroků (premis); úsudek může být induktivní (od jednotlivosti se dospěje k obecnému), deduktivní (z obecného se odvozuje závěr pro jednotlivý případ), analogický (vychází z předpokladu, že mají-li předměty a jevy určité shodné vlastnosti, mohou mít i některé další vlastnosti shodné).

utilita, užitečnost, prospěch, prospěšnost.

utilitární, utilitaristický – sledující prospěšnost a užitečnost.

věda, oblast lidské činnosti vytvářející stále pravdivější soubor poznatků o přírodě, společnosti a myšlení; soubor poznatků takto vzniklý jako celek též v jednotlivých oborech; věda získává fakta v promyšleném procesu, založeném na uplatňování souboru pravidel, prostředků a zásad (metod), jež mají v jednotlivých vědách specifický ráz; výzkumná procedura se odvíjí zhruba v těchto stádiích: 1. vymezení objektu a předmětu výzkumu, 2. získávání materiálu, 3. popis materiálu, třídění, analýza, 4. vytváření hypotéz o popisovaném a pozorovaném objektu a jejich kontrola, 5. zobecňování získaných faktů – tj. vyvozování zákonitostí, vysvětlování jevů a vytváření dalších hypotéz o zkoumaném objektu.

vědeckotechnická revoluce, označení období a procesu posledních desetiletí 20. století, kdy dochází v hospodářském a společenském životě k rychlým a zásadním proměnám díky rozvoji vědy a techniky (atomová energie, automatizace, kybernetika, genetika aj.).

verifikace, ověření, potvrzení správnosti.

versailleská smlouva, hlavní mírová smlouva vypracovaná na pařížské mírové konferenci v letech 1919–1920 po první světové válce a podepsaná vítěznou Dohodou a jejími spojenci s poraženým Německem.

veřejná kampaň, záměrné působení na společnost s cílem upozornit na konkrétní problém apod.

veřejná nadace, označení nadací, jež mohou přímo poskytovat dobročinné služby jako jiné neziskové organizace, hlavní těžiště jejich činnosti však spočívá v grantování.

veřejná odpovědnost, zodpovědnost organizace za zpřístupnění a dostupnost všeobecně veřejných informací o svém účelu a politice, aktivitách a financích.

veřejná sbírka, získávání a shromažďování dobrovolných peněžních příspěvků od předem neurčeného okruhu přispěvatelů na předem stanovený veřejně prospěšný účel. Viz Zákon č. 117/2001 Sb., o veřejných sbírkách.

veřejná sféra, pojem známý z díla německého sociologa Jürgena Habermase. Označuje sféru, která je v moderní společnosti prostorem pro veřejné diskuse.

veřejná správa, souhrnné označení pro správu společenských záležitostí, vykonávanou jakoukoliv organizační politického systému; nejvýznamnější součástí je správa státní.

veřejné mínění, určitým způsobem navenek projevené a vyjádřené názory o otázce, která má veřejný význam, a v dané společnosti sporný charakter, a o které se diskutuje relativně svobodně. Tedy nikoli pouhé mínění většiny, ale mínění, které je aktivně projevováno ve veřejné sféře (viz).

veřejně prospěšný, obecně prospěšný v českém právním prostředí a jeho odborné terminologii kolísá. Například obecně prospěšné cíle jsou definovány v Zákoně č. 227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech. Jedná se zejména o rozvoj duchovních hodnot, ochranu lidských práv nebo jiných humanitárních hodnot, ochranu přírodního prostředí, kulturních památek a tradic, a o rozvoj vědy, vzdělávání, tělovýchovy a sportu.

veřejné statky, zboží či služby, které nemohou být poskytovány soukromými firmami na trzích, protože se vyznačují „nevylučitelností ze spotřeby“: ten kdo nezaplatí, má přesto z takového statku prospěch. Příkladem je veřejné osvětlení, policie, armáda. Takové statky musí být proto financovány z veřejných rozpočtů.

veřejnost (moderní), jedna z klíčových forem moderní občanské společnosti, vytváří se v procesu modernizace. Má mimopolitický statut a je uznávána jako základna pro legitimizaci politické moci a demokratického státu, kterému poskytuje ospravedlnění a důvěryhodnost. Moderní veřejnost je kromě toho, jak říká Taylor, novým sekularizovaným a metatopickým prostorem. Mimo sféru politické moci zde dochází k vytváření mínění (veřejného), které je 1. produktem reflexe, 2. vý-

sledkem diskuse a 3. vyjadřuje aktivně zformovaný konsenzus (viz).

veřejný, v dnešním slova smyslu to, co je ve společném zájmu, a to ne z nějaké vnější perspektivy, ale co je běžně rozpoznáváno jako společný zájem. Veřejné je to, co se týká nástrojů, institucí, či způsobů, díky kterým se společnost stává jednotným tělesem.

veřejný sektor, státní sektor – stát, jako ten, kdo by se měl starat o věci veřejné, o blaho společnosti; zahrnuje oblasti spojené s chodem společnosti (doprava, bezpečnost, právo, soudnictví ...) a oblasti týkající se rozvoje člověka (zdravotnictví, kultura ...); příslušné instituce dělíme na organizační složky státu a příspěvkové organizace (viz); v současnosti reforma veřejné správy – změna kompetencí, standardizace veřejných služeb.

vícezdrojový příjem, příjem z více původů; výskyt v organizacích občanského sektoru.

víra, v nenáboženském, ale v určitém zúženém smyslu, důvěra, správa cizí věci, právní prostředek používaný ke spojení peněz či majetku jedné osoby ve prospěch jedné či více osob nebo organizací.

vize, stručná formulace důvodu založení organizace; hledí do budoucnosti, je srozumitelná pro každého, popisuje jak současný, tak kýžený stav; může ji sdílet několik organizací v místě, regionu, ve státě, na kontinentě.

vládní nadace, počáteční a hlavní zdroje financí pocházející ze zdrojů místních, regionálních nebo národních vládních organizací.

volontér, bezplatně pracující dobrovolník.

Voltaire, vlastním jménem François-Marie Arouet (1694 až 1778), francouzský filozof, spisovatel, dramatik, esejista a historik. Voltaire se stal nejznámějším francouzským osvícenským filozofem, spisovatelem, esejistou a nesmlouvavým kritikem a polemikem; rovněž se zúčastnil, i když pouze nepříliš rozsáhlými příspěvky, Diderotovy *Encyklopedie* (1751–1772). Za své názory byl pronásledován královskou mocí (již v roce 1714 byl za své epigramy na regenta vyhoštěn z Paříže, v roce 1717 byl z podobných důvodů vězněn v Bastile) i církevními kruhy, jeho díla byla zakazována a pálena na hranicích. Tento osud stihl například jeho *Filosofické listy* anebo *Anglické listy*, které vydal v roce 1734, po svém vyhoštění do Anglie (1726–1729). Přes tyto, anebo právě pro tyto spory a konflikty, v nichž hájil rozum a toleranci, byl ve své době velmi populární. Dokázal si získat přízeň žen, obdiv intelektuálů i (krátkodobé) sympatie královských dvorů. Byl v písemném i osobním styku s nejvýznamnějšími osobnostmi tehdejší Evropy. Jeho díla významně ovlivnila dobové

duchovní klima. K Voltairovi jako k svému předchůdci se hlásili také protagonisté Velké francouzské revoluce. Voltairův román *Candide neboli Optimismus* (*Candide ou l'Optimisme*, 1759) představuje – vedle Diderotova *Jakuba fatalisty* (psáno 1773, vydáno 1796) – vrcholný projev francouzského osvícenského románu. Ironický a sebeironický, vševědoucí (objektivní) vypravěč neprojevuje zájem o psychiku svého naivního hrdiny Candida a rovněž redukuje na minimum popisy prostředí. Zcela se soustřeďuje na děj – životní osudy svého hrdiny, které komentuje, nejednou formou hutných gnóm a sentencí. Pokusem nabídnout pozitivní řešení lidskému pobytu ve světě je závěr díla: na konci své cesty si Candide za poslední peníze zakoupí kus země poblíž Cařihradu; dospívá k poznání, že nejlepším lékem na „tři velká zla“, s nimiž se ve světě setkal, na „nudu, neřesti a nouzi“, je práce.

všeoobecná podpora, pomoc, příspěvek, neurčitě zaměřená podpora organizace, obvykle se z ní hradí provoz organizace, který nelze zahrnout do konkrétních projektů.

VÚSC, viz vyšší územně správní celek.

Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové, posláním nadace je podpora nestátních neziskových organizací v oblasti zdravotní, sociální, humanitární a vzdělávací, pokud směřují k důstojnému začlenění lidí se zdravotním postižením, opuštěných dětí, nemocných a starších občanů. Nadace usiluje o to, aby pomoc, kterou poskytuje, zahrnovala celé území České republiky, aby sledovala odbornou úroveň služeb a odpovídala aktuální společenské potřebě. Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové každoročně uděluje Cenu Olgy Havlové a podílí se na programech podpory a ochrany lidských práv. Finanční a věcné dary nadace získává od domácích a zahraničních dárců; ve formě grantů, dědictví, výnosů vlastního jmění a benefičních akcí. Nadace obdržela prostředky z Nadačního investičního fondu (NIF) ve dvou etapách, výnosy z prostředků NIF rozděluje každoročně nestátním neziskovým organizacím působícím v oblasti sociální a humanitární. Významnou pomoc při získávání finančních prostředků poskytují sesterské organizace Výboru dobré vůle – Nadace Olgy Havlové v zahraničí. Kontakt: Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové, Senovážné náměstí 2, Praha 1, telefon: 224 216 883, 224 217 331, fax.: 224 217 082. Adresa pro písemný styk: P. O. Box 240, 111 21 Praha 1, e-mail: vdv@telecom.cz.

vynález, vytvoření něčeho nového, co dříve nebylo; tím se vynález liší od objevu, který znamená odha-

lování a nalézání věcí, jevů a skutečností objektivně existujících.

výroční zpráva (anglicky *annual report*), detailní přehled a zhodnocení veškeré činnosti společenství v minulém kalendářním roce včetně zprávy o hospodaření.

vysoké kultury Ameriky (nebo také *vrcholné, jádrové* či *nukleární*), takto jsou klasifikovány především tři předkolumbovské civilizace – aztécká, mayská a incká. Někteří badatelé (G. Baudot) k nim ještě někdy přiřazují kulturu Muisků-Chibchů (Kolumbie). Aztékové a Inkové bývají často označováni jako *imperiální*, Mayové *intelektuální*. V metaforické rovině se ještě hovoří o Aztécích jako o *Germánech* Ameriky, o Mayích jako o *Řecích* Nového světa a o Kečuích jako o *Římanech* Ameriky.

vyšší územně správní celek (zkratka VÚSC), vznik v průběhu roku 2000 sérií zákonů; ustanoveno 14 (13 + Hlavní město Praha) VÚSC; princip fungování zakotven v Ústavě – obce a kraje budou samostatně rozhodovat a spravovat určité zákonem vymezené veřejné záležitosti místního nebo regionálního významu, aniž by stát do takového rozhodování zasahoval; stát pouze určí meze rozhodování samosprávy a má dohlížecí funkci. Tento ústavní pojem byl naplněn zákonem o krajích, obce nejsou VÚSC (kromě Prahy, která je současně obcí a krajem). (Podle EU funkční kraj zahrnuje 1–1,5 milionu obyvatel – tedy v ČR by stačilo 6–8 krajů.)

vzájemně prospěšné organizace, organizace vytyčující si cíle spojené s činností lidí, kteří jsou členy jednotlivých organizací; týkají se samotných členů organizace (případně zájmové organizace).

vzájemnost, viz reciprocita, v ekonomii zásada vzájemnosti smluvních stran, tj. shodného postupu a zacházení v obdobných případech. V sociologii vzájemnost ve vztazích mezi lidmi. Zásada vzájemného poskytování pomoci, výhod, ústupků, služeb, zboží a informací. Kategorie zdůrazňující vzájemnou svázanost lidských individuí ve společnosti.

Vzdělávací nadace Jana Husa, mezinárodní, nepolitická, nekonfesijní, vzdělávací a kulturní nadace. Vznikla na sklonku sedmdesátých let v Oxfordu s cílem pomoci ohrožené kultuře a vzdělanosti v komunistickém Československu. Až do roku 1989 sídlila v zahraničí (Velká Británie, Francie, Kanada, USA, Belgie, Německo) a pomáhala českým a slovenským aktivistům vytvořit síť tajných bytových seminářů „podzemní univerzity“, překládat a vydávat nejdůležitější díla západní literatury v samizdatových edicích

a organizovat nezávislé kulturní aktivity. V roce 1990 byla založena Československá Vzdělávací nadace Jana Husa se sídlem v Brně a s pobočkami v Praze a v Bratislavě, kde pokračovala v plnění svého poslání v nových podmínkách přechodu od totality k demokracii. Od roku 1993 uskutečňují společné i své vlastní programy dvě organizace – Vzdělávací nadace Jana Husa v České republice a Vzdělávací nadácia Jana Husa ve Slovenské republice. Svou činností se nadace snaží napomáhat rozvoji vzdělávání a posílení občanské společnosti v obou republikách. Pomoc nadace spočívá nejen v udělování nadačních příspěvků jednotlivým projektům, ale také v aktivním přístupu nadace při přípravě i realizaci projektu. Nadace je jako skutečný partner ochotna podílet se na řešení organizačních a administrativních záležitostí i na vyhledávání partnerů. Podpora je určena převážně vysokoškolským pracovištím. Žádost o nadační příspěvek však může podat kterákoliv organizace, jejíž projekt odpovídá zaměření nadace a podmínkám aktuálních programů. Kontakt: Vzdělávací nadace Jana Husa, Joštova 10, 602 00 Brno, telefon: 542 211 577, fax: 542 211 581, e-mail: vnjh@janhus.anet.cz.

Watt James (1736–1819), britský fyzik a technik, vynálezce dvojčinného parního stroje s kondenzací. Jeho vynález významně přispěl ke vzniku a rozvíjení „průmyslové revoluce“.

welfare state, viz stát blahobytu.

Wiracocha, v incké mytologii stvořitel světa a také ostatních bohů, dárce kulturních vymožeností. Titulovali jej také *Nejstarší základ světa, vládce, učitel světa*. Vládl skupině duchů, mezi nimiž byla nejmocnější božstva nebes.

Wiracocha Inca, legendární incký panovník. S pomocí vojevůdců Apo Mayty a Vicaquiry dokončil dobytí ay-marských oblastí.

Yahuar Huacac, legendární incký panovník, šestý v posloupnosti inckých vládců. První Inka, který s pomocí malé, nicméně profesionální armády zahájil plánované rozšiřování Tahuantinsuyu (viz).

zahraniční dárci, dárci, kteří nepocházejí z České republiky; mohou dát finanční prostředky komukoliv, včetně nadací; mohou si v České republice založit svou pobočku (například Mottova nadace); zejména americké a evropské nadace, společnosti (ekonomicky či podnikatelsky zaměřené – Světová banka ...)

zájmové sdružení (anglicky *Interest Group Associations*), smluvní seskupení několika osob nebo správně samostatných podniků na ochranu společných zájmů;

může zavést společný fond zisků a ztrát; často předstupu k vytvoření koncernu.

zakladací listina, písemná smlouva potvrzující splnění požadavků na vznik právnické osoby. Její obsah je dán příslušnými zákony (například zákon o nadacích a nadačních fondech, zákon o obecně prospěšných společnostech).

zákon, pravidlo chování, které je určeno politickými autoritami (v demokraciích parlamentem) a opírá se o státní moc.

zákonitost, podstatná souvislost jevů v přírodě, ve společnosti či v myšlení s relativně vysokým stupněm stálosti.

Zápisky historika, viz Š²-ti.

zastřešující organizace občanského sektoru, organizace, jejichž cílem je napomáhat celému občanskému sektoru, případně jeho velkému úseku; jde o nadstavbu nad jednotlivými organizacemi.

Země středu, viz Čung-kuo.

zisk, výsledek podnikatelské aktivity. V účetní definici je to kladný rozdíl mezi příjmem z prodeje výstupu a úplnými náklady na jeho výrobu.

ziskový sektor, ekonomické subjekty, které se orientují na zisk; převažují instituce založené na soukromém vlastnictví a některé státní podniky, které se chovají ziskově.

12. Rejstřík

A

absolutismus, 16–17, 19, 93, 211, 215, 218, 235
absolutní chudoba, 211
abstrakce, 20, 32, 38, 109, 130, 136, 192, 211, 243, 255
Abú Bakr (vládl v letech 632–644), 73, 211, 228
accla cuna, 211–212, 246, 250
acquis communautaire, 107, 211
ADRA, *viz* Adventistická organizace pro pomoc a rozvoj
Adventistická organizace pro pomoc a rozvoj (zkratka ADRA), 208, 211, 237
ageism, 212
Agentura neziskového sektoru (zkratka AGNES), 174, 195, 198, 204, 208, 212
AGNES, *viz* Agentura neziskového sektoru
Akademie Ľi-sia, 66, 212
aktiva, 115, 212, 221
algoritmus, 179, 212
Alí (vládl v letech 656–661), 73, 212, 228
alokace prostředků (zdrojů), 212
altruismus, 52–53, 55, 131, 212
analogie, 212, 225, 255, 257
analýza, 29–30, 33, 35, 116, 122–123, 129, 131, 133–134, 141–142, 148, 175, 199, 202, 204, 212, 215, 221, 225, 231, 233, 235–236, 242, 245, 249, 254, 257
Anheier Helmut K. (narozen 1954 v Německu), 58, 121, 123–126, 132–135, 137–139, 143, 173, 195, 204, 212, 215
anomie, 27, 28, 212
apopanaca, 79, 212
apriorní, 32, 212
aproximace (přiblížení nebo přibližnost), 212
Ardipithecus ramidus, ardipiték starobylý, 35, 213
Aristotelés ze Stageiry v Makedonii (384–322 př. n. l.), 19, 41, 43–44, 52, 195, 213, 218, 222, 235
asimilace, 213
Asociace nadací, 213, 221, 241
Atahualpa (cca 1500–1533), 213
audit, *viz* kontrola, revize, 106, 213, 232
Australopithecus (australopiték, australopitéci), 35, 213, 224, 226
axiologie, nauka o hodnotách a hodnocení, 52, 214
axiom, 50, 126, 214, 220
Aymarové, 77, 214, 228, 255, 259

B

baráčníci, 93, 214
baroko, 153, 214, 229–230, 240, 250
behaviorismus, 214
Bell Daniel (narozen 1919), 60, 214
beneficient, 214
Bentham Jeremy (1748–1832), 214
bezdomovství, 214, 216
Bismarck Otto von, kníže (1815–1898), 214
Bodin Jean (1529 nebo 1530–1596), 17, 215, 218

C

Capac Yupanqui, legendární incký panovník, 215, 234
cenová liberalizace, 215
centrálně plánovaná ekonomika, 32, 145, 215, 230, 251
Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost), 121, 135, 141–143, 173, 202, 205, 212, 215
Centrum pro komunitní práci (zkratka CpKP), 215
Centrum pro občanskou společnost, *viz* Centre for Civil Society
Centrum pro výzkum neziskového sektoru (zkratka CVNS), 121, 215, 229, 256
Cesta, *viz* Tao
Cicero Marcus Tullius C. (106–43 př. n. l.), 215
církve (z řeckého kýriaké, „sbor Páně“), 23, 45, 57–58, 79, 85, 89, 100, 104, 116–117, 126, 145, 164, 172, 208, 214, 216, 228, 235, 237–238, 244, 258
civilizace, 18, 22, 30, 37–38, 40, 42–44, 60, 62, 67, 68, 71–72, 76–77, 79, 151, 177–178, 180–181, 201, 207, 214, 216–217, 228, 233, 247, 255, 259
conquista (španělsky „vy/dobytí“, „kořist“), 71, 216
conquistador, 213, 216, 247
corporate citizenship, *viz* podnikové dárcovství
CpKP, *viz* Centrum pro komunitní práci
Cuzco, 81, 216, 234, 250
CVNS, *viz* Centrum pro výzkum neziskového sektoru

Č

Čen žen („Pravý člověk“), 216
Česká katolická charita, 216
Česká rada humanitárních organizací, 216
čimúská kultura, *viz* chimúská kultura
členství, 31, 50, 55, 59, 92, 94, 107, 118–119, 128, 129, 168, 216, 219, 220, 231, 243, 247, 253

Člověk v tísní, 174, 216

Čou (1027–256 př. n. l.), čínská dynastie, 61–63, 65, 216

Čuang-c' („Mistr Čuang“), též Čuang Čou (asi 380 až asi 320 př. n. l.), 67, 217

Čung-kuo („Říše středu“, „Země středu“), 62, 65, 217, 260

D

dar, 52, 55, 73, 94, 101–102, 115–116, 126, 144, 161, 181, 202, 217, 221, 223, 237, 241–242, 249, 258

dárce, 93, 144, 213, 217, 232, 238, 240–241, 248, 256–259

dárcovství, 55, 217, 221, 227, 240, 242, 247

darovací smlouva, 102, 157, 161, 164–166, 217

darování, 16, 55, 170, 217, 218

decentralizace, 26, 110, 139, 217

dedukce, 217, 236

dějiny (historie), 24, 43, 55, 62, 71, 73, 85, 110, 149, 152, 154, 163, 170, 172, 179, 180, 183, 189, 190, 192, 195–196, 198, 199–204, 206–207, 212, 216, 217–218, 222–223, 231–232, 235, 251, 254

Deklarace práv člověka a občana, 91, 217

demografie, 135, 136, 199, 217, 252

demokracie, 18, 25, 27–29, 32, 34–35, 37, 39, 40–42, 44–46, 49–51, 53, 55–57, 83–85, 87–90, 92–93, 95–96, 105, 107–111, 113, 115–119, 124, 127–128, 139, 170–171, 187, 195–196, 198, 200, 202–203, 205–207, 216–217, 221–222, 230–231, 233, 242–246, 251, 255, 259, 260

despotismus, 16–18, 33, 41, 70, 211, 218

determinismus, 43, 163, 218

deviantní subkultura, 218

diakonie, 146, 218

dialektika, 21, 218, 220, 222, 234, 235

diskriminace, 99, 107, 119, 212, 218

dobročinné organizace (anglicky charitable organization), 93, 218

dobročinnost (řecky philanthropia, latinsky philanthropia, anglicky philanthropy), 52–53, 56–57, 60, 69, 93, 95, 101, 106, 115–116, 145, 214, 217–218, 227, 233, 238, 243, 257

dobrovolnická služba, 99, 218

dobrovolník, 218–219, 227, 236–237, 241, 244, 247, 253, 256–258

dogmatismus, 40, 218, 230

donace („darování“), 59, 101, 146, 218

dotace, 98–99, 101, 103–106, 146–148, 217, 219, 249, 253

družstevní záložna, 219

družstvo, 59, 93, 100, 104, 115, 117–119, 124–125, 136, 200, 202, 204–205, 207, 219, 248, 251

E

Econnect, 219

egoismus, 15, 21, 34, 52–53, 134, 212, 219

ekologická hnutí, 131, 219

ekologie, 32, 33, 60, 103, 107, 140, 218–219, 224–226, 240, 252, 255

ekonomické subjekty, 33, 101, 217, 219, 260

ekonomické teorie politiky, 219

ekonomie, 20, 115, 118, 121–123, 125, 128–129, 132, 173, 185, 197, 204, 205, 215, 219, 220, 229, 230–231, 233, 235–236, 243, 251, 254, 256, 259

ekonomika, 19, 22, 24, 29–33, 39–40, 42–43, 45–46, 49–51, 55, 57, 59, 60, 71–72, 77, 84, 86, 88, 92, 94, 97, 100–104, 107, 109, 110, 114–119, 122–124, 126–129, 132, 135–141, 144, 155, 157, 159, 161, 164, 172, 185, 196–197, 199, 201–202, 204–205, 207, 215, 219, 220–222, 227, 231, 233–234, 236, 239, 242–245, 247, 249, 251, 254, 255–256, 259–260

empirie (zkušenost), 15, 22, 25, 29, 30, 32, 108, 113, 121, 125, 129, 141–142, 195, 213, 219

empirismus, 219, 221, 234–235, 236, 249

Engliš Karel (1880–1961), 219

erudice, 180, 219, 242

estetika, 152, 180, 213, 219, 222, 230

etatismus, 219

etický relativismus, 219

etika (mravouka), 16, 22, 34, 66, 68–69, 91, 115, 212, 219, 220, 227, 228, 232, 233, 235, 247

etnicita, 126, 127, 220

etnická menšina, 99, 220

EU, viz Evropská unie

Eukleidés (asi 3. století př. n. l.), 43, 220

European Union, viz Evropská unie

evoluce (vývoj), 1, 4, 134, 142, 196, 220, 224, 225, 255

evoluce sociokulturní, viz sociokulturní evoluce

evolucionismus, 35, 220, 236, 254

Evropská dobrovolná služba, 218, 220, 236

Evropská společenství (ES, European Communities, EC; dnes Evropská unie, EU, viz), 220

Evropská unie (anglicky European Union, zkratka EU), 135, 220

EVS, viz Evropská dobrovolná služba

experiment (pokus), 220

externality, 126, 220

F

fa-tia („legismus“, „legisté“), 66, 68, 70, 221, 233

feministické hnutí, 33, 221

Ferguson Adam (1723–1816), 15, 47, 221

- fikh, 72, 221
 filantropia, viz dobročinnost
 filozofie (řecky „láska k moudrosti“), 17, 19, 40, 43–44, 47, 50, 53, 96, 170, 180, 186, 199, 206, 213, 216, 218, 221–222, 229, 235, 237, 243, 246, 248, 251, 254
 finanční zpráva, 221
 fiskální politika, 126, 221
 Ford Henry (1863–1947), 47
 Fórum dárců, 107, 144, 198, 202, 208, 211, 221
 fundraiser, 221
 fundraising, 107, 174, 208, 209, 221
 fyzická osoba, 160, 221, 227, 245, 248
- G
- generalisté, 29–32, 34, 221
 generalizace (zevšeobecnování), 19, 221
 globalizace, 29, 33, 39, 56, 60, 111, 196, 221
 Gramsci Antonio (1891–1937), 222
 grant, 101–102, 108, 124, 126, 143, 186, 209, 212, 221–222, 232, 238, 241–242, 257–258
 Grantis – měsíčník neziskového sektoru, 185, 197, 199, 222, 228, 231
 grantová politika, 222
- H
- hadísy, 73, 222
 Hafsa bint al-Hádždž (narozena po roce 1135), 74, 222
 Hárún ar-Rašíd (asi 763–809), 222
 hatunruna, 81, 222
 Havel Václav (1936), 26, 29, 199, 222
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831), 19–22, 199, 201, 205, 218, 222
 Herder Johann Gottfried von (1744–1803), 86, 222
 HESTIA (národní dobrovolnické centrum), 222, 248
 heuristika, 223
 historická škola, 84, 223
 historie, 15–16, 24–25, 30–32, 34, 37, 38, 43–44, 46, 50, 56, 62, 67, 76, 80, 83, 85, 88, 93, 99, 111, 114, 116, 122, 143–144, 151, 153, 169, 172, 180, 189, 201–202, 207, 217, 223, 234
 Hlávka Josef (15. 2. 1831–11. 3. 1908), 96, 102, 122, 145, 155–168, 170–171, 196, 204, 223, 238, 239, 240
 hnutí, 30, 51, 53, 84, 87, 91–93, 96, 99–100, 103–104, 117, 122, 124, 126–128, 130–132, 136, 139, 152, 200, 212, 214, 217, 224, 226, 232–233, 235–236, 240, 244–246, 248–250
 Hobbes Thomas (1588–1679), 15, 17–18, 45–46, 199, 218, 224
 Hominidae (hominidi – čeleď Hominidae), 224
- Homininae (hominini – lidská podčeď Homininae), 224
 hominizace (polidštění), též hominizační proces, 224–225
 Homo erectus (Člověk vzpřímený), 36, 225
 Homo habilis (Člověk zručný), 35, 226
 Homo sapiens sapiens, 179, 225
 hospodářství, 16–17, 22, 24, 29–35, 37, 39, 43, 45, 50, 61, 63, 92, 108–109, 118, 124, 196, 219, 226, 235, 243–244, 247, 251
 Huáscar (?–1532), 216, 226, 234
 Huayna Capac (1493–1525), 77, 226, 234
 humanismus, 35, 44–45, 53, 87, 90, 170, 222, 226, 230, 245, 250
 humanita (humanitární organizace), 52, 56–57, 95–96, 99, 105, 117, 145, 151, 154, 179, 202, 211, 216, 218, 226, 229, 234–235, 237, 238, 240, 242–244, 253, 257, 258
 humanologie, 200, 226, 231
 hypotéza, 141, 220, 227, 229, 248, 257
- Ch
- Chalcuchima, 79, 227, 249
 chalífa, 71, 73, 211, 212, 222, 227, 233
 chalífát, 71, 227
 Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.), čínská dynastie, 217, 227
 charita, 52–53, 55, 115, 139, 143, 145, 209, 227
 charitable organization, 134, 141, 198, 209, 218, 227
 charitativní, 52, 57, 93, 95, 101, 105–106, 115–116, 125, 136, 146, 218, 227, 241
 Charta základních práv Evropské unie, 227
 Chimúové, 77, 227
 chimúská kultura, 216, 227
 Chimúská říše, viz Chimúové
- I
- ICN, viz Informační centrum nestátních neziskových organizací
 idealismus, 70, 87, 147, 227, 247
 identita, 16, 19, 24, 28, 30, 33, 106, 108–109, 130, 152, 169, 170, 199, 220, 222, 227, 250, 252
 ideologie, 27, 32, 40, 44, 51, 56, 66–67, 70, 89, 124, 134, 136, 154, 169, 178, 202, 214–215, 227, 237, 246, 251–252, 256
 implementátor, 107, 138, 227
 Incká říše, 76–77, 214, 216, 227, 247, 249, 254
 indeterminismus, 218, 227
 individualismus, 34, 45, 57, 58, 61, 227, 231, 233, 244, 250

indukce, 227, 236, 252, 257
INEX – SDA, 208, 227
Informační centrum nestátních neziskových organizací (zkratka ICN), 222, 228
Informační centrum neziskového sektoru, 211, 228
informatika, 228
Inkové, 77, 79, 81, 227–228, 234, 259
instituce, 22, 24–25, 28–30, 32, 34, 40, 43–44, 46, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 66, 72v73, 79, 84, 86, 88, 90, 95, 98, 100, 101, 103–106, 109–111, 114, 117–118, 122, 124, 126, 128–129, 134, 140, 142, 144, 147, 155–156, 160–162, 165, 169, 171, 173, 175, 177, 197, 201, 204, 211–212, 215, 218, 220, 223, 227–229, 233, 238, 243–247, 249, 252–253, 258, 260
intuice, 179, 191, 228
invence, 228
islám, 38, 60, 71–73, 75, 198, 200–201, 204–206, 211–212, 221–222, 227–228, 233, 235, 237, 254
islámský rozkol (islámské schizma), 228

J

Jin a jang, 63, 66, 181, 228

K

kalkul, 126, 191, 229
Kant Immanuel (1724–1804), 53, 229
kapitalismus, 16, 60, 196–197, 200, 206, 229, 232, 235, 256
Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 173–174, 215, 229, 253
Katedra veřejné ekonomie Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 229
kečua, 80, 222, 229, 249
Kečuové, 77, 79, 190, 228–229, 259
Kchung-fu-c' („Mistr Kchung“, „Konfucius“) (551 až 479 př. n. l.), 38, 68, 200, 229, 232
klasicismus, 229–230, 245, 250
Klaus Václav (19. 6. 1941), 230, 243
Kleisthenés (2. polovina 6. století až 5. století př. n. l.), 39, 41, 197, 217, 231, 246
klientelismus, 91, 108, 231
Klub Informačního centra nestátních neziskových organizací (ICN), 228, 231
Kniha o Cestě a ctnosti, 231, 233
Kniha obřadů, 62, 231
kolektivismus, 227, 231
kolektivní jednání, 114, 130, 231
kompetitivní trh, 231

komunikace, 22, 24, 28, 30–31, 40, 57, 60–61, 106–107, 110, 113, 174, 205, 219, 225, 231, 235, 250, 252, 256
komunismus, 28, 59, 89–90, 92, 94, 96, 107, 109, 111, 114, 131, 144–145, 174, 231–232, 235, 244, 259
komunitní nadace (anglicky community foundation), 232, 240
konfrontace, 41, 218, 232, 246
konfuciánci, viz konfucianismus
konfucianismus, konfucianství (čínsky žu-tia), 68–70, 229, 232, 247
konfucianství, 68–69, 232, 243
Konfucius, viz Kchung-fu-c'
konsenzus, 232, 258
kontrola, 16, 18, 24, 27, 32–34, 42, 44, 69, 70, 80, 89–90, 98, 102, 108, 110, 116, 119, 124, 131, 139, 145, 158, 164, 177, 211, 216, 221, 232, 239, 242, 244, 246, 252, 257
Konvent o budoucnosti Evropské unie, 232–233
konzervatismus, 60, 63, 84, 145, 170, 214, 231–232, 243–244
koordinátor, 232
korán, 72, 201, 222, 233, 237
korporace, 20–21, 115–116, 125, 145, 218, 233, 244, 248
korporatismus, 233
kraj, 99, 101, 147, 192, 201, 233, 239, 241–242, 249, 256, 259
krajský úřad, 233
kreativita, viz tvořivost
kriticismus, 233
kult, 40, 233
kultura, 22, 24, 27, 29, 30, 33–34, 36, 38–40, 43–45, 52, 56, 59–62, 66, 72–73, 76–77, 83, 85–86, 91–93, 96–98, 101, 103, 108–110, 113, 115–116, 119, 122, 124, 127, 129, 131, 137, 139, 140, 144–146, 149–152, 156, 159–161, 163, 168, 179, 180–183, 186–187, 190, 196–198, 201–202, 204–207, 212–214, 216–218, 220–226, 228–229, 231, 233–236, 238, 240, 242, 244–245, 248–249, 252, –255, 257, 259
kulturní dědictví, 98, 220, 233
kulturní změna, 233
kuraka, 79, 233

L

Laekenská deklarace, 232, 233
Lao-c' („Mistr Lao“), též Starý Mistr (snad 6. až 5. století př. n. l.), 38, 200, 217, 233, 253–254
legalita (zákonnost), 93, 109, 114, 233, 253
legismus, viz fa-tia
legisté, viz fa-tia

legitimita, 25, 27–28, 31, 79, 87, 90, 109, 114, 126, 130, 133, 207, 213, 224, 228, 233, 253, 257
 liberalismus, 16, 18, 20, 22, 25–26, 28, 32, 43, 45, 50, 53, 55, 83–84, 86, 88, 93, 108, 115, 136, 145, 147, 151, 197, 200, 204, 206–207, 223, 231, 233, 244, 249
 liberalizace, 84, 145, 234
 lidská práva, 33, 53, 57, 92, 102, 105, 107, 110, 113, 116–117, 148, 171, 206, 216, 227, 234, 238, 240–241, 243–245, 257–258
 Li-ti (Kniha obřadů), 67, 234
 Lloque Yupanqui, 77, 234
 lobbování, 59, 90, 139, 201, 205, 234
 Locke John (1632–1704), 15, 17–19, 47, 218, 230, 234
 logika (z řeckého logos slovo, myšlenka, rozum, řeč), 43, 123, 125–126, 131, 163, 166, 213, 234, 236
 Lun-jü (Hovory), 234

M

maastrichtské dohody, 137, 138, 234
 Machu Picchu, 77, 81, 234
 Mama Cuna, 79, 234
 Mama Quilla, 81, 234
 Manco Capac, 77, 216, 234
 manželství, 73, 79, 178, 180, 183, 223, 234, 247, 248
 marxismus, 222, 235, 248, 256
 Masaryk Tomáš Garrigue (1850–1937), 51, 53, 86–87, 89, 93, 96, 170, 202, 235, 246
 masová média, 177, 235
 materialismus, 227, 235, 254
 maximalisté, 29–34, 235
 mecenášství, 92, 94, 155, 204, 223, 235
 mediace, 235
 Medína, 71, 73, 235, 237
 Mekka, 71, 73, 235, 237
 metafyzika, 21, 23, 213, 218, 235
 metoda, 62, 67, 131, 139, 179, 186, 217, 227–228, 233, 236, 246, 252, 253
 metodologie, 236
 Mezinárodní asociace pro dobrovolnické úsilí, 236
 mezolit (střední doba kamenná), 37, 205, 236, 253
 Mill John Stuart (1806–1873), 48, 218, 236
 minimalisté, 30, 236
 ministerstvo, 98, 101, 104–105, 146, 160–161, 166, 171–172, 174, 177, 208, 236, 244, 249
 ministr, 65, 91, 110, 143, 149, 166, 214, 219, 220, 223, 230, 236, 254
 míra investic, 236
 míra úspor, 236

místní organizace (anglicky Community Based Organizations, zkratka CBOs), 117, 236
 mladší doba kamenná, viz neolit
 Mo-c' („Mistr Mo“), též Mo Ti (asi 470–390 př. n. l.), 68, 236
 moc soudní, 18, 236–237, 246
 moc výkonná, 18, 49, 92, 236–237, 246
 moc zákonodárná, 22, 44, 49, 88, 92, 110, 234, 236, 246
 močická kultura, 76, 227, 236
 model, 18–19, 22, 30, 69, 104, 106, 124, 125–126, 128, 131, 134, 136–137, 139, 141, 163, 179, 211, 214–215, 229, 231–233, 237, 248, 250, 255
 mochická kultura, viz močická kultura
 moismus, 66, 68, 237
 Montesquieu Charles-Louis de Secondat, baron de la Brèd et de Montesquieu (1689–1755), 15, 18–20, 22, 45, 109, 202, 217–218, 233, 237
 More Thomas (1478–1535), 237
 Muhammad (asi 570–632), 71–72, 211–212, 222, 227–228, 233, 235, 237, 254
 Muhammad an-Nafzáví (narozen počátkem 16. století), 72, 202, 237

N

náboženská organizace, 100, 104, 117, 122, 126, 135, 237
 nadace, 57–58, 60, 93, 95–96, 100–102, 104, 106–107, 115–118, 122, 124, 139, 140, 143–148, 153–157, 159, 161–166, 171–175, 185–186, 195, 197, 200, 202, 208, 211–213, 218, 221–222, 229, 232, 237–240, 242, 244, 248, 250, 252, 257, 258–259, 260
 nadace, viz též Olivova nadace
 nadace, viz též Vzdělávací nadace Jana Husa
 Nadace ADRA – adventistická nadace pro pomoc a rozvoj, 208, 237–238, 240
 Nadace Civilia, 238
 Nadace Český literární fond (zkratka NČLF), 163, 166, 209, 238, 240, 243
 Nadace Divoké husy, 238, 240
 Nadace Charty 77, 208, 238, 240
 Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, 171–172, 239–240
 Nadace Open Society Fund Praha, 208, 240, 253
 Nadace Preciosa, 209, 240–241
 Nadace rozvoje občanské společnosti (zkratka NROS), 107, 174, 206, 209, 212, 240–241, 243, 247
 Nadace Terezy Maxové, 240–241
 Nadace Universitas Masarykiana (zkratka NUM), 154, 186, 190, 197, 200–202, 205, 207–208, 231, 240–243, 253, 256

Nadace VIA, 208, 240, 242
nadační dar, 161, 237, 242
nadační fond, 100–102, 104, 117, 143–146, 173, 175, 200, 208, 211, 221, 229, 237, 242, 244, 257, 260
Nadační fond manželů Livie a Václava Klausových, 242
Nadační investiční fond (zkratka NIF), 101, 122, 143–144, 146–147, 202, 238, 240–242, 249, 258
nadační jistina, 144, 242
nadační příspěvek, 161–162, 164–167, 222, 242, 259
národní hospodářství, 84, 86, 98, 160, 167, 196, 201–202, 219, 242, 244, 251
nazcaská kultura, 76, 242
NČLF, viz Nadace Český literární fond
neokonfucianství (čínsky tao-süe nebo li-süe), 232, 243
neolit (mladší doba kamenná), 37, 63, 65, 236, 243, 252
nerovnováha, 138, 243, 251
nestátní neziskové organizace, 57–59, 97, 98–102, 143–148, 175, 185, 209, 211, 228, 241, 243, 249, 253
nestátní organizace, viz nestátní neziskové organizace
nevládní organizace (anglicky Non-Governmental Organizations, zkratka NGOs), 33, 57, 105, 117–118, 200, 232, 243
nevládní organizace obhajující a podporující občanská práva a zájmy (anglicky Advocacy Non-Governmental Development Organizations), 243
nevládní rozvojové organizace zaměřené na zprostředkování rozvojových fondů (nazývány též zkráceně „nevládní rozvojové organizace“, anglicky *Non-Governmental Development Organizations*, zkratka NGDOs), 117, 243
Newton Isaac (1643–1727), 43, 128, 243
neziskový sektor, viz občanský sektor, viz třetí sektor
NIF, viz Nadační investiční fond
NNO, viz nestátní neziskové organizace
noetika (někdy též gnozeologie, epistemologie), 243
NROS, viz Nadace rozvoje občanské společnosti
NUM, viz Nadace Universitas Masarykiana

O

O Cestě a ctnosti, viz Tao-te-ťing
O tao a ctnosti, viz Tao-te-ťing
občan, 243–245, 247, 251–253, 258
Občanská demokratická strana (zkratka ODS), 27, 243–245
občanská společnost, 15–22, 24–35, 43–46, 50, 52, 57, 59–60, 83, 85–86, 89–90, 97, 103, 107–111, 113, 114, 117–119, 121–122, 129–130, 132–133, 135–136, 140, 143, 172–173, 185, 187, 195–203, 205–206, 212, 215, 221–222, 229, 233, 235–236, 241, 243–244, 247, 253, 256–257, 259
Občanské fórum (zkratka OF), 222, 230, 240, 243–245
Občanské hnutí (zkratka OH), 244–245
občanské náboženství, 244
občanské sdružení, 22, 27, 58, 89, 90, 92–93, 100, 102–104, 108, 115–119, 123, 128–129, 133, 140, 145–146, 172–173, 197, 203, 205, 208, 211, 216, 221, 229, 233, 238, 244
občanský étos, 30–31, 89, 205, 243–244
občanský sektor, 30, 57–60, 93, 97–98, 100–106, 115–119, 121, 172–175, 185, 197–198, 200, 203–205, 208, 211–212, 215, 219, 229, 232, 243–244, 246, 253, 256, 258, 260
obec, 16, 91, 118–119, 236, 242, 244
obecně prospěšná společnost (zkratka o. p. s.), 100, 102–104, 115, 117, 145–146, 172–173, 208, 216, 229, 238, 244–245
obecně prospěšný cíl, 102, 237, 242, 244, 257
obchodní bilance, 244, 251
objev, 17, 35, 37, 45, 63, 179–180, 186, 189, 244–245, 250, 252, 258
odborní, 33, 51, 89, 93–94, 96, 98, 100, 103–104, 115–118, 129, 244–245, 247
ODS, viz Občanská demokratická strana
OECD (*Organization for Economic Co-operation and Development* – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj), 141, 245, 247
OF, viz Občanské fórum
OH, viz Občanské hnutí
ochranářství, viz protekcionismus
Olivova nadace, 237, 240, 245
ombudsman, 245
o. p. s., viz obecně prospěšná společnost
orgán, 16, 18, 22, 25, 41–42, 49, 51, 57, 63, 87, 91, 95, 98, 100–102, 105–106, 108, 116, 119, 147–148, 156–159, 164, 209, 215–216, 219, 225, 236–237, 239, 244–245, 247–249
organizace, 16, 24, 33, 51, 57–59, 89–91, 93, 95–97, 100–108, 115–119, 121–129, 131, 133, 136, 138–141, 143, 145–146, 148, 156–157, 159, 174, 197–198, 200, 203–204, 206, 214, 216–218, 220–222, 227, 229, 232–233, 236, 239, 242–245, 247–248, 251, 253–254, 257–260
organizace občanské společnosti (anglicky *Civil Society Organizations*, zkratka CSOs), 117, 119, 245
Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, viz OECD
originalita, 40, 147, 179–180, 193, 195, 201, 212, 245

Orrorin tugenensis (Opočlověk tugenický), (Millenium Man), 35, 245
osvěcenský klasicismus, 230, 245, 250
osvěcenství, 92, 214, 237, 245, 246
otevřená společnost, 27, 32, 60, 117, 203, 243, 246, 248, 252

P

Pachacuti (1437–1471), 77, 234, 246
paleolit (starší doba kamenná), 35, 37, 205, 225, 236, 246, 253
panevropanismus, 246
Panna Slunce, viz *accla cuna*
pao-ťia, 246
paradigma, 203, 246
parlamentarismus, 246
partitokracie, 27, 88, 246
partnerství, 16, 98–99, 105, 107, 119, 136, 139, 140, 147–148, 203, 232, 243–244, 246–247
peněžní ústav, 246
Periklés (asi 500–429 př. n. l.), 42–43, 246–247
pět základních vztahů, 247
PHARE (anglicky *Poland and Hungary Assistance for Restructuring of their Economies*), 107, 208, 241, 247
Pizarro Francisco (1471/1475–1541), 79, 213, 216, 228, 247
Platón (427–347 př. n. l.), 43–44, 52, 213, 247, 252
pluralismus, 32–33, 50–51, 86, 110, 142, 247
Podnebesí, viz *Tchien-sia*
podnikové dárcovství (anglicky *corporate citizenship*), 216, 247
pojišťovna, 93, 96, 115, 118, 206, 246, 247
pokus a omyl, 246
politická strana, 26–29, 33, 45, 49–50, 59–60, 88–89, 92–94, 100, 104, 117, 129, 143, 197, 233, 243–244, 246–247
politika, 16, 18–19, 24–26, 30, 32–33, 42, 44–45, 48, 50, 59–60, 64, 66, 70, 72, 74, 84–85, 87–88, 90–92, 98–99, 101, 103, 107–109, 116, 119, 135–141, 145, 147–149, 151–152, 195, 197–199, 201, 203, 205–207, 213, 219–220, 223, 231–233, 245, 247–249, 251, 253–254
politologie, 187, 200, 202, 212, 231, 246–247
polyandrie, 181, 235, 247
polygamie, 73, 79, 235, 248
polygynie, 73, 248
Popper sir Karl Raimund (1902–1994), 27, 32, 203, 246, 248
populismus, 89, 248

portfolio, 248
poslání, 59, 97, 103–104, 107, 115–116, 122, 155–157, 159–162, 164, 166–168, 215, 233, 238–239, 242, 248, 256, 258–259
postmodernismus (či postmoderna), 34, 196, 248
pozitivismus, 235–236, 248, 254
právní fond, 248
právnícká osoba, 97, 100–105, 116–117, 145–146, 212, 214, 219, 227, 238, 244–245, 248, 254, 256, 260
právo, 16–21, 24–26, 29, 37, 39, 41–42, 44–47, 49, 50–52, 55–56, 59–60, 65, 68, 70, 72–73, 87, 91–93, 98, 103–105, 110, 114–116, 118, 129, 139, 140–141, 145–146, 161, 166, 171–173, 197, 199, 201, 206, 211, 217–219, 221–222, 224, 227, 233–234, 236, 243–246, 248, 250, 253, 255, 258
právo, viz též *fa-ťia*
Pravý člověk, viz *Čen žen*
predikce, 248
privatizace, 101, 108, 110, 114, 136, 140, 143, 159, 242, 248
profesní komora, 98, 100, 117, 248
program Pět P, 248
programové prohlášení, 248
protekcionismus, 117, 245
provozní podpora, 248
průmyslová revoluce, 46, 248, 259
předběžná žádost, 248
příspěvková organizace, 100, 102, 104, 248–249, 258
Ptolemaios Klaudios (kolem 100 až asi 170 n. l.), 43, 249
public relations, 174, 209, 249

Q

quechua viz *kečua*
Quechua, viz *Kečuové*,
quipu (z kečujského „uzel“), 80–81, 249
Quisquis, 79, 227, 249
Quito, 213, 216, 249

R

racionalismus, 31, 126, 130, 219, 229, 246, 248–250
Rada vlády pro nestátní neziskové organizace, 101, 143, 147–148, 175, 209, 241, 249
rakouská škola, 249
realismus, 27, 29, 35, 68, 76, 87, 151, 249
reciprocita, 231, 249, 259
redistribuce, 40, 249
reformace, 53, 214, 245, 246, 249–250
renesance, 45, 52, 214, 223, 230, 245, 249–250
restrukturalizace, 250

revitalizační hnutí, 250
rodinná nadace, 250
romantismus, 72, 92, 245, 250
Rousseau Jean-Jacques (1712–1778), 15, 29, 45, 47, 86,
217, 222, 250
rozpočet, 43, 98–99, 101–103, 140, 146, 148, 168, 219,
221, 232, 248–250, 254, 257
ručení, 61, 250

S

S'-ma Čchien (asi 140 až asi 90 př. n. l.), 61, 65–66,
250–251, 254
Sacsahuamán, 77, 81, 216, 250
Sahelanthropus tchadensis, sahelantrop čadský, 35, 250
samospráva, 87, 90–91, 99–100, 105, 110, 116, 168,
171, 207, 233, 242, 244, 248–250, 256
Sebraná společenská pravidla staršího Taje, viz Ta Taj
Li-ťi
Sinchi Roca, 77, 234, 250
SKOK, viz Spolek oborové konference nestátních ne-
ziskových organizací působících v sociální a zdra-
votně sociální oblasti
skupina, 25–26, 28, 34, 38–39, 43, 45, 50, 53, 57–59, 61,
77, 79, 84, 86, 88, 90–91, 93, 97, 99–100, 103,
105–107, 115, 117, 119, 127–128, 130–131,
153, 173, 182–183, 185, 198, 201, 212–213, 216,
218–220, 223–224, 227–228, 232–235, 238, 241,
245–247, 250, 252–253, 255
Sluneční panna, viz accla cuna
smíšená ekonomika, 251
Smith Adam (1723–1790), 15, 24, 35, 47, 205, 229,
233, 236, 251
socialismus, 40, 51–52, 81, 90–93, 96, 102, 116, 145,
156–157, 202, 231, 237, 239, 251, 256
socializace, 23, 99, 250–251
sociálně tržní ekonomika, 251
sociální, 17–18, 24–32, 34, 36, 39, 40, 44, 46, 48–53,
55, 57–61, 70, 72–73, 75, 79, 81, 83, 86, 91–93, 95,
97–99, 102–105, 107, 109, 114–119, 122–133,
135–141, 151, 161–162, 164–165, 172–173, 179,
181, 185, 187, 197–199, 201–207, 211–212,
214–215, 218–225, 227–228, 231–238, 240,
242–246, 248, 250–256, 258
sociální družstvo, 119, 136, 251
sociální ekonomika, 102, 117–119, 251
sociální hledisko, 117, 252
sociální nouze, 252
sociální organizace, 252
sociální postavení, 252
sociální služby, 58, 98–99, 119, 137–139, 252
sociální stát, 81, 252
sociokulturní evoluce, 220, 252
sociologie, 30–31, 33–34, 57, 122–123, 126–129,
132–134, 142, 173, 187, 196, 198–203, 205–207,
212, 231, 235, 241, 249, 252–253, 259
Sókratés (asi 469–399 př. n. l.), 52, 247, 252
solidarita, 29–30, 33, 52, 56–57, 60, 72, 115, 118–119,
128, 171, 227, 251–252
Soros George (narozen 1930 v Budapešti), 60, 205,
240, 252–253
společenský systém, společenská struktura, 55, 60,
217, 253–254
společnost, 15–35, 37–40, 44–46, 49–52, 55, 57–61,
66–72, 75–76, 79, 83–87, 89–90, 92, 96–100, 102–111,
113–119, 121–122, 124, 126–127, 129–130, 133,
135–137, 139–146, 148, 151, 153–156, 160, 167–168,
171–174, 177, 179, 183, 185, 189, 195–207, 211–212,
214–224, 226–248, 250–254, 256–260
Společnost pro podporu univerzitních aktivit, 185–187,
189–190, 208, 253, 256
spolek, 51, 89, 92–96, 98, 100–101, 103, 108, 115, 119,
122, 145–146, 151–152, 166, 197, 201, 204, 233,
242, 244, 248, 250, 253
Spolek oborové konference nestátních neziskových
organizací působících v sociální a zdravotně soci-
ální oblasti (SKOK), 99, 250, 253
sponzorství, 101, 180, 235, 238, 253
srovnávací metoda, 253
starší doba kamenná, viz paleolit
střední doba kamenná, viz mezolit
Starý Mistr, viz Lao-c'
stát, 15–30, 32, 33–34, 37–52, 55–72, 75, 77, 79–81,
83–94, 98–106, 108, 110–111, 113–117, 119,
124–125, 129, 135–141, 143–148, 151, 156–157,
159–161, 164, 166–175, 177–178, 185, 187, 197,
199–201, 203–204, 206–207, 209, 21–215,
217–222, 224, 227–236, 239, 241, 243–260
stát blahobytu, 55, 60, 142, 252–253, 259
stát národní, 72, 87, 200, 253
statistický úřad, 100, 196, 208, 253
statistika, 100, 110, 134, 205, 249, 253
státní dotace, 146, 148, 253
státní rozpočet, 42, 101, 219, 254
státní výdaje, 60, 254
status, 46, 50, 72, 106, 117, 125, 128, 234, 243, 254
statut, 23, 25, 52, 101, 115, 155, 156–158, 160, 162,
165–166, 168, 238–239, 243, 245, 248, 254, 257
strategie organizace, 254

struktura, 16, 19, 21–22, 24–25, 28–31, 34, 39, 46,
57–58, 84–86, 88–90, 106–108, 117, 119, 125–126,
128, 131, 135–141, 145–148, 156, 179, 196, 199,
214, 216, 219, 222, 224–225, 232–233, 237, 244,
246–247, 250, 252–254
strukturalismus, 254
strukturální politika, 254
sunna, 72, 228, 254
Sün-c' („Mistr Sün“), též Sün Čching nebo Sün
Kchuan (298–238 př. n. l.), 70, 254
syntéza, 70, 129, 236, 254
systém (soustava), 70–71, 76, 80–81, 84–85, 87–88,
90–91, 97, 99, 103, 105–111, 113, 115–116, 122,
124, 127, 129, 130, 136–140, 147, 161, 167, 171,
173, 177, 179, 196, 198–200, 204, 211, 214–215,
217–220, 223, 225, 229–231, 233, 235–236, 243,
246–247, 249, 251, 253–257

Š

Š'-ti (Zápisky historika), 251, 254, 260
Šang Jang (známý též jako Kung-sun Jang nebo Wej
Jang, případně jako vévoda z Šangu) (asi 390–338
př. n. l.), 70, 254
šari'a, 72, 75, 254
Šen Tao (4. století př. n. l.), 70, 254
škola veřejné volby, 254

T

Ta Taj Li-ti (Sebraná společenská pravidla staršího
Taje), 67, 250, 254
Tahuantinsuyu, „Země čtyř částí“, 79–81, 189, 213,
216, 227–228, 254, 259
Tao („Cesta“), 66–67, 181, 199, 215, 228, 254
taoismus, 35, 67–68, 199, 201, 216–217, 219, 233, 254
taoisté, 66–68, 200, 205, 217, 254
Tao-te-ťing (O Cestě a ctnosti nebo O tao a ctnosti),
231, 233, 243, 254
teorie, 17, 20, 24, 34, 43, 47–48, 60, 66–68, 70, 84, 86,
111, 122–126, 132, 137, 140–141, 163, 173, 185,
197, 204–205, 211–213, 215, 219, 220, 223–225,
227, 229, 231, 234–235, 243, 246–247, 251, 254–255
teorie komparativních výhod, 254
teorie modelování, 255
teorie vzniku anatomicky moderního člověka, 255
Tchien („Nebesa“), 62, 217, 255
Tchien-c' („Syn nebes“), 255
tchien-ming („nebeský mandát“), 255
Tchien-sia („Podnebesí“), 61–63, 65–66, 69–70, 212,
217, 234, 247, 255

Tíwanacká říše, 77, 214, 227, 255
Tíwanaku, 77, 227, 255
Tocqueville Alexis de (1805–1859), 16, 27–28, 123,
206, 218, 255
tradicionalismus, 229, 256
transformace, 18, 28, 30, 102, 107, 144, 147, 205, 230,
233, 236, 256
trh, 20, 27, 29–34, 45, 56–58, 60, 84, 92, 103, 109, 114,
117–118, 123–126, 129–131, 136–138, 140–141,
203, 206, 211, 219, 221, 231, 236, 248, 250–251, 256
trh dárců, 256
Trialog, 122, 215, 229, 256
tržní cena (tržní hodnota), 52, 231, 256
tržní ekonomika, 43, 51, 60, 84, 251, 256
tržní socialismus, 256
třetí cesta, 198, 200, 256
třetí sektor (*viz* též občanský sektor, *viz* též neziskový
sektor), 57, 107, 116–117, 121, 131, 133, 135–141,
145, 243–244, 256
Třicet (30) dní pro neziskový sektor, 174, 256
tvůřivé myšlení, 256
tvůrivosť, 36–38, 42, 164, 186, 197, 201–202, 205, 207,
220, 233, 256

U

unitární stát (jednotný stát), 256
Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity
a Nadace Universitas Masarykiana, 154, 175,
185–186, 197, 201, 205, 208, 231, 242, 253, 256
Ústava České republiky, 105, 110, 146, 164, 170, 257, 259
úsudek, 131, 179, 181, 217, 227, 257
utilita, 257
utilitární, 214–215, 236, 257

V

věda, 25–27, 29, 32, 38–40, 43–44, 46, 60, 72, 90–91,
93, 96, 98, 101–102, 109, 115, 122–123, 129, 132,
136, 154–168, 170–172, 179–180, 183, 186–187,
190, 196–197, 201–202, 205–207, 212–214,
217–223, 226, 228, 230–231, 234–236, 238–240,
242–257
vědeckotechnická revoluce, 221, 257
verifikace, 257
versailleská smlouva, 257
veřejná kampaň, 174, 256, 257
veřejná nadace, 257
veřejná odpovědnost, 257
veřejná sbírka, 94, 96, 174, 238, 257
veřejná sféra, 30–31, 33, 35, 90, 257

- veřejná správa, 26, 98–99, 105, 110, 147–148, 203, 209, 257
- veřejné mínění, 16, 22–25, 29, 30, 42, 51, 57, 59, 106, 108, 110, 122, 233, 241, 244, 257
- veřejně prospěšný, 57, 96–97, 100–101, 115–116, 119, 145–147, 241, 244, 257
- veřejné statky, 56–57, 221, 257
- veřejnost (moderní), 22–27, 29, 33, 56, 59, 90, 93, 97–99, 102, 104–105, 110–111, 137, 145, 149, 164–165, 167–168, 172, 197, 199, 206, 213, 215–216, 219, 221, 235, 241–243, 248–249, 253, 257
- veřejný, 22–24, 26, 30, 33, 47, 49, 51, 53, 55–56, 58, 77, 95, 97–101, 103, 106, 110, 116, 119, 128, 136–137, 146, 148, 177, 215, 221, 236, 244–245, 249, 254, 257–258
- veřejný sektor, 33, 98, 100, 104, 258
- vícezdrojový příjem, 258
- víra, 109, 110, 126, 233, 258
- vize, 22, 174, 203, 229, 258
- vládní nadace, 258
- volontér, 258
- Voltaire, vlastním jménem François-Marie Arouet (1694 až 1778), 56, 230, 258
- všeobecná podpora, 258
- VÚSC, viz vyšší územně správní celek
- Výbor dobré vůle – Nadace Olgy Havlové, 240, 258
- vynález, 26, 38, 41, 45, 60, 221, 224, 248, 250, 252, 258–259
- výroční zpráva (anglicky annual report), 86, 164, 171, 259
- vysoké kultury Ameriky (nebo také vrcholné, jádrové či nukleární), 259
- vyšší územně správní celek (zkratka VÚSC), 258–259
- vzájemně prospěšné organizace, 97, 115, 119, 145, 259
- vzájemnost, 15, 18–23, 28–30, 34–36, 39, 43, 59, 61, 68, 84, 86, 97, 100–101, 105, 107, 109, 114–119, 126, 129–131, 133, 136, 139, 145, 174, 181, 191, 206, 212, 219, 232, 234–235, 244, 246–247, 250, 252–253, 256, 259
- Vzdělávací nadace Jana Husa, 107, 144, 174, 209, 237, 240, 259
- W
- Watt James (1736–1819), 259
- welfare state, viz stát blahobytu
- Wiracocha, 259
- Wiracocha Inca, 77, 216, 234, 259
- Y
- Yahuar Huacac, 77, 234, 259
- Z
- zahraniční dárci, 144, 258–259
- zájmové sdružení (anglicky Interest Group Associations), 45, 90, 94–95, 100, 104, 117–118, 218, 259
- zakládací listina, 101, 248, 260
- zákon, 16–18, 20, 22–24, 27–28, 31, 38, 42, 44, 46, 48–51, 55, 57, 59, 67, 70, 72–73, 75, 84, 87, 88, 91–93, 96, 99–106, 110, 114–117, 119, 125, 136, 139, 141, 143–147, 159–160, 166, 172, 180–181, 197, 199–200, 202–203, 208, 211, 215–218, 221, 232–237, 239, 242–246, 248, 253–254, 257, 259–260
- zákonitost, 218, 221–222, 234, 244, 248, 254–255, 257, 260
- Zápisky historika, viz Š-ťi,
- zastřešující organizace občanského sektoru, 260
- Země středu, viz Čung-kuo
- zisk, 32, 43, 48, 57, 59, 68, 86, 97, 100–105, 115, 117–119, 124–126, 128–129, 136–138, 140–141, 145, 236, 242, 244–245, 251, 260
- ziskový sektor, 125, 260

Poděkování

Autoři děkují všem, kdož přispěli ke vzniku tohoto svazku. Jsou to zejména prof. Helmut K. Anheier, JUDr. Hana Frištenská, Ing. Zdeněk Kouba, doc. PhDr. Věra Linhartová, CSc., Ing. Jiří Müller (za příspěvky do kapitoly 5. Zaostrění problému), PhDr. Milena Černá, prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc., PhDr. Ilja Hradecký, prof. PhDr. Karel Linhart, CSc., PhDr. Marie Pardyová, CSc., prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., PhDr. Dagmar Rýdlová, CSc., doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc., prof. Jan Sokol, Ph.D., CSc., Mgr. David Stulík, Mgr. Jiří Svoboda, PhDr. Jiří Tošner (za podněty, připomínky, úpravy rukopisu, poskytnutí materiálů), Eva Drábková, Lenka Froňková, Ingrid Kleinová, Šárka Mádlová, Anna Onucová, studentky Fakulty huma-

nitních studií Univerzity Karlovy v Praze (překlad francouzských a anglických originálů), ADRA, Nadace Civilia, Nadace Český literární fond, Nadace Divoké husy, Nadace Preciosa, Nadace rozvoje občanské společnosti, Nadace Terezy Maxové, Nadace Universitas Masarykiana, Nadace VIA, občanské sdružení Econnect, Olivova nadace, Společnost pro podporu univerzitních aktivit (za podklady pro vypracování hesel o nadacích a občanských sdruženích do Rejstříku důležitějších jmen a pojmů). Last but not least děkují autoři doc. PhDr. Lefteru Joanidisovi za fotografie artefaktů, jež primárně vytvořil pro projekt *Kruh prstenu*, který však s touto publikací sdílí některá východiska a ideje ...

NADACE
UNIVERSITAS MASARYKIANA
EDICE SCIENTIA

Edice Scientia je projektem Nadace Universitas Masarykiana (vzniklé na půdě Masarykovy univerzity v Brně) uskutečňovaným ve spolupráci s dalšími institucemi. Přináší původní vědecké monografie zásadního významu s mezinárodním dosahem; je otevřena autorům zejména z akademické obce Masarykovy univerzity, ale i autorům z jiných škol a vědeckých ústavů u nás a v zahraničí.

Edici řídí Jaroslav Malina (předseda), Josef Bejček, Pavel Bravený, Josef Kolmaš, Jan Novotný, Jiří Pavelka, Eduard Schmidt, Miloš Štědroň, Jiří Vorlíček, Josef Zeman.

Dosud vyšlo:

Miloš Štědroň, *Leoš Janáček a hudba 20. století* (1998).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, I. svazek. Pracovní preprint knihy (1999).

Josef Unger, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (1999).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, II. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*, III. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).

Břetislav Vachala, *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000).

Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*.

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000);
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000);
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000);
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002);
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002);
6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002);
7. Jaroslav Skupník, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002);
8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002);
9. Josef Unger, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002);
10. Václav Vančata – Marina Vančatová, *Sexualita primátů* (2002);
11. Josef Kolmaš, *Tibet z antropologické perspektivy* (2002);
12. Josef Kolmaš, *Smrt a pohřbívání u Tibetánů* (2003);
13. Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003);
14. František Vrhel, *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003);
15. Ladislava Horáčková – Eugen Strouhal – Lenka Vargová, *Paleopatologie pro antropology* (2003);
16. Josef Kolmaš, *První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo resumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003);
17. Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller, *Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost* (2003);

Josef Zeman, *Přírodní karbonátové systémy* (2002).

Připravované svazky:

Marie Dohnalová, *Občanský sektor: Vznik a vývoj*.

Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*.

Marie Pardyová, *Raně křesťanské sarkofágy*.

Ivo Pospíšil, *Ruský román: Uzlové body vývoje a mezinárodní souvislosti*.

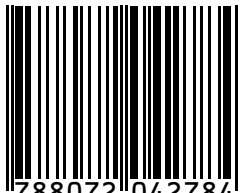
Josef Zeman, *Stabilita a dynamika přírodních systémů (I–III)*.

V rámci řady – Jaroslav Malina (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* dosud vyšlo:

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000).
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000).
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000).
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002).
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).
6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002).
7. Jaroslav Skupnik, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002).
8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002).
9. Josef Unger, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002).
10. Václav Vančata – Marina Vančatová, *Sexualita primátů* (2002).
11. Josef Kolmaš, *Tibet z antropologické perspektivy* (2002).
12. Josef Kolmaš, *Smrt a pohřbívání u Tíbetanů* (2003).
13. Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003).
14. František Vrhel, *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003).
15. Ladislava Horáčková – Eugen Strouhal – Lenka Vargová, *Paleopatologie pro antropology* (2003).
16. Josef Kolmaš, *První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo resumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003).
17. Marie Dohnalová – Jaroslav Malina – Karel Müller, *Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost* (2003).

17

ISBN 80-7204-278-5

9 788072 042784